تۇرسۇن يۈنۈس

مەلىكە ئامانىسا خانىم

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

تۇرسۇن يۇنۇس

1 - باب

ئاسماندا توپ - توپ قارا بۇلۇتلار تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ غەربكە سىل-جىماقتا ئىدى. كۈمۈش لىباسلىق ئېگىز تاغ چوققىلىرى بۇلۇتلۇق ئاسمان تۇرىسىغا شەمشەردەك قادالغان بولۇپ، مۇز تاغ جىرالىرىدىن سىرغىپ چۈشۈۋاتقان سانسىز جىلغا - ئېقىنلار ئۈزۈن كەتكەن بىر ئەزىم دەريانى ھاسىل قىلاتتى. بۇ ئەزىم دەريا قەدىمكى زامانلاردىن باشلاپ «تارىم دەرياسى» ۋە «زەرەفشان دەرياسى» دېگەن نامىلار بىلەن جاھانغا مەشھۇر بولۇپ كەلگەن ئەنە شۇ ئانا دەريا ئىدى.

بۇ ئەزىم دەريا گاھ تىنىمسىز ئويناقلاپ ئاقسا، گاھ مەسۇم بوۋاقتەك ئىڭراپ يىغلايدۇ، گاھ دىۋىلەردەك نەرە تارتىپ غەزەپلىك شاۋقۇنلىرى بىلەن يەر - زېمىننى لەرزىگە سالسا، گاھ دېمى سىقىلىپ قالغان كىشىدەك ئۇنى ئۆچۈپ كېتىدۇ، كەلكۈن كەلگەن ياز كۈنلىرى دەريانىڭ قارىغۇدەك بولسىكىز ئاسمان - پەلەك مەۋج ئۇرۇۋاتقان قىيانلارنىڭ شىددەتلىك دولقۇنلىرىدىن ئاسمان ئۆكتۈرۈلۈپ، زېمىن كۆمتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك شىددەتلىك دولقۇنلار قەھرى بىلەن ئۇرۇلۇپ، ئىككى قىرغاقنى يۇتۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. مانا ھازىرمۇ ئانا دەريا نېمىگىدۇر غەزەپلەنگەندەك، نېمىدىندۇر ئاغرىنغاندەك قاتتىق شاۋقۇنلاپ شىددەت بىلەن ئاقماقتا.

ئەزىم دەريانىڭ باش ئېقىنىدىكى يىراق پامىر چوققىلىرى تەرەپتە قويۇق بۇلۇتلار ئارىسىدىن بىر شۇئقار پەيدا بولۇپ كۆك قەردە پەرۋاز ئەيلەپ چىقىپ كەلدى. ئۇ گاھ كۆتۈرۈلۈپ، گاھ پەسلەپ ئۇچاتتى، گاھ بۇلۇت ۋە چاقماقلارنىڭ باغرىنى يىرىپ تۇمانلار ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقسا، گاھ قارا بۇلۇتلار ئىچىگە غەرق بولۇپ، گويا يېنىپ ئۆچكەن چاقماقتەك

كۆزدىن غايىب بولاتتى. يىراقتىن ئاڭلانغان گۈلدۈرماما ساداسى بىلەن تەڭ شۇڭقار بۇلۇتلار ئارىسىدىن قايتا ئېتىلىپ چىقىپ ئەزىم دەريا ئۈستىگە كېلىپ قاناتلىرىنى كەڭ يايدى.

يىراق دەريا قىرغىقىدىكى چىم - چاتقاللار بىلەن ئورالغان چوڭقۇر يولدا بىر ئاتلىق كىشى پەيدا بولدى. ئۇنىڭ سىياسى دەسلەپتە غۇۋا كۆرۈنۈپ ئاستا - ئاستا روشەنلەشتى. ئۇ ئوتتۇز ئىككى ياشلار چامىسىدىكى قەددى - قامەتلىك ياش يىگىت ئىدى. يىگىت ئېتىنى دەريا ئۈستىدە پەرۋاز قىلىۋاتقان شۇڭقار بىلەن ئۇزۇنغىچە تەڭ چاپتۇردى. دەريا قىرغىقىدىكى تىك قىيانىڭ ئۈستىگە چىققاندا، ئۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى بار كۈچى بىلەن تارتىپ توختاتتى. تورۇق ئات ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ گويا نەرە تارتقان دېۋىلەردەك بار ئاۋازى بىلەن كىشنىدى. ئاتنىڭ قەھر - غەزەپ بىلەن كىشنىگەن دەھشەتلىك ئاۋازى چاقماق ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ قارا بۇلۇتلار ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى. ئات قىيا ئۈستىدىكى تۈگمەن تېشىدەك يەردە تىپىرلاپ، ئالدى ئىككى پۇتىنى قانات قىلىپ ئۇچۇشقا تەييارلىنىۋاتقان تەرىزدە پات - پات چاپچىپ قويىاتتى. ئات ئۈستىدىكى يىگىتمۇ پايانسىز دەريا قىنغا ۋە يىراق - يىراقلاردا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان كۆمۈش سەللىلىك مۇز تاغ چوققىلىرىغا قاتتۇرۇلغان ھەيكەلدەك قاراپ كۆزىنى ئۇزمەيتتى. ئۇ چوڭقۇر، تەگسىز خىياللارغا پاتقانىدى.

شاۋقۇنلۇق دەريا سۈيى ئىككى قىرغاققا توختاۋسىز ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. يىگىت ئاتنىڭ تىزگىنىنى يول تەرەپكە قايرىدى، ئۇنىڭ قىران بۇركۈتتەك قەددى - قامىتى روشەن ئاشكارا بولدى. شىكار ئۈستىدە كېتىۋاتقان بۇ ياش يىگىت يارىكەنت خاندانلىقنىڭ ياش پادىشاھى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىدى. ئۇ سەئىدىيە خاندانلىقىنى بەرپا قىلغۇچى مەشھۇر سۇلتان سەئىدخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ۋەلىئەھد① مەرتىۋىسى بىلەن سۇلتان

---

① ۋەلىئەھد — شاھلىق تاج، تەختكە ۋارىسلىق قىلغۇچى شاھزادە.

سەئىدخانىنىڭ تاجۇ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغانىدى. گەرچە شىكار ئۇستىدە كېتىۋاتسىمۇ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قاندا قتۇر بىر خىل چىگىش ھېسسىيات ۋە مۇ-رەككەپ خىياللار چىرمىۋالغانىدى. ئۇنىڭ ئويچان كۆزلىرىدىن ھەتتا پۈ-تۈن ۋۇجۇدىدىن ھايات سىرلىرىنى يېشىشكە تىرىشىۋاتقانلىقى، ئاتىسى-دىن قالغان شاھلىق ھارۋىسىغا يېگى، داغدام، شۆھرەتلىك يول ئىزدە-ۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بىر جۈپ ئۆتكۈر كۆزى كۈچلۈك بو-رانىڭ زەربىسىدىن تارقىلىۋاتقان شالاڭ بۇلۇتقا، ئاندىن كېيىن يول بو-يىدىكى ئەزىم دەريا‌غا تىكىلدى. يامغۇر ئەمدىلا توختىغان، يۇزلىگەن بە-لىقنىڭ قۇشلار ئاللىقاياقلاردىن دەريا ئۈستىگە ئۇچۇپ كېلىشىپ ئۆز مەنىسىنى باشلىغانىدى. ئۇلار چۇرقىرىشىپ سايرىشاتتى، تىنجىپ قالغان دەريا‌غا ئۆزىنى ئېتىپ بېلىقلارنى، بېلىجانلارنى ئوۋلايتتى، ئولجىلىرىنى يالماپ يۇتاتتى.

«نېمىدېگەن رەھىمسىز دۇنيا بۇ؟»

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئويلىنىپ لېۋىنى چىشلىدى. «يېگى تۆرەلـ-گەن بېلىجانلار نېمە گۇناھ قىلدى؟» ئۇنىڭ قوشۇملىرى تۇرۇلۇپ، نەيزە-دەك كىرپىكلىرى ئىختىيارسىز ھەرىكەتلىنىپ كۆزى يەنە بىر نۇقتىغا يۆتكەلـ-دى. ئەمدىلىكتە بېلىقنىڭ قۇشلار بايا يالماپ يۇتقان بېلىجانلارنى دەريا ساھىلىدىكى قومۇشلۇقلار ئارىسىدىكى ئۇۋۇسىغا ئاپىرىپ ئۆز بالـ-لىرىغا بىر - بىرلەپ ئاغزىدىن قۇسۇپ بېرىۋاتاتتى.

شۇئان سۇلتاننىڭ خىيال بىلەن چالا يۇمۇلغان ئەقىل كۆزلىرى پاللـ-دە ئېچىلىپ لەۋلىرى ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن تىترىدى.

«يىرتقۇچ قۇشلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە مېھرىبان بولىدىكەن - ھە؟ نېمىدې-گەن شەپقەتلىك دۇنيا بۇ؟»

سۇلتان بارغانسېرى چىگىش خىياللار تورىغا چىرمىشىپ قالغانىدەك بولدى. «دۇنيا شەپقەتلىكمۇ؟... ياق... دۇنيا رەھىمسىزمۇ؟ ياق، ياق.» ئۇ تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى بار كۈچى بىلەن سىلكىدى. ئۇچقۇر ئات

چم چاتقال ، يۇلغۇن ۋە يانتاقلار ئارىسىدىكى چىغىر يولغا كىرىپ شكار بارگاھلىرى قۇرۇلغان مەنزىلگاھقا قاراپ چېپىپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالىمۇ ئۇچقۇر ئات بىلەن سۈرئەت تالىشىشقا باشلىدى. «نېمىدېگەن سىرلىق دۇنيا بۇ؟ نېمە ئۈچۈن مېھرىبانلىق بىلەن رەھىمسىزلىك ، ئادالەت بىلەن جاھالەت تامامى ھاياتلىق مەۋجۇداتلىرى ئۈچۈن قوشكېزەك بولۇپ تۇغۇلىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بۇ ئىككىسى بىر - بىرىنىڭ قۇربانى بولۇش بەدىلىگە مەۋجۇت بولىدۇ؟» ئۇ تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى يەنە تارتىپ توختاتتى. باش - كۆزلىرىدە ۋىژىلداپ ئارام بەرمەيۋاتقان پاشا - كومۇتىلارنى قوۋۇپ ئۈچۈرۈۋۈۋېتىشكە قولى بارماستىن چىگىش پىكرىنى يەنە داۋاملاشتۇردى. «نېمە ئۈچۈن ئىنسان قېنى بىلەن رىزقلىنىدىغان پاشا - كومۇتىلار نۆۋەتلىگەندە قارىغاچنىڭ لەززەتلىنىدىغان ئۇزۇقلۇقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ؟ بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟... ئاجايىپ - غارايىپ دۇنيا... بۇ دۇنيادا جاھان تىلسىماتىنىڭ سىرلىق ھېكمەتلىرىنى ئاچماق نەقەدەر مۇشكۈل - ھە؟...

ئۇ پىكىر قاينىمىغا غەرق بولغانسېرى ئات-ئۈستىدە قانداق ئولتۇرۇپ ، قانداق كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ سەزمىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئوتتۇزقەدەم چە يىراقلىقتا قوغداپ كېلىۋاتقان ئەلى باتۇر قاتارلىق قوراللىق سەپاھلارنىمۇ ئۇنتۇپ قېلىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى مەيلىچە قويۇپ بەردى - دە ، ئەقىللىك ئات يولدىن ئازمايلا توپتوغرا شكار بارگاھىنى[1] تېپىپ كەلدى. تېخىچە پىكىر قاينامىلىرىدىن ئۇزۇپ چىقىپ بولالمىغان شاھ شكار بارگاھى ئالدىدا سەپراس بولۇپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ھۇرمەتتە تۇرغان سەردار ئەكرەمجان ، ئۇستاز قېدىرخان ، قۇشبېگى ۋە باشقا سپاھلارنىڭ سالىمىغىمۇ پىسەنت قىلمايلا ئات ئۈستىدە جىممىدە ئولتۇراتتى. ئات بولسا ئاللىقاچان يۈرۈشتىن توختىغانىدى. شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئەلى باتۇر ئاتنى ئۇنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئىككى قولىنى ئۇشتۇمتۇت ئۇستىگە ئېلىپ ئۇنىڭ ئىككى قولىنى ئۇشتۇمتۇت ئۇستىگە ئېلىپ

---

① بارگاھ — پادىشاھ ياتىدىغان چېدىر.

ۋاتقان ئىككى مۇلازىم دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ يۈگرۈپ كەلدى - دە ، بىر سۇلتان مىنگەن تورۇق ئاتنىڭ يۈگىنىنى ، يەنە بىرى كۈمۈش ئۇزەڭگىدىن تۇتۇپ سۇلتاننى يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى . سۇلتان ئىككى ياقتا قا-رىماستىن توپتوغرا بارگاھ ئىچىگە كىرىپ باقاۋۇل① سۇنغان شەربەتتىن بىر پىيالە ئىچىپ كۆرپە ئۈستىگە يانپاشلاپ كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى .

تاڭ ئاتتى . شىكار قائىدىسى بويىچە شىكارچىلار سەھەر تۇرۇپ ئوق-يا - ساداقلىرىنى تەخلەپ ئاتلارغا مىنىشىپ شىكار مەيدانىغا راۋان بو-لۇشتى . قىزىل قۇياش پايانسىز قوم دېڭىزى ئارىسىدىن بالقىپ چىقىپ قۇملۇق دالانى قىزىل شەپەققە پۈركىگەنىدى . قۇملۇقنىڭ ئۇ يەر ، بۇ يەر-لىرىدە غۇژمەك - غۇژمەك بولۇپ ئۆسكەن يۇلغۇن ، جىغا ، قومۇش ، ئاق يانتاقلار قىزىل شەپەقتىن نۇرلىنىپ پۈتۈن جاڭگالنى قىزغۇچ رەڭگە كىر-گۈزگەنىدى . بىر توپ جەرەن ئېگىز - پەس قوم دۆڭلىرى ئارىسىدىن بۇ-لۇتتەك ئوزۇپ چىقىپ قۇملۇق بايا‌ۋاندا تەكشى سوزۇلۇپ چاپماقتا ، بىر توپ شىكارچىلار گويا قۇياش ئىچىدىن ئېتىلىپ چىققاندەك ئاتلىرىنى چاپ-تۇرۇپ ھۇقۇرتۇپ قوغلاپ كەتتى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخانمۇ باشقا ئوردا شىكارچىلىرىغا ئوخشاشلا پۈقراچە كىينىگەن بولۇپ كىمنىڭ پۇقرا ، كىمنىڭ شاھ ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش تەس ئىدى . شىكارچىلارنىڭ ئاتلىرىدىن ئى-گەر جابدۇقلىرىغىچە ، ئادەملەرنىڭ كەمچەت تۇماقلىرىدىن ساقال - بۇرۇت-لىرىغىچە ئەتىگەندىكى قىزىل قۇياش تەپتىدىن قىزغۇچ رەڭگە كىرىپ قال-غاندەك كۆرۈنەتتى . شور قەسمەتلىك كىيىك - جەرەنلەرنىڭ بۇرنىدىن قان تامچە تۇرغان باشلىرى ئات ئۈستىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى ھەمدە ئاتنىڭ چېپىشىغا ئەگىشىپ توختاۋسىز سىلكىنەتتى . شىكارچىلارنىڭ ئات تۇياقلىرى-دىن توزۇغان چاڭ - توزانلار ئاسمان - پەلەك قۇيۇن پەيدا قىلىپ ، شە-

① باقاۋۇل — پادىشاھلارنىڭ تاماق ئىشلىرىغا مەسئۇل خادىم .

كارچىلارنىڭ ھەممىسىنى شۇ قۇيۇن يۇتۇپ كەتكەندەك قۇملۇق دالادا كۆز-دىن غايىب بولدى.

قاش قارايغان مەزگىلدە بارلىق ئوردا شكارچىلىرى شاد - خۇراملىق-قا چۆمگەن ھالدا مول شكار غەنىمەتلىرى بىلەن بارگاھقا قايتتى. ئاب-دۇرېشىتخان، قېدىرخان، قۇشبېگى، ئەكرەم سەردار قاتارلىقلار قېلىن توغراقلىقنىڭ يېنىدىكى بۇلاق بويىغا كېلىپ سورۇن تۈزۈشتى. ھەش-پەش دېگۈچە گۈلخانلار يېقىلىپ جەرەن، توشقان، ياۋا ئۆردەك قاتارلىق ھەر خىل ياۋايى ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىدىن پىشۇرۇلغان گۈلخان كاۋاپلە-رى ئالتۇن لېگەن بىلەن داستىخانغا كەلتۈرۈلدى. شكارچىلار گۆش يەپ، مەيزاپ ئىچىپ ئۆز ېشىدىن ئۆتكۈزگەن بىر كۈنلۈك شكار ھاياتىدىن ھې-كايە قىلىشاتتى، گاھ كۈلۈشۈپ، گاھ تەگىشەتتى. ئۇلار شكار ھاردۇقى-نى چىقارغاندىن كېيىن ئوردىدىن ئەكەلگەن دۇتار - تەمبۇرنى تەڭكەش قە-لىپ مەشرەپ تۈزۈشتى. تەمبۇرنى ئادەتتىكىدەكلا سۇلتان چالدى. چۈن-كى ئوردا ئەركانلىرى ئىچىدە ئۇنىڭدىن ياخشىراق تەمبۇرچى يوق ئىدى. نەغمە - ناۋانىڭ مۇڭلۇق ساداسى جىمجىت جاڭگالنى جانلاندۇرۇۋەتتى. ئون قەدەم نېرىسىدا يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانىڭ يالقۇنلىرى تەم-بۇرنىڭ سىمى ئۈستىدە يالت - يۇلت قىلىپ نۇر چاقنىتاتتى، نۆكەرلەر گۈل-خانىڭ ئوتىنى ئۈلغايتىش ئۈچۈن ئۈست - ئۈستىلەپ ئازغان، يۇلغۇن، جىغان ۋە توغراق شاخلىرىنى تاشلاپ تۇراتتى، ھۆل توغراقنىڭ شاخلىرى ئوت ئۈستىگە چۈشكەندە بىردەم پۈتلىداپ ئىس - تۈتەك چىقارغاندىن كې-يىن گۈپلا قىلىپ يالقۇنجاپ سورۇن ئالتۇن نۇرلار بىلەن يورۇپ كېتەتتى، نۇرمۇ، تەمبۇر بىلەن دۇتارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىمۇ يىراق - يىراقلارغا تارقە-لىپ تۇن قوينىغا، بىپايان چۆل قوينىغا سىڭىپ كېتەتتى. بىر كۈنلۈك شە-كار شۇ تەرىقىدە كۆڭۈللۈك ئاخىرلاشتى.

شكارنىڭ ئۇچىنچى كۈنى قۇش بىلەن ئۇۋا ئوۋلايدىغان كۈن ئىدى. شكارچىلار تاڭ سەھەردە جاڭگال ئىچىدە كېتىۋاتقاندا يىراقتىن يەنە بىر

توپ جەرەن كۆرۈندى ، سۇلتان ئابدۇرېشتىخان جەرەندىن كۆزىنى ئۇزمەي تۇرۇپ يېنىدا كېتىۋاتقان قۇشبېگىگە كۆز قىرىدا قاراپ قويدى . قۇشبېگى بىر چوڭ قۇشنى دولىسغا قوندۇرۇپ كېلىۋاتاتتى . ئۇ دەرھال ئابدۇرېشتىخاننىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ قۇشنى شاھنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى - دە ، قۇشنىڭ كۆزىدىكى قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ ئۇنىڭغا سۇندى . ئابدۇرېشتىخان قۇشنى قولىغا ئېلىپ تەمكىنلىك بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ يىراققا قارىتتى . قۇش يىراقلارغا كۆز تاشلاپ جەرەنلەر توپىنى كۆرۈپ شۇ تەرەپكە ئۇچۇشقا ئىتىلىپ قانات - قۇيرۇقلىرىنى توختاۋسىز ھەرىكەتلەندۈرۈۋاتقاندا ، ئابدۇرېشتىخان قۇشنىڭ پۇتىدىكى باغلىقنى ئېلىپ تاشلىدى . ئابدۇرېشتىخان ، قۇشبېگى ، قېدىرخان قاتارلىق ئوردا ئەركانلىرى قۇش ئۇچقان تەرەپكە ئات سالدى . پايانسىز جاڭگال ئىچىدە شىكارچىلارنىڭ ھۇقۇرتۇشلىرى بىلەن ئات تۇياقلىرىدىن ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلار قوشۇلۇپ كەڭ دالاغا سىڭىپ كېتەتتى . قۇش بىر چوڭ جەرەننىڭ كەينىدىن ئۇچۇپ كېلىپ گۈپلا قىلىپ باستى - دە ، ئالماستەك ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن تۇمشۇقىدىن قاماللاپ ئوڭچىلارنى كۆتۈپ تۇردى . شۇ ئەسنادا ئابدۇرېشتىخان قاتارلىق ئوردا شىكارچىلىرى قۇيۇندەك يېتىپ كېلىپ جەرەننى دەرھال بوغۇزلىدى .

ئۇلار بۇگۈن چېدىر - بارگاھلىرىنى يارىكەنت دەرياسى بويىدىكى يەنە بىر جاڭگالغا يۆتكىگەنىدى . دەريا ۋە ساسلىقتىكى پاقا - قۇمچاقلارنىڭ ۋاقىلدىغان ئاۋازى ۋە قېلىن جىغانلىق ئىچىدىكى مۇشۇكياپىلاقنىڭ ئۇزۇك - ئۇزۇك ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ چېدىر ئىچىگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى . يىراق - يىراقلاردىن ئىت ھاۋشىغان ، ئېشەك ھاڭرىغان ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ جاڭگالنىڭ ئۇ چېتىدە ئادەمزات ياشايدىغان يېزا - قىشلاقلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن دېرەك بېرەتتى . تاڭ سەھەر پەيتىدە يىراقراق بىر جايدىن ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ ئاۋازىغا قوشۇلۇپ خورازنىڭ چىللىغان ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى . ئارقىدىنلا يېقىملىق بىر ناخشا ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىپ قالدى .

بىر كۈنلۈك شكاردىن چارچاپ كەتكەن سۇلتان ئابدۇرېشتخان شېـ رىن ئۈيقۇدا يېتىپ بىر قىزنىڭ يېراق - يېراقلاردىن كېلىۋاتقان ناخشا ئا- ۋازىنى ئاڭلاپ چۈشەكەۋاتقاندەك مەستخۇش كۈلۈمسرەپ قويدى ، كېيىن كۆزىنى چىمرلىتىپ ئاچتى . ئۇ ئۈيقۇسىدىن ئويغىنىپ قۇلاق سېلىپ ئاڭلـ غانسېرى ۋۇجۇدى ئاستا - ئاستا لەرزىگە كەلدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، تېزلا كىيىندى - دە ، چېدىر ئالدىغا چىقىپ قۇلاق سالدى .

— مۇقام ، مۇقام ، مۇقامچى قىز ! ھەممىڭلار قۇلاق سېلىڭلار !

ئەكرەم سەردار بىلەن قېدىرخان ئۇستازمۇ ئاللىقاچان چېدىر ئالدىغا چىقىپ قۇلاق سېلىشقا باشلىغانىدى . يېراق - يېراقلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان مۇڭلۇق مۇقام ساداسى گاھ دولقۇنلىنىپ جاڭگالنى لەرزىگە سالسا ، گاھ پەسلەپ يوقلىپ كېتەتتى . بىردىنلا قېدىرخان ئۇستازمۇ ھاياجىنىنى با- سالمايى قالدى .

— راست مۇقام ، بىر قىز مۇقام ئېيتىۋاتىدۇ . نېمىدېگەن مۇڭلۇق ، نې- مىدېگەن يېقىملىق ئاۋاز - ھە ! ئاھ ، كۈنلۈكرەك ئاڭلانسچۇ...

سۇلتان ئابدۇرېشتخان بۇ جاڭگالنىڭ نېرىقى چېتىدە يىر كىچىك مە- ھەللە بارلىقىنى بىلەتتى . مۇقام ساداسى بارغانچە كۈچەيدى ، ئابدۇرې- شتخان پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن يە- نىلا ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمەي « ئاسمان پەرىزاتلىرى بىزنى ئالداۋاتقانمىدۇ يا ؟ » دەپ ئۆز - ئۆزىگە شۇبرلىدى . ئۇ گاھ ئولتۇرۇپ ، گاھ تۇرۇپ كې- تەتتى ، گاھ كۆزىنى يۇمۇپ قۇلاق سالسا ، گاھ جاڭگالدىكى ھەر خىل ئا- ۋازلاردىن بىزار بولاتتى .

« ئەي ئەۋ باھارى ئارەزىڭ سۇبھىگە جان پەرۋەر ھاۋا... »

ئىنسان ۋۇجۇدىنى ئاجايىپ سېھرىي كۈچ بىلەن مەست قىلىۋاتقان بۇ يېقىملىق مۇقام ئاۋازى ئەلىشىر نەۋايىنىڭ لىرىك نەزمىسىگە جان ئاتا قىلىپ پۈتۈن كائىناتنى شۇ قەدەر لەرزىگە سالىدىكى : بۇنىڭدىن مەست بولغان ئابدۇرېشتخان دەرھال تورۇق ئاتقا منىپ زەبەردەس قامىتى بىلەن يە-

راقلارغا نەزەر تاشلاپ پەرمان قىلدى: «دەرھال ئاتلىنايلى. مۇقام چىقـ
قان تەرەپكە ئات سالايلى!» ئۇچقۇر ئاتلار جاڭگال ئىچىدىكى چىم-
چاتقاللار ئىچىدە قۇيۇندەك چاپماقتا. قېدىرخان ئۇستاز شامالدەك كېتىـ
ۋاتقان ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇنىڭدىن بىر
نەچچە ھەپتە بۇرۇن تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ چۈشۈرگەن پەرمانىنى ئەسلـ
دى. «خاندانلىقىمىزنىڭ بارلىق ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىنى راۋاج تاپقۇزـ
ماق ئۈچۈن، پايتەختتىكى بارلىق ئىلىم - مەرىپەت مەدرىسلىرىنى ئۆچ يۈزـ
دىن ئاشۇرماقچى بولۇۋاتىمىز. شۇڭا مىرزا ئەبۇبەكرى زامانىسىدا ۋەيران
بولغان بارلىق ئىلمىي نۇجۇم ئالىملىرىنى، نەققاش، شائىر، مۇقامچى ۋە
خەتتاتلارنى، مۇدەررىسلەرنى، تېۋىپلارنى ئوردىمىزغا تەكلىپ قىلىپ كېـ
لەيلى.» سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ پەرمانىنى بارلىق ئوردا ئەركانلـ
رى ئاڭلىغان بولغاچقا بىرەر مەشھۇر مۇقامچى تېپىلىپ قالسا پۈتۈن خانـ
دانلىق ئۈچۈن چوڭ ئىش بولىدىغانلىقىنى، بولۇپمۇ سۇلتانىنىڭ ئالاھىدە
خۇشال بولىدىغانلىقىنى ھەممەيلەن ئوبدان چۈشىنەتتى. ئابدۇرېشىتخان
ئەكرەم سەردار بىلەن قېدىرخان ئۇستازنىڭ ھەمراھلىقىدا قېلىن يۇلغۇنـ
لۇقلارنى كېسىپ ئۆتۈپ دەريا بويىدىكى چىغىر يولغا كىردى. ئۇلارنىڭ
كەينىدە بىر توپ نۆكەر بىلەن قۇشبېگى كېلىۋاتاتتى. قۇشبېگى بىر قۇشنى
دولىسىغا، يەنە بىرىنى قولىغا قوندۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. نۆكەرلەر بولسا
شىكار غەنىيمەتلىرىنى ئات - تۆگىلىرىگە ئارتىشىپ جەڭدىن قايتقان غا-
لىبلاردەك مېڭىپ كېلەتتى. ئۇلار دەريا بويىدىكى بىر يارلىققا كەلگەندە
مۇقام ئاۋازى تېخىمۇ ئېنىق ئاڭلاندى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوڭ تەرەپـ
نى كۆرسىتىپ قول ئىشارىتى قىلغان ھامان ھەممەيلەن شۇ تەرەپكە ئات
سالدى. ئوردا شىكارچىلىرى ئەگرى - بۈگرى چىغىر يولدا گويا قاقىرلار-
دەك تىزىلىپ كېلەتتى. ئاتلىقلار بىر ھازادىن كېيىن مەھەللە ئىچىدىكى تو-
پىلىق يولغا كىرىپ كەلدى.

دەريا ساھىلغا جايلاشقان كىچىككىنە بىر مەھەللە ئىچىدە بىر ئۇزۇم باراڭلىق ھويلا بار بولۇپ ، ھويلىغا كىرگەن ھامان پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىر كات ساندۇق ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆپى - تۆپىلەپ تىزىلغان كىتابلار كۆزگە چېلىقاتتى . پېشايۋاننىڭ تېمىغا قاتار قوزۇقلار قېقىلغان بولۇپ قوزۇقتا ئېسىلغان دۇتار ، تەمبۇر ، راۋاب ، ھۇد ، ئەشتەر ، چەنگى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرى كىشىنى ئالاھىدە جەلپ قىلاتتى . تال باراڭ ئاستىدا يەتمىش ياش چامىسىدىكى بىر ئاق ساقال كىشى شىرە ئۈستىگە قويۇلغان قالۇننى چالماقتا ۋە ئۇنىڭ ئالدىدا ئون نەچچە ياشلىق بىر قىز ساتارنى قالۇنغا تەڭكەش قىلىپ مۇقام ئېيتماقتا .

غەم ئۇزارتىم زاھىر ئەتمىش چەھرەڭنى زەردىم مېنىڭ ،
بارغالى يەلدەك بەھارى ناز پەرۋەردىم مېنىڭ .
تەلبەلەردەك سۆزلىشۈرمەن ئۆز - ئۆزۈم بىرلەن مۇدام ،
چۈن ئۆزۈمدىن ئۆزگە يوق ئالەمدە ھەمدەردىم مېنىڭ .

قىز مۇقام غەزىلىنى تۈگىتىپ شۇنچىلىك چوڭقۇر نەپەس ئالدىكى ، ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى بوشىشىپ تامغا يۆلەنگىنىچە بىر ھازا كۆزىنى يۇمۇپ مىدىر - سىدىر قىلماي ئولتۇرۇپ قالدى . قالۇن چالغان كىشىنىڭ « بارە - كاللا قىزىم » دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغان قىزنىڭ چىرايىدا ئىللىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى . لېكىن ئۇ يەنىلا كۆزىنى ئاچمىدى . بۇ قىزنىڭ ئىسمى ئاماننىساخان بولۇپ ئۇنىڭغا قالۇن تەڭكەش قىلغان كىشى ئۇنىڭ ئاتىسى مەھمۇد ئۇستاز ئىدى . ئاماننىسانىڭ لەۋلىرى قۇرۇشۇپ كەتكەنىدى . مەھمۇد ئۇستاز ئادەتتى بويىچە ئالدىن تەييارلاپ قويغان ئالقات شەربىتىدىن بىر پىيالە قۇيۇپ ئاماننىساغا سۇندى . قىز كۆزلىرىنى ئېچىپ شەربەتنى ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرۈپ ئاپتاپتەك ئېچىلىپ - ئەركىلەپ ، ئاتىسىنىڭ قوينىغا

ئۆزىنى ئاتتى. مەھمۇد ئاكا مەنۇنلۇق بىلەن قىزىنىڭ پىشانىسىگە سۆيـ
دى، ئارقىدىنلا كۆن مۇقاۋىلىق چوڭ بىر دىۋاننى قىزىنىڭ ئالدىغا ئېچىپ
قويدى.

— قىزىم، ئەمدى سەن ئەلشىر نەۋايىنىڭ بۇ شېئىرىنى نەزمىگە چۈ-
شۈرۈپ ئوقۇغىن، ئاندىن بۇنىمۇ مۇقام ئاھاڭىغا سالىمىز.

ئاماننسا كىتابنى ئاچتى - دە، چوڭقۇر ھېسسىياتقا چۆمگەن ھالدا
ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى، ھويلا ئىچىدە بوينىغا
قوڭغۇراق ئېسىلغان كىچىككىنە جەرەن بالىسى گويا شېئىر رىتىملىرىغا تەڭ
كەش قىلغاندەك ئۇيان - بۇيانغا سەكرەپ ئويناپ توختمايتتى.

ئول ئاينىڭ گۈلشەنى ھۆسنىن خازەندىن ئاسرىغىن يارەب،
گۈلى شەمشادىنى ئاسىبي زاماندىن ئاسرىغىن يارەب.

مەھمۇد ئۇستاز قىز ئوقۇۋاتقان غەزەلگە پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن
قۇلاق سالاتتى، شېئىرنىڭ سېھرىي كۈچىدىن لال بولاتتى، ئۇنىڭ مەزمۇنـ
ىدىكى گۈزەل مەنىلەرگە مەست بولۇپ، قەلبى خىيالغا غەرق بوللاتتى.

ئاتا - بالىنىڭ ئەتىگەنلىك مۇسىقى مۇتالىئەسى كۆن چېچىلغۇچە دا-
ۋاملاشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاماننسا ئالقات تەرگىلى بارماقچى بولدى.

— ئەمدى مەن ئالقات تەرگىلى بارايى.

— تېزرەك قايتىپ كەل بالام.

— سىز ئارام ئېلىپ تۇرۇڭ، بىرەدەمدىلا خالتا بىلەن سېۋەتنى تولدۇ-
رۇپ كېلىمەن.

ئاماننسا ئاتىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپلا دەرۋازىدىن چىقتى. جەرەن
بالىسى ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ئويناقلاپ يۈگۈرۈيتتى. دەريا ساھىلـ
ىدىكى قېلىن ئۆسكەن ئالقاتزارلىقتا ئالقاتلار قىپقىزىل رەڭگە كىرىپ مەي
باغلاپ پىشقاندى. قاتتىقراق شامال چىقسىمۇ يەرگە تۆكۈلەتتى. قاغا،

قارا قۇشقاچ ، جىگەرچىلەرگە بايرام بولغاندى . ئۇلار چۈۋۈلدىشىپ سايـ
رىشاتتى ، ئالقات جاڭگىلىدىكى چىغىر يوللارمۇ قىپقىزىل ئالقاتلارغا كۆـ
مۈلۈپ كەتكەن بولۇپ ، بۇ يەرگە كىرىپ قالغان كىشى ئالقاتلارنى دەسـ
سەپ مېڭىپ پۈتىنى قىپقىزىل قاندەك بويىشتىن باشقا چارە يوق ئىدى . ئا ـ
مانىسا چىغىر يولدا ئېھتىيات بىلەن دەسسەپ كېتىۋېتىپ پەس ئاۋازدا مۇـ
قام غەزەللىرىنى ئېيتىپ ماڭدى . قۇشلارنىڭ خۇشناۋالىرى گاھ ئۇنىڭ ئا ـ
ۋازىنى بېسىۋالسا ، گاھ ئۇنىڭ ئاۋازى قۇشلارنى بېسىپ چۈشەتتى . جە ـ
رەن بالىسىنىڭ بوينىدىكى قوڭغۇراق ئاماننىسانىڭ مۇقامىغا ماسلىشىپ
نەغمە قىلاتتى . مۇقام سادالىرى بىر ئېغىزلەپ ، بىر پەسلەپ يىراق ـ يـ
راقلارغا ، دەريا شاۋقۇنىغا قوشۇلۇپ كېتەتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر توپ ئاتلىق بىلەن مەھەللە ئىچىگە كىر ـ
گەندە ناخشا سادالىرى ئۈزۈلۈپ قالغان بولۇپ ئۇلار ئۆيمۇ ئۆي ، ھويلىمۇ
ھويلا ئىزدەپ يۈرۈپمۇ ناخشىچى قىزنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالمىدى ، ئۇلار
مەھەللە ئىچىنى بىر نەچچە رەت ئايلىنىپ ئاخىر مەھمۇد ئاكىنىڭ دەرۋازىسى
ئالدىدا ئاتلاردىن چۈشتى ـ دە ، ھويلىغا قاراپ ماڭدى . ئابدۇرېشىتخان
بىلەن ئەكرەم سەردار ھويلىغا كىرگەندە مەھمۇد ئاكا ئاماننىسانىڭ ساتا ـ
رىنى تامدىكى قوزۇقتا ئېسىۋاتاتتى . مەھمۇد ئاكا ئۇلارنى كۆرۈپلا دەر ـ
ھال ئايىالتا قويغان يەرگە بېرىپ پالتىنى قولىغا ئېلىشقا تەمشەلدى ، ئاب ـ
دۇرېشىتخان بىلەن ئەكرەم مەھمۇد ئاكىنىڭ ئەھۋالىنى خاتا چۈشىنىپ قال ـ
غانلىقىنى پەملەپ بىر ـ بىرىگە قارىشۇالدى ـ دە ، ئابدۇرېشىتخان ئىللىق
چىراي بىلەن مەھمۇد ئاكا تەرەپكە ماڭدى .

— قورقماڭ ئەزىز بۇرادەر ، بىز يامان ئادەملەر ئەمەس... ،— لېكىن
مەھمۇد ئاكىنىڭ « توختا » دېگەن غەزەپلىك ئاۋازى بىلەن تۇرغان يېرىدە
تاشتەك قېتىپ قالدى . مەھمۇد ئاكا ئايىالتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ خىرىلدىغان
تىترەك ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى :

— ئەگەر يەنە بىر قەدەم ماڭىدىكەنسەن...

— ھەي... ئۆزلىرى بىزنى جاڭگال قاراقچىسىمكىن دەۋاتاملا؟ خاتىرجەم بولغايلا. ئەزىز بۇرادىرىم، بىز ئۇنداقلاردىن ئەمەسمىز. بۇ ئەتراپتا راستلا قاراقچى بولۇشى مۇمكىن، لېكىن بىز قاراقچىلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىدىغانلار.

مەھمۇد ئاكا ئالدىدا تۇرغان ناتونۇش كىشىلەرگە باشتىن ئاياغقىچە سەپسېلىپ چىقتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان پۇقراچە كىينگەچكە ھېچكىم پادىشاھ دەپ پەرەز قىلالمايتتى. مەھمۇد ئاكىنىڭ كۆزى ئەڭ ئاۋۋال ئابدۇرېشىتخاننىڭ بېشىدىكى كونىراپ كەتكەن كەمچەت تۇمىقىغا، ئۇستىگە كىيىۋالغان چەكمەن چاپانغا ۋە شايى بەلباغ ئۇستىدىن ئېسىۋالغان كىچىك خەنجەرگە چۈشتى، ئاندىن يۈملاق يۈزلۈك، ئۆسۈك قاشلىق، ئوتتۇرا بوي بۇ يىگىتنىڭ كۆلۈمسىرەپ تۇرغان ئىللىق چىرايىنى كۆرۈپ قولىدىكى پالتىنى يەرگە قويماقچى بولدىيۇ، لېكىن بىر چەتتە تۇرغان ئەكرەمنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ پالتىنىڭ سېپىنى يەنە چىڭ سىقىمداپ تۇردى. ئەكرەم سەردار بولغاچقا نۆكەرلەرچە كىمخاب تون كىيىپ، بېلىگە قىلىچ ئاسقان، ئوقيا ۋە ساداقلار بىلەن تولۇق قوراللانغانىدى. ئېگىز بوي، بۇغداي ئۆڭلۈك، يۈزى سەل سوزۇنچاق بۇ يىگىتنىڭ يوغان كۆزلىرىدىن چەۋەندازلارچە جەسۇرلۇق چىقىپ تۇراتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئاكىنىڭ يەنىلا گۇمان نەزىرىدە قاراۋاتقانلىقىنى بىلىپ ئەكرەمگە چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى. مەھمۇد ئاكا ئوقيا، قىلىچلارنى ئېسىۋالغان ئەكرەم سەردارنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئايىپالتىنى يەرگە قويدى - دە، ئابدۇرېشىتخانغا تەئەججۇپ نەزەرى بىلەن باشتىن ئاياغ قاراپ چىقتى، لېكىن بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ھويلا ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن پېشايۋانلارنىڭ ئۇستىدىكى لىم ياغاچقا نەقىش قىلىپ ئويۇلغان خۇش خەتلەرنى پەس ئاۋازدا ئوقۇپ چىقتى. بۇ ئەبۇ نەسىر فارابىنىڭ پەلسەپىۋى رۇ-

باغیلىرى ئىدى. بۇنىڭدىن ھەيران قالغان مەھمۇد ئاكىنىڭ چىرايىغا ئاز-راق كۈلكە ئولىشىپ «بۇ كىشى بىلىم ئەھلى بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كات ساندۇق ئۈستىگە تىزىلغان كىتابلارغا قاراپ كىتاب ئۈستىدىكى خەتلەرنى ئۇنلۇك ئوقۇدى.

«سىنائەتئەل مۇسىقى ۋەل ئەمەلىيە»، «سىنائەت ئەل مۇسىقى ئەل نەزەرىيە» بۇ ئەبۇ نەسىر فارابىنىڭ ئەرەبچە يېزىلغان «مۇسىقى سەنئىتى-نىڭ ئەمەلىيىتى» دېگەن كىتابى بىلەن «مۇسىقى سەنئىتىنىڭ نەزەرىيىسى» دېگەن كىتابى ئىدى.

بىز بۇ كىتابنى ئۇزۇن يىل ئىزدەپ تاپالمىغاندۇق، ئۆزلىرى نەدىن تاپتىلا؟ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان سۆزلەۋېتىپ ئىختىيارسىز ھالدا مەھمۇد ئاكىغا يېقىنلاپ كەلدى. لېكىن مەھمۇد ئاكىنىڭ پالتىنى ئېلىشقا يەنە تەم-شەلگەنلىكىنى سەزگەن ھامان ئۇ ئۆزىنى توختىتىپ دېدى:

— ئاكا، راستىنى ئېيتساق، مۇقام ئوقۇغان بىر قىزنىڭ مۇڭلۇق ئا-ۋازى بىزنى بۇ يەرگە ئۈچۈرۈپ كەلدى. بۇ ئاۋاز شۇ قەدەر گۈزەل، شۇ قەدەر يېقىملىق، شۇ قەدەر جاراڭلىقكى، پۈتكۈل تارىم دەريا ساھىلىدا ئەكس سادا ھاسىل قىلىپ پايانسىز جاڭگالغىمۇ جان-كىرگۈزگەندەك بولدى.

— بۇ يەردە مۇقام ئوقۇيدىغان قىز يوق،— دېدى مەھمۇد ئاكا تە-ئەججۇپ بىلەن تەتۈر قاراپ. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تامغا ئېسىلغان دۇ-تار، تەمبۇر، راۋاب، ساتارلار بىلەن سۇپا ئۈستىدىكى قالۇنغا بىر پەس قاراپ يەنە ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىۋاتقاندا مەھمۇد ئاكا سۆزىنى دا-ۋاملاشتۇردى، بەلكىم پەرىزاتلارنىڭ ناخشا ئاۋازى قۇلاقلىرىغا كىرگەن بولسا كېرەك.

ئابدۇرېشىتخان بىردىنلا كۈلۈپ تاشلىدى.

— بەلكىم شۇنداقتۇر، لېكىن ئۇ پەرىزات چوقۇم مۇشۇ ھويلىنىڭ قە-رى دەپ ھۆكۈم قىلىشقا ئىمانىم كامىلدۇر. چۈنكى بۇ چالغۇ،—... ئۇ

سۆزلەۋېتىپ تامغا ئېسىلغان تەمبۇرنى ئالماقچى بولۇپ مېڭىۋندى ، مەھـ مۇد ئاكا تىترەك ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ قولىغا يەنە ئايپالتىنى ئالدى :

— مىدىرلىمىسلا ، پېقىر ئۆزلىرىنى تونۇمايمەن ، ئەمدى ئۆزلىرىنى سوراپ ھويلامدىن چىقىپ كەتكەنلىرى ياخشىغۇ دەيمەن .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ چىرايىدىن تەبەسسۇم ئۆچتى ، ئۇ مەقسىتىنى چۈـ شەندۈرۈشكە يەنە تىرىشىپ باقماقچى بولسىمۇ ، لېكىن مەھمۇد ئاكىنىڭ بۇلۇڭتەك تۇرۇلگەن چىرايىغا نەزەر تاشلاپ ھازىرچە ئۇنىڭغا گەپ كار قىلـ مايدىغانلىقىنى پەملىدى ـ دە ، ئامالسىز ھويلىدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان پۇقراچە ياسىنىپ يۈرۈپ پېقىر ـ مىسكىنلەر ـ نىڭ دەرد ـ شىكايەتلىرىنى بىۋاستە ئاڭلاشقا ئادەتلەنگەن بولغاچقا پۇق ـ رالارنىڭ مۇنداق قوپال مۇئامىلىسىگە دۇچ كېلىدىغان ئىشلار دائىم بولۇپ تۇراتتى . شۇڭا مەھمۇد ئاكىنىڭ بۇگۈنكى مۇئامىلىسىنىمۇ قىلچە كۆڭلىگە ئالمىدى ۋە ھويلىدىن چىقىپلا مۇلازىملار يېتىلەپ كەلگەن ئېتىغا مىنىپ كـ چىككىنە توپىلىق يولىنى بويلاپ خىيالغا چۆمگەن ھالدا مېڭىپ كەتتى . سـ پاھلار بىلەن نۆكەرلەرمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەيپىياتىغا قاراپ چۈشكۈن ھالەتتە ئاتلارنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىپ ئاستا مېڭىشتى .

ھاۋا ئوچۇق ، كۈن پېشىندىن قايرىلغاندى . يىراق تارىم دەرياسى ئۈستىدە ئاق يەلكەندەك پارچە ـ پارچە بۇلۇتلار لەززان ئۈزەتتى . ئەتـ گەندىن بېرى يول يۈرۈپ ئادەم ئىزدەپ ھالىدىن كەتكەن ئادەملەر ۋە ئاتلار چاڭ ـ توزان پۈركىراپ تۇرىدىغان توپىلىق يولدىن ئۆتۈپ ھەممە تەرەپنى چىغرىتماق قاپلاپ كەتكەن بىر چىغىر يولغا كىردى . يېشىل ۋە سۆـ سۈن رەڭلىك چىغرىتماق گۈللىرىنىڭ ئۈستىگە قىزىل ، سېرىق ۋە ئاچ رەڭـ لىك كېپىنەكلەر قونۇشاتتى . ئۇلار رەڭلىك قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ ئىنچىكە پۇتلىرى بىلەن قاناتلىرىنى ، تۇمشۇقلىرىنى سۈرتۈپ گويا چىغرىتماق گۈلـ لىرى بىلەن گۈزەللىك تالىشىۋاتقان سىياقتا ھەرىكەت قىلاتتى . سۇ بويىدا

ئۆسكەن يالپۇز ۋە يالپۇز گۈللىرىنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماققا ئۇرۇلاتى. نېرىقى ياقتا پۈتكۈل تارىم دەريا ساھىلىنى قاپساپ كەتكەن پايانسىز ئالقاتزارلىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شكارچىلار بىر - بىرىگە ئىرماش - چىرماش بولۇپ ئۆسكەن قېلىن ئالقات ئورمانلىقىنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقاندا ئۇشتۇمتۇتلا ھېلىقى ناخشا ئاۋازى يەنە ئاڭلىنىپ قالدى. بۇ دەل ھېلىقى قىزنىڭ ئاۋازى ئىدى. ھەممەيلەن بىردەك ئاۋازدا «مۇقام» دەپ ۋارقىرىۋەتتى - دە ، ناخشا ئاۋازى چىققان تەرەپكە ئات سالدى.

ئاماننسا قېلىن ئالقاتلار ئارىسىدا ناخشا ئېيتقاچ ئالقات تېرىۋاتاتتى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جەرەن بالسى بويىندىكى قوڭغۇراقنى جىرىڭلىتىپ سەكرەپ ئويناپ يۈرەتتى. پۈتكۈل ئالقاتزارلىقتىكى قۇش - قاناتلارمۇ ئاماننساغا جور بولۇپ ئورمانلىقنى چاڭ كەلتۈرۈپ سايرىشاتتى. ئاماننسا سېۋەتكە ئالقات قاچىلاپ ئورمانلىقتىن چىقىپ كېلىۋاتقاندا جەرەن بالسى تۈيۈقسىز بىر نەرسىدىن ئۈركۈپ قاچتى. ئاماننسا ھەيران قېلىپ يىراقتا قارىۋىدى: دەريا ساھىلىدىكى يارلىقنىڭ نېرىقى تەرىپىدە جەرەن بالسىغا ئېتىلىپ كېلىۋاتقان بىر قېرى بۆرىنى كۆرۈپ قېلىپ جېنىنىڭ بارىچە چىرقىراپ تاشلىدى. يېقىن ئەتراپتا كېلىۋاتقان ئابدۇرېشىتخان بىلەن قۇشبېگى ئاماننسانىڭ چىرقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ شۇ تەرەپكە ئات سالدى. ئورمانلىق يېنىدىكى يارلىق ئۈستىدە ئاچ بۆرە جەرەن بالسىنى قوغلىماقتا ئىدى ، ئاماننسا نېمە قىلارىنى بىلمەي بار كۈچى بىلەن چىرقىراپ جەرەن بالسىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. بۇ چاغدا يارلىقنىڭ ئاستىدا كېتىۋاتقان ئابدۇرېشىتخان بىلەن قۇشبېگى يارلىقنىڭ قىرغىقىدا جەرەننى قوغلاپ كېتىۋاتقان بۆرىنى كۆرۈپ قالدى - دە ، قۇشبېگىگە «قۇشنى بۆرىگە قارىتىپ قويۇۋېتىڭ» دەپ ۋارقىرىدى. قۇشبېگى قۇشنىڭ كۆزىدىكى قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ بۆرە تەرەپكە قارىتىپ ئېگىز كۆتۈردى. قۇش مەقسەتنى چۈشىنىپ بۆرە تەرەپكە ئېتىلىپ قانات - قۇيرۇقىنى ئۇرۇپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندا ، ئۇنىڭ ئۇچۇشىدىن ھاسىل بولغان ھاۋا ئېقىمى بۆرىنىڭ بېشىغا ئۇرۇلۇپ ، بۆرە ئۇنىڭ زەربىسىدىن ئۆزىنى ئوڭشىۋالالماي يىقىلىپ چۈشتى. قۇش يەنە بۆرىنىڭ ئۈستىگە ئۇچۇپ كېلىپ ، ئۇنىڭ بېشىغا ئۇرۇلۇپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندا

رؤقلىرىنى ھەرىكەتلەندۇرگەن ھامان قۇشنى قويۇۋەتتى - دە ، قۇش ئاسـ مانغا كۆتۈرۈلۈشى بىلەنلا قۇشبېگى قۇش ئۇچقان تەرەپكە قاراپ ئات سالدى ، شۇ ئەسنادا ئابدۇرېشتخان يارنىڭ لېۋىدە ھېچنېمگە قارىماي بار كۈچى بىلەن يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان ئاماننسانى كۆرۈپ قالدى - دە ، ۋارقىرىدى :

— ھوي قىز ، توختاڭ !

ئاماننسا توختاشقا ئۇلگۈرمەي بىر خەتەرلىك جايغا دەسسەپ سالـ دى - دە ، بىر پاتمان توپا غۇلاپ چۈشۈپ ، ئاماننسامۇ ئېگىز يارلىقتىن پەس تەرەپكە دومىلاپ كەتتى . ئابدۇرېشتخان دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ قىيپاش يار ئۈستىدىن دومىلاپ چۈشۈۋاتقان ئاماننسا تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى . ئابدۇرېشتخان ئاماننسانى يۆلەپ قۇچقىغا ئالغاندا ، ئۇ ئاللـ قاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى . ئۇ ئابدۇرېشتخاننىڭ قۇچقىدا جانسىز ھەيكەلدەك ياتاتتى . ئابدۇرېشتخان ھوشسىز قىزنى كۆتۈرۈپ بىر بۇلاقـ نىڭ بويىغا ئەكىلىپ ، يۈزىدىكى چاڭ - توزانلارنى سۈرتۈپ ، ئاغزىغا سۇ تېمىتتى . ئاماننسا بىر ھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى ۋە ئۆـ زىنىڭ ناتونۇش بىر يىگىتنىڭ قۇچقىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالـ دى . ئابدۇرېشتخانمۇ ئاماننسانىڭ ھۇر - پەرىلەردەك گۈزەل سىياسىغا قاراپ تاشتەك قېتىپ قالدى . ئاماننسا بىر نەچچە رەت يەڭگىل نەپەس ئالغاندىن كېيىن پەس ئاۋازدا شۇنىرلىدى .

— جەرمەن ، جەرمەن ، مېنىڭ كىچىك جەرىنىم .

ئابدۇرېشتخان ئاماننسانىڭ سۆزىنى چۈشىنىپ دەرھال بېشىنى كۆـ تۈرۈپ يىراقتا قارىۋىدى ، بايا ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن قۇش ئاللىبۇرۇن قېرى بۆرىنىڭ ئەدىبىنى بەرگەن ، جەرمەن بالىسىنى قۇشبېگى كۆتۈرۈپ كېلـ ۋاتاتتى . ئاماننسا جەرمەن بالىسىنى كۆرۈپ ، كۆزىنى غۇۋا ئېچىپ تەشەكـ كۈر ھېسسىياتى بىلەن بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرەپ قويدى . ھەممەيلەن قىزنىڭ گۈزەل چېھرىگە قاراپ گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇشتى .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن قۇشبېگى ئامانىنسا بىلەن جەرمن بالسىنى ئات ئۇستىگە ئېلىپ مەھمۇد ئاكىنىڭ ھويلىسىغا كەلدى. ئۇلار ئامانىنسا- نىڭ بېشىنى تۇخۇم ئېقى بىلەن يۇمشاق تۇزنى ئىلەشتۇرۇپ ئاپئاق خام بە- لەن تېڭىپ ياتقۇزۇپ قويۇشتى. مەھمۇد ئاكا جانجىگەر قىزىغا خەيرخاھ- لىق قىلغان بۇ ناتونۇش كىشىلەرنىڭ يامان ئادەملەردىن ئەمەسلىكىگە ئەم- دى ئىشەندى. ئۇ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ مەزە قويدى. ئامانىنسا بېشى تېڭىلغان ھالدا ئۇخلاپ ياتاتتى. ئوماق جەرمن بالىسى گويا ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك ھويلا ئىچىدە ئوينىماقتا ئىدى، ئابدۇرېشتە- خان بىردەم ئوماق جەرمن بالىسىدىن، بىردەم قىزىدىن كۆزىنى ئۇزمەيتتى، ئامانىنسا گەرچە ئۇخلاپ ياتقان بولسىمۇ گويا تولۇن ئاي ئۇزۇلۇپ يەرگە چۈشكەندەك چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى. مەھمۇد ئاكا مېھمانلارغا مىن- نەتدارلىق بىلدۈرمەك ئۈچۈن ئۇلارنى مېۋىلىك باغ ئىچىدىكى بوستانغا باشلاپ قويۇپ سويۇپ مېھمان قىلىشنىڭ كويىغا چۈشتى. شۇ ئەسنادا ناخ- شىچى قىزنى بۆلۈنۈپ ئىزدەش ئۈچۈن كېتىپ قالغان ئەكرەم بىلەن قېدىر- خان «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەلدى، مەھمۇد ئۇستاز قېدىرخان بىلەن سالاملىشىپلا ھەر ئىككىسى بىر - بىرىگە قاراپ تاشتەك قېتىپ قېلىشتى.

— مەھمۇد ئۇستاز، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى قېدىرخان ھايا جان ئاۋازدا.

— قېدىرخان ئۇكام، — دېدى مەھمۇد ئۇستازمۇ تىترەك ئاۋاز بىلەن.

ھەر ئىككىسى بىر - بىرى بىلەن كۆز يېشى قىلىشىپ قۇچاقلىشىپ كۆ- رۈشتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن قۇشبېگى، ئەكرەم سەردار قاتار- لىقلار بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈتۈلمىگەن بۇ خۇشاللىققا ھەم زوقمەنلىك، ھەم ھەيرانلىق تۇيغۇسى بىلەن قاراپ ھاڭ - تاڭ قېلىشتى. چۈنكى قېدىر- خان بىلەن مەھمۇد ئۇستازنىڭ شۇ قەدەر ھايا جان بىلەن قۇچاقلىشىپ كېتە-

شی سورۇن ئەھلی ئۇچۇن بىر تېپىشماق ئىدى. قېدىرخان كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ، مەھمۇد ئۇستازنىڭ قولىنى چىڭ سقىپ تۇرۇپ بوغۇق ئاۋازى بىلەن دېدى:

— ھۇرمەتلىك ئۇستازىم ، ئۆزلىرىنى ئۇزۇن يىلدىن بېرى ئىزدەپ تاپالماي ئۈمىدىمنى ئۈزگەنىدىم.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ ئىككى كىشىنىڭ كونا قەدىناسلاردىن ئىكەنلىكىنى ئەمدىلا چۈشىنىپ خۇرسەنلىك بىلەن ئەكرەمگە بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى ۋە مەنۇنىيەتلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ كۈتۈلمىگەن خۇشاللىق بولدى ، سۇلتاننىڭ بۇ خۇشال كەيپىياتىنى كۆرگەن مەھمۇد ئۇستاز قېدىرخانغا سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلدى:

— بۇ كىشى پادىشاھىمىز سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئالىيلىرى بولىدۇ ،

— دەپ چۈشەندۈردى قېدىرخان.

مەھمۇد ئۇستاز ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرغان ئورنىدا قېتىپ قالدى ۋە بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن ئېڭىلىپ تەزىم ئادا قىلىپ ئەپۇ سورىدى ھەمدە ھەش - پەش دېگۈچە داستىخانغا شورپا ، گۆش ، كاۋاپ ۋە ھەر خىل يەل - يېمىش توشقۇزۇلدى. ئامانىسا ئاللىقاچان ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان ، كەيپىياتىمۇ ياخشىلىنىپ قالغاندى. ئۇنىڭ سەرۇدەڭ زىلۋا بويى ، ئاپئاق يۈملاق يۈزى ، كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان سېھرىلىك كۆزلىرى ، تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان قاش - كىرپىكلىرى ، كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان ياقۇتتەك لەۋلىرى ، شوخ ۋە ئوماق قاراشلىرى كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى. ئۇنىڭ چېكسىنى تېڭىپ قويغان ئاپئاق خام ئۇنىڭغا تېخىمۇ ھۆسن قوشقاندى. داستىخان يىغۇۋېتىلگەندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسىغا بىر نېمە دېمەكچى بولىدۇيۇ ، لېكىن دېمەكچى بولغان سۆزىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بىر پەس شۇك بولۇپ قالدى. قېدىرخان ئۇستاز ئابدۇرېشىتخانىنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىغاندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخان بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئامانىسىغا قاراپ ئېغىز ئاچتى.

— هۇرمەتلىك خېنىم ،— دېدى سۇلتان ئابدۇرېشتخان ،— ئۆزلىرىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئىزدەپ كەلگەنىدۇق. ئەيىبكە بۇيرۇمايلا بىر پەدە چېلىپ بەرگەن بولسىلا.

ئامانىسا نېمىدىنىدۇر خىجىل بولغاندەك ئاتىسىغا قاراپ ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. مەھمۇد ئۇستاز ساتارنى ئېلىپ ئامانىسىغا تۇتقۇزدى.

— چال قىزىم ، مەن ئۆگەتكەننىمۇ ، رەھمەتلىك ئاناڭ ئۆگەتكەننىمۇ چال. مېھمانلارنىڭ ھۇرمىتى ئۈچۈن چال...

ئامانىسا ساتارنى قولىغا ئېلىپ ، ھاياجاندىن گۈل ياپراقلىرىدەك تىترەۋاتقان نېپىز لەۋلىرىنى يەڭگىل چىشلەپ كۈلۈمسىرەپ قويدى - دە ، ئاندىن نازۇك ، ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن ساتارنىڭ پەدىسىنى بېسىپ ، كامالچىسىنى زىل تار ئۈستىدە ئويناتشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ھودۇقۇشلىرىمۇ بىرەدەمدىلا ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كېتىپ پۈتۈن ۋۇجۇدى ۋە بارلىق ھېسسىياتى بىلەن « پەنجىگاھ » مۇقامىنىڭ قاينامىلىرىغا چۆكۈپ كەتتى. ئامانىسا بىرەر ئاھاڭنى چېلىپ ئوقۇغاندا ئۇنىڭ يۈرەك قاتلىمىدىكى پىكىر - ھېسسىياتلىرى بۇلاقتەك بىر جۇپ تىنىق كۆزلىرىدىن روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كېيىك بالىسىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى گاھ ئېچىلىپ ، گاھ يۇمۇلاتتى ، گاھ يىراق - يىراقلارغا نەزەر تاشلىسا ، گاھ پۈتۈن كۆز نۇرىنى يىغىپ بىر نۇقتىغا تىكلەتتى. ئۇنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ مۇقام سادا-سىنىڭ دولقۇنلىرىغا ماسلىشىپ ، گاھ يەڭگىل ، گاھ دولقۇنلۇق بولۇپ كۆتۈرۈلەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئۆز ئۆمرىدە بۇ قەدەر گۈزەل ، بۇ قەدەر پاراسەتلىك قىزنى ئۇچرىتىپ باقمىغاچقا ھەيران قالغىنىدىن ئاغزىنى ئېچىپلا قالغانىدى. سورۇن ئەھلىمۇ شۇ قەدەر مەھلىيا بولۇپ كەتتىكى ، ئامانىسىغا تىكىلگەن پېتى قېتىپ قېلىشتى. مۇقام ساداسى دولقۇنلىنىپ بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. سورۇن ئەھلىنىڭ يۈرەك تارىمۇ ئۇنىسز جاراڭلاپ ئاھاڭ دولقۇنلىرى بىلەن تەڭ دولقۇنلىناتتى. مۇقام ئەڭ يۇقىرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەندە ئاخىرقى ئىككى مىسرا شېئىر بېيايان ئاس-

ماندا ، چەكسىز دالالاردا ئەكس سادا ھاسىل قىلغاندەك بولدى.

سەئا يۈز شۈكۈر يارەب ، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ ،
فەقىر - مىسكىنگە ئابدۇرېشىتخاننى پاناھ قىلدىڭ.
نەفسى كېچە - كۈندۈز قىل دۇئا تەگرى قۇددۇسقا ،
كى شاھسىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىغ گۇناھ قىلدىڭ.

مۇقام تامام بولغان ھامان قەدىرخان ئۇستاز ، ئەكرەم سەردار ، قۇشبېگى ۋە بارلىق نۆكەرلەر ئورنىدىن تەۋرەپلا بىردەك ئاۋازدا «ئاپىرىن» دەپ ۋارقىراپ چۇقان - سۇرەن كۆتۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى گويا گۈلدۈرماممدەك باغ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بولسىمۇ ، مۇقام دېڭىزىنىڭ چوڭقۇر قاينىملىرىغا غەرق بولۇپ كەتكەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تېخىچە كۆزىنى ئاچمايلا ئولتۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان مۇقام ھېسسىياتلىرىنىڭ نازۇك پىكىر قاينىملىرىدىن ئاجرالغاندەك بولۇپ ئامانىسىغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ قالدىيۇ ، لېكىن يەنە بىر ھازاغىچە گەپ - سۆز قىلمايلا ئولتۇرۇپ كەتتى. ئامانىسا ئالدىدا ئولتۇرغان ياش يىگىتنىڭ شەھەردىن كەلگىنىنى سەزگەن بولسىمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىكەنلىكىنى بىلمىگەچكە سۇلتانغا ئانچە پەرۋا قىلىپ قويماستىن مەغرۇر ئولتۇراتتى. بۇ ئەھۋالنى سەزگەن مەھمۇد قىزىنىڭ بىھۇرمەتلىك قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئابدۇرېشىتخاننى تونۇشتۇرماقچى بولدى:

— قىزىم ، بۇ غەزەلنى ئالدىنقدا ئولتۇرغان مېھمانىنى تونۇمايلا تۇرۇپلا ئوقۇۋاتسەن. شۇنداقمۇ دەيمەن؟ بۇ كىشى...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازغا دەرھال كۆز قىسىپ قويۇپ سۆزلىمەسلىككە بېشارەت بەردى. مەھمۇد ئۇستاز شاھنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ شۇك بولۇپ قالدى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر پەس ئويلانغان-

دىن كېيىن خوش خۇي كەيپىيات بىلەن ئامانىسانىڭ ساتارىنى قولىغا ئېلىپ زوقمەنلىك بىلەن بىر قۇر قاراپ چىقتى. ئۇ بايا پېشايۋاندا مەھمۇد ئۇستازنىڭ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياسايدىغان سايمانلىرىنى كۆرگەن بولغاچقا سەدەپ نەقىشلىك بۇ ساتارنى شەك - شۇبھىسىز مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئۆزى ياسىغانلىقىنى كۆڭلىدە مۆلچەيلەنلەشتۈردى - دە ، ئامانىسانىغا قاراپ دېدى :

— ئەزىز خېنىم ، بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى مەھمۇد ئاكىنىڭ ياسىغانلىقىدا شۇبھە يوقتۇر. لېكىن بايىقى غەزەللىرىدىكى نەغمىسە دېگەن شائىرە كىمكىن؟ ئۇ غەزەلنى قەيەردىن ئۆگىنىۋېدىلە ؟

ئامانىسا بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى - دە ، پەرۋا قىلماستىن سۆزلەۋەردى :

— ياتلارنىڭ غەزەللىرىنمۇ ياد ئېلىپ ئوقۇمىدىكەن كىشى؟ مەن ئەزەلدىن ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋايى ، فۇزۇلى ، سەئىدىدىن قەشقىرى ، ئابدۇراخمان جامىلارنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۆزگە شېئىرنى ئوقۇمايمەن. نەغمىسى مېنىڭ تەخەللۇسۇم بولىدۇ.

— قانچە ياشقا كىردىلە ؟— سورىدى ئابدۇرېشىتخان.

— قىزىم ئون ئۈچ ياشقا كىردى— ، ئالدىراپ جاۋاب بەردى مەھمۇد ئۇستاز.

ئابدۇرېشىتخان 13 ياشقا كىرگەن قىزنىڭ مۇڭداق يۈقىرى سۈپەتلىك شېئىرلارنى يازالايدىغانلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەي گۇمان نەزىرى بىلەن قاراپ قېلىۋىدى ، بۇنى سەزگەن زېرەك قىز دەرھال بىر كىتابنى ئەكىلىپ خانىنىڭ ئالدىغا قويدى :

— بۇ رىسالىدە ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ يەتتە ياش چېغىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا باشلىغانلىقى شەرھلەنگەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق مېنىڭ سەككىز يېشىمدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلغانلىقىمنى تەسەۋۋۇر قىلالمامىلا ؟

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قىزنىڭ چاقماقتەك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بايىقى گۈمانلىق پىكرىدىن ۋاز كەچتى. قىز دەرھال ئۆزىنىڭ قول يازما دەپتىرىنى ئېلىپ سۇلتانغا كۆرسەتتى ۋە چېكەتكىدەك تىكىلىپ تۇرۇپ «ئىشەنمىسىڭىز مۇنۇ شېئىرلىرىمنى ئوقۇپ بېقىڭ» دېگەندەك مەنە بىلەن قارىدى، سۇلتان چىرايلىق خۇش خەت بىلەن يېزىلغان شېئىرنى ئۇنلۈك ئوقۇدى.

بۇلبۇلى شەيدا بولۇپ قونارغا گۈلشەن ئىستەرەم،
گۈل ئارا بۇلبۇل مەسەللىك شىرىن زەبان ئىستەرەم.
....

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ يەنە قاقاقلاپ كۈلدى، ئامانىسا ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن نېمىشقىدۇر بىرەر شۇبھە ئالامەتلىرىنىڭ بارلىقىنى سېزىپ قېلىپ غۇژۇدە ئاچچىقى تۇتتى - دە، دەرھال قوشۇمىسىنى تۇرۇپ تەتۇر قارىۋالدى. مەھمۇد ئۇستاز قىزنىڭ بەھۇرەمتەلىك قىلىپ قويغىنىدىن خىجىل بولۇپ قىزغا بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋىدى، سۇلتان يەنە كۆز قىسىپ سۆزلەتمىدى.

— ھۇرەمتەلىك خېنىم، — دېدى ئابدۇرېشىتخان يەنە ئامانىسىغا قاراپ، —قابىلىيەتلىرىنىڭ شۇبھىسىز ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن سورۇنىمىزدىكى بىرەر ئىشقا قارىتىپ ئىككى مىسرا شېئىر يېزىپ ئوقۇپ بېرەمدىلا؟

ئامانىسانىڭ گۈدەك قىزلارغا خاس ئاچچىقى دەرھال يوقىلىپ، چىرايىدا تەبەسسۇمى قايتا ئەكس ئەتتى - دە، خىجىل بولغىنىدىن لېۋىنى يېنىك چىشلەپ بىر پەس يەرگە قاراپ ئولتۇردى. ئاندىن ئىككى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن دەرھال قومۇش قەلەمنى قولىغا ئېلىپ ئىككى مىسرا نەزمە يازدى - دە، سۇلتاننىڭ ئالدىغا قويۇپ يەنە يەرگە قارىغىنىچە جىم تۇردى، سۇلتان شېئىرنى قولىغا ئېلىپ ئۇنلۈك ئوقۇدى.

یارەب ، بۇ بەندە قىلدى ئەجەب سۆئىزەن مەڭا ،
گويا بۇ ئۆيدە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن مەڭا .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ كەتتى - دە ، قا-قاقلاپ كۈلدى :

— ئىشەندىم ، ئەمدى ئىشەندىم .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسانىڭ بايىقى قول يازمىلىرىنى قايتا ۋاراقلاپ كۆز يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ دېدى :

— ئۆزلىرى ھەقىقەتەنمۇ ئۇستا مۇقامچى ھەم كاتتا شائىر ئىكەنلا ، لېكىن ھەيران قالمەنكى ، ئۆيلىرى جاڭگالدا تۇرۇقلۇق شۇ قەدەر بىلىمنى قەيەردىن ئۆگەنىدىلە ؟ نەۋاينىڭ شېئىرلىرىنى قەيەردىن تاپتىلا ؟

سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ سوئاللىرى قىزنىڭ يۈرەك جاراھىتىنى قايتىدىن تاتلاپ ئۇستىگە تۆز چېچىۋەتكەندەك بولدى - دە ، گويا تىكەنـگە يۇمۇلانغاندەك ئازابلىنىپ خانغا مەنىلىك رەۋىشتە تىكىلدى .

— ئىلىم - مەرىپەت ئەبەدىلىكەبەد سىلەردەك شەھەرلىكلەرگە مەنسۇپ بولۇشى كېرەكمۇ ؟

ئامانىسا « سەھرالىقنى كەمستۇاتىدۇ » دەپ چۈشەنگەچكە كىنايە قىلغانىدى . شۇڭا ئۇنىڭ سۆزلىرى بىلەن پۈتۈن سورۇن ئەھلى جىمجىتلىققا چۆمدى . مەھمۇد ئۇستازمۇ خىجىل بولغىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگـراپلا قالدى . قېدىرخان ئۇستاز نېمىشقىدۇر گەپنى يۆتكەپ مەھمۇد ئاكـىنىڭ ئۆتمۈش ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى .

— ھۈرمەتلىك شاھىم ،— دېدى قېدىرخان ،— مەھمۇد ئاكام ئەسلى ئوتۇنچى ئەمەس ، بۇ كىشى مىرزا ئەبۇبەكرى① زامانىسىدا خۇراسانغا

① مىرزا ئەبۇبەكرى — سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخان تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلغان مۇستەبىت پادىشاھ .

بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان. ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ بارلىق شېئىر - داستانلىرىنى تۇنجى قېتىم بۇ تەرەپكە كۆچۈرۈپ ئەكەلگەن كىشى مۇشۇ بولىدۇ.

ئابدۇرېشىتخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەرھال مەھمۇد ئۇستازغا بۇرۇلۇپ بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋىدى، مەھمۇد ئۇستاز ئەپۇ سوراشقا ئالدىراپ شاھنىڭ ئالدىدا چوڭقۇر تەزىم ئادا قىلدى.

— ئەپۇ قىلسىلا شاھىم، نادان قىزىم ئالدىلىرىدا بېھۇرمەتلىك قىلىپ قويدى.

ئابدۇرېشىتخان «ھېچ گەپ يوق» دېگەندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئامانىنسا خىجىللىقتىن ياقۇت لەۋلىرى گۈل ياپرىقىدەك تىترەپ، يۈزلىرى ئانارىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ گۈدەك قەلبى ئالدىدا ئولتۇرغان مۇنۇ قارا قاشلىق، چوڭ - چوڭ كۆزلىرى كۈلۈپلا تۇرىدىغان ياش يىگىتنىڭ پادىشاھ ئابدۇرېشىتخان ئىكەنلىكىگە ئىشىنەلمەيۋاتاتتى. لېكىن بۇ پاكىت ئىدى. نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ قەلبىدە ياش سۇلتانغا نىسبەتەن چوڭقۇر ھۆرمەت پەيدا بولدى. قېدىرخان سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى.

— پېقىر بۇخارادىكى نەقشىبەندى[1] مەدرىسىدە تەلىم ئېلىۋاتقان چاغلىرىمدا مەھمۇد ئۇستاز يارکەنت شەھرىدىن بېرىپ بىر نەچچە ئاي تۇردى، ئاندىن ئىككىمىز بىرگە سەمەرقەنت شەھرىگە كېلىپ ئۇلۇغبېك[2] ھەزرەتلىرىنىڭ ۋارىسلىرى بىلەن خۇپىيانە ئۇچرىشىپ، ئۇ زاتنىڭ «زىجى كوراگانى»[3] قاتارلىق فەلەكىيات[4] ئىلمىگە ئائىت نۇرغۇن كىتابلىرىنى تاپتۇق، مەھمۇد ئۇستاز ئۇ كىتابنى ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرۈپ بۇ ياقتا

---

① نەقشىبەندى — 14 - ئەسىردە ئۆتكەن بۇخارالىق تەرىقەت پەيلاسوپى باھاۋىددىن نەقشىبەندى تەرەققىيەرۋەر دىنىي قېتىمنىڭ پىشۋاسى.

② ئۇلۇغبېك — 15 - ئەسىردە ئۆتكەن پادىشاھ ۋە مەشھۇر ئاستىرونومىيە ئالىمى.

③ «زىجى كوراگانى» — ئۇلۇغبېكنىڭ دۇنياغا مەشھۇر بولغان ئاستىرونومىيە ئەسىرى.

④ فەلەكىيات ئىلمى — ئاستىرونومىيە.

یاندۇرۇپ كەلدى. بىز شۇ چاغلاردا قەدىناس بولۇپ قالغاندۇق...

سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئۇلۇغبېك بىلەن ئەلشىر نەۋائينىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن پۈتۈن ۋۇجۇدى ئېتىخارلىقتا چۆمۈپ، مەھمۇد ئۇستازغا باشقىچە ھۆرمەت نەزەرى بىلەن قاردى، چۈنكى بۇ ياش پادىشاھنىڭ پايتەخت ياركەنتە بىر چوڭ رەسەتخانا① بەرپا قىلىپ ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ فەلەكىيات ئىلمىگە ۋارىسلىق قىلىشتەك يۈكسەك ئارزۇسى بولغاچقا «زىجى كوراگانى» ناملىق كىتابنىڭ تىلغا ئېلىنىشى ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى ئۈمىد ئۇچقۇنلىرىنى قايتىدىن ياندۇرغاندى. شۇڭا ئۇ يەنە ئالدىراپ سورىدى:

— جانابىي ئەزىز، ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ «زىجى كوراگانى» ناملىق كىتابى ھازىرمۇ قوللىرىدا بارمۇ؟

مەھمۇد ئۇستاز نېمىشقىدۇر جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا جىم تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ يۈرەك تەكتىدە كۆيۈۋاتقان قانداقتۇر ھەسرەت ئوتلىرى يۈز-كۆزلىرىدە يالقۇنجاۋاتقاندەك ئىدى. ئۇ بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ دېدى:

— ئۇ كىتابنىڭ يېرىمنى تەركىدۇنياچى ئىشانلار كۆيدۈردى.

— يېرىمى قوللىرىدا بارمۇ؟— ئالدىراپ سورىدى سۇلتان،— ئەگەر مالاللىق كۆرمىسلە ئۇ تەرەپلەردىن ئەكەلگەن كىتابلىرىنى كۆرۈپ باقساق بولامدۇ؟

مەھمۇد ئۇستاز سۇلتان ئابدۇرېشتخاندەك مەرتىپەتپەرۋەر شاھنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماستىن دەرھال ماقۇل بولدى - دە، ھويلا ئىچىدىكى بىر قازناق ئۆينىڭ ئىچىگە كىرىپ ئۇ يەردىن مېھمانلارنى يەر ئاستىدىكى بىر گەمە ئۆيگە باشلاپ كىردى. ئۇ ئون ئىككى پىلىك سېلىنغان ساپال چىراغنى يانداۋردى. گەمە ئۆينىڭ ھەممە تەرىپى كىتابلارغا نەملىك ئۆتكۈزمەي

---

① رەسەتخانا — ئابسىرۋاتورىيە، ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئورۇن.

دىغان ياغاچ تاختايلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ كتاب جاھازلىرىدا ئامانـ
لىسا داۋاملىق ئوقۇيدىغان ئەلشىر نەۋائىي ، فۇزۇلى ، ئابدۇراخمان جامى
قاتارلىق نەقشىبەندى يولدىكى شائىرلارنىڭ كتابىدىن باشقا سەھەرقەنـ
تىكى ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسى تەرىكىدۇنياچىلار تەرىپىدىن كۆيدۈرۈلۈشتىن
بۇرۇن ئۇلۇغبېكنىڭ ۋارىسلىرى ئوغرىلىقچە قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ ساقلاپ
قالغان « زىجى كوراگانى » ناملىق كتابنىڭ بىر قىسمى ۋە رەسەتخانا ئۈـ
چۈن ئەڭ كېرەكلىك بولىدىغان رىيازىيات ئىلمى① ، ھەندەسە ئىلمى②گە
ئائىت نۇرغۇن كتابلار بار ئىدى. يەنە بىر چەتتە مەھمۇد قەشقىرى ، يۈـ
سۈپ خاس ھاجىپنىڭ كتابىدىن باشقا مەشھۇر ھىندى مۇنەججىملىرىنىڭ
ئوردۇ تىلىدا يېزىلغان كتابلىرى ، ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنانىڭ فارس تىلىدا
يېزىلغان پەلسەپىۋى ئەسەرلىرى قويۇلغانىدى. سۇلتان كتابلارغا كۆز يۈـ
گۈرتۈپ ئۇشتۇمتۇت يەنە بىر قېلىن زەر تاشلىق كتابنى كۆرۈپ قېلىپ قولـ
غا ئالدى ـ دە ، گويا بىر پاتمان گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشاللىقتا كتابنى
باشتىن ئاياغ ۋاراقلاشقا باشلىدى. چۈنكى بۇ كتاب شەرقنىڭ ئەفلاتۇنى
بولۇپ شۆھرەت قازانغان مەۋلانا مۇسا ئىبانى مەھمۇد قازىزادە رۇمى يازـ
غان « رىيازىيات ئىلمى » ناملىق مەشھۇر ئەسەر بولۇپ ، بۇ كتاب سۇلتان
ئابدۇرېشىتخاننىڭ سەھەرقەنتتە ۋەيران بولغان ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىنى
يارىتىش شەھىرىدە قايتا تىرىلدۈرۈشتىن ئىبارەت يۈكسەك غايىسىنى ئەمەلـ
گە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەم بولسا بولمايدىغان ئەگگۈشتەر ئىدى. ئۇ بۇ
كتابنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن نەچچە خاندانلىقلارغا ئادەم ئەۋەتكەن بولـ
سىمۇ نەتىجىسى كۆرۈلمىگەنىدى. سۇلتان خۇشاللىقدىن ياقۇت كۆزلۈك
ئالتۇن ئۈزۈك تاقالغان ئوتتۇرا بارمقىنى چىقىرىپ يېنىدا تۇرغان مۇلازىمـ
غا « ئۈزۈكنى چىقار » دېگەندەك مەنە بىلەن ئىشارەت قىلدى ، مۇلازىم
سۇلتاننىڭ بارمقىنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ ئۈزۈكنى چىقىرىپ سۇلتانغا سۇنـ

---

① رىيازىيات ئىلمى — ماتېماتىكا .
② ھەندەسە ئىلمى — گېئومېتىرىيە .

دى ، سۇلتان ئۇزۇكنى قولىغا ئېلىپ مەھمۇد ئۇستازغا بۇرۇلدى :

— جانابىي ئەزىز ، بۇ كىتابنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن تاغام مىرزا بابۇر شاھنىڭ مىراس قالغان تەۋرۈك ئۇزۇكۇم سىزگە ھەدىيە بولغاي !

مەھمۇد ئۇستاز نېمە دېيىشنى بىلەلمەي جىم تۇرۇپ قالدى ـ دە ، بىر-دىنلا ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر بېسىپ كەتكەندەك بولۇپ دېمى بوغۇلۇپ ، چىرايى تاتىرىپ ، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى .

— كەچۈرگەيلا ئۇلۇغ شاھىم ، مەن بۇ كىتابنى بۇنداق ئۇزۇكلەرگە تەڭ قىلمايمەن .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان يەنە كۈلدى :

— خاتىرجەم بولۇڭ ، بۇ كىتابلارنى ئۇزۇككە تېگىشمەكچى ئەمەسمەن .

مەھمۇد ئۇستاز قېدىرخاننىڭ زورى بىلەن ئابدۇرېشتخاننىڭ سوۋغىتى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى . سۇلتان ئابدۇرېشتخان باشلىق ئوردا ئەربابلىرى مەھمۇد ئۇستازنىڭ كىتاب جاھازلىرىدىكى ھەر خىل كىتابلىرىغا قاراپ مەشھۇر دانىشمەن ۋە ئىلىمپەرۋەر زاتلار توغرىسىدا مۇلاھىزە قىلىشىپ ، كىتابلارنى قولدىن قولغا ئېلىپ بىر ـ بىرلەپ يۇزىگە سۈرتۈپ ئۆز ئورنىغا قويۇشتى .

— ئۇلۇغ شاھىم ، — دېدى قېدىرخان ئابدۇرېشتخانغا قاراپ ، — مەھمۇد ئۇستاز ئەرەب ، ئوردۇ ، فارىس ، يۇنان تىللىرىنىمۇ مۇكەممەل بىلىدىغان زاتتۇر . ئەگەر ئوردىغا يۆتكەپ كېتىلسە ئىلمىي نۇجۇم ۋە پەلسەپە ئەسەرلىرىدىن دەرس بېرەتتى ، ياركەنت شەھرىمىزدە ياسلىۋاتقان رەسەتخانىمىز ئۈچۈنمۇ ياردىمى تېگەتتى ، چۈنكى ياش چاغلىرىمدا مەنمۇ بۇ كىشىنى ئۇستاز تۇتقانمەن .

سۇلتان ئابدۇرېشتخانغا قېدىرخاننىڭ بۇ تەكلىپى ھەسەلدەك ياقتى .

— بولىدۇ ، قېدىرخان ئۇستاز ، — دېدى ئابدۇرېشتخان — پېقىرمۇ

دەل شۇنى ئويلاپ تۇرۇۋېدىم ، ھەزرىتىم ئۆزلىرىگە ئۇستاز بولغان بولسا پېقىرغىمۇ ئۇستاز ، ئوردىمىز مەھمۇد ئۇستازدەك ئىلىم - مەرىپەت ئەھلىگە موھتاجدۇر . بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئۆزلىرى بىلەن ئامانىسا خېنىمنىڭ ئور-دىغا بېرىشلىرىنى تەكلىپ قىلىمەن .

مەھمۇد ئۇستاز سۇلتاننىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ بېشىغا بىر قاپاق سو-غۇق سۇ تۆكۈلگەندەك ئەندىكىپ كېتىپ مېڭىسىدىن كىرگەن سوغۇق ئەنگىز پۈتۈن بەدەنلىرىگىچە تاراپ ئاغزىمۇ گەپكە كەلمەي قالدى . بۇ غەلىتە ھا-لەتنى كۆرگەن ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئەكرەم سەردار بىر - بىرىگە قاراپ ھەيران قېلىشتى . لېكىن قېدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئېچىنارلىق سەرگۈزەشتىسىنى چۈشەنگەن بولغاچقا لېۋىنى يېنىك چىشلەپ شۇڭ بولۇپ قالدى . مەھمۇد ئۇستاز ئېغىر نەپەس ئېلىۋېلىپ قېدىرخانغا بۇرۇلدى .

— شاھلار ئەھلىگە يېقىن بولماقلق ، دەم ئۇرۇۋاتقان ئەجدىھاغا يې-قىن بولغانلىقتىن بېشارەتتۇر... ،— ئۇ كۆز قىرىدا ئابدۇرېشىتخانغا لەپپە-دە قارىدى - دە ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېچىگە يۇتۇۋەتتى .

— نېمە بولدى ؟ - ئالدىراپ سورىدى ئابدۇرېشىتخان . مەھمۇد ئۇستاز بېشىنى چايقاپ قويۇپ دېدى :

— پېقىر ئاددىي ئوتۇنچىمەن . ئاخىرقى ئۆمرۈمنى مۇشۇ جاڭگالدا جەرەن ، توشقان ئوۋلاپ ئوتۇنچىلىق قىلىپ ئۆتكۈزۈشنى خالايمەنكى ، ئوردىغا بېرىشنى خالمايمەن .

قېدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئۇستازنىڭ مىرزا ئەبۇبەكرى زامانىسىدا ۋەيران بولۇپ جاڭگالغا پالانغانلىقىنى ، شۇنىڭ ئۈچۈن « ئوردا » دېگەن سۆزمۇ ئۇنىڭ قۇلقىغا چىرايلىق ئاڭلانمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلگەچكە سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ قۇلقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلاپ چۈشەندۈر-دى ، ئىشنىڭ تېگىنى چۈشەنگەن ئابدۇرېشىتخان بېشىنى لىڭشىتىپ شۇڭ بولۇپ قالدى .

كەچ كىردى ، نۆكەرلەر باغ ئېچىگە ئورۇن سېلىپ ئۇخلاپ قېلىشتى .

قېدىرخان بىلەن ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازنىڭ مېھمانخانىسىدا يېتىپ يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىماي مۇڭدىشتى.

— مەھمۇد ئۇستاز ياشلىق دەۋرىدە ئۇلۇغبېكنىڭ «زىجى كوراگانى» ناملىق كىتابىنى تەتقىق قىلىپ ئىلمىي نۇجۇم ئالىمى دەپ داڭق چىقارغان ۋە ھەممە ساھەدە كامالەتكە يەتكەن كاتتا مۇدەررىس ئىدى، — دەپ سۆز باشلىدى قېدىرخان ئۇستاز، — ئۇ كىشى فەلەكىيات ئىلمىدىن باشقا ئا-رىستوتېل، ئەبۇ نەسىر فارابى ۋە ئۆمەر ھەييام پەلسەپىلىرىدىن دەرس بەرگەنىدى، شۇڭا مىرزا ئەبۇبەكرىنىڭ ئەتراپىدىكى تەركىدۇنياچى تە-سەۋۋۇپچىلار سۇلتان ئەبۇبەكرىگە ئۇنى يامان كۆرسىتىپ، دەھرىيلىكنى تەرغىب قىلدىڭ دېگەن گۇناھ بىلەن زىندانغا تاشلىغانىدى، كېيىن ئۇنى تالىپلىرى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ يەنە ئىلىم تەھسىل قىلىش ئىشتىياقى بىلەن تەركىدۇنياچىلارنىڭ قەدىمى يەتمەيدىغان يۇرتنى ئىزدەپ تارىم دەريا-سىنىڭ يۇقىرىقى ئېقىنىدىكى بىر بازارغا جايلاشتۇرغانىدى، ئۇ يەردە بىر مەزگىل ياشىغاندىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن بىر نىيەتتىكى ئىلىم - مە-رىپەتچىلەر يارەملىشىپ «مەدرىسەئى نەقشبەندىيە» ناملىق نەقشبەندى يولىنى تەرغىب قىلدىغان بىر مەدرىس بىنا قىلدۇرۇپ نۇرغۇن تالىپلارنى ئوقۇتۇشقا باشلىدى. ئۇ چاغلاردا مەنمۇ دائىم كېلىپ خۇپيانە يوقلاپ كېتىپ قالاتتىم.

قېدىرخان ئۇستازنىڭ بۇ ھېكايىسى ئابدۇرېشىتخاننى خېلى قىزىقتۇر-غاچقا، ياستۇقتا بېشىنى يانتۇ قويۇپ پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاڭلاۋاتات-تى. قېدىرخانمۇ سۇلتاندىن مەمنۇن بولۇپ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى.

— بىر كۈنى مەھمۇد ئۇستاز بىر نەچچە پاراسەتلىك تالىپلىرىغا ئۇ-لۇغبېك رەسەتخانىسىنىڭ قانداق بەرپا بولغانلىقى ۋە تەركىدۇنياچىلار تە-رىپىدىن قانداق ۋەيران قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى تارىخىي ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بېرىۋاتقاندا يارکەنتنىن بىر مەشھۇر ئىشان كېلىپ بىر نېمىلەرنى دەپ قارغاپتىمىش. ئۇزاق ئۆتمەي تارىم دەرياسىنىڭ سۈيى بىردىنلا

ئازلاپ كەتكەنلىكتىن ئۇ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان يۈرت بەگلىرى خالايىقلارنى قۇتۇرتىپ «مۇرتەدلەرنىڭ كاساپىتىدىن تارىم دەرياسىنىڭ سۈيى ئازلاپ يۈرتلار خاراب بولدى» دەپ مەھمۇد ئۇستازغا گۇناھ تو-قۇپ، ئاخىر مانا بۇ تارىم دەرياسىنىڭ تەكلىماكان چۆلىگە تۇتىشىپ كېتە-دىغان ئەڭ يېراق جاڭگالغا پالىۋېتىپتۇ. شۇنىڭدىن بېرى مەن ئۇچرىشالمە-غانىدىم، ئاڭلىشىمچە بۇ يەر مەھمۇد ئۇستاز كەلگەندىن بېرى ئاۋات جاي-غا ئايلىنىپتۇ.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ غەزەپ بىلەن بېشىنى كۆ-تۈردى.

— تارىم دەرياسىدا سۇ ئازلاپ كېتىدىغان ئىش دائىم بولۇپ تۇرۇ-ۋاتسا،— دېدى ئابدۇرېشىتخان،— ئۇنىڭ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن قانداق ئالاقىسى بولسۇن؟

قېدىرخان ئۇستاز سۇلتاننىڭ غەزەپلىك چىرايىنى ساپال چىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا غىل-پال كۆرۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. سۇلتان يەنە خىيالغا چۆكۈپ ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ياستۇقتا يانپاشلاپ ئولتۇردى. قېدىرخانمۇ ھۇرمەت بىلەن دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. سۇلتان بىر نېمىنى ئويلاپ تۇرۇپ قېدىرخانغا قارىدى:

— ئۇستاز، خاندانلىقىمىزنىڭ «يەرنامە»سىنى ئېلىپ كەلگەنمۇ؟

قېدىرخان دەرھال كىتاب جىلىتىدىن بىر كىچىك كىتابنى ئېلىپ سۇل-تانغا تۇتتى. سۇلتان كىتابنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ قېدىرخانغا مەمنۇن بولغان ھالدا كۆز قىرىدا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. چۈنكى قېدىرخان ئۇستاز ھەر قانداق بىر سەپەرگە ئاتلانغىنىدا «يەرنامە»نى ئۇنتۇپ قال-مايدىغانلىقىغا سۇلتان ئەزەلدىن قايىل ئىدى. سۇلتان كىتابنى ۋاراقلاش-قا باشلىغاندا قېدىرخان مورا ئۇستىگە قويۇلغان ساپال چىراغنىڭ پىلىكە-نى قەلەمتىراش بىلەن چىقىرىپ قويۇپ كىتابقا يېقىن قىلىپ تۇتۇپ تۇردى. مانا قارىسلا، بىز شىكار قىلىۋاتقان تارىم بويىدىكى جاڭگاللار تا-

ربختتن بۇيان مەشھۇر شكارگاھ ئىكەن ، بۇۋىمز سۇلتان ئەخمەتجان يار-
كەنت قەلئەسىگە خان بولۇپ تۇرغاندىمۇ دائىم بۇيەرگە كېلىپ شكار قىلار
ئىكەن .

قېدىرخان دەرھال تەكچىدىن يەنە بىر كىتابنى ئېلىپ ئاچتى . ئۇلار
شۇ تەرىقىدە مۇڭدىشىپ يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ئۇخلاپ قېلىشتى . ئەتە-
سى بامدات نامازدىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازغا يە-
نە قايتىدىن ئوردىغا بېرىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ ، مەھمۇد ئۇستاز
ئوخشاشلا كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ گويا ھېچنېمنى ئاڭلىمغاندەك جاۋاب قاي-
تۇرمىدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازنىڭ بۇ قەدەر غەم - غۇسسە
ئىچىدە قالغىنىنى كۆرۈپ ئۇنى دەريا بويىنى ئايلاندۇرغاچ پىكىرلەشمەكچى
بولۇپ ئارغىماقلارغا منىپ مەھەللىدىن چىقىشتى . مەھمۇد ئۇستاز ئامانىن-
سانىمۇ ئاتنىڭ ئالدىغا مىندۈرۈپ ماڭغاچقا ئۇ يول بويى جامائەتنى زې-
رىكتۇرمەي نەزمە ئوقۇپ ، مۇقام توۋلاپ ماڭدى . ئابدۇرېشىتخان ، قېدىر-
خان باشلىق ئەزىزلەرمۇ ئامانىنسانىڭ ھەربىر قىلىقلىرىغا زوقمەنلىك بىلەن
قاراپ ھەر خىل سوئاللارنى قويۇشتى . ئامانىنسامۇ ھەرقانداق سوئالغا
چاقماق تېزلىكىدە جاۋاب بېرىپ ئۇلارنى رازى قىلاتتى . ئامانىنسا مەشھۇر
شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغاندا ئابدۇرېشىتخان ئۇنى قەستەن ئازدۇ-
رۇۋەتمەكچى بولدى ، لېكىن ئامانىنسا زادى ئازمىدى ، شائىرلارنىڭ سەر-
گۈزەشتلىرى ھەققىدە قويۇلغان سوئاللىرىغىمۇ تەمتىرىمەستىن جاۋاب بې-
دى ، ئامانىنسانىڭ ھەربىر جاۋابى مەھمود ئۇستازنىڭ تەربىيىسىنى ئەكس
ئەتتۈرۈپ تۇراتتى - دە ، بۇ ھال ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىنسانغا
بولغان مېھر - مۇھەببىتىنى چوڭقۇرلىتاتتى . ئابدۇرېشىتخان ئات ئۈستىدە
كېتىۋېتىپ يەنە مەھمۇد ئۇستازغا بۇرۇلدى . ئۇ ھېلىقى تەكلىپنى يەنە ئې-
غىزغا ئالماقچىسىدى .

— باركاللا ئۇستاز ، — دېدى ئابدۇرېشىتخان ، — جانابلىرى بۇ

جاڭگالغا مۇناسىپ ئەمەس ئىكەنلا.

گەپ باشلىنا - باشلانمايلا مەھمۇد ئۇستازنىڭ چىرايىدىكى بايىقى خۇش تەبەسسۇم ئۆچتى. ئۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئاستىراق ماڭدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى چىگىشنى يەشمەك تەسكە چۈشىدىغانلىقىنى سەزگەن قەدىرخان بىلەن ئابدۇرېشىتخان پەس ئاۋازدا پىچىرلىشىپ يېڭى بىر چارە تاپماقچى بولۇشتى - دە، مېھمانلار بۇلاق بويىغا كېلىپ سالقىنداۋاتقاندا قەدىرخان مەھمۇد ئۇستازنى بىر چەتكە تارتتى:

— مەھمۇد ئۇستاز، ئەگەر ئوردىغا بارسىلا ئامانىنسا سۇلتان ھەزرەتلىرىنىڭ يېڭى بىنا قىلدۇرغان «مەدرىسەئى رەشىدى»دە بىلىم ئېلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولالايىتتى، بۇ بىر ياخشى پۇرسەت ئىدى...

شېئىر ئوقۇۋاتقان ئامانىنسا بۇ گەپنى ئاڭلاپ:

— مەدرىسە كىتابلار نۇرغۇنمۇ؟— دەپ سورىدى.

— ناھايىتى نۇرغۇن،— دېدى قەدىرخان،— قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېلنىڭ نادىر ئەسەرلىرىدىن باشلاپ ئەبۇ نەسىر فارابى، مەھمۇد قەشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا، مەۋلانا، لۇتفى ۋە ئەلىشىر نەۋايىلارنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى بار.

— ھۇرمەتلىك ئاتا،— دېدى ئامانىنسا ھۇرمەت تەلەپپۇزى بىلەن،

— ئەگەر رازى بولسىڭىز مەن ئاشۇ مەدرىسە ئوقۇغان بولسام، مەن...

مەھمۇد ئۇستاز ئارزۇلۇق قىزنىڭ شۇ قەدەر چوڭقۇر ھەۋەس— ئىشتىياق بىلەن يېلىنغىنىغا قاراپ ئۇنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن «ماقۇل» دەۋېتىشكە تاسلا قالدىيۇ، لېكىن لېۋىنى قاتتىق چىشلەپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— قەدىرخان ئۇكا،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز،— ئۆزلىرى ئالىي نەسەپكە مەنسۇپ بولغان ئەمىرزادە، مەن ئۆزۈمنىڭ دەردىمنى ئېيتسام ئاتىلىقلار پىيادىلەرنىڭ ھالىنى چۈشەنمىگەندەكلا ئىش بولىدۇ.

قەدىرخان مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئېغىزىدىن چىقىرالمايۋاتقان بىر يوشۇ-

روُن يوُرەك يارىسى بارلىقىنى سېزىپ دېدى:

— مېنىڭ نېمە ئۈچۈن ئەمرزادە تائىپەگە ۋارىس بولماي، ئىلىم - مەرىپەتكە تەسلىم بولغانلىقىمنى چۈشەنمەمدىلا؟

— ئۇنداق بولسا قۇلاق سېلىڭ، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى مەھمۇد ئۇستاز، — مېنىڭ گۇناھىم مۇشۇ دەريانىڭ سۈيى ئۇلغايمىسا يۇلمايدۇ. پۇقرالارمۇ مېنى كەچۈرمەيدۇ، چۈنكى يەرلىرى سۈنسز ئاق قالغان دېھقانلار ھازىرغىچە مېنى ئاپەتنىڭ يىلتىزى دەپ ھېسابلايدۇ، ئەگەر قۇدرىتىم يەتكەن بولسا تارىم دەرياسىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ باشلاپ كېلىپ يۇرت ئاھالىلىرىنى رازى قىلىۋەتكەن بولسام، بۇ يەردىن كېتىشكە يولۇم ئېچىلاتتى.

ئۇلارنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇرېشىتخان گەپنى ئاڭلاپ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن مەھمۇد ئۇستازنىڭ قەلبىدىكى سىرلىق چىگىشنىڭ مەنىسىنى چۈشەندى ۋە دەرھال گەپكە ئارىلاشتى:

— مەھمۇد ئۇستاز، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، — مەن تارىم دەرياسىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئەكەلدۇرۇپ بېرىشكە ئەھدىڭە قىلسام ئوردىغا بېرىشقا رازى بولامدىلا؟

مەھمۇد ئۇستاز بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن/بېشىنى لىڭشىتىپ رازىلىق ئىپادىسىنى بىلدۇردى. بۇنىڭدىن خۇشال بولغان ئاماننسا يىراقتىن جەرەن بالسىدەك يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاتىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ سۆيدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىككىنچى كۈنى مەھمۇد ئۇستاز بىلەن خوشلىشىپ يارکەنتكە قايتىپ كەتتى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي سۇلتاننىڭ پەرمانىغا بىنائەن بىر تۆگە كارۋىنى يېتىپ كېلىپ مەھمۇد ئۇستازنىڭ ھويلىسىدىن ھەرخىل كىتابلار بىلەن يۈك - تاقلارنى تۆگىلەرگە ئارتىپ يارکەنت شەھرىگە راۋان بولدى.

2 - باب

ئابدۇرېشتخان بىلەن قېدىرخان ئۇستاز ئوردىغا يېتىپ كېلىپلا ئوردا ئىچىدىكى بارلىق ئىلىمپەرۋەر زاتلار ۋە مۇغەننىلەرگە بۇ خۇش خەۋەرنى يەتكۈزدى. مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان زاتلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ ئوردىغا كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى. لېكىن گۈل بار يەردە تىكەن بولغىنىدەك بۇ ئىش ئوردا ئىچىدىكى پىتنە - پاساتلارنى ئۇلغايتىپ ھەرخىل ئىغۋالار ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان گەرچە پادىشاھ بولسىمۇ، لېكىن ئوردىنىڭ ھەممە ئىشلىرىغا «قول تىقىپ» تۇرىدىغان يەنە بىر كاتتا ئىمتىيازلىق كىشىمۇ بار ئىدى. ئابدۇرېشتخاننىڭ ئانىسى خان ئايىم ئۇ خوجا ئەۋلادى بولغاچقا، ئوردا ئىچىدىلا ئەمەس، دىنىي زاتلار ئارىسىدىمۇ يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە ئىدى. ئۇ ئالىي نەسەپ، خانزادىلەر جەمەتى، ئەمىرزادىلەر پۈشتى دېگەنلەرگە بەك ئېتىبار بېرەتتى، تۆۋەن تەبىقىدىكىلەرنى كەمسىتەتتى. ئۇ بىر نەچچە كۈن بۇرۇن ئوغلى سۇلتان ئابدۇرېشتخاننىڭ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانى ئوردىغا تەكلىپ قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، «تۆۋەن نەسەپتىن چىققانلار ئوردا ئىچىدە يەنە كۆپىيىپ كېتىدىغان بولدى» دەپ ئويلاپ كەيپى ئۇچقاندى. لېكىن قانداقلا بولمىسۇن ئوغلى شاھ بولغىنى ئۈچۈن ئەمىرزادىلەر ئالدىدا نارازىلىقىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلىمىگەنىدى.

بۇگۈن خان ئايىم مەشھۇر «ھەيدەر باغ» ئىچىدە بىر توپ كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىستىراھەت قىلىپ باغ ئىچىدىكى شىپاڭدا ئانار شەربىتى ئىچىپ ئولتۇرغاندا ئوردا ئىچىدىكى مەلۇم بىر ئەربابنىڭ خان ئايىم بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى - دە، خان ئايىمنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن بېشىغا كۈلا، ئۇستىگە جەندە كىيگەن بىر كىشى ش-

پاڭغا هازىر بولۇپ ، يەرنى سۆيگۈدەك پۇكۈلۈپ تەزىم قىلدى . بۇ كىشى داڭلىق ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بولۇپ ، ئۇ خان ئايىمنىڭ سۆزلەشكە ئىجازەت بەرگەنلىكىنى سەزگەن ھامان ئۆپكىسىنى باسالماي قالدى :

— ھۇرمەتلىك خان ئايىم ، ئاڭلىشىمچە ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىت خان ئامانىنسا ئاتلىق بىر مۇقامچى قىز بىلەن ئۇنىڭ مۇنەججىم ئاتىسىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلغانمىش ، خەۋەرلىرى بارمىكىن ؟ بىزنىڭ ئاڭلىشىمچە ئامانىنسانىڭ ئانسى لولى ① ئەۋلادى ئىمىش...

خان ئايىم بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنى گىلەمدە ئولتۇرۇپ سۆزلەشكە ئىشارەت قىلدى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم دەرھال گىلەمگە يۇكۇنىدى - دە ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ :

— ھۇرمەتلىك خانىم ، بۇيۇك خاندانلىقىمىزنىڭ ئىستىقبالىنى ئويلىغاندا ئاسمان يۈلتۇزلىرىنىڭ سىرىنى ئاچماقچى بولغان مۇرتەدلەر بىلەن غەزەلچى مەزلۇملارنى ئوردىغا يېقىن يولاتماسلىق لازىمدۇر...

ئوغلىنىڭ بۇ ئىشلىرىغا خان ئايىمنىڭمۇ ئوغىسى قايناپ تۇرغان بولسىمۇ يەنىلا چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ مۇلايىم قىياپەتتە سۆز قىلدى :

— ھەزرىتىم ، مەن ئۆزلىرىگە چىن دىلىمدىن ئىخلاس قىلغانلىقىم ئۈچۈن ئوغلۇمۇ لەۋزىلىرىنى يەردە قويمايدۇ ، تەكلىپلىرىنى ئوغلۇم ئابدۇرېشىتخانغا ئوچۇق بايان قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە يەرنى سۆيگۈدەك پۇكۈلدى :

— پېقىر قايسى سالاھىيتىم بىلەن سۇلتان ھەزرەتلىرىگە ئېغىز ئاچالايمەن ؟

— مەن جانابلىرىنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى قىلىش ئۈچۈن تەكلىپ بېرىپ كەلگەنلىكىمنى ئوغلۇم ئوبدان بىلىدۇ ، مېنىڭ ئۆزلىرىگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانلىقىمنىمۇ بىلىدۇ .

---

① لولى— بۇرۇنقى زاماندا سەرگەردان نەغمىچىلەر لولىلار دەپ ئاتىلاتتى .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ خىيالىدىن ئاللىقانداق بىر پىكىر كەچـ
كەندەك بولۇپ يەرگە قارىدى ۋە كۆزىنى قىيسايتىپ يەر تېگىدىن خان ئا-
يىمغا كۆز يۈگۈرتتى. ئۇ خان ئايىمنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەلپۈپ تۇرغان
ئىككى كېنىزەك قىزغا چىقىپ كېتىشكە بېشارەت بېرىۋاتقان پۇرسەتتىن پايـ
دىلىنىپ كۆڭلىدە مەلۇم بىر پىكىرنى جەزملەشتۈرۈۋالدى - دە ، دەرھال
قەددىنى رۇسلىدى :
— لېكىن ، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ پېقىرنى شەيخۇلئىسلام قىلىشقا يار-
لىقى چۈشكىنى يوق.
— خاتىرىلىرىنى جەم قىلغايلا مەزرىتىم ،— دېدى خان ئايىم كەسكىن
ھالدا ،— جانابلىرى ئەلۋەتتە ئوردا شەيخۇلئىسلامى بولۇشقا لايىق. بۇ
ئىشنى جەزمەن ئوغلۇم سۇلتان ئابدۇرېھىشتخانغا تاپشۇرىمەن.
سۆھبەت ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى. خان ئايىمنىڭ يەنىلا ئۆزى تە-
رەپتە ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم رازىمەنلىك بىلەن
تەزىم قىلىپ ئىشكىتىن چىقىپ كەتتى.
خان ئايىمنىڭ ئاغزىدىن چىققىنىنى قىلماي قويمايدىغان ئايال ئىكەنـ
لىكى ھەممە قوشنا خاندانلىقلارغا مەلۇم ۋە مەشھۇر ئىدى. ھەتتا ئۇ سۇلـ
تان سەئىدخان بىلەن نىكاھلىنىپ بابۇر شاھنىڭ ئانىسى قۇتلۇق نىگار ئا-
يىم تەرىپىدىن بابۇر ئوردىسىغا يۆتكەپ كېتىلگەن كىچىككىنە چاغلىرىدىمۇ
بابۇر ئوردىسىدىكى خانزادىلەر ئىچىدە بولىدىغان توي - تۆكۈن ، نەزىر -
چىراغلار بىلەن خاندانلىقلاردىن كەلگەن مەشھۇر ئېسىلزادىلەرنى كۈتۈش
ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇشقۇچە بولغان ھەممە ئىشلاردا بارلىق ئا-
يالارنى باشلايدىغان چىچەن ئايال خان ئايىم بولۇپ ھېسابلىناتتى.
شۇڭلاشقا ئۇ بابۇر شاھنىڭ نۇرغۇن شاھانە ئىنئاملىرىغا سازاۋەر بولغا-
نىدى ، ئۇ ھازىر ئاتمىش ياشقا يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ تېخى چىرايىدىن
كەتمىگەنىدى. ئۇ ھەرەمخانىسىدا ئولتۇرغانىدىمۇ بېشىدىن ئاپئاق شايى
رومال بىلەن قولىدىن قىممەت باھالىق قەھرىۋا تەسۋىنى چۈشۈرمەيتتى.

ئوردا ئىچىدىكى خانزادە ۋە ئەمرزادىلەر خان ئايمىنىڭ قولىدىكى بۇ قەھرىۋا تەسۋىنى ھەزرىتى بابۇر شاھنىڭ ئابدۇرېشتخانىنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى قۇتلۇقلاپ ھەدىيە قىلغانلىقىنى بىلگەچكە ئۇنىڭ سايىسىگىمۇ تەزىم قىلىشاتتى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ھەببە سۇلتان بولۇپ خانزادىلەر ئۇنى ھۇرمەتلەپ خان ئايىم دەپ ئاتىغاچقا شۇ نام سىڭىپ قالغانىدى.

خان ئايىم كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپ ھەرەمغانىسىدىن چىقىپ شاھ ئوردىسىغا كىردى. ئوردا ئىچىدىكى نۆكەرلەر، سىپاھلار، دەرۋازىۋەنلەر، قورغان بېگى، خەزىنە بېگى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سەپراس بولۇپ تۇرۇپ خان ئايىم ئۆتۈپ كەتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمىدى. خان ئايىم ئوغلى بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلىشىپ بېقىش نىيىتىگە كەلگەنىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئانىسىنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتىۋالىدى، خان ئايىم ئۆزىنىڭ مۇددىئاسىنى ئوغلىغا بىر - بىرلەپ بايان قىلىدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى قىلىش توغرىسىدىكى ئىشقا دەسلەپتە پىپەرۋا قىلىراپ پىسەنت قىلمىغان بولسىمۇ، كېيىن بارا - بارا غەزىپى ئۆرلەپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانى ئوردىغا كەلتۈرمەسلىك توغرىسىدىكى تەكلىپنى بىردىنلا رەت قىلىۋەتتى، خان ئايىم ئەزەلدىن بۇنداق رەت قىلىنىشقا دۇچ كەلمىگەن بولغاچقا بىر ئاز ھار كېلىپ ئىختىيارسىز كۆزىگە ياش ئالدى.

سۇلتان ئابدۇرېشتخان بېشىنى كۆتۈرۈشىگە خان ئايىمنىڭ كۆزىدىن ئېقىۋاتقان تارام - تارام ياشلارغا كۆزى چۈشتى. ئۇنىڭ ئانىسىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇ ئانىسىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئانامنى رەنجىتىپ قويدۇممۇ— نېمە؟ دەپ پۇشايمان قىلدى.

— قەدىردان ئانا،— دېدى ئابدۇرېشتخان تىترەك ئاۋازدا،— ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھەزرەتلىرىنى شەيخۇلئىسلام قىلىشقا پەرمان قىلاي،

لېكىن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانى ئوردىغا كۆچۈرۈشكە ئاللىبۇرۇن پەرمان چۈشۈرگەنلىكىم ئۈچۈن بۇنىڭدىن يانالمايمەن ، چۈنكى شاھ پەرمانى ئاتقان ئوقتۇر !

خان ئايىم بىر پەس ئويلىنىپ قانداقلا بولمىسۇن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ شەيخۇلئىسلام مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلمەكچى بولغىنىدىن كۆڭلى ئەمىن تاپتى - دە ، يېغلاشتىن توختىدى . ئامانىنسا توغرىسىدىكى ئىشنى كېيىن يەنە پەيت تېپىپ بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى . ئۇ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ بىر ئاز ئۆزىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن زەھەر قوشۇلغان ناۋات چاينى بىر نەچچە يۇتۇم ئىچىۋېتىپ ئاللادىن ئوغلىنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن مەدەت تىلەپ دۇئا قىلدى - دە ، ئورنىدىن تۇردى ۋە كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ھوجرىسىغا مېڭىپ كەتتى . لېكىن ئابدۇرېشىتخان ئىچ - ئىچىدىن تىت - تىت بولاتتى ، ئۆڭى ئىچىدە ئۇيان - بۇيان مېڭىپ ، ئۆز - ئۆزىگە ئەيىپ قويياتتى . « بىر چىلبۆرىنى ئوردا ئەركانلىقىغا تەيىن ئەتتىم ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئوردا ئىشلىرىم قانداق راۋاج تاپار... »

ئۇ ئاشۇنداق ئۆي - خىيالىلار ئىچىدە خاس ئىشكىتىن ئوردا مەھكىمىسىگە كىردى . ئۇ يەردە بارلىق ئەمىر - ئەمرالار بىلەن ۋەزىر - ۋۇزۇرالار جەم بولۇپ تۇرۇشقاندى . ئۇ تەختكە جايلىشىپ خالار - خالماس ھالدا مەھمۇد ئۇستاز ، ئامانىنسالارنىڭ ئوردىغا تەكلىپ قىلىنغانلىق خەۋىرى بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ شەيخۇلئىسلام مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى بىرلا ۋاقىتتا جاكارلىدى ، ئوردا ئەركانلىرى سۆلتانىنىڭ چىرايىدىن مۇرەككەپ زىددىيەتنىڭ ئالامەتلىرىنى سېزىپ بىردەم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا شۇبھە نەزەر بىلەن قاراشتى . بەزىلەر گويا ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئاغزىدىن تېپىشماق ئاڭلاۋاتقاندەك ھېس قىلىپ خاموش ھالەتتە تۇرۇپ قالدى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بولسا ئۆزىنىڭ ئەڭ زور مەقسىتى ئەمەلگە ئاشقانلىقىدىن خۇشاللىنىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانىڭ ئوردىغا كەلتۈرۈلۈشىنى ئاڭلاپ شۇك بو-

لۇپ قالدى.

قارشى ئېلىشقا چىققانلارنىڭ قولاقلىرىغا ئاۋۋال يېراقتىن توپنىڭ كول-
دۇرمىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئەڭ ئاۋۋال ئاق توپنىڭ ، ئاندىن كېيىن باشقا
توپنىڭ رەڭلىرى كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. مۇغەننىلەر يۇقىرى هارارەتلىك قوم
ۋادىلىرىنىڭ يېنىدىكى توغراقلىق يولدا ناغرا - سۇنايى چېلىپ شادىيانە
ساما ئۇسۇللىرىنى ئويناشقا باشلىدى. مېهمانلار توپنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ
قاينام - تاشقىنلىق ئىچىدە مۇغەننىلەر بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىق-
تى. مەھمۇد ئۇستاز سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئورۇنلاشتۇرغان بۇ تەرىقە-
تچىكى شاهانە ئىلتىپاتتىن مەمنۇن بولۇپ هاياجانلانغانلىقىدىن ساقال -
بۇرۇتلىرىمۇ تىترەپ كەتتى ، چۈنكى ئۇ نۇرغۇن يىللار بۇرۇن مىرزا ئەبۇ-
بەكرى تەرىپىدىن هايۋان قاتارىدا قوغلاندى بولغاندا دەل مۇشۇ يول
ئۇستىدە ئېيتىپ تۇرغەتكۈسىز جەبىر - زۇلۇملارغا دۇچ كەلگەنىدى. بۇگۈنە-
كى كۈنگە كەلگەندە دەل مۇشۇ يەردە يەنە بىر شاهنىڭ سەلتەنەتلىك قار-
شى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ تۇرۇپتۇ. بۇنچىۋالا ئىززەت - هۆرمەتكە ئې-
رىشىشنى كىم خىيال قىلغان؟! ئاماننسا بۇنداق تەنتەنىلەرنى ئۆمرىدە
تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاچقا هاياجانلانغانلىقىدىن ياقۇتتەك لەۋلىرى گۈل
ياپراقلىرىدەك تىترەيتتى. قىزنىڭ كۈن نۇرىدا تاۋلانغان ساغلام سۇزۇك
يۈزى بىلەن بۇلاقتەك تىنىق كۆزلىرى ئۇنىڭ تەبىئي گۈزەللىكىنى نامايان
قىلىپ تۇراتتى. قارشى ئالغۇچىلار توغراقلىق ئىچىدە شاهانە بەزمە تۈ-
زۈپ مېهمانلارنىڭ شەرىپىگە شېرىن شەربەتلەر كەلتۈرۈپ ، توپنگە ، قېچىرلار-
غا يەم - خەشەك بېرىپ هاردۇق ئالغۇزغاندىن كېيىن پېشىن نامىزىنى ئو-
قۇپ ، نامازدىگەرگە يېقىنلاپ قالاي دېگەندە يارىكەنت شەهرىگە قاراپ
يولغا راۋان بولدى. كەچقۇرۇنلۇقى كۈن سوزۇن بولغاچقا ، توپنگە - قې-
چىرلارغىمۇ قايتىدىن جان كىرىپ قالغانىدى ، مېهمانلار شەهەرگە يېقىنلاش-
قاندا خېلى قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان بولۇپ ، چوڭقۇر خەندەكلەر بىلەن

ئورالغان يارکەنتنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىللىرى قاراڭغۇدا ئېگىز تاغدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. يارکەنت سېپىلىنىڭ ئالتە دەرۋازىسى بولۇپ، بۇلار قەشقەر دەرۋازىسى، ئالتۇن دەرۋازىسى، خەنزەك دەرۋازىسى، ھەيسەرە دەرۋازىسى[1]، قالقان دەرۋازىسى، خانىقا دەرۋازىسى دەپ ئاتىلاتتى. سېپىل ئەتراپىدا يۇزدىن ئارتۇق تۇر بار بولۇپ، ھەربىر تۇرنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھەيۋەتلىك ئىككى ئېگىز مۇنار ئورنىتىلغانىدى، ھەرقانداق كىشى سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرمەكچى بولسا ئەنە شۇ ئىككى مۇنارنىڭ ئارىلىقىدىن ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى، ئەگەر دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلگەن چاغلاردا تەرەپ - تەرەپتىكى ئېگىز مۇنارلار ئۈستىدىن ئوقيا ياغدۇرۇلاتتى، بۇنداق مۇستەھكەم سېپىل قۇرۇلمىسى باشقا ئىسلام پادىشاھلىقلىرىدىكى شەھەرلەردىمۇ كەم ئۇچرايتتى. مېھمانلار سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كېلىۋاتقاندا ئېگىز مۇنار ئۈستىدىكى كىچىككىنە پەنجىرىلەردىن پىلىلداپ يېنىۋاتقان چىراغلار ۋە چىراغ تۇۋىدە ئولتۇرغان جېسەكچىلەرنىڭ شولىسى غۇۋا كۆرۈنۈپ، بىر - بىرى بىلەن سۆزلەشكەن ئاۋازلىرىمۇ ئانچە - مۇنچە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار سېپىل دەرۋازىسىدىن قەلئە ئىچىگە كىرىپ ئۈستى يېپىقلىق ئەگرى - بۈگرى رەستىلەردىن ئۆتۈپ ئوردا قورغىنىغا يېقىنلاشتى. ئوردا قورغىنىنىڭ ھەشىمەتلىك ئېگىز تاملىرى قاراڭغۇدا ئېگىز قىيادەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى، ئوردا دەرۋازىسىغا يېراق بولمىغان جايدا مەخسۇس ئوردا خانزادىلىرى بىلەن ئەمرزادىلەرنىڭ ئەۋلادىنى دەپنە قىلىدىغان ئالتۇن مازار ئورۇنلاشقان بولۇپ، مازارنىڭ گۈمبەزلىرى ئالي يوۇرۇقدا غۇۋا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. شەھەرنىڭ چوڭ كوچىلىرىنىڭ ئىككى يېنىدا قاتار ئۆسكەن سۇۋادان دەرىخىنىڭ ياپراقلىرى كەچكى شامالدا يەلپۈنۈپ توختىماي شىلدىرلايتتى، شەھەرنىڭ تۆت تەرىپىدە ئون نەچچە چوڭ گۈلزارلىق باغ بار بولۇپ، باغلار ئىچىدە ئاجايىپ ئېگىز قە-

① ھەيسەرە دەرۋازىسى — قەدىمكى يارکەنت شەھىرىنىڭ ھىندىستانغا بارىدىغان غەربىي - جەنۇبىي دەرۋازىسى.

سر - ئىمارەتلەر بار ئىدى ، بۇ قەسرلەرنىڭ ھەممىسى ئىككى ياكى ئۈچ قەۋەتلىك بولۇپ ، ھەربىر قەسر ئىچىدە يۇزدىن ئارتۇق ھۇجرىلار بار ئىدى ، پۈتكۈل يارىكەنت شەھىرىدە بەش يۇزدىن ئارتۇق مەسچىت ، مەدرىسە ئارتۇق مەكتەپخانا ، بىر مىڭ يەتتە يۇزدىن ئارتۇق كارۋان سارايى ، تۆت يۇزدىن ئارتۇق ھاممام① بار بولۇپ ، ھاممانىڭ گۈمبەزلىرى قەدىمىي قەۋرىستانلىقتەك جىمجىت ئىدى ، مەھمۇد ئۇستاز چوڭ شەھەرنىڭ ھەشىمەتلىك ئىمارەتلىرىنى كۆپ كۆرۈپ يۈرگەچكە ھېچقانداق ھەيرانلىق ھېس قىلمىغان بولسىمۇ ، ئامانىنسا ھەممە ياقتا تەڭ كۆز يۇگۈرتۈپ زوقلىناتتى ۋە ھەيران قالاتتى ، شەھەر رەستىلىرىنىڭ ھەربىر دوقمۇشىدا پانۇس تۇتقان قارا-ۋۇللارنىڭ قولىدىكى پۇپۇكلۇك نەيزىلىرى ئالي يورۇقىدا يالتىراپ تۇراتتى . ئۇلار ئوردا قورغىنىغا يېقىنلاپ قالغاندا قولغا يالىڭاچلانغان قىلىچ تۇتقان سپاھلار يولنى توستىيۇ ، لېكىن ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان قەدىر-خان ئۇستازنى كۆرۈپ قىلىچلىرىنى قىنىغا سېلىپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ مېھمانلار ئۆتۈپ كەتكۈچە ئېگىلىپ تۇردى . ئۇزاق ئۆتمەي ئوردا قەلئەسىنىڭ قوش قاناتلىق قۇيما تۆمۈر دەرۋازىسى غىچىرلاپ ئېچىلدى - دە ، دەرۋازا ئىچىدىن قولىدا پانۇس كۆتۈرگەن ئىككى دەرۋازىۋەن چىقىپ دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئېگىلىپ تۇردى . مېھمانلار «گۈلئىرام ئوردىسى» دەپ ئاتالغان سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ بۇ ھەشىمەتلىك ئوردىسىغا كىرىشى بىلەن ئاسمان - پەلەك بوي تارتقان ئوردا مۇنارىغا كۆزى چۈشتى . ئىككى تەرەپتە قەۋەتلىك سېلىنغان قاتار ئىمارەتلەر بار بولۇپ ، بۇ ئۆيلەر جىسەكچىلەر بىلەن دەرۋازىۋەنلەر تۇرىدىغان دېۋانلار ئىدى . دېۋانىڭ كەينىگە ئۆتكەندە ئۈچ قەۋەتلىك ئوردا قەسرلىرى پانۇس يورۇقىدا ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، بۇ خانزادىلەر بىلەن ئەمرزادىلەر تۇرىدىغان ھەرەمخانىلار ئىدى . ئۇنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرگەندە ھەممىدىن ئېگىز

---

① ھاممام— يۇيۇنىدىغان پارلىق مۇنچا .

بىر ھەشمەتلىك بىنا جايلاشقان بولۇپ ، رەڭدار گۈمبەزلىرىنىڭ يېشىل كا-
شىنلىرى ئاي نۇرى بىلەن پانۇس يورۇقىدا يالتىراپ ئاجايىپ جۇلالىق كۆ-
رۈنەتتى ، بۇ ئوردا مەھكىمىسى ئىدى . ئوردا مەھكىمىسىنىڭ ئارقا تەرىپىدە
ئېگىز پەشتاقلىق بىر چوڭ ئىمارەت بار بولۇپ ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى مەر-مەر
كۆلچەكنىڭ سۈيى زۈمرەتتەك پارقىراپ تۇراتتى . بۇ سۇلتان ئابدۇرېشىت-
خاننىڭ ئەڭ ئېسىل مېھمانلىرى چۈشىدىغان ئوردا مېھمانخانىسى ئىدى .
سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسادىن ئىبارەت ئې-
سىل مېھمانلىرىنى مانا شۇ مېھمانخانا ئالدىدا كۈتۈۋالدى . ئۇلاردىن قىز-
غىن ھاردۇق سورىدى ۋە ھەممە ئىشنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ قويۇپ ، مەھمۇد
ئۇستازدىن ئۆزرە سوراپ ئۆز خانىسىغا قايتىپ كەتتى . مېھمانخانا ئىچ-
ىدىن بىر نەچچە مۇلازىم چىقىپ مېھمانلارنى مېھمانخانا يېنىدىكى مەر - مەر
كۆلچەكلىك ھاممامغا ئېلىپ كىرىپ يۇيۇندۇرۇپ ، ئالدىن تەيىنلەنگەن ئور-
دا كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئوردا مېھمانخانىسىغا باشلاپ
كىردى . ئامانىنسا چىرايلىق زىبۇ زىننەتلەر بىلەن بېزەلگەن ئوردا مېھمان-
خانىسىنى كۆرۈپ كۆزلىرى تېخىمۇ ئالىچەكمەن بولدى . مېھمانخانىنىڭ پەس-
تىكى دالاندىن ئۇستىگە چىقىدىغان مەر - مەر پەلەمپەيلىرىگىچە ھەرخىل ،
ھەر رەڭدىكى پايانداز - گىلەملەر سېلىنغان بولۇپ ، بۇلارنىڭ ھەممىسى
خوتەننىڭ ئەڭ قەدىمىي نۇسخىلىرىدىن بولغان ئىران نۇسخا ، ئالبان
نۇسخا ، كەلكۇن نۇسخا ، شام نۇسخا گىلەملىرىدىن ئىدى . سان - سا-
ناقسىز ھۇجرىلارنىڭ ئالتۇن قەندەللىرىدە يۇلتۇزدەك شاملار يېنىپ تۇر-
غان بولۇپ ، تاملىرىنىڭ ھەممە يېرى گۈل رەڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن ۋە
ھەر بىر ئىشكىنىڭ ئۇستىگە قىزىل ياقۇت بىلەن ھەر خىل ئۇنچىلەر قادالغان
گۈل خەتلەر تىزىلغانىدى ، ئۇ خەتلەر بىر قاراشتا گۈلدەك كۆرۈنسە ، تەپ-
سىلىي قارىغاندا خەت ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولاتتى ، ئامانىنسا بۇ گۈل-
لەرنى كۆرۈۋېتىپ بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى ، « ئاتا ، بۇ گۈل ئەمەس ئىكەن ،
مەن ئوقۇيالمىدىم... »

— ۋارقىرىماق ، بۇ يەردە قوشنا خاندانلىقتىن كەلگەن زاتلار بار ،
— دېدى پەس ئاۋازدا ئۇلارنى باشلاپ ماڭغان مۇلازىملاردىن بىرى . ئا-
ماننسا ئىككى قولى بىلەن دەرھال ئاغزىنى تۇتۇۋېلىپ مەر-مەر پەلەمپەي-
لەردىن ئۈستىگە چىقتى . ئۇ دالاندا كېتىۋېتىپ گۈل خەتلەرنى بىر - بىرلەپ
ئىچىدە ئوقۇپ ماڭدى . ئىمارەتنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە تاملارغا چوڭ ئار-
قارلارنىڭ مۈڭگۈزى قاتار - قاتار ئېسىۋېتىلگەنىدى . بۇ مۈڭگۈزلەر سۇل-
تان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئاتا بوۋىلىرىدىن بولغان سۇلتان يۈنۈسخان ،
سۇلتان ئەھمەدخان ، سۇلتان سەئىدخانلار شاھلىق تاجۇ - تەختتە ئولتۇ-
رۇۋاتقان چېغىدا ، شىكارغا چىقىپ ئوۋلىغان ھايۋانلىرىدىن كېيىنكى
ئەۋلادلىرى ئۈچۈن قالدۇرغان شىكار غەنىيمەتلىرىنىڭ يادنامىسى ئىدى .
مۇلازىملار مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانى ئايرىم - ئايرىم ئىككى
ھۇجرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . ئامانىسا ئالي نۇرى ۋە پا-
نۇس نۇرلىرى بىلەن جۇلالىنىپ تۇرغان ئېگىز مۇنارلارنى يەنە بىر كۆرۈش
ئۈچۈن پەنجىرە ئالدىغا كېلىپ پۈتۈن ئوردا ئىچىگە نەزەر تاشلىدى ، ئۇ
يىراق - يىراقلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىمارەتلەرگە قارىغانسېرى ئۆزىنى
ئاجايىپ دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك سېزەتتى . ئۇ ئوردا ئىچىدىكى ئاجا-
يىپ چىرايلىق كۈمۈش رەڭ بىلەن نەقىشلەنگەن ئالىي راۋاقلارغا ، مەر-مەر
تۇۋرۈكلۈك پېشايۋانلارغا ، ئىككى - ئۈچ قەۋەتلىك كۆركەم ئىمارەتلەرگە ،
رەڭگارەڭ تام نەقىشلىرىگە ، گۈللۈك سالاسۇنلارغا ، ھەرخىل قەسىر -
ئايۋانلارغا ، ئۇنچە - مارجان بىلەن كەشتىلەنگەن كۆركەم ئىشىك پەردىلە-
رىگە ، لالە - رەيھانلار خۇش پۇراق چاچقان كىچىك - كىچىك گۈلزار-
لىقلارغا قاراپ ئۆزىنى جەننەت ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى .

ئەتىسى سەھەردە ئوردا ئىچىدىكى مۇغەننىلەر ، كېنىزەكلەر ، دىدەك-
لەر ئامانىسانىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ توپ - توپ بولۇپ كېلىپ ، بەزىلىرى
پەنجىرىدىن ، بەزىلىرى ھۇجرا ئىشىكىنى قىيا ئېچىپ قاراشتى ، ئەتىگەنلىك

غزادىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسا مەر-مەر كۆلچەكنىڭ ئەترا-پىدا ئايلىنىپ يۈرگەندە بىر چەتتىكى پېشايۋاننىڭ ئالدىغا رەئىل ① قو-يۇپ ئىلمىي نۇجۇم ھەققىدە مۇئالىئە قىلىۋاتقان بىر توپ سەللىلىك خانزا-دە يىگىتلەرنى كۆردى. ئۇلار ئالمان - تالمان ئورنىدىن تۇرۇشۇپ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ سالام بېرىشتى، زامانىڭ ئىلمىشۇناسلىقى توغرىسىدا مەھمۇد ئۇستازغا سوئالمۇ قويۇشتى. مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسا كېتىپ قالغاندىن كېيىن تالىپلار ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشىپ سۇ-تانىنى ھەيران قالدۇرغان بۇ مەشھۇر مۇقامچى قىز بىلەن ئىلىم - مەرىپەتنىڭ گۈھەرشۇناسى بولغان مەھمۇد ئۇستازنى مەدھىيىلەشتى. ئامانىسا كىشى-لەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپمۇ قويماي ھامان ئوردا ئىچىدىكى ئاجايىپ - غارايىپلارغا كۆز يۈگۈرتەتتى. شۇ ئەسنادا ئوردىنىڭ ئارقا تە-رەپىدىكى يېشىل چىمەنزارلىقتىن گويا يېشىل يوپۇرماق ئىچىگە يوشۇرۇنغان دەرەخلەردەك يېشىل رەڭلىك يىپەك كىيىملەرگە پۈركەنگەن، يۈزلىرىگە ئۇپا سۈرگەن بىر توپ كۆمۈش بەدەن گۈزەللەر چىقىپ كېلىپ ئامانىسانى چۆ-رىدەپ ئۇنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. شۇ كۈنى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ پەرمانى بىلەن مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئوردىغا قايتىپ كەلگەنلىك شەرىپىگە كاتتا زىياپەت بېرىلدى. زىياپەت سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغاچقا تەكلىپكە بىنائەن ئوردا ئىچىدىكى ۋەزىر - ۋۇزۇرالاردىن، ئەمىر - ئەمىرالارغىچە تولۇق دا-خىل بولغاندىن تاشقىرى، ئەمىرزادىلەر تاغىسىدىكى بىر توپ نازىنىنلارمۇ ياسىداق مەپىلىرىگە چۈشۈپ كېلىپ خانزادىلەر ئارىسىدىن ئورۇن ئېلىش-تى. ئەمما خان ئايىم مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ چىرايىغا قاراش-نى نومۇس دەپ بىلگەچكە تەتۈر قاراپ ئولتۇردى. بايا كەلگەن بۇ بىر توپ نازىنىنلار گەرچە بۇ سورۇننىڭ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ

① رەئىل — كىتاب قويۇپ ئوقۇيدىغان ياغاچ تەسۋاب.

شەرىپى ئۇچۇنلا تۇزۇلگەن خانلىق شاھانە ئىلتىپاتى ئىكەنلىكىنى روشەن چۈشىنىپ تۇرسىمۇ ، ئالىيجانابلىق سۇپىتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن قېتىپ ئولتۇرۇشاتتى . ئۇلار ئامانىسانى كۆزگە ئىلمىغاندەك قىلىپ قاش - كۆز- لىرىنى سۇزۇپ ، بىر - بىرى بىلەن پىچىرلىشىپ ئامانىسانلىق چىرايىغا قار- شاتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئالىي نەسەپ ۋە يۇقىرى مەرتىۋىسىنى ئامانىسا بىلەن تەڭ ھېسابلاشنى نومۇس دەپ قاراۋاتقاندەك غەلىتە كەيپىياتنى شە- كىللەندۈرۈپ ، ئامانىسانلىق روھىنى چۈشۈرۈشكە باشلىدى . لېكىن ئۇلار سۇلتانلىق سۇرلۇق قىياپىتىدىن تەپ تارتقان بولسا كېرەك ، سورۇننىڭ ئەدەب قائىدىسىنى ساقلاپ جىم ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . بۇلارنىڭ ئە- چىدىكى بەزى كىشىلەر سۇلتانغا خۇشامەت قىلىش ئۈچۈن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانى داستىخاندىكى ھەرخىل نازۇ نېمەتلەرگە ئېغىز تېگىشكە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ ، ئۇلارنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاشقا باشلە- دى . لېكىن ئامانىسا بۇ ئېگىز ئىمارەتنىڭ پەنجىرىسىدىن پۈتۈن قەلبى ئە- چىنى كۆرۈشكە بولغاچقا پۈتۈن دىققىتى بىلەن شەھەر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىش بىلەن بەنت ئىدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، قېدىرخان ۋە ئەكرەم- لەر مەھمۇد ئۇستازنىڭ شەرىپى ئۈچۈن بىر پىيالىدىن مەيزاپ ئىچىشتى . ھەممەيلەن سۇلتاندىن سۆز كۈتتى .

— مۇھتەرەم ئەزىزلەر ، — دەپ سۆز باشلىدى سۇلتان ئابدۇرېشىت- خان ، — بىز جاھالەت ۋە نادانلىقنىڭ روھىي كىشەنلىرىنى ئىلىم - مەرىپەت ۋە ئەقىل - پاراسەت گۈلخانلىرىدا ئېرىتىپ تاشلاپ ، ئەل - ئۇلۇسنىڭ رو- ناق تېپىشى ئۈچۈن خەيرلىك كەشپىياتلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشىمىز لازىم- دۇر...

سورۇن ئەھلى ئىچىدىكى ئەمرزادىلەردىن ئاقساقال بىر كىشى شا- راب پىيالىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، « ئاپىرىن » دەپ ۋارقىرىۋەتتى ، كەينى- دىنلا يەنە بىر ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى ئەمرزادە سورۇن ئەھلىنى ئۆ- زىگە جەلپ قىلىپ « بەرھەق ، سۇلتان ھەزرەتلىرى دانا سۆزلىدى ، تەركـ

دۇنياچىلىق يولى قانچىلىگەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆمۈر شېخنى سۈندۈرمەغان؟» دېدى - دە ، يەنە ئابدۇرېشىتخانغا تىكىلىپ سۆزنىڭ داۋامنى كۈتتى .

— مۆھتەرەم ئەزىزلەر ، — دەپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، — پېقىر تەختكە ئولتۇرغان تۇنجى كۈندىن باشلاپ ئاسىتانىمىز يارىكەنلىكىنى بىر كاتتا رەسەتخانا بەرپا قىلىپ ، ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ سەكسەن نەچچە يىل ئۆزۈلۈپ قالغان ئەلەكىيات ئىلمى ھەققىدىكى تەتقىقات ئىشلىرىنى داۋام ئەتكۈزمەكچە نىيەت قىلغانىدىم ، بۇ ئارزۇيۇمنى قۇدرەتلىك ئىگەم — ئاللا تائالا بۇگۈنكى كۈندە ھۇرمەتلىك ئۇستاز مەھمۇد بىلەن ئۇچراشتۇرۇش يولى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرماقچى ، ئىنشائاللا ! بۇنىڭ ئۈچۈن قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللاغا مىڭ قەتىرە شۈكرى سانا ئېيتىمەن ، گەرچە رەسەتخانا بىناسىنى پۈتتۈرگىنىمىزگە بىر يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ ئەلەكىيات ئىلمى ھەققىدىكى تۇرلۈك كىتابلارنى تېپىپ كېلەلمىگەنلىكىمىز تۈپەيلىدىن ھازىرغا قەدەر ئىش باشلىيالماي كەلگەنىدۇق . لېكىن ئاللانىڭ مەرھىمىتى بىلەن يەتتە ئىقلىمنى قېزىپ تاپالمىغان بىباھا كىتابلار مەھمۇد ئۇستازنىڭ يەر ئاستى كۈلبىسىدىن تېپىلدى . بۇ زاتنىڭ ئۆيدە نەۋايى ، فۇزۇلى ، ئابدۇراخمان جاملارنىڭ كىتابلىرىدىن باشقا دۇنيا ئەلەكىيات ئىلمىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى دەپ ھېسابلانغان ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ « زىجى كوراگانى » نامىلىق ئەسىرىمۇ بار ئىكەن . بۇ كىتابنىڭ بىر قىسمى كۆيدۈرۈلگەن بولسىمۇ رەسەتخانا ئىش باشلاشتىن بۇرۇن تولۇقلاش ئىمكانىيىتى بار . كەمىنە پۈتۈن ئەركانى دۆلەتكە شۇنى جاكارلايمەنكى ، پات ئارىدا قوشنا خاندانلىقلاردىكى ئىلىمپەرۋەر زاتلارنى تەكلىپ قىلىپ شەھىرىمىزدە ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ روھى پاكلىرىغا ئاتاپ كاتتا نەزىر ئۆتكۈزمەكچىمەن ، بىزنىڭ رەسەتخانىمىزمۇ دەل شۇ كۈنى ئىش باشلىغۇسى...

سورۇن ئەھلى ئىچىدىكى بىر بۆلۈك ئىلىمپەرۋەر مۇدەررىسلەر بىلەن

ياش تالپلار خانغا كىچ - كىچىدىن ئاپىرىن ئوقۇۋاتقان بولسىمۇ بىر بۆ-لۈك تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ سەردارلىرىنىڭ سەپرايى ئۆرلەپ ، چىرايى تاتە-رىپ كەتكەنىدى. ئابدۇرېشىتخان سورۇن ئەھلى كىچىگە بىرقۇر نەزەر تاشلاپ چىقىپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى :

— بىز فەلەكىيات ئىلمىنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا بىرگە مۇقامچىلىق ، تىبابەتچىلىك ، نەققاشلىق ۋە مىمارلىق ئىلمىنىمۇ راۋاج ئەتكۈزمەكچىمىز . ئىنشائاللا ، مەھمۇد ئۇستازنىڭ قىزى ئامانىنسا خېنىم ، بىزنىڭ مۇقامچىلىق ئىشلىرىمىز ئۈچۈن جان كۆيدۈرىدىغان ماھارەت ساھىبى بولۇپ قالغۇسى ...

سورۇن ئەھلى كىچىدىكى بەزى ئېسىلزادىلەر ۋە بەزى تەرىكىدۇنياچى پىرلار مەھمۇد ئۇستاز يولىدا ئامانىنساغا غەلىتە بىر خىل سوغۇق نەزەر بە-لەن قاراشتى . ئابدۇرېشىتخان بۇ ئەھۋالنى سېزىپ دەرھال سۆزىنىڭ مەز-مۇنىنى بۇرىماقچى بولدى - دە ، چىرايى سۇرلۇك تۇسكە كىردى :

— بىز شۇنچىدەر چوڭ ئىشلار يولىدا مەشغۇل بولغانىكەنمىز دىلىمىزغا ئايانداۋركى ، بۇ ئىشقا ھەممە كىشى مەمنۇن پولماسلىقى مۇمكىن ، دەرھە-قىقەت ، بەشەرىئەت تارىخىدا ئەزەلدىن بىر بۆلۈك كىشىلەرنىڭ ئازابلىنىش بەدىلىگە يەنە بىر بۆلۈك كىشىلەر پاراغەت تاپقان ئەمەسمىدى ؟ مەسىلەن ، سەكسەن نەچچە يىل مۇقەددەم ئۆز پەدەرى بۇزرۇركۆڭارى ئۇلۇغبېك ھەزرەت-لىرىنى قەتل قىلىش بەدىلىگە فەدەر كۆش ① ئابدۇللىتىپ تەختكە ئولتۇ-رۇپ لەززەت سۈرگەن ئەمەسمىدى ؟ بىز بۈگۈن ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ رو-ھىنى شاد ئەيلىمەكچى بولغىنىمىزدا غەنىملەر② پىتنە قىلماسلىقى مۇمكىنمۇ ؟ لېكىن بۇنىڭغا نىسبەتەن مېنىڭ تۇتقان يولۇم شۇكى ، ھەممە مەزھەپ ئۆز يولىدا ماڭسۇن ، بىر - بىرىگە دۇشمەنلىك قىلمىسۇن ، بىز گەرچە ئەھلى دۇنياچىلار تەرەپدارى بولساقمۇ تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ ھەرقانداق سۇئالىلە-

① فەدەر كۆش — ئاتا قاتىلى .
② غەنىملەر — قارشى گۇرۇھتىكىلەر .

ریگه هۇرمەت قىلىمىز ، ئۇلار قانداق يول بىلەن ئىبادەت قىلسا بۇنىڭغا يول قويىمىز . لېكىن ئەھلى دۇنياچىلىق يولىدىن ۋاز كېچىپ تەركىدۇنياچىلىققا دەۋەت قىلىشقا ھەرگىز يول قويمايمىز ! ھازىر ئىسلامىيەت دۇنياسىدا ئەھلى سۈننى ۋەلجەمائە بىلەن شىئە مەزھەپلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاب بار ، ئەھلى شەرئەت ۋە ئەھلى تەرىقەت بەس-مۇنازىرىدىن خالىي ئەمەس ! فىقھ ئىلمىدە ، شەرىئەت ۋە تەرىقەت بابىدا ھەرخىل مەزھەپلەرنىڭ پەيدا بولۇشى مۇقەررەردۇر . لېكىن نېمە ئۈچۈن دۇشمەنلىشىمىز ؟ نېمە ئۈچۈن مۇسۇلمانلار مۇسۇلمانىنىڭ قېنىنى ئىچىمىز ؟ ئەگەردە ئەھلى دۇنياچىلىق يولىدا ماڭغان ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرى بى تەۋفىق ئوغلى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلمىگەن بولسا ، رەسەتخانا كۆيدۈرۈلمىگەن بولسا ، ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ بۈگۈنكى ئىلىم - پەن كەشپىياتىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا مۇمكىن بولارمىدى ؟...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ سۆزى شۇ يەرگە كەلگەندە تاقەتسىزلەنگىنىدىن چىداپ تۇرالمىغان خان ئايىم ئورنىدىن ئىرغىپلا . تۇرۇپ سورۇنىدىن چىقىپ كەتتى . سورۇندىن چىقىپ كېتىشكە پۇرسەت تاپالماي تۇرغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمۇ دەرھال تۇرۇپ خان ئايىمنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىدىنلا مىرزا ئەلى تاغاي باشلىق بىر بۆلۈك تۆرىلەر بىلەن ئەمىرزادىلەر پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ گۈرىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى - دە ، مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنساغا زەھەرخەندىلىك بىلەن ئالىيپ قوپۇپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ كەينىدىن مېڭىشتى . سورۇن كەيپىياتى گويا قاياۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك مۇزلاپ كەتتى . بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدى تىترەپ ، چىشلىرى كىرىشىپ ، بىر جۇپ ئۆتكۈر كۆزىدىن ئوت چاقناشقا باشلىدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەگەر مۇشۇ پەيتتە ئانىسى خان ئايىمنى دېمىسە مىرزا ئەلى تاغايغا ئەگىشىپ ماڭغان بىرنەچچە ئېسىلزادىلەرنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇۋېتىشكە ھەقلىق ئىدى . لېكىن نېمە چارە ؟ بۇنداق ئەھۋال ئاسىن

تىدا سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا پەقەت لېۋىنى چىشلەپ ، غەزىپىنى ئىچىگە يۇتماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى . سورۇن ئەھلى ئىچىدە گۈرىستان جىمـ جىتلىقى ھۆكۈم سۈرۈپ ، نۇرغۇن ئىلىمپەرۋەر زاتلارنىڭ كۆزىدىن مۇنچاقـ تەك ياش ئۇنچىلىرى ئەكس ئەتتى . بۇنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان زىيابەتنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . زىيابەت سورۇنىدىكىلەر تارـ قالغاندىن كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر يول بويى بىر - بىرى بىلەن گەپلەشمەي خىيالغا چۆمگەن ھالدا جىمجىت مېڭىشتى . بەزىلەر سۇلتان ئابدۇرېشىتـ خاننىڭ سورۇندا قىلغان سۆزلىرى توغرىسىدا غۇلغۇلا قىلىشاتتى...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان زىيابەت سورۇنىدىن غەزەپ بىلەن قايتىپ چەـ قىپ نېمە قىلارىنى بىلمىگەن ھالدا خىلۋەتخانىسىغا كىرىپ بىر ھازاغىچە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ قالدى . ھەممە ياق جىمجىتلىققا چۆمگەن بوـ لۇپ ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن زىيابەت سورۇنىدىكى غەلىتە ئىشلار تەكرارـ تەكرار ئۆتۈپ تۇراتتى ، ئويلىغانسېرى ئېچ - ئىچىدىن غەزەپلىنەتتى . ئۇ ۋاقتىنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ سەزمەيتتى ، شۇ ئەسنادا ئالـ دىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان ئوردا ھۈدەيچىسىنىڭ ئاۋازى ئۇنى خىيالـ دىن ئويغىتىۋەتتى .

— ئۇلۇغ شاھىم ، ئۆزلىرى مەجلىس قىلماق ئۈچۈن چاقىرغان ئوردا ئەكابىرلىرى ، ۋىلايەت ۋالىيلىرى ، ناھىيە ھاكىمبەگلىرى ئوردىغا يىغىلىپ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ .

سۇلتان دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر يىلدا بىر قېتىم ئېلىپ بېرىلدىـ غان خاندانلىقنىڭ مەجالسىۋن ئۇمەرا[1]مۇراسىمى دەل بۇگۈن كەچتە باشلانماقچى بولغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ، چىگىش خىياللارنى قايرىۋېتىپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپلا ئوردا مەھكىمىسىگە قاراپ ماڭدى . ئۇ يول بوـ يى نۆۋەتتىكى مەنسەپدارلارنى تەيىن قىلىشتا ئۆزىنىڭ مۇقەددەس غايىسـ

---

① ئەمىرلەر مەجلىسى .

نى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن جان پىدا قىلىدىغانلارنى ئوردا مەھكىمىسى ده ئىمكانقەدەر كۆپەيتىپ ، پۈتلىكاشاك بولىدىغانلارنى ئازايتىش كېرەك لىكىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ، بۇنى سەئىدىيە خاندانلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ھاكىمىيەت باشقۇرۇش قائىدە ـ نىزاملىرى بىلەن بىرلەشتۈرمەكچى بولدى .

سەئىدىيە خاندانلىقنىڭ ئەسرلەر مەھكىمىسى ۋە قائىدە ـ نىزاملىرى قاراخانىلار دەۋرىدىكى قەدىمىي ئۇيغۇر خاندانلىقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بولۇپ ، خاندانلىق تەۋەلىكىدىكى ئەڭ ئالىي مەرتىۋىلىك ھۆكۈمدار سۇلتان ياكى خان دەپ ئاتىلاتتى . سۇلتاندىن قالسا خانىش ، ۋەزىرى ئەزەم ، ئەمىرى سەردار ، ئاتا بېگى ، سەرمۇنشى ئەمرۇل شۇئارا ، مىرزا ، مۇھۇردار ، ھۆكۈما ، خەزىنە بېگى ، شەيخۇلئىسلام ، سىپاغھازى ، قازىبەگ ، پاششاپ بېگى ، ئوردا بېگى ، دىۋانبېگى ، قارا دىۋانبېگى ، زىندان بېگى ، قورغانبېگى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقانىدى . ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا يەنە دادخاھ ، ھۇدەيچى ، مىرشاپ ، قۇربېشى ، شاغاۋۇل بېشى ، پەرۋانچى قاتارلىقلار بار بولۇپ ، قاتلامۇ قاتلام ھاكىمىيەت باشقۇرۇش قائىدە ـ نىزاملىرى بەلگىلەنگەنىدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتالىق ۋەزىر بولسا تاجۇ تەخت ئىگىسى بولغان سۇلتانغا ئاتا ئورنىدا باش مەسلىھەتچى بولۇپ تۇراتتى . ئاتالىق ۋەزىرنىڭ ھۇرمەت ـ ئىناۋىتى ئوردا ئىچىدە ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ ، سۇلتان ھەممە ئىشتا ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سوراپ ، ئۇنى ئاتا ئورنىدا ھۇرمەتلەپ تۇرغاچقا ئوردا ئىچىدىكى ھەممىسگە گېپى ئۆتەتتى ، ئوردا ئەمرلىرىمۇ بىرەر ئىشنى سۇلتانغا ئېيتىشتىن بۇرۇن ئەڭ ئاۋۋال ئۇنىڭ سەمىگە سالاتتى . ۋەزىرى ئەزەمنىڭ دۆلەتنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى توغرىسىدا مەسئۇلىيەتلىك بىلەن پىكىر يۈرگۈزۈش مەجبۇرىيىتى بار بولغاچقا ، دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىنمۇ داۋاملىق خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى . ئوردا بېگى بولسا ئوردا ئىچىدىكى بەگلەرنى باشقۇرىدىغان چوڭ بەگ بولۇپ ، ئوردا ئىچىدىكى كۈندىلىك ئىشلارغىمۇ مەسئۇل ئىدى . مۇھۇردار تامغا تۇتىدىغان بەگ بولۇپ ئۇنىڭ ۋەزىپىسى

دۆلەت ئىچى ۋە دۆلەت تېشىدىكى خاندانلىقلارغا يوللىنىدىغان خەت - چەك ، پەرمان ۋە ھەرخىل ھۆججەت - ۋەسىقىلەرگە باسىدىغان مۆھۈرنى باشقۇراتتى. خەزىنە بېگىنىڭ ۋەزىپىسى بولسا خاندانلىققا قاراشلىق خەزىنە ، مال - ۋاران ، يەر - زېمىن ، ئاشلىق ۋە غەللە - پاراق ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. دىۋانبېگى بولسا خاندانلىقنىڭ تۇرلۇك ۋەسىقە ھۆججەت ، سىياسىي نىزام ۋە ئەمر - پەرمانلىرىنى ئىگىلەپ ئۇنىڭ ئىجرا بولۇش ئەھۋاللىرىنى نازارەت قىلىپ تۇراتتى. قارا دىۋانبېگى بولسا خاندانلىقنىڭ ئەمرى لەشكەر ۋە دۆلەت مۇداپىئەسىگە ئائىت پەرمانلارنى ئىجرا قىلاتتى. ئەمرى سەردار ئەڭ چوڭ ھەربىي ئەمەلدار بولۇپ دۆلەت مۇداپىئە ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. قازىبەگنىڭ ۋەزىپىسى دۆلەتنىڭ قانۇن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش بولۇپ ، ھەر قانداق جنايى ئىشلارنى سوراق قىلىدىغان ، جازالايدىغان ئىشلار قازىبەگنىڭ ئالدىدىن ئۆتەتتى. پاششاپ بېگىنىڭ ۋەزىپىسى دۆلەت ئىچىدىكى ئوغرى ، قاراقچىلارنى تۇتۇش ، قاماش ، سوراق قىلىش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى پاششاپ بېگىنىڭ ھوقۇق دائىرىسى ئىدى. شەيخۇلئىسلامنىڭ ۋەزىپىسى دۆلەت دىنىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇپ ، خاندانلىق تەۋەلىكىدە يۈز بەرگەن ھەرخىل دىنىي مەزھەپ ماجىرالىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ، ئۆزئارا ياراشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى شەيخۇلئىسلامنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. زىندان بېگىنىڭ ۋەزىپىسى زىندان ۋە زىندانغا تاشلانغان جنايەتچىلەرنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. قۇشبېگى ئوردا مۇھاپىزەتچىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بولۇپ ، سۇلتان شىكارغا چىققان چاغلاردا ۋە باشقا يۇرتلارغا ئىش بېجىرىشكە بارغان چاغلاردىمۇ سۇلتاننى مۇھاپىزەت قىلىدىغان نۆكەرلەرنى ئىدارە قىلاتتى. قورغان بېگى شەھەر سىپىلىنى ۋە سىپىل دەرۋازىسىنى ساقلايدىغان سىپاھلارنى باشقۇرغۇچى بولۇپ ، كۆپ ھاللاردا تاشقى دۈشمەندىن مۇداپىئە قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى. سەئىدىيە خاندانلىقنىڭ بۇ خىل مەمۇرىي ئىش باشقۇرۇش ئورگانلىرى ئىتتايىن مۇكەممەل بولۇپ ، ھەرقايسى

سى بەگلەرنىڭ ۋەزىپىسى ۋە ھوقۇق دائىرىسى ئېنىق ئىدى. ئوردا ئىچىدە-كى بۇ خىل ئورگانلاردىن باشقا ۋىلايەت، ناھىيىلەردىمۇ قاتلاممۇ قاتلام ۋەزىپە ئىجرا قىلىدىغان ھاكىمبەگ، مۇتەۋەللى، دورغا بەگ، ئىشىك ئا-غا، باجگىربەگ، بازاربەگ، مىراپ بەگ، نەقىپ بەگ، مىرشاپ بەگ، زىن-دان بەگ، قازى بەگ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان ئەمەلدارلار بار ئى-دى. بۇنىڭ ئىچىدە ھاكىمبەگ شەھەر ۋە يېزىلارنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئىدا-رە قىلىدىغان ئەڭ چوڭ ئەمەلدار ئىدى. ئىشىك ئاغا ھاكىمبەگدىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ئەمەلدار بولۇپ، جايلارنىڭ ئىقتىسادىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. مۇتەۋەللى بەگ بولسا يەر-زېمىن، ئېلىم-سېتىم ۋە ھەرخىل تىجارەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن تاشقىرى ناھىيىنىڭ خەزىنىسى-گە كىرىدىغان كىرىم-چىقىملارغا ۋە پۇقرالاردىن ئالىدىغان يەر بېجى، چارۋا بېجى، تىجارەتچىلەردىن يىغىدىغان ھەرخىل زاكات ئىشلىرىغا مەس-ئۇل ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەر يىلدا بىر قېتىم ئەنە شۇ مەنسەپ-دارلاردىن ئۆز ۋەزىپىسى بويىچە ھېساب ئېلىپ تۇراتتى، ۋەزىپىسىنىڭ ئەھ-مىيىتىدىن ئوبدان چىقالمىغانلىرىغا زەرباب تون يېپىپ مەرتىۋىسىنى كۆتۈ-رۈپ تۇراتتى. ۋەزىپىسىنى ئادا قىلالمىغانلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلايتتى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇگۈن تۈن يېرىم بولغاندا ئوردا مەجلىسىنى تۈگىتىپ، ھەرخىل مەنسەپدارلارنى ئۆز كۆڭلىدىكىدەك تەرتىپكە سېلىۋالغانلىقىدىن مەمنۇن بولغان ھالدا ھەرەمخانىسىغا قايتىپ كەلدى.

مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنساغا ئايرىم ھۇجرا بېرىلگەن بولۇپ، ئىككى كۈن ھاردۇقنى چىقارغاندىن كېيىن، ئەكرەم سەردار بىلەن قېدىر-خان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن شەھەر ئىچىدىكى مۇ-قەددەس جايلارنى زىيارەت قىلدۇرۇشقا باشلاپ ماڭدى. ئۇلار ئەڭ ئاۋ-ۋال ياركەنت شەھرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان رەسەتخانا ئىچىگە كىرىپ

ھەممنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈردى. بۇ ھەشمەتلىك رەسەتخانا مۇنا-
رىنى زىيارەت قىلىش زامانىنڭ ئەللامسى مەھمۇد ئۇستاز ئۇچۇن كۆتۈلمە-
گەن خۇشاللىق ئىدى. ئەكرەم مەھمۇد ئۇستازنىڭ خۇش كەيپىيات بىلەن
سورىغان سوئاللىرىغا بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى.

— سۇلتان ھەزرەتلىرى ئۆمەر ھەييامنىڭ ئىلمىي نۇجۇم ھەققىدىكى
كىتابلىرىنى سېتىۋالغاندىن تاشقىرى دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەشھۇر ئاستانە-
لىرىگە تالىپلارنى ئەۋەتىپ فەلەكىيات ۋە ئىلمىي نۇجۇم مۇخلىسلىرىنى تەر-
بىيىلەپ، ئوردا خەزىنىسىدىن كۆپلىگەن تىللا ئاجرىتىپ مانا بۇ رەسەتخا-
نىنى سالدۇردى...

مەھمۇد ئۇستاز بۇ ئۇچ قەۋەتلىك رەسەتخانىنىڭ مەر-مەر پەلەمپەيلە-
رىگە دەسسەپ چىقىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ھاياجانغا چۆمدى.
چۈنكى ئۇ ياش ۋاقتىدا، بۇخارادىكى ئۇلۇغبېك مەدرىسى بىلەن مىر ئە-
رەب مەدرىسلىرىدە بىلىم ئېلىۋاتقان مەزگىللىرىدە بىرنەچچە قېتىم سەمەرقەنت
شەھىرىگە كېلىپ جاھالەت ۋەلىلىرى تەرىپىدىن ۋەيران قىلىۋېتىلگەن ئۇلۇغ-
بېك رەسەتخانىسىنىڭ خارابىلىرىنى زىيارەت قىلىپ قاتتىق ئېچىنغانىدى،
ئەمدىلىكتە ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىغا ئوپئوخشاش قىلىپ ياسالغان يەنە
بىر رەسەتخانا يارىكەنتتە يېڭىدىن قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

— ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىنى ئەينەن يۆتكەپ كەلگەندەكلا ياسلىپ-
تۇ، — دېدى مەھمۇد ئۇستاز مەمنۇنىيەتلىك بىلەن كۆلۈمسىرەپ، — تاملار-
دىكى ئويما نەقىشلەرنى پىششىق خىشلاردىن گۈل چىقىرىپ تىزىشلىرىمۇ
ئوخشاش بوپتۇ.

— چۈنكى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەزرەتلىرىمۇ ئۇلۇغبېك رەسەتـ
خانىسىغا ئوپئوخشاش قىلىپ ياساشنى تەلەپ قىلغانىدى، — دەپ گەپ
قىستۇردى يېنىدا مېڭىۋاتقان ئەكرەم.

مەھمۇد ئۇستاز ئۇچىنچى قەۋەتتىكى رەسەتخانا كۆتۈپخانىسىنى كۆ-
رۈپ تېخىمۇ مەمنۇن بولدى. كۆتۈپخانىنىڭ كىتاب جاھازلىرىدا ئۆمەر ھەيـ

يامنىڭ فەلەكىيات ۋە ئىلمىي نۇجۇم ھەققىدىكى كىتابلىرىدىن باشقا ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا ، ئەبۇ نەسىر فارابىلارنىڭ سېرىق ۋە قىزىل كۇن بىلەن مۇقاۋىلانغان جىلد ـ جىلد كىتابلار لىق تولغان بولۇپ ، بۇ كىتابلار پۈتـ كۈل رەسەتخانىنى ئىلىم نۇرى بىلەن چاقنىتىپ تۇراتتى . رەسەتخانىدىكى زىيارەت تاماملانغاندىن كېيىن مېھمانلار شەھەر ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ھەيدەر باغ ① تەرەپكە يۈزلەندى . ھەيدەرباغ دېگەن نام ئەسلىدە مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ تاغىسى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ نامىغا قويۇلغان بوـ لۇپ ، مىرزا ئەبۇ بەكرى يىقىلغاندىن كېيىن سەئىدىيە خاندانلىقىغا تەۋە بولغانىدى . باغنىڭ ئىچىدە ھەر ھەپتىدە شائىرلارنى يىغىپ مۇشائىرە ئۆتـ كۈزىدىغان بىر چوڭ شىپاك ۋە شىپاك ئەتراپىدا مەشھۇر شائىرلارنىڭ ئەـ سەرلىرى قويۇلغان بىر نەچچە كۈتۈپخانا بار ئىدى . بۇ يەرگە شائىرلىقتا ھەۋەس قىلىدىغان خانزادىلەردىن باشقا خانلىق مەدرىسىنىڭ تالىپلىرىمۇ دائىم كېلىپ تۇراتتى . باغنىڭ بىر چېتىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ يەنە بىر مەخسۇس شېئىرىي كىتابلار تىزىلغان كۈتۈپخانىسى بار بولۇپ ، مەھـ مۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسا بۇ يەردىكى كىتابلارنى ۋاراقلاشقا باشلـ ىدى . بۇ شېئىرىي كىتابلارنىڭ ھەممىسى ئامانىسا ئۇچۇن تونۇشلۇق بولـ ماچقا كىتابلار ئىچىدىن زەربابقا ئورالغان ئىككى قېلىن قول يازما كىتابنى قولىغا ئېلىپ كىتاب ئۇستىگە ھەۋەس بىلەن كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى . بۇ ئىككى قول يازمىنىڭ بىرى ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ، يەنە بىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى ئىدى .

سۇلتانىنىڭ بۇ كۈتۈپخانىسىنىڭ ئىچكىرى ئىشىكىنىڭ يېنىدا تاغىسى بابۇر شاھ ھىندىستاندىن سوۋغات قىلىپ ئەۋەتكەن ئېگىز تىك ساندۇققا ئوخشاش بىر سائەت قويۇلغان بولۇپ ، سائەتنىڭ ئىچىدىكى يۇپيۇملاق ئالتۇن تاش دائىم ئىككى تەرەپكە بىر سۇرئەتتە ھەرىكەتلىنىپ ، بەلگىلىك

① ھەيدەر باغ — بۇ باغنىڭ نامى 1950 ـ يىلدىن باشلاپ « خەلق باغچىسى » دېگەن نامـ غا ئۆزگەرتىلدى .

ۋاقىت ئىچىدە داڭ ئۇراتتى. پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن ئاماننىسا سائەتنىڭ داڭ ئۇرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قارىغان بولسىمۇ ھېچنېمىنى كۆرمىدى. مەھمۇد ئۇستاز بىلەن قېدىرخان قاقاقلاپ كۈلگىنىچە ئىچكىرى تەرەپكە ئىما قىلىپ جىم تۇرۇۋالدى، ئاماننىسا ئىچكىرىدىكى سائەتنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ بېرىپ سائەتنىڭ ئارقا تەرىپىگە قارىدىيۇ، ئالتۇن تاشنى مىدىرلىتىۋاتقان ئادەم يوقلىقىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران قالدى. باشقىلار بولسا كۈلۈشۈپ كەتتى.

ئەكرەم بىلەن قېدىرخان ئۇلارنى يەنە ياسىداق مەپىگە چۈشۈرۈپ سېپىل تېشىدىكى جاھاباغ گۈلزارلىقىنى تاماشا قىلدۇردى. بۇ باغ جاھانباغلىرىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ چوڭ باغلارنىڭ بىرى دەپ داڭقى چىقارغان بولغاچقا «جاھانباغ» دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر ئىدى. جاھانباغنىڭ چىرايلىق نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن دەرۋازىسىدىن تۆرىلەرنىڭ مەپىلىرى ئايىقى ئۇزۇلمەي كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. باغ دەرۋازىسىدىن كىرگەندىلا جاھانباغ قىرائەتخانىسىنىڭ قەدىمىي ئەتىقىلىرى كۆزگە چېلىقاتتى. مېھمانلار چۈشكەن مەپە قىرائەتخانىنىڭ ئالدىدا توختىغاندىن كېيىن ھەممەيلەن مەپىدىن چۈشۈپ قىرائەتخانا ئىچىگە كىردى. قەۋەت - قەۋەتلەپ كىتابلار تىزىلغان قىرائەتخانىدا نۇرغۇن ياش - قېرى ئىلىمپەرۋەر زاتلار ئالدىغا رەت قىل قويۇپ، رەئىل ئۇستىگە ئېچىپ قويۇلغان كىتابلارنى ئوقۇپ ئىلىم تەھسىل قىلىشماقتا ئىدى. ئاماننىسا كىتابلارنى بىر - بىرلەپ قولىغا ئېلىپ ۋاراقلاپ ئۇلگۈرەلمەي قالدى - دە، ئۆزىنى گويا بىلىم دېڭىزى ئىچىدە ئۈزۈۋاتقاندەك ھېس قىلىپ پۇتۇن ۋۇجۇدى ئىپتىخارلىققا چۆمدى.

— ئۇھ... نەچچە يىللار جاڭگالدا كىتاب ئوقۇپ جاھانباغ قىرائەتخانىسىنى چۈشۈمدىمۇ كۆرەلمىگەنتىم، رەببىم ئاللاغا مىڭلارچە شۈكرى، ئەمدى ئوڭۇمدىمۇ كۆردۈم...

ئەكرەم مېھمانلارنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ باغ سەيلىسى قىلدۇردى. بۇ

هەشمەتلىك باغ مەھمۇد ئۇستاز ئۇچۇن ئانچە يېڭىلىق تۇيغۇسى بەرمىگەن بولسىمۇ ، ئامانىنسا ئۇچۇن ھەممە نەرسە يېپيېڭى كۆرۈنەتتى. ئامانىنسا باغ ئىچىنى كېسىپ ئۆتكەن ئۆستەڭنى ۋە ئۆستەڭ بويىدىكى ئۇزۇن كەتكەن بۇك - باراقسان دەرەخزارلىقنى ۋە گۈلزارلىق ئوتتۇرىسىدا يامراپ ئېقىۋاتقان مەرۋايىتتەك بۇلاق سۇلىرىنى زوقمەنلىك بىلەن تاماشا قىلدى. باغ ئىچىدە چوڭ - كىچىك بۇلاقلار ناھايىتى نۇرغۇن بولۇپ ، مارجانبۇلاق ، كۈمۈشبۇلاق دەپ ناملىرى بار ئىدى. ئامانىنسا ئەنە شۇ مارجانبۇلاقلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ھەر بىر بۇلاقتىن قولى بىلەن سۇ ئىچتى ، ئۇ ئىچكىرىلەپ ماڭغانسېرى يېراقتا كۈمۈشبۇلاق دەپ ئاتالغان بىر چوڭ بۇلاقنىڭ ئۇدۇلىدا ئۇستىگە چىرايلىق راۋاق قۇرۇلغان ئۇچ قەۋەتلىك كاتتا قەسىرە ئايۋان كۆرۈندى ، راۋاق ئۇستىدە ۋە ئەتراپىدىكى گۈلزارلىق ئىچىدە قوشنا خانىدانلىقلاردىن مېھمانغا كەلگەن شاھزادىلەر ، خانزادىلەر گۈلشارابلارنى ئىچىشىپ مەڭزلىرى چوغدەك قىزارغاندى. گۈل يۈزلۈك گۈزەللەر نازۇك قامەتلىرىگە يارىشىقان رەڭگارەڭ كىيىملىرى بىلەن باغ ئىچىدە قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ ئىستىراھەت قىلماقتا ئىدى. ئامانىنسا بۇ ئاجايىپ - غارايىپ مەنزىرىلەرگە ھەيرانلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ ، گويا ئۆزىنى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھېس قىلدى. چۈنكى ، بۇ بىر توپ سەرۋى قامەتلىك ئېسىلزادىلەرنىڭ ھەممىسى گۈلزارلىق بىلەن رەڭ تالاشقاندەك باشتىن ئاياغ گۈلرەڭ يېپەكلەرگە ئورىلىپ گۈللەر ئارىلاپ يۈرگەچكە يېراقتىن قارىماقتا گويا بىر توپ گۈللەر قىمىرلاپ تەۋرىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئىمارەت ئالدىدىكى كۈمۈشبۇلاقنىڭ چۆرىسىدە ئېچىلىپ كەتكەن سېرىق ئەتىرگۈللەر تاڭ نۇرى بىلەن قوشۇلۇپ كۈمۈشبۇلاقنىڭ ئۇستىگە ئالتۇن چېچىۋەتكەندەك پارقىراپ تۇراتتى. بۇلاق ئەتراپىدىكى چىمەنلىكتە بېشىغا ئاپئاق سەللە ئورىغان بىر توپ تالىپلار ئۈكەر يۇلتۇزدەك جەم بولۇشۇپ ھەزىرىتى نەۋايى بىلەن فۇزۇلى ھەزرەتلىرىنىڭ شېئىر نەزمىلىرىنى ئۇنلۈك يادلاپ ئوقۇشماقتا ئىدى. بۇ شېئىرلارنى ئامانىنسا ئاللىبۇرۇن يادلاپ بولغاچقا ئۇلارنىڭ يېنى

دىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ئۆزىنى باشقىچە مەغرۇر ھېس قىلدى.

باغنىڭ يەنە بىر چېتىدە ئەڭ قەدىمىي نۇسخىدا سېلىنغان يەنە بىر مەدرىسنىڭ قارىسى كۆرۈندى، قېدىرخان ئامانىنساغا قولى بىلەن كۆرسەتتى.

— ئەنە قاراڭ قىزىم، — دېدى قېدىرخان، — مانا بۇ يارکەنت شەھىرىدىكى ئەڭ قەدىمىي مۇسىقى مەدرىسى. كەلگۈسىدە سىز ئوقۇيدىغان مەدرىس دەل مۇشۇ بولىدۇ.

ئۇلار باغنى ئېچىرىلەپ مېڭىپ ئارقا تەرەپكە ئۆتكەندە يېڭى كۆچەت قويۇپ كېڭەيتىلىۋاتقان كەڭرى ئورمانلىققا كېلىپ قالدى، بۇ يەر ئامانىنىساڭ يۇرتىغا ئوخشاپ قالاتتى.

— بۇ كەلگۈسىدە ئاۋات بولىدىغان يەرلەر، — دېدى ئەكرەم ئامانىنساغا قاراپ.

مەھمۇد ئۇستاز ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە باغ ئېچىدىكى ھۈجرىدا بىردەم ئارام ئېلىپ ماڭماقچى بولدى، لېكىن ئامانىنسا كەڭرى ئورمانلىقتىن مېھرىنى ئۈزەلمەي ئاتىسىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ: «سىلەر ئارام ئېلىڭلار، مەن بىر دەم يالغۇز ئويلىنىۋالاي» دېدى. چوڭلار بىر - بىرىگە قارىشىپ ئامانىنساڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇشتى.

ئامانىنسا خۇشاللىقىدىن جەرمەن بالىسىدەك سەكرەپ كەتتى، لېكىن بىردىنلا بىر يېڭى پىكىر خىيالىدىن كېچىپ يەنە شۈك بولۇپ قالدى.

— مەن بۇ يەردە ئويىنسام بىر كىم تىللاپ كېتەرمۇ؟ — دەپ سورىدى ئامانىنسا.

— قورقمىسىلا خېنىم، — دېدى ئەكرەم كۈلۈپ، — سىلىنى تىللاشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس، ئەگەر كىمدە كىم ئۆزلىرىگە تىل تەگكۈزمەكچى بولسا «مەن سۈلتان ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەنمەن» دېسىلە زۇۋانى تۈتۈلۈپ ئېغىز ئاچالمايدۇ...

ئامانىنسا قاقاقلاپ كۈلگىنىچە ئېچىرىلەپ كىرىپ كەتتى. ئامانىنسا

باغ كەيندىكى مەجنۇنتاللىق ئاربىسنى ئايلىنىپ چىقىپ ، باغنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدىغان كىچىك ئۆستەڭنىڭ بويىدا توختىدى ۋە ماماكاپ بىلەن سېرىق سەبدە قاپلىغان قىردا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ چىمرلاپ ئېقىۋاتقان زۇمرەتتەك سۇزۇك سۇغا قولىنى تىقىپ ، كۈننىڭ ئىسسىقىدا بىردەم سۇ كېچىپ راھەتلەنگۈسى كەلدى - دە ، ئايىغىنى سىلىپ سۇ كېچىپ ئويناشقا باشلىدى . شۇ ئەسنادا خان ئايىم بىر نەچچە كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىستىراھەت قىلىش ئۈچۈن باغ ئارىلاپ كەلگەندى . ئۇ ئاماننىسانىڭ قىلقىلىرىنى ئەدەبسىزلىك دەپ قاراپ غەزەپ نەزەر بىلەن ئورنىدا توختاپ قالدى . خان ئايىمنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى بويىچە قارىغاندا ، بۇ ئادەتتىكى ئەدەبسىزلىك سانىلىپلا قالماستىن ، بەلكى چېكىدىن ئاشقان ياۋايىلىق دەپ ھېسابلانسىمۇ بولاتتى . چۈنكى ئوردا ئېسىلزادىلىرى ئىستىراھەت قىلىدىغان بۇ ھەشەمەتلىك گۈزەل باغدا يالغۇياغلارنىڭ يۈرۈشى خانزادىلەر ئالدىدا ئەدەبسىزلىك سانىلاتتى . خان ئايىم ئاماننىساغا تەتۈر قاراپ تۇرۇۋېلىپ كېنىزەكلەرگە چاقىرىدى :

— بۇ نەدىن پەيدا بولغان ھايۋانسىز ؟

ئاماننىسا خان ئايىمغا شارتلا بۇرۇلۇپ تىكىلدى - دە ، سۇ ئىچىدە مىدىر - مىدىر قىلماستىن تۇرۇپ قالدى .

— ھوي قىز ،— دەپ ۋارقىرىدى كېنىزەكلەردىن بىرى ،— نېمىشقا مولۇندەك قاراپ تۇرىسىز ؟ نەدىن كەلگەن ياۋايى قىزسىز ؟ گەپ قىلىڭ .

ئاماننىسا ئۇلارنى مەنسىتمىگەن ھالدا سوغۇق نەزەر بىلەن تىكىلدى :

— سىلەر قايسى دەرگاھتىن ؟ ئۆزۈڭلار كىم بولسىلەر ؟

خان ئايىمنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى .

— سەن كىمسەن ؟ گەپ قىل ؟!

خان ئايىم بىلەن ئاماننىسا ئوردا زىياپتىدە بىر - بىرىنىڭ چىرايىغا قارىمغاچقا بىر - بىرىنى تونۇيالمىدى . شۇڭا ئاماننىسا يەنە پەرۋا قىلماستىن تۇرۇپ ئەكرەمنىڭ سۆزى بويىچە جاۋاب بەردى :

— كىملىكىمنى ئېيتىپ بەرسەم زۇۋانىڭلار تۆتۈلۈپ قالىدۇ.
خان ئايىمنىڭ يېنىدا تۇرغان بۇۋى ھەجەر خانىم زەردىسى قاينىاپ ئا-
مانىنسانىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ كەلدى:
— ھوي ئالۋاستى، ئالدىڭدا تۇرغان كىشىنى بىلەمسەن، يوق؟
سەن زادى كىم؟ گەپ قىل؟
— مەن دېگەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنا-
ئەن كەلگەن ئامانىنسا بولىمەن،— دېدى ئۇ مەغرۇر قىياپەت بىلەن. خان
ئايىم ئوغا يۈتۈۋالغاندەك بولۇپ قالدى. ئۇ ئامانىنسانى جازالاشنىمۇ،
كەچۈرۈشنىمۇ بىلەلمەي قالدى.

خان ئايىم ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا مەپىسىگە ئولتۇرۇپ سۇلتان
ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئوردا ئىچىدىكى يازلىق ئارامگاھىغا يېتىپ كەلدى-
دە، ئامانىنسا توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنى غەزەپ بىلەن بايان قىلىشقا
باشلىدى. سۇلتان مۇقام ۋە ئىلىم - مەرىپەتنى راۋاج ئەتكۈزۈش توغرىسى-
دىكى ئۇلۇغۋار پىلانلىرىنى خان ئايىمغا چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ ئۇنى زا-
دىلا ئېرىتەلمىدى.
— ئوغلۇم گەپ ئاڭلا،— دېدى خان ئايىم،— سەن سۇلتان بول-
ساڭمۇ مەن سېنىڭ ئاناڭ. مەزلۇم كىشىدىن مۇقامچى چىقىش ئاتام زامانە-
سىدىن تارتىپ بولۇپ باقمىغان ئىش.
— ھۇرمەتلىك خان ئانا،— دېدى سۇلتان،— ئاتام زامانىسىدىن
بولۇپ باقمىغان ئىش كەمىنە سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ زامانىدا ۋۇجۇدقا
چىقسا ياخشى ئەمەسمۇ؟ ھۇرمەتلىك خان ئانا، مەن بۇنىڭدىن كېيىنكى
ئەۋلادلار ئۈچۈن يېڭى بىر مۇجىزە ياراتماقچىمەن. شۇڭا...
ئۆپكىسىنى باسالمىغان خان ئايىم سۇلتانىنىڭ سۆزلىرىنى بۆلۈۋېتىپ
ئىختىيارسىز ۋارقىراپ تاشلىدى:
— سەن ئۇلۇغلىرىمىز جازاغا تارتقان مۇنەججىملەر بىلەن غەزەلچى

مەلئۇنلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلساڭ ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ روھى سەندىن ھەـ
زەر ئەيلەپ خاندانلىقىمىزدىن يۈز ئۆرۈمەمدۇ؟

— ھۆرمەتلىك خان ئانا، سىز تەرىپلەۋاتقان ئۇلۇغلارغا ۋە ئۇلارـ
نىڭ ئەششاقى كىتابلىرىغا ئەزەلدىن ئىشەنمەي كەلگەن بولساممۇ ئۇلارنىڭ
ھۆرمىتىنى قىلىپ يول قويۇۋاتىمەن، — دېدى ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن
ھۆرمەت بىلەن تۇرۇپ، — مەن ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈل باغلىرىغا مالالىق كەلـ
تۈرۈشنى ئىختىيار قىلمىغانلىقىم ئۈچۈن خاندانلىقىمىز بىلەن قارشىلىشىپ
كېلىۋاتقان تەرەققىياتچىلارنىڭ سەردارىنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى قىلـ
دىم. مەن ئۇلارغا ھەرخىل مەزھەپ ۋە ھەرخىل سۇلۇكتىكى مۇسۇلمانلار
ئۆز ئېتىقادىمىزنى بىر - بىرىمىزگە تاڭماي، ئۇرۇش - جېدەل قىلماي، ئـ
جىل - ئىناق بولۇپ ئۆتەيلى دېدىم. جېنىم ئانا، شۇنى بىلىشىمىز لازىمـ
كى، خەلقنىڭ ئىنتىپاقى ۋە ئەل - ئۇلۇسنىڭ بىرلىكى بولماي تۇرۇپ گۈلـ
لەنگەن بىر خاندانلىقنىڭ بارلىققا كېلىشى مۇمكىن ئەمەس...

— ئوغلۇم، ئەخمەق بولما، سەن ئۇلۇغ ئىسلام خاندانلىقى ئىچىدەـ
كى بىر پادىشاھ. ئىسلامىيەت مەزھەپ ماجىراسىنى قانداق توسىيالايـ
سەن؟ سەن خاندانلىقنى ساقلاپ قالىمەن دېسەڭ، ئېسىلزادىلەرنىڭ رايـ
غا بېقىپ ئىش تۇتۇشۇڭ لازىم، خوجا پەخىرىدىن ئەۋلىيا بىلەن ئىشان ئاـ
دۇرېھىم ھەزرەتلىرى ئالىي نەسەپلىك سىيىتزادىلەردىندۇر. بىلىپ قويغىنـ
كى، سەن ئۇلارنىڭ دۇئاسىغا ئېرىشمىسەڭ خاندانلىق خاراب بولىدۇ...

— ياق ئانا، مەن ئەھلى دۇنياچىلارغا ئىشىنىمەن، ئۇلار...

خان ئايىم بىلەن ئابدۇرېشىتخاننىڭ مۇنازىرىسى يېرىم كېچىگىچە داـ
ۋاملاشقان بولسىمۇ، ھېچقايسىسى بىر - بىرىنى قايىل قىلالمىدى.

3 - باب

ناماز جۈمەدىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوردا ئەكابىرلىرى بىلەن بىرگە ئازنا مەسچىتتىن چىقىپ رىگستان تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئازنا مەسچىتتىك كەينىدە يۇپيۇملاق بىر مەيدان بار بولۇپ، مەيدانتىك چۆرىسىدە تۆت چوڭ مەدرىس بىناسى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى، مەدرىسلەرنىڭ ئالدىدىكى بۇ يۇملاق مەيدان رىگستان دەپ ئاتىلاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئادىتى بويىچە رىگستاندىكى تۆت مەدرىسنىڭ ھەممە تالىپلىرى بىلەن بىر قۇر يۈز كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن گۈلئېھرام ئوردىسىغا قاراپ ماڭدى. ئوردا دەرۋازىسىدىن ئەمىر - ئەشرەپلەرنىڭ ياسىداق مەپىلىرى كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دەرۋازىغا يېقىنلىغاندا دەرۋازىدىن بىر نەچچە بەگ - تۆرىلەر ئاتلىق چىقىپ كەلدى. ئۇلار ئابدۇرېشىتخاننى يىراقتىن كۆرۈپ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ سۇلتان ئۆتۈپ كەتكۈچە قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇردى، سۇلتان سالامىلىشىپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ئاتلىرىغا منىپ كېتىپ قالدى.

دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئوردا قورغىنىغا يۆلەپ سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك كۆركەم ئىمارەتلەر بار بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوردا ياساۋۇللىرى، قۇر بېشى، دەرۋازىۋەن، پەرۋانچى، چاپارمەنلەردىن ئىبارەت ئوردا خادىملىرى تۇراتتى. ئۇلار سۇلتاننىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ ئېگىلىپ تۇرۇشتى، ئابدۇرېشىتخانمۇ ئۇلارغا سالام يانىدۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى. دەرۋازىدىن ئېچكىرىلەپ ماڭغاندا ئىككى تەرەپتە نەيزە تۇتۇپ سەپراس بولۇپ ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرغان ئون ئىككى نەپەر نۆۋەتچى قاراۋۇللار تۇراتتى. ئابدۇرېشىتخان ئوردا خادىملىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. ئوردا سەيناسىدا قىلىچۋازلىق مەشقىنى ئېلىپ

بىرىۋاتقان نۆكەرلەرمۇ ئابدۇرېشتخاننى كۆرۈپ ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇردى . ئوردىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدە ئوردا دىۋانلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ ، بۇ يەردىمۇ ئىككى نەپەر نۆۋەتچى قاراۋۇل كېچە - كۈندۈز جىسەكچىلىك قىلاتتى . سۇلتان ئوردا مەھكىمىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ ، ئۇدۇل تەرەپتىكى مۇنبەرنىڭ ئوستىگە قۇرۇلغان مەر ـ مەر پۇتلۇق تەختنىڭ ئوستىگە چىقىپ ئالتۇن ئوتىغاتلىق تاجىنى بېشىغا كىيدى ، ئوردا خادىملىرىدىن ۋەزىر - ۋۇزۇرالار ۋە ئەمىر - ئەمىرالار ئاللىبۇرۇن شاھنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان بولۇپ ، شاھ تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇشى بىلەن ئۇلارمۇ ئۆز دەرىجىلىرى بويىچە تەرتىپلىك ئورۇن ئالدى . ۋەزىرى ئەزەم ، سەرمۇنشى ، خەزىنە بېگى ، تامغا بېگى ، قورغان بېگى ، قۇشبېگى ، دىۋانبېگى قاتارلىق ئوردا بەگلىرىمۇ چۆرىدەپ ئۆز ئورنىدا تۇرۇشتى . سۇلتان ئابدۇرېشتخان تەختتە ئولتۇرۇپ ئەتراپىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ۋە قول باغلاپ ئۆرە تۇرغان ئەمىر ـ ئۇمىرالارغا نەزەر تاشلاپ چىقتى . پۈتۈن ئوردا مەھكىمىسى جىمجىتلىققا چۆمۈپ بىر خىل سۇرلۇق تۈس ئالغاندى . سۇلتان ئۆزىنى توختىتىپ تەمكىن قىياپەتتە سۆز باشلىدى :

— مۆھتەرەم ئەزىزلەر ،— دېدى ئۇ ،— بۈنىڭدىن ئۇچ ئاي مۇقەددەم خاندانلىقىمىزدا فەلەكىيات ، ئىلمىي نۇجۇم ۋە مۇقامدىن خەۋىرى ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىنى راۋاج تاپقۇزماق ئۈچۈن ئاستانىمىز يارىكەنتە ئالىي ئىلىم - مەرىپەت مەدرىسلىرىنى ئۇچ يۈز گە يەتكۈزمەكچى بولغانىدۇق ھەمدە مىرزا ئەبۇ بەكرى زامانىدا ۋەيران بولغان مۇنەججىم ، مۇنەققىش ۋە مۇسەۋۋىرلەرنى ، مۇغەننىلەر ۋە شائىرلارنى ، مېمارلارنى ، خەتتاتلارنى ، مەشھۇر مۇدەررىس ۋە تېۋىپلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن پەرمان چۈشۈرگەنىدۇق ، قايسى تەرىقىدە ئىجرا بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەكچىمىز ، قېنى ، قۇلىقىم سىلەردە...

مەزكۇر بەرماننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىدىن ۋەزىرى ئەزەم مەلۇمات بېرىپ ، ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىدا قانداق يۈكسىلىشلەرنىڭ بولغانلىقىنى

سۇلتاننىڭ مۇبارەك سەمگە سېلىشتى. يېڭى - يېڭى تەكلىپ مۇددىئالارنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى ، مەسلىھەتلەرنى بېرىشتى. سۇلتان پەرمانىنىڭ ئىجرا بولۇۋاتقانلىقىغا مەمنۇن بولدى. شۇنداقلا يېڭى رىجالارنى ئەمر قىلدى ...

يارکەنتە ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى بازار بولاتتى. بۇ بازار پۈتـ كۈل قەشقەرىيە ، ماۋارا ئۇننەھر ۋە خوراسان ئەللىرىگە مەشھۇر بولۇپ ، شەھەر - شەھەرلەردىن كېلىۋاتقان سودا كارۋانلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي ، سارايلارغا ، مۇساپىرخانىلارغا ئادەم ، تۆگە ، قېچىر ، ئات ، ھارۋىلارمۇ توشۇپ كېتەتتى. سۇلتاننىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئوردا جاكارچىسى ھەر پەيشەنبە كۈنى ئەجنەبىي سودىگەرلەر ئەڭ كۆپ كېلىدىغان كوچا - گۈزەرـ لەرگە كېلىپ ، نەغمە - ناۋا بىلەن ئادەم يىغىپ تۇۋلايتتى :

— ئەيھانناس ! ئاڭلاڭلار ئامۇ خاس ! ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېـ شىتخاندىن پەرمان چۈشتىلەركى ، ئىسلاميەت دۇنياسىدىكى ئالىملار ، سەنئەتكارلار ۋە بارلىق مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە مۇدەررىسلەر نامۇ ئەمالى بىرلە خان ئوردىسىغا كېلىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلسۇنلەر. خاندانلىقىمىزغا تۆھپە يارىتىشقا نىيەت باغلىغانلار ئوردا خەزىنىسىدىن ئىنئام ئالغاي...

ئوردا جاكارچىسىنىڭ ئاۋازى ھەممىگە ئاڭلىنىپ ئۇزۇلمەي كېلىپ - كېـ تىپ تۇرۇۋاتقان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن شەھەر - شەھەرلەرگە تارايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە ئاي ئىچىدىلا تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلغانلارنىڭ سانى سۇلتاننىڭ مۆلچەرىدىن ئېشىپ كەتتى. قەيەرگە بىلىم ئەھلى كۆپ يىغىلسا شۇ يەرگە بىلىم ئىلىش ئۈچۈن كېلىدىـ غان تالىپلارنىڭ سانىمۇ كۆپ بولاتتى. يارکەنتە ئىسلام ئەللىرىدىن كەلـ گەن مەشھۇر دانىشمەن ۋە ئالىم مۇدەررىسلەرنىڭ سانى كۆپەيدى ، ھەتتا مىسىر ، باغدات ، بۇخارا ، تەبرىزلەردىن پەيلاسوپ ، ئەللامە ۋە مۇھەنـ دىس ، مۇسەۋۋىرلەرمۇ كېلىشتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خەزىنىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ كۆپ ئۇلۇشنى ئىلىم - مەرىپەت مەدرىسلىرىنى كۆـ

پەيتىش ئۇچۇن سەرپ ئېتىشكە پەرمان چۈشۈردى ، ھەشىمەتلىك مەدرىس بىنالىرى كۆپلەپ سېلىنىشقا باشلىدى. سۇلتاننىڭ بۇ ئۇلۇغۋار مەخسەتلىرىدىن خەۋەر تاپقان ئىسلام ئەللىرىدىكى مەشھۇر مېمارلار ، نەققاشلار ، ياغاچچىلار ئۆز ھۈنەر - سەنئىتىنى نامايان قىلماق ئۈچۈن مەيدان ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپتىن يارکەنتکە جەم بولۇپ ، مەدرىس بىنالىرىنى سېلىشقا باشلىدى. مۇدەررىسلەر بىلەن تالىپلارمۇ كۆپەيدى.

كۈنلەر ئۆتتى ، ئايلار ئۆتتى ، يىللار ئۆتتى ، ئىلىم - پەن ماۋارىپىنىڭ گۈللىنىشى بىلەن خاندانلىقمۇ گۈللەندى ، ئەل - ئۇلۇس بايىشادلىشپ شەھىرى - سەھرالارمۇ ئاۋاتلاشتى ، يېزا - قىشلاقلاردا كەچكۈزدىن ئەتىيازغىچە ئۆيمۇ ئۆي نۆۋەت بىلەن ئېلىپ بارىدىغان قاتار مەشرەپلەر ، ئوغلاق تارتىش ئويۇنلىرى ئەۋج ئېلىپ كەتتى. بۇ خىل مەشرەپلەردە نۇرغۇنلىغان يېڭى مۇقام ئاھاڭلىرى ۋۇجۇدقا كېلىپ ، ئەل ئىچىدە قېدىرخان ۋە ئامانىنساغا ئوخشاش مۇقام ئىخلاسمەنلىرى ئۈچۈن پۈتمەس تۇگىمەس مۇسىقى خەزىنىسى بارلىققا كەلدى. ئامانىنسا ئۆز زامانىسىنىڭ ئومۇمىي قىياپىتىنى مەدھىيىلەپ:

نەگە بارسام كۆيۈ - غەزەل ياڭرايدۇ قەلبە باغدا ھەم ،
ھەممە ياقتا داپ ئۇسسۇل ، سەھرايى قىشلاق تاغدا ھەم.

دەپ باشلانغان غەزەلنى يېزىپ ئاھاڭلىرى بىلەن ئەل ئىچىگە تارقاتتى. ئەل ئىچىدە كۈندىن - كۈنگە يۈكسىلىۋاتقان مەنىۋى ھايات ۋە كۆڭۈل ئازادىلىكىدىن رازى بولغان خەلق ئاللانىڭ مېھرى - شەپقىتى ئۈچۈن شۈكرى - سانا ئېيتىپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھەققىگە دۇئا قىلىشقان بولسىمۇ ، « ھەسەلنىڭ ھەرىسى بار ، گۈلنىڭ تىكىنى » دېگەندەك خاندانلىقنىڭ مۇخالىپەتچى قارشى كۈچلەرنىڭ پىتنە - پاساتلىرى ، غەزەپ - نەپرىتى ھەسسىلەپ ئاشتى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سوپى نەزەر ۋە ھەمدۇل

ئىشان ئىسمىلىك ئىككى نەپەر سادىق مۇرىتى بار بولۇپ ، ھەمدۇل ئىشانـ
نىڭ لەقمى دۇمچەك ئىشان ئىدى . ئۇلار ھەر كۈنى قاراڭغۇ چۈشكەندە بىر
نەچچە ھەمتاۋاق سوپىلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ
ھۇجرىسىغا جەم بولۇپ ، خاندانلىق ئۇستىدىن شكايەت قىلىشاتتى ، ئـ
شانزادىلەرنىڭ ھاكىمىيەت ئۇستىگە كۆتۈرۈلۈشى ئۈچۈن چارە - تەدبىرلەرـ
نى تۈزۈشەتتى . ئۇلار سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى يولدىن قايتۇرۇشقا مۇـ
كىن بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، ئۇچ① قەلئەسىدىكى خوجا پەخىرىدىنـ
نى چاقىرتىپ كېلىپ ، شۇ ئارقىلىق ئابدۇرېشىتخاننى تىزگىنلەشنىڭ پىلانىنى
تۈزۈپ چىقتى . رىۋايەت قىلىنشىچە ، ئەۋلىيا دەپ ئاتالغان بۇ ئەرباب
خوجا پەخىرىدىن موغۇل چاغاتاي قەبىلىسىنىڭ تۈنجى سىيىتزادىلىرىدىن
بولغان مەشھۇر زات ئىكەن . بۇرۇن چاغاتاي نەسلى ئېچىدە سىيىتزادىلەر
يوق بولغانلىقتىن ، چاغاتاي تۆرىلىرى بىر نەچچە موغۇل قىزىنى ماۋارا
ئۇننەھر ۋە خوجەند تەرەپلەردىكى سىيىتزادىلەرگە خوتۇنلۇققا سوۋغات
قىلىپ ، شۇ قىزلارنىڭ بىرىدىن خوجا پەخىرىدىن ئەۋلىيا تۇغۇلغان ۋە شۇـ
نىڭدىن باشلاپ چاغاتاي دوغلات نەسلىنىڭ قەددى كۆتۈرۈلگەنىكەن .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر يىل ئىلگىرى يۇقىرى مەرتىۋىلىك سىيىتزاـ
دىلەر ئېچىدىن ئۆزى بىلەن بىر يولدىكى دىنىي زاتلارنى ئىزدەپ تېپىپ ،
قول بېرىپ مۇرىت بولماقچى بولغان بولسىمۇ ، ئۆزىگە لايىق ئەربابلارنى
تاپالمايى ئامالنىڭ يوقىدىن خوجا پەخىرىدىننى كۆڭلىگە پۈكۈپ يارىكەنتكە
تەكلىپ قىلغانىدى . لېكىن خوجا پەخىرىدىن ئەۋلىيا ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ
سۇلتانىدىن بەھرىدە ئىمتىياز تەلەپ قىلىپ ئوردىغا كېلىشنى رەت قىلغانىدى .
مۇبادا خوجا پەخىرىدىن ئەۋلىيا يارىكەنتكە تۈيۈقسىز يېتىپ كەلسە سۇلتان
ئۇنىڭ بىلەن قارشىلاشمايدىغانلىقىنى ، ئەگەر قارشىلاشسا پەخىرىدىننى
ئەۋلىيا ئەزەم دەپ بىلىدىغان تەركىدۇنياچىلار بۇ ئەۋلىيا ئۈچۈن جان پىدا

---

① ئۇچ — ھازىرقى ئۇچتۇرپان .

قىلىپ ، تاجۇ تەختىگە تەھدىت سېلىشتىن يانمايدىغانلىقىنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوبدان بىلەتتى . شۇڭا ئۇلار خوجا پەخرىدىننى تەكلىپ قىلىشقا سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنى ئۈچ قەلئەسىگە يولغا سالدى : بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە خوجا پەخرىدىن ئەۋلىيا نەچچە يۈزلىگەن سوپى - ئىشانلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ياركەنتكە قاراپ يولغا چىقتى . يول بويى تەرىكىدۇنياچى سوپىلار خوجا پەخرىدىننىڭ ئالدىغا چىقىپ جەھرى — ساما سېلىپ ، يىغا - زارە قىلىشىپ ، پېشىنى سۆيۈپ ، ماڭغان ئىزىنى تاپ قىلىشتى ، ئۇنىڭ سوپى - زاھىد ۋە مۇرىت - مۇخلىسلىرى يول بويى ئۇلغىيىپ ئۈچ قەلئەسىدىن ياركەنتكە يېتىپ كەلگۈچە سانى مىڭدىن ئاشتى . ئۇنىڭ كېلىشىدىن خۇپىيانە خەۋەر تاپقان دەرۋىشلەر ياركەنتتىن بىر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى كورۋات لەگگىرىگە بېرىپ ، خوجا پەخرىدىننىڭ مۇبارەك قەدىمى ئۈچۈن بىر كېچە جەھرى - ساما سېلىشتى . خوجا پەخرىدىن ياركەنتكە يېتىپ كەلگەندە شەھەرنىڭ بارلىق رەسمە - گۈزەرلىرىدە جەھرى - ساما ۋە يىغا - زارە قاينىپ كەتتى .

خوجا ئابدۇرېھىم مەقسەتلىك ھالدا خوجا پەخرىدىننى ئەڭ ئاۋۋال جاھانباغ ئىچىدىكى مۇسىقى مەدرىسلىرىنى زىيارەت قىلدۇرۇشقا ئوڭۇلاشتۇرغانىدى . دەرۋىشلەرنىڭ بۇ بىر بۆلۈك كاتتىلىرى ئەنە شۇ يەردە سۈلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالدى . خوجا پەخرىدىن ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم قاتارلىقلار كۈرۈك توخۇدەك يورغىلاپ شاھنىڭ ئالدىغا سالامغا كەلدى ، كۆڭۈللىرى خالىمىسمۇ تېز پۈكۈپ شاھقا تەنچ - ئامانلىق تىلىدى . ئابدۇرېشىتخان ئىككى خىل تائىپىدىكى پۇقرالىرىغا تەڭ كۆزدە قاراش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈۋاتقان بولغاچقا ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالدى ۋە ئۇلارنى مەدرىسكە تەكلىپ قىلدى . جاھانباغ مۇسىقى مەدرىسىنىڭ ئىچىدىكى پېشايۋاننىڭ سۈپىلىرىدا ئامانىسا قاتارلىق نۇرغۇن مۇقام تالپىلىرى ئۇستاز قەدىرخاننىڭ ۋىسال مۇقامىنى ئۆگەنمەكتە ئىدى . ئۇلار كىرىپ كەلگەندە تالپىلارنىڭ ھەممىسى بىردەك گۈرىدە

ئورنىدىن تۇرۇشۇپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، ئەزىز جانابلار» دەپ قولىنى كۆكسىگە ئېلىشتى ، مېھمانلارمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، ھۇرمەتلىك تا-لىپلار» دەپ سالام يانداۋرغاندىن كېيىن قېدىرخاننىڭ تەكلىپىگە بىنائەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن خوجا پەخىردىن پېشايۋان ئاستىدىكى خو-تەن گىلىمى ئۈستىگە سېلىنغان قېلىن ، ئۇزۇن شايى كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى ، ئاندىن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئال-دىن تەييارلانغان ئانار شەربىتى ، گىلاس مۇرابباسى ، جىنەستە شەربەتلە-رى كەلتۈرۈلدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ مەقسەتلىك رىجاسىغا جاۋا-بەن ئابدۇرېشىتخاننىڭمۇ ئورۇنلاشتۇرۇشى بار ئىدى ، سۇلتان قېدىرخانغا كۆز قىرىدا قارىۋىدى ، قېدىرخان دەرھال ئورنىدىن تۇردى :

— قۇدرەتلىك شاھىم ،— دېدى قېدىرخان پەگادا قول باغلاپ تۇ-رۇپ ،— ئەزىز مېھمانلىرىمىزنىڭ ھۇرمىتى ئۈچۈن مۇقام تالىپلىرى مۇقامدىن نەغمە قىلىپ بەرسۇنمىكىن ؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ ،— دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ،— نەغمە باشلىنىشتىن بۇرۇن يېڭى كەلگەن چەت ئەل تالىپلىرى بىلەن تونۇشۇۋالـ-ساق بولامۇ ؟

ئۇستاز قېدىرخان ستانبۇل ، ئىراق ، ئىران ، بەلخىن ، خارەزىم ، سەمەرقەنت ، شىراز ، كەشمىر ، تەبرىزلەردىن كەلگەن قىز - ئوغۇل تا-لىپلارنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇرۇپ ئاندىن تۇرپان ، قۇمۇلدىن ، قەشقەر ، خوتەنگىچە يىراق يۇرتلاردىن كېلىپ ئوقۇۋاتقان تالىپلارنى تونۇشتۇردى . ئۇستاز قېدىرخان ئامانىسانى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ مۇقام تالىپلىرىنىڭ گۈلتاجى بولۇپ قالغانلىقىنى بايان قىلدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئا-مانىساغا مەمنۇنلۇق بىلەن نەزەر تاشلاپ ، نەغمە باشلاشقا ئىشارەت قىلـ-دى . مۇقام باشلانغاندىن كېيىن بىر توپ قىز - يىگىتلەر ئۇسسۇلغا چۈشـ-تى .

باغ ئىچره ساڭا ساچتى گۈلايۇ يېشىل ياپراق ،
شاھ باشغه ئاندىاقكم ئەل ئاقۇ قىزىل يارماق .

گۈل يۈزلۈك گۈزەللەرنىڭ لەرزان ئۇسسۇللىرى تاماشىبىنلارنىڭ قەلبىنى مەھلىيا قىلىۋاتسىمۇ خوجا پەخىردىن بۇ مەقسەتلىك ئىشنى كۆڭلى سەزگەندەك تەتۈر قارىۋالدى - دە ، چىرايىنى تۈرۈپ ئېغىر خۇرسىندى .

— كەچۈرگەيلا شاھ ھەزرەتلىرى ،— دېدى خوجا پەخىردىن ،— نەغمە - ناۋاغا كۆڭلۈم تارتمايدۇ ، ئۆزلىرى بىلىدىلا ، پېقىر دۇنيا لەززىتىدىن يۈز ئۆرۈگەن بىر دەرۋىش ئىشانمەن .

سۇلتاننىڭ ئىشارىتى بىلەن نەغمە - ناۋا توختىدى ، ئۇسسۇلچىلارمۇ ھەيران قالغان ھالدا ئورنىدا تاشتەك قېتىپ قېلىشتى . لېكىن ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن ، بىر - بىرلەپ ئورنىغا بېرىپ ئولتۇرۇشتى . سۇلتان خوجا پەخىردىننى باغ ئىچىدىكى ئىككى قەۋەتلىك قوبۇلخانىغا باشلاپ كىرىپ كەتتى . مۇغەننىلەر بىلەن سەنئەتكارلار پەخىردىن چىقىپ كەتكەن ھامان غەزەپ - نەپرىتىنى بېسىپ ، قايتىدىن نەغمە - ناۋا ، ئۇسسۇل - مەشرەپنى قاينىتۇەتتى . مېھمانلارغا ھەمراھ بولۇپ كەلگەن بىر بۆلۈك ئوردا سپاھلىرى مۇغەننىلەر بىلەن قېلىپ ئۇلارمۇ ئۇسسۇلچىلار بىلەن بىللە ئۇسسۇل ئويناندى . كېيىن باغ ئىچىدىكى مۇلازىم ۋە خىزمەتكارلارمۇ يىغىلىپ مۇقام نەغمە بىلەن ئۇسسۇل مەشرىپىگە قوشۇلۇپ كەتتى - دە ، پۈتكۈل باغ ئىچىنى چالقى كەلتۈرۈۋەتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى يازلىق قوبۇلخانىسىدا مېھمانلارنىڭ شەرىپىگە زىياپەت تەييارلىغان بولۇپ مېھمانلار ھەر خىل يەل - يېشىملەر تىزىلغان داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقانىدى ، ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن نەغمە - ناۋا ، شادىيانە - لەرزان ئۇسسۇل - مەشرەپلەرنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . مۇسىقى

مەدرس بىلەن قۇبۇلخانىنىڭ ئارىلىقى يېقىن بولغاچقا قىز - ئوغۇللارنىڭ پىرقىراپ ئۇسسۇل ئويناشلىرىمۇ پەنجىرە ئارقىلىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خوجا پەخىردىن پات - پات پەنجىرە تەرەپكە قاراپ قويۇپ چىرايىنى تۇرۇپ تىپىرلاپ ئولتۇرالماي قالدى - دە ، ئۆزىنى باسالمغان هالدا سۇلتانغا بۇرۇلدى.

— ئەزىز شاهىم ،— دېدى خوجا پەخىردىن ،— پېقىر جانابلىرىنى كامىل مۇسۇلمان پادىشاه دەپ چۈشىنىپ دەرگاهلىرىغا زىيارەتكە كەلسەم هەممە ياقتا ئۇسسۇل - مەشرەپ قاينىاپ كېتىپتۇ ، بۇنى ئاز دەپ بۇ يەردىمۇ ...

خوجا پەخىردىن سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئىچمگە يۇتۇۋېتىپ سوغۇق نەزەر بىلەن پەنجىرە تەرەپكە ئىشارەت قىلدى.

— نەغمە - ناۋانىڭ يامنى يوقتۇر هەزرىتىم ،— دېدى قېدىرخان ئۇستاز.

— بىدئەت ، هارام! پەخىردىن غەزەپ بىلەن كۆزىنى پال - پۈل قىلىپ چەكچەيتتى ،— نەغمە - ناۋا ، ئۇسسۇل - مەشرەپنىڭ هەممىسى شەيتانىڭ ئالامىتىدۇر ، شەيتانلىق كاپىرلىق دېمەكتۇر.

— يوقسۇ هەزرىتىم ،— دېدى قېدىرخان كەسكىن هالدا ،— ئىسلامدا مەرىپەتكە يول بار. ئەهلى تەسەۋۋۇپ نەغمە - ناۋانى ئەزەلدىن ئاللانىڭ مەئىشتى ، گۈزەللىك ۋە خۇشاللىقنىڭ ئالامىتىدۇر دەپ بىلىمەن ، بۇيۇك خاندانلىق گۈزەللىككە موهتاجدۇر ، ئەزىز خەلقىمىز خۇشاللىققا تەشنادۇر.

خوجا پەخىردىن غەزەپلەنگىنىدىن چىشلىرى كىرىشىپ ، ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

— خۇشاللىق ، گۈزەللىك دېگەن نېمە ؟! بۇ دۇنيادا گۈزەللىك ، خۇشاللىق دېگەن پەقەت ئاللاغا ئىبادەت قىلىش ، ئاخىرەت ئۈچۈن ئېتىكاپتا تۇرۇشتىنلا ئىبارەت! هەقىقىي ۋە مەڭگۈلۈك گۈزەللىك باقي ئالەمدە بولـ

دۇكى ، ھەرگىزمۇ پانىي ئالەمدە بولمايدۇ . شۇڭا ئۇ دۇنيانىڭ مەڭگۈلۈك گۈزەللىكىدىن بەھرىمەن بولماق ئۈچۈن ھەر بىر ئىنسان بۇ دۇنيانىڭ ساختا گۈزەللىك ۋە ساختا خۇشاللىقىدىن كۆڭۈل ئۈزۈپ ، ئالتە كۈنلۈك ئۆمرىنى توۋا ئىستىغپار بىلەن ئۆتكۈزمەك لازىمدۇر .

سورۇندا سۆلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئۇلپىتى بولغان مەشھۇر شائىر ئايازنىمۇ بار ئىدى ، ئۇمۇ سۆز قىستۇرۇپ :

— بۇنىڭ ھەممىسى تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ پەتۋاسىدۇر ، — دېدى .

— ھەزرىتىم ، — دېدى قېدىرخان سۆزىنى داۋام ئەتكۈزۈپ ، — بىز ھەممىمىز تەسەۋۋۇپچىلارمىز . لېكىن باقىيلىق بىلەن پانىيلىق ، زاھىرى ئالەم بىلەن باتىنى ئالەمنى تەلقىن قىلىشتا تۇتقان يولىمىز ئوخشاشمايدۇ . ئۇنىڭ ماسلىقىمىز لازىمكى ، ھەزرىتى باھاۋۇددىن نەقشىبەندى پىرىم باشلاپ بەرگەن ھەقىقىي تەسەۋۋۇپچىلىق يولى بۇ دۇنيادا گۈزەللىك ، خۇشاللىق ۋە بەخت - سائادەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ ، شۇنىڭدەك ھەربىر مۆمىننىڭ بۇ دۇنيادىكى گۈزەللىك ۋە خۇشاللىقتىن تولۇق بەھرىمەن بولۇشى ئۈچۈن ئاللا يارىتقان ئەقىل - پاراسەتنى ئىشلىتىپ ، مېھنەت سىڭدۈرۈش يولى بىلەن تەبىئەتتىكى ئىنسان خۇشاللىقىغا پايدىلىق بولغان ھەممە ئاممىلارنىڭ سىرىنى ئېچىپ ، ئىنسانىيەت تۇرمۇشى ئۈچۈن گۈزەللىك يارىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئەگەر بۇ يولدىن چەتلەپ كەتسەك پىرىمىز ھەزرىتى نەقشىبەندىگە ئاسىيلىق بولغۇسىدۇر .

شۇ ئەسنادا داستىخانغا تونۇر كاۋىپى كەلتۈرۈلدى ، خوجا پەخرىدىن گۆش ۋە كاۋاپلاردىن بىر نەچچە پارچىنى يالماپ يۇتۇپ ، چوڭقۇر ۋە يوغان كۆزىنى پارقىرىتىپ سورۇن ئەھلىگە تەكشى قاراپ چىقتى .

— پېقىر يەتتە ياش چېغىمدىلا خوجا ئەھرارى ۋەلىيۇللانىڭ شاگىرتى سابىر غوجامغا قول بېرىپ مۇرىت بولغانمەن ، خوجا ئەھرارى بولسا ھەزرىتى نەقشىبەندى پىرىمنىڭ شاگىرتى ۋە ۋارىسىدۇر .

— ھەزرىتىم ، — دېدى قېدىرخان ، — خوجا ئەھرارى ۋەلىيۇللا ھەزرىتى

رىتى نەقشىبەندى پەرىمگە يالغان ۋارىس بولۇپ ئۇنىڭ گۈزەللىك ۋە ئەر-
كىنلىك توغرىسىدىكى تەلىماتىنى ئىنكار ئەتكەنلىكى ئۈچۈن پېقىر ئۇنى
نەقشىبەندىنىڭ ھەقىقىي ۋارىسى دەپ تونۇمايمەن.
— ئەمسە خوجا پەخىردىن ئەۋلىيا ھەزرەتلىرىنى نېمە دەپ تونۇيسىز؟ - دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم قېدىرخانغا تەھدىت قىلغان تەلەپ-
پۇزدا.
قېدىرخانىنىڭ غەزەپلىك كۆزىدىن ئوت چاقنىغاندەك بولدى - دە، ئۇ-
نىڭ ئىناۋىتىگە تېگىدىغان بىر سۆزنى قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ
ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتتى.
— بەس، ھەزرىتىم، — دېدى قېدىرخان ئۆزىنى بېسىپ، — ئارتۇق
تەگىشمەيلى، بۇلبۇل گۈلشەنگە، قوڭغۇز ئەخلەتكە خۇشتار بولغاندەك
بىزنىڭ ئىشتىياقىمىزمۇ ئەزەلدىن ئوخشاش بولغان ئەمەس.
قېدىرخانىنىڭ بۇ سۆزى ئىشان خوجا پەخىردىنگە ئاھانەت بولدى -
دە، گويا يىلان چاققان ئادەمدەك بەدىنىگە تىترەك ئولىشىپ، ئاغزىنى
ئاچقان پېتى قېتىپ قالدى. سورۇندا ئولتۇرغان بەزى سۆپىلار قېدىرخان-
نى چاپناپ پۇركۈۋەتكۈسى كېلىپ ئورنىدىن تەۋرەنگەن بولسىمۇ، لېكىن
سۈلتان ئابدۇرېشىتخاندىن تەپتارتىپ قەھرى - غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ
ئولتۇرۇپ قالدى. سۈلتان ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان ئۇستازغا مەنسىلىك
قاراپ قويدى. قېدىرخان ئۇستاز جىم بولۇپ قالدى، چۈنكى بايىقى گەپ-
لەرنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالغاچقا،
سۈلتاننى بىئەپ ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغىنىنى ھېس قىلىپ، خىجىللىقىدىن
سۈلتانغا تىكىلىپ قاريالمىغانىدى. مۇنازىرىمۇ ئۆزلۈكىدىن توختاپ قال-
دى. بىراق بىر - بىرى بىلەن ئوت بىلەن سۇدەك چېقىشالمايدىغان بۇ ئىك-
كى خىل تەسەۋۋۇرچىلىق يولىدىكى مۇنازىرە ھەر ئىككى تەرەپ سوپىلىر-
نىڭ يۈرىكىگە ئۇنتۇلماس خاتىرە تامغىسى بولۇپ ئورناپ كەتتى. شۇنىڭ-
دىن كېيىن خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوغا يۇتۇشال-

غاندەك بولۇپ بەزىدە خان ئايمنىڭ ئالدىغا بېرىپ شكايەت قىلسا ، بە-
زىدە ئۆزلىرىنى ھمايە قىلدىغان بەگ - سپاھلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ خان-
دانلىق ئۇستىدىن خۇپيانە غەيۋەت - شكايەت قىلدىغان بولدى .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان تارىم دەريياسنىڭ يۇقىرىقى ئېقىندا يۇز
بەرگەن كەلكۇن ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن دەريا چېقىنغا توغان
سالدۇرۇۋاتاتتى . ئۇ خان لەگگىرى دېگەن يەردە يېتىپ - قوپۇپ ، ئىش
باشقۇرۇپ يۈرگەن مەزگىلدە ، تۇيۇقسىز ئۇرۇمدىن خان ئايمنىڭ نامەلۇم
بىر سەپەرگە تەييارلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى . سۇلتان بۇ
ئىشتىن ھەيران قېلىپ بىر نەچچە نۆكىرىنى باشلاپ دەرھال ئۇرۇمغا قايتىپ
كەلدى . خان ئايم ھەققەتەنمۇ سەپەر تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى .

— سىزگە نېمە بولدى خان ئاتا ؟ بۇ زادى نېمە ئىش ؟

خان ئايم سۇلتاننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەستىن تەتۇر قاراپ تەس-
ۇي سىيرىپ ئولتۇرىۋەردى ، خىزمەتكارلار قول - قولىغا ، پۇت - پۇتىغا تې-
گىشمەي سەپەر جابدۇقلىرىنى جايلاشتۇرۇش بىلەن ئالدىراش ئىدى ،
سۇلتان تەققەززا بولۇپ يەنە سورىدى .

— ئاتا ، سىز قەيەرگە ماڭماقچى ؟

خان ئايم ئۇشتۇمتۇت يېغلاپ تاشلىدى ۋە غەزەپ بىلەن ئوغلىغا تە-
كىلىپ قارىدى .

— سەن خاندانلىقىمىزنى ۋەيران قىلماقچىسەن ، تاجۇ تەختنى تۆگەتە-
مەكچىسەن . ئەمدى مەن كېتىمەن ، نەگە كەتسەم كېتىمەن . ھېچنېمىنى كۆزۈم
كۆرمەسۇن ، خالىسام كابۇلغا بارىمەن ، خالىسام ھۇمايۇن① ھەزرەتلىرە-
نىڭ ھۇزۇرىغا بارىمەن ، ئاندىن بەيتۇل ھەرەمگە سەپەر قىلىپ ، ئىككىنچى
سېنىڭ زېمىنىڭگە قەدەم باسمايمەن . سەن پادىشاھ بولدۇم دەپ ئولۇغلە-

① ھۇمايۇن — بابۇر شاھنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ ، بابۇرنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تەخت ۋارە-
سى بولغان .

رىمزدىن تانماقچىمۇ؟ ئاناڭدىنمۇ تانماقچىمۇ؟ ئاناڭ قول بەرگەن ئۇ-
لۇغلاردىن تانغانلىق ئەجدادىڭدىنمۇ تانغانلىقتىن بېشارەتتۇر.

جاھانباغدا يۈز بەرگەن تەرىكدۈنياچىلىق بىلەن ئەھلى دۇنياچىلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇنازىرە سۇلتاننىڭ خىيالىدىن غەل — پال كەچكەندەك بولدى - دە، ئانسىنىڭ نېمە سەۋەبتىن چېچىلىۋاتقانلىقىنىڭ سىرىنمۇ چۈ-شىنىپ يەتتى. خان ئايىم تېخىمۇ تېرىككەن ھالدا سۆزىنى داۋام ئېتىۋاتات-تى:

— جاھانباغدا بولغان ئىشنى مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟ ھەممىنى ئۇق-تۇم، سېنىڭ ئەھلى دۇنياچىلار بىلەن تەرىكدۈنياچىلارنى دۇشمەنلەشتۇر-مەيمەن دېگىنىڭ يالغان، ھاكىمىيەت بىلەن دىنىي بىر - بىرىدىن ئايرىپ باشقۇرىدىغان سىياسەت يۈرگۈزىمەن دېگىنىڭ يالغان.

— جېنىم ئانا،— دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۆزىنى باسالماي،

— جاھانباغدىكى سوروۇندا ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز مۇددىئاسىنى ئوتتۇرىغا قويدى، پېقىر ھېچقايسى تەرەپكە يان باسقىنىم يوق.

— قېدىرخاندەك مەيخور مۇقامچى پەخىردىن ھەزەلتىرىدەك ئۇلۇغ زاتقا ھاقارەت كەلتۈرسە نېمىشقا گەپ قىلمايسەن؟ بۇ ئۆز تەرىپىڭگە يان باسقىنىڭ ئەمەسمۇ؟ ئۇلۇغلىرىمىز خاندانلىقتىن يۈز ئۆرسە خاندانلىقىمىز نېمە بولىدۇ؟ مەن نېمە بولىمەن؟ ئەمدى مېنىڭ تۇرارغا تاقىتىم قالمىدى، مەن زادى كېتىمەن!

— خان ئانا، مەن سىزنى ھېچنەگە ماڭغۇزمايمەن، پەيلىگىزدىن يې-نىڭ.

— ھەددىڭ ئەمەس،— دېدى خان ئايىم يەنە غەزەپ بىلەن،— ئە-گەر مېنى پەيلىمدىن ياندۇرماقچى بولساڭ، ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ گېپىگە كى-رىپ، رەسەتخانىدىن، مۇقامدىن ۋاز كەچ. مەھمۇد مۇنەججىم، ئامانىسا دېگەنلەرنى قوغلا. قېدىرخاندەكلەرنىڭ ئەدىبىنى بەر...

خان ئايىم ئوغلىغا يەنە بىر قېتىم غەزەپلىك تۇستە قارىدى، ئۆيې ئى-

چىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان نېمە قىلارىنى بىلمەي ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلىغا چىقىپ ئۇيان - بۇيان مېڭىپ تۇرغاندا خان ئايىمنىڭ مۇلازىملىرىدىن ئىككى ئايال پۇت - پۇتلىرىغا تەگمەي يۇگۈرۈپ كەلدى - دە ، «چۇچۇڭ خانىم بىلەن شاھزادە ئابدۇكېرىم خان ، شاھزادە ئابدۇللېتىپخانلار ھىندىستاندىكى زىيارىتىنى تاماملاپ قايتىپ كەپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كىردى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دەرھال ئالتۇن بېزەكلىك مەپىگە ئولتۇرۇپ قەلئە تېشىغا چىقىپ چۇچۇڭ خانىم بىلەن ئىككى شاھزادىنى كۈتۈۋېلىپ ئوردىغا ياندۇرۇپ كەلدى.

چۇچۇڭ خانىم سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ چوڭ خانىشى ئىدى ، ئۇنىڭ ئانىسى سۇلتان نىگار خانىم ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخان ۋە زەھرىددىن مۇھەممەد بابۇر شاھنىڭ ئانىسى قۇتلۇق نىگار خانىم بىلەن بىر تۇغقان بولۇپ ھەممىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ بالىلىرى ئىدى. چۇچۇڭ خانىمنىڭ بويۇن - بارماقلىرىدىكى ۋە بىلەكلىرىدىكى ئالتۇن ، مەرۋايىت ، كەھرىۋا ، ياقۇتلاردىن ياسالغان قىممەت باھالىق زىبۇ زىننەتلەر ئۇنىڭ قاپقارا شەھلا كۆزلىرى ۋە بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزىگە يۇرى بىلەن قوشۇلۇپ ئۇنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرەتتى. شاھزادە ئابدۇللېتىپخان بىلەن ئابدۇكېرىمخان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ چۇچۇڭ خانىمدىن تۇغۇلغان ئوغۇللىرى بولۇپ ھەر ئىككىسى يىگىرمە ياشقا تولمىغانىدى. ئۇلار گۈدەك چېغىدىن باشلاپ ئالىي مەدرىسلەردە بىلىم ئېلىش بىلەن جاھانگەشتىلىكنى بىرلەشتۈرۈشكە خۇشتار بولغاچقا ، بۇ ئىككى شاھزادىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بىلەن نەزەر دائىرىسى باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بالا - چاقىلىرىنى ئۇدۇل خان ئايىمنىڭ خانىسىغا باشلاپ كەلدى. خان ئايىم بىر يىل كۆرۈشمىگەن ئىككى نەۋرىسىنى قۇچاقلاپ سۆيۈپ ، باغرىغا بېسىپ ، سۇلتان بىلەن بولغان كۆڭۈلسىزلىك

لەرنمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ئوردا خادىملىرى بىلەن خانزادە ، ئەمرزادىلەر كەينى - كەينىدىن ھال سوراپ كىرىپ - چىقىپ تۇردى. كەچلىك غىزادىن كېيىن ، شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىلەن ئابدۇللېتىپخان ھۇمايۇن پادىشاھ- لىقىنىڭ ھىندىستانىدىكى ھەشمەتلىك ئوردىسىدا مېھمان بولغان ئەھۋاللە- رىنى ، بۇخارا ، سەمەرقەنت ، كابۇل شەھەرلىرىدىكى زىيارەتلىرىنى سۇل- تان ئابدۇرېشىتخان بىلەن خان ئايىمغا تەپسىلىي ۋە قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. بولۇپمۇ كابۇل شەھىرىدىكى بابۇر ئوردىسى تىلغا ئېلىن- غاندا خان ئايىم ئاجايىپ سېغىنىشلىق ھېسسىياتى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلە- دى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخانمۇ يېقىنقى يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ ، جانجىگەر ئوغۇللىرىنى ئوردا ئىچىدىكى ئەھۋاللاردىن خەۋەردار قىلدى. جاھان كې- زىپ كەلگەن ئىككى شاھزادە رەسەتخانا ، مۇقام ، مەھمۇد ئۇستاز ، ئامانە- نىسا توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ بەكمۇ خۇرسەن بولدى ، ئاخىرە- دا ئىككى شاھزادە ھۇمايۇن ئوردىسىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ئالتۇن جاۋا- ھىرلاردا ئىشلەنگەن زىبۇ زىننەتلەرنى خان ئايىمنىڭ ئالدىغا قويۇپ دۇئا- سىنى ئالدى. دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى يېڭىلىقلار توغرىسىدا بەس - بەسته سۆزلەپ ھەزرىتى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر شاھنىڭ ئۇ- لۇغبېك رەسەتخانىسىنى قايتا تىرىلدۇرۇشتىن ئىبارەت مۇقەددەس ئارزۇسە- نىڭ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ قولىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى مەدھىيىلەشتى.

— ھەزرىتى بابۇر① شاھنەك ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇلۇغبېك رە- سەتخانىسى ھەققىدىكى ئۇلۇغۋار پىلانلىرىنىڭ بىزنىڭ قولىمىزدا ۋۇجۇدقا چىقىشى بۇۋىمىز بابۇر ھەزرەتلىرىنىڭ روھىنى شاد ئەيلىگەنلىكتۇر. بۇ بىز- نى بەكمۇ خۇرسەن قىلدى...

---

① بابۇر شاھ — چاغاتاي نەسلىدىن يۇنۇسخاننىڭ نەۋرىسى بولۇپ ، ھازىرقى ئافغانىس- تان ، پاكىستان ، ھىندىستان قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلىپ ، بۇيۇك بابۇرخاندانلىقىنى قۇر- غان.

— ھەق سۆز ، — دەپ گەپ قىستۇرۇپ قويدى ئابدۇرېشىتخان ، — مەن كابۇل ئوردىسىدا تۇرۇۋاتقان بالىلىق چاغلىرىمدا ھەزرىتى بابۇر شاھ ئاتامنىڭ ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىنىڭ ۋەيران بولغىنىغا ئېچىنىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ۋە ئۆمرى يار بەرسە ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىنى قايتا تىرىلدۇرۇش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى كۆپ قېتىم ئىزھار قىلغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم . خان ئاتا ، ئېسىمدە قېلىشچە سىزمۇ بىر نەچچە قېتىم ئاڭلىغانغۇ ؟

خان ئايىم بابۇر شاھ ئوردىسىدىكى ئىشلارنى بىر قۇر ئېسىگە ئېلىپ ، ئوغلىغا قارشىلىق قىلماي جىم ئولتۇردى . سۇلتان بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزۈشكە تىرىشتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بابۇر شاھنىڭ ئالدىدا تۇغۇلۇپ ، ئون ياشقا كىرگۈچە ئۇنىڭ ئالدىدا چوڭ بولۇپ ، دەسلەپكى شېئىرىي ساۋاتىنى شۇ يەردە چىقارغان بولغاچقا ، كىچىكىدىن تا ھازىرغىچە بابۇر شاھنى « شاھ ئاتام » دەپ تىلغا ئالاتتى . ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا ئىچ يانچۇقىدىن زەربا‌پقا ئورالغان بىر پارچە شېئىرنى ئېلىپ خان ئايىمنىڭ ئالدىدا قويدى :

— ھۈرمەتلىك خان ئاتا ، — دېدى ئۇ ، — بىز كابۇل شەھرىدىن ئايرىلىش ۋاقتىمىزدا ھەزرىتى شاھ ئاتامنىڭ بۇ شېئىرنى ماڭا سۇغان قىلغانلىقىنى ئەسلىيەلەمسىز ؟ بۇ شېئىر ئەلشىر نەۋائىينىڭ ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىغاتاپ يازغان قول يازمىسى ئىكەنلىكىنى بىلەمسىز ؟ شاھ ئاتامنىڭ پېشانەمگە سۆيۈپ تۇرۇپ بۇ شېئىرنى ئوقۇغىن دېگەنلىرى يادىڭىزدىمۇ ؟

خان ئايىم زەربا‌پقا ئورالغان قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ھەقىقەتەنمۇ بابۇر شاھنىڭ يادىكارى ئىكەنلىكىنى يادىغا ئېلىپ ، نېمىدەپ ئېغىز ئېچىشىنى بىلمەي قالدى . شۇ ئەسنادا شاھزادە ئابدۇللەتىپخان ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن شاھ ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئەلشىر نەۋائىينىڭ قول يازما شېئىرىنى ئېلىپ ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى :

تمۇرخان نەسلىدىن سۇلتان ئۇلۇغبېك ،
كى ئالەم كۆرمەدى سۇلتان ئەنگدەك .
ئەنگ ئەبنايى① جسمى بولدى بەرباد ،
كى دەۋر ئەھلى بىرىدىن ئەيلەمەس ياد .
ۋەلىك ئول ئىلىم ساڑى تاپتى چۇدەست ،
كۆزى ئاللىندە بولدى ئاسمان پەست .
رەسەتكىم باغلامش زىجى جاھاندۇر ،
جاھان ئىچرە يەنە بىر ئاسماندۇر .
بىلىپ بۇ نەۋئى ئىلمى ئاسمانى ،
كى ئاندىن يازدى زىجى كوراگانى .
قىيامەتتە دېگۈچە ئەھلى ئەييام ،
يازۇرلەر ئانىڭ ئەھكامىدىن ئەھكام .

ئابدۇللېتىپخان شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ھەممەيلەن ھايا-جانغا چۆمۈپ شېئىرنى يۇزىگە سۈرتتى . چۈچۈك خانىمۇ كۆزىگە ياش ئې-لىپ چوڭقۇر ھۇرمەت بىلەن شېئىرنى ئۇيغۇپ ، خان ئايىمغا سۇندى . خان ئايىم كىچىكىدىن تا ھازىرغا قەدەر بابۇر شاھ بىلەن نەۋايىغا بولغان ئىخلاسىنى يوقاتمىغان بولغاچقا تىترىگەن قوللىرى بىلەن شېئىرنى قولىغا ئېلىپ يۇزىگە سۈرتتى .

باكاۋۇللار قوغۇن ، تاۋۇز ، ئالۇچا ، ئالگىرات ، شاپتۇل ۋە توغاچ قاتارلىق يەل - يېمىشلەرنى كەلتۈردى ، ھەممەيلەن بىر قۇر ئېغىز تېگىشتى . خان ئايىم بابۇر شاھنىڭ قولى تەگكەن شېئىرنى قايتا - قايتا كۆزلىرىگە سۈرتۈپ ، ئۇرۇندىن كەتمەسلىككە ماقۇل بولدى . ئۇ ئاشۇ شېئىردىن تە-

① ئەبنايى — رەسەتخانا بىناسى .

سرلەندىمۇ ياكى ئۇماق نەۋرىلىرىگە تارتىشتىمۇ ، ئىشقىلىپ خېلىلا يۇمشاپ قالغانىدى .

ئەگرى - بۈگرى سوزۇلغان توپىلاق يولدا خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئايدۇرىھىم بىر توپ سوپى - ئىشانلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتلىق ۋە ئېشەكلىك كېتىۋاتاتتى . ئۇلار تەرەپ - تەرەپلەرگە بېرىپ خانىقالاردا ۋەز ئېيتىپ ئۆزىنىڭ دەرۋىشلىك يولىنى تەرغىب قىلىش ئۈچۈن چىقىشقانىدى .

كۈن پېشىندىن قايرىلغان مەزگىل ئىدى . بىر كۈن يول يۈرۈپ ھارغان ئات - ئۇلاغلار بۇرۇنلىرىنى خارت - خۇرت قىلىپ ياتقىلى جاي ئىزدەپ يەر پۇراپ كېتىۋاتاتتى ، سوپى - ئىشانلارنىڭ ئېشەكلىرى يۈمشاق قۇملۇق جايغا دۈچ كەلسىلا تۇمشۇقىنى يەرگە تىرەپ يېتىۋالاتتى - دە ، تاياق بىلەن ئۇرسىمۇ تۇرمايتتى . ئاخىر ئېشەككە مىنگۈچىلەر ئېشەكتىن چۈشۈپ قۇلاقلىرىغا تاياق بىلەن ئۇرۇپ ، قۇيرۇقىدىن كۆتۈرۈپ قوپۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى . ئۇلار كۈن پاتقان مەزگىلدە ئۇزۇن كەتكەن چاتقاللىقلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ، بىر غۇژمەك مەھەللىگە يېتىپ كېلىشتى . مەھەللە ئىچىدە بىر تەرەپتىكى مەسچىتنىن كەزان ئاۋازى ئاڭلانسا ، يەنە بىر تەرەپتىكى خانىقادىن جەھرى - ساما قىلىشقان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى . سۈلتان ئايدۇرىخان دەۋرىدە ھەممە دىنىي مەزھەپ ۋە سۈلۈكلەرگە ئوخشاش ئېتىبار بېرىلگەچكە ، تەركىدۇنيا تەسەۋۋۇپچىلىرى ئۈچۈن سېلىنغان خانىقا 948 گە يەتكەنىدى . ئەھلى دۇنياچىلار بەش ۋاخ نامىزىنى ئوقۇسا ، تەركىدۇنياچىلار ئۆزىنىڭ جەھرى - ساماسىنى قاينىتىپ بىر - بىرىگە چېقىلمايدىغان ئىتتىپاقلىق مەنزىرە ۋۇجۇدقا كەلگەنىدى .

خوجا پەخىردىن سوپى - سالۇكلىرىنى باشلاپ جەھرى - ساما قايناۋاتقان بىر خانىقاغا كىرىپ ھەلقە - زىكرى قىلىپ بولغاندىن كېيىن كىشىلەرنى ئەتراپىغا يىغىپ ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى .

— ئى مۆمىنلەر ! ئى سوپى - سالۇكلار ، — دېدى خوجا پەخىردىن

خانىقادىكى راۋاقتا چىقىپ ،— بىزنىڭ تەرىكىدۈنياچىلارنىڭ تەسەۋۋۇرچە- لىق يولىمىز كۆندىن— كۈنگە خەتەر ئىچىدە قالدى ، سەئىدىيە خاندانلا- رىنى بەرپا قىلغان ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخان ھايات چېغىدا ھەزرىتى خو- جا ئەھرارى ۋەلىيۇللانىڭ ئوغلى خوجامۇھەممەت ئابدۇللا ھەزرەتلىرىنى پەرغانىدىن تەكلىپ قىلىپ قول بېرىپ مۇرىت بولغان ، ئۇنىڭ تەرىكىدۈنيا- چىلىق تەرغىباتىغا يار - يۆلەك بولۇپ نۇرغۇن خانىقالارنى سالدۇرغاندىن تاشقىرى سەئىدخان ئۆزىمۇ ھەر كۈنى خانىقاغا كېلىپ تەقۋادارلىق قىلار ئىدى ، ھەتتاكى خانلىق تاجۇ تەختىنى بىزلەرگە تاپشۇرۇپ بېرىپ ئۆزى دەرۋىشلەرچە ئىبادەت قىلىپ ھايات كەچۈرمەكچى بولغاندا خوجامۇھەممەت ئابدۇللا ھەزرەتلىرى « ئى سۇلتان ، خانلىق تەختىدە قىلغان بىر كۈنلۈك ئىبادەت باشقا ئىبادەتنىڭ مىڭ كۈنلۈك ساۋابىدىن ئېشىپ كەتكەي » دەپ نەسىھەت قىلىپ سۇلتان سەئىدخاننىڭ تاجۇ - تەختىنى قولدىن بەرمەسلىك- كە دەۋەت قىلغانىدى . ئەمدىلىكتە سۇلتان ئابدۇرېشتخان ۋەلىئەھد بولۇپ تەختنى قولغا ئالغاندىن بېرى ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ يولىدىن يۈز ئۆرۈدى . ئەگەر مۇشۇنداق بولۇۋەرسە بىز تەرىكىدۈنياچىلارنىڭ خانىقالىرى- مىز ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ مۇسىقى مەدرىسلىرىگە ئايلىنىپ كەتكۈسىدۇر .

— ئەگەر شۇ زامانلاردا تاجۇ - تەختنى قوبۇل قىلغان بولساق بۈ- گۈنكى ئاقىۋەت كېلىپ چىقماس ئىدى ،— دەپ گەپ قىستۇردى ئىشان خو- جا ئابدۇرېھىم ،— سۇلتانىمىز ھازىر ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى راۋاج ئەتكۈزىمىز دېگەننى باھانە قىلىپ ئوردا ئىچىگە ئېسىلزا- دىلەر تەبىقىسىگە مەنسۇپ بولمىغانلارنى كۈنسايىن كۆپەيتىۋاتىدۇ ، ئوردا ئىچىدە ئېسىلزادىلەرنىڭ گېپى ئاڭلىي يات تائىپىلەرنىڭ سۆزى ئېقىۋاتـ- دۇ ، ئۇلارنىڭ مەرتىۋىسى كۈنسايىن كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ . بۇنداق بولۇۋەرسە تاجۇ تەخت نېمە بولىدۇ ؟ ئېسىلزادىلەرنىڭ تەقدىرى نېمە بولىدۇ ؟

جەھرى - ساماداا بىر قىسىم ئېسىلزادىلەرمۇ بار ئىدى ، ئۇلار بۇ گەپ- لەرنى ئاڭلىغانسېرى كۆڭلىدە خانلىققا نىسبەتەن گۇمان پەيدا بولاتتى .

خوجا پەخىردىنىڭ بۇنداق ۋەز - تەرغىباتلىرى يۈرتمۇ يۇرت ، مەھەللىمۇ مەھەللە تارقالغاچقا بەگ - سپاھلار شاھ ئۇستىدىن خان ئايىمغا مەخپي ئەرز قىلىشاتتى ، خان ئايىمنى شاھقا نەسىھەت قىلىشقا قىستايتتى . شۇ- نىڭ بىلەن خان ئايىم كېچىنى كېچە ، كۈندۈزنى كۈندۈز دېمەي ئوغلىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭ بېشىنى ئاغرىتاتتى . ئابدۇرېشىتخانمۇ قۇلقىنى يۇپۇ- رۇۋېلىپ ھېچنېمىنى ئاڭلىماس ، ھېچنېمىنى كۆرمەس بولۇۋېلىپ ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ يۈرىۋېرەتتى . ئۇ يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ « ئەل سائادىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر تائەت - ئىبادەتتۇر » دېگەن ئەقلىيە سۆزىنى ئەسلەپ ، ئۆز ئىچىدە « بىر بۆلۈك تۆرىلەردىن ئايرىلسام ئەل - ئۇلۇستىن ئايرىلغىنىم يوقتۇ » دەيتتى ، ئەلنىڭ ئارزۇسىغا خىلاپ يول بىلەن تۆرىلەرنىڭ ھمايىسىگە ئىگە بولۇشنى تېخىمۇ خەتەرلىك دەپ ھېس قىلاتـ تى .

ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلىشى يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى قويۇق ئۆسـ كەن سۇۋادان دەرەخلىرى ئىچىدە جاۋىلداپ سايراۋاتقان ئۇچار قۇشلار- نى ئۆركۈتىۋەتتى . دەرەخ ئارىسىدىن گۈرۈلدەپ ئۇچۇپ چىققان قارغۇجا ۋە ئاق قۇشقاچلار يەنە بىر بۇك - باراقسانلىق جىگدىزارلىققا كىرىپ كېـ تىشتى .

ئۇزۇن كەتكەن توپىلاڭ يولنىڭ يېنىدىكى ئۆستەڭلەردىن بۆلىنىپ چىق- قان سۇلار ئورمانلىدىن ئورمانغا ، باغلاردىن باغلارغا ئېقىپ تۇراتتى ، تا- رىخي مەنبەلەردىن قارىغاندا ، سەئىدىيە خاندانلىقى زامانىدا ياركەنت شەھرىنىڭ تۆت ئەتراپىدا ئون ئىككى مىڭ باغ بار بولۇپ ئۇ باغلارنىڭ ئەڭ چوڭلىرى جاھانباغ ، شامالباغ ، گۈلباغ ، چىنباغ ، تېرەكباغ ، بەھشـ باغ ، ئىللىقباغ ، ھەيدەرباغ دېگەن ناملار بىلەن مەشھۇر ئىدى . بۇ باغلار- دا ئۈزۈم ، ئۆرۈك ، شاپتۇل ، نەشپۈت ، ئەنجۇر ، ئالۇچا ، ئالگىرات ، چىلان ، جىنەستە ، شاتۇت قاتارلىق خىلمۇخىل مېۋىلىك دەرەخلەر ئۆسەتـ

تى . يارکەنت يوللىرىدا يۇرگەن يولۇچىلار بىر نەچچە كۈن ماڭسىمۇ تۈگـ
مەس باغۇۋارانلارنى ئارىلاپ ، يەل - يېمىشلەرنىڭ خۇشۇش پۇراقلىرى بـ
لەن مەست بولۇپ ، يول ئازابىنىمۇ سەزمەي قالاتتى . سۇلتان ئابدۇرېشتـ
خان خوجا پەخىردىن بىلەن ئۈنىڭ سوپى - سالۇكلىرىغا ھەمراھ بولۇپ ئا-
شۇ گۈزەل باغلىق مەھەللەرنى ئارىلاپ مازار سەيلىسىگە چىققانىدى .
سۇلتان باغ سەيلىسىگە ئەمەس مازار سەيلىسىگە چىققانلىقىدىن ئەپسۇس
لىناتتى . ئۈنىڭ بۇ ئىشى تولاراق خان ئايىمنىڭ زورى بىلەن بولغانىدى .
شۇنىڭ بىلەن ئوردا ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ خوجا پەخىردىنگە
ھەمراھ بولغانىدى . ئۇلار ئاۋۋال «ھەزرىتى سۇلتانىم» مازىرى ، ئاندىن
«يۈسۈپ قەدىرخان» مازىرى ، «كۈچىتى ئاۋامسلىم» مازىرىنى ئايلىنىپ
ئاخىرىدا «ئىماملىرىم» مازىرىغا يېتىپ كەلدى . بۇ مازار يارکەنت دەريا-
سىنىڭ يۇقىرىقى ئېقىندىكى كاچۇڭ دېگەن جايىنىڭ چامسال دېگەن مەھەل-
لىسىگە جايلاشقان بولۇپ ئەسلى ئىسمى ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەد سادىق
كىرمانى مازىرى ئىدى . رىۋايەت قىلىنىشچە ، ئۇ كىشى ئەسلى ئىرانىنىڭ
كىرمانى ئۆلكىسىدىن بولۇپ قارىخانىلار زامانىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرى-
دە ، ئىسلام ئېچىشقا يارىمەگە كەلگەن سامانى دۆلىتىنىڭ ئەسكەر باشلى-
قى بولغانىكەن . بۇ مازار ئىچىدە ئاجايىپ ھەشەمەتلىك سېلىنغان بىر چوڭ
خانىقا بار بولۇپ ، سۇلتان ئابدۇرېشخان سوپى - سالۇكلارنىڭ ھەمراھ-
لىقىدا مازار ئىچىگە يېقىنلاشقاندا خانىقا ئىچىدىن «ھۇم - ھۇم» دېگەن
ساما ۋە يىغا - زارىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . خانىقا ئىچىدىن كېيىنـ
گە ئوخشايدىغان ياقىسى يوق كۆڭلەك كىيگەن بىر توپ ئىشانلار چىقىپ
خوجا پەخىردىننىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ ئاھۇ پەريياد كۆتۈرۈپ يىغا - زارە قىل-
دى ، ئاندىن ئەزىزلەرنى باشلاپ خانىقاھ ئىچىگە ئېلىپ كىردى . خانىقا
ئىچىدە ئۈنىڭ ھۇرمىتى ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان جەھرى - ساماداً سەكرە-
ۋاتقانلار ، يۇمىلىنىۋاتقانلار ، ھوشسىزلىنىپ يىقىلىۋاتقانلارنىڭ سانى ھې-
سابسىز ئىدى . سۇلتان ۋە خوجا پەخىردىن ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىملار

خانىقاھدىكى ئىشان — خەلىپىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئورۇن ئالدى. خانىقا-نىڭ ئىچى گەرچە كەڭرى، بولسىمۇ ھەلقىدە سەكرەۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆپ-لۈكىدىن ۋە يەردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاڭ - توزانلارنىڭ دەستىدىن ئادەم ئادەمنى كۆرەلمەيتتى. يەرگە سېلىنغان بورىلارمۇ تىتىلىپ تىرىپىرەن بولۇپ كەتكەنىدى. جەھرى - ساماچىلارنىڭ كىر بېسىپ كەتكەن بەدەنلىرىدىن بۇ-رۇقسۇپ چىقۋاتقان بەتبوي پۇراق بىلەن يەردىن ئۆرلەۋاتقان توپا - چاڭلار، قوشۇلۇپ دىماغغا ئۇرۇلاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان نەپەس ئالالمايي بوغۇلۇپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ جەھرى - ساماچىلارنى ھۇر-مەت نەزەرى بىلەن كۆزىتىپ چىداپ ئولتۇردى.

ئون بەش ھاپىز راۋاق ئالدىدا تۇرۇپ مۇقام توۋلاپ جەھرى - ساما-نى يەنە بىر پەللىگە كۆتۈردى، خانىقا پىرلىرىنىڭ مۇقامى قېدىرخان ۋە ئامانىسا ئېيتقان مۇقاملاردەك گۈزەللىكنى، خۇشاللىقنى ۋە بەخت - سا-ئادەتنى مەدھىيلەيدىغان شوخ - جۇشقۇن كۈيلەر بولماستىن، چۇشكۈن، مەزمۇن ۋە ئاجىزانە ئاھاڭلاردىن تەركىب تاپقانىدى. مۇقام بېيتلىرىمۇ تەركىدۇنياچىلارنىڭ ئەششاقى① كىتابلىرىدىن ئېلىنغان شېئىرلار ئىدى، جەھرى - ساما قائىدە بويىچە بىر ھەلقە ۋە بىر تەلقە بويىچە داۋام ئەتمەك-تە ئىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خانىقا ئىچىدىكى ئاچچىق تەر پۇراقلىرىدىن دېمى سىقىلىپ چىدىيالمايدىغان ھالەتكە يەتكەنىدە: كىمدۇر بىرى ئۇنى جەھرى - ساماڭنىڭ قاينىمىغا دەۋەت قىلدى. سۇلتان ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئا-ياپ قارشىلىق بىلدۈرمىدى. خوجا پەخىرىدىن خۇشاللىقىدىن نېمە قىلار-نى بىلمەي يېنىدا تۇرغان باش خەلىپىگە سۇلتاننى ھەلقىگە ئېلىشقا ئىشا-رەت قىلدى، پەخىردىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن خەلىپە سۇلتاننى ئىما قىلىپ «ھەلقىگە ئېلىنسۇن» دەپ ۋارقىرىدى. جەھرى - ساماچىلار سۇلتان

① ئەششاقى كىتابلار — تەركىدۇنياچىلىقنى تەرغىب قىلىدىغان كىتابلار.

ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ يۇمىلاق چەمبىرەك ھاسىل قىلىپ پىرقىراپ سەكرەشكە باشلىدى ، سۇلتان چەمبىرەك ئىچىدە بىر ئىزىدا تۇ- رۇپ ئىستقامەت قىلىشنى داۋام ئەتكۈزدى ، لېكىن ئۇ كۆڭلىدە ھەممىنى چۈشىنىپ تۇراتتى . سۇلتاننىڭ جەھرى - ساماغا چۈشكەنلىكىدىن مەمنۇن بولغان خوجا پەخىردىن تەرىقەتچىلەرگە قاراپ ئۇنلۈك ئاۋازدا : « ئى يا- رەنلەر ، جانىنىمۇ ئۇنتۇپ ، جاھانىنىمۇ ئۇنتۇپ ، دۆلەت ۋە تاجۇ تەختىنىمۇ ئۇنتۇپ پۈتۈن ئىشقى بىرلە جەھرى - ساماغا بەنت بولغان كىشىلەرلا ھەقـ قىي تەسەۋۋۇپچى بولغۇسىدۇر... » دەپ ۋارقىردى . جەھرى - ساما سورۇ- نى تېخىمۇ قىزىپ كەتتى ، ھاپىزلار ئاغزىدىن كۆپۈكلىرىنى چاچىرىتىپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى . ئاھاڭ سۈرئىتىنىمۇ بارغانسېرى تېزلىتەتتى ، موللاق ئېتىپ يىقىلىشلار ، يەرگە يۇمىلىنىشلار ، ئۆزىنى تاماغا ئۇرۇپ ئاھ ئۇرۇشلار ، توۋا ئىستىغپار ئېيتىشلار... ۋارقىراشلار ، چىرقىراشلار ، يىغا - زارە قىلىشلار ، داد - پەرياد ئۇرۇشلار سۇلتانىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى . مەست - بەھوش بولۇپ يىقىلىپ ياتقانلارنىڭ خىرقىرىغان ئاۋازلىرى ئاخىر زامانىنىڭ قاراڭغۇ دېڭىزىغا غەرق بولۇۋاتقاندەك ۋەھىمىلىك ھالەت پەيدا قىلاتتى . يىقىلغانلار جان ھەلقۇمىغا كېلىۋاتقان قويدەك تىپىرلايتتى ، خو- جا پەخىردىن بىلەن خوجا ئابدۇرېھىم كۆزىنى يۇمۇپ زىكرى -رەقسى ۋە ھەمدۇسانا قىلىش بىلەن بەنت ئىدى ، ئۇلار سوپى - سالۇكلىرىنى بۇ دۇنـ يادىن كۆڭۈل سۇۋۇتۇپ ، بۇ دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىنى ئۇنتۇپ ئاخـ رەتنى ياد ئېتىشكە ئۇندەيتتى ، خانىقادىكى يىغا - زارە ئاۋازى بىردىنلا چۇقان - سۇرەن ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى . خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كۆزىنى ئېچىپ قارىغاندا مەلەق - مەلەق ھوشسىز ياتقانلارنىڭ ئارىسىغا سۇلتان ئابدۇرېشتخانىمۇ يىقىلغانىدى . بۇنى كۆر- گەن خوجا پەخىردىن گويا مۇرادىغا يەتكەندەك دەرھال دۇئاغا قول كۆ- تۇردى . خەلىپىنىڭ « ھىم » دېگەن سوزۇق ئاۋازى بىلەن تەڭ جەھرى - ساما ۋە يىغا - زارىلەر توختاپ پۈتكۈل خانىقا ئىچى تىنىماسلىققا چۆمدى . سۇل-

تان ئابدۇرېشتخاننى سوپىلار كۆتۈرۈپ ئاچقىپ كەتكەندىن كېيىن باشقا هوشسىز يىقىلغان كىشىلەرنى ئۇنىڭ قوۋۇم-مۇرىتلىرى بىر - بىرلەپ يۆلەپ ئاغزىغا سۇ تېمىتىپ هوشىغا كەلتۈرۈشتى. بۇنداق چاغلاردا بۇنىڭ ئىچىدە بەزى يۈرەك ئاغرىقى بار ئاجىز كىشىلەر هوشىغا كېلەلمەي بىراقلا باقي ئالەمگە سەپەر قىلىدىغان ئىشلارمۇ پات - پات ئۇچراپ تۇراتتى.

كۈن چىقىپ بىرگەز ئۆرلىگەندە «شىلان①قايىندى» دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ هەممەيلەن جاۋدان، كىسسىكاسا، ياغاچ جام ۋە تاۋاقلىرىنى ئېلىپ داش قازانىنىڭ ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك ئولاشتى. مازارنىڭ داش قازىنىغا هەر كۈنى سەدىقە ئۈچۈن ئەكىلىنگەن بۇغداي، قوناق ئۈنى، تۇرۇپ، سەۋزىلەرنىڭ هەممىسنى ئارىلاشتۇرۇپ قوشۇپ قازانغا تۆكۈپ تۇراتتى، قازانمۇ ئۇزۇلمەي قاينىاپ تۇراتتى، بۇنداق ئۇماچنىڭ نامى «شىلان» دەپ ئاتىلاتتى. قاچسىغا شىلان ئۈسۈلغان دەرۋىشلەر قەبر ۋە گۈمبەزلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ئىشتىها بىلەن ئىچىشەتتى، سەدىقە - نىياز قىلىنغان ئاشلىقلار كۆپەيەك كەلگەن كۈنلىرى شىلان ئېشىپ قالىدىغان، ئازراق كەلگەن كۈنلىرى يېتىشمەي ئاچ - توق قالىدىغان ئىشلارمۇ دائىم بولۇپ تۇراتتى. لېكىن نۇرغۇن سوپىلار ئاچ قالغان چاغلىرىدىمۇ شۇكۇر - قانائەت قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇلار ئۆمرىنى خانىقادا ئۆتكۈزۈشنى ئۇ دۇنيانىڭ مەڭگۈلۈك راهەت - پاراغىتى ئىچىدە ياشاۋاتقانىدەك هېس قىلىشاتتى. هەر قانداق قەهەتچىلىك، ئېغىرچىلىق كۈنلەرنىمۇ ئۇ دۇنيانىڭ ئىشەنچ — ئۈمىدى ۋە ئېتىخارى بىلەن بىغەم هالەتتە ئۆتكۈزەلەيتتى، تەركىدۇنياچىلىققا چىن دىلىدىن ئېتىقاد قىلىدىغان كۆپ سانىدىكى ئاشقىلار ئالدىغا ئالتۇن ئۇچراپ قالسىمۇ كۆز قىرىنى تاشلاپ قويمايتتى، كونا گۈمبەز ۋە خارابىلەردە يېتىپ قوپقاندا ئۇلارنى چايان چېقىۋالىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇراتتى، لېكىن ئۆزىنى چاقىدىغان زەهەرلىك

① زىكرى — سۆھبەت يەنى ساما بولىدىغان خانىقادا قاينىتىلىدىغان ئۇماچ. بۇنىڭغا گۆش، گۈلە قاتارلىقلار سېلىنىدۇ.

چايانىڭ كۆزى كۆرۈپ تۇرسىمۇ «تەربىقەت بابىدا جانىۋارنى ئۆلتۈرمەك هارام» دەپ چايانلارنىڭ ئادەم چېقىپ يامراپ يۇرۇشىگىمۇ يول قويماتتى. يولدا كېتىۋاتقاندا كىچىككىنە چۈمۈلە ئۇچراپ قالسىمۇ «تەربىقەت ئەھلى بولساڭ مۇرچەنى ئاغرىتماغىل» دەپ ئېھتىيات بىلەن ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئېتىقادى تېخىمۇ كۈچلۈك بولغانلىرى بەدەنلىرىنى پاشا - كۆمۈتلار چېقىپ كەتسىمۇ «گۇناھىم ساقىت بولىدۇ» دەپ ھېسابلاپ قورۇۋەتمەستىن ئۆز رازىلىقى بىلەن جىم تۇرۇپ بېرەتتى. تەركىدۇنياچىلارنىڭ كۆپ سانىدىكى پىرلىرى دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان ھەقىقىي سوپىلاردىن بولۇپ، كىشىلەرنىڭ سەدىقە - نىياز ئۈچۈن ئەكەلگەن نەرسىلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلغۇالماي سوپى - دەرۋىشلەرگە تەڭ تارقىتىپ بېرىپ ئۆزىمۇ شۇلارنىڭ قاتارىدىكى بارا‌ۋەر بەھرىمەن بولاتتى. بەزىدە چوڭ - چوڭ بايلار يەر - زېمىن، مال - مۈلۈكلىرىنى تەركىدۇنيالىققا ئاتاپ بالا - چاقىلىرى بىلەن دەرۋىشلەرگە ئايلىنىپ كەتكەندە ئۇلارنىڭ ھەممە بايلىقلىرىنىمۇ غېرىب - غۇرباالارغا تەڭ تەقسىم قىلاتتى، سوپى - دەرۋىشلەر ئاچ قالغاندا ئۇلارمۇ ئاچ قالاتتى، سوپى - دەرۋىشلەر تويغاندا ئۇلارمۇ تويماتتى. ئۇلارنىڭ تەرغىب قىلىدىغىنى «ئاللانىڭ دەرگاھىغا بارلىق بەندىلەر يالىڭاچ كېلىپ يالىڭاچ كېتىدۇ» دېگەن نۇقتىنى‌زەر بولغاچقا ئۇلارنىڭ ئىچىدە يۇقىرى - تۆۋەن ئايرىمىسى ئانچە روشەن ئەمەس ئىدى. ئېيتىپ ئۆتۈش لازىمكى، بۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ تەربىقەتپەرۋەرلىكنى ئادەم ئالداپ باي بولۇشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالغان نەپسانىيەتچىلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بۇنداق كىشىلەر خوجا ئىشانلاردىن ئىبارەت يۇقىرى قاتلاملاردىمۇ، تۆۋەن قاتلامدىكى سوپى - دەرۋىشلەر ئىچىدىمۇ بار ئىدى. ئۇلار بەزىدە بىر - بىرىگە جېنىنى تەقدىم ئەتكۈدەك دەرىجىدە مېھرىبانلىشىپ كەتسە، يەنە بەزىدە كىچىككىنە بىر قاچا ئۇماچ ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن يىرتقۇچلاردەك بوغۇشۇپ كېتەتتى. يۇقىرى قاتلامدىكى خوجا - ئىشانلارنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇرىت - مۇخلىسلىرى بار بولۇپ، بايلىقنىڭ ۋە مۇرىت سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ

بىر - بىرى بىلەن مەنمەنلىك تالىشىدىغان زىددىيەتلەر دائىم يۈز بېرىپ تۇ-
راتتى ، زىددىيەت كۈچەيگەندە ئۆزلىرىنىڭ سوپىي - سالۇك ۋە مورىت -
مۇخلىسلىرىنى خەنجەر ، چوماقلار بىلەن قوراللاندۇرۇپ قارشى تەرەپ بە-
لەن قانلىق ماجىرا پەيدا قىلاتتى ، مۇرىتلارمۇ ئۆزى « پىرى ئەۋلىيا » دەپ
چوقۇنىدىغان خوجا ئىشانلار ئۈچۈن ساداقتىنى نامايان قىلىپ قان كې-
چىپ جان بېرىشەتتى . ئۇلار « قۇتبۇل ئەھباپ »① ، « رەجالول غەيىپ »②
دەپ ئاتالغان كېچىلىرى مەخپىي مەرىكەت قىلىدىغان لۈكچەك ، قىمارۋاز
سوپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزى دۈشمەنلىشىدىغان خوجا ئىشانلارنىڭ يا-
رىملىق يارۇ بۇرادەرلىرىنى بىر كېچە ئىچىدىلا بۇ دۇنيادىن ئۈزىتىپ قويۇپ
ھېچكىمگە تۇيدۇرمايلا قايتىپ كېلەتتى ، ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا « پالانچى
غوجام ، پوكۈنچى غوجام بىلەن مەنمەنچىلىك تالاشقانلىقتىن پالانچى غو-
جامنىڭ قارغىشى تېگىپ ئەھلى جەمەتىنى نەس باستى ، پالانچى غوجام
پوكۈنچى غوجامدىن ئۆلۈغ » دېگەن سۆزلەر تارىلاتتى .

مازارکەزدى دەرۋىشلەر قايسى مازارغا كۆكلى تارتسا شۇ يەردە
كۆپرەك تۇرۇپ قالاتتى ، قايسى غوجىدىن كۆكلى سۇ ئىچسە شۇ غوجىنىڭ
ئەتراپىغا كۆپرەك جەم بولاتتى . ئۆشرە - زاكات ۋە سەدىقە - نىياز ئاز كې-
لىپ داش قازان كۈندە قاياناپ تۇرمايدىغان مازار خانىقالاردىن سوپىي -
دەرۋىشلەرمۇ تېزىپ كېتىپ ، داش قازانلىرى كۈندە قاياناپ تۇرىدىغان ما-
زار - ماشايىخقا جەم بولۇپ شۇ يەرنى ئاۋات قىلىشاتتى . شۇ يەردە جەھ-
رى - ساما ، زىكرى - سۆھبەت قاينايتتى ، ھەزرىتى ئىسمائىلىرىم دەپ ئاتال-
غان بۇ مەشھۇر مازارغا يىراق - يىراقلاردىن سەدىقە ئۈچۈن بۇغداي ، قو-
ناق ، ماش ، پۇرچاقلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرغاچقا داش قازان
كۈندە قاياناپ تۇرىدىغان ئاۋات مازارلارنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى .

---

① ئىزدىگەن پىرىنى يېتىش كۆنى .
② غايىپتىن خەۋەر كەلگەن كېچە .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن خوجا پەخىردىن خانىقا يېنىدىكى بىر ئۆيگە كىرىپ ئۇخلىغانىدى. سۇلتان ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ ياخشى ئۇخلىيالماي تاڭ ئاتماستىنلا تۇرۇپ كەتتى، ئۇنىڭ ھازىرقى روھىي كەيپىياتىدا نېمە ئۇچۇندۇر بىر خىل خاموشلۇق ئەكس ئېتەتتى. تۇنۇگۈن بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىر - بىرلەپ ئەسلەپ ھەلقە سورۇنىدا نېمە ئۇچۇن ھۇشسىزلىنىپ يىقىلغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمىدى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ سىرلىرىنى ئاچماق ئۇچۇن ئۆزىنىڭ ھوشىدىن كېتىشتىن بۇرۇنقى روھىي ئۆزگىرىشلىرىنى تەھلىل قىلىپ كۆردى. تۇنۇگۈن جەھرى - ساما يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈپ يىغا - زارە، قىيا - چىيالار خانىقا ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ قىيامەت - قەيۇم بولۇۋاتقاندەك پەيتتە نېمە ئۇچۇندۇر ئۇنىڭ قەلبىدىمۇ بىر خىل غۇبار پەيدا بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاستا - ئاستا خۇدىنى يوقىتىپ، كېيىنچە ئۆز ئەقلىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم بولۇپ، قانداقلارچە ھوشسىزلىنىپ يىقىلغانلىقىنى سەزمەي قالغانىدى. ئۇ مۇشۇ يەرگىچە ئويلاپ، بۇ ئىشنىڭ تېگىدە ھېچقانداق تىلسىمات مەۋجۇت بولماستىن، بەلكى بىر خالتا چىرىگەن بۇغداينىڭ ئىچىگە بىر نەچچە تال ساق بۇغدايىنى ئارىلاشتۇرساق بۇغدايىدىمۇ ئۆزگىرىش پەيدا بولغانغا ئوخشاش دەپ چۈشىنىپ قويۇشلا كۇپايە ئىكەن دەپ يەكۈن چىقاردى - دە، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ تەركىدۇنياچىلارنىڭ تىلسىماتلىق روھىي زەنجىرىگە قانداق چىرمىشىپ قالغانلىقىغمۇ ئانچە ھەيران قالمىدى...

سۇلتان ئابدۇرېشتخان خىيال بىلەن تۇرغاندا خوجا پەخىردىننىڭ سادىق مۇلازىملىرىدىن بولغان سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان ئون نەچچە نەپەر جەندە - كۆلا كىيگەن، چاچ - ساقاللىرىنى قويۇۋەتكەن قارىغۇ دەرۋىشلەرنى باشلاپ كىلىپ پەخىردىننىڭ ئالدىدا يەرنى سۆيگۈدەك بولۇپ پوكۇلۇپ تۇردى:

— ئۇلۇغ پىر ئەۋلىيا ئەزەم، بۇ تەركىدۇنياچى دەرۋىشلەرنىڭ جانابي ھەزرەتلىرىگە ئەرز - ئىلتىماسى بار ئىكەن.

خوجا پەخىردىن «مەرھەمەت» دېگەن سۆزنى قىلىشى بىلەن ئون نەچچە ئەما دەرۋىشلەر ئۇنىڭ ئالدىغا يېقىلىپ، ئۆمىلەپ - تىمىسقىلاپ، پېشىغا ئېسىلىپ، ئاياغلىرىغا باش ئۇرۇپ، يىغا - زارە قىلىشتى. كەينىدىرەك قالغان ئاپئاق ساقاللىق، ئېگىز بويلۇق بىر قارىغۇ دەرۋىش تىترەڭگەن قوللىرى بىلەن پەخىردىنىڭ تاپىنى ئاستىدىن بىر چاڭگال توپىنى ئېلىپ كۆزىگە سۈرتۈپ، داد - پەريات ئۇرۇپ سۆزلىدى:

— ھەزرىتى قۇتبى زامان ئەۋلىيا غوجام، بىز ھەممىمىز غەنىزادىلەر - بايلار ئىدۇق، بۇ دۇنيانىڭ راھىتى - پاراغىتىدىن ۋاز كەچمەك ئۈچۈن بارلىق مال - مۈلكىمىزنى تەرك ئېتىپ ۋەخپىگە قوشتۇق، بۇ دۇنيانىڭ ساختا گۈزەللىكىنى كۆزىمىز كۆرمىسۇن دەپ ئۆز كۆزىمىزگە تۇز چېچىپ قارىغۇ بولدۇق.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەما دەرۋىشلەرنىڭ كۆزىگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتى، بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرىنى يىرىڭ قاپلاپ كەتكەن، بەزىلىرىنىڭ كۆزىدىن قان ئارىلاش ساپسېرىق زەردەپ سۇ ئېقىۋاتقانىدى، باشقا - كۆزلىرى ئەتراپىدا چۇڭنلار ئۇرۇلداپ ئۈچۈپ يۈرەتتى، يەنە بەزىلىرىنىڭ كۆزىدىن تارىغان ئىششىق بويۇنلىرىغچە يامراپ تۇلۇمدەك كۆپۈپ چىققانىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەركىدۇنياچىلىقتا بۇنداق ئىشلارنىڭ بارلىقىنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا، پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ مېڭىسىدىن تۇتۇن چىققاندەك بولدى. سۆزلەۋاتقان ئەما دەرۋىشلەر ئىچىدە بىر كىشىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭغا تونۇشلۇقتەك بىلىنىپ دەرۋىشكە تىكىلگىنىچە قاراپ قېتىپ قالدى، «بۇ زادى كىم بولدى؟ ئۇنىڭ بىلەن قەيەردە بىللە بولغان؟ باشقا بىرىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاپ قالدىمۇ يا؟»

يەنە بىر ئوتتۇرا بويلۇق، كونىراپ كەتكەن بەقەسەم تون كىيگەن، چار ساقال، جەندە - كۆلالىق ئەما دەرۋىش خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىغا

ئۆمىلەپ كېلىپ يۈكۈندى:

— ئەرزىمەس قۇللىرىنىڭ تەلەپ — ئىلتىماسىمىز شۈكى، جانابىي ئەۋلىيا ئەزەمنىڭ مۇبارەك جامالىلىرىنى كۆرەلمىسەكمۇ، ئاياغ ئىزلىرىنى كۆزىمىزگە سۈرتۈپ، باسقان يوللىرىغا تاۋاپ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەك بۇ دۇنيا، ئۇ دۇنيا راۋى بولار ئىدۇق...

بۇ بىر توپ ئەما دەرۋىشلەر خوجا پەخىرىدىنىڭ بۇ مازارغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ بىر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى بىر خانىقادىن پىيادە يول كېزىپ بىر - بىرىنى يېتىلىشىپ كەلگەنىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىن جەنىدە - كۆلالىرىغىچە لاي - پاتقاقلارغا بۆلغىنىپ كەتكەن بولۇپ چىرايىنى تونۇغىلى بولمايتتى. سۇلتانغا بۇ كىشى تونۇشتەك بىلىنىپ بىردە بايىقى ئاق ساقال دەرۋىشكە قارىسا، بىردە بۇ چار ساقال دەرۋىشكە كۆز يۈگۈرتتى، ئۇشتۇمتۇتلا ئاق ساقال دەرۋىشنىڭ قۇلاق ئاستىدىكى مەڭگە كۆزى چۈشۈپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماستىن «ئۇستازىم مەۋلانا ئەزىز» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. قارىغۇ دەرۋىشكىمۇ بۇ ئاۋاز ئاجايىپ تونۇشلۇقتەك بىلىنگەن بولسا كېرەك، سېرىق سۇ ئېقىۋاتقان قارىغۇ كۆزلىرى بىلەن نىشانسىز بىر ياقلارغا تەلمۈرگىنىچە تاكىتىپ قالدى. سۇلتان چار ساقال دەرۋىشنىڭ پېشانىسىدىكى ئۆزۈن تارتۇقنى كۆرۈپلا «قەشقىرى ئاتا» دەۋەتتى. بۇ چاغدا كۆزى ساق دەرۋىشلەر ئارىسىدىن «سۇلتانى ئەزەمگە ئاپىرىن» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. ئاقساقال دەرۋىش سۇلتاننى تونۇپ بار ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ: «ئابدۇرېشتخان» دەپ ۋارقىرىۋەتتى، كەينىدىنلا چار ساقال دەرۋىشمۇ شۇ رەۋىشتە ۋارقىرىدى. ئۇ تىمسىقلاپ سۇلتاننى ئىزدەۋاتقاندا سۇلتان ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى، ئىككى دەرۋىش سۇلتان ئابدۇرېشتخاننى قۇچاقلاپ يىغلىدى، سۇلتانمۇ ئىختىيارسىز كۆزىگە ياش ئالدى...

بۇ ئىككى كىشى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئەڭ يېقىن بۇرادەرلىرىدىن بولۇپ، ئاق ساقال دەرۋىش بولسا شۇ دەۋرنىڭ كاتتا ئالىم ۋە شائىرلى-

رىنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئالغان مەشھۇر مەۋلانا خۇلقى دېگەن زات ئىدى. يەنە بىر چار ساقال دەرۋىش بولسا مەشھۇر موللا يۈسۈپ قەشقىرى دەپ ئاتالغان مەشھۇر مۇدەررىس ئىدى. سۇلتان بۇ كىشىنى كېچىكتىرىپ باشلاپلا «قەشقىرى ئاتا» دەپ تىلغا ئالاتتى. شۇڭا ئۇزۇن يىللار ئايرىلىپ كېتىپ قايتا كۆرۈشۈۋاتقان بۇ جانىجىگەرلەر بىر - بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ گويا بىر جان، بىر تەنگە ئايلىنىپ كەتكەندەك بولدى. سۇلتاننىڭ كىيىملىرىگە توپا ۋە لاي - پاتقاقلار يۇقۇپ بۇلغىنىپ كەتتى. خوجا پەخرىدىن ئەما دەرۋىشلەرگە قاراپ دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— باقي دۇنيانىڭ مەڭگۈلۈك گۈزەللىكى سىلەردەك جانىنىڭ ئۇنتۇپ، جاھانىنىڭ ئۇنتۇپ تەركىدۇنيا بولغان ئىخلاسمەن مۆمىنلەرگە مەنسۇپ بولغاي...

پەخرىدىننىڭ دۇئاسىغا سازاۋەر بولغانلىقىدىن چەكسىز خۇشاللانغان ئەما دەرۋىشلەر يەنە خوجا پەخرىدىنگە يېپىشىپ چاپان پېشىنى سۆيۈپ يىغا - زارە قىلىشتى. سۇلتان بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ كۆزىگە ياش ئالغان بولسىمۇ ھايال ئۆتمەي ئەسلى ھالىتىگە قايتتى. ئۇ ھازىر چىگىش ھېسسىيات ۋە مۇرەككەپ خىيال تورىغا چىرمىلىپ قالغان بولۇپ، چىرايىدىن مەيۈسلۈك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

كەچ كىرگەندە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھېلىقى ئىككى دەرۋىشنى مازار قېشىدىكى ئۆزى چۈشكەن قونالغۇغا ئەكىرىپ ئۇلارنى مېھمان قىلماق ئۈچۈن پولۇ ئەتكۈزگەن بولسىمۇ، ئىككى دەرۋىش پولۇنى يېگىلى ئۇنىمىدى. ئۇلارنىڭ نەزەرىچە ئۇزۇن يىللىق مازاركەزدىلىك قىلىپ، جاھانىنىڭ قازانلىرىدا قاينىاپ، مىڭبىر تەسلىكتە تاپقان ساۋابلىقىنى بىر قېتىملىق ھۇزۇر - ھالاۋەت بىلەنلا يوق قىلىۋېتىشكە بولمايتتى. ئۇلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرىنى ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە ئۆتكۈزۈشتىن باشقىنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنى پولۇ يېپىشكە زورلاپ بىر نەچچە قېتىم قاتتىق تۇرۇۋالغان بولسىمۇ «داش قاينىاقتا ئۆگىنىپ كېتىپتىمىز، ئىلتىپاتلىرىغا

رەھمەت» دەپلا بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالدى. سۇلتان ئامالسىزلىقتىن «مەن-
دىن پەرمان گۇناھ ماڭا ، ساۋابلىق سىلەرگە» دېگەندىن كېيىن ئۇلار ئان-
دىن لېگەنگە قول تىقتى ۋە ئىككى لېگەن پولۇنى بىرەدىلا يالماپ تۈگە-
تىپ ، شۇكرى ئۇچۇن دۇئاغا قول كۆتۈردى.

داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ، ئۇلار يېرىم كېچىگىچە سەرگۈزەشتىلىرى
ھەققىدە مۇڭدىشىپ سۇلتان سەئىدخان بىلەن بىرگە مىرزا بابۇر شاھنىڭ
ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزگەن ھاياتىنى ئەسلەپ چىقتى. سەئىدبىە جەمەتى بىلەن
بۇ ئىككى دەرۋىشنىڭ ئۇلپەتچىلىك تارىخى مۇنداق باشلانغاندى:

سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ چوڭ دادىسى سۇلتان ئەھمەدخان يار-
كەنتە شاھلىق تەختتە ئولتۇرغان دەۋردە ئەھمەدخاننىڭ ئوردا ئەمرى بول-
مىش مىرزا ئەبۇ بەكرى سۇلتان ئەھمەدخان ئون بەش كۈنلۈك شىكارغا
كەتكەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ خانلىق تەختىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنى خان
قىلىپ جاكارلىغاندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەھمەدخان شىكار سەپىر-
دىن قايتىپ ، ئاقسۇغا راۋان بولۇپ ، ياركەنت قەلئەسىنى قايتۇرۇۋېلىش
ئۈچۈن لەشكەر توپلاپ ھۇجۇم ياسىغان بولسىمۇ ، جەڭدە غالىب كېلەلمەي
ئاقسۇدا ۋاپات بولغان. مەرھۇم ئەھمەدخاننىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىدخان
بولسا (ئابدۇرېشىتخاننىڭ دادىسى) ئەنجانغا پاناھ تىلەپ قېچىپ كەل-
گەن. بۇ چاغدا مىرزا ئەبۇبەكرى سۇلتان سەئىدخاننىڭ لەشكەر توپلاپ ،
ئاتسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن جەڭ ئېلان قىلىشىدىن ئەنسىرەپ سە-
ئىدخاننى يوشۇرۇن قەتل قىلىش قەستىگە چۈشۈپ ، تەرەپ - تەرەپكە ئادەم
ئەۋەتكەن چاغدا ، ئەنجاندا تۇرۇشلۇق خوجا ئەلى باھادىر دېگەن كىشى
ئالتە ئادەمنى سودىگەر ، كاسىپ سىياقىدا ياساندۇرۇپ سۇلتان سەئىد-
خاننى قوغداپ كابۇل شەھىرىدىكى مىرزا بابۇر شاھنىڭ ھۇزۇرىغا قاچۇ-
رۇۋەتكەن. بۇ ئالتە كىشىنىڭ ئىچىدە مەۋلانا خۇلقى بىلەن مەۋلانا يۈسۈپ
قەشقىرىمۇ بار ئىدى. مىرزا بابۇر شاھ بۇ بىر نەۋرە ئىنىسىنى قارشى ئې-
لىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن ئوردا زىياپەتتە سۇلتان سەئىدخاننى ئۇ-

زۇن مۇددەت كابۇل ئوردىسىدا قالدۇرۇپ قېلىپ ، ئۆز قولى بىلەن تويىنى قىلىپ قويىدىغانلىقىنى جاكارلىغان ۋە ئۇزاق ئۆتمەي قەشقەر شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق سابىر خوجىنى ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن قوشۇپ كابۇلغا تەكلىپ قىلىپ ، سابىر خوجىنىڭ قىزى خان ئايىمنى سۇلتان سەئىدخانغا نىكاھ قىلىپ ھەشىمەتلىك تويى قىلىپ بەرگەندى .

مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى مەشھۇر مۇقامچى ، مەۋلانا خۇلقى مەشھۇر ئالىم ۋە شائىر بولغاچقا مىرزا بابۇر شاھقا يېقىپ قېلىپ ، ئۇلارنىمۇ سۇلتان سەئىدخان بىلەن بىرگە ئېلىپ قېلىپ ، مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرىنى ئوردا « پىرى مۇغەننى » (مۇسىقىچىلار ئۇستازى) لىك لاۋازىمىغا ، مەۋلانا خۇلقىنى بولسا ، ئوردا مۇدەررىسلىكىگە تەيىنلىگەندى . ئۇ زامانلاردا دەشتى قىپچاقلىق شايبانىخان مىرزا بابۇر شاھنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپتىن كۈچ توپلاپ ، ھۇجۇم قىلىپ ، ئىككى ئاردا نۇرغۇن قېتىم جەڭلەر بولۇپ ئۆتكەندى . ئەنە شۇ كەسكىن جەڭلەردە سۇلتان سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ بۇ ئىككى ئۇلپىتى مىرزا بابۇر شاھنىڭ ئەڭ سادىق سەپاھلىرى بولۇپ خىزمەت قىلغىنى ئۈچۈن بابۇر شاھ تەرىپىدىن نۇرغۇن قېتىملاپ شاھانە ئىنئاملارغا سازاۋەر بولغانىدى .

خان ئايىم سۇلتان سەئىدخانغا نىكاھ قىلىنىپ بىر يىلدىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تۇغۇلدى . ئابدۇرېشىتخان بەش ياشقا كىرگەن چاغدا ، بابۇر شاھ مەۋلانا خۇلقىنى ئۇنىڭغا ئۇستازلىققا تەيىن قىلىپ ، ئۆزى تۇزۇپ چىققان « خەتتى بابۇرى » دەپ ئاتالغان ئېلىپبە كىتابىنى بويىچە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ساۋاتىنى چىقارغۇزغاندى . يەتتە ياشقا كىرگەندە بابۇر شاھ ئۇنىڭ مۇزىكا ھەۋىسى بارلىقىنى بايقاپ ، پىرى مۇغەننى — مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرىنى ئۇستاز قىلىپ تەيىن ئەتكەچكە ئۇزاق ئۆتمەي مۇسىقى ئىلمى جەھەتتىمۇ ساۋاتلىق بولۇپ قالغان . ئۇنىڭ تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغانلىقىدىن خۇشاللانغان بابۇر شاھ ئۆزى يازغان « ئەسرارى مۇسىقى » ناملىق كىتابىدىن بىرنى ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىپ بەر-

گەن. كېيىن جەڭ كۆرگەن سپاھگەرلەرنى ۋە ئالىم - پازىللارنى تەكلىپ قىلىپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ جەڭىازلىق، چەۋەندازلىق، سپاھگەرلىك، شائىرلىق ۋە مۇقامشۇناسلىق تەرەپلەردە يېتىلىشى ئۈچۈن ئۇل ھازىرلاپ بەرگەنىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئون ياشقا كىرگەن چاغدا سۇلتان سەئىدخان لەشكەر توپلاپ مىرزا ئەبۇ بەكرىنى جەڭدە مەغلۇپ قىلىپ، ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قولىدىن كەتكەن پادىشاھلىقنى قايتۇرۇۋالىدى. سۇلتان سەئىدخان ياركەنت خاندانلىقنىڭ پادىشاھى بولغاندىن كېيىن بىر نەۋرە ئاكىسى بابۇر شاھنىڭ ھۇزۇرىغا زىيارەتكە كېلىپ خان ئايىم بىلەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى ياركەنت شەھرىگە ئېلىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، ئابدۇرېشىتخاننىڭ بولغۇسى خانىشى، سەئىدخاننىڭ بىر نەۋرە سىڭلىسىنىڭ قىزى چۇچۇك خېنىمۇ، مەۋلانا خۇلقى، يۈسۈپ قەشقىرى قاتارلىق ئۇستازلارمۇ بار ئىدى.

ئاشۇ يىللاردا مەۋلانا خۇلقى بىلەن مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى باشتىن - ئاخىر ئابدۇرېشىتخان بىلەن بىرگە بولغان بولسىمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئوردىدىكى ئاداۋەت - خۇسۇمەتلەر تۈپەيلىدىن ئوردىدىن ئايرىلغانىدى...

ئابدۇرېشىتخان چوڭقۇر خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ يەنە ئىككى دەرۋىشكە قارىدى:

— مەن سىلەرنى كۆپ ئىزدىدىم، تەرەپ - تەرەپلەرگە ئادەم ئەۋەتتىم، لېكىن سىلەرنىڭ بۇنداق جايلاردا يۈرۈۋاتقىنىڭلار ئۇخلاپ چۈشۈمگە ھۇ كىرمىگەنىدى. ئەمدى سىلەرنى ئوردىغا ئېلىپ كەتمىسەم بولمايدۇ، كۆزۈڭلارنىڭ نۇرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىسىمۇ ئوردا تېۋىپلىرى كۆز يارىسىنى ساقايتالايدۇ...

ئىككى دەرۋىش بېشىنى چايقاپ قويۇپ يەرگە قارىغىنىچە جىم ئولتۇرۇۋالدى. سۇلتاننىڭ ھالىتىنى ئۇنىڭ تىترەك ئاۋازىدىن سەزگەن مەۋلانا خۇلقى نۇرسىز كۆزىنى نىشانسىز تىكىپ، ئۇزۇن قويۇۋەتكەن چاڭ - توزان

بىسپ قۇشقاچ چاڭگىسىدەك بولۇپ قالغان بېشىنى تاتىلاپ قويۇپ ، ئۇ-
زۇن ساقال - بۇرۇتلىرى ئاستىدا كۆرۈنمەي قالغان لېۋىنى ئاران مىدىرلاتـ
تى :

— ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت شاھىم ، بىز ئەمدى ئۇ دۇنيانىڭ بەندىلىرىـ
گە ئايلىنىپ كەتتۇق ، باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان كىشى پانىي ئالەمگە
قايتىپ كېلەلمەيدۇ...

— ياق ئۇستازىم ، سىلەر تېخى ھايات ، بىزگە ھاياتلىق كېرەك .

ئىككى دەرۋىش يەنە بېشىنى چايقىدى :

— ئۇلۇغ سۇلتانىم بىز بابۇر شاھ بىلەن سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئۇرـ
دا خەزىنىسىدىن ئالغان شاھانە ئىنئاملارنى دەسمايە قىلىپ ئۇزۇن يىللار
بايلار قوۋمى ئىچىدە ھايات كەچۈردۇق . كېيىنكى كۈنلەردە تەقدىرنىڭ قۇـ
يۇنلىرى بىزنى بۇ مازارلارغا ئۇچۇرۇپ كەلدى ، كۆزىمىزنى كور قىلىپ ، بۇ
دۇنيادىن ئادا - جۇدا بولغىنىمىزغىمۇ بىر نەچچە ئاي بولدى...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئېچىنغان ھالدا ئۇلارغا قايتا - قايتا نەزەر
تاشلىدى - دە ، ئەمدى گەپ كار قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىچكىرىگە
كىرىپ كەتتى . سۇلتان بىر دەم كۆزىنى يۇمۇپ ياتتى . شۇ چاغدا قاياقـ
تىندۇر ئەزان چىللىغان ئاۋاز ئاڭلاندى - دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ تاشقىرىقى
ئۆيگە چىققاندا ئىككى دەرۋىشنىڭ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ، زىكرى قىلىۋاتـ
قانلىقىنى كۆردى . سۇلتان ئۇلارنى خىزمەتكارىغا يېتىلىتىپ مەسچىتكە بىللە
ئېلىپ باردى . بامدات نامىزىدىن كېيىن جامائەت جەھرى — ساماغا چۈشـ
مەككە تەييارلاندى . سوپى - ئىشانلار ئىچىدە بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدىـ
غان تۆت خىل سۇلۇك مەۋجۇت بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ناماز ئوقۇمايي
جەھرى - ساما بىلەنلا كۈننى ئۆتكۈزەتتى ، بەزىلىرى ناماز ئوقۇپ بولـ
غاندىن كېيىن جەھرى - ساما قىلىشاتتى ، شۇ ئەسنادا كونىراپ كەتكەن
ئۇزۇن يۈك بەلباغقا ساپايى قىستۇرۇۋالغان ، جەندە كۆلالىق ئۇزۇن چاچ
بىر دەرۋىش سورۇن ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ۋارقىرىدى :

— ئى مۆمىنلەر ، ئى سوپى - دەرۋىشلەر ، سورۇنمىزغا ئەزىز ئەۋلىيا ئاتام مەۋلانا خۇلقى بىلەن مەشھۇر ھاپىز مەۋلانا يۈسۈپ ھەزرەتلىرى دا- خىل بولدى. بۇ سورۇنمىزغا ئەرشنىڭ مالائىكىلىرى چۈشكەنلىكىدىن بە- شارەتتۇر...

جامائەت ئىككى ئەما دەرۋىشكە بۇرۇلۇپ ئۇلارنى كۆرۈش ئۈچۈن يۈ- گۈرۈپ كېلىشتى. بۇ ئىككى دەرۋىشنىڭ خاسىيەتلىك سەرگۈزەشتلىرى پۈت- كۈل تەركىدۇنياچىلار ئىچىدە ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ ، ئۇلار توغرىسىدا ئەقىل ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان رىۋايەتلەر تارقالغانلىقى ئۈچۈن ئۆز كۆ- زى بىلەن كۆرۈۋېلىشنى ئارزۇ قىلىدىغان سوپى - دەرۋىشلەر ناھايىتى نۇر- غۇن ئىدى. بۇ ئىككى دەرۋىش كاتتا بايۋ تۇرۇقلۇق پۇتۇن مال - مۈلكىنى تەرك ئېتىپ ، بالا - چاقىلىرىنى تاشلاپ ، ئازاب - ئوقۇبەتلىك ھاياتقا ئۆ- زىنى ئاتقان بولغاچقا ، ئۇلار ھەقىقىي تەسەۋۋۇپچى ۋە ساپ نىيەتلىك تەق- ۋادار بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار «مەسنەۋى خارابا- تى»① «مۇھاكىمەتۇل ئوششاق»②«ماجالسۇن ئەششاقى»③ ناملىق كى- تابلارنى سۆزەك يادلاپ بېرەلەيتتى. بولۇپمۇ بۇ ئىككى دەرۋىشنىڭ يېقىن- قى يىللار مابەينىدە ، زىمىستان قارا قىشنىڭ دەھشەتلىك سوغۇقلىرىدا پۈ- تىغا ئاياغ كىيمەي ، نېپىز كۆڭلەك - ئىشتان بىلەنلا قىشنى چىقىرىشلىرى ، نەچچە يىللارغىچە ياتاق - جاي تۇتماي ، بېشىغا ياستۇق قويماي ، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ھەمدۇ سانا ئېيتىشلىرى ، بەدەنلىرىگە مىخ سانجىپ ، ئۆز- لىرىنى تامغا ئۇرۇپ ، ئۆز - ئۆزىنى ئازابلاشلىرى ، كۆزىگە تۆز چېچىپ كور بولۇشلىرى بۇلارنىڭ ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە يەتكەنلىكىدىن بېشارەت دەپ ھېسابلىناتتى.

ئەۋلىيا دەپ ھېسابلانغان ئىككى دەرۋىشنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن

---

① شائىر خارابانىڭ شېئىرلار توپلىمى.
② «ئاشىقلار ھەققىدە مۇھاكىمە».
③ — سوپىلىققا ئائىت ئەسەر.

جامائەت هایاجان ئىچىدە كۆزلىرىدىن ياش تۆكەتتى. شۇ ئەسنادا خەلـ
پىلەر ئورنىدىن تۇرۇپ، مەۋلانا خۇلقىنى ئەششاقى كىتابلاردىن ئەمرىمە-
رۇپ قىلىپ ببرىشكە تەكلىپ قىلدى - دە، سوپى - دەرۋىشلەر ئۇنى يېتىلەپ
پەشتاققا چىقىرىپ قويدى.

— ئى بۇرادەرلەر، بىلىڭلار كىم بۇ دۇنيا ۋاپاسىزدۇر، باقاسىزدۇر،
ھەزرىتى زەينىدىن بىنىي مۇھەممەت ئىمام غەززالى بىلەن ھەزرىتى جالالـ
دىن رومىنىڭ مۇقەددەس مەسنەۋىي كىتابلىرىدا شۇنداق بايان قىلىبدۇرلەر-
كى، بۇ دۇنيانىڭ تەبىئىتى شۇ قەدەر رەزىل، مەنسىز، ساختا غۇربەتخا-
نىدىن ئىبارەتتۇركىم، ئىنسان هاياتى ئۇچۇن قىلچە گۇزەللىك ۋە بەخت -
سائادەت كەلتۇرۇپ بېرەلمەيدۇرلەر. ئىلمي زاهىردىن ھەزەر ئەيلەش
لازىم. چۇنكى ئىلمي زاهىر تەسەۋۋۇپ يولىدىكى ئەڭ زور توسۇقتۇر. ئىنـ
سان روهى ئادەم بەدىنىدىن ئىبارەت قۇللۇق قەپسىگە قامىلىپ قالغان
بەختسىز كۆچمەن نەرسىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ دۇنيادا تىرىك بولۇشنىڭ
ئۆزىلا جان ئۇچۇن ھېسابسىز ئازاب - ئوقۇبەتتۇر. شۇڭا ئىنسان فانى ۋە
ۋاسىل بولۇشقا بەنت بولۇپ جانىنى ئەنە شۇ ئازاب - ئوقۇبەت قەپسىدىن
ئازاد ئەتمەك لازىمدۇر. هاياتلىقنىڭ ۋاقتىلىق ساختا ۋە مەنسىز ئىكەنلـ
كىنى چۇشىنىپ ئۆزىنىڭ شەخسىي ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى تەرك ئەتمەك لازىمـ
دۇر...

مەۋلانا خۇلقى ۋەز ئېيتىۋاتقاندا ئۇنىڭ ئۇزۇن چاچلىرى بىلەن قانـ
سىز يۇزىدىن تەپچىرەپ چىققان تەر تامچىلىرى كۆز چاناقلىرىغا كىرىپ جا-
راھەت كۆزىنى زەھەرلەك ئېچىشتۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ،
سارغۇچ ئاق ساقاللىرى تىنمسىز تىترەشكە باشلىدى. ئۇ كۆزىنىڭ ئاغـ
رىشىغا چىدىمايلا لېۋىنى شۇنچىلىك قاتتىق چىشلىدىكى چىشلىگەن يەردىن
قان چىقىپ كەتتى. ئۇ بىر پەس خۇددىنى يىغۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى تۇ-
تۇۋېلىپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇرماقچى بولدى. لېكىن بىئارام بولۇپ
سۆزىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. بۇنى سەزگەن مەۋلانا يۇسۇپ دەرھال مۇنـ

بەرگە چىقىپ ئۆزىنىڭ زىل ئاۋازى بىلەن ئاشقىلارنىڭ قوشاق ئاھاڭىغا سېلىپ سوزۇپ - سوزۇپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ئەي يارەنلەر، كۆزلىرىڭنى تېڭىپ قويغىل، دىلىڭ كۆز ئورنىنى ئىگىلسۇن، قەلبىڭ كۆزى بىلەن دۇنيانى باشقىچە كۆرگەيسەن. ئەسلىدە كۆز كۆرمەيدۇ، دىل كۆرىدۇ، قۇلاق ئاڭلىمايدۇ، دىل ئاڭلايدۇ. ئىچكى قۇلاقنىڭ ئاڭلىشىغا توسقۇنلۇق قىلغىنى تاشقى قۇلاقتۇر. تاشقىن بار يەردە مايسا ئۇنگەندەك، كۆز ياش تۆكۈلگەن جايغا شەپقەت يالغار، بۇ دۇنيا ئىنسانغا يالغاندىن دوست بولۇپ كۆرۈنسىمۇ ئەسلىدە ئىنسان بەختىنىڭ دۈشمىنىدۇر، بەخت يوق نەرسىدۇر. ئى ئىنسان قەلبى، ئەگەر سەن گۈزەللىك ئىزدىسەڭ، ئۆز - ئۆزۈڭدىن مەردلەرچە كەچ، ئۆزۈڭنى يوقات، ۋۇجۇدۇڭنى ئازابلا، ئۆز نەپسىدىن ۋاز كەچكەن ئىنسان ئەڭ كۈچلۈك باتۇر ئىنساندۇر، ئۆز نەپسىگە تەسلىم بولغان ئىنسان ئەڭ ئاجىز مەخلۇق تۇر. ھەزرىتى ئەيبۇ بەكرى يەتتىمش يىل ئورنىدا ياتمىدى، بېشىغا ياستۇق قويمىدى، بۇ دۇنيانىڭ ساختا يورۇقلۇقىنى كۆزۈم كۆرمىسۇن دەپ كۆزىگە تۇز چېچىپ كور بولدى، جاننى بەدەن قەپسىدىن ئىبارەت مەنسىز ئازاب گىردابىدىن ئازاد ئەتمەك ئۈچۈن ئەلدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ خىلۋەتكە ئېلىپ كېتىپ، ئادەم قەدىمى يەتمەيدىغان خارابىلەردە پاجىئەلىك ھايات كەچۈردى...

مەۋلانا يۈسۈپ ئەمرىمەرۋىنىڭ داۋامىنى تەرىكىدۇنياچىلىقنى مەدھىيلەيدىغان مۇقام ئاھاڭلىرىغا قوشۇۋەتتى، توپ ئىچىدە يىغا - زارە يەنە كۆتۈرۈلدى. ھەممە كىشىنىڭ قەلبىدە بۇ ئىككى ئەما دەرۋىش ئۆز نەپسىدىن مەردلەرچە ۋاز كەچكەن ئەبۇ بەكرىدەك ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن زات ھېسابلىناتتى.

مەۋلانا يۈسۈپنىڭ قايغۇ - ئەلەم بىلەن يۇغۇرۇلغان مۇقام ساداسى خانىقا ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ھەممەيلەن يىغا - زارە بىلەن جەھرى - ساما-غا چۈشتى، ئوقۇلۇۋاتقان مۇقام نەزمىلىرى سۈلتان ئابدۇرېشىتخانغا تو-

نۇشلۇق بولسمۇ ، ئاھاڭ تەركىبىدىكى خۇشاللىق تۇيغۇسىنى قوزغايدىغان جايلىرى چىقىرىپ تاشلىنىپ يۇرەكنى ئېزىپ يىغلىتىدىغان ئاھاڭغا ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى .

ئابدۇرېشىتخان يەنە ئويغا چۆمدى ، ئۇ تەركىدۇنياچىلار بىلەن ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىلىچ - نەيزە تۇتمالي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جەڭنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى . تەركىدۇنياچىلار دەسلەپكى چاغلاردا ئەسلىدىن گۈزەللىككە مەنسۇپ بولغان مۇقامنى « شەيتانلىق ، كاپىرلىق » دەپ ھاقارەتلىگەن بولسمۇ ، كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە ئۆزىنىڭ يولىنى تەرغىب قىلىپ ، مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرىدەك مەشھۇر مۇقامچىلارنى مازار خانىقالاردا ھاپىز بولۇشقا دەۋەت قىلىپ ، مۇقامنى تەركىدۇنياچىلارنىڭ يىغا - زارىسى ئۇچۇن كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىدىغان قوراللىغا ئايلاندۇرۇشقا باشلىغانىدى . شۇ ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى بۇ دۇنيانى ئويلىماي ، ئۇ دۇنيانىلا ئويلاشقا ، ھاياتلىقنى ئويلىماي ئۆلۈمنىلا ئويلاشقا ، گۈلستاننى ئويلىماي ، گۆرىستاننى ئويلاشقا كۈشكۈرتەتتى .

ئابدۇرېشىتخان قىلىچ تۇتمالي ، قان تۆكمەي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ جەڭنىڭ خەۋپىنى ھېس قىلىپ « ئىنسانىنىڭ مەنپەئىتى غۇرۇرى ۋە روھىي شادلىقى ئۇچۇن يارىتىلغان مۇقام مۇسۇلمانلارنىڭ يۇرىكىنى چىرمايدىغان روھىي كىشەنگە ئايلىنىپ كېتەرمۇ ؟ » دەپ نىدا قىلدى ئېچىدە .

شۇ ئەسنادا خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سورۇن ئېچىگە يېتىپ كېلىشتى . جەھرى - ساما بىردىنلا يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدى . ھەسرەتلىك مۇقام ساداسى ئادەملەرنىڭ يۇرىكىنى بارغانسېرى ئەزمەكتە ئىدى ، « ھۇم - ھۇم » دېگەن بوغۇق ھەلقە نادامەتلىرىدىن يەر - زېمىن تىترەۋاتقاندەك بىلىنەتتى ، ھوشسىز يىقىلىپ قالغان ، ئاغزىدىن كۆپۈك كەلگەنلەر ، ئۆزىنى يوقتىپ ئوك - تەتۈر سەكرەۋاتقانلار ، ئۆزىنى تاملارغا ئۇرۇپ ئازابلىنىۋاتقانلار بارغانسېرى كۆپەيدى ، بىر نەچچە بالي بوينىغا ئارغامچا سېلىپ ، پەخىردىن خوجىنىڭ ئالدىغا يىقىلىپ ئۆزىنى كا-

چاتلاپ قان يغلاشقا باشلىدى. ئۇلار پۈتۈن يەر - زېمىن ۋە بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى ۋەخپىگە قوشۇۋېتىپ، تەركىدۇنياچىلىق يولىغا ماڭىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ پەخىرىدىن خوجىغا مۇرىت بولۇشنى تەلەپ قىلدى. پەخىرىدىن خوجىمۇ ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، «باقىي ئالەمنىڭ مەڭگۈلۈك گۈزەللىكى سىلەرگە مەنسۇپ بولغاي» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى...

مۇقامنىڭ تەركىدۇنياچىلارنىڭ سېھرى كۈچىگە ئايلىنىپ كېتىۋاتقان پاجىئەلىك مەنزىرىسىنى كۆرۈپ يۈرەكلىرى داغلانغان ئابدۇرېشىتخان ئىككى ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغاندەك ئازابلاندى. ئۇ بىردىنلا ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ دەرۋازىنىڭ تېشىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ بىر جۈپ ئۆتكۈر كۆزىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ ئارامگاھىغا قايتىپ كېلىپ كۆرپە ئۈستىدە يانپاشلاپ خىيالغا غەرق بولدى. «مەۋلانا خۇلقى ئەزەلدىن گۈزەللىكنى ياقلايدىغان ئىرادىلىك بىر ئالىم تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن تەركىدۇنياچىلارنىڭ مەشھۇر ۋەكىلىگە ئايلىنىپ قالدى؟ مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى نېمە ئۈچۈن ئۆزى ئەڭ ئۆچ كۆرىدىغان تەركىدۇنياچىلارنىڭ خانىقا مۇقامچىسى بولۇپ قالغاندۇ؟ بۇنىڭغا نېمە ئىش سەۋەب بولغاندۇ؟...»

ئۇ ئۆزىنى قايىل قىلغۇدەك جاۋاب تاپالماي ئولتۇرغاندا خوجا پەخىرىدىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھېلىقى ئىككى ئەما دەرۋىشنى باشلاپ كىرىپ كەلدى - دە، ئۇلارنى ھۇرمەتلەپ ئۆزىنىڭ يۇقىرىسىدىن ئورۇن بەردى، ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنىڭ كۆز - كۆز قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ جىم ئولتۇرۇۋالدى.

— سۇلتان ھەزرەتلىرى، — دېدى خوجا پەخىرىدىن مەنسۇپ قاراپ،

— بۇ ئىككى دەرۋىشنى مەڭگۈلۈك ئۇستاز دەپ بىلىشلىرى لازىمدۇر.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى ئابدۇرېشىتخان خوجا پەخىرىدىنگە كۆز قىرىدا تېخىمۇ مەنسۇپ قاراپ، — ھەزرەتلىرىنىڭ دىلىغا ئىلىم سالغان ئۇستازلىرىمنى تېپىپ بەرگەنلىرى ئۈچۈن مەك مەرتىۋە تەشەككۈر ئېيتىمەن،

لېكن كەمنە ئۇستازلىرىمنىڭ بۇرۇنقى تەلىماتى بويىچە ئىش تۇتىدىغانلىقىمنى بىلدۈرىمەن.

خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر - بىرىگە پاللىدە قارىشۇېلىپ، ئىككى دەرۋىشتىن سۆز كۆتۈپ ئولتۇردى.

— «مۇسۇلماندارچىلىق ئاستا - ئاستا» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، — دېدى مەۋلانا خۇلقى نۇرسىز كۆزىنى چىمرلىتىپ.

ئابدۇرېشىتخان بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ، ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ زورىغا كۈلۈمسىرەپ بىر دەم جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن يەنە ئېغىز ئاچتى:

— ئۇستازلىرىم، ھەر قايسىلىرىدىن ئىككى تۈرلۈك سوئال سورىسام بولارمۇ؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، — دېدى مەۋلانا يۇسۇپ قەشقىرى.

— مەۋلان، — دېدى ئابدۇرېشىتخان ھۈرمەت بىلەن، — ئۆزلىرى ماڭا تەلىم بەرگەن چاغدا مۇقام ئەزەلدىن ئىنسانىي گۈزەللىك ئۈچۈن يارىتىلغان دېگەنىدىلە. نېمە ئۈچۈن بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە...

— مەقسەتلىرىنى چۈشەندىم، — دېدى مەۋلان يۇسۇپ قەشقىرى، — يېقىنقى زامانلاردىن بېرى مۇقام ئوردا مۇقامى ۋە خانىقا مۇقامى دەپ ئىككى بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكتىن خەۋەرلىرى باردۇر، ئەزىزىم.

— خەۋىرىم بار، ئۇستاز، لېكىن گۈلىستان مۇقامى ۋە گۈرۈستان مۇقامى بولۇپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى دېسەك تۇزۇكرەك. ئوردا مۇغەننىلىرى ئوقۇيدىغان مۇقام بىلەن خەلقنىڭ مەشرەپ ۋە ئەلنەغمە سورۇنلىرىدا ئوقۇيدىغان مۇقاملىرىنىڭ ھەممىسى ئىنسانىي گۈزەللىك ۋە شاد - خۇرام لىقنى مەدھىيىلەيدىغان مۇقاملاردۇر. ھازىر بىزنىڭ مۇقامىمىز ئىككى خىل تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتىدۇ. مۇقام كەلگۈسىدە گۈزەللىك ۋە خۇشاللىققا مەدھىيە ئوقۇشى كېرەكمۇ ياكى يىغا - زارە، قايغۇ - ھەسرەتكىمۇ؟ يورۇقلۇقنىڭ نەمۇنىسى بولۇشى كېرەكمۇ ياكى قاراڭغۇلۇقنىڭمۇ؟ مۇقامچىلىرىمىز مازار ۋە خانىقاھلاردا ھاپىزلىق قىلىپ ئۆماچ بەندىسى بولۇپ ئۆتۈشى

كېرەكمۇ؟ ياكى... ،— ئابدۇرېشتخان سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇۋەتكەن بولسىمۇ خوجا پەخىردىن بىرىدىنلا سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى - دە ، سەنتۇرۇلۇپ كېتىپ ، يەنە ئورنىدا ئولتۇرۇپ قالدى. شۇ پەيتته مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى ئىككى قۇلىقىنى چىڭ ئېتىۋېلىپ مۇقام ئاھاڭىغا سېلىپ ئىككى مىسرا غەزەلنى ئوقۇدى:

سەن ئەگەر شاھى جاھان بولساڭمۇ ئۆلگەيسەن ھامان ،
ئاق كېپەنگە پۈركىنىپ تۇپراقنى قىلغايسەن ماكان.

خوجا پەخىردىن بۇ ئىككى مىسرا غەزەلدىن قانائەتلىنىپ كۆڭلى ئەمن تاپقان بولسىمۇ « يەنە قانداق سوئال بار؟ » دېگەندەك قىلىپ ئابدۇرېشتخانغا تىكىلدى:

— ئىككىنچى سوئالىم ، — دېدى ئابدۇرېشتخان ، — ئۇستازىمىز مەۋلانا خۇلقى ئىلمىي زاھىر بىلەن مەشغۇل بولغان پەيلاسوپ تۇرۇقلۇق بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە نېمە سەۋەب بىلەن ئۆز مەۋقەسىگە قارشى ئىش تۇتتىكىن؟

— سۇلتانىم ،— دېدى مەۋلانا خۇلقى ،— شۇنى تەۋسىيە قىلايكى: مەسنەۋىي كىتابلارنى تەپسىلىي مۇتالىئە قىلسىلا كۆڭۈل كۆزلىرى روشەنلىشىپ بۇ دۇنيانىڭ ئەسلى قىياپىتىنى باشقىچە كۆرۈپ قالىلا...

ئابدۇرېشتخان بۇ سورۇندا ئارتۇقچە مۇنازىرىلىشىشنى ئەھمىيەتسىز دەپ ھېس قىلىپ قايتا ئېغىز ئاچمىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندى ، دەشتى باياۋانلىقنىڭ شامالىرى توغراق ۋە يۇلغۇن شاخلىرىنى يەڭگىل تەۋرىتىپ تۇراتتى. يول چېتىدە ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلار بىر - بىرىگە سۈركىلىپ سۇرۇلۇك ۋە يېقىمسىز ئاۋاز پەيدا قىلاتتى. ئازغانلار دېگىزدىكى يەلكەندەك ئىرغاڭشىپ ياپراقلىرىنى بوش شىلدىرلىتاتتى. خوجا پەخىردىن تاڭ ئاتقۇچە يول يۈرۈپ يەنە ئىككى - ئۈچ مازارنى زىيارەت قىلىش مەقسىتىدە كې-

تۇاتقان بولسمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كۆڭلىگە بىر ئىشنى پۈكۈپ ئاتـ
ماق تىزگىنىنى تارتىپ توختاتتى:

— ھەزرىتىم، — دېدى ئابدۇرېشىتخان، — مەن ئۆزلىرىگە ھەمراھ بولۇشنى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرايلى. ئەپسۇسكى بۇ نۆۋەتلىك زىيارەت مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش ھاسىل قىلالمىدى. قارىغۇ دەرـ ۋىشلەرنىڭ ئاھۇ زارىمۇ يۇرىكىمنى ئېرىتەلمىدى. خوش، خۇداغا ئامانەت ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئاتنىڭ بېشىنى ئوڭ تەرەپتىكى چوڭ يولغا بۇراپ ئوقتەك چاپتۇرۇپ كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ كەينىدە ئارىلىق تاشلاپ كېلىۋاتقان نۆكەرلەرمۇ ئاتنىڭ بېشىنى ئابدۇرېشىتخان تەرەپكە بۇرىدى.

4 - باب

سۇلتان ئابدۇرېشتخان مازار سەيلە - تاۋابىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ مۇقاملارنى رەتلەشكە بولغان قىزغىنلىقى يەنمۇ كۈچەيدى . ئۇ ئوردا ئىشلىرىدىن قولى بوشىغان چاغلاردا ، قېدىرخان ۋە ئۇنىڭ مۇقام ئۆگىنىۋاتقان شاگىرتلىرىنى پات - پات يوقلاپ تۇراتتى ، مۇقام ئاڭلايتتى . مۇقاملاردىن ھۆزۈرلىناتتى ، مۇقامچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ھەققىدە پىكىر ئالىشاتتى . ئۆزىمۇ ئەھمىيەتلىك تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويىاتتى . بۇگۈنمۇ ئۇ قوشنا ئەللەردىن كەلگەن ئەلچىلەر بىلەن كۆرۈشۈش ئىياغلاشقاندىن كېيىن قېدىرخان ئۇستازنى يوقلاپ كەلدى . ئۇ كىرىپ كەلگەندە قېدىرخان ئامانىسا قاتارلىق شاگىرتلىرىغا ئىخلاس بىلەن دەرس ئۆتۈۋاتاتتى . قېدىرخان ئۇنى يۇقىرىغا باشلىدى ۋە شاھنىڭ ئىجازىتى بىلەن دەرس ئۆتۈشنى داۋاملاشتۇردى .

— قېنى ئەمسە ، - باشتىن يەنە بىر تەكرارلايلى ، — دېدى قېدىرخان - مەن بىر جۈملە ئوقۇسام سىز بىر جۈملە تەكرارلايسىز ، قىزىم ، باشقىلار ئەگىشىدۇ ، باشلايلى ئەمسە ...

ئامانىسا ھۈرمەت بىلەن بېشىنى ئېگىپ قويۇپ قولىغا ساتارىنى ئالدى ، سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىر - بىرىگە ماسلاشقان بۇ پېشقەدەم ئۇستاز بىلەن تىرىشچان شاگىرتىنىڭ ئاتا - بالىدەك مېھرىبانلىقىنى كۆرۈپ مەمنۇنىيەتلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى .

ئامانىسا ناۋا مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن قېدىرخان ئۇستاز تەكىيە ئۇستىگە قويۇلغان قالۇننىڭ ئالدىغا چۆكتى . راۋاپ ، ئۇد ، غىجەك ، ئەشتەر ، تەمبۇر ۋە دۇتار تۇتقان باشقا شاگىرتلار

تەڭكەش بولدى. چوڭ نەغمە باشلىنىپ كەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئامانىنسا قاتارلىق ياش مۇقامچىلارنىڭ تېز پۇرسەتتە يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە بولغانلىقىنى كۆرۈپ رازى بولدى، مۇقامچىلار چوڭ نەغمە ۋە داستان قىسمىنى تۇغىتىپ مەشرەپ قىسمىغا چۈشكەندە، مۇقامچىلارنىڭ بىر قىسمى ئۇسسۇلغا چۈشتى. نەغمە - ناۋا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. پۈتۈن ۋۇجۇدى خۇشاللىققا چۆمگەن سۇلتان ئابدۇرېشتخان پۈتكۈل ئوردا خادىملىرىنى بۇ سورۇنغا چاقىرغۇزۇپ يەنە بىر قېتىم مۇقام بەزمىسى قىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ خىيالىغا يېڭى پىكىر پەيدا بولۇپ شۇ سورۇندىلا، خەزىنىدىن مىڭ تىللا ئاجرىتىپ، ئۇنى خەلق ئىچىدىن مۇقام ئاھاڭلىرىنى، مۇقام غەزەللىرىنى توپلاشقا سەرپ قىلدىغانلىقىنى، قېدىرخان ئۇستازنىڭ شاگىرتلىرىنى باشلاپ، ھەر قايسى يۇرتلارغا بېرىپ مۇقاملارنى جەملەش ئىشىغا مەسئۇل بولدىغانلىقىنى جاكارلىدى...

مۇقامچى ۋە ئەلنەغمىچىلەر بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ خۇشاللىقى ئىچ - ئىچىگە پاتمىغان ھالدا بىر - بىرى بىلەن كۆسۈلدىشىپ سۆزلىشىپ كەتتى.

ئامانىنسا توپ ئارىسىدىن ساتار تۆتقان ھالدا چىقىپ كېلىپ سۇلتان ئابدۇرېشتخانغا سالام ئادا قىلىپ بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ، لېكىن گېپىنى تاپالماي تەمتىرەپ قالدى. بۇنىڭدىن ھەيران قالغان سۇلتان «نېمە ئىش» دېگەندەك مەنە بىلەن ئامانىنساغا كۆلۈمسىرەپ تىكىلدى.

— ھۇرمەتلىك شاھىم، — دېدى ئامانىنسا ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، — ئەگەر لايىق كۆرسىلە خەلق ئىچىدىكى مۇقام نەغمىلىرىنى جەملەشكە مەنمۇ بارغان بولسام — ئابدۇرېشتخان ئامانىنساغا باشتىن - ئاياغ قارىۋېتىپ كۆلۈپ قويدى ۋە:

— مۇقامچى خېنىم — دېدى تەبەسسۇم بىلەن، —مۇقام نەغمىلىرىنى جەملەش ئۇچۇن بۇران - چاپقۇنلۇق چۆللەرنى كېزىپ سەپەر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، يول يىراق ھەم جاپالىق، نازۇك بەدەنلىرى چىدىمايلا قالارمۇ

كىن...

— ھۆرمەتلىك شاھىم،— دېدى ئامانىسا جاۋابەن،— چۆلدە يۈرۈشتىن قورقۇپ قالمايمەن. مەن ئۆزۈمنىڭ تەكلماكان چۆلىدە چوڭ بولغان تۇرسام...

ئابدۇرېشىتخان كۈلۈپ قويدى، كەيىندىن مۇغەنىلەرنىڭ كۈلدى. ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا سوئال نەزەرى بىلەن قارىۋىدى، قېدىرخان بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئامانىسانىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، سەپەرگە ئاتلىنىش ئۇچۇن تەييارلىق كۆرۈشكە بۇيرۇدى. ئۇزاق ئۆتمەي قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىسا قاتارلىق مۇقام شاگىرتلىرى بىر نەچچە ئايلىق سەپەرگە ئاتلىنىپ كەتتى.

باھار پەسلىدە پايانسىز تارىم دەريا ۋادىسى ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كېتىدۇ، خىلمۇ خىل گۈل - گىياھلار ۋە دەريا ساھىلىدىكى ياۋا جىگدىلەر-نىڭ چېچەكلىرىدىن چېچىلغان خۇش پۇراقلارنىڭ گۈپۈلدەپ دىماغقا ئۇرۇلۇشى، توغراق يايراقلىرىنىڭ مەيىن شامالدا يەلپۈنۈشى، كۈمۈشتەك سۈزۈلۈپ، ھەيۋەت بىلەن ئاستا ئۆركەشلەپ ئاققان ئەزىم دەريانىڭ شاۋقۇنلىرى، تورغاي - تۇمۇچۇقلارنىڭ شاختىن شاختا قونۇپ چۇرۇقلاشلىرى قوشۇلۇپ باھارنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ھاسىل بولاتتى. تۆگە ئۈستىدە ساتارىنى تۇتۇپ كېتىۋاتقان ئامانىسانىڭ دىلىغا ئەنە شۇ گۈزەللىك شېرىن ھېس - تۇيغۇلارنى ئاتا قىلغانىدى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر تۆگە ئۈستىدە كېتىۋاتقان قېدىرخان ئۇستاز ئامانىسانىڭ يادائغۇ چىرايىغا ۋە گەز باغلاپ كەتكەن لېۋىگە قاراپ ئېچ ئاغرىتتى. ئۇلار سەپەرگە ئاتلانغانغا ئەمدىلا بىر ئاي بولغان بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە سان - سانىاقسىز يېزا - قىشلاقلا بېرىش كېرەك ئىدى. قېدىرخان بۇلارنى ئويلاپ ئامانىسانىڭ سەپەر ئاخىرلاشقۇچە بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىدى. قېدىرخان بىلەن بىللە يولغا چىققان يىگىرمە نەچچە مۇقام تالىپلىرى ئىچىدە

ئامانىسا ئەبجەد كۆي يازمىسى بىلەن مۇقام ئاھاڭلىرىنى خاتىرىلەشكە ئەڭ ماھىر ئىدى ، مۇقام توپلاشتىن ئىبارەت بۇ سەپەردە ئۇ بولمىسا بولماينتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆتكۈر ، تىرىشچان ۋە ئەستايىدىللىقى بىلەن سەپەرداشلىرى ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، ھەممە ئىشتا باشقا شاگىرتلارغا ئۈلگە ئىدى . ناۋادا ئامانىسا ئاغرىپ يېتىپ قالمىغان بولسا ، قېدىرخان ئۇستاز قولمۇقول ، پۈتمۇپۈت بولۇپ بېرىدىغان بىر يارەمچىسسىدىن ئايرىلىپ قېلىشى ، ھەتتا ئىش ئاقساپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . بەختكە يارىشا ئامانىسانىڭ مۇقامغا باغلىغان چىن مۇھەببىتى ئۇنىڭغا چەكسىز كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغانلىقتىنمىكىن ئۇنىڭ سالامەتلىكىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىدى . ئۇلار تاغ ئايلىنىپ ، باغ ئارىلاپ ، ئېدىر كېزىپ ، سۇلار كېچىپ ، قاغىلىقنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىنى تولۇق ئارىلاپ چىقتى . بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئەزەلدىن مەشرەپ خۇمار بولۇپ ، ئۆيمۇ ئۆي نۆۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان قاتارى مەشرەپلەرنىڭ تۈرلىرى ھەرخىل ئىدى ، مەشرەپ سورۇنلىرىدا يېڭى ئىجاد قىلىنغان ھەرخىل كۈي —نەغمىلەر ئوقۇلۇپ تۇراتتى . قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىسا بۇ يەرگە كېلىش بىلەن ئۆزلىرىنى بىپايان ئاھاڭلار دېڭىزىدا ئۈزۈۋاتقاندەك ھېس قىلىپ يېرىم ئايدىن كۆپرەك تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى . ئۇششاق مۇقاملىنىڭ مۇقەددىمىسىنى مۇشۇ يەردە پۈتتۈرۈۋېلىپ ، باشقا مۇقاملارغا كىرىشتۈرمەك ئۈچۈن ، نۇرغۇن ئاھاڭلارنى توپلىۋالدى . ئاندىن كېيىن سانجۇنىڭ تاغلىق كەنتلىرىنى ئارىلاپ ، خوتەن تەرەپكە ئۆتۈپ ، يۇرۇڭقاش دەريا ۋادىسىدا بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدىغان مەشرەپ سورۇنلىرىغا داخىل بولدى . ئۇلار ياركەنت خاندانلىقىنىڭ خوتەندە تۇرۇشلۇق ھاكىمى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئوغلى قۇرەيش سۇلتانىنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇقىغا سازاۋەر بولغاچقا ھەممە ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق بولدى . خوتەن خەلقىنىڭ مەشرەپ ۋە ئەلنەغمە سورۇنلىرىدا ئاجايىپ ئۆزگىچە مەشرەپ خىللىرى ساقلانغانىدى . بۇ خىل مەشرەپ « رەقسى ساما » ، « ساما ئويۇنى »

دېگەن ناملار بىلەن ئاتىلاتتى. بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدىغان ساما شەكىللىرى يۈز خىلدىن ئارتۇق بولۇپ، بۇ خىل ساما ئۇسسۇلىغا «بايات» دەپ ئاتالغان ۋە بىر تاپقا كىرگۈزۈلگەن كۆپ ئۆزگىرىشلىك ئاھاڭلار تەڭكەش قىلىنار ئىدى. مۇقام ئاھاڭلىرىنى توپلىغۇچىلار قەشقەر تەرەپنى ئايلانغان چاغدا مەخسۇس ساما ئويناىدىغان مەشرەپ سورۇنلىرىنى كۆپ ئۇچراتقان بولسىمۇ، ساماغا تەڭكەش قىلىنغان ئاھاڭلارغا «بايىاتىم» دەپ نام قويۇلغانلىقىنى يۇرۇڭقاش ۋادىسىدا تۇنجى قېتىم ئۇچراتتى. ئۇلار بۇ نامنىڭ لۇغەت مەنىسىنى چۈشىنىپ تۇرسىمۇ، كېلىپ چىقىش تارىخىنى ئېنىقلاپ بىلمەك ئۈچۈن خوتەن شەھرىنىڭ مەشھۇر ئىسلام ئۇلىماسى ۋە تارىخشۇناسلىرىدىن بولمىش موللا مەھمۇد دېگەن كىشىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ مۇددىئاسىنى بايان قىلدى.

— ھەزرەتلىرىگە مەلۇم - دېدى موللا مەھمۇد ئۇرۇك چېچىكىدەك ئاقارغان ئۇزۇن ساقىلىنى سىيپاپ تۇرۇپ، — بايات دېگەن نام قەدىمىي تۈركىي تىلىدا «تەڭرى»، «خۇدا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئىسلامدىن بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىز شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان دەۋرىدىن باشلاپلا بۇ نامنى قوللىنىپ كەلگەن. ئىسلامدىن كېيىنمۇ ئىشلىتىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، يېقىنقى زامانلاردىن بېرى يوقىلىشقا يۈزلەنمەكتە. ئۇزلىرىگە مەلۇم، ئەرەب كەلىسىرىنى تىلىمىزدىكى ئاتىمىلارنىڭ ئورنىنى باستى.

— شۇنداق ھەزرىتىم، — دېدى قېدىرخان خىيال سۈرگەن ھالدا، — خوتەندە بۇ ئاتىمنىڭ لۇغەت مەنىسىنى بەزى كىشىلەر چۈشەنمىسىمۇ، لېكىن كېلىپ چىقىش تارىخىنى ھېچكىم ئۇزلىرىدەك چۈشەنمەيدىكەن.

موللا مەھمۇد بىر نەچچە پارچە قېلىن كىتابنى رەتلىل ئۈستىگە ئېچىپ قويۇپ، سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى.

— مانا بۇ قەدىمكى كىتابلاردا بايان قىلىنىشچە، «بايات» نامىلىق ئاھاڭ بىلەن «بۇدىك» دەپ ئاتىلىدىغان ساما ئۇسسۇلى بايىاتقا مەدھىيە ئوقۇپ، بايىاتتىن سۈ تىنەيدىغان دىنىي ئىبادەت ئىكەن، شامانلار بايىاتقا

ئىلتىجا قىلىپ بايانتىنى مەدھىيىلەپ غەزەل ئوقۇسا ، بۇدىكچىلەر (ساما-چىلار) شۇ نەغمىگە كەلتۈرۈپ بايانتقا رەھمەت ئوقۇپ تەنتەنە قىلىشىپ سا-ما سالار ئىكەن ، شۇڭا بايانتىنى مەدھىيىلەيدىغان بايات ئاھاڭلىرى ، ساما ئۇسسۇلى بىلەن بىرلىكتە ئۇزاق تارىختىن بېرى بىر - بىرىدىن ئايرىلماي زامانىمىزغا يېتىپ كەلگەنكەن...

پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاڭلاۋاتقان ئاماننىسانىڭ خىيالىدىن بىر نەر-سە كەچتى :

— نېمە ئۈچۈن بايات ئاھاڭى بىلەن ساما ئۇسسۇللىرىنىڭ خىللىرى خوتەندە ئەڭ كۆپ ؟

— خوتەندىلا ئەمەس ، كۆچادىمۇ شۇنداق ، — دېدى موللا مەھ-مۇد ، — كۆچا بىلەن خوتەن شامان ، مانى ، بۇددا دىنلىرى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ماكان . بۇ جايلار ھارۇن بۇغراخاننىڭ ئوغلى يۈسۈپ قادىرخان تەرىپىدىن قانلىق جەڭلەر ئارقىلىق ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ، ئۇزۇن ئەسىرلەر مابەينىدە خەلق كۆڭلىگە سىڭىپ كەتكەن ئەنئەنىلەر يەنىلا ساقلىنىپ قالدى . نۇرغۇن بۇددا راھىبلىرى قىلىچنىڭ زورى بىلەن بۇددا ، شامان مەدەنىيەتلىرىدىن ۋاز كېچىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويغان بولسىمۇ ، ئۆيلىرىدە يوشۇرۇن ساقلاپ قويغان بۇتلىرىغا داۋاملىق چوقۇنۇپ يۈر-دى . كېيىنكى كۈنلەردە بايات غەزەللىرىنى ئوقۇپ ، ئىسلام دىنىدىن چېكە-نىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم غوۋغامۇ كۆتۈرۈشتى . كېيىن بەزى ئىسلام دە-نى تەرغىباتچىلىرى « باغلانغان شىرنىڭ بوينى زەنجىرگە ئىتائەت قىلسىمۇ يۈرىكى تەسلىم بولماپتۇ » دېگەن گەپ بار ، بۇ ئىشنى قىلىچ كۈچى بىلەن ئەمەس ، بەلكى كۆڭۈل مايىللىقىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئىسلام ئە-قىدىسىنى يۈرىكىگە سىڭدۈرۈشىمىز لازىم . مىللەتلەرنى ئۆز ئەنئەنىلىرىدىن ۋاز كېچىشكە زورلىماستىن خۇدانىڭ بىرلىكىگە قايىل بولۇشقا دەۋەت قە-لىش لازىم دەپ تەشەببۇس قىلىشقان ۋە ئىسلام دىنىنىڭ قائىدە - يوسۇنلە-رىدىن تەلىم ئالغان ئۆلىمالاردىن يىگىرمە نەچچە كىشىنى خوتەنگە ئەۋەتكە-

نىكەن. مېنىڭ چوڭ بوۋام ئەنە شۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەنىكەن. مەن ھازىر بىرىۋزئون ياشقا كىردىم، ھېسابىمچە، چوڭ بوۋامنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىگە ئىككى يۈزيەتمىش يىل بوپتۇ. مانا بۇ چوڭ بوۋامنىڭ يېزىپ قالدۇرغان كىتابى...

موللا مەھمۇد زەپەر بىلەن دەملەپ چىققان مەززىلىك چايىنى پىيالىلەر-گە قۇيۇۋۇتىپ ئېغىر نەپەسلىنىپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— شۇنداق قىلىپ يېڭى كەلگەن ئۆلىمالار ئىسلامنى تەشۋىق قىلىشقا كىرىشىپتۇ. بۇددىستلار ۋە شامانلار ئوقۇۋاتقان ناخشا ـ مۇقاملاردىكى كونا بېيتلارنىڭ ئورنىغا مەشھۇر ئىسلام شائىرلىرىنىڭ ئىسلامنى مەدھىيە-لەيدىغان شېئىر—غەزەللىرىنى سېلىپ بېرىپتۇ. «بايا تىنى» مەدھىيەلەيدە-غان غەزەلنىڭ مۇقەددىمىسىگە ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇ-تادغۇبىلىك» ئەسىرىدىكى بايانتىقا مەدھىيە ئوقۇيدىغان نەزمىلەرنى سېلىپ «بايات» دېگەن كونا نامنى ساقلاپ قاپتۇ. «ساما»نىڭ ئىسلامدىن بۇ-رۇنقى نامى «بۇدىك» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھازىرقى «ساما» دېگەن ئەرەبچە نامنى ئالماشتۇرۇپتۇ. «بايات» دېگەن سۆز ئىسلام دىنىدىن كېيىنمۇ ئۇزاق ئەسىرلەرگىچە «ئالىلا» دېگەن مەنىدە ئىش-لىتىلىپ كەلگەن. مانا قاراڭلار،— موللا مەھمۇد سۆزلەۋېتىپ «قۇتادغۇ-بىلىك» كىتابىنى ئېچىپ قويىدى ۋە بايا گېپىنى قىلغان بايانتىقا مەدھىيە ئو-قۇغان نەزمىلەرنى قۇر ـ قۇرلىرى بىلەن كۆرسەتتى. ئاماننسا ئالدىنقى كۈنلىرى خاتىرىلىگەن ئەبجەد كۈيى يازمىسىغا ئاساسەن قولىغا ساتارنى ئېلىپ شېئىرنى زوق ـ ئىشتىياقى بىلەن ئوقۇپ كەتتى. ئۇ شۇقەدەر بېرىلىپ ئوقۇۋىدىكى موللا مەھمۇدنىڭ ھويلىسى كەينىدىكى يولدا كېتىۋاتقان يولۇ-چىلارمۇ بۇ يېقىملىق مۇقام ساداسىغا مەھلىيا بولۇپ توختاپ ئاڭلاشقا باشلىدى.

بايات ئاتى برله سۆزۈگ باشلادىم ،
ياراتقان ، ئۆستۇرگەن ، كەچۈرگەن ئىزىم① .
ئەدى② مەن پۈتىدىم بايانتىم ئاتى ،
بۇ ئات ھەممە دەردىنىڭ داۋاسى ـ ئوتى③ .
ئاڭا كۆپ ، مىڭ مەردە ئۆگەم ④ ـ سانا
ئوقۇرمەن بايانتقا ، ئاڭا يوق پەنا .
ياراتتى ئۇ خالاپ جىسى جانى بار ،
بېرىپ رىزىق ، ئۇلارنى ھەم تىرىك قىلار .
ئۇ قادىر ھەق ، ئادىل قانۇن تۈزگۈچى ،
ياراتقان پۈتكۈل خەلقە يەتكەي كۈچى .
يېشىل ، كۆك ياراتتى ، يورۇتتى كۈن ، ئاي ،
قارا تۈن ، يورۇق كۈن ، سانىاقلىق يىل ، ئاي .
ياراتتى پەلەكنى ، تۈرماي چۆرگىلۈر ،
بايات ھۆكمى تەقدىر بىلە تەڭرىنۈر .

مۇقام ئاخىرلاشقان بولسىمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى ھاياجان بىلەن مەست بولغان يولۇچىلار تۇرغان يېرىدە بىر ھازا توختاپ ئاندىن يولىنى داۋاملاشتۇردى . ئامانىسا ئالدىغا قويۇلغان ئەبجەد كۆي يازمىسىغا قارىغىنچە تۇرۇپ قالدى .

— ئۇستاز ،— دېدى ئامانىسا قېدىرخانغا قاراپ ،— بۇ ئاھاڭلارغا بايات مۇقامى دەپ نام قويساق بولارمۇ ؟

---

① ئەزىم — ئىگەم ، رەببىم .
② ئەدى — ئەمرى .
③ ئوتى — ئوتا—داۋا ، شىپا— قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى .
④ ئۆگ — ماختاش ، مەدھىيە .

— ئەلۋەتتە بولىدۇ ، قىزىم - دېدى قېدىرخان تېخىمۇ جانلىنىپ ،— ھەزرىتى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بايىاتقا مەدھىيە ئوقۇپ يازغان بۇ شېئىر-لىرىغا ھېچكىم شەك كەلتۈرەلمەيدۇ . قېنى موللا مەھمۇد ئۇستاز ، تارىخلىرىنىڭ داۋامنى ئاڭلايلى ، كېيىن قانداق بوپتۇ ؟

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرنىڭ ئەنئەنىۋى قاتارى مەشرەپلىرى بىلەن سا-ما ئويۇنلىرى قايتا باشلىنىپ كېتىپتۇ . بۇرۇن يات دىننى تەرغىب قىلىدىغان نەغمە - ناۋا ئىسلام دىنىمىزنى تەرغىب قىلىدىغان روھىي قورالغا ئايلىنىپ-تۇ . دېمەك خەلقنىڭ يۈرىكىگە سىڭىپ كەتكەن تارىخىي مەدەنىيەتنى قىلىچ كۆچى بىلەن يوقىتىش مۇمكىن ئەمەس...

ئۇزاق ئۆتمەي قۇرەيش سۇلتان ئۇلارنى كوھمارىم سەيلىسىگە ئېلىپ چىقتى . ئۇ يەردىكى قاينام - تاشقىنلىقتا چۆمگەن نەغمە - ناۋا ، ئۇسسۇل - مەشرەپ سورۇنلىرىدىن بۇددا دىنىدىن مىراس قالغان نۇرغۇن ئاھاڭلارنى جەملەشكە ئىمكانىيەت تۇغۇلدى . مەشرەپ سورۇنلىرىدا موللا مەھمۇد كوھمارىنىڭ تارىخى توغرىسىدا تېخىمۇ تەپسىلىي سۆزلەپ بەر-دى . «كوھمار» دېگەن سۆز قەدىمىي بۇددا رىۋايەتلىرىدىن كەلگەن بو-لۇپ ، ئۇنىڭ نامىمۇ ئەينەن ساقلىنىپ كەلمەكتە ئىكەن . ئەگەر كۆچاغا يا-كى تۇرپان ، قۇمۇل تەرەپلەرگە بېرىش توغرا كەلسە ، قەدىمىي زامانىدىن قالغان ئاھاڭلارنى تېخىمۇ كۆپ تېپىش مۇمكىن ئىكەن...

قېدىرخان بىلەن ئامانىسا يۇرۇشقاش ۋاقىتسىدا « بايات» مۇقامىغا كېرەكلىك بولغان ئاھاڭلارنى تولۇق توپلاپ ئەبجەد كۈيى يازمىسى بىلەن پۈتۈپ چىققاندىن كېيىن ، باشقا مۇقاملارغا كېرەكلىك بولغان نۇرغۇن ئا-ھاڭلارنىمۇ توپلاپ كىرىيە يولى ئارقىلىق كۇچا ، تۇرپان ، قۇمۇل تەرەپ-لەرگە قاراپ سەپەرگە ئاتلىنىپ كەتتى .

ئېگىز - پەس قۇم دۆڭلىرى ئىچىدە تۆگە كارۋىنى ئاستا - ئاستا كېتىپ باراتتى . تۆگىلەرنىڭ يوغان كېلەكسىز تاپانلىرى ئاستىدىكى قۇملار

شىرىلداپ ئەترايقا چېچىلاتتى. كۈننىڭ ئۆتكۈر ھارارىتىدىن ئاتەشتەك قىزىرىپ كەتكەن قۇملۇق دالا شامالسىز ۋە تىنجىق ئىدى. قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ بەدەنلىرىدىن تەپچىرەپ چىققان تەر تامچىلىرى كۆڭلەكلىرىنى سۇغا چۈشكەندەك ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. ئامانىسانىڭ لەۋلىرى قۇرۇپ گەز باغلىغان، قېدىرخان ئۇستازنىڭمۇ نەپىسى قىسىلىپ، ئېغىزلىرى شىلىمشىپ، تامىقىغا چاپلىشىپ كېتەي دېگەنىدى. ئامانىسا چاڭقىغانلىقتىن ئالدىدا كېتىۋاتقان تۆگە ئۇستىدىكى بىر تۇلۇم سۇغا كۆزى چۈشكەن بولسىمۇ، سۇنى تېجەش كېرەك دېگەن ئوي بىلەن نەپسىنى يېغىشقا تىرىشتى. چۈنكى ئېچىلىك سۇنىڭ ئۈچتىن بىرىلا قالغانىدى. تەكلىماكان قىرغاقلىرىغا جايلاشقان يېشىل، مۇنبەت يېزا — قىشلاقلارنى ئاراپلاپ، ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى ئەجداتلار ئېيتىپ كەلگەن ۋە زامانىدىن — زامانغا ئۆتۈپ، يېڭى كۈيلەر بىلەن بېزىلىپ، خەلقنىڭ مەنىۋى ئېتىخارىغا ئايلانغان مۇقام كۈيلىرىنى جەملەش ئۈچۈن قۇملۇق چۆل - جەزىرىلەرنى بېسىشقا توغرا كېلەتتى. تۆگە ئۇسسۇزلۇققا چىدايدىغان ھايۋان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئاز - تولا سۇ بېرىپ تۇرۇش كېرەك. بولمىسا بۇلارنىڭ تەكلىماكان ئېچىدىن قۇتۇلۇپ چىقالىشى مۇمكىن ئەمەس.

ئەڭ ئالدىدىكى ئىككى تۆگىدە قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىسا ئولتۇرغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىكى تۆگىلەردە يىگىرمە يەتتە تالىپ بىلەن خوتەندىن ھەمراھ بولۇپ چىققان ئۇچ سپاھىر كېلىۋاتاتتى. تالىپلارنىڭ بىر بۆلىكى مۇقام توپلاشنى، يەنە بىر بۆلىكى رەسىتخانا ۋە ئوردا كۆتۈپخانىسى ئۈچۈن خەلق ئېچىدىكى مەشھۇر كىتابلارنى يىغىپ توپلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە ھەسەنجان ئاتلىق قارا كۆز، قارا قاش، قارا مۇتۇق، ۋۇجۇكرەك كەلگەن، يىگىرمە ياشلار چامىسىدىكى يارکەنتلىك بىر مۇقامچى يىگىت بار ئىدى. ئۇ نەسىردىن ئەپەندى لەتىپلىرىنى ئىنتايىن قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ، سەپەرچىلەرنى يول بويى زېرىكتۈرمەي كېلىۋاتاتتى. ھەسەنجان دائىم كەشتە يا-

قىلىق كۆڭلەك كىيىدىغان بولۇپ ، بۇ قېتىم سەپەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن « مۇ-قام ئۇچۇن » دېگەن خەتنى يېڭى كۆڭلەكنىڭ ياقىسىغا كەشتە قىلىپ تىكىۋالغاندى. ئۇ تاپشۇرۇلغان ئىشلارنى ئەستايىدىل ئورۇندايتتى ، يۇگۇر - يېتىم ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە چاققاندى ، ھەممە ئىشلارغا يارەملىشىپ ئۇلگۈرەتتى. بىرەرى « نېمىشانچە جاپا چېكسەن ؟ » دېسە ، ئۇ « مۇقام ئۇچۇن » دەپ جاۋاب بېرەتتى.

ئۇلار ئىككى كۈنلۈك سەپەرنى شۇ تەرىقىدە تۈگىتىپ كىرىيىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردە ئون نەچچە كۈن جىددىي ئىشلەپ ئاھاڭ توپلىدى. ئۇ-نىڭدىن كېيىن تەكلىماكان ئېچىدىكى قەدىمىي يول بىلەن تۇرپان ۋە قۇمۇل تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. تەكلىماكان ئېچىدە قەدىمكى شەھەر خارابىلىرى خېلى كۆپ بولۇپ ، سەپەرچىلەرگە پات - پات ئۇچراپ تۇردى. ئۇلار بۈگۈن ئەنە شۇ خارابىلەرنىڭ بىرىنى يېراقتىن كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلگەندە بەختكە قارشى ئۇدۇل تەرەپتىن ئاسمان - زېمىننى قاپسىغان كېلىۋاتقان قارا بۇلۇت كۆرۈندى ، ئۇزاق ئۆتمەي شىددەتلىك قارا بوران قاپسىغان كەلدى. گويا ئاسمان ئۆكتۈرۈلۈپ ، زېمىن كۆمتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. تۆگىلەر ئۇركۈپ قېچىشقا باشلىدى. ئادەملەرنىڭ قىيا - چىيالىرى پۈتۈن قۇملۇقنى بىر ئالدى. تۆگىلەرنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ كېتىۋاتقان تۆگىچى دەرھال ئاماننسا بىلەن قېدىرخان منگەن تۆگىنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ يەرگە چۆكتۈرۈپ ئىككىيلەننى ئىككى تۆگىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشتۇرۇپ ئۇلگۈردى. باشقىلار منگەن تۆگىلەرگە چارە قىلىشقا ئۇلۇگۈرمەيلا باش - كۆزىنى بەلبېغى بىلەن ئوراپ مۇكچىيىپ ئولتۇرۇۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. بوران قۇم دۆۋىلىرىنى ئۇيانداتىن بۇيانغا يۆتكەيتتى. دۆۋىدەك نەرە تارتىپ ئۇشقۇيتاتتى. بۇنداق چاغلاردا بېشىنى ئېچىگە تىقىۋېلىشتىن باشقا چارە يوق ئىدى. بوراندا قالغان ئادەمگە تۇنجۇقۇپ ياكى كۆمۈلۈپ كېتىش خەۋپى تەھدىت سالاتتى. تۆگىچىلەر بوراننىڭ بارغانسېرى كۈچەيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، كونا تەجرىبىسى بويىچە كۆ-

زىنى نېپىز شايى داكا بىلەن ئوراپ باشقا تالىپلارنى ئىزدەشكە باشلىدى. قۇملار كۆچۈپ كونا يول ئىزلىرى يوقىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، قۇم ئاستىدا قېلىش خەۋپىدە قالغانلارنى بىر - بىرلەپ قۇملۇق ئىچىدىن ئىزدەپ تاپتى. ئۇلارنى قۇم ئۈستىگە چىقىرىپ قويۇپ يەنە باشقىلارنى ئىزدەيتتى. شۇنداق قىلىپ، تۆگىچىلەر كۆپلەرنى قۇتقۇزدى.

قېدىرخان بىلەن ئامانىسا تېخىچە ئىككى تۆگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتاتتى. بوران ئازراق پەسكويغا چۈشكەندىن كېيىن تۆگىچى دەرھال قېدىرخان بىلەن ئامانىسانىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇلارنى يۆلىدى. قېدىرخان بېشىنى كۆتۈرگەن بولسىمۇ ئامانىسا تۇنجۇقۇپ قالغانلىقتىن، كۆزىنىمۇ ئاچالمايى نىمجان هالدا ياتاتتى. تۆگىچى ئەڭ ئاخىرىدا قالغان ئازغىنا سۇنى ئەكىلىپ ئامانىسانىڭ ئاغزىغا تامغۇزدى. ئۇ بىر هازادىن كېيىن قاغجىراپ يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى مىدىرلىتىشقا باشلىدى...

تۆگىچى ئامانىسا بىلەن قېدىرخاننى خارابلىككە ئاپىرىپ قويۇپ، بوراندا تېپىشقا ئۇلگۈرمىگەن باشقا ئادەملەرنى ئىزدەشكە ماڭدى، تۆگىچى يېرىم كۈن ئىچىدە هەسەنجان ئاتلىق مۇقامچىدىن باشقا هەممەيلەننى ئىزدەپ تېپىپ بىر - بىرلەپ خارابىنىڭ ئىچىگە ئەكەلدى، لېكىن سۇ تۇلۇمى ئارتىلغان تۆگە نەگىدۇر قېچىپ كەتكەنىدى. شۇنچە ئىزدەپمۇ ئۇنى تېپىشقا مۇمكىن بولمىدى. خۇرجۇندا تاشتەك قېتىپ كەتكەن نانىدىن باشقا ئوزۇقلۇق يوق بولۇپ، قۇرۇق نانىنى ئېغزىغا ئېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تەجرىبىلىك تۆگىچى ئارتۇقچە خىيال قىلىپ ئولتۇرماستىن، ئۆزى مىنگەن تۆگىنىڭ پۇتلىرىنى چۈشەپ، يەرگە ياتقۇزۇپ ئۇنىڭغا پىچاق سۇردى - دە، بىر تامچە قانىنمۇ زايە قىلماي، بەهوش ياتقانلارنىڭ ئاغزىغا تېمىتىپ ئۇلارنى هوشىغا كەلتۈردى. بوران توختاپ هاۋامۇ بىر ئاز سالقىنلاشتى، لېكىن تۆگىلەرنىڭ سۈيىز قالغان ۋاقتى مۇددەتتىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن تۆگىلەرنىڭ هالى ئادەملەردىنمۇ ناچارلىشىپ كەتكەنىدى. ئوت - ئاتەش بولۇپ قىزىپ كېتىۋاتقان قۇملۇق ئىچىدە بىر كۈننى سۈيسىز ئۆتكۈ-

زۇش مۇشكۇل قىيامەت ئىدى ، ئىككى كۈنگە قالسا ئادەم بەدىنى قۇرۇپ ياغاچقا ئايلىنىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى . ئەنە شۇ ۋەھىمە ئىچىدە يېرىم كېچە ئۆتتى ، لېكىن ھېچكىم ئۇخلىمىدى . تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغانسېرى ۋەھىمە تېخىمۇ كۈچەيمەكتە ئىدى ، ئۇسسۇزلۇقتىن بەدەنلىرى قۇرۇپ كېتىۋاتقان تۆگىلەرنى بوغۇزلىغاندىمۇ ئەمدى تەشنالىقنى باسقۇدەك قان چىقمىغۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . بۇ ئەھۋالدا تۆگىچى يىراقلارغا قاراپ ، بار ئاۋازى بىلەن « گۈلخان » دەپ ۋارقىرىۋەتتى . ھەمىيلەن بېشىنى كۆتۈرىدى . پايانسىز قۇملۇقتىكى يىراق بىر چېتىدىن ئاسمانغا ئۆرلەۋاتقان گۈلخان كۆرۈنگەنىدى . كىشىلەر جانلىنىپ كېتىشتى . ئىنسانىنى ئۈمىد ياشىتىدۇ دېگەن راست گەپ ، ئۇلار ئوت يالقۇنىنى ئەمەس ، بەلكى ئۈمىد ئۇچقۇنلىرىنى كۆرگەنىدى . كۆپچىلىك تۆگىچىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئوپۇل - توپۇل قوزغىلىپ تىكەن— يانتاقلارنى يېغىپ ئېگىز قۇم دۆۋىسىنىڭ ئۈستىگە گۈلخان ياقتى . ئۇزاق ئۆتمەي يىراقتىن ئىككى كىشىنىڭ تۆگىگە منىپ كېلىۋاتقان شولىسى كۆرۈندى . ئادەمزات ئۇچرىتىش مۇمكىن بولمايدىغان بۇ قۇملۇق جەزىرە ئىچىدە ئۇشتۇمتوت ئادەمگە يولۇقۇش ھەر قانداق بىر ئىنسان بالىسى ئۈچۈن خۇشاللىنارلىق ئىش ئىدى . تۆگىگە منىپ كېلىۋاتقان ئىككى كىشى يېقىنلاشقاندا ، تۆگىچى قۇم ئۈستىدە تۇرۇپ ۋارقىرىدى :

— ھوي ، سىلەر نېمە ئادەملەر ؟

— بىز مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ ئادەملىرى بولىمىز ،— دېدى ئىككى تۆگىچى .

قېدىرخان مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن پۈتۈن ۋۇجۇدى خۇشاللىقتا چۆمۈپ يەنە ۋارقىرىدى :

— كوراگانى قەيەردە ؟ دەرھال بىزنى ئۇچراشتۇرۇڭ ، بىز كوراگانىنىڭ ئەڭ يېقىن ئادەملىرى . مېنىڭ ئىسمىم قېدىرخان...

ئىككى تۆگىچى قايتىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا مىرزا ھەيدەر كوراگا-
نى[1] بىر نەچچە نۆكەرنى كەينىگە سېلىپ بىر ئاق تۆگىگە مىنگەن ھالدا يې-
تىپ كەلدى. قېدىرخان بىلەن مىرزا ھەيدەر كوراگانى ئۇزۇن يىللار كۆرۈ-
شەلمىگەن قەدىناس بۇرادەرلەردىن ئىدى. بىر - بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ
بىر جان - بىر تەن بولۇپ كەتتى.

مىرزا ھەيدەرنىڭ سۆلىرى كۆپ ئىدى، ئادەملەرمۇ، تۆگىلەرمۇ ئۇس-
سۇزلۇققا قالدى، ئاشپەزلەر غىزا پىشۇرۇپ مەززىلىك چايلارنى دەملەپ
داستخانغا كەلتۈردى. قېدىرخان بىلەن مىرزا ھەيدەر كوراگانى ئۇزلىرد-
نىڭ سەرگۈزەشتلىرى ھەققىدە ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. مىرزا ھەيدەر كوراگا-
نى يارکەنت سەئىدىيە خاندانلىقىنى بەرپا قىلىشتا ئالاھىدە خىزمەت كۆر-
سەتكەن ئەربابلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ئون ئالتە يېشىدا ئۆز ئاتا - ئانە-
سىدىن يېتىم قېلىپ سۇلتان سەئىدخاننىڭ قېشىدا چوڭ بولغانىدى. شائىر-
لىق، خەتتاتلىق، نەققاشلىق، تاش تاراش، مېمارلىق سەنئىتىدە كۆزگە
ئالاھىدە كۆرۈنگەنىدى. سەئىدىيە ئوردىسىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىمارەتلىرىنى
بىزەشتۇرۇشتە ئۇنىڭدىن ئارتۇق خىزمەت كۆرسەتكەن كىشى يوق ئىدى.
مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ ئالىي نەسەپكە مەنسۇپ بولۇشىدىكى سەۋەب
«كوراگان» دېگەن نام بىلەن باغلىق ئىدى. «كوراگان» دېگەن سۆز
«خانىنىڭ كۈيئوغلى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئەمىر خۇدايداتنىڭ ئەۋلادد-
ىغا نىكاھلىنىش ئۈچۈن تەڭداش نەسەپلىك سالاھىيتى بولغانلارغا شۇ نام
بېرىلگەنىدى. مىرزا ھەيدەر كوراگانى بولسا مەشھۇر مىرزا مۇھەممەت
ھەيدەرنىڭ نەۋرىسى بولغاچقا كوراگانلىق نامىغا ئىگە بولۇشى مۇڭاپىق
ئىدى. مىرزا ھەيدەر كوراگانى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن نەچچە
يىللار بۇرۇن بەزى چوڭ ئىشلاردا رەنجىشىپ قېلىپ ئوردىنى تاشلاپ كەش-
مىرگە كېتىپ قالغانىدى. سۇلتان سەئىدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئاق-
سۇدا ۋاقىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ۋەلىئەھد

---

① مىرزا ھەيدەر كوراگانى — سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ يېقىن تۇغقىنى بولۇپ، سۇلتان سەئىدخاننىڭ دادىسى سۇلتان قەمەدخان. مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ ئانىسى خۇبنىگارخانىم، بابۇر شاھنىڭ ئانىسى قۇتلۇق نىگارخانىم بىر تۇغقانىدى.

بولۇش سالاھيتى بىلەن يارکەنتکە کېلىپ ، تەختکە چىققاندا مىرزا ئەلى تاغاي دېگەن ئەمەلدارنىڭ توقۇغان ئىغۋاسىغا ئىشىنىپ ، سۇلتان سەئىد-خان بىلەن مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ھەمدە ئوردا ئەر-بابلىرىدىن بولغان سىيت مۇھەممەت مىرزا دېگەن كىشىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدۇرغانىدى . مىرزا ھەيدەر كوراگانى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ پىتنە - پاساتلىرىغا ئىشەنمەسلىك توغرىسىدا نەسىھەت قىلسىمۇ ئابدۇرېشىتخان قۇلاق سالمىغانلىقى ئۈچۈن كەشمىرگە يامانلاپ كېتىپ قالغانىدى . ئۇ گەر-چە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن ئاغرىنغان بولسىمۇ ، ئاداۋەت ساقلىماس-تىن ھەر يىلدا بىرەر قېتىم كەشمىردىن يارکەنتکە کېلىپ ، سۇلتان ئابدۇرې-شىتخاننى ۋە تۇرپانغا کېلىپ سۇلتان مەنسۇرخاننى يوقلاپ تۇراتتى . قې-دىرخان مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ سۇلتان مەنسۇرخاننى زىيارەت قىلىپ يانغانلىقىنى ئۇقۇپ سورىدى :

— ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ سۇلتان مەنسۇرخاننى زىيارەت قىلماق ئۈ-چۈن تۇرپانغا بېرىشلىرى ئالاھىدە زۇرۇرىيەتتىن بولسا كېرەك ، شۇنداق-مۇ ؟

— شۇنداق ،— دەپ جاۋاب بەردى مىرزا ھەيدەر كوراگانى ،— مەن « تارىخى رەشىدى » نامىلىق ئەسەر يېزىۋاتقانىدىم . بۇ ئەسەردە سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ۋەقەلەر خېلى كۆپ بولغاچقا مەنسۇرخان بىلەن ھەر يىلى بىر قېتىم ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا توغرا كەلدى .

— ئۇزلىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن ئاغرىنىپ كەشمىرگە كەتكەن تۇرۇقلۇق ، نېمە ئۈچۈن يازغان ئەسەرلىرىنىڭ نامىنى سۇلتان ئابدۇرېشىت-خاننىڭ نامىغا ئاتاپ « تارىخى رەشىدى » دەپ ئاتىدىلا ؟

— ئەسەرنى « تارىخى رەشىدى » دەپ ئاتاشتىكى بىرىنچى سەۋەب ، — دېدى مىرزا ھەيدەر كوراگانى ئويلىنىپ تۇرۇپ ،— تۇغلۇق تېمۇرخان-نىڭ مۇسۇلمان بولۇشى مەۋلانا رەشىدىنىڭ تەۋسىيسى بىلەن بولدى . ئىككىنچى سەۋەب ، تۇغلۇق تېمۇرخاندىن بۇرۇن بۇراقخان ، ئۇنىڭدىن كې-يىن كېپەكخانلار مۇسۇلمان بولغان بولسىمۇ ، ئەمما خەلقنىڭ مۇسۇلمانچە-لىقى راۋاج تاپمىغانىدى . ئۇلار پۈرسەت تاپسىلا ئارقىغا قايتىپ ئىسلام-دىن چەتلەشكە ئۇرۇناتتى . ئەمما تۇغلۇق تېمۇرخان مۇسۇلمان بولۇشى

بىلەن ، ئسسلام دىنى تېز ئاردىدا يىلتىز تارتىپ ئومۇملاشتى . بۇ تارىخ ئۇ-
نىڭ نامىنى بايان قىلىش بىلەن باشلانغانلىقتىن « رەشىدى » دەپ ئاتاشنى
لايىق كۆردۇم . ئۇچىنچى سەۋەب ، بۇ خانلارنىڭ ئاخىرى ئابدۇرېشىتخانغا
ئۇلاشتى ئەمەسمۇ ؟ شۇڭا...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ « تارىخى رەشىدى » قول يازمىسىنىڭ بىر بۆلىكىنى ئې-
لىپ قەدىرخانغا كۆرسەتتى . قەدىرخان قول يازمىغا بىر ھازا كۆز يۈگۈر-
تۈپ چىقتى - دە ، چىرايىدىن رازىمەنلىك ئالامىتى كۆرۈنۈپ مەمنۇنىيەتلىك
بىلەن مىرزا ھەيدەرگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى :

— ھىممەتلىرىگە بارىكاللا ئەزىزىم ،— دېدى قەدىرخان ،— بۇ ئە-
سەردە تارىخىي ۋەقەلەر بەكمۇ ئەينەن يېزىلىپتۇ ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مە-
راس قالغۇدەك ئەسەر قىلىپ چىقىشلىرىغا تىلەكداشمەن .

— ساپ نىيەتلىرى ئۈچۈن بارىكاللا ،— دېدى مىرزا ھەيدەر كورا-
گانى .

ئۇلار بۇ يەردە بىر كۈن ئارام ئالغاندىن كېيىن مىرزا ھەيدەر كوراگا-
نى مۇلازىم ۋە ھەمراھلىرىنى ئېلىپ كەشمىرگە قايتىش ئۈچۈن يولغا راۋان
بولدى . ئۇلار ياركەنت شەھىرىدىمۇ توختاپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بە-
لەن كۆرۈشۈپ ماڭىدىغانلىقى ئۈچۈن ياركەنت شەھىرىگە بارىدىغان قەدە-
مىي كارۋان يولىغا تۈگىلىرىنى كىرگۈزدى . قەدىرخان بىلەن ئامانىنسامۇ
ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپلا تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ ئىزدەپ تاپالمە-
غان ھەسەنجاننى قايتا ئىزدەشكە كىرىشتى . ھەسەنجان مىنگەن تۈگە ئال-
لىبۇرۇن ئۆزى پەيدا بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ ، ھەسەنجان تېپىلمىغانىدى .

كۈن چۈشتىن قايرىلغان مەزگىلدە بىر نەچچە سپاھلار قوم بارخانلە-
رىنى ئارىلاپ كېلىۋېتىپ ، چالا كۆمۈلۈپ ئۈستى ئېچىلىپ قالغان بىر بادام
دوپپىنى ئۇچراتتى . ئەتراپتىكى قۇملۇقلارنى قېزىپ يۈرۈپ قوم ئاستىدا
قالغان ھەسەنجاننىڭ جەسىتىنى تاپتى - دە ، يىغا - زارە قىلىشىپ بىر يۈل-
غۇن تۇۋۇشكە دەپنە قىلدى . « مۇقام ئۈچۈن » دېگەن خەت كەشتىلەنگەن
كۆڭلەكنى ئامانىنسا تەۋەررۈك قىلىپ ئېلىپ كەتتى .

ئۇلار ئۇزاق يوللارنى بېسىپ تۇرپان ۋادىسىغا يېتىپ كېلىپ سۇلتان

مەنسۇرخان بىلەن كۆرۈشتى. سۇلتان مەنسۇرخان ئاستانىدىن كەلگەن بۇ ئەزىز مېھمانلارنى قارشى ئېلىپ كاتتا ئىززەت - ئىكرام بەجا كەلتۈردى. سۇلتان مەنسۇرخان سۇلتان سەئىدخاننىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى بولۇپ، ئاكا - ئۇكا ئوتتۇرىسىدا بىر مەزگىل زېمىن ماجىراسى بولغان بولسىمۇ، سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئاقىلانە تەدبىرى بىلەن بۇ زىددىيەتلەر ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىنىپ، سۇلتان مەنسۇرخانغا تۇرپاننىڭ ۋالىيلىقى بېرىلگەنىدى. تۇرپان ۋالىيلىقى سەئىدىيە خاندانلىقى تەۋەلىكىدىكى ئەڭ چوڭ دائىرىگە ئىگە زېمىن ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭغا جالىش (قارا شەھەر) چېگرىسىدىن باشلاپ قۇمۇلغىچە، بېشبالىقتىن تاكى ئىلى ۋادىسىغىچە بولغان كەڭرى زېمىنلار قارايتتى. سۇلتان مەنسۇرخان بۇ زېمىننىڭ پۈتكۈل سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ۋە ئەسكىرىي ئىشلىرىنى مۇستەقىل ئىدارە قىلاتتى. تۆت مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق ئەسكىرى بار ئىدى.

قېدىرخان بىلەن ئامانىنسا بىر نەچچە كۈندىن كېيىن سۇلتان مەنسۇرخانغا مەقسىتىنى تەپسىلىي بايان قىلىپ، ئىزى يوقلىپ كېتىۋاتقان نەغمە - كۈيلەرنى ۋە ئىلىم - ئىرفان ھەققىدىكى كىتابلارنى توپلاش ئىشلىرىغا يار - يۆلەك بولۇشقا ئىلتىجا قىلدى. سۇلتان مەنسۇرخانمۇ پۈتۈن كۈچى بىلەن ھەمكارلىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

- ھەزرىتىم، - دېدى قېدىرخان مەنسۇرخانغا قاراپ، - ئاڭلىشىمىزچە قۇمۇل تەرەپتە ئىسلام دىنىنىڭ ئومۇملىشىپ ھۆكۈمرانلىق ئورۇننى ئېگىلىگىنىگە ئۇزاق بولمىغاچقا، ئۇ يەرلەردە قەدىمىي بۇددا زامانىسىدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئاھاڭلارنى تولۇق بىلىدىغانلارنىڭ سانى ئاز ئەمەس ئىكەن، شۇنداقمۇ؟

- شۇنداق، - دېدى مەنسۇرخان، - قۇمۇل زېمىنىدا ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى بىلەن ئۇيغۇر بۇتپەرەسلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش - ماجىرالار بېسىقمايلا كەلگەنىدى. بىر مەزگىل مۇسۇلمانلار كۈچىيىپ ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىقسا، يەنە بىر مەزگىل بۇتپەرەسلەر

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇستىگە چىقىۋالىدىغان ئىشلار داۋاملىق تەكرارلىنىپ تۇرغان. ھەتتا كېيىنكى مەزگىلگە كەلگەندە مۇسۇلمانلار ئاشكارا نامازئوقۇيالماي يوشۇرۇن نامازئوقۇيدىغان ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقى. ھازىر تامامەن ئۆزگەردى. بۇخارا تەرەپتىن كەلگەن، ئىسلام تەرغىباتچىلىرىنىڭ يات دىندىكىلەرنىڭ يۇرتىنى ئېرىتىپ ئۆز رازىلىقى بىلەن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت يېڭى تەدبىرى بىلەن، بۇتپەرەسلەرنىڭ سانى كۈندىن-كۈنگە ئازلاپ، ئىسلام دىنى پۈتۈن قۇمۇل زېمىنىدا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى. لېكىن ئاڭلىشىمچە ھازىرغىچە يالغاندىن ئىسلامغا كىرىپ يۈرىكى مايىل بولمىغان ئاز ساندىكى جاھىل بۇتپەرەسلەرمۇ يېزا-قىشلاقلاردا بار ئىكەن. لېكىن ئۇلار ئوچۇق-ئاشكارا ئىبادەت قىلالمايدۇ، يىراق تاغۇ بايا‌ۋاندىكى بۇتخانىلاردا بۇتقا تېڭىنىپ، نامىلە-پەرياد قىلىپ يۈرگەنمىش. شۇنى كېيىنچىلىك بولدۇكى، ھازىر ئەللىك ياشتىن تۆۋەن كىشىلەردە بۇتپەرەسلەر بەكمۇ ئاز قالدى.

قېدىرخان مەنۇنىيەتلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى:

— سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ۋاقتىدىن ھېسابلىغاندا قۇمۇل خەلقىنىڭ ئىسلامغا كىرىشى بىر نەچچە يۈز يىل كېيىن ئىكەن-دە؟

— شۇنداق، ھەتتا تۈرپاندىمۇ نەچچە يۈز يىل كېيىن. ئاڭلىشىمچە، بۇنىڭدىن ئەللىك— ئاتمىش يىل بۇرۇن تۈرپاندىمۇ ئىسلامدىن يېنىۋالغان جاھىل بۇتپەرەسلەر ئاستانىسىنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئادەمزات بارمايدىغان بىر-زەكلىك دەپ ئاتىلىدىغان بۇتخانىلاردا يوشۇرۇن ئىبادەت قىلار ئىكەنمىش، ئۇلار ئۆلۈپ تۈگىگەندىن كېيىن يېنىۋالىدىغانلار يوق بولدى.

— بىزەكلىكتىكى بۇتخانىلاردا ئەڭ قەدىمىي چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ سۈرىتى بارمىش دەپ ئاڭلىغانىدىم، راستمۇ؟ - سوردى قېدىرخان يەنە.

— ئەلۋەتتە راست،— دەپ جاۋاب بەردى مەنسۇرخان،— قەدىمىي چالغۇ ئەسۋابلىرىغا ھەۋەس-ئىشتىياقلىرى بار ئوخشىمامدۇ؟

— قېدىرخاننىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئامانىسا سۆزگە ئارىلاشتى:

— قېدىرخان ئۇستازنىڭ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياساشقا ئىشتىياقى ئاجايىپ زور. ئېزى يوقلىپ كېتىۋاتقان نۇرغۇن ساز ئەسۋابلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. نەغمىلا بارسا شۇنىڭ كويىدا بولۇۋاتىدۇ—دېدى.

— ئۇنداق بولسا مەن ھەمراھ بولۇپ قەدىمىي چالغۇ ئەسۋابلىرىنى كۆرسىتىپ كېلەي،— دېدى مەنسۇرخان سۆزىنىڭ ئاخىرىدا بىر ئاز ئوڭايسىزلىنىپ،— ئەگەر كۆڭۈللىرىگە مالاللىق يەتمىسە...

— ھېچقىسى يوق،— دېدى قېدىرخان مەنسۇرخاننىڭ تەلەپپۇزىنى چۈشىنىپ،— مەن بۈتپەرەس بولمىغاندىكىن بۈت بىلەن كارىم يوق. قەدىمىي ساز ئەسۋابلىرىنىڭ سۈرىتىنى كۆرۈۋالسامىلا بولىدى.

— شۇنداق، —دېدى مەنسۇرخان،— بىز ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن نىيەت دۇرۇس بولسىلا بولىدى.

ئۇلار ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ ئاتلارغا مىنىشىپ ئون نەچچە چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن كۈن چىقتى. چۈش بولاي دېگەندە، ئىسسىقتا چىدىمىغان ئاتلار قاپقارا تەرگە چۆمۈلدى. بەزى سېمىز ئاتلار شۇ قەدەر ھاسراپ كەتتىكى ھەر بىر نەپەس ئالغان چاغدا كۆكسى بىلەن قوۋۇرغىلىرى تەڭ كۆتۈرۈلۈپ، تەڭ چۈشەتتى. دۇمبىسىدىن ساغرىسىنى بويلاپ ئاققان تەرلەر يەرگە تامچىپ تۇراتتى. تالىپلارنىڭ تامىقى قۇرۇپ، پات-پات سۇ ئىچىشكە مەجبۇر بولاتتى. ئۇلار ئېتىز-ئېرىق ئىچىدىكى يولدىن ماڭغاچقا يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تورغاي، ھۆپۈپ، غورلاي ۋە قۇشقاچلارنىڭ سايراشلىرى، چېكەتكىلەرنىڭ توختىماي چىرىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىر نەچچە يەردە دېھقانلار كالا قوشۇپ خامان تېپىۋاتاتتى. دېماغقا سامانىڭ پۇراقلىرى ئۇرۇلاتتى. يىراق بىر يەردىن كاككۇك ئاۋازى ئۇزۇك-ئۇزۇك ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

مەنسۇرخان مەھەللىدىن بۇك-باراقسان دەرەخلەرگە ئورالغان بىر كارىز بېشىنى تېپىپ مېھمانلارنى ئارام ئالدۇرۇپ، كۈن پاتقاندا يەنە يولـ

غا چىقتى. ئۇلار بىر نەچچە چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن، گىيا ئۇنمەيدىغان سۇسىز سايلىق يولغا كىردى، گەرچە كۈن پاتقان بولسىمۇ، پايانسىز ساينىڭ تاشلىرىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىسسىق يالقۇنجاۋاتقان گۈلخانىدەك كۆيدۈرەتتى. ئىسسىقتا چىدىمىغان ئاتلار بېشىنى ئېگىشتۈرۈپ ئارقان - ئارقان ماڭاتتى. شاگىرت - تالپىلارنىڭ بەزىلىرى كۆڭلىدە قېدىرخان ئۇستازدىن رەنجىگەندەك قىلسىمۇ ئوچۇق گەپ قىلالمايتتى. قېدىرخان ئۇستاز ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ تەسەللى بېرەتتى:

— ھېچقىسى يوق ئۇكىلىرىم، — دەيتتى قېدىرخان، — جاپا تارتماقمۇ مەك يىلدىن بۇرۇنقى چالغۇ ئەسۋابلىرىنى كۆرۈۋالمىز، بىلەمسىلەر. بۇ يەردە شامان دېنى زامانىسىدىكى چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ سۈرەتلىرى بارمىش. بىز ھەممىز مۇسۇلمان، لېكىن چالغۇ ئەسۋابتا گۇناھ يوق. بىز غازات قىلغاندا كاپىرنىڭ قورال - سايمانلىرىنى تارتىۋېلىپ كاپىر بىلەن جەڭ قىلمىزغۇ؟ چالغۇ ئەسۋاب ۋە مۇسىقى ئاھاڭلارمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش.

قېدىرخاننىڭ سۆزىگە تالپىلارنىڭ ھەممىسى قايىل بولۇپ، بىر ئېغىزدىن تەستىقلىشاتتى. ئۇلار سايلىق ئىچىدىن ئۆتۈپ، گىيا ئۇنمەيدىغان قاقاس تاغ - ئېدىرلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. تاغلىق يولدا خېلى ئۇزاق ماڭغان بولسىمۇ، بىرەر ئادەمزات ياكى جان - جانىۋارلارنى ئۇچراتمىدى. ئەگەر يالغۇز ئادەم بۇ يەردىن مېڭىپ قالسا، سۇر بېسىپ سەپرىنى داۋاملاشتۇرالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. ئۇلار ئەنە شۇ ئۇنسىز - تىنسىز تاغ - داۋانلار ئىچىدە يول يۈرۈپ كۈن زاۋالغا يېقىنلاشقاندا، بىر ئېگىز يارنىڭ لېۋىدە توختىدى. يارنىڭ تېگىدە ئېقىۋاتقان جىلغا سۈيى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— يېتىپ كەلدۇق، — دېدى سۇلتان مەنسۇرخان، — بېزەكلىك مانا مۇشۇ يارنىڭ نېرىسىدىكى گەمە ئويىلەردە. ھازىر قاراڭغۇ چۈشۈپ قالدى، كۆرىدىغانلىنى ئەتە كۆرسەكمۇ بولىدۇ، ۋاقتىمىز خېلى كەڭتاشا...

يارلىقىنىڭ ئۈستى تەرىپى ئېگىز - پەس سايلىق بولۇپ ، ئۇلار بىر تۈزلەڭلىككە كېلىپ چېدىر - بارگاھلارنى قۇرۇشتى ، غىزالىنىپ ئات - ئۇلاغلارنى سۇغىرىپ ، خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ، ھەممىسى ئۆز چېدىرلىرىغا كىرىپ ئۇخلاشقا تەييارلاندى .

ئالەم تىمتاس ۋە قاراڭغۇ ئىدى ، چېدىر ئەتراپىدا بىر نەچچە سەپاھلار جېسەكچىلىك قىلىۋاتاتتى . تالىپلار بىلەن مۇلازىملارنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەن بولسىمۇ ، قېدىرخان ئۇستاز تېخى ئۇخلىمىغانىدى .

شۇ ئەسنادا يىراقتىن بىر توپ ئادەمنىڭ ناخشا ئېيتقان ئاۋازى غۇۋا ئاڭلىنىپ قالدى ، قېدىرخان جىم تۇرۇپ قۇلاق سالدى ، بىر ئازدىن كېيىن چېدىر ئالدىغا چىقىپ تىڭشىدى . دەرۋەقە يىراقلىقتىكى يارلىق ئىچىدىن ناخشا ئاۋازى كېلىۋاتاتتى . ئادەمزاتنىڭ قەدىمى تەگمەيدىغان بۇ تىمتاس جىلغا ئىچىدىن مۇنداق مۇڭلۇق ناخشا ساداسىنىڭ چىقىشى جېسەكچىلەرنىمۇ ھەيران قالدۇرغانىدى .

— بۇ ئاھاڭلارنى ھېچ يەردە ئاڭلاپ باقمىغانىكەنمەن ،— دېدى قېدىرخان پۈتۈن دىققىتى بىلەن قۇلاق سېلىۋېتىپ .

— بىزمۇ شۇنداق ،— دەپ تەستىقلىدى جېسەكچىلەر .

شۇ ئەسنادا چېدىر ئىچىدىن مەنسۇرخان ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئامانىسا قاتارلىق تالىپلارمۇ بىرلەپ - ئىككىلەپ چىقىشىپ ھەيران قېلىشقان ھالدا قۇلاق سېلىشتى .

— ئۇلارغا يېقىنراق بېرىپ ئاڭلاپ باقساق بولارمۇ ؟— دېدى قېدىرخان سۇلتان مەنسۇرخانغا مۇراجىئەت قىلىپ . مەنسۇرخان ماقۇل بولۇپ ئۇلارنى ئەگەشتۈرۈپ ناخشا ساداسى چىققان تەرەپكە قاراپ ماڭدى . ئۇلار ناخشا چىقىۋاتقان يارنىڭ لېۋىگە يېگىرمە نەچچە قەدەم قالغاندا ، يەنە بىر دەم جىم تۇرۇپ قۇلاق سالدى . ئەمدىلىكتە مۇڭلۇق ناخشا ساداسىغا يىغا - زارە ئاۋازلىرىمۇ قوشۇلۇپ كەتكەنىدى .

— ناخشا ئاۋازى جىلغا ئىچىدىكى بېزەكلىكنىڭ گەمە ئويىلىرىدىن چى-

قىۋاتىدۇ ،— دېدى مەنسۇرخان قېدىرخانغا پىچىرلاپ.

— راست ، گەمە ئۆينىڭ ئىشىك يوچۇقلىرىدىن چىراغ يورۇقى كۆرۈ-نۈۋاتىدۇ ،— دېدى ئامانىنسامۇ پىچىرلاپ تۇرۇپ.

ئۇلار بىر نەچچە قەدەم ئالدىغا مېڭىۋىدى ، جىلغا ئۈستىدىكى چوڭ تاشنىڭ كەينىدىن بىر كىشى گەمە تەرەپكە قاراپ ۋارقىراپ بەلگە بەردى-دە ، قېچىپ كۆزدىن غايىب بولدى. مەنسۇرخان سىپاھلارنى قوغلاپ تۇ-تۇشقا بۇيرۇدى.

سىپاھلار بىلەن تالىپلار جىلغا ئاستىغا قوغلاپ چۈشۈپ گەمە ئېچىدە ئىبادەت قىلىۋاتقان ئۇن نەچچە ئاپئاق ساقاللىق بوۋايلارنى كۆرۈپ ھەيـ-ران قېلىشتى. سىپاھلار ھەممىسنى مەنسۇرخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. مەنسۇرخان بىلەن قېدىرخان ساقاللىرى ئۆرۈك چېچىكىدەك ئاقىرىپ كەتـ-كەن بۇ بىر توپ بوۋايلارنى كۆرۈپلا ھەيران قالدى:

— سىلەر نېمە ئادەملەر؟

ئاقساقال كىشىلەر ئۇندىمەستىن جىم تۇرۇۋالدى.

— بۇ كىشى ھەزرىتى سۇلتان مەنسۇرخان بولىدۇ ، ئۇ كىشى نېمىنى سورىسا شۇنىڭغا جاۋاب بېرىڭلار ،— دېدى سىپاھلاردىن بىرى.

ئاقساقال كىشىلەر يەنە جىم تۇرىۋەردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بېشىنى چۈشۈرۈۋېتىپ ، ساقلىنى بولۇشىغا قويۇۋەتكەنىدى. ئۇلار يەنە گەپ قىلـ-ماي جىم تۇرىۋەرگەندىن كېيىن تالىپلار ئېچىدىن سىيت ئۆمەرخان ئالدىغا چىقىپ ۋارقىرىدى:

— ئەگەر يەنە ئېغىز ئېچىشمايدىكەنسەن ، ئىسلام قىلىچى سەن كا-پىرلارنى ئەپۇ قىلمايدۇ.

ئاقساقاللار ئارىسىدىن بويى ئېگىز سالاپەتلىك بىر كىشى غەزەپ بـ-لەن سىيت ئۆمەرخانغا تىكىلدى.

— قولۇڭلاردا قىلىچ بولغاندىكىن كاللىمزنى ئالساڭلار ئېلىۋې-رىڭلار ، بىزدىن سۇئال سوراپ نېمە قىلىسلەر؟ قېنى كاللىمزنى ئې-

لىگلار. بىزنىڭ كىملىكىمىزنى سوراىسالغلار، بىز ئەجدادىمىزنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەي بىر ئۆمۈر بۇرھانغا سادىق بولۇپ ئۆلۈشكە نىيەت باغلىغان بۇددا راھىبلىرىدىن بولىمىز. ئاتا - بوۋىمىز بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىل بۇرۇن مۇسۇلمان بولۇشقا رازى بولماي، كۆچادىن تۇرپانغا قېچىپ كېلىپ، تۇرپان ئىسلامغا ئۆتكەندىن كېيىن قۇمۇلغا كەتكەنكەن. بىز قىلىچىگلار ئاستىدا جان بېرىشكە رازىمىزكى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىن ۋاز كېچىشكە رازى ئەمەس. بىز ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئوچۇق - ئاشكارا ئىبادەت قىلالمايمۇشۇنداق چۆل - باياۋاندىكى ئىبادەتخانىلارنى ئاۋات قىلىۋاتىمىز، چوڭلىرىمىز يۈز ياشتىن ئاشتۇق، ئەڭ ياشلىرىمىزمۇ ئاتمش ياشتىن كىچىك ئەمەس، ياشايدىغانلىنى ياشىدۇق، كۆرىدىغانلىنى كۆردۇق، قېنى بىزنى ئۆلتۈرۈڭلار، چېپىڭلار، ئاۋۋال مېنى چېپىڭلار.

مەنسۇرخان ئۆزىنى بېسىۋېلىپ تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— بىز سىلەرنى ئۆلتۈرمەيمىز، بۇنىڭدىن قىرىق نەچچە يىل مۇقەددەم بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلغۇچىلارنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈشتە، كىشىلەرنى ئۆز رازىلىقى بىلەن، چىن يۈرىكىدىن ئىسلامنى قوبۇل قىلىشقا دەۋەت قىلغان، شۇنىڭدىن بۇيان سىلەردەك بۇددا ئېتىقادچىلىرىغا تېغ تەگگۈزۈلمىدى. ئەينى چاغلاردا تەرغىبات ئۇچۇن كەلگەن ئىسلام ئەربابلىرى سىلەرنىڭ نەيزەگلار بىلەن ئېغىر زەخىملىنىپ ئۆلگەن چاغدىمۇ ئۇ كىشىنىڭ جان ئۇزۇش ئالدىدىكى ۋەسىيتىگە بىنائەن قاتىلغىمۇ تېغ تەگگۈزۈلمىگەن، بۇنى سىلەر ئوبدان بىلسىلەر...

— بۇنىڭ ھەممىسى بىز تەرەپتىكىلەرنىڭ يۈرىكىنى ئېرىتىپ ئۆزۈڭلارغا مايىل قىلىش ئۈچۇن ئىشلەتكەن ئۇستىلىقىگلار ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلىمىز،— دېدى ئاقساقال راھىبلاردىن بىرى،— شۇنىڭدىن باشلاپ بۇددا ئېتىقادچىلىرىنىڭ سانى ئازلاپ كېتىپ، ئىسلام ئېتىقادچىلىرى كۆپەيدى. ھازىر بىزگە ئوخشاش تاغۇ باياۋانلاردا يوشۇرۇن ئىبادەت قىلىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ سانىمىز ئاز بولسىمۇ، بىزگە ئەمدى ھېچقانداق ئۇستى-

لىق كار قىلمايدۇ.

مەنسۇرخان بۇ بىر بۆلۈك جاھىل بۇتپەرەسلەرنىڭ ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئۇمىدسىزلەنگەن بولسىمۇ، قېدىرخان بىر ئامالنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، قاتتىق تەگمەسلىككە ئىشارەت قىلدى. مەنسۇرخان ئۇلارنى غىزالاندۇرۇپ ئارام ئېلىشقا بۇيرۇق قىلىپ، ئۆز بارگاھىغا قايتتى.

ئەتىسى بامدات نامازدىن كېيىن قېدىرخان بىلەن تالىپلار مەنسۇرخاننىڭ چېدىرىغا جۇغلىشىپ، راھىب بوۋايلار توغرىسىدا غۇلغۇلا قىلىشتى. تالىپلار بۇددا راھىبلىرى توغرىسىدىكى ئىشلارنى قەدىمىي رىۋايەتلەردىن، جەڭنامىلەردىن ۋە مەددالارنىڭ سۆزلىگەن قىسسىلىرىدىن ئاڭلاپ يۈرگەن بولسىمۇ، بۇلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ باقمىغاچقا بۇ ئادەملەر گويا يەر يۈزىگە باشقا ئالەمدىن چۈشۈپ قالغان غەيرىي مەخلۇقلاردەك كۆرۈنگەنىدى.

— ئاجايىپ ئىش،— دېدى ئامانىسا ئەجەبلەنگەن ھالدا،— قۇمۇل زېمىنلىرى ئىسلاملاشقانغا نۇرغۇن يىللار بولغاندىن كېيىنمۇ ئىسلامدىن چېكىنىپ بۇتپەرەسلىك قىلىدىغانلار بار ئىكەن ـ ھە!

— قىزىم، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس،— دېدى قېدىرخان،— ھەتتا ئىسلام دىنى ئۇمۇملىشىپ يۈز نەچچە يىللاردىن كېيىنمۇ ئىسلامدىن چېكىنىپ كېتىدىغان ئىشلار كۆپ بولغان. سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ قەشقەر خەلقى ئىچىدە ئۇمۇملاشتۇرغان بولسىمۇ، سۇتۇق بۇغراخان ۋاپات بولۇپ نەچچە ئون يىل ئۆتكەندىن كېيىن قەشقەردىكى بىر تۈركۈم ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىدىن چېكىنىپ، خوتەن بۇتپەرەسلىرى بىلەن بىرلىكتە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قاراخانىلار بىلەن خوتەن بۇتپەرەسلىرى ئوتتۇرىسىدا يىگىرمەتۆت يىل جەڭ بولغان. ھارۇن بۇغراخاننىڭ ئوغلى يۈسۈپ قادىرخان دەۋرىگە كەلگەندە ئىسلام دىنى قايتا ئۇمۇملاشقان. سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلدۇرغان دەۋرى

دىن ، يۇسۇپ قادىرخاننىڭ ئىككىنچى قېتىم قايتا ئۇيۇملاشتۇرغان دەۋرىگە كەلگۈچە يۈز يىلدەك ۋاقىت ئۆتكەن.

بىر چەتتە ئولتۇرغان سىيت ئۆمەرخان گەپگە ئارىلاشتى:

— شۇڭا بۇرۇنقى زامانىنىڭ ئىسلام غازاتچىلىرى كاپىرلارغا قىلچە رەھىم قىلمىغانىكەن - دە ، بىزمۇ ئەگەر بۇ كاپىرلارنىڭ كاللىسىنى ئالمساق بىر زامانلاردىن كېيىن كۈچىنى ئۇلغايتىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشتىن يانمايدۇ.

— بىزەكلىكتىكى تاملارغا سىزىلغان بۇتنىڭ سۈرەتلىرىنمۇ چاناپ تۇگىتىش كېرەك ،— دېدى يەنە بىر تالىپ ئورنىدىن تۇرۇپ.

مەنسۇرخان تالىپلارغا مەنىلىك قاراپ ، ئەستايىدىللىق بىلەن ئويلىنىپ دېدى:

— ئەمدى ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ ، چۈنكى ھازىر زامان ئۆزگەردى. ئەگەر بىز بۇ قورالسىز راھىبلارنى ئۆلتۈرۈپ قويساق ئىسلامغا مايىل بولۇۋاتقان نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۈركۈتۈپ قويىمىز ، بىز يالغۇز شەھىرىنىڭ كۈچى بىلەنلا ئەمەس ، بەلكى ئەقىل - پاراسەتنىڭ كۈچى بىلەنمۇ ئىش كۆرۈشىمىز لازىمدۇر.

— بەرھەق ،— دەپ تەستىقلىدى قېدىرخان ئۇستاز ،— بىزەكلىكنىڭ تاملىرىدىكى بۇتلارنى چېپىپ تاشلاش بىلەن بۇتپەرەسلەرنىڭ يۈرىكىدىكى بۇتلارنى تۇگىتىش مۇمكىن ئەمەس.

شۇ ئەسنادا چېدىر تېشىدىكى تۇزلەڭدە ئارام ئېلىۋاتقان ئاقساقال راھىبلار ئىچىدىن ئۇشتۇمتۇت چۇقان - سۇرەن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. چېدىر ئىچىدىكى ھەممەيلەن يۈگۈرۈپ چىقىشتى. راھىبلار ئىچىدە ئاتمىش ياشلىق باتۇرخان ئاتلىق بىر كىشى بولۇپ ، ئۇنىڭ تۇيۇقسىز ھوشىدىن كېتىدىغان كېسىلى بار ئىكەن. ئۇنىڭ كېسىلى ھەپتىدە بىرەر قېتىم تۇتۇپ ، ھەر قېتىمدا بىرەر كۈن ھوشسىز يېتىپ قالىدىكەن ، پۈت - قوللىرى تارتىشىپ ، چىشلىرى كىرىشىپ كېتىپ نەچچە ئادەم بېسىۋالسىمۇ كۈچى يەتمەيدىكەن. مانا ھازىر ئۇنىڭ كېسىلى يەنە تۇتۇپ قاپتۇ...

قېدىرخان ئۇستاز يارىكەنت شەھىرىدىن بىرگە ئېلىپ چىققان تېۋىپقا ئۇنى داۋالاشنى بۇيرۇدى. تېۋىپنىڭ داۋاسى بىلەن ئۇنىڭ پۇت - قوللىرى تارتىشايدىغان، چىشلىرى كىرىشەيدىغان ھالەتكە كەلگەن بولسىمۇ، يەنىلا ھوشسىزلىقى ئەسلىگە كەلمەي ئۇخلىغاندەك خىرىلداپ يېتىۋەردى. مەنسۇرخان باشقا راھىبلارنىڭ يەنىلا ئۇلۇمگە تەييار تۇرۇۋاتقانلىقىنى تاماقمۇ يېمەي، سۇمۇ ئىچمەي، قاپقانغا چۈشكەن يىلپىزدەك تۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، قېدىرخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، يەنىلا قويۇپ بېرىش قارارىغا كەلدى. قېدىرخان راھىبلارنى بۇتپەرەسلىكىدىن ۋاز كېچىپ، ئاللانىڭ بىرلىكىگە قايىل بولۇپ، ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولۇشقا دالالەت قىلغان بولسىمۇ، ئۇلاردىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. شۇنداق بولسىمۇ قېدىرخان ئۇلارنىڭ خۇرجۇنلىرىنى نان - پان ۋە ھەرخىل يېمەكلىك بىلەن تولدۇرۇپ يولغا سېلىپ قويدى. راھىبلار ئۆزىنىڭ راستىنلا قويۇپ بېرىلگىنىگە دەسلەپتە ئانچە ئىشەنمەي، ئورنىدىن قوزغالماي بىر ھازا تۇرۇپ قېلىشتى. قېدىرخان «سىلەر كېتىۋېرىڭلار، بىز ھەمرايىڭلار باتۇرخان ھوشىغا كېلىپ ماڭالايدىغان بولغاندا يولغا سېلىپ قويىمىز» دەپ قايتا - قايتا تەكىتلىگەندىن كېيىن ئۇلار ئاندىن خۇرجۇنلىرىنى مورىسىگە ئارتىشىپ كېتىپ قالدى.

قېدىرخان تالىپلار بىلەن بېزەكلىككە كىرىپ تام سۈرەتلىرى ئىچىدىكى قەدىمىي چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ھەۋەس بىلەن كۆزدىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىسمىنى ۋە چېلىش ئۇسۇللىرىنى پەرەز قىلالمىدى. ئۇلار پېشىن نامىزىغا ئاز قالغاندا ئۇمىدسىز ھالدا بېزەكلىكتىن قايتىپ چىقىپ نامىزىنى ئوقۇدى. بۇ چاغدا ھېلىقى باتۇرخان ئاتلىق راھىب تېۋىپنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا ئاللىقاچان ھوشىغا كەلگەنىدى. قېدىرخان ئۇنىڭغا ھەمراھلىرىنى قويۇپ بەرگەنلىك توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭدىن قەدىمكى زامانىنىڭ چالغۇ ئەسۋابلىرى توغرىسىدا نۇرغۇن نەرسىلەرنى سورىدى. باتۇرخان ئۆزىمۇ سازەندە بولغاچقا قېدىرخانىنىڭ

ھەۋەس ئىشتىياقىغا زوقى كەلدى. لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە يەنىلا يات مۇخـ
لىسنىڭ ئەندىشىسى بار ئىدى.

— سىلەر بىزنىڭ ئاتا - بوۋىمىزنىڭ ئىبادەتخانىسىنى بۇزۇپ تاشلـ
ماقچىمۇ؟ كۆردىڭلارمۇ بولۇپ بۇزۇپ تاشلايسىلەر شۇنداقمۇ؟

— مەنسۇرخان تۇرپانغا ھۆكۈمران بولغىنىغا ئۇزۇن يىللار بولدى.
بۇزۇپ تاشلاشقا رۇخسەت قىلغان بولسا، مۇسۇلمانلار ئاللىبۇرۇن بۇزۇپ
تاشلىمايتتىمۇ؟

— ئەگەر سىز بۇتخانىمىزنى بۇزماسلىققا ۋەدە بەرسىڭىز، مەن سىز
قىزىققان چالغۇلار ھەققىدە ئۆزۈمنىڭ بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىمەن...

قېدىرخان مەنسۇرخان بىلەن قارىشۇپلىپ ھەر ئىككىسى بېشىنى لىڭ
شىتىپ ماقۇللۇقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، باتۇرخان ئاستا ئورنىدىن تۇ-
رۇپ ئۇلار بىلەن بىللە بېزەكلىككە كىردى. باتۇرخان تام رەسىملىرىدىكى
چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ، چالغۇ چېلىۋاتقانلارنىڭ ئىسمىنى، چېلىش ئۇسۇلـ
لىرىنى، ھەتتا تارىخىي مەنبەسى توغرىلىقمۇ تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

شامان ۋە بۇددا دىنلىرىدا ھەرقانداق سەنئەت دىن ئۇچۇن بولۇپ،
ھەرقانداق دىنىي پائالىيەتلەرمۇ سەنئەتتىن ئايرىلالمايتتى. بېزەكلىككە
ئوخشاش ئىبادەتخانىلارنىڭ تاملىرىغا سىزىلغان سۇرەتلەر دىنىي ئىبادەت
ئۇچۇن خىزمەت قىلاتتى. تام سۇرەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە دىنىي رىۋايەتلەر-
نىڭ ۋەقەلىكى تەسۋىرلىنىپ، كىشىلەر سەنئەت ئارقىلىق دىنىي تەربىيگە ئـ
گە بولاتتى. بۇ خىل بۇددا ئىبادەتخانىلىرىدا «ناتاكا»[1] دەپ ئاتىلىدىـ
غان بىر خىل قەدىمىي تىياتىر ئويۇنلىرى، «مائىترى سىمىت» ناملىق چوڭ
تېپتىكى بىر سەھنە ئەسىرى ئوينىلىپ تۇراتتى. بۇ ئەسەر قويۇق دىنىي
تۇس ئالغان بولۇپ، مائىترىنىڭ ھەرخىل ساۋابلىق ئىشلىرى مەدھىيىلىنەتـ
تى. مائىترىنىڭ ساكيامونى بىلەن ئۇچراشقان يېرىگە كەلگەندە راھىبلار

① ناتاكا — قەدىمىي توخار تىلىدا دراما ياكى تىياتىر دېگەن مەنىدە.

يغا - زاره قىلشاتتى. راھبلارنىڭ ئاخشامقى ئويۇنى «مائىترى سىمىت»نىڭ بەشىنچى ئاخشىمى بولۇپ، دەل ئەنە شۇ ئۇچراشقان يېرىگە كەلگەندە يىغا - زاره قىلىشقاندا قېدىرخانلار ئاڭلاپ قالغانىدى. قېدىرخان «مائىترى سىمىت» دېگەن ئىسمىنى ئاڭلاپ، دەرھال سورىدى:

— بۇ ئويۇن ناخشا بىلەن داۋاملىشامدۇ؟

— شۇنداق، — دېدى باتۇرخان باشتىن ئاياغ ساز - ناخشا بىلەن داۋاملىشىدۇ، مائىترىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنىڭ ۋەقەلىكى جەمئىي بەش كۈندە تۈگەيدۇ.

بەش ئاخشام ئوقۇلىدىغان ناخشىلارنىڭ ھەممىسىنى سىز بىلەمسىز؟

— ئەلۋەتتە بىلىمەن، — دېدى باتۇرخان.

قېدىرخان باتۇرخاندىن رازى بولغان ھالدا بېزەكلىك ئىچىدىن قايتىپ چىقتى. باتۇرخاننى بىللە ئېلىپ كېتىپ، پەيدىنپەي ئىسلامغا دالالەت قىلىپ كۆرۈشكە، ئۇ بىلىدىغان ئاھاڭلارنى تولۇق قولغا كىرگۈزۈشنىڭ ئامالىنى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. مەنسۇرخانمۇ شۇنداق قاراشتا ئىدى.

— ئەگەر ئۇنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىپ ئىمان ئېيتقۇزالسىلا ساۋابنىڭ چوڭىنى ئالغان بولاتتىلا. لېكىن بۇ جاھىللارنىڭ ئىمانغا كەلمىكى تەس. ئەگەر بۇلار ئۆلۈپ تۈگىسە، بۇلار بىلىدىغان ئەڭ قەدىمكى كۈچا، تۇرپان، قۇمۇل ئاھاڭلىرىنىڭ جەۋھىرىمۇ تەڭ ئۆلىدۇ.

قېدىرخان باتۇرخان بىلەن ئەستايىدىل سۆزلىشىپ، ئۇنىڭ كېسىلىنى تولۇق ساقايتىپ بولغاندىن كېيىن يولغا سېلىپ قويۇشقا ۋەدە بېرىپ ئۆزى بىلەن بىللە مېڭىشقا كۆندۈردى. باتۇرخان ئۆزى ئۈستا نەغمىچى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۈستا رەسسام ئىدى. شۇڭا بېزەكلىك ئىچىگە قايتىپ كىرىپ، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن تاملارنىڭ ئۈستىدىكى چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ سۈرەتلىرىنى تولۇق سىزىپ قېدىرخانغا تەقدىم قىلدى. ئۇلار ئەتىسى مەنسۇرخاننىڭ ئوردىسىغا قايتىپ كەلدى. قېدىرخان ئۈستاز باتۇرخان بىلىدىغان قەدىمىي ئاھاڭلارنى تولۇق ئۆگىنىۋېلىش ئۈچۈن بىر تەرەپتىن دا-

ۋاملىق تۇرده ئۇنىڭ تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن مۇ-
قام تالىپلىرىغا ئۇنىڭ بىلىدىغان ئاھاڭلىرىنى ئۆگىنىۋېلىشنى تاپشۇردى .
باتۇرخان قەدىمىي كۇچا بۇددا ئەلنەغمىلىرىنىڭ ئاھاڭلىرىنى تالىپلارغا
ئۆگەتكەندىن باشقا قۇمۇل ، تۇرپاننىڭ يەرلىك ئاھاڭلىرىنىمۇ ئۆگەتتى .
بەزىدە باتۇرخاننىڭ كېسىلى تۇتۇپ ھالىدىن كەتكەن چاغلىرىدا مەنسۇر-
خان ئۆزىنىڭ ئەك ئۇستا تېۋىپلىرىنى ئەكىلىپ ئۇنى داۋالتىپ تۇردى .
شۇڭا ئۇنىڭ كېسىلىمۇ بارغانسېرى ياخشى بولۇشقا يۈزلەندى . باتۇر-
خان ئۆزىنىڭ بۇ قەدەر چوڭ خەيرخاھلىققا ۋە يۇقىرى ھۆرمەت - ئىناۋەتكە
سازاۋەر بولغىنىدىن رازى ئىدى . كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ بەزى تا-
لىپلار بىلەن بىر تۇغقان - قېرىنداشلاردەك ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتتى .
بۇ ھال مەنسۇرخان بىلەن قېدىرخاننى ئالاھىدە خۇشاللاندۇردى . قېدىر-
خان غىزا ۋاقىتلىرىدا ، سەيلىگە چىققان ۋاقىتلاردا باتۇرخانغا ئىسلام
ئەخلاقى توغرىسىدا ، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى توغرىسىدا
توختىماي سۆزلەيتتى . قېدىرخان بىلەن جانجىگەر قېرىنداشتەك بولۇپ
كەتكەن باتۇرخانمۇ بۇنداق گەپلەرنى بۇرۇنقىدەك جاھىللىق بىلەن رەت
قىلماي ، ئەستايىدىل ئاڭلايدىغان بولدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ
ئىسلام دىنىغا مايىللىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . ئەنە شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە
سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان باشلىق مۇقامچىلارنى دەرھال ئوردىغا
قايتىپ كېلىش توغرىسىدا يارلىق ئەۋەتتى . قېدىرخان مەكتۇپنى تاپشۇرۇ-
ۋالغان ھامان تالىپلارنى ئېلىپ يولغا چىقماقچى بولدى . بۇ چاغدا كېسە-
لى ساقىيىپ تېمەنلىشىپ قالغان باتۇرخان ئۇچۇن بۇ ئايرىلىش تولىمۇ ئە-
غىر تۇيۇلدى بولغاي ، خوشلىششى ئالدىدا بىردىنلا ھۆكۈرەپ يىغلاپ تاش-
لىدى . ئۆزىنىڭ چىن دىلىدىن ئىسلامغا مايىل بولغانلىقىنى ، ئىمان ئېيتىپ
مۇسۇلمان بولۇپ تالىپلار بىلەن يارىكەنت دىيارىغا بىللە كېتىش ئارزۇسىنى
بايان قىلدى . قېدىرخان ئۇستاز ئۇنىڭ تەلىپىگە دەرھال ماقۇل بولۇپ ،
ئىسلام ئۆلىمالىرىنى چاقىرىپ ، باتۇرخاننى ئىسلام قائىدىسى بويىچە

غۇسلى ـ تاھارەت قىلدۇرۇپ ، ئىمان ئېيتقۇزۇپ مۇسۇلمان قىلدى. ئىككى رەكەت نامازدىن كېيىن مەنسۇرخان ئۇنى مۇبارەكلەپ زەرباپ تون ياپتى ھەمدە ئىگەر ـ جابدۇقلۇق قاشقا ئاتتىن بىرنى ھەدىيە قىلىپ قېدىرخان بىـ لەن بىرگە يولغا سالدى. باتۇرخان يول بويى تالىپلار بىلەن نامازدا بىرـ گە بولۇپ يارىكەنت شەھرىگە يېتىپ بارغۇچە ئىسلام دىنىنىڭ پەرز ، سۇنـ نەتلىرىدىن باشلاپ ، ھەممە قائىدە ـ يوسۇنلىرىنىچە تولۇق ئۆگىنىپ بولـ دى.

5 - باب

سۇلتاننىڭ پەرمانى بىلەن يېڭى ياسالغان چاھارباغ شۇ قەدەر چىرايلىق بولۇپ كەتكەنىدىكى ، رەڭگا رەڭ گۈللەر بىلەن مەجنۇنتال قوشۇلۇپ تەبىئەتنىڭ گۈل تاجىدەك كۆرۈنەتتى . باغ ئىچىدىكى قىپقىزىل رەڭگە كىرىپ مەي باغلىغان قوقان گىلاسلىرى گويا پەرىزاتلارنىڭ بويىنىدىكى ئۇنچە - مەرۋايىتلارنى ئەسلىتەتتى . جىنەستىلەرنىڭ قويۇق ياپراقلىرى مارجان ئاسقان پەرىلەرنىڭ يۈزىگە يېپىلغان يېشىل چۈمبەلدەك مەيىن شامالدا سۈس تەۋرىنەتتى . باغ ئىچىنى كېسىپ ئۆتكەن كىچىك ئېرىقتا تولغۇنۇپ ئېقىۋاتقان زىلال سۇلار كۈن نۇرىدا سىماپتەك پارقىراپ چىملدايتتى . باغ ئىچىگە كىرگەن كىشى ئۆزىنى بېھىشقا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى . چاھارباغنىڭ ئالتۇن نەقىشلىك يوغان دەرۋازىسىدىن رەڭگا - رەڭ پۈپۈك ئىسلىغان ، قوڭغۇراقلىرى جىرىڭلاپ تۇرىدىغان ياسداق بىر مەپە كىرىپ كەلدى - دە ، مەپە ئىچىدىن ئىككى مەڭزى قىزىل ، قاش - كىرپىكى قويۇق ، كۆزلىرى ئويناق ، ھەربىكەتلىرى چاققان ، خۇش خۇي بىر يىگىت چۈشتى . بۇ يىگىت تاجدار سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دەرۋازىغا يېقىن سېلىنغان شىپائىغا كېلىپ ، مۇلازىملار تەييارلىغان گۈلشارابلاردىن ئىچىپ ، يالغۇز ئارام ئېلىپ كىتاب ئوقۇشقا كىرىشتى . شۇ ئەسنادا باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشقان چوڭ شىپائى ئىچىگە بىر توپ كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان بىر ساھىبجامال قىز كىرىپ كەلدى . قىزنىڭ نازۇك بەستىگە ياراشقان شايى كۆڭلەكلىرى ئۇنى ھۇرلەردەك گۈزەللەشتۇرۇۋەتكەنىدى . سۇلتان قىزنى يىراقتىن كۆرۈپ دەسلەپتە بابۇر خاندانلىقىدىن مېھمانغا كەلگەن خانزادە قىزلارنىڭ بىرى بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى ، لېكىن ئۇزاق

ئۆتمەي ئۇ قىز ھەمراھلار كەلتۈرۈپ بەرگەن ساتارنى قولىغا ئېلىپ چېلىشقا باشلىغاندا سۇلتان ئاندىن ئۇنىڭ ئاماننسا ئىكەنلىكىنى تونۇدى ۋە ئۇ- نى مۇشۇ باغقا بىر ھەپتە ئارام ئېلىشقا ئەۋەتكەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى. ئاماننسا ساتار چېلىپ مۇقام ئېيتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇ قە- دەر يېقىملىق ۋە ياڭراق ئىدىكى، باغ قۇشلىرىمۇ ئۇنىڭغا جور بولۇپ، سايرىشىپ بېرىۋاتقاندەك، رەڭگارەڭ كېپىنەكلەرمۇ ئۇنىڭ نەغمىسىگە كەل- تۈرۈپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقاندەك، ھەتتا ئەتراپنى ئايلىنىپ سەكرەۋاتقان كىچىككىنە جەرەن بالىسىمۇ ئۇنىڭ مۇقامىغا تەڭكەش قىلىپ دەسسەۋاتقان- دەك كۆرۈنەتتى. سۇلتان ئۆزى ئاستا قەدەم تاشلاپ ئاماننساغا يېقىنلاپ كەلدى.

بالا دەشتى ئارا بۇلبۇل ئۆتەر ئەردى چېكىپ ئەپغان،
كېچە - كۈندۈز كۆڭۈل ئەندىشدە باغرى بولۇپ ھەم قان.
بۇگۈن ئول خۇشناۋا بۇلبۇل ئۇچۇپ كۆكتە تېپىپ دەرمان،
يېتىپ كەلدى گۈزەل گۈلشەن ئارا سايراپ، ئۇرۇپ خەندان.

ئاماننسانىڭ مۇقامنى ئاڭلىغان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ لەۋلىرى يېنىك تىترەپ، بۇرۇتلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس لىپىلداپ كەتتى. ئاماننسا بىر يېڭى مۇقامنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، كا- مالچىنى يېنىغا قويۇپ قالغاچ قانىتىدەك ئىنچىكە قاشلىرىنى يىمىرىپ، چوڭقۇر خىيالغا پاتتى ۋە دەرھال قولىغا قەغەز، قەلەم ئېلىپ بىر نېمىلەرنى يازدى. ئاندىن ساتارنى قايتا قولىغا ئېلىپ، تاغ سەلكىندەك لەرزان بىر ئاھاڭغا چېلىپ تاڭ بۇلبۇلىدەك خۇش ئاۋازىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى - دە، پۈتۈن باغ ئىچىنى زىلزىلگە كەلتۈرۈۋەتتى. كامالچا ساتار تارى ئۈستىدە گويا باغ ئېرىقلىرىدىكى ئويناق سۇلاردەك راۋان ئاقماقتا ئىدى. مۇقام ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەندە ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدا ئاجايىپ بىر خىل سىرلىق

ھەسرەت ئەكس ئېتىپ ، قويۇق ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدا سىمابىتەك ياش ئۇنچىلىرى لغىلداپ ، ئاۋازى بارا - بارا تۆۋەنلەپ ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ چىرايىدىكى ھەسرەت ئىپادىسى نەپرەت ئالامتى بىلەن ئالمىشىپ ، بىر جۈپ كۆزى بىر نۇقتىغا غەزەپ بىلەن تىكىلدى . مۇقام ساداسىنىڭ دولقۇنلىرىنى پەلەككە كۆتۈرۈپ بارغان ئاۋازنىڭ قويۇپ بەردى . سۇلتاننىڭ قەلبىدە ئامانىسا بىلەن تەڭ تەڭرەيتتى ، دولقۇنلىناتتى . بويىغا يېتىپ قالغان ئامانىسانىڭ سەرۋىدەك ئۆسكەن زىلۋا بويى ، ئاپئاق يۈزى ، نۇر چاقناپ تۇرىدىغان سېھرلىك كۆزلىرى ھەرقانداق كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرمەي قالمايتتى . سۇلتان يېنىك قەدەم بىلەن شىپالىق ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە ئامانىسا ئۇنى كۆرۈپلا مۈزدەك سۇدىن ئەندىكىپ كەتكەندەك ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە كېيىكتەك شوخ ئۆتكۈر كۆزلىرىنى تېز ھەرىكەتلەندۈرۈپ ، دەرھال ئەتراپقا قارىدى . ئەتراپتا كېنىزەك قىزلار يوق ئىدى . ئۇلار ئامانىسانىڭ دەخلى قىلماسلىق ئۈچۈن ئۇنى خالي قالدۇرۇشقانىدى . ئامانىسا ئۆزىنى توختىتىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى كۆرۈپ ، شەلپەردەك قىزىرىپ كەتتى .

— مەرھابا ئەزىز شاھىم ،— دېدى ئامانىسا بىر ھازادىن كېيىن .

— بەك تەكەللۇپ قىلىپ كەتمەك خېنىم ،— دېدى سۇلتانمۇ ئۇنىڭغا ئوردا قائىدىسىنى بۇزۇپ . ئامانىسا سۇلتاننى شىپالىدىكى خوتەن گىلەملىرىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان مەخمەل كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى .

— خېنىم ،— دېدى سۇلتان ،— ئاڭلىشىمچە ئۆزلىرى يېقىندا باتۇرخاندىن ئۆگەنگەن قەدىمىي كوشان ئاھاڭلىرىدىن ئىلھاملىنىپ ، بۇلبۇل ناۋاسىغا تەقلىد قىلىپ ، ئىنسان قەلبىنى خۇشاللىققا چۆمدۈرىدىغان بىر يېڭى مۇقام كەشپ قىلىپلا . شۇ مۇقامنى ئاڭلاپ باقسام دېگۈدەك...

ئامانىسا بىر ئاز جىم تۇرۇپ قالدى ، ئاندىن مەغرۇر ھالدا كۈلۈمسىرەپ « خوپ شاھىم ! » دېدى - دە ، ساتارىنى قولىغا ئالدى . ئۇ چەكـ

سىز مېھرىبانلىق نەزەرى بىلەن قاراپ ئولتۇرغان سۇلتانغا خىجىللىق ئىچىدە كۆز تاشلاپ لېۋىنى يەڭگىل چىشلەپ قويدى. قوشۇمسىنى يېنىك تۇرۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، بۇلبۇل ناۋاسىغا تەقلىد قىلىپ ئىجاد ئەتكەن ئاھاڭلىرىنى چېلىشقا باشلىدى. بۇ ئاھاڭ كۈيى - غەزەللەرنىڭ خىلمۇ خىللىقى ۋە ئاھاڭلارنىڭ كۆپ ئۆزگىرىشلىك ئالاھىدىلىكى بىلەن سۇلتاننىڭ قەلبىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلدى. بۇ ئاھاڭلارغا ئامانىسانىڭ قەلبىدىكى تاشقىنلاپ تۇرغان قاينىاق ھېسسىياتى سىڭدۈرۈلگەنىدى. مۇقام كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا باشلىنىپ كەچكى شەپەق كەڭ دالاغا ئالتۇن نۇرلىرى بىلەن ھەل بەرگەن، باغ ئىچىدىكى ئېگىز سۇۋادانلارنىڭ باشلىرىغا قىزغۇچ تاج پەيدا قىلغان مەزگىلدە ئاخىرلاشتى. ئامانىسا ئەڭ ئاخىرقى بىر مىسرا غەزىلىنى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن، چوڭقۇر بىر نەپەسلىنىپ ساتارىنى چىڭ تۇتقان ھالدا كۆزىنى بىر ھازا يۇمۇپ جىمجىت تۇرۇۋالدى. ئۇ سۇلتاننىڭ باھاسىنى كۈتۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. لېكىن سۇلتان لام-جىم دېمەستىن ئولتۇراتتى. ئۇ گويا قاتۇرۇپ قويغان ھەيكەلدەك بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە قېتىپ قالغانىدى. ئاشۇ نۇقتىغا ئامانىسانىڭ نۇرلىنىپ تۇرىدىغان سېھرىلىك گۈزەل چىرايى، تەمكىنلىكى، زېرەكلىكى، ئۆتكۈر-لۈكى جەم بولغانىدى. سۇلتان بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن تۇيۇقسىز ھوشىغا كەلگەندەك، ئاستا تەۋرەپ قويدى - دە، يۇرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر تەكتىدە ۋىلىلداپ يېنىۋاتقان تۇنجى مۇھەببەت ئۇچقۇنلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، يەنىلا ئۆزى ئەڭ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان بۇ يېڭى مۇقامدىن سۆز باشلىدى:

— خېنىم، — دېدى سۇلتان، — بۇ يېڭى مۇقاملىرىغا ھېسابسىز مەدھىيە شېئىرلىرىنى يازسامۇ ئازلىق قىلغۇدەك. ئەگەر رازى بولسىلا، بۇ يېڭى مۇقامغا نام قويۇپ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ پايتەختى ياركەنت شەھىرىدە بىر يېڭى مۇقام دۇنياغا كەلگەنلىكىنى خەلقى ئالەمگە جاكارلايلى. بۇ يېڭى مۇقامغا قانداق نام قويۇشنى ئۆزلىرى ئويلىنىپ قويسىلا، مەنمۇ

ئويلنايي...

ئاردىدىن بىر نەچچە ھەپتە ئۆتكەن مەزگىلدە چاھارباغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھۈرىيەت مەيدانىغا مىڭدىن ئارتۇق ئېسىلزادىلەر توپلاشتى. ئالىم ۋە پازىللار ئوردا مۇغەننىلىرى ۋە خانلىق مۇقام مەدرىسىنىڭ تالىپلىرى جەملىشىپ ئېلىپ بېرىلغان مۇقام بەزمىسىدە ئاماننىسانىڭ بۇلبۇل ناۋاسىغا تەقلىد قىلىپ ئىجاد ئەتكەن يېڭى مۇقامى ئورۇندالدى.

ئارەزىڭنى باغ ئارا چۈن كوردى ھەيران بولدى گۈل،
بەرگسىز قالدى نىدىنكىم، بەس، پەرىشان بولدى گۈل.

بادەدىن گۈل—گۈل كۆرۈپ ئول يۈزنى، ئانىڭ ھەجرىدىن
چاك— چاك ئولغان كۆڭۈلدەك تەھ—بەتەھ قان بولدى گۈل.

ئاماننىسانىڭ كۈيى ناۋاسى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەندە قىز - يىگىتلەر مۇقام نەغمىسگە جور بولۇپ ساماغا چۈشتى. مۇقام نەغمىسى بىلەن شوخ ساما ئۇسسۇللىرى بىر - بىرىگە گۆش بىلەن ياغدەك يېپىشىپ، ماسلىشىپ كەتكەندى. مەيدان قاينام - تاشقىنلىققا چۆمدى، مەيداننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان سورۇن ئەھلى ھاياجانلانغانلىقىدىن ئۆزىنى باسالماي «ئاپىرىن» دەپ ۋارقىراشتى. ئاماننسا ئاخىرقى مىسرانى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن، خانزادە - نازىنىلار ئاماننسانى قۇچاقلاپ، ھاياجانغا تولغان ياش ئۇنچىلىرى بىلەن ئۇنى مۇبارەكلىدى.

— مۇھتەرەم ئەزىزلەر،— دەپ ئۇنلۈك سۆزلىدى سۇلتان سورۇن ئەھلىگە قاراپ،— بۇ يېڭى مۇقام خۇشاللىق تۈيغۇسى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان كاتتا مۇقام بوپتۇ. ئەزىزلەرنىڭ بۇ يېڭى مۇقامغا نام قويۇپ بېرىشىنى سورايمىز.

سورۇن ئەھلى ئىچىدە ھەرە ئۇۋۇسسەدەك غۇڭشىغان ئاۋازلار ھەيداننى

بىر ئالدى. بەزىلەر «شادىيانە مۇقامى» دەپ نام قويۇشسا، يەنە بەزىلىرى «بۇلبۇل ناۋاسى» دەپ ۋارقىرىشاتتى. لېكىن ئاخىرىدا «بۇلبۇل ناۋاسى» دېگۈچىلەر بارغانسېرى كۆپەيگەن بولسىمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بېشىنى چايقاپ خىيال سۈرگەن ھالدا جامائەتكە يۈزلەندى:

— ئەزىز بۇرادەرلەر، مېنىڭچە بۇ يېڭى مۇقامغا «ئىشرەت ئەنگىز» دەپ نام قويساق قانداق بولار؟

قېدىرخان ئۇستاز گويا گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى، ئامانىنسا رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولغاندىن كېيىن قېدىرخان ئۇستاز سۇلتانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەزىزۇ بىلەن ئېگىلدى:

— بۇ نام ناھايىتى لايىق قويۇلدى ئۇلۇغ شاھىم. «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەننىڭ مەنىسى خۇشاللىق قوزغاش دېمەكتۇر ...

قېدىرخان ئۇستاز سۆزلەۋېتىپ، قېشىدا ئولتۇرغان ئەمرزادىلەرگە سوئال نەزىرى بىلەن كۆز تاشلىدى. مېھمانلارمۇ بۇ نامنى مۇۋاپىق كۆرۈپ بېشىنى ئېگىپ قويدى. سورۇن ئەھلى ئىچىدە غۇلغۇلا يەنە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ ھەممىسى «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەننى تەكىتلىدى. سۇلتان سۆزىنى يەنە داۋام ئەتكۈزدى:

— بىز «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامى ئارقىلىق تەرەققىياتچىلىقتا ۋەيران بولۇۋاتقان كىشىلەرنى يېغا - زارە دۇنياسىنىڭ روھىي كىشەنلىرىدىن ئازاد ئېتەيلى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوردا ئىچىدىكى خوجا پەخرىدىننى ياقلايدىغان بىر بۆلۈك تۆرىلەرگە دائىتىملايدىغان ھەر قانداق سۆزلەردىن ساقلانغان بولسىمۇ، تەرەققىياتنى تەرەپدارى بولغان مىرزا ئەلى تاغاي زەھەر يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ تاتىرىپ كەتتى. لېكىن سۇلتانغا ئوچۇق-ئاشكارا قارشىلىق بىلدۈرۈپ سورۇندىن چىقىپ كېتىشكە پېتىنالماي ئوغسىنى ئىچىگە يۇتتى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان بىلەن پەس ئاۋازدا

بىر نېمىلەرنى سۆزلىشۈۋېتىپ يەنە جامائەتكە قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرـ دى :

— مۆھتەرەم ئەزىزلەر ، ھۆرمەتلىك ئالىم ۋە پازىللار ، مۇقامچىلار ۋە مۇغەننىلەر ، مەن ھازىر سىلەرگە خاندانلىقىمىز تارىخىدىكى بىر چوڭ ئىشـ نى جاكارلايمەن . ئالدىمىزدىكى تەڭلى باھاردا مەشھۇر فەلەكىيات ئالىمى ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈپ ، ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسى ۋەيـ ران بولغانلىقىغا توقسەن يىل توشىدۇ ، بىز ئەنە شۇ كۈندە ئىسلام ئەللـ رىدىكى خاندانلىقلاردىن مېھمان چاقىرىپ ، پايتەخت ياركەنت شەھىرىدـ كى رەسەتخانىمىزنىڭ تەسىس مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈش بىلەن تەڭ ، ئالىم ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ كاتتا نەزىر ئۆتكۈزمەكچىمىز ...

مەيدان ئىچىدە ھەرە ئۇۋۇسىدەك گۇڭگۇلدىغان ئاۋازلار پەيدا بولـ دى ، لېكىن كىشىلەر سۆلتاننىڭ سۆرلۈك چىرايىدىن تەپتارتقانلىقتىن غۇلـ غۇلا پەسىيىپ ، ھەمىلەن تەقەززالىق بىلەن سۆلتانغا تىكىلىپ سۆزىنىڭ داـ ۋامىنى كۈتتى . سۆلتان سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى :

— بىز رەسەتخانا مۇراسىمىغا ئۈلاپ تەنتەنىلىك نورۇز ئايىمى ئۆتكۈـ زىمىز . بۇ ئايەمدە مۇقامچىلارنىڭ مۇقام مەرىكىسى كېچىلىكى ، شائىرلارـ نىڭ مۇ شائىرە كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلىدۇ ، ئۇنىڭدىن باشقا داڕۋازلار ، خەتـ تاتلار ۋە نەققاشلارمۇ ئۆز ماھارىتىنى كۆرسىتىدۇ ، ئالاھىدە تۆھپە يارات ـقانلارغا ئوردا تەرىپىدىن ئىنئام بېرىلىدۇ . نورۇزدا ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇقام مەرىكىسىگە ئۆز مۇقامچىلىرىمىزدىن باشقا ئىران ، ئىراق ، ھىندىستان ، مـ سىر ، كەشمىر ، ئوسمانىيە قاتارلىق ئەللەرنىڭ مۇقامچىلىرىمۇ تەكلىپ قىلـ ىنىدۇ .

سورۇن ئەھلى ئىچىدە تەنتەنە كەيپىياتلىرى بىلەن غۇلغۇلا قىلىشلار بىرلىشىپ كەتتى ، ئامانىنساموۇ بىر بۆلۈك مۇقام تالىپلىرى بىلەن ئاللىقانـ داق بىر نېمىلەرنى سۆزلىشىپ ھاياجانلىنىۋاتاتتى . سۆلتان ئامانىنسانىڭ خۇش خۇي كەيپىياتىغا قاراپ ، مەمنۇنىيەتلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ ئۇنى

ئالدىغا چاقىردى:

— ھۆرمەتلىك خېنىم، ئۆزلىرى «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى ئاشۇ مەيكىگە سوۋغات قىلىدىلا، شۇڭا ياخشى تەييارلىق قىلسىلا جۇمۇ ...

ئامانىنسا شاھ ۋە جامائەتنىڭ ئالدىدا ھودۇقۇپ جىم تۇرۇپ قالدى. لېكىن ئۇ شاھنىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەنلىكىنى، شۇڭا ئاتايىتەن ئاشۇ ۋەزىپىنى بەرگەنلىكىنى چۈشىنىپ تۇراتتى. ئەمما يۈرىكى ھاياجاندىن دۈپۈلدەيتى. مەھمۇد ئاكا، قېدىرخان ۋە ساۋاقداش تالىپلار ئامانىنسانى تەبرىكلەشتى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى سۇلتاننىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، بۇگۈنكى سورۇنغا فۇزۇلنىڭ شاگىرتلىرىمۇ داخىل بولغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ شاھنىڭ قوبۇلىغا تەشنا ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى. سۇلتان ئۇلارنى قوبۇل قىلىشقا ماقۇل بولغاندىن كېيىن، بېشىغا ئاق داكىدا سەللە ئورىغان قىرىق بەش ياشلاردىن ھالقىغان سالاپەتلىك ئىككى كىشى سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ چوڭقۇر تەزىم ئادا قىلدى:

— بىز ھەزرىتى مۇھەممەد سۇلايمان فۇزۇلنىڭ شاگىرتلىرىدۇرمىز. ئۇستازىمىز ئۆزى يازغان دىۋانى بىلەن مەرھۇم ئەلشىر نەۋائىينىڭ كۇللىياتىنى جانابلىرى جەملەۋاتقان مۇقاملار ئۈچۈن ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتكەنىدى. شاھ ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىپ ئېلىشىنى سورايمىز ...

ئۇلار سۆزلەۋېتىپ كۇمۇش بىلەن نەقىشلەنگەن ساندۇقنى ئېچىپ «دىۋان فۇزۇلى» ناملىق قاتتىق زەر تاشلىق كىتاب بىلەن ئەلشىر نەۋائىينىڭ كىتابلىرىنى بىر - بىرلەپ ساندۇقتىن ئېلىپ كۆرسەتتى. كىتابلار ئىچىدە «خەزائىنۇل مەئانى» قاتارلىق ئون ئالتە خىل شەكىلدە يېزىلغان ئۇچ مىڭ نەچچە يۈز شېئىردىن تەركىب تاپقان كۇللىيات بار ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كىتابلارنى بىر - بىرلەپ ۋاراقلاپ كۆزىگە سۈرتتى ۋە فۇزۇلى ھەزرەتلىرىگە تەشەككۇر ئېيتتى. كىتابلارنى ئېلىپ كەلگۈچىلەرگە زەرباپ تون يېپىپ، ئالتۇن لىگەندە سوۋغاتلار ھەدىيە قىلدى.

ئامانىسا پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، « ئىشرەت ئەنگىز » نى تولۇقلاش-
قا ، مۇكەممەللەشتۈرۈشكە كىرىشتى. ئۇنىڭ قولىدىن كۇن بويى ساتار
چۈشمەيتتى ، ئالدىدىن ئەبجەد كۆي يازمىسى يىراق بولمايتتى. ئوردا
مۇغەننىلىرى تەمبۇر - دۇتارلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەڭكەش بولاتتى. مەھمۇد
ئاتا ، قېدىرخان ئۇستازلار ئۇنىڭغا مۇقامنى قانداق تولۇقلاش ، قايسى
بۆلىكىنى قانداق ئۆزگەرتىش ھەققىدە ئەھمىيەتلىك مەسلىھەتلەرنى بېرەت-
تى. ئامانىسا بۇگۈنمۇ سەھەر تۇرۇپ يەنە ئاشۇ « ئىشرەت ئەنگىز » نى
مەشق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى ساتار پەردىلىرى ئۈس-
تىدە چاپسا ، ئەۋرىشىمدەك بەللىرى مۇقام ئاھاڭىنىڭ دولقۇنلىرىغا ئەگ-
شىپ تولغىناتتى. سەرۋىدەك زىلۋا بويى ، ئاپئاق يۈزى ، نۇر يېغىپ تۇرە-
دىغان سېھرلىك شەھلا كۆزىدە شادلىق تەبەسسۇمى جىلۋە قىلاتتى. قايە-
نام - تاشقىنلىق نەغمە - ناۋا ساداسى گۈلزارلىقنىڭ ئۈدۈلىدىكى ھۈجرىدا
ئارام ئېلىۋاتقان خان ئايىمنىڭ قۇلىقىغمۇ ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ
پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تەركىدۇنياچىلارنىڭ « بۇ دۇنيا رىيازەت ، گۇناھ ۋە ربزا-
لەت مەسكەنىدۇر ، ھەممە گۈزەللىك ۋە سائادەت مەھشەردە. بۇ دۇنيادا
ئازاب چەكسەڭ ، ئاخىرەتتە راھەت — پاراغەت كۆرىسەن » دېگەن ئۇقۇم
سىڭىپ كەتكەن بولغاچقا نەغمە - ناۋالار دەسلەپتە ئاڭلانغاندا قۇلقىنى
ئېتىۋالدى ، لېكىن ئىنسان قەلبىنى سېھرلىگۈچى بۇ گۈزەل نەغمە - ناۋا
ئىنسانىنىڭ يۇرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىدىكى نازۇك جايلىرىغا شۇڭغۇپ
كىرمەي قالمايتتى. خان ئايىم ئاستا - ئاستا پەنجىرە ئالدىغا كېلىپ قال-
غىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى. ئۇ سۇغا تەشنا بېلىقتەك چاڭقىغان قەلبىنى
باسالماي گۈزەل ۋە يېقىملىق مۇقامغا قۇلاق سالاتتى. ۋوجۇدى ھاياجان-
دىن تىترەيتتى. خۇشاللىق تەنتەنىلىرى ئۇلغايغاندا خان ئايىمنىڭ يۈرەك
تەكتىدە « ئاھ ، نېمىدېگەن مۇكەممەل! نېمىدېگەن يېقىملىق ، خۇشناۋا! » دې-
گەن سادا جاراڭلاپ كېتەتتى . گۈزەل دۇنيانىڭ گۈزەل تۈيغۇلىرى پۈتە-
كۈل ۋۇجۇدىنى چۇلغاپ ، ئۇنى مەست— بىھۇش قىلاتتى. پۈتۈن ۋۇجۇدە-

نى كېچە ـ كۈندۈز خىلۋەت ئىچىگە بەنت قىلىۋەتكەن بۇ تەقۋادار ئايالنىڭ يۈرەك كېسىلى ئۈچۈن بۈنىڭدىن باشقا شىپالىق دورا يوق ئىدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنى باشقىچە بىر گۈزەل دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. خان ئايىم بىردىنلا جىم بولۇپ قالدى، ئويغا چۆمدى، ياقىسىنى چىشلىدى، كۆزىنى يۇمدى، قۇلىقىنى چىڭ ئېتىۋالدى، ھەتتا كۆزىنى تاتىلاپ قارىغۇ قىلىۋەتكۈسى، قۇلىقىنى يۇلۇپ پاك قىلىۋەتكۈسى كەلدى. ئۆزىنى كاچاتلاپ يىغلىدى، ناله قىلدى، كۆزلىرى چەكچىيىپ خامۇش ھالەتتە تامغا يۆلىنىپ قالدى. كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ ئاسمان كۆمتۇرۇلۇپ، زېمىن ئۆڭتۇرۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك، كۆك قەرىدە ئاجايىپ قورقۇنچلۇق قارا تۇمانلار پەيدا بولغاندەك، دەھشەتلىك چاقماقلار چېقىلىپ، ئاسمان سىمابتەك ئېرىپ يەر يۈزىگە ئېقىپ چۈشۈۋاتقاندەك بىلىندى. چاقماقلار ئىچىدىن مەرھۇم ئاتىسى سابىر خوجا بىلەن پەخىرىدىن خوجىنىڭ غەزەپلىك سىياسى كۆرۈنگەندەك بولدى. سابىر خوجا بۇلۇتلار ئىچىدە شۇنچىلىك دەھشەت بىلەن خىتاپ قىلدىكى، ئۇنىڭ ئاۋازى چاقماق سادالىرىغا قوشۇلۇپ يەرۈ ئاسمانىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

— ئى قىزىم، بۇ دۇنيادا گۈزەللىك مەۋجۇت ئەمەستۇر! كۆزۈڭنى يۇم! بۇ دۇنيادا خۇشاللىق مەۋجۇت ئەمەستۇر، قۇلىقىڭنى ئەت!

خوجا پەخىرىدىنمۇ تۇمانلار ئارىسىدىن غۇۋا كۆرۈنۈپ سابىر خوجىنى قۇۋۋەتلىدى:

— بىزنىڭ سادىق مۇرىتلىرىمىز ئەزەلدىن بۇ دۇنيانىڭ ساختا گۈزەللىكىگە ئالدانغان ئەمەستۇر!

خان ئايىم يىلان چاقماقلىرىنى تولغىنىپ، چاقماقلىق بۇلۇتلار ئارىسىدىكى ئاتىسىغا قاراپ قان يىغلاپ ناله قىلدى.

— ھۇرمەتلىك ئاتا، مەن توۋا قىلدىم، بۇ دۇنيادا گۈزەللىك مەۋجۇت ئەمەس، ھېچنېمە مەۋجۇت ئەمەس، ھېچنېمىنى كۆرمەيمەن، ئاڭلىمايمەن ...

خان ئايىم بىر هازادىن كېيىن كۆزىنى ئېچىۋىدى ، كۆز ئالدىدا ئاتـ
سىمۇ ، خوجا پەخىردىنمۇ كۆرۈنمىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئويغاق تۇرۇپ قاباھەتـ
لىك بىر چۈش كۆرگەنلىكىنى ھېس قىلدى . نەغمە ـ ناۋا داۋاملىشىۋاتقان
بولسىمۇ ئەمدى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى .

ئامانىسا ھەر كۈنى جاھانباغدىكى مارجانبۇلاقنىڭ بويىدا ئولتۇرۇپ
مۇقام مەشق قىلاتتى . جەرەن بالىسى ئەتراپىنى چۆرىدەپ سەكرەپ ئويـ
ناقلايتتى . ئۇنىڭ بويىندىكى قوڭغۇراق توختىماي جىرىڭلايتتى . شۇ كۈنـ
لەردە سۈلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسانىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ كېتەلمەيـ
دىغان بولۇپ قالدى . بۇ خىل ئەھۋال شاھزادىلەر ئۈچۈن كەم ئۇچرايدىـ
غان ئىش ئىدى . شاھ بولغان كىشى بىرەر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قالسا ،
بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا ئۇنى نىكاھىغا ئالالايتتى . لېكىن ھازىر ئەھۋال
باشقىچە ئىدى . سۈلتان تۇۋەن نەسەپلىك ئامانىسانى ئەمرىگە ئېلىش
ئۈچۈن خانزادە ۋە تۆرىلىرىنىڭ تاغدەك توسالغۇلىرىغا دۇچ كېلىدىغانلىقـ
نى ئوبدان بىلەتتى . سۈلتان ئەنە شۇلارنى ئويلاپ ، ئامانىسانى ئېسـ
دىن چىقىرىۋېتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ مۇمكىن بولمىدى . ئەكسىچە ئۇنىڭغا
بولغان ئىشتىق ـ مۇھەببىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ ، قولىغا قەلەم ئالسىلا مۇـ
ھەببەت ھەققىدە غەزەللەر يازىدىغان ، قولىغا كىتاب ئالسىلا مۇھەببەت
داستانلىرىنى ئوقۇيدىغان بولۇپ قالدى . ھەتتا ئۇ بەزىدە ئۆزىنىڭ شاھـ
لىق مەرتىۋىسىنى ، ئىسلام پەردىشەپلىرىنى ئۇنتۇپ ، ئامانىسانىڭ بارغان
يېرىگە پۇقراچە ياسىنىپ بارىدىغان ۋە شۇ تۈپەيلىدىن ھەر خىل ئۇقۇشـ
ماسلىق ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىدىغان ئىشلارمۇ يۈز بەرگەنىدى . سۈلتانىنىڭ
بۇ ئىشلىرى ئۆزاق ئۆتمەي ئېغىزدىن ئېغىزغا ، قۇلاقتىن قۇلاققا كۆچۈپ ،
ئوردا ئىچىدە پۈر بولدى . ئايىم ئوردا پېشۋالىرى شاھقا نەسىھەت قـ
لىپ ، ئۇنى مۇھەببەت يولىدىن قايتۇرماقچى بولۇشتى . مۇھەببەت ئوتىنى
ئۆچۈرەلەيدىغان بىرنەرسە بارمۇ ؟... سۈلتان نەسىھەتچىلەرنىڭ سۆزلىرىگە

پسەنت قىلىپمۇ قويمىدى. مۇھەببەت ئۇنى سەۋدايىغا ئايلاندۇرغانىدى ...
جىمجىت كېچە. يۇلتۇزلار چۈمپەردىسىنى قايرىۋەتكەن نازىنىن پەر-
لەردەك كۆز قىسىشاتتى. پەلەك گەردىشىنىڭ چوقىسىغا مىنگەشكەن ھۇكەر
يۇلتۇزى شالاڭ بۇلۇتلار يوچۇقىدىن ھەيدەر باغ ئىچىدىكى گۈلشەننى ما-
رىلايتتى. ئامانىسا باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى راۋاقنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ
يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلاتتى، ئېغىزىدا بولسا، ئاللىقاندا قتۇر ئاھاڭنى
غىڭشىيتتى، قەلبى چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا غەرق بولغانىدى. ئۇنىڭ
ئالدىدا تۈيۇقسىز سۇلتان ئابدۇرېشىتخان پەيدا بولدى. ئامانىسا ھو-
دۇقىنىدىن تاشتەك قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ شوخ يۈرىكى گويا كۆكرەك قەپ-
سىنى يېرىپ چىقىدىغاندەك دۈپۈلدەپ كەتتى. شاھ ئاستا - ئاستا قەزغا
يېقىنلاشتى. شاھنىڭ يۈرىكىمۇ دۈپۈلدەيتتى. ئىككى يۈرەكنىڭ دۈپۈل-
دەشلىرى بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى. ئىككى تەنمۇ بىر - بىرىگە قوشۇ-
لۇپ كېتىدىغاندەك يېقىنلاشتى. دەل شۇ چاغدا:
— مەرھابا ئەزىز شاھىم، — دېدى ئامانىسا تىترەك ئاۋاز بىلەن.
ئۇلار ئۇزۇنغىچە ئاشۇ ھالەتتە تۇرۇشتى. ئامانىسا بېشىنى يەردىن كۆ-
تۈرمىدى. ئاخىر يەنىلا سۇلتان جىمجىتلىقنى بۇزدى.
— يېڭى مۇقامغا ئاتاپ بىر نەزمە يېزىۋىدىم، كۆرۈشنى خالامسىلا؟
ئامانىسا بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس ئىرغاڭلاتتى ۋە سۇلتانىنىڭ مۇ-
بارەك قولىدىن شېئىر يېزىلغان خوتەن قەغىزىنى ھۇرمەت بىلەن ئېلىپ چوڭ
يېزىلغان خۇش خەتلەرنى ئالي يورۇقىدا ئوقۇشقا باشلىدى. ئاخىرقى
ئىككى مىسراغا كەلگەندە قايتا ئوقۇپ چىقتى:

ئەي نىگارا سەن مېنىڭ جانىمغاجانان تاڭەبەد
بۇل جاھاندا يوق سېنىڭدەك ماھى تابان تاڭەبەد

ئامانىسا بۇ ئاخىرقى ئىككى مىسرانىڭ چوڭقۇر مەنىسىنى چۈشىنىپ

يۇزلىرى ئانارەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ھازىرقى ھالتىنى سۆز بىلەن ئىپادە قىلىش تەس ئىدى. ئۇنىڭ ياقۇت لەۋلىرى تىترەپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى يىلان بالسىمەك تولغىناتتى. كۆلۈپ تۇرغان تولۇن ئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرى ئامانىسانىڭ چېھرىدە جىلۋىلىنىپ، ئۇنىڭ باھار غۇنچىسىمەك يېقىملىق ھۆسنىنى تېخىمۇ زىبالاشتۇرۇۋەتكەنىدى. ئابدۇرېشىتخان تۇنجى قېتىم ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان شەھلا كۆزىگە زوق - ئىشتىياق بىلەن قېنىپ - قېنىپ قارىدى. سۇلتان قىزنى باشلاپ راۋاقتىن چۈشۈپ باغ ئىچىدىكى گۈزەل مەنزىرىلەرنى ئارىلاپ بىللە ئىستراھەت قىلىشقا باشلىدى. سۇلتان ئاستا مېڭىۋېتىپ «شېئىرىم يارامدۇ؟» دەپ سوراپ قويۇۋىدى، ئامانىسا بىلىنەر - بىلىنمەس نازلىق كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى. ئىككىسى بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ باغ ئىچىدىكى بۇلاق - باراقسانلىق ئىچىگە كىرىپ قېلىن گۈل - شاخلىرى ئارىسىغا چۆكۈپ كەتتى. ئاي نۇرلىرىغا چۆمۈلگەن گۈللەر خۇش پۇراق چاچاتتى. گۈل بەرگىدە بىر جۈپ بۇلبۇل ناۋا قىلاتتى. گۈل بۇلبۇل ئۈچۈن نازلىناتتى. جاھان ئاشۇ مۇپتىلالىقتىن ئۆزگىنى بىلمەيتتى. مۇھەببەت دېگەن ئەنە شۇ ئىندى... تاڭ ساباسىدىن بەلگە بەرگەن خورازنىڭ زىل ئاۋازى سەھەر جىمجىتلىقىنى بۇزدى، قىز - يىگىت شېرىن خىيالدىن ئويغىنىشتى.

خۇشلىشىدىغان چاغ يېتىپ كەلگەنىدى. قىز خوشلاشقان ھامان تولۇن ئاي بۇلۇت ئىچىگە يوشۇرۇنغاندەك بۇلاق - باراقسان مەجنۇنتاللىق ئىچىگە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئامانىسانىڭ ئۇچرىشىشى بارغانسىرى كۆپەيدى. ئۇلار ھەر كۈنى ئۇچرىشىپ تۇراتتى. بىرەر كۈن كۆرۈشمەي قالسا جۇدالىق دەردىدە سەرسان بولۇشاتتى. بۇ ھال ئوردا ئىچىدىكى پىتنە - پاساتچىلارنىڭ گۈلغەلىرىنى ئىچلدۇرۇۋەتتى. ئۇلار چوڭ خانىش چۈچۈك خانىمغا، شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىلەن ئابدۇللېتىپخانغا ئېيتىپ

مايي - تېمتمايي يەتكۈزۈشتى. چۈچۈك خانىم دەسلەپتە ئانچە ئىشەنمىگەن بولسىمۇ، بۇ توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر قۇلىقىغا كىرىۋەرگەنسېرى بارا - بارا ئىشەنمەيي بولمىدى. ئۇ كۈندەشلىكى قاتتىق خوتۇن ئىدى. يەنە كېلىپ سۇلتاننىڭ ئەنە ئاشۇنداق پەس تەبىقىدىن چىققان بىر لولى ناخشىچىغا ئېچىپەش تارتىپ قالغانلىقىدىن نومۇس قىلاتتى. ئۇ ئامانىنسانىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىمۇ بەدىنى تىكەنلىشىپ كېتىدىغان، تۇتقان - قويغىنىنى بىلمەيدىغان، يوقىلاڭ ئىشلارغا تەگمەپ، ئاغزىغا كەلگەننى دەيدىغان، ئورۇنسىز چالۋاقايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ بىردەم بويىنىدىكى، بارماقلىرىدىكى، بىلەكلىرىدىكى ئالتۇن، كۆمۈش، مەرۋايىت، كەھرىۋا - ياقۇتلاردىن ياسالغان زىبۇ زىننەتلىرىنى يۇلۇپ يەرگە ئېتىۋەتسە، يەنە بىر دەمدىلا ئالتۇن جابدۇقلىرىغا ئېچى ئاغرىپ، ئۇن سېلىپ يىغلاپ، كېنىزەكلەرگە بىرىدىن - بىرىدىن تەرگىلى سالاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان چۈچۈك خانىمنىڭ بۇ تەرىقىدە چۇشكۈنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشنى خالىمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن چۈچۈك خانىمنىڭ جۇدۇنى تېخىمۇ ئۆرلەپ، بىر نەچچە قېتىم ئوردا مەھكىمىسىگە ئىزدەپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن كۆپ چاغلاردا سۇلتاننىڭ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن باشقا جايلارغا كېتىپ قالغان ۋاقىتلىرىغا دۇچ كېلىپ كۆرۈشەلمەيي قالاتتى. ئاخىر ئۇ كېنىزەكلەر ئېچىدىن خۇش خەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان بىر قىزنى تېپىپ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا «لولى ئەۋلادىغا كۆڭۈل بەرمەڭ» دېگەن مەزمۇندا بىر پارچە ئەيبنامە يازدۇرۇپ ئەۋەتتى.

سۇلتان چۈچۈك خانىمنىڭ خېتىگە جاۋابەن مۇنداق تۆت مىسرا شېئىر يازدى:

مەھبۇپ ئەگەر كۆڭۈل قەبۇلى بولسە،
شېئرىن ھەرىكەت خۇش ئۇسۇلى بولسە،

جان ئوتراسدا ئانىڭكى يولى بولسه ،
نه ئەيب ئانىڭ ئەسلى لولى بولسه .

چۈچۈك خانىم سۈلتاننىڭ بۇ نەزمسىنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ، گويا تىكەنگە يۆملانغاندەك ئازابلاندى . ئارغماق ئات قېتىلغان مەيگە چۈشۈپ ئۇدۇل خان ئايىم بىلەن ئەمرزادىلەردىن مرزا ئەلى تاغاينى ئىز- دەپ تاپتى ۋە سۈلتان ئابدۇرېشتخاننى يولدىن قايتۇرۇشنى تەلەپ قىل- دى . سۈلتان ئابدۇرېشتخان ئوردا ئىچىدىكى مش - مشلاردىن ، چۈ- چۈك خانىمنىڭ ھەربىكەتلىرىدىن خەۋەردار بولسمۇ يەنىلا پىسەنت قىلمە- دى . ئۇ ئامانىسانى ئەمرىگە ئېلىشقا نىيەت قىلغانىدى . ئۇ پەقەت ئەيچىل پەيتنى كۈتۈپلا يۈرەتتى ، خالاس .

ئامانىسا ياز كەلگەندىن بېرى يارکەنت دەرياسى ۋادىسىدىكى نەچ- چە يۈز باغلارنى ۋە باغ ئەتراپىدىكى كەنتلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ يېگى ئە- جاد ئەتكەن « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامنى تولۇقلىدى . ھەر خىل شېئىر - نەزمىلەرنى ۋە ھەر خىل كىتابلارنى يېزىشقا كىرىشتى . ئۇنىڭ قايسى كۈ- نى قايسى مەھەللە ياكى قايسى باغقا كېتىدىغانلىقنى ھېچكىم بىلمەيتتى . بىر كۈنى سۈلتان ئابدۇرېشتخان ئامانىسانى ئىزدەپ يارکەنت ئەتراپ- ىدىكى نۇرغۇن باغلارنى ئارىلاپ چىققان بولسمۇ ھېچنەدىن تاپالمىدى . ئەڭ ئاخىرىدا بېھىشباغنى ئىزدەپ كۆرمەكچى بولۇپ ماڭدى . ئۇ باغ جايلاشقان مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا ، ئېگىز - پەس ، بىر - بىرى بىلەن ھە- رە كۈنىكدەك گىرەلىشپ كەتكەن مەھەللە ئۆيلىرىنىڭ بىرىدىن سېمىز بىر دېھقان ئايال چىقىپ كەلدى - دە ، سۈلتانغا خىرىلدىغان ئاۋازدا بىر نېمە- لەرنى دەپ باغ تەرەپنى كۆرسىتىپ ئامانىسانىڭ مۇشۇ باغقا كەلگەنلىكە- دىن خەۋەر بەردى .

ئامانىسا بېھىشباغ ئوتتۇرىسىدىكى شېپاڭدا ئولتۇرۇپ ئۆزى يېزىۋاتـ

قان بىر نەچچە كىتاب ئوستىدە ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ ئويلايتتى، خىيال سۈرەتتى، ئارقىدىن قولىغا قومۇش قەلەمنى ئېلىپ شىرتىلدىتىپ يېزىپ كېتەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن بىر تۈپ ئانار دەرىخىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، قېلىن شاخلارنىڭ يوچۇقىدىن شەپە چەقارماي قاراپ تۇردى. لېكىن شىپاڭنىڭ تۇۋرۈكىگە ئېسىلغان قەپەس ئىچىدىكى تۇتى قۇشى بىردىنلا «مېھمان كەلدى» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ئامانىسا دەرھال قومۇش قەلەمنى قويۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىۋىدى، شاخ - شۇمبۇلارنىڭ كەينىدە ماراپ تۇرغان سۇلتاننى كۆرۈپ قالدى ۋە ھەر ئىككىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپ، بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ بىر - بىرىگە يېقىنلاشتى. مانا شۇ چاغدا ئامانىسا ئۆزىنىڭ شاھ ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ سالام ئادا قىلدى:

— مەرھابا، ھۇرمەتلىك شاھىم ...

— مەرھابا ئەزىز خېنىم؟ - دېدى سۇلتان جاۋابەن ۋە ئامانىسانى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. سۇلتان كۈلۈپ تۇرسىمۇ ئۇنىڭ چىرايىغا ناھەلۇم ھەسرەت تۇمانلىرى سايە تاشلاپ تۇراتتى. ئامانىسا سۇلتاننىڭ بۇ ھالىتىنى سېزىپ «بەلكىم دۆلەت ئىشلىرى بىلەن بېشىنى قاتۇرۇپ يۈرسە كېرەك» دەپ ئويلاپ، كېيىكتەك ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن نازلىق كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئىككىسى يەنە بىر ھازا بىر - بىرىگە قارىشىپ جىم تۇرۇپ قېلىشتى.

— ئامانىسا خېنىم،— دەپ سۆز باشلىدى سۇلتان،— بىز بۇگۈن جاھانباغ قىرائەتخانىسىدا ئۆمەر ھەييام شېئىرلىرىنى ئوقۇشتا مۇسابىقە ئېشىمكچى ئەمەسمدۇق؟ نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كېلىۋالدىڭىز؟

— ئۆزلىرىنى ئىزدەپ تاپالمىسۇن دېۋىدىم،— دېدى ئامانىسا ئەدەپ بىلەن چاقچاق قىلىپ - شېئىرنى بۇ يەردە ئوقۇساقمۇ بولىدىغۇ؟ مەن جەزمەن سىلىنى يېڭىۋالمەن، قېنى باشلىسىلا ...

ئابدۇرېشىتخان بىر پەس ئويلىنىۋېلىپ ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرىدىن

بىر نەزمنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ماڭا سەن دۇنيادا گۈزەل مسىلسىز،
ماڭا سەن كۆزۈمدىن ئەتىۋار ئەي قىز.

رۇبائىي ئوقۇشتا بىر تەرەپ تۆت مسرالىق شېئىرنىڭ ئىككى مسرا-سىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن قارشى تەرەپ دەرھال ئۇلاپ ئوقۇپ بېرەلمەي شەرت ئىدى. ئامانىسا ئويلانماستىنلا دەرھال ئۇلىدى:

ئىسانغا جاندىنمۇ ئەزىز نەرسە يوق،
ماڭا سەن جاندىنمۇ يۈز ھەسسە ئەزىز.

سۇلتان قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپ «مېنى يەڭدىلە» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. ئەمدى نۆۋەت ئامانىسانىڭ قانداق شېئىر باشلىشىدا قالغانىدى. قىز ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئانارىدەك قىزارغان چىرايىغا قاراپ، ئۇنىڭ مەيلى ئىچىپ كەلگىنىنى سەزدى - دە، دەرھال شېئىرنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزگەرتتى:

بىر بۇلبۇل چىمەنگە كەلدى ئۆزى مەست،
قىز بۇ شېئىرنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنى دەرھال ئۇلاشقا بېشارەت بېرىپ سۇلتاننىڭ كۆزىگە سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلىپ تۇرۇۋالدى، سۇلتان كۆپ قېنالماستىنلا ئۇلاپ كەتتى:

گۈل بىرلە جامى مەيى خەندان ئەردى بەس.
ئامانىسا تاتلىققىنا كۈلۈمسىرەپ «ھەر ئىككىمىز بىر - بىرىمىزنى يېگۈدەك» دېدى.
سۇلتان ئامانىساغا يەنە بىر شېئىر باشلاشنى مۇراجىئەت قىلغان

بولسمۇ ئامانىسا ناز قىلغان ھالدا «ياق، ئەمدى ئوقۇمايمەن» دەپ كۈلگىنىچە سۇلتاننىڭ ئالدىدىن كېتىپ، ئېگىز ئۆسكەن قىزىلگۈلنىڭ كەينىگە مۆكۈۋالدى. سۇلتان كەينىدىن قوغلاپ كېلىپ ئۇنى تۇتۇۋالغان بولسمۇ، ئامانىسا بوشىنىپ چىقىپ ئۇدۇل شىپاڭغا كېلىپ ئۆزى يېزىۋاتقان كىتاب قول يازمىسىغا قاراپ ئولتۇرۇۋالدى. ئابدۇرېشىتخان شەرە ئوستەدە تۇرغان كىتاب ئىسمىغا بىر - بىرلەپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. بۇ كىتابلار «دىۋان نەفسى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى ۋە «ئەخلاقى جەمىلىيە»، «شۇرۇھۇلقۇلۇپ» ناملىق كىتابلار ئىدى. سۇلتان ھەممە كىتابلارنى بىر - بىرلەپ ۋاراقلاپ شېئىر نەزمىلىرىنىڭ گۈزەللىكى، پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ قايىل بولغان ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— خېنىم، — دېدى سۇلتان، — شۇنچىۋالا كىتابنى قايسى ۋاقىتتا يازدىلا؟

— كۈندۈزلىرى مۇقام ئوقۇسام كېچىلىرى كىتاب يازدىم، مېنىڭ مۇقەددەس غايەم ئۆزلىرىگە ئايانداۋۇر، — دېدى ئامانىسا ئۇمىد نۇرلىرى تولغان كۆزلىرىنى سۇلتانغا تىكىپ.

— مەن بارلىق قول يازمىلىرىنى ئوردا ئىچىدىكى ئىلىم ئەھلىگە تارقىتىپ ئۇلارنىڭ پىكىر — مۇلاھىزىلىرىنى ئالغاندىن كېيىن، چاپ قىلغۇزۇپ[1]، خەلق ئىچىگە تارقىتىمەن، — دېدى سۇلتان، — ئىشىنەمىكى، ئۆزلىرىنىڭ بۇ كىتابلىرى ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەرنىڭ مەدرىسىلىرىدىكى تالىپلارنىڭ مۇتالىئە قىلىدىغان كىتابىغا ئايلىنىپ قالغۇسى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسا بىلەن خوشلاشماقچى بولۇپ تۇرغىنىدا ئۇشتۇمتۇت باغ دەرۋازىسىدىن ياسداق بىر مەپە كىرىپ كەلدى - دە، مەپە ئىچىدىن چۈچۈك خانىم چۈشتى. چۈچۈك خانىم سۇلتان بىلەن ئامانىسانىڭ بىللە تۇرغىنىنى كۆرۈپ، گويا تاپىندىن كىرگەن ئوت پۈتۈن

---

① قولدا كۆچۈرۈپ، تاش مەتبەئىدە نەشر قىلىش.

بەدىنىي كۆيدۈرۈپ مېڭسىدىن چىقىپ كەتكەندەك بولدى ، ۋۇجۇدىنى تىتىرەك بېسىپ ، كۆزلىرى يىلان چاقىقان كىشىدەك چەكچىيىپ قالدى . ئامانىنىسا چۈچۈك خانىمنىڭ غەزەپلىك چىرايىنى كۆرۈپ ھۈرمەت بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ قول باغلاپ تۇردى ۋە سۇلتاننىڭ ئىشارىسى بىلەن باغ ئىچىدىكى كىچىك كۈتۈپخانىغا كىرىپ كەتتى .

— ئۆزلىرى بۇ يەرگە بىرەر ئىش بىلەن كەلدىلمۇ ؟ - سورىدى سۇلتان چۈچۈك خانىمدىن .

— ئەسلىدە بولسۇنكى ، مەن ئۆزلىرىنىڭ چوڭ خانىشلىرى بولىمەن . خوتۇن كىشى ئۆز ئېرىنى ئىزدەپ كەلمىسە بولامدۇ ؟

چۈچۈك خانىمنىڭ زەردە بىلەن قىلغان سۆزلىرى سۇلتاننىڭ جېنىغا تەگكەن بولسىمۇ ، ئىمكانقەدەر ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا تىرىشتى :

— زەردە قىلمىسلا خانىشىم ،— دېدى سۇلتان ،— گەپ بولسا چىرايلىق سۆزلىشەيلى .

— چىرايلىق يېرى قالمىدى ،— دېدى چۈچۈك خانىم تېخىمۇ ئۆڭۈپ ، — لوللار نەسلىگە كۆڭۈل بەرگەنلىرى پۈتكۈل خاندانلىقىغا پۇر كەتتى . بۇ چىرايلىق ئىشمۇ ؟ چىرايلىق ئىش مۇشۇنداق بولامدۇ ؟ ...

سۇلتان چۈچۈك خانىمنىڭ چىرايىغا قاراپ خېلى ئۇزۇن ئويلىنىپ تۇرىدى . ئۇ قايسىدۇر بىر ئىشتا ئىككىلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئاخىر ئۇنىڭ چىرايىغا قەتئىيلىك ئېپادىلىرى ئۆرلەپ چىقتى :

— ھۈرمەتلىك خانىشىم ، بىز ئىشتىن ئۆزلىرىنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويماقچىمەن . لولى نەسلىگە كۆڭۈل بېرىش بىر ياقتا تۇرسۇن ، لولى نەسلى بىلەن توي قىلماقچىمەن . ئامانىسا خانىمنى نىكاھىمغا ئالماقچىمەن .

چۈچۈك خانىم بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇددىنى يوقاتقاندەك بولدى - دە ، گويا ئاسمان ئۆڭتۈرۈلۈپ ، يەر - زېمىن تەڭ چايقىلىۋاتقاندەك بىلىنىپ ، كەينىگە ئىككى قەدەم سەنتۈرۈلۈپ توختىدى . كۆز - چاناقلىرىدا لىپمۇ — لىپ توشۇپ ، تېشىپ كېتىۋاتقان ياشلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، لەۋلىرىنى قاتتىق

تىق چىشلىدى ـ دە ، ئاستا ـ ئاستا ھوشىنى يىغىۋېلىشقا تىرىشىپ ، غەزەپ-
تىن يۇمۇۋالغان كۆزلىرىنى زورىغا ئاچتى :

— جانابلىرىغا مىڭ مەرتىۋە رەھمەت ،— دېدى چۈچۈك خانىم تىترەك ئاۋاز بىلەن ،— خانىشلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ چوڭ ئىشلىرىدا ئەڭ بۇرۇن خەۋەرلەندۇرگەنلىرى مەن ئۈچۈن ھېسابسىز شان ـ شەرەپتۇر !

شاھ خانىشنىڭ گەپلىرىدىكى ئاچچىق تەنىنى ئېنىق سەزگەن بولسىمۇ چاندۇرمىدى . ئۇ بۇ ئىشتا چۈچۈك خانىمنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشقا تىرىشتى .

— ھۈرمەتلىك خانىشىم ،— دېدى سۇلتان ،— شاھلارنىڭ نىكاھلىنىش قانۇنلىرى شەرىئەت ھۆكمىگە مۇۋاپىقتۇر ، بۇنى ئوبدانراق چۈشىنىشلىرىنى سورايمەن ...

سۇلتان شەرىئەت ھۆكمىنى تىلغا ئېلىشى بىلەن چۈچۈك خانىمنىڭ زۇۋۇانى تۇتۇلۇپ قالدى . چۈنكى شەرىئەت ھۆكمىدە شاھلارغا قىرىق خوتۇن راۋا دەپ قانۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ تېخى ئون خوتۇنلۇقمۇ بولمىغانلىقى ، بۇنداق ئاز خوتۇن بىلەن قانائەتلىنىدىغان شاھلارنىڭ كەم ئۇچرايدىغانلىقى چۈچۈك خانىمغا ئايان ئىدى . شۇڭا ئۇ شەرىئەتكە ياتىدىغان گەپ ـ سۆزلەر ئۇستىدە تالىشىپ يۈرسە يېڭىلىپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، بىر ئاز يۇمشىغاندەك قىلسىمۇ ئۆزىنىڭ خانىشلىق غۇرۇرى يول قويماي ، سۇلتاننىڭ ئالدىنى توسماقچى بولدى :

— شەرىئەت ھۆكمىگە بىنائەن ئۆزلىرى قانچە خوتۇنلۇق بولسىلا مەيلىڭ ئارىلىشىدىغان ھەققىم يوق . ئۆزلىرى ھەزرىتى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ نەۋرىسى بولۇش مەرتىۋىلىرى بىلەن تاجدار بولغان بولسىلا ، مەن سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ چەۋرىسى بولۇش سالاھىيتىم بىلەن ئۆزلىرىگە چوڭ خانىش بولغانمەن . شۇنى سورايكى ، ئامانىسا قايسى سالاھىيتى بىلەن ئۆزلىرىگە خانىش بولدۇ ؟

— بۇ توغرىدا مەن ئۆزلىرىگە بىر پارچە شېئىرىي مەكتۇپ ئەۋەتكەنـ
مەن.

— شېئىر مەكتۇپلىرىنى ئوقۇدۇم. ھەتتا پۈتكۈل ئېسىلزادىلەر ئىچىگە تارقىتىۋەتتىم. پەيتى كەلگەندە ھىندىستانغا بېرىپ ھۈمايۇن پادىشاھ ھەزـ رەتلىرىگىمۇ كۆرسىتىمەن. پۈتكۈل خاندانلىققا يايىمەن ...

چۈچۈك خانىم دەيدىغىنىنى دەپ بولۇپ مەپسىگە ئولتۇرۇپ كېتىپ قالدى. چۈچۈك خانىمنىڭ مەپسى قەشقەر دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىلەن شاھزادە ئابدۇللېتىپخان مىرزا ئەلى تاـ غاينىڭ ھەمراھلىقىدا ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى. ئۇلار چۈچۈك خانىمـ نى كۆرۈپلا ئاتتىن چۈشتى. چۈچۈك خانىمۇ دەرھال مەپىدىن چۈشۈپ ھۆكۈمرانچە يىغلىغىنچە ئىككى ئوغلى تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى. شاھزادىلەر بـ لەن مىرزا ئەلى تاغايى ئەجەبلەنگەن ھالدا «نېمە بولدى» دېگەن سوئال نەزەرى بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ قالدى. چۈچۈك خانىم دەسلەپتە مىرزا ئەلى تاغايىدىن تەپتارتىپ ئېغىز ئاچالمىغان بولسىمۇ، كېيىن خىجىل بولۇشنى بىر چەتكە قايرىۋېتىپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن قىلىشقان گەپـ سۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئالدىدا چالا قويماي تۆكۈپ تاشلىدى، چۈنكى ئۇ پەـ قەت مىرزا ئەلى تاغايلا بۇنداق ئىشلارغا ئارىلىشالايدۇ دەپ قارايتتى. مىرزا ئەلى تاغاي بولسا سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك يارىدەمچىسى بولغان سەردارلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھازىرغىچە پۈتكۈل خاندانلىقنىڭ ئەسكىرىي ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىدىغان ئەمىر لەشكەر ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتـ قان كىشى ئىدى. ئۇ ئوردا ئىچىدە يۇقىرى مەرتىۋىلىك تۆرىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئېسىلزادىلەرنىڭ غۇرۇرىغا تېگىدىغان گەپـ سۆزلەرنى ئاڭلىسا تۆت پۈتى ئۈرە قالاتتى. ئۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئامانىساغا كۆڭـ لى چۈشۈپ قالغانلىقى توغرىسىدىكى سۆز ـ چۆچەكلەرنى ئانچە ـ مۇنچە ئاڭلىغان بولسىمۇ، بۇنىڭغا قىلچە ئىشەنمىگەنىدى، ھەتتا سۆزلەپ يۈرـ گەنلەرگە: «خاتىرجەم بولۇڭلاركى، سۇلتان ئۇنداق ئەخمەقلەردىن ئەـ

مەس ، ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ بابۇر ئوردىسىدا چوڭ بولغان خانزادىلەر نەسلى تۇرۇقلۇق ، خانزادە نەسلىدىن تۇغۇلغان نازىنىنلار ئىچىدە يۇز گۈلنى پۇراپ بىرنى تاللايدىغان مەرتىۋىگە ئىگە تۇرۇقلۇق ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسلى زاتىغا خيانەت قىلامدۇ ؟» دەپ كۆلۈپ قويغانىدى . لېكىن ئۇ چۈچۈڭ خانىمنىڭ ناله - پەريادىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، نېمىدەپ ئېغىز ئېچىشنى ۋە چۈچۈڭ خانىمغا نېمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي قالدى .

— ھۈرمەتلىك ئەمىرزادەم ،— دېدى چۈچۈڭ خانىم يىغلاپ تۇرۇپ ،

— سۈلتاننى شەيتان ئازدۇرۇۋاتىدۇ ، دەرھال يولدىن قايتۇرۇڭلار ...

مىرزا ئەلى تاغاي شاھنىڭ كەينىدىن غەيۋەت بولۇپ قالمسۇن دەپ ، ئېغىز ئاچمىغان بىلەن ، پاتمانلاپ زەھەر يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ قالغانىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چاندۇرماستىن تەسەللى بەرمەكچى بولۇپ كۆنا گېپىنى يەنە تەكرارلىدى :

— مەن سۈلتانغا ئىشىنىمەن . بىزنىڭ سۈلتانىمىز ئېسىلزادە بولمىغان ھەر قانداق بىر ئايالغا شەھۋانىي كۆزى بىلەن قارىمايدۇ .

مىرزا ئەلى تاغاي چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ دېمىگەن بۇ گەپ بىلەن ھېچكىمنى قايىل قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى . ئۇ چۈچۈڭ خانىمنىڭ قايتا - قايتا تەلەپ قىلىشى ئارقىسىدا ، سۈلتان بىلەن سۆزلىشىپ كۆرۈشكە ماقۇل بولدى . ئۇنىڭ مەقسىتىمۇ سۈلتاننى يولدىن قايتۇرۇش ، ئۇنىڭ بىر تۆۋەن نەسەپلىك لولى قىزنى نىكاھىغا ئېلىشقا يول قويماسلىق ئىدى . ئۇ پۈتۈن ئوردا ئەمىرلىرى نارازى بولسا سۈلتان يولدىن قايتىدۇ دەپ ئويلايتتى . لېكىن سۈلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئۇچراشقان چاغلاردا ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوقتەك قىياپەتكە كىرىۋېلىپ چاندۇرماي يۈرەتتى . ئۇنىڭ مەقسىتى جامائەتنىڭ نارازىلىقى ئارقىلىق سۈلتانغا بېسىم پەيدا قىلىپ ئۇنى يولدىن قايتۇرۇشتىن ئىبارەت بولسىمۇ ، سۈلتاننىڭ پەرۋا قىلماي يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئاخىر ئۆزى يۈزتۇرانە سۆزلىشىپ بېقىش نىيىتىگە كەلدى . بىر كۈنى سۈلتان ئابدۇرېشىتخان ئۆزىنىڭ خىلۋەتخانىسىدا كى

تاب ئوقۇپ ئولتۇرغىنىدا مىرزا ئەلى تاغاي كىرىپ كەلدى - دە ، ئەك ئاۋۇ- ۋال ۋىلايەتلەردىكى لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا توختالدى. ئار- قىدىن گەپلىرىنى ئايلاندۇرۇپ ، مەقسەتلىك ھالدا ئامانىسا بىلەن مەھ- مۇد ئۇستازغا ئائىت گەپ تېشىشكە باشلىدى. سۇلتان ئۇنىڭ كېلىش مەق- سىتىنى دەرھال چۈشەندى. سۇلتان: «گەپنى ئەگىتىپ يۇرۇپ ۋاقتنى ئوتۇ- كۇزگەندىن كۆرە بىر يولى دەۋەتسە بولماسمىدى» دەپ ئويلىدى - دە ، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئۆزىدىن ياشتا چوڭلۇقىنى كۆزدە تۇتۇپ پۈتكۈل خاندانلىقنىڭ ئەسكىرىي ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى بۇ ئەمىرگە لايىق سۆز- لەرنى ئويلاپ تېپىپ ھۇرمەت تەلەپپۇزىدا ئېغىز ئاچتى:

— ھۇرمەتلىك ئەمىر ھەزرەتلىرى ،— دېدى سۇلتان ،— ئۆزلىرى مەن ئۈچۈن ئاتا يوللۇق ئوردا ئەربابلىرىنىڭ بىرى. شۇڭا ئەلۋەتتە ھەممە ئىشتا ئۆزلىرىنىڭ مەسلىھىتىنى ئېلىشىم كېرەك ئىدى. لېكىن مېنىڭ ئامانىسا خېنىم بىلەن نىكاھلىنىشىم كۆڭۈل رىشتى بىلەن باغلىق بولۇشتىن باشقا خاندانلىقىمىزنى ئىلىم - پەن بىلەن قۇدرەت تاپقۇزۇش بىلەنمۇ مۇناسىۋەت- لىكتۇر. چۈنكى مېنىڭ خانىشلىرىمنىڭ بىلىم ساپاسى قايسى تەرىقىدە ئە- كەنلىكى ئۆزلىرىگىمۇ ئايانداۇر. ئەمدى تاجۇ تەختنىڭ ئىستىقبالى توغرا- سىدا سۆز ئاچساق ، كەمىنە بۇرۇنقى دېگەنلىرىمنى قايتا تەكرارلايمەن: ئېسىلزادىلەرنى باشقا پۇقرالاردىن يۇقىرى ئورۇنغا قويساق ئۇلارنى ئەل- دىن بىگانە قىلىپ قويىمىز ، خالاس. مەن ئېسىلزادە بولۇپ ئاۋام خەلقتىن بىگانە بولغاندىن كۆرە ئاددىي خەلق بىلەن بىرلىشىپ قۇدرەت تېپىشنى ئەۋزەل كۆرىمەن. نەسەب ، قان دېگەنلەر ئانچە مۇھىم ئەمەس ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مىرزا ئەلى تاغاينى قايىل قىلىش ئۈچۈن يە- نە ئۇزاق تارىخىي ئەھۋاللارنى سۆزلەپ ، تارىختا ئۆتكەن ئىللەت ۋە نە- سەبلەرنىڭ ھەممىسىدە ساپ قان دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى چۈ- شەندۈردى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا يەنە: «بىز ئۇيغۇر ئېلىگە مەنسۇپ بولغانىكەنمىز ئۇيغۇر قۇۋمىنىڭ ھەربىرى بىز بىلەن بىر نەسەبتۇر. مېنىڭ ئا-

مانىسا خانىم بىلەن نىكاھلىنىشتىكى مەقسىتىمۇ ئەنە شۇ يۈكسەك غايەم بىلەن بىرلىشىپ كەتكەندۇر» دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى. سۇلتان ئابـ دۇرېشىتخان بىلەن مىرزا ئەلى تاغاي سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقاندا شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ئۆزىنىڭ مەلۇم بىر خۇسۇسىي ئىشلىرى توغرىسىدا ئاتىسـ نى ئىزدەپ كېلىپ قالغان بولۇپ، سۆھبەتكە دەخلى يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن تاشقىرى ھۈجرىدا ساقلاپ ئولتۇرغاندى. ئۇ ئاتىسىنىڭ گەپ - سۆزلىرـ نى تەپسىلىي ئاڭلاپ تەھلىل يۈرگۈزدى - دە، ئاتىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشـ ىپ، ئۇنىڭ نىيەت ئارزۇسىغا ھۈرمەت قىلىش كېرەكلىكىنى كۆڭلىدە مۇئەيـ يەنلەشتۇردى. سۇلتان مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوشلىشىپ بولغاندىن كېـ يىن شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننى قوبۇل قىلدى. شاھزادە ئاتىسىنىڭ كۆڭلـ گە مالالللىق تېگىپ قالمىسۇن ئۈچۈن گەپ - سۆزلىرىنى سۇلتان ئەڭ ياقتۇـ رىدىغان رەسەتخانا، مۇقام ۋە باشقا مەنئۇيەت ساھەسىگە ئائىت گەپلەرـ دىن باشلىدى. ئابدۇللېتىپخاننىڭ ئىلمىي نۇجۇم، تارىخ ۋە پەلسەپىگە بولغان ئىشتىياقى زور بولۇپ، ئۇنىڭ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلاردىن يـ غىپ كەلگەن يېڭى كىتابلىرى توغرىسىدىكى پاراڭلىرى سۇلتاننىڭ باشقىچە زوقىنى كەلتۈردى. ئۇلار سۆھبەتنىڭ ئاخىرىنى «بابۇرنامە» بىلەن مىرزا ھەيدەر كوراگانىنىڭ يېڭى يېزىپ چىققان ئەسىرى «تارىخى رەشىدى» توغرىسىدىكى مۇتالىئەلەر بىلەن تۈگەتتى.

6 - باب

مرزا ئەلى تاغاي ئوردىدىن ئۆيگە قايتىپ كېلىپلا خوجا پەخىردىن بىلەن خوجا ئابدۇرېھمنى چاقىرتىپ سۇلتاننىڭ پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرماسلىق توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى. ئاندىن كېيىن شاھزادە ئابدۇكېرىم خاننى ئىزدەپ تېپىپ ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. سۇلتاننى پەس تەبىقە قىزىغا نىكاھلىنىشتىك خاتا يولدىن قايتۇرماق ئۈچۈن پەردىشەپنى قايرىپ قويۇپ، يۈزتۇرانە سۆزلىشىش توغرىسىدا تەۋسىيە قىلغان بولسىمۇ شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ماقۇل كۆرمىدى. چۈنكى قانداقلا بولمىسۇن ئۇنىڭ ئاتىسىغا بولغان ھۆرمىتى چوڭقۇر ئىدى. شاھزادە ئابدۇكېرىمخان مرزا ئەلى تاغايغا ئېسىلزادىلەرگە خاس غۇرۇرى بار دەپ ھۆرمەت نەزەرى بىلەن قارىسىمۇ ئەمما ئۇنى بىلمىسز، قارا قورساق دەپ ھېسابلاپ نەزەرىگە ئىلىپ قويمايتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرگە نىسبەتەن ۋەھىشيانە زوراۋانلىق قىلىشلىرى ئابدۇكېرىمخانىڭ كۆزىگە ياۋايى يىرتقۇچلاردەك كۆرۈنەتتى. مرزا ئەلى تاغاي چاشقان قۇيرۇقىدەك بۇرۇتلىرى ئاستىدىن دورداي كالپۇكلىرىنى ئېچىپ، بېگىزدەك ئۇزۇن شالاڭ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ كۈلگەن چىرايىنىڭ تېگىدىن قانداقتۇر يوشۇرۇن زەھەرنىڭ ئىپادىسى كۆرۈنۈپ تۇرغاندەك بىلىنەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىسمۇ كەلمەيتتى. شاھزادە مەلۇم بىر ئىشنى باھانە قىلىپ ئۆزىنىڭ سوراپ ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى ۋە ئارقىدىنلا ئاتلىنىپ ئۇدۇللا چۈچۈك خانىمنىڭ يازلىق خابخانىسىغا يېتىپ كەلدى. چۈچۈك خانىمنىڭ مىجەزى يوق بولۇپ بەكمۇ پەرىشان ئىدى. ئۇ ماموق كۆرپە ئۈستىدىكى ماموق ياستۇقىغا يۆلىنىپ ئاللانېمىلەر ئۈستىدە

خىيال سۈرگەن ھالدا ئولتۇراتتى. ئىككى تەرەپتە ئىككى كىنىزەك قوش قاناتلىق يەلپۈگۈچ بىلەن يەلپۈپ تۇراتتى. شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئانـ سىغا تەۋەززۇ بىلەن ئېگىلىپ تەزىم ئادا قىلغاندىن كېيىن ئانىسىنىڭ كارـ ۋىتى ئالدىغا يۈكۈندى. شاھزادە ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ياساش ئۈچۈن بـ ـرەر گەپ قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، قانداق گەپ - سۆزلەر ئۈنىڭ قۇلىقـ ـغا ياقمىدىغانلىقىنى ۋە نېمە ئارقىلىق ئۈنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىش مۇمكىن ئىكەنلىكىنى تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئىچى جىمجىت ئىدى، پەنجىرە تېشىدىن ئەنـ جان پاختىكىنىڭ ئاۋازى بىلەن كاككۇك ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. چۈچۈك خانىم شاھزادە ئوغلىنىڭ ئالدىدا تۇرغىنىنى سەزدىمۇ، يوق، بۇنى بـ ـلىش تەس ئىدى. ئۇ پەنجىرە تەرەپكە قاراپ بىر جۈپ كۆزىنى يىراق بىر نۇقتىدىن ئۇزمەي خىيال سۈرەتتى. گاھ ئېغىر نەپەسلىنىپ چوڭقۇر ئۇھ تارتسا، گاھ كۆز قارىچۇقىدا يالتىراپ تۇرغان ياش ئۇنچىلىرىنى شايى رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتۈپ قويياتتى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى ھەسرەت ئـ ـپادىلىرى بىردىنلا نەپرەت ئالامىتى بىلەن ئالمىشىپ گويا زەھەر يۇتۇۋالـ ـغاندەك بولۇپ كۆزىنى ھېلىقى بىر نۇقتىدىن يەنە بىر نۇقتىغا غەزەپ بىلەن يۆتكىدى - دە، ئاللىقانداق بىر ئىشنى كۆڭلىگە پۈككەندەك قىلىپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ شۇ قەدەر چوڭقۇر نەپەس ئالدىكى يۈرىكى بىردىنلا جايىغا چۈشۈپ، يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان بىر ئېغىر تاش غۇلاپ چۈشـ ـكەندەك يەڭگىللىشىپ قالدى. ئۇ دېدەكلەرگە جۇزدانىنى[1] ئەكەلدۈرۈپ ئىچىدىن قەغەز - قەلەمنى ئالدى - دە، سۆلتان ئابدۇرېشىتخانغا قارىتىپ بىر پارچە قىسقا مەكتۇپ يازدى. چۈچۈك خانىم چالا ساۋاتراق بولۇپ ئۇـ ـزۇن خەت يازالمىسىمۇ، ئۆزىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلىگەنىدى. خەتنىڭ مەزمۇنى: «ئەزىز شاھىم، ئۆزلىرىگە ئالىي زاتلار نەسلىدىن ئون گۈزەل ئېلىپ بېرىشكە رازىمەنكى، تۆۋەن تائىپىدىكى لولى ئەۋلادى بىلەن

---

① جۇزدان — قەغەز - قەلەم ساقلايدىغان قاپ.

توپي قىلىشلىرىغا رازى ئەمەسمەن ، ئەگەر خالىسلا قوشنا خاندانلىقلاردىن تاللاپ بېرەي» دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئابدۇكېرىم-خانمۇ بىلگەنىدى. مۇلازىم خەتنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئابدۇكې-رىمخان ئانىسىغا قاراپ بۇرۇلدى - دە ، نېمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بې-لەلمەي خېلى ئۇزۇنغىچە تۇرۇپ كېتىپ تالاغا چىقتى. مۇلازىم ئاتنى تەي-يارلاپ تۇرغانىدى. شاھزادە ئاتقا مىندى - دە ، چېپىپ كەتتى. ئۇنىڭدىن ئون قەدەمچە كەينىدە مۇلازىم كېلىۋاتاتتى. شاھزادە ئاتنى قايىاقا بۇرى-سا مۇلازىممۇ شۇ ياققا ماڭاتتى. شاھزادە ئەمدى ئېتىنى ئۇدۇل ئوردا تە-رەپكە چاپتۇرۇپ كەتتى. ئۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدە مىرزا ئەلى تاغاينىڭ تەكلى-پىنى توغرا تاپقان بولۇپ ، پەردىشەپنى قايرىپ قويۇپ ، بىۋاستە سۇلتان ئاتسى بىلەن سۆزلىشىپ كۆرمەكچى بولغانىدى. بېشىغا ھەر بالا كەلسىمۇ دەيدىغانلىنى دېمەكچى بولۇپ ھەر قەدەمدە بىر قەسەم ئىچىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئوردىغا كىرىپ سپاھلار ، قۇرچىلار ، سەۋدەلەرنىڭ رۇخسەتسىگە قارى-مايلا ئىككىنچى قەۋەتتىكى خىلۋەتخانىغا ئۇسۇپ كىردى. ئۇ يەردە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، قېدىرخان ئۇستاز ، شاھزادە ئابدۇللېتىپخانىلار بىرلىكتە ئامانىنسانىڭ مۇقامىنى ئاڭلاۋاتاتتى. ھەممەيلەن ئابدۇكېرىمخاننىڭ كىر-گىنىنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. لېكىن شاھزادىنىڭ تامدەك تاتە-رىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ھەيران قېلىشتى. ئابدۇكېرىمخان بىرده ئاتە-سىغا ، بىرده ئابدۇللېتىپخانغا ، بىرده ئامانىنساغا قاراپ بىر نېمە دېمەك-چى بولدىيۇ ، تىلى تامىقىغا چاپلىشىپ قالغاندەك بولۇپ گەپ قىلالمىدى. ئۇنىڭ پۈت - قوللىرى تىترەپ ، كۆزلىرى چەكچەيگەن پېتى بىر ھازا ئۆرە تۇرغاندىن كېيىن ، ئامانىنساغا يەنە بىر قېتىم غەزەپ بىلەن ئالىيىپ قو-يۇپ ، بىردىنلا كەينىگە يېنىپ ئىشكىتىن چىقتى - دە ، ئېتىغا مىنىپلا يىراقلاپ كەتتى. ئىككىنچى قەۋەتتىكى مەنزىردىن قاراپ تۇرغان قېدىرخان بىلەن ئابدۇللېتىپخان ھەيران قالغان ھالدا بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى. ئەس-لىدە ئابدۇللېتىپخان ئاتسى بىلەن بايا ئۆتكۈزگەن سۆھبتىنى ئاياغلاش-

بولۇپ تۇرغاندا قېدىرخان ئۇستاز بـ
ىلغان بىر مۇقام ئاھاڭنى سۆلتانغا ئو-
مبۇزلارنى كۆتۈرۈپ يېتىپ كەلگەن. ئابدۇل-
بەنت بولۇپ ئولتۇرۇپ قالغاندى. ئاب-
مخانىنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى چۈشەنـ
گىيىتىپ قويۇپ ، خىلۋەتخانىدىن چىقتى - دە ،
كەينىدىن قوغلاپ كەتتى. يولدا ئادەم
بولغاچقا يىراقتا كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ كىملىكىنى
شۇنداق بولسىمۇ رەشىدى مەدرىسنىڭ ئالدـ
يېقىنلاشقاندا ئابدۇللېتىپخان ئابدۇكېـ
سىزگە نېمە بولدى؟ ئاتامغا شۇ قەدەر بىھايالىق قىلامـ
جاۋاب ئورنىغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ قويۇپ ئاتىنى
ئابدۇللېتىپخان ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى تۈتۈۋېـ
ئابدۇكېرىمخان نائىلاج ئاتتىن
ئابدۇكېرىمخانىنى ھەيدەرباغ ئېچىدىكى بىر خالىي جايغا

نېمە ئۈچۈن ئاتامنى ئىزدەپ بارغانلىقىڭىزنى
ئابدۇللېتىپخان ،— بۇ ئىش دەسلەپتە
بىر نەچچە كۈن بىئارام بولدۇم ، لېكىن كېيىن
تەقدىرگە تەن بەردىم. دەپ بېقىڭا ، باشقا خاندانـ
ئېلىشىدىغان قانچە خوتۇن ئېلىشقا ۋە كىمنى ئېلىپ كىمنى قويۇـ
ئارمۇ؟ ئاتىمىز سۈلتان ئابدۇرېشىتخانەدەك
مىرزا ئەبۇبەكرى پادىشاھ ئۆز ۋۇجۇدىدىن

تۆرەلگەن ئوغۇل - قىزلىرىدىن قانچىسىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكى بىلسىزغۇ؟ ئەگەر مىرزا ئەبۇبەكرىدەك پادىشاھنىڭ ئوغلى بولۇپ قالغان بولسىڭىز نېمە بولاتتى؟ بىز ئاتىمىزنىڭ مۇقەددەس ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ۋە ئۇلۇغۋار پىلانىنى چۈشىنىشىمىز لازىمدۇر. ئاتامنىڭ مەھمۇد مۇنەججىمنى قېيىن ئاتا قىلىشى مۇقام ۋە رەسەتخانا تۇغرىسىدىكى قەسەمىيادىدىن بىشارەتتۇر.

شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئاكسىنىڭ سۆزىگە قارىتا لام - جىم دېمەستىن ئىچىگە تىنىپ ئولتۇردى، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئابدۇللېتىپخان ئۇكىسىدىن سادا چىقمىغانلىقىنى پەملەپ ئۇنىڭ بىلەن يەنە باشقا بىر كۆنى تەپسىلىي سۆزلەشمەكچى بولدى. ئابدۇللېتىپخان شۇ كېچە ياخشى ئۇخلىيالمىدى، ئەتىسى نامازىگامداتتىن كېيىنلا ئامانىسا خانىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇكىسى ئۇچۇن ئەپۇ سورىماقچى بولدىيۇ، لېكىن قانداق ئۇچرىشىپ، قانداق سۆز ئېچىش توغرىسىدا ئويلىنىپ قالدى. ئۇنداق قىلغاندا ئانىسى چۇچۇك خانىمنىڭ يارىسىغا تۆز چېچىۋەتكەندەك ئىش بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. خانزادە، ئەمرزادىلەرنىڭ ھەممىسى ئامانىسا بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن باش تارتىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە ئەپۇ سوراپ بارسا ھەرە ئۇۋىسىغا ئوت قويغاندەك ئىش بولۇپ چوڭ چاتاق يۈز بېرىش ئېھتىمالىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. لېكىن ئۇ ئەپۇ سوراپ بارمىسا قانداق بولىدۇ؟ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شاھلىق مەرتىۋىسى بىلەن ئەپۇ سورىشى مۇمكىنمۇ؟ ئوردا ئىچىدىكى خۇسۇمەتلەرنىڭ بۇرۇقتۇرمىلىقىغا چىداپ تۇرالمىغان ئامانىسا بىلەن مەھمۇد ئۇستاز ئوردىنى تاشلاپ كېتىپ قالسا رەسەتخانا ئىشلىرى قانداق بولىدۇ؟ مۇقام ئىشلىرى قانداق بولىدۇ؟...

شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئامانىسانىڭ ئالدىغا بېرىش كېرەك دېگەن يەرگە كەلدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە پەقەت مۇشۇنداق قىلغاندىلا سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش

بولاتتى.

ئابدۇللىتىپخان يېتىپ كەلگەندە ئاماننسا ئۇزۇم باراڭ ئاستىدىكى سۇپىدا ساتار چېلىپ ئولتۇراتتى، ئۇ شاھزادە ئابدۇللىتىپخاننى كۆرۈپلا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ قىزغىن قارشى ئېلىپ تەكلىپ قىلدى. شاھزادە-نىڭ تاڭ سەھەردىلا كېلىپ قالغانلىقىدىن بىر ئاز ئەجەبلەندى.

— ھۇرمەتلىك ئاماننسا خېنىم، — دېدى شاھزادە كۆلۈپ تۇرۇپ، — ئۆزلىرى بىلەن تۇنۇگۈن يېرىم كۈن بىرگە بولۇپ ئۆزلىرىنى بىر تۇغقان ئاچامدەك ھېس قىلدىم، ئەگەر ئەيىب كۆرمىسىلە مەن ئۆزلىرىدىن كىچىك بولغاندىكىن ئاچا دەپ ئاتىسام بولارمۇ؟

ئاماننسا شاھزادە ئابدۇللىتىپخاننىڭ خۇش خۇي گەپ-سۆزلىرىگە قارىپ بىر تۇغقان ئىنسىدەك ھېس قىلدى-دە، خۇشاللىقىدىن بېشى ئاسمانغا تاقاشقۇدەك بولدى.

— سىز بىلەن ئاچا-ئۇكا بولۇشقا مەك مەرتىۋە رازى، — دېدى ئاماننسا ھاياجانلىنىپ، — مەن سىزنىڭ ئىلىپەرۋەرلىكىڭىز توغرىسىدىكى تەرىپلىرىڭىزنى كۆپ ئاڭلىغان، سىزنىڭ ئوقۇغان كىتابلىرىڭىز مېنىڭكىدىن كۆپ، بىلىمىڭىز مەندىن يۇقىرى، سىزدىن سوراپ ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بىر-لىملەر ناھايىتى كۆپ، بىراق ...

ئاماننسا جىم بولۇپ قالدى. نېمىشقىدۇر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ قويدى.

— نېمە بولدى؟ گەپىڭ ئاخىرىنى ئۇزۇۋېتتىلمۇ؟

— بىراق، — دېدى ئاماننسا ئويلىنىپ تۇرۇپ، — ئاتام بىلەن ئېگىكىمىز ئوردا ئۇچۇن ئارتۇقچە بولۇپ قالدۇق. تاشمۇ ئۆزى چۈشكەن يېرىدە ئەزىز. بىزمۇ ئۆز يۇرتداشلىرىمىزنىڭ ھۇرمىتىگە سازاۋەر بولغىنىمىز تۈزۈكتەك قىلىدۇ.

— نېمە دەۋاتىدىلا خانىم؟ - دېدى ئابدۇللىتىپخان ئالدىراپ، — بىلىم ئەھلى بولغان كىشى ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى

ئازغىنا مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرەلمسە بولامدۇ؟ بىلىپ قويۇڭلاركى، بىز سىلەرنى كەتكۈزمەيمىز.

ئامانىنسا بىردىنلا كۆزىگە ياش ئالدى.

— ھازىر ئوردا شەيخۇلئىسلامدىن باشلاپ ئەمىر ئەكابىرلارغىچە بىزنى خەس ئورنىدا كۆرۈۋاتقىنىنى بىلەمسىز؟

— بىلىمەن، ھەممىنى بىلىمەن، ئاتامنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان ئۇلۇغۋار پىلانلىرى ئۇلارغا ياقمايدىغانلىقىنى تېخىمۇ ئوبدان بىلىمەن. ئەگەر سىلەر ئىشىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنسەڭلار، ئۇلارنىڭ مەقسىتى سىلەر بىلەن قارشىلىششى ئەمەس، بەلكى ئاتامنىڭ سەلتەنەتلىك ئارزۇ-ئارمانلىرى بىلەن قارشىلىشۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلەيسىلەر. ئاتام ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ رەسەتخانا بەرپا قىلىپ فەلەكىيات ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈچۈن كاللىسى كېسىلگەنلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ۋاربسىلىق قىلىۋاتامدۇ؟ بىلىشىمىز لازىمكى، ئىلىم-پەننىڭ دۇشمەنلىرى جاھىل ھەم رەھىمسىزدۇر. ئۇلارنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. شۇڭا ئىلىم-پەن بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەمنى ئادەتتىكى مۇشكۈلاتلارنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپلا قالماي، ئۆلۈم خەۋپىنمۇ كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ قويۇشىمىز لازىمدۇر.

شۇ ئەسنادا ئۇستىدىكى مەنزىرە ئۆيدە فەلەكىيات قىلىۋاتقان مەھمۇد ئۇستاز شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ ھەممە گەپلىرىنى ئاڭلاپ تۇرغانىدى. ئۇ قولىدىكى كىتابنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەنزەر ئۆينىڭ ئىچىدىن چىقىپ كەلدى-دە، «ئاپىرىن شاھزادەم» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ ئاق يېپەك سەللا بىلەن ئاقارغان ساقلى، ئۇستىگە كىيىۋالغان ئۇزۇن ئاق يەكتىكى قوشۇلۇپ ئۇنى باشقىچە ئالىي سۈپەت قىلىپ كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئالدۇللېتىپخان مەھمۇد ئۇستازنى كۆرگەن ھامان «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەزىز ئۇستاز» دەپ قولىنى كۆكسىگە ئالدى، مەھمۇد ئۇستازمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، شەۋكەتلىك شاھزادەم» دېدى جاۋابەن. ئىككىسى قىزغىن

قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ يۈزىنى سىيپاشتى. ئۇلار بىردەم سۆھبەتلەشكەن-دىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز شاھزادىنى قەدىمكى كىتابلار تىزىلغان كىتابخانىسىغا باشلاپ كىردى، كىتابخانىدا ئۇلار قىزغىن مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بارىدى. مەھمۇد ئۇستاز شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ بىلىم دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى ۋە پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ چىن يۈرىكىدىن قايىل بولدى، شاھزادە ئابدۇللېتىپخان پېشىنغا ئەزان چىققانغا قەدەر كىتابخانىدا ئىلمي سۆھبەت بىلەن بەنت بولۇپ ۋاقتىنىڭ ئۆتكىنىنىمۇ سەزمەي قالغانىدى. مەھمۇد ئۇستاز بىلەن شاھزادە پېشىن نامىزىدىن كېيىن خوشلاشتى. ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەي ئابدۇللېتىپخاننىڭ گەپ-سۆزلىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ قۇلىقىغا يېتىپ، ئۇ ئوغلىدىن رازى بولدى.

مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن چۇچۇك خانىم ھەر كۈنى دېگۈدەك خوجا پەخىردىن بىلەن شەيخۇلئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ئىزدەپ تېپىپ خۇپىيانە پىلانلارنى تۈزۈشەتتى. ئوردا ئىچى-تېشىدىكى ئېسىلزادىلەرنىڭ گۆدەك بالىلىرىنى قۇترىتىپ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئاممانىسا ئۇچرىغانلا يەردە ئۇلارنى مەسخىرە قىلدىغان، ھاقارەتلەپ قېچىپ كېتىدىغان قەبىھ ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، ئۇلارنى ئوردا ھاياتىدىن بىزار قىلىش ئارقىلىق قوغلىماقچى بولدى. لېكىن ئاممانىسا مەقسەتلىك بولۇۋاتقان بۇ ئىشلارغا پىسەنت قىلماي ھەممىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويۇپ يۈرىۋەردى. بىر كۈنى، ئاممانىسا ھەيدەرباغ كۈتۈپخانىسىدا كىتاب مۇتالىئە قىلىپ ئولتۇرغىنىدا چۇچۇك خانىم باغ كەينىدىكى قېلىن مېۋىزارلىق ئىچىدىن بىر نەچچە كېنىزەكلەر بىلەن چىقىپ كەلدى ۋە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن ئاممانىسانى كۆرۈپ توختىدى. ئاممانىسامۇ چۇچۇك خانىمنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تەۋەززۇ بىلەن چوڭقۇر تەزىم ئادا قىلدى. چۇچۇك خانىم يېنىدا تۇرغان كېنىزەكلەرنى كەتكۈزۈۋېتىپ ئاممانىسا بىلەن يالغۇز سۆزلىشىش ئۈچۈن شىپاڭدا قالدى.

— ئامانىسا خېنىم ،— دېدى چوڭچۇك خانىم زەردە قىلغان تەلەپپۈزدا ،— ئۆزلىرىنىڭ ئىلىم ـ ھېكمەتكە بېرىلگەنلىكلىرىگە ھەممىمىز قايىلمىز ، ئەپسۇسكى ، ئۆزلىرىنىڭ ئالىي نەسەبلەر پۇشتى بولۇپ قالمىغانلىقلىرىغا ئېچىنىمىز ؛ ئوردا ئىچىدىكى خانزادىلەر بىلەن بەگزادىلەرنىڭ گۆدەك پەرزەنتلىرى ئۆزلىرىنى كەمستېپ مۇزەممەت[1]قويغان بولسا ئاغرىنمغايلا ...

— يوقسۇ ھۈرمەتلىك خانىش ،— دېدى ئامانىسا تەمكىن ھالدا ، — ئىلىم ـ مەرىپەت ئەھلى ئەزەلدىن ئىلىم ـ مەرىپەتنى كەمستىشنى بىلمەسلىك ۋە نادانلىقنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلىدۇ ، شۇڭا ئۇلاردىن ئاغرىنىشنىمۇ ئۆز نامۇسۇھرىتىمىز ئۈچۈن نومۇس دەپ بىلىمىز .

چوڭچۇك خانىم ئامانىسانىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ زەھەرخەندىلىك بىلەن تىكىلدى ـ دە ، لەۋلىرى تىترەپ ، چىشلىرى كىرىشىپ كەتتى .

— بەس ! سىز بىلەن ئارتۇقچە گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇش بىھۇدە ! ـ دېدى چوڭچۇك خانىم تۇمشۇقلىرىنى سوزۇپ ،— بىز خانزادىلەر ئەزەلدىن تۆۋەن تائىپىدىكى قارىچۇقلارغا ئېچ ئاغرىتىپ ئۆگىنىپ قالغانمىز ، شۇڭا مەن مەخسۇس ئادەم چىقىرىپ لولىلارنىڭ كوچا ـ رەستىلەردە نەغمە قىلىپ ، غەزەل ئوقۇپ تاپىدىغان پۇللىرى بىر يىلدا قانچىگە يېتىدىغانلىقىنى ھېسابلاتقۇزدۇم ...

ئاھانەتكە چىدىمىغان ئامانىسا ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، چوڭچۇك خانىمنىڭ ئالدىدىن كەتمەكچى بولۇپ ئىجازەت سورىدى .

—ھۈرمەتلىك خانىش ، — دېدى ئامانىسا تەمكىن قىياپەتتە ، — تەڭرى ئالدىدا ھەممە ئىنسان باراۋەردۇر . مېنى ئۆزى بىلەن تەڭ كۆرمىگەن ئادەم بىلەن سۆزلەشكۈم يوق ، ماڭا كېتىشكە رۇخسەت قىلغايلا ... ، — ئامانىسا كەتمەك ئۈچۈن بىر نەچچە قەدەم مېڭىشى بىلەن غەزەپكە چـ

---

① مۇزەممەت — مازاقلاش ، لەقەم قويۇش .

دىمغان چۈچۈك خانىم بار ئاۋازى بىلەن «توختاڭ» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. ئامانىسا جايىدا توختىدى.

— مەن گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتاي، — دېدى چۈچۈك خانىم، — لولى ئەۋلادلىرى بىر ئۆمۈر نەغمە قىلىپ تىلەمچىلىك قىلساڭلارمۇ يۈز تىللا تا-پالمايسىلەر. مەن ئاتا - بالا ئىككىڭلارغا يۈز تىللا بېرىمەن، بۇ پۈللار بىلەن دۇنيانىڭ ھەر قانداق يەرلىرىگە بارساڭلارمۇ بىر ئۆمۈر ئالىي زاتلارچە ياشىيالايسىلەر. شەرتىم شۇكى، سىلەر پۈلنى ئالغان ھامان ھېچكىمگە ئۇقتۇرماي باشقا خاندانلىق تەۋەسىگە ئۆتۈپ كېتىسىلەر، مېنىڭ بۇ گەپلىرىم ئەلۋەتتە سىلەرگە ياقمىدىغۇ دەيمەن.

ئامانىسا قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى:

— مەن ئۆزۈمنى نامراتلار قاتلىمىدىن ھېسابلىسام، مەندىنمۇ نامرات ئادەملەر بار ئىكەن —دە ...

— سىز نېمە دېمەكچى، يەنە ؟! - سورىدى چۈچۈك خانىم ئۆپكىسىنى باسالماي.

— دېمەكچىمەنكى، — دېدى ئامانىسا قەتئىيەت بىلەن، — مەن ئۆ-زۈمنى ھەممىدىن باي، دەپ بىلىمەن! مېنىڭ روھىم قەلبىم - خانزادىلەر، سارايزادىلەرگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە باي، ئۆزلىرى گېپىنى قىلغان ئالتۇن پۈللار مەن ئۈچۈن قىلچە ئەھمىيەتسىز. ئەپۇ قىلغايلا، ھۈرمەتلىك خانىش. ئەمدى ئىجازەت قىلسىلا كېتىۋالاي.

چۈچۈك خانىمنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ گەپ قىلالماي قالدى. ئامانىسا زەردە بىلەن كىتابلارنى يىغىشتۇرۇپ كېتىپ قالدى. چۈچۈك خانىم ئوغا يۇ-تۇۋالغاندەك بولۇپ پۈتۈن ۋۇجۇدى غەزەپ بىلەن تىترەپ كەتتى. قايتىپ كېلىپ مىرزا ئەلى تاغاي، سېيىت ئۆمەرخان قاتارلىق ھەمسۆھبەتلىرىنى يە-غىپ مەسلىھەتلەشتى. خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجائابدۇرېھىم سوپى نەزەر قاتارلىق سادىق مۇرىتلىرىنى يىغىپ خاندانلىقنى «توغرا» يولغا باشلاش توغرىسىدا يوشۇرۇن پىلانلارنى تۈزۈشتى. بىر كۈنى يېرىم كېچە

بولغاندا تۈيۈقسىز مەھمۇد ئۇستازنىڭ دەرۋازىسى قاتتىق قېقىلدى. ئىتلار ھاۋشىپ كەتتى ، ساپال چىراغنىڭ يورۇقىدا كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغان مەھمۇد ئۇستاز ساپال چىراغنى كۆتۈرۈپ ئايۇانغا چىقتى ، ئايۇاندا ئامانناسا غەمسىز ئۇخلاپ ياتاتتى. ئۇ قىزنىڭ ئېچىلىپ قالغان پۈتنى چۈمكەپ قويۇپ ، جىم تۇرۇپ تىڭشۇدى ، بىردەمدىن كېيىن پەس ئاۋازدا « مەھمۇد ئۇستاز » دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۇ دەرۋازا تەرەپكە بېرىپ دەرۋازىنىڭ يوچۇقىدىن قارىۋىدى يەنە « ئىشكىنى ئاچسىلا ، مەن شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بولىمەن » دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. مەھمۇد ئۇستاز ئابدۇكېرىمخانىڭ ئاۋازىنى تونۇپ دەرۋازىنى ئاچتى ، دەرۋازا تېشىدا ئابدۇكېرىمخاندىن باشقا ئىككى مۇلازىم تۇراتتى. مەھمۇد ئۇستاز مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىدى.

— ئۇستاز ،— دېدى ئابدۇكېرىمخان ،— مەن بۇ يەرگە مۇھىم بىر خەۋەر ئەكەلدىم ، راستىنى ئېيتسام ئاتامنىڭ بەزى ئىشلىرىغا نارازىلىقىم بولسىمۇ ، لېكىن ئاتامنىڭ ئادەملىرىگە سۆيىقەست ئىشلەتمەكچى بولغانلار بىلەن ھەرگىز ئوخشاشمايمەن.

— نېمە ، سۆيىقەست دەمسىز ؟ - سورىدى مەھمۇد ئۇستاز.

— شۇنداق ،— دېدى ئابدۇكېرىمخان ،— ئۇلار پۈتۈن سۆيىقەستىنى سىلەرگە قاراتتى.

خوجا پەخىرىدىنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى « ھجابۇل غەيب »[1] دەپ ئاتالمىغان سۆيىقەستچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزلىرىگە سۆيىقەست ئىشلەتمەكچى بوپتۇ ، كىتابلارنىمۇ كۆيدۈرۈپ تاشلىماقچى بوپتۇ. شۇڭا دەرھال ئامانناسانى ئېلىپ بۇ يەردىن كەتسىلە ، بولمىسا ئۇلارنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ ...

شۇ ئەسنادا دەرۋازا تېشىدا ئىتلار قاۋاپ بىردىنلا چۈقان - سۈرەن

---

① « ھجابۇل غەيب » —13—18-ئەسىرلەردە ئىسلام ئىشانىزم ئېقىمىدا ئەۋج ئالغان يوشۇرۇن قەست قىلىش گۇرۇھى. « غايب پەردىلىكلەر » ياكى « نامەلۇم قەستچىلەر » دېگەن مەنىدە.

كۆتۈرۈلدى. «ئۇر، چاپ، تۆت، باغلا» دېگەن ئاۋازلار ئۇزۇلمەي ئاڭ-لىنىشقا باشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەي دەرۋازا يەنە قاتتىق قېقىلدى. بۇ ئاۋاز-نى ئاڭلىغان ئابدۇكېرىمخان تېخىمۇ جىددىيلەشتى.

— ئۇستاز، تېز قاچسىلا، ھازىر ئاتامغا خەۋەر قىلىپ لەشكەر كەلتۈ-رۈشكە ئۇلگۈرمەيدۇ، تېز قاچسىلا.

مەھمۇد ئۇستاز نېمە ئۈچۈندۇر تەمكىن تۇراتتى. دەرۋازا يەنە قاتتىق قېقىلدى، ئامانىنسا چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. مەھمۇد ئۇستاز دەرۋازا قې-شىغا بېرىپ بىر ئاز تىڭشاپ تۇردى - دە، دەرۋازا تېشىدىن قانداقتۇر بىر تونۇش كىشىنىڭ «بۇ ئەبلەخلەرنى چىڭ باغلاپ قۇلقىنى سۆگەتكە سىغلاپ قويۇڭلار» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى. ئامانىنسا بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپلا: «بۇ شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ ئاۋازى، ئاتا، تېز ئېچىڭ» دەپ ۋارقىرىۋەتتى. مەھمۇد ئۇستاز دەرۋازىنى ئېچىۋىدى، دەرۋازا تېشى-دا شاھزادە ئابدۇللېتىپخان بىر نەچچە سپاھلار بىلەن كۆرۈندى. نېرىراق بىر چەتتە پومىلاقلاپ پۈت - قوللىرىنى چۇشەپ قويغان جەندە - كۆلالىق تۆت كىشى داد - پەرياد قىلىپ ياتاتتى. سپاھلار ئابدۇللېتىپخاننىڭ بۇي-رۇقىغى بىلەن ئۇلارنى تۆت تۈپ سۆگەتكە باغلاپ قۇلقىنى سۆگەتكە سىغلە-دى. ئۇلارنىڭ ناله - پەريادى پەلەككە يەتتى. شاھزادە ئابدۇللېتىپخان-نىڭ سپاھلارنى قارىتىپ قويۇپ، ئىككى نۆكەر بىلەن ھويلىغا كىردى. مەھمۇد ئۇستاز ئابدۇكېرىمخاننىڭ كېلىش مەقسىتىنى ۋە بولۇنغان گەپ-سۆزلەرنى شاھزادە ئابدۇللېتىپخانغا سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ئابدۇللە-تىپخان ئابدۇكېرىمخانغا بۇرۇلدى:

— ئۇكام، سىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىڭىزنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن بول-غانلىقىدا شۈبھە يوق. لېكىن سىز «ھىجاجۇل غەيب» لەرنىڭ ئالدام خال-تىسىغا چۈشۈپ قاپسىز، مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا خانىم ھېچنەگە بارمايدۇ، تەركىدۇنياچى ئەۋلىيالارنىڭ قەست قىلىدىغان «ھىجابۇل غەيب-لىرى» بولسا بىزنىڭمۇ ئۇلارنى جايلايدىغان سپاھلىرىمىز بار.

شاهزاده ئابدۇكېرىمخان ئاكىسىغا سۆز ياندۇرماقچى بولۇۋېدى ، ئابدۇللېتىپخان يول قويمىدى .

— بولدى ئۇكام ،— دېدى ئابدۇللېتىپخان ،— ئىككىمىز تاكاللاشـ قاندىن كۆرە قۇلىقى سۆگەتكە مىخلانغان « ھىجابۇل غەيب »نىڭ ئاغزىـ دىن گەپ ئاڭلايلى .

ئابدۇللېتىپخان مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانى خاتىرجەم ئۇخلاشقا بۇيرۇپ قويۇپ ، ئابدۇكېرىمخاننى باشلاپ دەرۋازا ئالدىغا چىقتى - دە ، سۆگەتكە قۇلىقى مىخلانغانلاردىن بىر - بىرلەپ سوراق سوـ راشقا باشلىدى .

— سەنلەر نېمە ئادەملەر ؟ بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن كېلىشتىڭ ؟

بېشىغا قارا ئۆزۈن كۆلانى چۆكتۈرۈپ كىيىۋالغان ، چىرايىمۇ تۆمۈرچەـ نىڭ كۆمۈردەك قاپقارا كەلگەن بىر كىشى مىخلانغان قۇلقىنى ئاۋايلاپ ئاستا ئېغىز ئاچتى .

— بىز ھەزرىتى خوجا ئەۋلىيا تەرىپىدىن « ھىجابۇل غەيب » دېگەن خاسىيەتلىك نامغا سازاۋەر بولغان مۇرىت - مۇخلىسلارمىز .

— « ھىجابۇل غەيب » دېگەننىڭ مەنىسى نېمە ؟ سىلەرگە تاپشۇرۇلـ غان ۋەزىپە نېمە ؟

— ئەۋلىيا خوجام جازا بەرمەكچى بولغان كىشىنى مۇرىت - مۇخـ لىسلار ئەڭ كۆپ يىغىلغان سورۇندا قارغايدۇ ، قارغىش تەگكەن كىشىسىنى بىز يېرىم كېچىدە بېرىپ ئۇجۇقتۇرۇۋېتىمىز . تاڭ ئاتقاندا خوجامنىڭ قارغـ ىشى تېگىپ غايىبتىن ئۆلۈپتۇ دېگەن گەپ مۇرىت - مۇخلىسلارغا تارايدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ھەممە كىشى خوجامنى ئۆلۈغلايدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ھـ جابۇل غەيب دېگەن نام بىلەن ئاتىلىمىز .

ئابدۇللېتىپخان ئابدۇكېرىمخانغا كۆز قىرىدا قاراپ قويۇپ سوراقنى داۋام ئەتكۈزدى :

— سىلەر بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەن ؟

— ئەۋلىيا خوجامنىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغان ئىككى كىشىنى ئالداپ شەھەر تېشىغا ئاچىقىپ ، ئۇجۇقتۇرۇپ ، كىتابلارنى كۆيدۈرۈۋەتمەكچىدۇق. بۇ ئەسرارىدىن ئابدۇكېرىمخان ۋاقىپ بولسا كېرەك. بىز بۇ يەرگە كېلىشىمىز بىلەن كەينىمىزدىن كەلگەن سپاھلارغا تۇتۇلۇپ قالدۇق.

ئابدۇكېرىمخان غەزىپىنى ئىچگە يۇتۇپ جىم تۇرۇپ قالدى ، لېكىن ئابدۇللېتىپخان سوراقنى داۋام ئەتكۈزدى :

— سىلەر قايسى ئەۋلىيا خوجامنىڭ ئادەملىرى ؟

بۇ سوئالغا تۆت كىشىنىڭ ھېچقايسىسى جاۋاب بەرمەي جىم تۇرۇۋالـدى ، ئابدۇللېتىپخان غەزەپلىنىپ ، ئۇلارنى ئېغىز ئاچتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتـقاندا تۆت ئوقيا ئېتىلىپ چىقىپ تۆت كىشىنىڭ يۈرىكىگە سانجىلدى ـ دە ، سۆگەتكە مىخلىنىپ قالدى ، ئابدۇللېتىپخان دەرھال ئوق ئاتقانلارنى تۈـتۈشقا بۇيرۇق قىلغان بولسىمۇ ، سپاھلار ئۇيان ـ بۇيانىنى ئىزدەپ ھېچنەـدىن تاپالمىدى .

قەشقەر شەھرىنىڭ رەسمە ـ گۈزەللىرى قاينام تاشقىنلىقىغا چۆمگەنـدى . خوجا پەخىردىن قەشقەرگە زىيارەتكە كەلگەن بولۇپ ، بۈگۈن بازار كۈنى بولغاچقا بىر نەچچە مۇخلىسلىرىنى ھەمراھ قىلىپ كوچىغا چىقتى . كۈن چۈشتىن قايرىلغان ، بازاردا ئادەملەر تىقمۇ تىقماق بولۇپ كەتكەنـدى . يىراق يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلگەن تۈزچىلار ، ئوتۇنچىلارنىڭ ھارۋـىلىرى يوللارغا پاتماي « پوش ـ پوش » دەپ ۋارقىرىشاتتى . خوجا پەخىرـدىنىڭ ئالدىدا يول ئىچىپ كېتىۋاتقان دەررەدەستلەر « يول ئىچىڭلار ، خوجا پەخىردىن ئەۋلىيا ھەزرەتلىرى كەلدى » دەپ ۋارقىرىۋەتتى . تۈزـچىلار ، ئوتۇنچىلار ھارۋىنى بىر چەتكە قايرىپ تەزىم قىلىپ ئېگىلىپ تۇراتـتى ۋە خوجا پەخىردىن ئۆتۈپ كەتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمەيتتى . بەزىلەر ھوـدۇقۇپ كەتكىندىن ئېشەك ، كالىلىرىنى توسىدىغان يەر تاپالمايى قىستاڭ ئىچىدە تەمتىرەپ تۇرۇپ قالاتتى ـ دە ، بېشىغا دەررە تېگەتتى . خوجا ئەۋـ

لىيا كەلگەندە قانداقلا بولمسۇن يول راۋان بولمسا بولمايتتى. ئۇلار بىر مېڭىپ ، بىر توختاپ ، ئۆستەڭ بويىدىكى ئاۋات رەستىلەرگە يېتىپ كېلىشتى ، رەستىلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىپ قويۇلغان ھەر خىل چىنە - قاچىلار ، توپ - توپ قىلىپ بېسىپ قويۇلغان گۈللۈك گەزلىمە ماللار ، شايى - ئەتلەس ، تاۋار - دۇردۇن ، مەخمەل ۋە رەڭگارەڭ يىپەك رومالار ، قوزۇقلارغا ئېسىلغان بادام دوپپا ، چىمەن دوپپا ، مارجان گۈل دوپپىلار كۆزنى قاماشتۇراتتى. يەنە بىر چەتتە ماتا ، چەكمەن ۋە گۈللۈك سەرگەزلەر ئېسىلغان بولۇپ ، سەرگەزچىلەر بىر تەرەپتىن مال ساتسا ، بىر تەرەپتىن تۆت چاسا ياغاچقا ئويۇلغان قېلىپى بىلەن گۈل باساتتى. سەرگەزنىڭ بويىاقلىرى ھەرخىل زىرائەتلەرنىڭ سۈيىنى ئېچىتىپ ياسالغان بولۇپ ، دىماغقا غەلىتە بىر خىل قاڭسىق پۇراق ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بازار ئىچىدە سوپۇن پۇرىقى ، يېڭى بويالغان ماتا - چەكمەنلەرنىڭ پۇراقلىرى ، ھاۋانى چىدا سوقۇلغان ئاقمۇچ ، قارىمۇچىلارنىڭ ئاچچىق پۇراقلىرى قوشۇلۇپ كەتكەندى. ئۇلار بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن بىرخىل زىرىۋارنىڭ ئارىلاش مەززىلىك پۇرىقى كەلدى ، بۇ كاۋاپ پۇرىقى ئىدى. مۇرىتى مۇخلىسلار خوجا پەخىرىدىننى كاۋاپخانىغا باشلاپ كەلدى. كاۋاپخانىلارنىڭ قارشى تەرىپىدە مىسكەرلەر ئاپتاۋۇا ، چىلاپچا ، چۆگۈن ، مىس قازان ، مىس جۇمبۇل قاتارلىقلارنى قاتار تىزىپ قويۇشقاندى. مىسكەرلەر بىر تەرەپتىن مال ساتسا ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆرەكنى بېسىپ ئوتتا قىزىتقان مىسنى بولقا بىلەن سوقاتتى ، بولقا ئاۋازى يىراق - يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. مىسكەر خوجا پەخىرىدىنىڭ كاۋاپخانىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ماالالىق يەتمىسۇن دەپ بولقا سۇقۇشنى توختاتتى. خوجا پەخىرىدىن مۇرىتى - مۇخلىسلىرى بىلەن پاقلان كاۋىپىدىن تويۇۋچە غىزالىنىپ چىققاندىن كېيىن زەرگەرلىك دۇكانلىرىنى ئارىلاپ ، كىتابپۇرۇشلار رەستىسىگە كېلىپ قالدى. كىتابپۇرۇشلارنىڭ دۇكانلىرىدا يىراق ئەللەردىن ئەكەلگەن ئەرەب ، فارس ، ئوردو تىللىرىدىكى ھەر خىل كىتابلاردىن باشقا قېدىرخان ئۇسـ

تازنىڭ «دىۋان قېدىرى» ناملىق كىتابى بىلەن ئامانىنسانىڭ «دىۋان نەفسى»، «ئەخلاقىي جەمىلىيە»، «شۇرۇھۇلقۇلۇپ» ناملىق ئەسەرلىرىنى تىزىلغاندى. خوجا پەخرىدىننىڭ خەت ساۋاتى يوق بولغاچقا مۇرىت-مۇخلىسلار ئىچىدىكى ساۋاتلىقلار كىتابنىڭ نامىنى بىر-بىرلەپ ئوقۇپ بەردى.

— مانا قارىسىلا ھەزرىتىم،— دېدى سوپى نەزەر كىتابلارنى كۆرسىتىپ،— ئامانىنسا ئۆزىنىڭ تەخەللۇسىنى «نەفسى» دەپ ئاتاپ كىتابلارنى تاش باسمىدا باستۇرۇپتۇ.

— تاش باسمىغا سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن باشقا كىشىنىڭ كۈچى يەتمەيدۇ،— دېدى خوجا پەخرىدىن.

— بۇنىڭ ھەممىسى بىزگە قارشى يېزىلغان كىتابلار ئىكەن،— دېدى سوپى نەزەر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ،— «نەفسى» دېگەننىڭ مەنىسى «گۈزەل» دېمەكچىكەن. «ئەخلاقى جەمىلىيە» دېگەننىڭ مەنىسى «گۈزەل ئەخلاق» دېمەكچىكەن. «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەننىڭ مەنىسى «خۇشاللىق قوزغاش» دېمەكتۇر. «شۇرۇھۇلقۇلۇپ» دېگەننىڭ مەنىسى «قەلبىلەر شەرھى» دېگەنلىكتۇر.

— بولدى، بەس،— دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى خوجا پەخرىدىن،— ئامانىنسا ئۆزىنىڭ تەخەللۇسىدىن باشلاپ پۈتكۈل ئەسەرلىرىنگىچە «گۈزەللىك»، «خۇشاللىق» دېگەن نەرسىلەرنى سىڭدۈرۈپ شەھەر-شەھەرلەردە ئوچۇق-ئاشكارا سېتىپ يۈرسە نېمىشقا كارىڭلار بولمىدىڭىز؟

بازاردىكى ئۆتكەن-كەچكەنلەر بىر-بىرلەپ يىغىلىپ كىتابپۇرۇشنىڭ دۇكىنى ئالدىغا توپلىشىپ قالدى. خوجا پەخرىدىن ئادەملەر توپىغا قاراپ ئۇنلۈك ئاۋازدا خىتاب قىلدى.

— ئى خالايىقلار، ئى مۇسىلمانلار، بىلىپ قېلىڭلاركى، بۇ دۇنيادا گۈزەللىك مەۋجۇت ئەمەستۇر، بەخت-سائادەت مەۋجۇت ئەمەستۇر، ھەقىقىي گۈزەللىك باقىي ئالەمدە بولغايكىن، پانىي ئالەمدە بولمايدۇ. شۇڭا ھەر

بىر ئىنسان ئالته كۈنلۈك ئۆمرىنى توۋا — ئىستغپار بىلەن ئۆتكۈزۈپ بۇ دۇنيانىڭ ساختا گۈزەللىكىدىن كۆڭۈل ئۈزمىكى لازىمدۇر ... ،— خوجا پەخىردىن سۆزىنى ئۈگىتىپ ئامانىسا بىلەن قېدىرخانىنىڭ كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلاشقا ئەمر قىلدى. ئۇنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى ھەش - پەش دېگۈچە قەۋەت - قەۋەتلەپ تىزىلغان كىتابلارنى يەرگە تاشلاپ بىر يەرگە دۆۋىلەشكە باشلىدى. كىتابپۇروش يېلىنىشقا باشلىدى.

— ھۇرمەتلىك ئەۋلىيا خوجام ،— دېدى كىتابپۇروش پۈكۈلۈپ تۇرۇپ ،— تاش باسمىدا بېسىلغان بۇ كىتابلارنىڭ سانى ھەددى - ھىسابسىز تۇرسا ، نۇرغۇن خاندانلىقلارغا تارىلىپ كەتكەن تۇرسا ، ئۇنى كۆيدۈرۈپ تۈگىتىش مۇمكىنمۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە كىتابلارنى جىق پۈلغا ئالغاندىم ، ماڭا ئىچكىلار ئاغرىسۇن ...

— ئاغزىڭنى يۇم ،— دەپ ۋارقىرىدى سوپى نەزەر ،— بۇنداق كىتابتىن بىرى ئۇچرىسا بىرنى ، ئىككىسى ئۇچرىسا ئىككىنى كۆيدۈرۈپ تۈرماق لازىم. كىتابلار كۆيدۈرۈلسە كىتاب ساتقان گۇناھىمۇ ساقىت بولىدۇ. بولمىسا خوجامنىڭ قارغىشىغا ئۇچراپ جېنىڭدىن ئايرىلسەن ...

كىتابپۇروش قايتا ئېغىز ئاچالمىدى. كىتابلار قۇرۇق ئوتۇن ئۈستىگە دۆۋىلەنگەچكە ئوت يېقىلغان ھامان پاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئادەملەر توپى ئىچىدە بەزىلەر توۋا قىلىشپ ياقىسىنى چىشلىسە ، بەزىلەر بىرىگە قاراپ غۇلغۇلا قىلىشاتتى. كىتابلار كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىپ بولغانىدا خوجا پەخىردىن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۈستى يېپىقلىق كېچىك كوچىلار بىلەن مېڭىپ كەتتى. ئۇلار كېتىۋاتقاندا بىر - بىرىگە تۇتۇشىپ كەتكەن ئۆيلەرنىڭ بىرىدىن مۇقام نەغمىسى ئاڭلاندى. خوجا پەخىردىن توختاپ مۇقامغا بىر پەس قۇلاق سېلىپ تۇرغاندىن كېيىن ، سوپى نەزەرگە بۇرۇلدى :

— بۇ مۇقام ئاھاڭلىرى قېدىرخان بىلەن ئامانىسانىڭ يېڭى توپلاپ كەلگەن ئاھاڭلىرىدەك قىلىدۇ ، شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى ، ئۇلار قانچە مۇقام

چىقارسا ، بىزنىڭ خانىقاھتىكى ھاپىزلىرىمىزمۇ ھەممىنى ئۆگىنىۋېلىپ يۈرەكـ
نى ئېزىدىغان ئەششاقى كىتابلارنىڭ بېيتلىرىنى سېلىپ ئوقۇسۇن ، بىزنىڭ
مۇقامىمىز نەغمە ـ ناۋا ، ئۇسسۇل ـ مەشرەپ ئۇچۇن ئەمەس ، بەلكى زىكـ
رى ـ ساما ۋە ھەمدۇ سانا ئۇچۇندۇر ...

— بىز ئۆزلىرى دېگەندەك قىلىۋاتىمىز خوجام ـ دېدى سوپى نەزەر .
بىزنىڭ بىر بۆلۈك ھاپىزلىرىمىز ئاماننىسانىڭ خۇشاللىق قوزغاش ئۇچۇن
چىقارغان ئاھاڭلىرىنى ، مۇمىنلەرنى ئۆلۈمنى ئۇنتۇمايدىغان قىلىش ئۇ ـ
چۇن رەقىس ـ ساما سورۇنلىرىدا ئوقۇۋاتىدۇ .

— بۇ ئىش جايىدا بوپتۇ ،— دېدى خوجا پەخىردىن ـ مۇشۇنداق
ھاپىزلىرىمىزغا كۆپرەك مەدەت بېرىشىمىز لازىم .

خوجا پەخىردىنگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان « دۇمچەك ئىشان » دەپ لەقـ
مى بار سوپى دەرۋىشمۇ گەپكە ئارىلاشتى :

— ھازىر كىشىلەر ئىچىدە مۇقامنى « ئوردا مۇقامى » ۋە « خانىقا مۇـ
قامى » دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈپ ئاتايدىغان بوپتۇ . قېدىرخان ، ئاماننـ
سانىڭ مۇقامنى ئوردا مۇقامى دېسە ، بىزنىڭ مۇقامىمىزنى خانىقا مۇقامى
دەيدىكەن .

ئۇلار سۆزلىشىپ بىر خانىقانىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە خانىقا ئىچـ
دىن بىر ھاپىزنىڭ يۈرەكنى ئېزىدىغان خانىقا مۇقامىنىڭ زىل ئاۋازى
ئاڭلاندى :

شاھۇسۇلتان ۋە پەھلىۋان بارچەگە بار بۇ ئۆلۈم ،
ھەزرىتى ئادەم ـ ھاۋادىن مىراس قالغان بۇ ئۆلۈم ،
بارچە ئىنسان جىسمىنى يەر قوينىگە سالغان ئۆلۈم ،
سەلتەنەتلىك تاجدارنى زەپىران قىلغان ئۆلۈم .

يۈرەكنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلايدىغان مۇڭلۇق ئاھاڭلارغا قىيا ـ

چىيا قىلىشقان يىغا ـ زارىلەرنىڭ ئاۋازى قوشۇلۇپ قىيامەت قەيۇم بولۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— بىزنىڭ يۆلەيدىغىنىمىز دەل مۇشۇنداق مۇقامچىلاردۇر، — دېدى خوجا پەخىردىن خانىقاتىكى ھاپىزنى ئىما قىلىپ.

خوجا پەخىردىن ئۇزاق ئۆتمەي قەشقەردىكى زىيارەتنى ئايلىنىشتۇرۇپ، ياركەنتكە قايتتى. ئۇ ئالدىغا چىققان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن كۆرۈشۈپلا ئۇنىڭغا تاپشۇرغان بىر مۇھىم ئىشنى ئېسىگە ئالدى:

— قېدىرخان بىلەن ئامانىسا قەدىمكى كاپىر ئۇيغۇرلار زامانىدىكى «بايات» دېگەن نامنى كۆتۈرۈپ چىقىپ «بايات مۇقامى» ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى كۆپۈرلۈققا دەۋەت قىلماقتا، ئۇلارنىڭ بۇ خىل بىدئەت ـ جەھلىيە[1] تەرىقەت مۇسۇلمانچىلىقىغا نىسبەتەن گۇناھى ئەزىمدۇر. بۇ ھەقتە مۇرىت ـ مۇخلىسلارغا بىلدۈرۈشنى تاپشۇرغانىدىم. قانداق بولدى؟

— تاپشۇرۇقلىرى بويىچا كەلتۈرۈلۈۋاتىدۇ، خوجا ئاتا، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم، — مۇرىت ـ مۇخلىسلار «بايات»نى قايتا كۆتۈرۈپ چىققانلىق ئىسلامدىن چېكىنگەنلىكتىن بېشارەت ئىكەنلىكىنى شەك ـ شۈبھىسىز چۈشىنىپ يەتتى ...

خوجا پەخىردىن مەمنۇنىيەتلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ئالدى بىلەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا بارماقچى بولۇپ ئوردىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ ئوردىغا كەلگەندە سۇلتاننىڭ ئۆستەڭ بويىدىكى باغدا مۇقامچىلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى ئۇقۇپ ئاتنىڭ بېشىنى شۇ تەرەپكە بۇرىدى.

ئۆستەڭ بويىدىكى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۈزۈم باركىگى ئاستىدا ئۇستاز قېدىرخان، باتۇرخان ۋە ئامانىسا قاتارلىق مۇقامچىلار قەدىمكى كۈسەن ـ قۇمۇل ئاھاڭلىرىغا ئەلشىر نەۋايى ۋە ئابدۇراخمان جامىلارنىڭ

---

① لىرى بىدئەت جەھلىيە — قەدىمدىن قالغان ۋە كېيىن چەكلەنگەن ئېقىم.

شىئىر ، نەزمىلىرىنى كىرىشتۇرمەكتە ئىدى . باتۇرخان بىر يۇرۇش ئاھاڭنى ئوقۇپ تۇگەتكەندىن كېيىن بىر پىيالە ئانار سۇيىنى گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى - دە ، چېكسسىدىكى تەرنى سۇرتۇپ ، كەينىدىكى تۇڭۇرۇككە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى .

— بۇ ئاھاڭلارنى بىزنىڭ كونا تىلىمىز بىلەن ئېيتقاندا « سۇجۇپ نەغمىسى » دەيمىز ، يەنە بەزىلەر « چاپ بايات نەغمىسى » دەپمۇ ئاتايدۇ . ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ رىۋايەت قىلىشچە قەدىمكى كۇچار ئىبادەتخانىسىدا « سۇجۇپ » ئىسىملىك بىر مۇسىقى ئەربابى ياشىغانىكەن ، ئۇ كىشى قەدىمكى شامان دىنى زامانىسىدىن مىراس قالغان « چاپ بايات » دېگەن ئىلاھىنى مەدھىيىلەيدىغان كۇيلەرنى رەتلەپ ئەل ئىچىگە تارقاتقانىكەن .

شۇ ئەسنادا خوجا پەخىردىن بىر نەچچە ھەمراھلىرىنى باشلاپ باغقا كىرىپ كەلدى . ئۇ باتۇرخاننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئۆزىنى باسالماي قالدى - دە ، گەپكە ئارىلاشتى :

— باتۇرخان دېگەن كىشى سىز بولامسىز ؟— سورىدى خوجا پەخىردىن .

— شۇنداق ھەزرىتىم ،— دېدى باتۇرخان ئېگىلىپ تۇرۇپ .

— ئاڭلىشىمچە ، ئاتا - بوۋىلىرىڭىزنىڭ كاپىرلىق دىنىدىن ۋاز كېچىپ ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بوپسىز ، لېكىن سىزدىن شۇنى سورايكى ، سىز مۇسۇلمان تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن كاپىر ئەجدادلىرىڭىزنىڭ بۇت - سەنەملىرىنى مەدھىيىلەيدىغان نەغمىلەرنى ئەل ئىچىگە تارقىتىسىز ؟

— بۇنى باتۇرخاندىن سورىماي بىزدىن سورىسىلا ھەزرىتىم ،— دېدى قېدىرخان تەمكىن ھالدا ، — بىز باتۇرخان ئوقۇغان قەدىمكى ئاھاڭلارغا ئىسلامىيەتتىكى ئەھلى دۇنياچىلىقنى مەدھىيىلەيدىغان نەزمىلەرنى سېلىپ ئەل ئىچىگە تارقاتساق بولمايدىكەنۇ ، خانىقالاردىكى ھاپىزلار تەرىكىدۇنياچىلىقنى مەدھىيىلەيدىغان « ئەششاقى » كىتابلارنىڭ نەزمىلىرىنى سېلىپ رەقس - ساماغا دەسسەۋاتسا بولامدىكەن ؟! بۇنىڭغا نېمە دەيسىز ؟

سز ؟

خوجا پەخىردىنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى - دە ، باغدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ ، بىر نەچچە قەدەم مېڭىپ ، يەنە كەينىگە بۇرۇلـ دى :

— پېقىر ئەسلىدە سۇلتان بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەنىدىم . سۇلتان يوق بولغاچقا سىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ قالدىم . شۇنى ئېيتىپ قويايـ كى ، سىلەر كاپىرلار بۇت - سەنەملىرىنىڭ نامى « بايات » ، « چاپ بايات » دېگەنلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتسىلەر ، مۇشۇنداق قىلىۋەرسەڭلار ئاقىۋىتى قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزۈڭلار بىلىڭلار .

خوجا پەخىردىن گېپىنى تۈگىتىپلا ھاسا تايىقىنى يەرگە قاتتىق - قاتتىق ئۇرۇپ ، كەينىگە قارىماستىنلا باغدىن چىقىپ كەتتى . باغ دەرۋازىسى ئالـ دىدا مۇلازىملار ئاتلارنى تەييارلاپ تۇرغانىدى . سوپىلاردىن بىرى ئاتنىڭ چۈلۈۋىرىنى تۈتتى ، يەنە بىرى پەخىردىنگە گەجگىسىنى چىقىرىپ مۇكچەيـ دى - دە ، ئۇ دەسسەپ ئاتقا مىنىپلا توپىلىق يولدا چاڭ - توزانلارنى تو - زۇتۈپ مېڭىپ كېتىشتى .

ئامانىسا باغدا يېڭى مۇقامنىڭ نەزمىلىرىنى كۆچۈرۈۋاتاتتى . ئۇ ئۇ - زاق يېزىقچىلىق قىلىپ چارچىغانلىقتىن ئۇيقۇسى قىستاپ كۆزى يۇمۇلۇپ قالدى - دە ، كۆرپە ئۈستىدىكى ماموق ياستۇقىغا بېشىنى قويدى ، دىدەك قىزلارمۇ ئۇخلاپ قېلىشتى . شۇ ئەسنادا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كېلىپ ئۇچ قىزنىڭ ئۇخلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ شەپە چىقارماستىن بىر كۆتەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى . سۇلتان ئەسلىدە بۇ يەرگە خېلى بالدۇر كەلمەكچى بولغان بولسىمۇ ، خارجى مەملىكەت سودىگەرلىرى بىلەن قىلىشىدىغان سودا ئالاقە ۋە خاندانلىقتىن خارجى ئەللەرگە مال ئېـ لىپ چىقىدىغان سودا كارىۋانلىرىنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرى پەرمان بېرىش بـ لەن مەشغۇل بولۇپ قېلىپ ، ۋاقتىدا كېلەلمىگەنىدى . سۇلتان تۇڭۇرۇككە ئېـ

سىلغان ساتارنى ۋە يىراقتىراق تۇرغان قالۇننى كۆرۈپ ، قېدىرخان ئۇسـ تاز بىلەن باتۇرخانلارنىڭ يىراق كەتمىگەنلىكىنى پەرەز قىلدى ـ دە ، بىر دەم ساقلاپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . باغ ئىچى جىمجىت ئىدى . باراڭـ ىدىكى قىزىل ئۇزۇملەر ، كۆزلۈك شاپتۇللار پىشىپ ، مەي باغلاپ كەتكەنـ دى . سۇلتان مېۋىلىرىنى كۆتۈرەلمەي يەرگە يېپىشىپ قالغان كۆزلۈك شاپـ تۇلنىڭ شېخىدىن شاپتۇل ئۇزۇپ يېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا ، يېقىن بىر يەردىن شىرىلدىغان « كۇش ـ كۇش » قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى ـ دە ، ئەتراپقا قاراپ بېقىپ ، ھېچ نەرسە كۆرۈنمىگەندىن كېيىن ئولتۇرۇپ بىر نەچچە شاپتۇلنى شۆپەكلىدى . ئۇزاق ئۆتمەي « كۇش ـ كۇش » قىلغان ئاـ ۋاز يەنە ئاڭلىنىپ بارغانسېرى يېقىنلىدى . سۇلتان بىلەن نۆكەر ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىۋىدى ، ئۇخلاپ ياتقان ئامانىسادىن ئۈچ گەز يىراقلىقتا زەھەرلىك تىللىرىنى شۇرۇلدىتىپ كېلىۋاتقان ئىككى قارا يىلان كۆرۈندى . نۆكەر ئىختىيارسىز « يىلان » دەپ ۋارقىرىۋەتتى ، چۆچۈپ كەتكەن قىزلارمۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، چىرقىرىغان پېتى ئۆزىنى سۇلتان تەرەپكە ئاتتى . سۇلتان بىلەن نۆكەر ئۆتكۈر شەمشەرلىرى بىلەن يىلاننى ئىككى پارچە قىلىۋەتتى . نۆكەر قىزلارنى قورقماسلىققا تەۋسىيە قىلغان بولسىمۇ ، قىزلار تېخىچە ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقـ لىپ ، كۆزلىرى چەكچەيگىنىچە قېتىپ قېلىشقانىدى . سۇلتان بىردەم قىزلارـ غا ، بىردەم يىلانغا قاراپ تۇرۇپ قالدى . يىلاننىڭ بىرى كەتمەن سىپىدەك يوغان بولۇپ ، يەنە بىرى كەكە سىپىدەك بار ئىدى . بۇنداق يىلان چېقـ ۋالغان ئات ـ ئېشەكلەرمۇ تۇرغان يېرىدە جان بېرەتتى . ئىككى پارچە قـ لىۋەتكەن يىلاننىڭ كىچىكرەك بىرى بىر ئاز مىدىرلاپ جان ئۈزگەن بولسـ مۇ ، يەنە بىرى ئېغىر زەخمىلەنگەچكە تېخىچە تىپىرلاپ جان تالىشاتتى . بار كۆچىنى يىغىپ ئورغاقسىمان ھالەتتىن ئۆزگىرىپ يۇپيۇمىلاق توقاچقا ئوخـ شاش تۇگۈلۈپ ، چالا ئۈزۈلگەن قۇيرۇقى بىلەن يېپىشماقچى بولاتتى . ئاـ خىر مادارسىزلىنىپ بىر ـ ئىككى پىلتىڭ ئېتىپ جان ئۈزدى . يىلان جان ئۈـ

زۇشى بىلەن قىزلار ئېغىر نەپەس ئېلىپ يۇرىكى جايىغا چۈشكەندەك بولـ ىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ زەھەرلىك يىلانلارنىڭ تۈيۈقسىز بۇ باغـ دا پەيدا بولۇپ قالغانلىقىغا تەئەججۈپلىنىپ باغ ئەتراپىغا گۈمان بىلەن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە ، قانداقتۇر بىرەر قارا قولنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى پەرەز قىلدى.

— ئامانىسا خېنىم ، — دېدى سۇلتان ، — بۇنىڭدىن كېيىن مۇقام رەتلەش ئىشلىرىنى بۇ خەتەرلىك باغدا ئېلىپ بارماي ، جاھانباغ بىلەن ھەيدەربا غدا ئېلىپ بارغىنىڭلار تۈزۈكتەك قىلدۇ. بۇنى قېدىرخان ئۇستاز بىلەن باتۇرخانلارغىمۇ ئېيتىپ قويايلى.

ئامانىسا بېشىنى ئاستا ئېگىپ قويدى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىكـ كى كېنىزەك قىزنى ئوردىغا ئاپىرىپ قويۇشنى نۆكەرلەرگە بۇيرۇپ ئۆزى ئا- مانىسا كۆچۈرۈپ چىققان يېڭى مۇقامنىڭ نەزمىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ ئامانىسا يېزىپ چىققان شېئىرلارنى مەمنۇنىيەتتىلىك بىلەن ئوقۇپ چىقىپ ئامانىسىغا بۇرۇلدى :

— خېنىم ، سىز زامانىمىزنىڭ تەڭداشسىز مۇقامچىسى بولۇپلا قالـ ماستىن ، بەلكى تەڭداشسىز شائىرەسى بولۇشقىمۇ مۇناسىپ ئىكەنسىز ! ...

ئامانىسا بېشىنى ئېگىپ ، سەل كۈلۈمسىرەپ : « يوقسۇ ، ئالىيلىرى » دېدى. ئىككىيلەن مەجنۇنتاللىق ئارىسىدا سەيلە قىلغاچ تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى توغرىسىدا پاراڭلاشتى. كېيىن ئوردىنىڭ ئىلىم - مەرپىەت ئىشلىرى توغرىسىدا سۆزلەشتى.

— ھۆرمەتلىك خېنىم ، - دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ،— سىز ئور- دىغا كەلگەندىن بۇيان خاندانلىقىمىزنىڭ ئىلىم - مەرپىەت ۋە مۇقام ئىشلـ رىنى راۋاج تاپقۇزۇش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىق كۆرسەتتىڭىز ، مەن يەنىلا ئۆتكەنكى تەلىپىمنى تەكرارلايمەن. ئەگەر لايىق كۆرۈلسە خانىشلىق مەرتـ ۋە بىلەن ئىلىم - مەرپىەت ئىشلىرىمغا يار - يۆلەك بولغان بولسىڭىز ، مەن ئۈچۈن تولىمۇ ياخشى ئىش بولغان بولار ئىدى ...

ئامانىسا ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى. نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەل-مەي جىم تۇرۇپ قالدى.

سەئىدىيە خاندانلىقنىڭ ئالىي ھاكىمىيەت تۈزۈمىدە مەملىكەتنىڭ شاھنىشاھى ۋە يۇقىرى تاجدارى سۇلتان بولۇپ، سۇلتاندىن قالسا خا-نىش يۇكسەك پەرمان ئىگىسى بولاتتى. شۇڭا ئۇ دەسلەپتە ئىلىم - مەر-پەتتە مۆجىزىلەر يارىتىشنىڭ ئوبدان شارائىتىغا ئىگە بولىدىغان بولدۇم دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئوردا ئىچىدىكى زىددىيەت ۋە مەر خىل پىتنە - پاساتلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ جاۋاب بېرىشكە ئوڭايسىزلىنىپ قال-دى. ئۇنىڭ مەرتىۋىسى بىردىنلا ئۆزگىرىپ، ئوردىدىكى تۆرىلەردىن يۇقە-رى بولۇپ كەتسە ئۇنىڭغا تەن بەرمەي دۈشمەنلىشىدىغان ئالىي زاتلار تې-خىمۇ ئۇلغىيىپ كەتمەمدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان يۇنۇسخاندىن باشلاپ نەسەب سۈرۈشتۈرگەندە چۈچۈك خانىمنىڭ خانزادىلىك مەرتىۋىسى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن تۆۋەن ئەمەس تۇرسا ...

خىيال سۈرۈۋاتقان ئامانىسانىڭ كۆز ئالدىدا مىڭلىغان غەزەپلىك چىرايلار نامايان بولدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەستايىدىل ئويلىمىسا بولمايتتى. ئۇ ئاخىر تەڭقىسلىق بىلەن مەيۈسلۈك ئارىلىشىپ كەتكەن بىر خىل نەزەر بىلەن سۇلتانغا بۇرۇلدى:

— ھۈرمەتلىك شاھىم، مەندەك بىر سەھرايى قىزغا كۆڭۈل بەرگەنلە-رى ئۈچۈن مىڭ مەرتىۋە تەشەككۈر. لېكىن ئۆزلىرىگە روشەنكى، مەن خا-نىش بولسام، ئاتام بىلەن ئىككىمىز لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت ئىچىدە يا-شاشقا مەجبۇر بولمىز، ئۆزلىرىمۇ تەڭقىسلىققا دۇچار بولىلا ...

— خېنىم، — دېدى سۇلتان، — بىز ئىلىم ئەھلى ئەزەلدىن بىئاراملىق ئىچىدە بىھالاۋەت ياشاشقا مەھكۇمىمىز، بەزىدە ھايات بىزنى يەنجىشقا ئۇ-رۇنسا، بەزىدە بىز مۇشكۈلاتلارنى كۆكۈم— تالقان قىلمۇتمىز، بىز ئىلىم ئەھلى بولغاندىن كېيىن، ئىلىم ئەھلىنىڭ تەلەپپۇزى بىلەن سۆزلىشەيلى ...

ئامانىسا بىر پەس جىم تۇرۇپ قالدى:

— بۇ سۆزلىرىگە مەن ئەلۋەتتە قايىل ،— دېدى ئامانىسا بىر ھازا- دىن كېيىن ،— ئىلىم - پەن دېگەن نەرسە ئەزەلدىن زامانىنىڭ زوراۋانلىقىغا چىداپ ، تىغىۋىتىغ تاقابىل تۇرالايدىغانلارغا مەنسۇپ بولۇپ كەلگەن ...

— ھەممىتىزگە ھەسەنات ،— دېدى سۇلتان ئامانىسانىڭ سۆزىگە قايىل بولۇپ ،— مەقسىتىمنى ئەمدى چۈشەندىڭىز ، خېنىم.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسانىغا مەنىلىك تىكىلىپ قارىدى. قىز بىر جۇپ تىنىق كۆزلىرىنى سۇلتاندىن دەرھال ئېلىپ قاچتى - دە ، ئانار- دەك قىزارغان يۈزىنى يوشۇرۇپ ، نېپىز لەۋلىرىنى بىلىنەر - بىلىنمەس چىشـ لەپ تۇرۇپ ، بېشىنى ئاستا ئېگىپ رازىلىق ئىپادىسىنى بىلدۈردى. ھەر ئىككىسى بىر تىنىقتىن نەپەس ئېلىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا ھاياجان تىترىكى ئولاشقاندەك بولدى. قىز ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ سۇلتانغا يەنە بىر قېتىم تىكىلىپ قارىدى. سۇلتاننىڭ ئاپئاق شايى سەللىسى ئۇستىگە ئورنىتىلغان دۇر - گۆھەرلىك تاج كۈن نۇرىدا پارقىراپ جۇلالىنىپ تۇراتتى ، شاھىنىڭ بىلىمى بېشىدىكى ئالتۇن تاجغا رەڭ بېرىپ ئۇنى ھەقىقىي گۈزەللەشتۈرۈ- ۋەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئامانىسا بۇ ئىلىمپەرۋەر شاھقا چىن يۈرىكىدىن كۆڭلىنى بەردى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسانىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن ۋەزىرى ئەزەم ئۇستاز قېدىرخان ۋە سەردار ئەكرەم قاتارلىق ئوردا ئەمرلـ رىنىڭ مەسلىھىتىنى ئېلىپ ئەلچى قويۇش قائىدە— رەسمىيەتلىرى بويىچە مەھمۇد ئۇستازغا ئەلچى كىرگۈزدى. مەھمۇد ئۇستاز كۈتۈلمىگەن بۇ ئەھـ ۋالدىن گاڭگىراپ قېلىپ نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي قالدى. كېـ يىن قېدىرخان قاتارلىقلارنىڭ قايتا - قايتا چۈشەندۈرۈشى ۋە تەلەپ قىلـ شى ئارقىسىدا ئاخىر ماقۇل بولدى.

— شاھ ئالىيلىرى بۇ ئىشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئويلاپ يەتكەندۇر. قىزىمنىڭ بەخت - ئىقبالىنى ئاللاتائالا ئۇنىڭغا باغلىغان بولسا ئەجەب ئە- مەس ، ئىنشائاللا !...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن تويىنىڭ ۋاقتىنى بېكتىش ئۈچۈن ئاماننىسانى ئايرىم چاقىرىپ مەسلەھەت سورىدى ، ئاماننسا سۇلتانغا ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتىغا تارىم دەريا-سىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئېچىپ بېرىشنى ۋە تويىنى سۇ باشلاش مۇراسىمى بىلەن بىر كۈنگە توغرىلاپ ئۆتكۈزۈش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. سۇلتان ئۇنىڭ تەلىپىگە دەرھال ماقۇل بولدى.

خانلىقتا پىتنە - پاساتلار ئەۋج ئالدى. ئوردىدا ئامۇ نەسەب ۋە مەنسەپپەرەسلەر قۇترىسا ، ئەل ئىچىدە تەركىدۇنياچىلار غالجىرلاشقانىدى. ئۇلار ھەمكارلىشىپ سۇلتاننى ئىسكەنجىگە ئالماقچى بولۇشاتتى. خوجا پەخىردىن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئىشقا سېلىپ ، تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ ، خاندانلىق تەۋەسىدىكى كىشىلەرنى قۇترىتىشقا كىرىشكەنىدى. ئۇلار « سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىسلام يولىدىن ئازدى ، مۇسىلەرنى دەھرىلىك يولغا باشلاش ئۈچۈن ، بۇتپەرەسلەر ئىلاھى بولغان ﴿ياسا﴾ بىلەن ﴿چاپ بايات﴾ ئېگەننى بازارغا سالدى » دەپ جار سېلىشاتتى. شەرىئەت ۋە تەرىقەت غەلۋىلىرىدىن بىخەۋەر بولغان نادان ، ئاق كۆڭۈل ، ساددا مۇسىلەر بۇنداق گەپلەرگە ئىشىنەتتى. ئۇلارنىڭ سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا بولغان ئىشەنچى ، ئۈمىد - ئىستەكلىرى سۇسلىشىپ باراتتى. ھەممە ئىشقا نەسەب نۇقتىسىنەزەرى بىلەن قاراشقا ئادەتلەنگەن ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە دىۋان بەگلىرى : « شاھ لولى قىزغا كۆڭۈل بېرىپ شاھلىق نەسەبىنى ئۇنتۇدى ، ئېسىلزادىلەرنى چەتكە قاقتى ، پەس ئىرق كىشىلىرىنى ئەتىۋارلىدى » دەپ ئىغۋا توقۇشاتتى. خەلق ئىچىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىناۋىتىنى چۈشۈرۈپ ، شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئىناۋىتىنى ئورناتتى. ئوردا پىتنىچىلىرى خۇپىيانە ھالدا غەلىيان كۆتۈرۈشىنى ، تەختنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىشنى نىيەت قىلماقتا ئىدى. بۇ ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسى خانلىققا ۋە سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا تەھدىت ئىدى.

مانا شۇ ۋەجىدىن سۇلتان ئوردا ئەمىرلىرىنى يىغىپ ، خانلىقنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتىنى مۇزاكىرە قىلىشقا تەييارلاندى . مەجلىس تېخى باشلانماقتا ئىدى . ئۇشتۇمتۇت شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ساندۇق كۆتۈرگەن ئىككى كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ كەلدى - دە ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا تەزىم ئادا قىلىپ سۆزلەشكە ئىجازەت كۈتۈپ تۇردى . سۇلتان شاھزادىنىڭ جىددىي ۋە غەزەپلىك قىياپىتىنى كۆرۈپ ، سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى . ئۇ- زىنى باسالمىغان شاھزادە ھەممەيلەنگە تەكشى نەزەر تاشلاپ سۆزىنى باشلىدى :

— ھۆرمەتلىك ئەربابلار ، ئەزىز ئۇستازلار ، يېقىندا قەشقەر ، خوتەن قاتارلىق بىر نەچچە شەھەردە بىزنىڭ پىردەستىگر ئەۋلىيا خوجىلىرىمىزنىڭ بۈيرۇقىغا بىنائەن ئىسلام ئىرفانغا ئائىت كىتاب - پۈتۈكلەرنى خەلقى ئالەم ئالدىدا ئاشكارا كۆيدۈرۈش ۋەقەسى يۈز بەرگەنلىكى ھەممىلىرىگە ئايان- دۇر . خاندانلىقىمىزدا جارى بولۇۋاتقان تەرەققىياتچىلار بىلەن ئەھلى دۇنياچىلار بىر - بىرىگە چېقىلماسلىق ، ھەرقايسىسى ئۆز يولىدا مېڭىش دېگەن مۇرەسسەئى مادارى نەدە قالدى؟ تەرەققىياتچىلار بىز ئەھلى دۇنـ ياچىلارنىڭ كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈپ دەپسەندە قىلسا خاندانلىق قانداق تەدبىر قوللىنىدۇ ؟

ئوردا ئەمىرلىرى بىردەك شەيخولئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تە- كىلدى . سۇلتان ئابدۇرېشتخانمۇ سوئال نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا كۆز قىرە- نى تاشلىۋىدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تامدەك تاتىرىپ تىلى كالۋالىشىپ كەتتى :

— ھۆرمەتلىك شاھىم ، بۇ ئىشتىن پېقىرنىڭ خەۋىرى يوق ئىكەن . چۈنكى پېقىر ئوردىدىن باشقا ھېچ يەرگە بارمىغانلىقىم ھەممىگە ئايانىدۇر .

— ئەگەر شەيخۇلئىسلام جانابلىرى بۇ ئىشنى ھەل قىلالمسا ،— دې- دى شاھزادە ئابدۇللېتىپخان كەسكىن ھالدا ،— مانا بىز ئۆزىمىز ھەل قى- لىمىز ...

شاھزادە ئابدۇللىتىپخان سۆزلەۋىتىپ ئىشارەت قىلىۋىدى ، ساندۇق كۆتۈرۈپ كىرگەن ئىككى كىشى يوغان ساندۇقنى ئوتتۇرىغا ئەكىلىپ قويۇپ ساندۇقنىڭ ئاغزىنى ئاچتى. ساندۇق ئىچىگە تەرىكدۇنياچىلارنىڭ ھەر خىل كىتابلىرى قاچىلانغانىدى. ئابدۇللىتىپخان ساندۇقتىكى كىتابلارنى ئىما قىلىپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— مانا قاراڭلار ئەزىز ئەربابلار ، تەرىكدۇنياچىلار بىز ئەھلى دۇنيا-چىلارنىڭ كىتابىنى كۆيدۈرسە مۇڭاپىق بولۇپ ھېسابلانغان يەردە ، بىزمۇ ئۇلارنىڭ «ئەششاقى» كىتابلىرىنى كۆيدۈرسەك مۇڭاپىق بولار. مانا بۇ كىتابلارنى بىزمۇ يىغىپ كەلدۇق ، بىزمۇ كۆيدۈرىمىز.

ئابدۇللىتىپخاننىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن پۈتكۈل سارايى جىم-جىتلىققا چۆمدى. بۇ مەسىلىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش پەقەت سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ پەرمانىغا باغلىق بولغاچقا ھېچكىم ئېغىز ئاچمىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن ئەستايىدىللىق بى-لەن ئوغلىغا تىكىلدى:

— ئوغلۇم ، بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئىسلامىيەتنىڭ ئىتتىپاقى ۋە مۇسۇلمان-نىڭ بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئارقىلىق ئىلىم - پەننى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئاۋامنى مەرپەتكە باشلاش ، خاندانلىقىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزۇشتىن ئىبا-رەت. بىز ئەنە شۇ مۇقەددەس بۇرچىمىزنى ئادا قىلماق ئۈچۈن ئەھلى دۇنياچىلار بىلەن تەرىكدۇنياچىلار ئوتتۇرىسىدا مۇرەسسەئىسىمادا-راچىلىقنى جارى قىلدۇرۇشىمىز لازىمدۇر. ئۇلار كىتاب كۆيدۈرسە ، سىلەر كۆيدۈرمەڭلار. ئەھلى دۇنياچى مۇسۇلمانلىرىنىڭ يۈرىكىگە ئورناپ كەتكەن كى-تابلارنى كۆيدۈرۈپ يوق قىلغىلى بولمىغىنىدەك تەرىكدۇنياچىلارنىڭ قەلبى-دىن ئورۇن ئالغان «ئەششاقى» كىتابلارنىمۇ كۆيدۈرۈپ يوق قىلىش مۇم-كىن ئەمەس. شۇڭا بۇ كىتابلارنى ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇش لازىم.

ئوردا ئەمىرلىرى ئىچىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ ھەرە ئۇۋۇسىدەك گۇڭۇلى-دىغان ئاۋازلار پۈتۈن سارايىنى بىر ئالدى.

— بەرھەق ، دانا سىياسەت .

— شۇنداق ، ھەر ئىككى تەرەپ كىتاب كۆيدۈرۈشنى باشلۇھتسە ما- جىرا ئۇلغىيىپ كېتىپ ئالەم مالمان بولۇپ كېتىدۇ ...

ئوردا خادىملىرى ئىچىدە يۇقىرىقىغا ئوخشاشمايدىغان پىكىردىكىلەر بولسىمۇ سۇلتاننىڭ پەرمانىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ جىم تۇرۇشـ تى . شاھزادە ئابدۇللىتىپخان ئاتىسىنىڭ سىياسىتىگە تەن بەرمەسىتن يەنە ئوتتۇرىغا چۇشتى :

— ھۇرمەتلىك شاھ ئاتا ، مەن چىداپ تۇرالمايمەن ، بىز بۇنىڭغا يول قويساق ئەھلى دۇنياچى بولغىنىمىز يالغان بولىدۇ . ئەھلى دۇنياچىلار بىزدىن تانىدۇ .

— بولدى بەس ! ـ دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان سۇرلۇك ھالەتتە ،

— شاھ پەرمانى ئاتقان ئوق !

شاھزادە ئابدۇللىتىپخان ئاتىسىنىڭ سۇرلۇك قىياپىتىنى كۆرۈپ تۇرـ غان ئورنىدا تاشتەك قېتىپ قالدى ـ دە ، ئائىلاج تازىم ئادا قىلىپلا سا- رايدىن چىقىپ كەتتى . ساندۇق كۆتۈرگەن ئىككى كىشىمۇ شاھزادىنىڭ كەينىدىن ساندۇقنى كۆتۈرگەن پېتى ئەگىشىپ ماڭدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەجلىسنى داۋام ئەتكۈزدى . ئۇ ساراي ئەھـ لىنىڭ بىر دىل ـ بىر نىيەت بىلەن مەملىكەت ئىچىدە يۈز بېرىۋاتقان مەزھەپ رىقابىتىگە خاتىمە بېرىشكە كۈچ قوشۇشنى ئۈمىد قىلاتتى . ئوردا ئەھكانـ لىرى ئىچىدە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ۋە مىرزا ئەلى تاغايغا ئوخشاش تـ لى بىر خىل ، دىلى بىر خىل كىشىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى تۇپەيلىدىن مەجلىسـ مۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى . مەملىكەتتىكى دىنىي ئىشلارغا ئائىت ئىشلارـ نىڭ ھەممىسنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى بىر تەرەپ قىلىشى كېرەك ئىدى . ئەگەر ئۇ كىشى ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالمىسا شاھ بولغان كـ شى ئۇنى مەنسىپىدىن قالدۇرۇشقا ھەقلىق ئىدى . لېكىن ئوردا شەيخۇلـ ئىسلامى بولغان خوجا ئابدۇرېھىم ۋەزىپىسىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش بىر

ياقتا تۇرسۇن ئەكسىچە يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىپ مايمۇن ئويۇنى كۆرسىتىۋاتاتتى. سۇلتان بۇگۈنكى ئوردا مەجلىسىدە ئۇنىڭ مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاشنى قانچە ئويلىغان بولسىمۇ ئانسى خان ئايمىنى ئېسىگە ئېلىپ ئۆزىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەزھەپ ماجىراسى قوزغىماقچى بولغان سانسىز تەرىكدۇنياچىلارغا باھانە تۇغدۇرۇپ بېرىشتىنمۇ ساقلىنىش كېرەك ئىدى. شۇڭا سۇلتان ئامالسىز مەجلىسنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. سۇلتان ساراي ئەھلى تاراپ كەتكەندىن كېيىن ئۆزى يالغۇز تەخت ئۇستىدە خىيال سۈرۈپ ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاماننسا خانىم چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى - دە ، سارايدىن چىقىپ سارايغا ئالدىدىكى مەرمەر كۆلچەكنىڭ بويىدا بىر ئاز تۇردى ، ئاندىن كېيىن گۈلزارلىقنى ئايلىنىپ چىقىپ سارايىنىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىدىكى قوبۇلخانىغا چىقىپ ئۇيان - بۇيان مېڭىپ قانداقتۇر بىر جددىي ئىش ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. بىردەم ئولتۇرسا بىردەم ئورنىدىن تۇرۇپ كېتەتتى ، بىردەم تاشقىرىغا چىقسا بىردەم ئىچكىرىگە كىرىپ ماموق كۆرپە ئۇستىگە يانپاشلايتتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن نۇر ، ۋۇجۇدىدىن كۈلكە قاچقان بولۇپ مۇرەككەپ زىددىيەتنىڭ تورلىرىغا چىرمىشىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ خىيال سۈرۈۋېتىپ شىرە ئۇستىدىكى قومۇش قەلەمنى قولىغا ئېلىپ بىر نەرسە يازماقچى بولدىيۇ ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر قەغەزنى يىرتىپ تاشلۇۋېتىپ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. شۇ ئەسنادا ئاماننسا كىرىپ تەزىم قىلدى :

— ھۈرمەتلىك شاھىم ، مېنى ھۇجرلىرىغا چاقىرغان ئىكەنلا...

سۇلتان ئۈيقۇدىن تۇيۇقسىز ئويغانغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاماننساغا قارىدى.

— شۇنداق. مەن چاقىرتۇرغانىدىم ،— دېدى سۇلتان زورىغا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ،— خوتەن ، قۇمۇلدىن توپلاپ كەلگەن بايات مۇقامنىڭ مۇقەددىمىسىنى ماڭا يەنە بىر ئوقۇپ بەرسىڭىز. ئاڭلاپ باقسام.

ئاماننسا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى ۋە تامغا ئېسىقلىق ساتارنى قولىغا

ئېلىپ بايات مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئېيتىخارلىق ھېسسىياتى بىلەن سا-
تارغا جور قىلىپ ئېيتىپ تۈگىتىپلا چوڭقۇر نەپەسلىنىپ سۈلتانغا سوئال نە-
زەرى بىلەن تىكىلدى. سۈلتان بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن دېدى:
— مېنىڭچە بايانى مەدھىيىلەيدىغان بۇ شېئىر بىلەن بايات دېگەن
ئىسمىنى مۇقامدىن چىقىرىپ تاشلايلى.
ئامانىسا بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك ئەندىكىپ
كەتتى - دە، ئالدىدا تۇرغان سۈلتاندىن تەپتارتىشنىمۇ ئۇنتۇپ قېلىپ،
دەلمۇ دەل تاقابىل تۇرۇشقا تەييارلاندى.
— نېمە ئۈچۈن؟ بايانى مەدھىيىلەيدىغان بۇ شېئىر قاراخانىلار دەۋ-
رىدە شۆھرەت قازانغان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ
شېئىرىغۇ. «بايات» سۆزى ئۇيغۇر تىلىدا «تەڭرى تائالا» دېمەكتۇر. ئۇ-
نىڭ ئۈستىگە بۇ ئاھاڭلار ئۇزاق تارىختىن بۇيان «بايات» دېگەن ئىسىم-
دىن ئايرىلماي زامانىمىزغا يېتىپ كەلگەن تۇرسا، بۇگۈنكى كۈنگە كەل-
گەندە بىز ئايرىۋېتىمىزمۇ؟
ئابدۇرېشىتخانمۇ ئۆزىنىڭ سۈلتانلىقىنى ئۇنتۇپ قېلىپ ئامانىسا بە-
لەن گەپ تالاشتى:
— ئەگەر ئايرىۋېتىشكە مۇمكىن بولمىسا بۇ ئاھاڭلاردىنمۇ ۋاز كې-
چىش لازىم.
ئامانىسانىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ قالدى:
— بىزنىڭ «بايات» مۇقامى ئۇچۈن چەككەن جەبىر - جاپالىرىمىز
ئازمۇ؟ بىز خوتەن، قۇمۇلنى ئايلىنىپ كەلگەندە «بايات» مۇقامىنى دا-
ۋاملىق تولۇقلاشتىن تاشقىرى كۈچا تەرەپكە بېرىپ «چاپ بايات» دەپ ئا-
تىلىدىغان بىر يۇرۇش ئاھاڭلارنى توپلاپ كېلىشكە ئۆزلىرى ماقۇل بولغان
ئەمەسمىدىلە، ئالىيلىرى؟
— مەن ھازىر نېيتىمدىن يانىدىم،— دېدى سۈلتان جىددىي خىيال
سۈرۈپ،— بۇرۇن خوتەن بىلەن كۈچادىكى ئىسلام دىنىدىن قايتقان بىر

بۆلۈك بۇتپەرەس مۇرتەدلەر مۇغەننىلەرنى ئېلىپ قۇمۇل تەرەپكە قېچىپ بېـ رىپ ۋەسىۋە تەرىبىيلەپ ، بۇددا ئەقىدىسىدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى جا ـ ھىللىق بىلەن ساقلاپ قالغان تۇرسا ، بۇ ئاھاڭ نەزمىلەرنىڭ ھەممىسى ئىسلامغا يات نەرسە بولماي نېمە ؟

سۇلتاننىڭ سۆزىگە قايىل بولمىغان ئامانىسا يەنە گەپ يانداۋردى :

— ئۆزلىرى دائىم بىزگە « ئاھاڭدا گۈناھ يوق ، ئىنسان ۋۇجۇدىغا گۈزەللىك بېغىشلايدىغان ئاھاڭلارنىڭ ھەممىسى ئاللا يارالتقان گۈزەللىكـ نىڭ نەمۇنىسىدۇر » دەيتتىلىغۇ ، بىز ئىسلامغا يات بېيىت نەزمىلەرنى يېڭىلاپ ئىسلام دىنىمىزنىڭ شەرىئەتلىرىگە ئۇيغۇنلاشتۇرساق ياخشى بولماملىـ كەن ؟

سۇلتان گەپ قىلالماي بىر ھازا ئويلىنىپ جىم تۇرۇپ قېلىپ ، يەنە بېـ شىنى چايقاپ بىردىنلا ۋارقىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى :

— ھازىر خوجا پەخىرىدىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى نېمە قىلىۋاتقانلىـ قىنى بىلەمسىز ؟ ئۇلار « بايات » دېگەن گەپكە ئېسىلىۋېلىپ تەرەپ ـ تەرەپـ كە پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ ، ئاۋامنى قۇتراتقۇزاتىدۇ . ھەتتا يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ « قۇتادغۇبىلىك » ئەسىرىگە ئوخشاش « بايات » سۆزلىرى يېزىلـ غان ھەممە كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىماقچى بولۇۋاتىدۇ . سىز بۇ ئەھـ ۋاللارنى بىلەمسىز ؟ ـ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر ھازا جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى ،— ئەمدى دېگىنىمنى قىلىڭلار ، شاھ پەرمانى ئاتقان ئوق !

سۇلتاننىڭ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىغان غەزەپلىك ئاۋازى قوبولـ خانا ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . ئامانىسانىڭ چىرايىغا مەيۇسلۇك ۋە ئۇنىڭغا ئارىلىشىپ كەتكەن يوشۇرۇن ئەلەمنىڭ ئالامەتلىرى بالقىپ چىقـ تى . ئۇلار بايا بىر ـ بىرىگە دەلمۇ ـ دەل تاقابىل تۇرۇشقان بولسا ئەمدـ ىلىكتە لام ـ جىم دېمەي ئولتۇرۇشتى . ئۇيغۇر ئىچى گۆرىستان جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى .

ئامانىسا بىر ھازادىن كېيىن ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك پىچىرلىدى. «بايات» مۇقامى ئوردىدا يىلتىز تارتالمىسا خەلق ئىچىدە يىلتىز تارتالايدۇ ھەم ئۇنداق يىلتىزنى ھېچكىم قۇمۇرۇپ تاشلىيالمايدۇ...

ئامانىسا سۈلتان ئابدۇرېشىتخاندىن شارتلا يۇزىنى ئۆرىدى - دە، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا كەينىگە قارىماي ئىشىك ئالدىغا بېرىپ ئورنىدا قېتىپلا تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ھەرقانداق بىر كىشى شاھنىڭ ھۇزۇرىدىن ئىجازەت سورىماي چىقىپ كەتسە، كەچۈرگۈسىز گۇناھ ھېسابلىنىپ، جازاغا تارتىلاتتى. ئامانىسا ئۆزىنىڭ كىم بىلەن ۋارقىراشقىنىنى ئەمدىلا ئېسىگە ئالغاندى. بېشىغا كەلگەننى كۆرمەكچى بولۇپ، مىدىر - مىدىر قىلماي تۇردى. ۋەھالەنكى سۈلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ھازىر بۇ تۇزۇملەر بىلەن ھېسابلاشقۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئامانىسا بىر ھازا ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرغان بولسىمۇ خاندىن ھېچقانداق سادا چىقمىغاندىن كېيىن ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ سالام ئادا قىلىپ چىقىپ كەتتى.

ئامانىسا ئوردا دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندا، دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلىدىكى رەستىلەردىن بىر توپ ئەمرزادىلەر بىلەن بەگزادىلەرنىڭ تالىپ بالىلىرى مەدرىسىلەردىن چىقىپ كەلدى - دە، «لولى قىز» دەپ ۋارقىراشتى. شۇ ئەسنادا بىر توپ تەركىدۇنياچى سوپى - قەلەندەرلەر «ياھۇ - ياھۇ» دەپ جەھرى - ساما سېلىپ يەنە بىر رەستىدىن چىقىپ كەلدى - دە، ئاردىدىن بىر كىشى دۇمبىسىگە يۇدۇپ كەلگەن كىتابلارنى يەرگە تۆكۈپ، چۇقان - سۇرەن ئىچىدە كىتابقا ئوت ياقتى. بۇ كىتابلارنىڭ ئىچىدە ئامانىسا يازغان «ئەخلاقي جەمىلىيە» ۋە «دىۋان نەفسى» قاتارلىق كىتابلارمۇ بار ئىدى. ئالتۇن ھەل بىلەن نەقىش بېرىلگەن، كۆن-تېرە تاشلىق قېلىن كىتابلار ئوت يالقۇنلىرى ئىچىدە كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىپ كېتىۋاتاتتى. كىتابلار كۆيۈپ، ئىس - تۈتەك ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەنسېرى ئېسىلزادىلەرنىڭ بالىلىرى بىلەن سوپى - دەرۋىشلەر ئامانىسانىغا قاراپ مەسخە-

رە قىلىپ كۆلۈشتى. بۇ چاغدا ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئۈستۈنكى مۇنارىنىڭ كىچىك قاراۋۇلخانىسدا ، شاھزادە ئابدۇللېتىپخان بىلەن ئەكرەمجان سەر-دار پاراڭلىشىپ ، ئېچ پۇشۇقىنى چىقىرىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار ئامانىنسا-نىڭ ھاقارەتلەنگىنىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەندى.

— جانابىي سەردار ، — دېدى شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ، — بۇ ئىشلارغا مەن چىداپ تۇرالمايمەن. كۆزۈمگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئامانىنسا خېنىمنى ھاقارەتلىگەن بىر نەچچە سوپى - قەلەندەرلەرنىڭ كاللىسىنى ئال-دۇرۇڭ.

ئەكرەمجاننىڭ لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان كىتابلارغا قاراپ لېۋىنى چىش-لەپ جىم تۇرۇۋالغانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇللېتىپخان يەنە ۋارقىرىدى:

— تېز بولۇڭ ، بولمىسا ئوچ سپاھ قوشۇپ بېرىڭ ، كاللىسى كېسىل-گەن قەلەندەرلەر ئۆچۈن ئاتامغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن.

— ياق شاھزادەم ، — دېدى ئەكرەم ، — ئۇنداق قىلىشقا قەتئىي بولمايدۇ.

— سپاھ بەرمىسىڭز ئۆز قولۇمدىكى شەمشەر بىلەن بۇغۇزلايمەن.

ئابدۇللېتىپخان سۆزلەۋېتىپ يېنىغا ئېسىلغان شەمشەرنى سۇغۇردى-دە ، پەس تەرەپكە قاراپ ئېتىلىپ ماڭدى ، ئەكرەمجان دەرھال شاھزادىنى تۇتۇۋالدى.

— بولمايدۇ شاھزادەم ، پەيلىگىزدىن يېنىڭ. ئۇلارنىڭ مەقسىتى بىز-نى شەمشەر كۆتۈرگۈزۈشتىن ئىبارەت. شەمشىرىمىزدىن بىر تامچە قان تام-غان ھامان پۈتكۈل خاندانلىق تەۋەسىدە ئىككى تەرەپ مەزھەپ ماجىراسى باشلىنىپ كېتىدۇ. نەچچە تۈمەن لەشكەرلەر ئېچىدىكى ئەھلى دۇنياچى بە-لەن تەركىدۇنياچىلارمۇ ماجىراغا ئارىلىشىپ ئىككى تەرەپ بولۇپ قانلىق جەڭ قىلىشىدۇ. بىز سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ خاندانلىقىمىزنى قانلىق جەڭدىن ساقلاپ قالىدىغان دانا تەدبىرىنى چۈشىنىشىمىز لازىمدۇر...

ئەكرەمجان سۆزلەپ بولۇپ قولىغا قورال ئالمىغان ئىككى سپاھنى

ئامانىسانى ئادەملەر توپى ئىچىدىن ئېلىپ چىقىپ ئۆيىگە يەتكۈزۈپ قو-
يۇشقا بۇيرۇدى. سپاھلار ئادەملەر توپى ئىچىگە چۈشۈپ ئامانىسانى
ساق - سالامەت ئېلىپ چىقتى. ئامانىسا تەركىدۇنياچىلارنىڭ مەسخىرە ۋە
تەھدىتلىرىگە نىسبەتەن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىگەن
بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ ھويلا دەرۋازىسىغا قەدەم باسقان ھامان ئاتىسىغا ئې-
سىلىپ يىغلاپ تاشلىدى.

ئالتۇن دەرۋازىسى ئالدىدىكى رەستىدە چۈقان - سۈرەن پەسەيمە-
گەنىدى. كۈن نامازپېشىندىن خېلى قايرىلغان چاغ بولۇپ، كوچىنىڭ
ئىككى چېتىدىكى ئېگىز ئۆسكەن سۆۋادان تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى ئارىسى-
دىن چۈشكەن شالاڭ كۈن نۇرى كىشىلەرگە ئازدىنگەرگە ئەزان چاقىرىشقا
ئاز قالغانلىقىدىن دالالەت بېرەتتى. مەدرىس ۋە مەكتەپلەردىكى بىر كۈن-
لۈك ئوقۇشنى تۈگىتىپ ئۆيىگە قايتىشۋاتقان تالىپلار توپ - توپ بولۇپ
ئالتۇن دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتۈۋېتىپ، كىتاب كۆيدۈرگەن گۈلخانىنىڭ ئەتـ
راپىغا ئولىشىپ ئىككى تەرەپ بولۇپ مۇلاھىزىلەر قىلىشاتتى. مەدرىستىن
يانغان تالىپلار كۆپەيگەنسىرى ئالتۇن دەرۋازا ئالدىغا توپلانغانلارنىڭ
سانى كۆپىيىشكە باشلىدى - دە، توپ ئىچىدىن يۇقىرى مەرتىۋىلىك تا-
لىپلاردىن بىرى پەشتاق ئۈستىدىكى شاھزادە بىلەن ئەكرەمجانغا قاراپ
ۋارقىرىدى:

— بىز ئىسلامدىن يانمايمىز، بىز ئىسلامدىن يانمايمىز!

شاھزادە ئابدۇللېتىپخان بۇ تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ سىنچىلاپ قارـ
ۋىدى ئۇنىڭ مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئۆگەي ئوغلى سىيىت ئۆمەرخان ئىكەنلـ
ىكىنى تونۇدى. تالىپلار ئىچىدىن بىر نەچچىسى سىيىت ئۆمەرخاننىڭ يۇقىرـ
قى سۆزىنى قايتا - قايتا تەكرارلاپ ۋارقىرىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئەلپازى گو-
يا كىشىلەر ھازىرلا ئىسلامدىن يېنىۋېلىۋاتقاندەك جىددىي ئىدى. ئۇلار-
نىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن قەستەن چاتاق چىقىرىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقى
كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا شەيخۇلئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم،

سپاھ قازى ، قازىبەگ ، تامغا بېگى قاتارلىقلار ئوردا دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەلدى. ئۇلار خوجا ئابدۇرېھىم كوچىدىكى قالايمىقانچىلىقنى كۆرۈپ ، خۇشاللانغان بولسىمۇ ، لېكىن شاھزادە ئابدۇللىتىپخانىنىڭ قاراۋۇلخانىسىدىن قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، دەرھال ئامىغا تارقىلىپ كېتىش ھەققىدە ۋەز ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى :

— ئى تالىپى ئەمرزادىلەر ، بەگزادىلەر ، ئى مۆمىنلەر ، سىلەر ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ « مۇسۇلمانلارنىڭ ئىناقلىقى — دىنىي ئىسلامنىڭ نۇسرەت تېپىشىنىڭ ئاساسىدۇر » دېگەن ئاقىلانە مەسلەكنى جارى قىلدۇرۇشتىكى مەقسىتىنى ئوبدان چۈشىنىشىڭلار لازىمدۇر. ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ « مۇسۇلمانلارنىڭ ئىناقلىقى » دېگىنى مۇسۇلمانلار قانچە مەزھەپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر مەزھەپ ماجىراسى قىلماي ، بىر - بىرىمىزگە ھۇرمەت قىلىپ ، ھەممىمىز ئۆز مەزھىپىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە تائەت - ئىبادەت قىلايلى دېمەكلىكتۇر. « مۆمىنلەرنىڭ بىرلىكى » دېگىنى مەيلى ئىسلزادىلەر بولسۇن ، مەيلى ئاۋام بولسۇن ئاللاغا ئىمان كەلتۈرگەن بولسلا ھەممىمىز بىر تەن ، بىر جان بولۇپ ، خاندانلىقىمىزنى ئورتاق گۈللەندۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار مەقسەت ئۈچۈن كۈچ قوشايلى دېگەنلىكتىن ئىبارەتتۇر. شۇڭا كېسىپ ئېيتىمەنكى ، سىلەر بۇگۈن بۇ يەرگە توپلىشىپ كىتاب كۆيدۈرگىنىڭلار ئوبدان بولماپتۇ. سىلەر ئەمرزادىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى بولغىنىڭلار ئۈچۈن ھېچنېمىدىن قورقمايسىلەر ، لېكىن ماجىرا ئۇلغۇيۇپ كەتسە بۇيۇك خاندانلىقىمىز ۋەيران بولمامدۇ ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۆزلەۋېتىپ ئارقا تەرەپتىكى بىر بۇلۇڭغا توپلىشىپ قالغان كۆلا - جەندە كىيىۋالغان سوپى - دەرۋىشلەرگە بۇرۇلىدى ، — سىلەر ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ كىتابىنى كۆيدۈرسەڭلار ، ئەھلى دۇنياچىلار قوزغىلىپ چىقىپ تەركىدۇنياچىلارنىڭ « ئەششاقى » كىتابلىرىنى كۆيدۈرسە جاھان نېمە بولۇپ كېتىدۇ ؟ سىلەر غېرىب - غۇرىبا بىچارە مەخلۇقلار بولغاندىن كېيىن ئۆزۈڭلارنىڭ كۈننى كۆن ئېتىپ ، خانىقانى ماكان

تۇتۇپ يۈرىۋېرىڭلار ، مەملىكەتنىڭ سىياسىتىگە ئارىلاشمائلار...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۆزىنى تۈگىتىپ ئادەملەرنى تارقىلىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. تەرىكىدۈنياچىلىقنى ياقلايدىغان ئەمرزادىلەر بىلەن سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ھەممىسى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى خوجا پەخىرەدىنىدىن قالسا ئىككىنچى مەرتىۋىدىكى ئەۋلىيا ئەزىم دەپ چۈشەنگەچكە ھېچقانداق قارشىلىق بىلدۈرمەي تارقىلىپ كېتىشتى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم قاتارلىق بىرنەچچە ئوردا ئەمرىلىرى ئاتلىرىغا مىنىشىپ كېتىپ قالدى ، شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ساختىلىق ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى كۆڭلىدە چۈشىنىپ تۇرسىمۇ ئۇنىڭ سۆزلىگەن سۆزى توغرا بولغىنى ئۈچۈن گەپ قىلمىدى.

شۇنىڭ بىلەن تەرىكىدۈنياچىلارنىڭ كىتاب كۆيدۈرىدىغان ئىشلىرى مەلۇم ۋاقىت بېسىقىپ قالدى. ئارىدىن بىر نەچچە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن رەسەتخانا ئالدىدا بۇنداق ئىشلار يەنە يۈز بەردى - دە ، بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىغان مەھمۇد ئۇستاز سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا ئەرز قىلدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخانمۇ بۇ ئىشنىڭ غۇرۇرىغا تەگكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ھۇزۇرىغا چاقىرغۇزدى :

— ھۇرمەتلىك شەيخۇلئىسلام جانابلىرى ،— دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەخت ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ، - ئۆزلىرىنى نېمە مۇددىئا بىلەن چاقىرغانلىقىم جانابلىرىغا ئايانغۇ دەيمەن؟

— يوقسۇ شاھىم ،— دېدى گىلەم ئۇستىدە قول قوشتۇرۇپ ئېگىلىپ تۇرغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم.

— بىر بۆلۈك تەرىكىدۈنياچىلارنىڭ كىتاب كۆيدۈرىدىغان ئىشلىرى يېراق ۋىلايەتلەردىن يارىكەنت شەھرىگە يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەرلىرى بارمۇ؟ بۇ ئىشقا ئۆزلىرى قانداق قارايلا؟

— پېقىرنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىمنى شاھزادە ئابدۇللېتىپخان بىلەن سەردار ئەكرەمجان ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ. بۇنىڭدىن بىر نەچچە

ھەپتە بۇرۇن ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا...

— بولدى ئۇقتۇم، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشتىخان خوجا ئابدۇرې- ھىمنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — بۇنىڭدىن بىر نەچچە ھەپتە مۇقەددەم ئامانىنسا خېنىمنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ كىتابلىرى كۆيدۈرۈلگەندە ئۆزلىرى ناھايىتى ئوبدان سۆزلەپ ئادەملەرنى تارقىتۋېتىپلا. بۇنىڭ ھەممىنى ئۇقتۇم. لې- كىن جانابلىرىدىن شۇنى سورايكى، ئۇلار نېمە ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي ناباپ ئىشلارنى يەنە داۋاملاشتۇرىدۇ؟

— ئۇلۇغ شاھىم، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئاستا ئېگىلىپ قويۇپ، — پېقىر ئۆزۈمگە تېگىشلىك بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم، ئۇلار نەسىھە- تىمنى ئاڭلىمىسا پېقىر ئامالسىزمەن، لېكىن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى تاجۇ تەختىمىز مۇستەھكەمدۇر. گەپ ئاڭلىمايدىغانلارغا نەسىھەتنىڭ كۈچى يەت- مىسە، شەمشەرنىڭ كۈچى يېتىدۇ...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ مۇددىئاسىنىڭ تېگى - تەكتىگە چۈشىنىپ يەتكەن سۇلتان ئابدۇرېشتىخان ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ، مەنىلىك ھالدا كۈلۈمسىرەپ قويدى:

— پەرەزلىرىچە ئۇلارغا شەمشەرنىڭ كۈچى يېتەمدۇ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۇلتاننىڭ بۇ سوئالىنى ئاڭلاپ جىم بولۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. سۇلتان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمدىن جاۋاب كۈتۈپ بىر پەس سوئال نەزە- رىدە قاراپ تۇرغان بولسىمۇ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمدىن سادا كەلمە- گەندىن كېيىن يەنە ئىلگىرىلەپ سورىدى:

— مەملىكەت ئىچىدىكى دىنىي ماجىرالارنى ئەگەر قورال كۈچى بىلەن ھەل قىلمىز دېسەك، شەيخۇلئىسلامنى نېمە قىلىمىز؟ بۇ ئىشنى ھەل قىلىش شەيخۇلئىسلامنىڭ ۋەزىپىسىمۇ ياكى لەشكەر بېگى بىلەن سەردارلارنىڭ ۋە- زىپىسىمۇ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم جاۋاب تېپىپ بېرەلمەي يەرگە قاراپ تۇردى.

سۇلتان يەنە سوئالنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەرقانداق بىر ئوردا ئەمەلدارى ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ئەھدىدىن چىقالمسا مەنسىپىدىن مەھرۇم قىلىشى كېرەكمۇ، يوق؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۇلتانغا لاپىيدە قارىۋېتىپ يەنە بېشىنى ئېگىپ تەقىپ جىم تۇرۇۋالدى، ئۇ سولتاننىڭ ئۆزىنى ئىستېپا بېرىشكە قىستاۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ تۇراتتى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۆزىنىڭ بۇ ئالىي مەنسىپىدىن ۋاز كېچىشىنى خالىمايتتى. ئەگەر سۇلتان ئۇنى بۇيرۇق بىلەن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇۋەتسە ئانسى خان ئايمىدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنمۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ بۇ ئىشتا سۇلتاندىن ئۈستۈنلۈكنى ئېگىلەپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن ياخشى پايدىلىنىش كېرەكلىكىنى بىلىپ «قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل» دېگەندەك تەرىزدە سۆكۈت قىلىپ تۇرغاندى. سۇلتانمۇ ئۇنىڭغا بۇۋاستە تاقابىل تۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلمۇاتقىنىنى ھېس قىلىپ بىر ھازا جىم تۇرۇپ قالدى - دە، چىقىپ كېتىشكە ئىجازەت بەردى. ئېشان خوجا ئابدۇرېھىم چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ سۇلتان ساراي ئىچىدە ئۇيان — بۇيان مېڭىپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى. چۈنكى ئەسلىدە ئوردا شەيخۇلئىسلامنىڭ ۋەزىپىسى بەكمۇ مۇھىم ئىدى. ئەگەر بىرەر ئامال قىلىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، ئورنىغا خاندانلىقنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىدىغان تەدبىرلىك ۋە يۇزئابرويلۇق ئادەمنى تېپىپ تىكلىمسە، مەملىكەت مىقياسىدا تەركىدۇنياچىلار بىلەن ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ مەزھەپ ماجىراسى پەيدا بولۇپ، بىر نەچچە تۈمەن قوراللىق ئەسكەرلەر ئىچىگمۇ تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن ئىدى. چۈنكى ئەسكەرلەرنىڭمۇ تەخمىنەن يېرىمى تەركىدۇنياچىلىققا ئېتىقاد قىلىسا، يېرىمى ئەھلى دۇنياچىلىقنى ياقلايتتى. لېكىن بۇ ئەتراپتا خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى بېسىپ چۈشەلەيدىغان مەشھۇر غوجىلاردىن ھېچكىم يوق بولغاچقا ئۇنى چۈشۈرۈۋەتكەن بىلەنمۇ ئورنىغا دەسسىتىشكە سالاھىيىتى توشىدىغان ئادەم تېپىش تەس ئىدى. شۇڭا ئۇ

خوراسان ، ماۋارا ئۇننەھر ۋە خۇجەند تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ ، ئەھلى دۇنياچىلىقنى ياقلايدىغان ، غوجىلىق مەرتىۋىسى بۇ يەردىكى غوجىلارنى بېسىپ چۈشىدىغان مەشھۇر سىيىتزادىلەردىن بىر ئادەمنى تېپىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە ، ئوردا بېگىنى چاقىرتىپ بىر نەچچە شەھەرگە دەرھال ئادەم ماڭغۇزۇش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى .

كېچە . بىر نەچچە كۈن كىرىپك قاقماي ھالسىزلىنىپ كەتكەن سۇلتان ئابدۇرىشىتخان ماموق يوتقانغا يۆگىنىپ يېتىپ باققان بولسىمۇ ، ئۇيان ئۆرۈلۈپ ، بۇيان ئۆرۈلۈپ يەنىلا ئۇخلىيالمىدى . يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . گاھ ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا ماڭسا ، گاھ بىر يەردە جىمجىدە توختاپ بىر جۈپ كۆزىنى مەقسەتسىز بىر نۇقتىغا تىكەتتى . ئۇ پەنجىرە ئالـدىدا ئىڭىكىنى يۆلەپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغىنىدا ، ئاسماندىكى تولۇن ئاي ئۇنىڭغا مېھرى بىلەن قاراۋاتقاندەك بىلىندى ، غۇۋۇمەك - غۇۋۇمەك بولۇپ چىمرىلاۋاتقان يۇلتۇزلارمۇ كۆز قىسىپ ئاللىقانداق ئىشارەتلەرنى قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . سۇلتان پەنجىرە ئالدىدىن ئاستا تۇرۇپ پەلەمپەي بىلەن كۈمۈش رەڭلىك راۋاققا چىقىپ يىراقلارغا نەزەر تاشلىدى . ئۇ قەلب دېڭىزىنىڭ چوڭقۇر قاينىاملىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان ھېسسىياتى بىلەن ئايغا قاراپ بىر نېمىلەرنى ئىلتىجا قىلماقچى بولۇۋىدى ، ئۇشتۇمتوت ئاسمانىڭ جۇدۇنى بۇزۇلۇپ ، توپ - توپ قارا بۇلۇتلار تولۇن ئايىنى ئەجدىھادەك يالماپ يۇتۇۋەتتى . سۇلتاننىڭ كەڭ يەلكىلىرى تىترەپ ، دېمى بوغۇلۇپ دەرھال راۋاقتىن چۈشۈپ كەتتى - دە ، ئۇدۇللاپ قېدىرخان ئۇسـتازىنىڭ ئۆيىگە كەلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ نېمىشقا بۇ يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەيتتى . قېدىرخان تېخى ئۇخلىمىغانىدى . كېچىسى كىتاب ئوقۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەچكە قەنىدىلگە ئورنىتىلغان شامنىڭ يورۇقىدا ئولتۇرۇپ ، كىتاب مۇتالىئە قىلىۋاتاتتى . ئۇ سۇلتاننى قىزغىن قارشى ئالدى . سۇلـتاننىڭ بىر جۈپ كۆزى قېدىرخاننىڭ ئۇستازلىق مېھرى چاقناپ تۇرغان سە-

مىمي كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى. سۇلتان بەقەسەم كۆرپىنىڭ ئۈستىگە ئولـ تۇرۇپ بىر جۈپ كۆزنى مەقسەتسىز بىر نۇقتىغا تىكتى.

قېدىرخان ئۇستاز سۇلتاننىڭ گويا ئىككى تەرەپتىن دىۋەيلىگەن خەنـ جەرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغاندەك قايسى تەرەپكە مىدىرلاشنى بىلەلمەي قالغىنىنى چۈشىنىپ، ئالدىراپ گەپ سوراشقا پېتىنالمىدى. ئۇ سۇلتاننىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ، ئۇنىڭ دەردىگە داۋا بولىدىغان بىرەر پىكرىنى ئويلاپ تېپىپ ئاندىن ئىزھار قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا ئۇ بىر پەس تۇـ رۇۋېلىپ، تۆۋەن ئاۋاز بىلەن سورىدى:

— مۇقەددەس ئىشلىرىمىزغا يەنە شەيتان ئارىلاشقاندەكمۇ شاھىم؟

سۇلتان خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر نەپەسلىنىپ قېدىرخانغا تـ كىلدى:

— شۇنداق ئۇستاز، مەن مۇشۇ توغرىدا ئۆزلىرى بىلەن پىكىرلىشەي دەپ كېلىۋىدىم.

سۇلتان ئەھۋالنى تەپسىلىي بايان قىلغاندىن كېيىن قېدىرخان نۇر-غۇن مەسلىھەتلەرنى كۆرسەتتى ۋە ئەڭ ئاخىرىدا بىر جۈملە سۆز بىلەن مەقـ سىتنى خۇلاسە قىلدى:

— ئەزىز شاھىم، — دېدى قېدىرخان، — شۇنى ئۇنتۇماسلىقىمىز لازىمكى، بۆرىنىڭ جەرىھىنى يېيىشى جەرىھىنىڭ گۇناھكار بولغانلىقىدىن ئە-مەستۇر. بىز ئەزىم دەريا بولۇشىمىز كېرەككى، ھەرگىز كۆلگە ئايلىنىپ قالماسلىقىمىز لازىم. چۈنكى ئەزىم دەريا دولقۇنلاپ، ئوت-ىخەسلەرنى ئېـ قىتىپ كېتەلەيدۇ!

سۇلتان ئابدۇرىشىتخان قېدىرخانىنىڭ چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلىرىگە قا-يىل بولغان ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ ئۇنىڭ ھەممە سۆزلىرىنى كۆڭلىگە نە-قىش قىلدى ۋە ئوردا ئىچىدىكى ئىلىم - پەن ۋە مۇقام ئىشلىرىنى بۇرۇنقـ-دەك يولغا سېلىۋېرىش، شەيخۇلئىسلامنى ئالماشتۇرۇۋېتىش نىيىتىگە كەلـ-دى. سۆھبەتنىڭ ئاخىرىدا ئۇ خېلىلا يېنىكلەپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. بىر

نەچچە كۈندىن كېيىن سۇلتان ئامانىسا بىلەن قېدىرخاننى چاقىرتىپ ئۇلارنىڭ «بايات مۇقامى» بىلەن «چاپ بايات» مۇقامى توغرىسىدىكى پىكىرلىرىنى قايتا ئاڭلاپ مۇھاكىمە قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، ئامانىسا تۈيۈقسىز شەھەر تېشىغا چىقىپ كەتكەن بولغاچقا، ئىزدەپ تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئوردىدىن تۈيۈقسىز يوقلىپ كەتكەن خەۋىرى بەگزادە ۋە تۆرىلەر-نىڭ ئارىسىغا چاقماق تېزلىكىدە تارىلىپ ھەرخىل سۆز - چۆچەكلەر پەيدا بولدى:

— ئامانىسا ئوردا خېنىمى تۇرۇپ، سەھرالىغا چىقىپ كېتىپتۇمىش، كوچىلاردىكى ئاشپۇزۇللاردا غىزا يەپتۇمىش...

— سەھرالىق دېگەن سەھرالىقنى قىلدۇ. «ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. ياۋايىلار ياۋايىلىقنى قىلمىسا كۆڭلى ئەمىن تاپمايدۇ.

— ئامانىسا سەھرالىق مەشرەپچىلەرگە قوشۇلۇپ كەتكەنمىش.

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەمدى ئۇنى ئوردىغا يېقىن يولاتماسمىش.

ئامانىسانىڭ تىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەيدىغان چۈچۈك خانىمنىڭمۇ ئاغزى ئېچىلدى:

— بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىنى مەن ئاللىبۇرۇن بىلگەنتىم. ئۇ سەھرا مەشرەپچىلىرىگە قوشۇلۇپ كەتكەن بولسا، جايىنى تېپىپتۇ. سەھرالىق ئوردىغا كىرسە، ئالدىچە ئالتۇن ئاپتۇۋنى ئۆرۈپ، كەينىچە كۈمۈش چىلاپچىنى چۆرۈيدۇ، قويسا قەندەلنى كۆمتۇرسە، ياتسا سەندەلنى كۆيدۈرىدۇ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان ئۇستاز بىلەن بىرنەچچە مۇقام-چىلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئامانىسانى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ماڭدى. ئەسلىدە ئامانىسا سۇلتان بىلەن مۇنازىرىلىشىپ قالغان كۈنى كۆڭلى بىئارام بولۇپ مەھمۇد ئۇستازنىڭ شەھەر سىرتىدىكى بىر كونا بۇرادىرىنىڭ ئۆيى-

گه چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاشۇ يەردە بىر نەچچە ياش مۇقام نەغمىچىلەر-نى يىغىپ «بايات» مۇقامنى مەشق قىلىشقا باشلىغانىدى. سۇلتان ئابدۇ-رېشىتخان بىلەن قېدىرخان يېتىپ كەلگەندە بىر يوغان قاپاق تېرەكلىك هويلىدىن ئامانىنسانىڭ مۇقام ئېيتۇاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلارنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغان مەھمۇد ئۇستاز بىلەن هويلا ئىگىسى چىقىپ هويلىغا تەكلىپ قىلدى. هەش - پەش دېگۈچە قويلار سويۇلۇپ، كاۋاپلار كەلتۈرۈلدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان غىزادىن كېيىن ئامانىنسانى چاقىر-تىپ سۆزلەشتى. ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ كۆڭلىدىكى خاپىلىق تېزلا غايىب بولدى. كۆزلەر مېھرلىك بېقىشىپ تۇتۇنلەرنى يېشۇەتكەنىدى.

ئۇلار ئۇزۇن مۇڭدىششلاردىن كېيىن مەھەللە ئىچىدىكى بىر ئۆيدە ئۆتكۈزۈلىدىغان پىرە ئويۇنى كېچىلىكىنى ئۆتكۈزۈپ، ئەتە سەھەردە ئور-دىغا قاراپ يولغا چىقىشقا كېلىشتى. چۈنكى بۇ يەردىكى پىرە مەشرەپلەر-نىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بار بولۇپ، بۇنداق سورۇن ئامانىنسا-نىڭ مۇقام ئاھاڭلىرىنى بېيتىشى ئۈچۈن بەكمۇ پايدىلىق ئىدى. كەچ كىر-گەندە تەكلىپكە بىنائەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، قېدىرخان ئۇستاز، مەھ-مۇد ئۇستاز ۋە ئامانىنسا قاتارلىق كىشىلەر پىرە ئويۇنىغا بارىدى ۋە ئىززەت-لىنىپ تۆردىن ئورۇن ئالدى.

پىرە ئويۇنى خەلق ئىچىدىكى كېسەل داۋالاش بىلەن كۆڭۈل ئېچىشنى بىرلەشتۇرگەن پائالىيەت بولۇپ، ئۇنىڭغا دىنىي ئەقىدىمۇ سىڭدۈرۈلگەن بولاتتى. بۇنداق پىرە ئويۇنلىرى كۆپ چاغلاردا كىشىلەرنىڭ چوڭراق سا-راي ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۆيى ئىگىسى ئەتراپتىكى قولۇم - قوشنىلار بىلەن يىراق - يېقىندىكى ئۇرۇق - تۇغقان ۋە يارۇ بۇرادەرلىرىنى پىرە ئۇ-يۇنى سورۇنىغا مېھمانغا چىللايدۇ. قويلار سويۇلۇپ، مېھمانلارغا شورپا ياكى گۆشلۈك پولۇ تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن پىرە ئويۇنى رەسمىي باش-لىنىدۇ.

بۇگۈن چاقىرىلغان مېھمانلار غىزالىنىپ بولۇپ، سارايى ئۆينىڭ تېمىغا

يۆلنىپ قاتار تىزىلىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن قىرىق ياش چامىسىدىكى بىر پۇتى باسمايدىغان بىر كىشىل ئايالنى ئىككى كىشى زەمبىلگە سېلىپ ئېلىپ كىردى. ئاندىن ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇق قېقىپ قويۇقتا ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچى باغلاندى. ئاندىن تورۇستىكى لىم ياغاچقا ئارغامچىنىڭ يەنە بىر ئۇچى باغلاندى. بۇ «تۇغ» دەپ ئاتىلاتتى. تۇغ باغلىنىپ بولغاندىن كېيىن، تۇغنىڭ ئۈستى تەرىپىگە ئالما شېخى باغلىنىپ، ئۇ شاخلارغا رەڭگا رەڭ لاتا - پىتىلەر چىگىلدى. تۇغنىڭ تۇۋىگە خام كىشىكىنى چوڭقۇر ئويۇپ ياسىغان ئىسرىق قازىنى قويۇلدى. ئۇ «چالما قازان» ياكى «ئىسرىقدان» دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئىسرىقدانىڭ ئىچىگە قېقىزىل چوغ سېلىنىپ چوغ ئۈستىگە بىر قارا توخۇنىڭ قېنى ئاققۇزۇلدى - دە، ئۇنىڭدىن داۋاملىق ئىس چىقىپ تۇردى. چالما قازانىنىڭ يېنىغا بىر چىنە سۇ قويۇلدى. ئاندىن بىر دانە ساپال چىراغقا سۇ يېغى قۇيۇپ پىلىككە ئوت يېقىلدى. تۇغنىڭ يېنىغا بىر تۇتام يېڭى ئاق پاختا تەييارلىنىپ بولغاندىن كېيىن تۇغ ئەتراپىدا سۆسەر تۇماق كىيگەن ئون بەش نەپەر پېرىخۇن - داپچىلار چۆرىدەپ ئولتۇردى. تۇغنىڭ ئۇدۇل تەرىپىدە بىمار بىلەن ئېگىز بوي، شاپ بۇرۇتلۇق باخشى ئولتۇردى. باخشى بېشىغا قارا قوينىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن يېڭى سالۇار تۇماق كىيگەن بولۇپ، تۇماقنىڭ يۇڭلىرى ئۇنىڭ قارا قاشلىرىنى بېسىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۆتكۈر يوغان كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر خىل سىرلىق ئالامەتلەر سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ ئۆز ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىر تۇتام يېڭى ئاق پاختىنى ئاز - ئازدىن تىتىپ ئىسرىقدانىڭ ئىچىگە تاشلاپ چالا كۆيدۈرۈپ چىندىكى سۇغا سالدى. ئاندىن كېيىن ئۆينىڭ تۆت تەرىپىگە قاراپ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ «كەل، كەل، كەل، ئەي دىۋە پەرىلەر! كەل، كەل، كەل، ئى جىن - شاياتۇنلار!» دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى. بۇ «كەلكۈن چاقىرىش» دەپ ئاتىلاتتى. كەلكۈن چىللىنىپ بولغاندىن كېيىن باخشى ئىچىدە ئاللىقانداق بىر ئايەتلەرنى ئوقۇپ، داپچىلارنىڭ قولىدىكى

كى داپنى بىر - بىرلەپ قولغا ئېلىپ ، چالما قازانىنىڭ ئۈستىدىكى ئوتتىن ئۆرۈپ ، تاراڭلىتىپ قويۇپ ، ئاندىن بىمار ئايالنىڭ بېشىدىن يەنە بىر ئۆرۈپ داپچىلارنىڭ قولغا قايتۇرۇپ بەردى . ئاندىن كېيىن باخشى ئۆزى چالىدىغان ئەڭ چوڭ داپنى ئېگىز كۆتۈرۈپ چېلىشقا باشلىدى - دە ، ھەممە داپچىلار باخشىغا ئەگەشتى .

پىرە ئۈسسۈلى باشلىنىپ بارغانسېرى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى . داپلار تاراڭلاپ ، غەزەللەر ئوقۇلۇپ تۇراتتى . بىمار ئايال داپقا ئەگىشىپ بەدەنلىرىنى تىنىتىپ ، تۇغنى چۆرىدەپ پىرقىراشقا باشلىدى . پىرقىرىغانسېرى كۆزلىرى ئالاڭغۇلىشىپ بېشى ئايلىنىپ ھوشىدىن كېتىپ ئوڭدىسىغا يېقىلىپ چۈشتى . ئۇنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ قالغاندى . باخشى قولغا ئۆزۈن قامچا ئېلىپ بىمارنى ساۋىدى . بىمار يەنە ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى چىمچىقلىتىپ ئاچتى - دە ، بېشىدا تاراڭلاۋاتقان داپقا ماسلىشىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ، تۇغنى ئايلىنىپ ئۈسسۈلغا چۈشتى . باخشىمۇ ئۇنىڭ بېشىغا داپ تاراڭلىتىپ ، غەزەل ئوقۇپ بىللە پىرقىراپ ئويناندى...

پىرە ئويۇنى جەمئىي بەش ئۆزگىرىشلىك ئالتە ئاھاڭدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئالتە ئاھاڭ ئوقۇلۇپ بولغاندا پىرە ئويۇنمۇ ئاخىرلىشاتتى . باخشى ئالتىنچى ئاھاڭغا ئۆتكەندە ئۇنىڭ پۈتۈن بەدەنلىرىدىن تەپچىرەپ چىقىۋاتقان تەر كۆڭلەكلىرىنى ھۆل قىلىپ سۈدىن چىققاندەك قىلىۋەتكەندى . لېكىن بىمار پۈتۈن جىسمى غەيرىي بىر كۈچكە تولۇپ كېتىۋاتقاندەك ئەسلى - ۋەسلىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۈسسۈل ئويناشنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى . بىمار دەسلەپتە ئويناندا ئۆزىنىڭ كېسەل پۈتىنى ئاران - ئاران سۆرەپ ئويناغان بولسا ئەمدىلىكتە كېسەلدىن قىلچە ئەسەر قالمىغاندەك كۆرۈنەتتى . پىرە تاماملانغاندا بىمار سورۇندىن ئۆزى مېڭىپ چىقىپ كەتتى . لېكىن باخشى ھالىدىن كېتىپ يېقىلدى - دە ، بېشىدىكى سالۋار تۇماق بىر ياققا ، قولىدىكى داپ بىر ياققا دومىلاپ كەتتى . سورۇن ئەھلى بىر ياقتىن ئۆزى مېڭىپ چىقىپ كەتكەن بىمارنى كۆرۈپ ھەيران قالـ

سا ؛ يەنە بىر ياقتىن ھالىدىن كېتىپ يىقىلغان باخشىغا قاراپ ئېچ ئاغرىـ تاتتى . سورۇندىكى بەزىلەر باخشىنىڭ بېشىنى يۆلىمەكچى بولغان بولسىـ مۇ ، باخشىنىڭ داپچىلىرى « ھېچقىسى يوق ، بىردەمدىن كېيىن ئەسلىگە كېـ لىپ قالىدۇ » دەپ يۆلىگىلى قويمىدى .

قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا داپچىلارنى بىر بۇلۇڭغا يىغىۋېلىپ بۇگۈن ئوقۇلغان بەش ئۆزگىرىشلىك ئالتە ئاھاڭنىڭ باشقا پىرە سورۇنـ لىرىكى ئاھاڭلارغا ئوخشاشمايدىغان جايلىرىنى قايتا ـ قايتا ئوقۇتۇپ ئۆـ گىنۈۋېلىشنىڭ كويىدا بولۇۋاتاتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئادەملىرىنى باشلاپ ئوردىغا قايتىپ كەلگەنـ دە ، ئەكرەمجان تاسادىپىي ھالدا خارجىدىن كەلگەن كىتابپۇرۇشلارنىڭ قولىدىن ئۇلۇغبېكنىڭ « زىجى كوراگانى » نامىلىق ئەسەرنىڭ تولۇق كۆچۈـ رۈلگەن نۇسخىسىنى قولغا چۈشۈرگەنىدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن مەھمۇد ئۇستاز خۇشاللىقىدىن كىتابنىڭ ھەر بىر ۋارىقىنى كۆزىگە سۈرتۈپ كىتابپۇرۇشلارغا ۋە ئەكرەمجانغا قايتا ـ قايتا تەشەككۈر ئىزھار قىلدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كىتابپۇرۇشقا مىڭ سەر ئالتۇن ئىنئام قىلغاندىن تاشقىرى زەرياپ تون يېپىپ يولغا سالدى . ئەكرەمجاننىڭ نۆكەرلىرىگىمۇ بەش يۈز تىللا ئىنئام قىلدى . شۇنىڭ بىلەن مەھمۇد ئۇستازنىڭ رەسەتخا ـ نا ئىشلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا باشلىۋېتىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شارائىت ھا ـ زىرلاندى .

7 - باب

يارکەنت شەھەرىدىكى «ئالتۇنلۇقۇم» دەپ ئاتالغان مازارغا ئانچە يىراق بولمىغان بىر تار كوچىدىكى ئىككى قاناتلىق چوڭ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن ساقاللىق، ھۇقۇش كۆزلۈك، پاكارراق كەلگەن بىر كىشى كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتنى دەرۋازا ئالدىدىكى ئۈجمە دەرىخىگە باغلاپ قويۇپ، دەرۋازىنى ئاستا ئاچتى. بۇ خوجا پەخىرىدىننىڭ سادىق مۇرتلىرىدىن بولغان سوپى نەزەر دېگەن ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە قونغان چاڭ - غۇبارلاردىن قارىغاندا خېلى يىراق يولدىن كەلگەنلىكىنى بىلىشكە بولاتتى. ئۇ ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى قۇدۇقتىن مىس چېلەككە سۇ ئېلىۋاتقان ياش ئىشان مۇلازىمغا خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ئېيتتى، مۇلازىم سوپى نەزەرنى پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپا ئۈستىگە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، ئۆزى خوجا ئابدۇرېھىمغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن كىرىپ كەتتى. سوپى نەزەر ھۇقۇش كۆزلىرىنى پال - پال قىلىپ، بۇ قەدىمىي پېشايۋاننىڭ ھەممە تەرىپىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. بۇ گەرچە قەدىمىي ئىمارەت بولسىمۇ تاملىرىغا، ئىشىك - دېرىزىلىرىگە ئويۇلغان نەقىشلىرى بىلەن تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى. تۆت چاسا سېلىنغان پېشايۋاننىڭ تۆت تەرىپىدە قاتار قويۇلغان ئىشكىلەر ۋە ئىشىك يېنىدا ياغاچتىن گۈل چىقىرىپ ياسالغان دېرىزىلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىنىڭ بۇرجەكلىرىدە مىستىن ياسالغان ئاپتۇۋا، چىلاپچا ۋە ئۈزىقلار تۇراتتى. پېشايۋاننىڭ سول تەرىپىدىكى بۇلۇڭغا سېلىنغان ئوچاق ئۈستىگە بىر يوغان قازان ئېسىلغان بولۇپ، ئوچاق ئىچىگە ئۈششاق پارچىلانغان ئوتۇنلار تىزىلىپ ئوت يېقىشقا تەخلەپ قويۇلغانىدى. بۇ يەر

راق مازارلاردىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن مۇرىت - مۇخلىسلارغا شىلان قايتىش ئۇچۇن دائىم تەييار تۇرىدىغان داش قازان ئىدى. بۇ ئەسلىدە يارىكەنت شەھرى بويىچە كاتتا بىر باينىڭ ھويلىسى بولۇپ، ئۇ باي تەرىكىدۇنيا بولۇپ، بارلىق مالۇ مۇلۇكلىرىنى ۋەخپىگە ئاتىغاندىن كېيىن، بۇ ھويلىنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا دۇئا قىلدۇرغاندى...

ئىشىك غارت قىلىپ ئېچىلىپ، مۇلازىم چىقتى ۋە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سوپى نەزەرنى كىرىشكە ئىجازەت بەرگەنلىكىنى ئېيتتى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئىچكىرىكى ئۆيدە گىلەم ئۈستىگە سېلىنغان ئىككى قات مەخمەل كۆرپە ئۈستىدە پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ ئارام ئېلىپ ياتاتتى. بىر ياش بالا ئۇنىڭ ئايىغىدا پۇتىنى ئۇۋۇلاپ، يەنە بىر ياش يىگىت ئۇنىڭ دۇمبىسىنى مۇشتلاپ ئولتۇراتتى. سوپى نەزەر ئۆيگە كىرىپ، تەزىم قىلىپ، ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپ بولغاندىن كېيىن سۆزلەشكە ئىجازەت سوراپ ئېغىز ئاچتى:

— ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم، ئۆزلىرى چاقىرغۇزغان خان ئايىمنىڭ بۇرۇنقى مۇلازىمى بۇۋىي ھەجەرخان دېگەن مەزلۇمنى ئەكەلدۇرگەنىدىم. ئالتۇنلۇقۇمغا قايرىلىدىغان رەستىنىڭ دوقمۇشىدا ساقلاپ قالدى...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مۇلازىمدىن بىرنى چىقارتىپ، بۇۋىي ھەجەرخان دېگەن ئايالنى چاقىرغۇزدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئاق شايى رومال بىلەن بىر جۇپ كۆزىدىن باشقا يېرىنى چۈمكىۋالغان ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بۇۋىي ھەجەرخان كىرىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم باشقا ئادەملەرنى چىقىرىۋېتىپ، ئۇ ئايال بىلەن يالغۇز سۆزلەشتى:

— سىز خان ئايىمنىڭ كونا مۇلازىمى، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم، — سىزنىڭ قولىڭىزدىن ئىش كېلىدىغان مەزلۇم ئىكەنلىكىڭىزنى مەن ئوبدان بىلىمەن...

بۇۋىي ھەجەرخان «قەھ، قەھ» قىلىپ كۈلۈپ قويدى. ئورا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، پەس ئاۋازدا سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ سۈدىن ئوت چىقىرىپ ، ئوت ئىچىدىن سۇ ئاققۇزالايدىغان كارامىتىم بارلىقىنى ھەزرىتىم ئوبدان بىلىدىلا ئەمەسمۇ ؟ نېمە ئىش بولسا دەۋەرسىلە .

— سىزگە ھاجىتىمىز چۈشتى ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلىنىپ ،— سىز ماڭا قول بەرگەن ئايالالارنىڭ ئىچىدە ئەڭ سادىق بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن سىزگە بىر مۇھىم ۋەزىپە تاپشۇرماقچىمەن .

— ئۆزلىرىدەك ئۇلۇغ پىرىم ئۈچۈن ئوتقا دېسىلە ئوتقا ، سۇغا دېسىلە سۇغا كىرىشكە تەييارمەن ،— دېدى ئوچ پۇكۇلۇپ بۇۋى ھەجەرخان .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بۇۋى ھەجەرخانغا تاپشۇرىدىغان ۋەزىپىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ، ئۇنى خان ئايىمنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ باردى . ئۇلار خان ئايىمنىڭ خانىسىغا كىرىپ كەلگەندە ، خان ئايىم جاينامازدا ئۇستىدە ئىدى ، دۇئادىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشان خوجا— ھۇرمەتلىك خان ئايىم ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— تەلەپلىرىگە بىنائەن كونا مۇلازىملىرى بۇۋى ھەجەرخاننى تېپىپ كەلدۇق .

بۇۋى ھەجەرخان ئېگىلىپ تەزىم قىلىۋىدى ، خان ئايىم ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراپ چىقتى ۋە بۇ كونا خىزمەتكارىنى تونۇدى . بۇۋى ھەجەرخان تۆل ئايال بولۇپ ، ئوتتۇز نەچچە يېشىدىن باشلاپ ئۇزۇن يىل خان ئايىمنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرغانىدى . خان ئايىم ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ بەزى ئىشلىرىنى ياراتمايلا كەتكۈزۈۋەتكەن بولسىمۇ ، كېيىن باشقا مۇلازىملارغا سېلىشتۇرغاندا ئۇنىڭ نۇرغۇن ئىشلارغا ئېپى بارلىقىنى ھېس قىلىپ ئىزدىگەنىدى . بۇ ئىش ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ سوپى نەزەر بىلەن بىر نەچچە دەرۋىشلەرنى تەرەپ - تەرەپكە ئەۋەتىپ ئىزدەپ تاپقۇزغانىدى . خان ئايىم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ بۇ ياخشىلىقى ئۈچۈن ئالاھىدە تەشەككۈر بىلدۈردى . شۇ كۈندىن باشلاپ بۇۋى ھەجەرخان ھەر كۈنى دېگۈدەك خان ئايىمنىڭ تەرەت سۈيىنى ئىسسىتىپ بېرىپ ، قولىغا سۇ بېرىپ ، دۇمبىسىنى تۇتۇپ قويۇپ ، تالا - تۈزلەرگە يۆلەپ ئاچىقىپ تۇرىدىغان

مۇلازىملىق خىزمىتىنى باشلىۋەتتى. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خان ئايىمنىڭ ئۆيىدە بولۇۋاتقان ئىشلارنىمۇ دائىم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا خەۋەر قىلىپ تۇرىدىغان بولدى. بەزىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئەكرەم ۋە قېدىرخانلار ئوتتۇرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر خان ئايىمنىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزۈلسە ، بەزىدە خان ئايىمنىڭ مەخپىي ئىشلىرى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا يېتىپ تۇراتتى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ خان ئايىمغا بىر خەۋەر يەتكۈزۈپ كەلدى :

— ھۇرمەتلىك خان ئايىم ،— دېدى بۇۋى ھەجەرخان ،— مەھمۇد مۇنەججىم بىلەن قېدىرخان توي پىلانلىرى ئۈستىدە سۆزلىشىۋاتقانىكەن. ئۇلارنىڭ بەزى گەپلىرى قۇلىقىمغا چالا - پۇچۇق ئاڭلىنىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە ، ئامانىنسا خېنىم سۇلتانغا خانىش بولۇپ ، ئوغۇل تۇغۇپ بەرسە ۋەلىئەھد بولارمىش. بۇنىڭغا سۇلتان ھەزرەتلىرى ئۆز لەۋزى بىلەن ۋەدە بېرىپتۇمىش...

خان ئايىم غەزەپلەنگىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۆزىنى بېسىۋالالماي بىر ھازا چالۋاقىدى :

— تېگى پەسلەرنىڭ تاج - تەختىنى تارتىۋالماقچى بولغان سۇيىقەستىنى مەن ئاللىبۇرۇن سەزگەنىدىم. مانا ، ھەممە ئىش مەن ئويلىغاندەك بولۇۋاتىدۇ ، ھەي ، ھەي...

— سىزگە يەنە بىر مۇھىم ئىشنى تاپشۇرىمەن ،— دېدى خان ئايىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ،— بۇگۈندىن باشلاپ مەھمۇد مۇنەججىم بىلەن قېدىرخاننىڭ كەينىگە چۈشۈڭ ، قانداق يېڭى غەرەزلىرى بارلىقىنى ماڭا ۋاقتىدا خەۋەر قىلىڭ ، سىزنىڭ خىزمىتىڭىزنى ھەرگىز ئۇنۇتمىسۇن قويمايمەن ...

بۇۋى ھەجەرخان ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ جىم تۇرۇپ قالدى :

— ھۇرمەتلىك خېنىم ، مەن بۇنداق يوشۇرۇن ئىشلارنى تازا قاملاشتۇرالمايمەن ، قورقىمەن. ئۇلارنىڭ كەينىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بار.

— هەممىگە ئۆزۈم ئىگە ،— دېدى خان ئايىم غەزەپ بىلەن ،— ئۇلار-نىڭ كەينىدە سۇلتان بولسا سىزنىڭ كەينىڭىزدە مەن بار. مەن سۇلتانىنىڭ ئانىسى.

بۇۋى ھەجەرخان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ تاپشۇرۇقىغا ئاساسەن ئېلىپ بارغان بۇ بىر يۈرۈش مايمۇن ئويۇنلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولغىنى ئۈچۈن خۇشاللىقى ئىچىگە پاتمالى ھەممىنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا سۆزلەپ بەردى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولدى.

چۈچۈك خانىم ياز كۈنلىرى ھەرەمخانىسىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە ، كۈز مەزگىللىرى بىرىنچى قەۋىتىدە ئارام ئالاتتى. قىش مەزگىللىرىدە مۇشۇ ھويلىغا تۆتىشىپ كەتكەن يەنە بىر پېشايۋانلىق ئارقا ھويلىدا قىشلايتتى ياكى ئوردا ئىچىدىكى ھەرەمخانىغا كىرىپ كېتەتتى. بۇۋى ھەجەرخان چۈ-چۈك خانىمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندە ، چۈچۈك خانىمنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى كېنىزەك دولىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرغاندى. بۇۋى ھەجەرخان ئۆچ ئې-گىلىپ تەزىم ئادا قىلدى ـ دە ، چۈچۈك خانىمنىڭ ئايىغىدىكى مەخمەل كۆر-پىگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ مەدھىيە سۆزلىرىنى ياغدۇرۇشقا باشلىدى :

— قەھ ، قەھ ، قەھ ، ئاھ ھۆرمەتلىك خېنىم. مەن ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك چىرايلىرىنى بىر كۆرۈشكە ئۇزۇندىن بېرى ئىنتىزار ئىدىم ، ئاياغلىرىغا يې-قىلىپ ، دەسسىگەن ئىزلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈپ ئۆلۈپ كېتىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. مانا بۈگۈن مۇرادىمغا يەتتىم. ئۆزلىرى بولسىلا ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېھىشتخانىنىڭ چوڭ خانىشى ، ھەزرىتى بابىر شاھ بىلەن مەرھۇم سۇل-تان سەئىدخانىنىڭ بىر نەۋرە سىڭلىسى ، ئۆزلىرى بىلەن سۇلتان ئابدۇرې-ھىشتخانىنىڭ تويىنى بابىر شاھ بىلەن سۇلتان سەئىدخان ئۆز قولى بىلەن قىلغانلىقىنى ھەممە خاندانلىق بىلىدۇ...

بۇۋى ھەجەرخان سۆزلەۋېتىپ چۈچۈك خانىمنىڭ ئاق شايى كۆڭلىكـ-نىڭ پېشىنى كۆزىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلدى ـ دە ، يەنە سۆزىنى داۋام ئەت-كۈزدى :

— ئېھتىمال ئۆزلىرى مەندەك بىر بىچارە قۇللىرىنى ئاللىبۇرۇن ئەسلەردىن چىقىرىپ قويغان بولۇشلىرى مۇمكىن. مەن...

چۈچۈك خانىم بۇۋى ھەجەرخانىنىڭ مەدھىيە سۆزلىرىدىن بىر ئاز تەسىرلەنگەندەك بولۇپ گەپ قىستۇرۇپ قويدى:

— يوقسۇ بۇۋى ھەجەرخان، ئۇلۇشكۇن مەن سىزنى خان ئاناممىنىڭ ھۇزۇرىدا كۆرگەن ئەمەسمۇ؟

— مەندەك بىر ئاجىزنى ئۇنتۇمىغانلىرىغا مىڭ مەرتىۋە تەشەككۈر، — دېدى بۇۋى ھەجەرخان خۇشال بولۇپ، — مەن خان ئايىمنىڭ ئۆزۈن يىلىق مۇلازىمى، خان ئايىم مېنى ئۆزلىرىدىن ھال سوراپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى.

چۈچۈك خانىم تەكەللۇپ بىلدۈرگەندىن كېيىن بۇۋى ھەجەرخان سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئاممانىسا ئوتتۇرىسىدىكى توي ئىشلىرىنىڭ ئالدىغا سۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا، سۇلتانىنىڭ ئامانىسانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيۋاتقانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەمدىلا چۈچۈك خانىمنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ چىداپ تۇرغۇسىز ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويدى.

چۈچۈك خانىمنىڭ قەلبىدىكى غەزەپ ئوتلىرى قايتىدىن يالقۇنجاپ يېنىشقا باشلىدى - دە، كۆز ياشلىرىنى ئىختىيارسىز تۆكۈۋەتتى:

— سۇلتان ھەزرەتلىرى ئەگەر يەنە چوڭلارنىڭ نەسىھتىنى ئاڭلىمايدىكەن مەن ئۆزۈمنىڭ بابىر شاھنىڭ بىر نەۋرە سىڭلىسى ئىكەنلىكىمنى كۆرسىتىمەن!

چۈچۈك خانىم بۇۋى ھەجەرخانغا ئازراق سوۋغات بېرىپ يولغا سالدى - دە، ئۆزى يالغۇز قېلىپ، ھېچنېمىنى ئويلىماي ئارام ئالماقچى بولغان بولسىمۇ، بۇۋى ھەجەرخانىنىڭ ئېچىتىپ ئېيتقان سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە قوڭغۇراقتەك جاراڭلاپ زادى ئارام ئالالمىدى. ئۇ گاھ تالاغا چىقىپ، گاھ ئۆيگە كىرىپ، گاھ ئولتۇرۇپ، گاھ ئورنىدىن تۇرۇپ مىڭ تەسە كۈن

نى كەچ قىلدى. ئۇ تولا ئويلاپ ئۇخلىيالمغان كۆنلىرى ئازراق مەجۇن دو-
رىسى يەپ ئۇخلاپ قالاتتى. بۇگۈنمۇ شۇنداق قىلىپ ماموق ياستۇققا
باش قويغان بولسىمۇ بۇگۈنكى مەجۇن دورىسى ئۇنى ئۇخلتتىش بىر ياقتا
تۇرسۇن تېخىمۇ سىراق قىلىۋەتتى - دە ، يېرىم كېچە بولغاندا ۋارقىراپ -
جارقىراپ مۇلازىملارنى ئويغتىپ ، ياسداق مەپنى قاتتۇرۇپ ، ئۇدۇل مر-
زا ئەلى تاغاينىڭ ئۆيگە قاراپ ماڭدى. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ھويلىسى
ئازنا مەسچىتنىڭ يۇقىرىسىدىكى دۆڭلۇككە جايلاشقان بولۇپ ، ئېگىز
ھويلا تاملىرى خۇددى ئوردا قورغىنىغا ئوخشاش كاتتا ۋە ھەشەمەتلىك ئى-
دى.

ھويلىنىڭ ئالدىدا نەيزە تۇتقان ئىككى قاراۋۇل جېسەكچىلىك قىلىۋا-
تاتتى. ئۇلار چۈچۈك خانىمنىڭ مەپسىنى تونۇپ دەرۋازىنى ئېچىپ بەردى.
مەپە مىس بىلەن كەپشەرلەنگەن چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ توختىدى ، ئىككى
مۇلازىم دەرھال مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ چۈچۈك خېنىمنىڭ
كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىۋىدى ، ئەسكىرىي ئىشلار بىلەن كېچىلەپ قەشقەر
تەرەپكە ماڭماقچى بولۇپ تۇرغان مىرزا ئەلى تاغاي چۈچۈك خانىمنىڭ
ئالدىغا چىقىپ ئۇنى چوڭ مېھمانخانا ئۆيگە باشلىدى ۋە ھەش - پەش دې-
گۈچە ئالدىغا ھەر خىل شەربەتلەرنى كەلتۈردى.

چۈچۈك خانىم داستخانغا نەزەرىنى سېلىپمۇ قويماي سۆزلەشكە باش-
لىدى :

— مەن ئۆزلىرىنى مۇھىم ئىش بىلەن ئىزلەپ كېلىۋىدىم.

— ئۆزلىرىنىڭ كېچىدە كەلگەنلىكلىرىنى كۆرۈپ مەنمۇ شۇنداق ئويلا-
دىم...

— ئەمدى سۇلتانىدىن ئۇمىدىمنى ئۈزدۇم ،— دېدى چۈچۈك خانىم ،
— قارىغاندا ئوردا ئەمرلىرىنىڭ قارشىلىق قىلغانلىرىمۇ بىكار بوپتۇ ،
شاھ ئاماننسا بىلەن توي قىلىش نىيىتىدىن يانماپتۇ.

— بۇ ئۆزلىرى ئۇچۇنمۇ ، خاندانلىق ئۇچۇنمۇ نومۇس قىلىدىغان

ئەھۋال ،— دېدى مىرزا ئەلى تاغاي ،— بىز بىر ئامال قىلىپ سۈلتاننى يولدىن قايتۇرايلى ، ئەگەر قايتمسا...

— قايتمسا قانداق قىلىمىز ؟ ـ ئالدىراپ سوردى چۈچۈك خانىم .

— ئەگەر قايتمسا بىر قانتتىق تەدبىر بار ، شۇنى قوللانماي مۇمكىن ئەمەس .

چۈچۈك خانىم چۆچۈپ كېتىپ ئالدىراپ سوردى :

— قانداق قانتتىق تەدبىر ؟

مىرزا ئەلى تاغاي يولغا چىقىشقا ئالدىراۋاتقان بولسىمۇ چۈچۈك خانىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشتىن باش تارتالمىدى .

— بۇ تەدبىر پەقەت ئۆزلىرىنگىلا قولىدىن كېلىدۇ ، لېكىن گەپ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىشقا جۈرئەت قىلىش ـ قىلالماسلىقىدا .

— ھەزرىتىم ، ئوچۇق دەۋەرسىلە ، مەن ھازىر جېنىمدىن تويغۇدەك دەرىجىگە كەلدىم ، ھېچنېمىدىن قورقمايمەن .

— ئۇنداق بولسا مەن ئۆزلىرىگە بىر يول كۆرسىتەي ،— دېدى مىرزا ئەلى تاغاي چىشلىرىنى غەزەپ بىلەن كىرىشتۈرۈپ ،— ئۆزلىرى خان ئايىم بىلەن سۈلتاننىڭ ئالدىغا يەنە بىر قېتىم بېرىپ يولدىن يانىدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىپ باقسىلا ، ئەگەر يەنىلا جاھىللىق قىلسا ئۆزلىرى ھېچكىمگە تۈيدۇرماي ، بىر كېچىدە بابىر خاندانلىقىغا قاراپ يولغا چىقسىلا ، ئۆزلىرى ئۇ يەردە ئۈچ ئاي يامانلاپ يېتىۋالغاندىن كېيىن ، شەرىئەت ھۆكمى بويىچە نىكاھ ئۈزۈلگەن بولىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ئىككى خاندانلىقنىڭ تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتىگە دەز كېتىدۇ . ئۇ چاغدا ماۋارا ئۇننەھر زېمىنىدا ئۆزۈن يىللار قەشقەرگە چىشنى بىلەپ كېلىۋاتقان خان ـ سۈلتانلار يارىكەنت مۇزاپاتىغا لەشكەر تارتىدۇ . بۇ ئەھۋال ئاستىدا ئەگەر ھۈمايۇن ھەزرەتلىرى قول قوشتۇرۇپ ئارىلاشمىسا مەنمۇ لەشكەرلىرىم بىلەن قول قوشتۇرۇپ چەتكە چىقىمەن ، سۈلتان ئابدۇرېشتخانىنىڭ ھالىنى شۇ چاغدا كۆرىمىز .

چۇچۇك خانىم بۇ سۆزنى ئاڭلاپ نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي قالدى. چۈنكى ماۋارا ئۇننەھر تەرەپتە ھەققەتەنمۇ بىر بۆلۈك تاجۇ تەختىن ئايرىلىپ قالغان خان - سۇلتانلار بار بولۇپ، ئۇلار سەئىدىيە خانىدانلىقىغا ۋە سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا تەن بەرمەي، نۇرغۇن قېتىم لەشكەر توپلاپ قىلىچ بىلىگەن بولسىمۇ، بابىر خانلىقى ئارقا تەرەك بولۇپ تۇرغىنى ئۈچۈن قول سىلىشقا جۇرئەت قىلالمىغانىدى. چۇچۇك خانىم ئىككى خاندانلىقنىڭ مۇناسىۋىتىگە دەز يەتكۈزىدىغان ئىشلارنى قىلسا، ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئىدى.

چۇچۇك خانىم ئۇزاققىچە جىم ئولتۇرۇپ، ئويلانغاندىن كېيىن گەپ قىلماستىن ئورنىدىن تۇردى، مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنى ئۇزىتىۋېتىپ دېدى:

— ئىككىمىزنىڭ بۇگۈنكى سۆھبىتىمىزنى ھېچكىم ئۇقمىغاي.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ،— دېدى چۇچۇك خانىم ئىشكىتىن چىقىپ كېتىۋېتىپ. چۇچۇك خانىم مەپىگە چۈشۈپ ئۇدۇللاپ خان ئايىمنىڭ ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى.

چۇچۇك خانىم خان ئايىمنىڭ ھەرەمخانىسىغا يېتىپ كەلگەندە، يېرىم كېچىدىن ئاشقان بولسىمۇ خان ئايىم تېخىچە جايىنامازدىن قوپماي، قولىدىكى قىممەت باھالىق كەھرىۋا تەسۋىرىنى سىرىپ، كۆزلىرىنى يۇمغان ھالدا مۆكچىيىپ ئولتۇرغانىدى. چۇچۇك خانىمنىڭ بۇنداق يېرىم كېچىدە كېلىشى تۇنجى قېتىم بولغانلىقتىن خان ئايىم ھەيرانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى. مۇلازىملار قائىدە بويىچە چاي، مەزە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، ھېچنېمىگە قارىماي ھۆكۈمرانلىق ئىشلىرىنى باشلىدى:

— نېمە بولدى خانىش قىزىم؟ - سورىدى خان ئايىم ھەيران بولۇپ.

— مەن ئەمدى سۇلتان بىلەن تۇغقانچىلىق پەردىسىنى بۇزماقچى بولۇۋاتىمەن، چىداشقا تاقىتىم قالمىدى، ئەگەر ئامانىسا بىلەن تۇي قىلىش نىيىتىدىن يانمىسا مەن كېتىمەن، ھىندىستانغا كېتىمەن.

خان ئايىمنىڭ كۆڭلى ئىشنىڭ خەتەرلىك ئاقىۋىتىنى سېزىپ كۆزلىرى

ئالاق - جالاق بولۇپ كەتتى.

— هاي قىزىم، — دېدى خان ئايىم، — قىزىم، ھەرگىز ئۇنداق دېمە-سىلە، بابىر خاندانلىقى بىلەن سەئىدىيە خاندانلىقى يېقىن تۇغقان. ئە-گەر قايتىپ كەتسىلە تۇغقانچىلىق بۇزۇلۇپ خاندانلىقلار ئارا دۇشمەنلىك پەيدا بولىدۇ، ھۇمايۇن ھەزرەتلىرىمۇ بىزدىن ئاغرىنىدۇ. بۇنىڭ ئاقىۋىتى-نى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس.

— شاھ ھەزرەتلىرى نېمە ئۈچۈن بۇ ئاقىۋەتنى ئويلىمايدۇ؟ - دېدى چۈچۈك خانىم يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ. خان ئايىم ئويلىنىپ جىم بولۇپ قېلىپ لېۋىنى چىشلەپ قويدى.

— ئوغلۇم شاھ بولغاندىن كېيىن بۇنداق ئاقىۋەتنى ئەلۋەتتە ئەڭ ئالدىدا ئويلىشى لازىم ئىدى. لېكىن بۇنىڭ تېگىدە قانداق يوشۇرۇن سىرلارنىڭ بارلىقىنى بىلىش تەس. ئاڭلىشىمچە بەزىلەر خاندانلىقىمىزنىڭ مىراسخورلۇقىنى قولىغا كىرگۈزمەكچى بولۇۋاتقانمىش.

— مىراسخورلۇق ئىشلىرى خاندانلىقىمىزنىڭ يىراق كەلگۈسىدىكى تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىش ئەمەسمۇ؟ بۇنداق ئاقىۋەتلەرنى نې-مشقا ئويلىمايدۇ؟

— خان قىزىم، — دېدى خان ئايىم، — بۇ ھەقتە سەن ئوغلۇمغا يۈز - تۇرانە ئېغىز ئاچ، مەنمۇ نەسىھەت قىلاي. بىر ئامال قىلىپ يولىغا كىرگۈزۈۋالايلى.

— خان ئانا، — دېدى چۈچۈك خانىم كۆز يېشىنى سۈرتۈپ، — شە-رىئەتكە مۇخالىپ كېلەمدىكىن دەپ ئويلاپ ئاۋۋال ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈش-مەكچە كەلگەنىدىم.

— قىزىم، ھازىر ھەممە چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۇنى بۇ خە-تەرلىك يولدىن قايتۇرمىغىمىز لازىم. ئەگەر پەقەت گەپكە كىرمىسە مېنىڭمۇ كۆڭلۈمگە پۈككەن پىلانىم بار.

چۈچۈك خانىم خان ئايىمنىڭ كۆڭلىنى بەھۈدە بىئارام قىلىشنى خالىماي

سۇلتان ئابدۇرېشتخاننى ئىزدەپ ماڭدى. مەپە ئۇستى يېپىقلىق تار رەسـ
تىلەردىن جالدۇر - جۇلدۇر قىلىپ مېڭىپ بىر دوقمۇشتىن قايرىلغاندىن كېـ
يىن ، ئالتۇن دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. ھەممە ياق جىمجىت بولۇپ ، پەـ
قەت ئوردا دەرۋازىسى ئۈستىدىكى ئېگىز مۇنارنىڭ قاراۋۇلخانىسىدا چەـ
راغ يېنىپ تۇراتتى. دەرۋازا ئالدىدا گۈلخان يېقىپ ئولتۇرغان دەرۋازەـ
ۋەن بىلەن ئىككى قاراۋۇل دەرۋازا ئالدىدا توختىغان مەپنى تونۇپ دەرـ
ھال دەرۋازىنى ئاچتى.

سۇلتان ئابدۇرېشتخان تۇرىدىغان قەسرىنىڭ ئىل رەئىلىك گۈمبەزلـ
رى ، ئۈچى ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئېگىز كاشىن مۇنارلىرى قوشۇلۇپ تو-
لۇن ئاينىڭ نۇرىدا ئاجايىپ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. چۈچۈك خانىم مەپـ
ىدىن چۈشۈپ سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىنىڭ پەنجىرىسىدىن چىراغ يورۇقىنى كۆر-
دى - دە ، قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان ئوردا قاراۋۇللىرىنى نەزەرىگە
ئىلىپمۇ قويماي ، سۇلتاننىڭ چوڭ قەسرىگە قاراپ ماڭدى. سەدەپتەك ئاق
مەرمەردىن ياسالغان ئۈچ قەۋەتلىك ئىمارەت ئىچىدە يەنە بىر چىرايلىق بېـ
زەلگەن مەرمەر قەسىر بار بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئونغا يېقىن ئالتۇن قەنـ
دەلدە شامىلار يانماقتا ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان قەندەلدىكى
شامىلارنىڭ يورۇقىدا ئولتۇرۇپ ئالتۇن ساپلىق قەلەمنى ئالتۇن دۇۋەتكە
چىلاپ ھېسسىياتىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان سۆز مەرۋايىتلىرىنى پىكر يېپىغا
تىزىۋاتقان نازۇك پەيتته چۈچۈك خانىم ئىشىكنى ئېچىپلا كىرىپ كەلدى.
سۇلتاننىڭ پىكرى بۆزۈلۈپ ، غەزەپ بىلەن ئىرغىپ تۇرۇپ قارىۋىدى ئالـ
دىدا نەپرەت كۆزى بىلەن مەختەك قادىلىپ تۇرغان چۈچۈك خانىمنى كۆر-
دى. سۇلتان ئىلھامنى قاچۇرغان كىشىنى زادى كەچۈرمەيتتى. لېكىن ئالـ
دىدا تۇرغىنى چوڭ خانىش بولغىنى ئۈچۈن ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ،
ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇي ئىچىدە ئۇن - تىنسىز جىمجىتلىق
ھۆكۈم سۈردى. ئەتراپ تىنچ ئىدى. يىراق - يىراقلاردىن كىشىنگەن
ئاتلارنىڭ ۋە تۈنجى چىللىغان خورازنىڭ ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ كېچىنىڭ

جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. بىر ھازادىن كېيىن ، سۇلتان جىمجىتلىقنى بۇزۇپ چوڭچۇك خانىمنىڭ تاڭ ئاتماستا ئىزدەپ كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى سورىدى. چوڭچۇك خانىم بىردىنلا ئېتىلىپ كەتتى.

— ھۇرمەتلىك شاھىم ،— دېدى چوڭچۇك خانىم پۇتۇن ۋۇجۇدى تىتىرەپ ،— رەپىقلىرىنىڭ قائىدە - يوسۇنىنى بۇزۇپ ئەدەبسىزلىك قىلغانلىقىنى كەچۈرگەيلا ، مەن ئۆزلىرى بىلەن يۈز تۇرانە سۆزلەشمەكنى لايىق كۆرۈپ ھۇزۇرلىرىغا كېلىپ قالدىم.

ئابدۇرېشىتخان يېزىقۇاتقان شېئىرىنى قاتلاپ قويۇپ ، ئەستايىدىللىق بىلەن چوڭچۇك خانىمنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى.

— ئىككىمىز ئەر - خوتۇن بولغاندىن كېيىن ئارتۇقچە پەردىشەپنىڭ لازىمى يوققۇ دەيمەن ،— دېدى سۇلتان.

— مەن ئۆزۈمنى تۇتالمىدىم ، بىر نەچچە كۈن كۆزۈمدىن ياش قۇرۇمىدى ، بىر نەچچە كۈن كۆزۈمگە ئۇيقۇ كىرمىدى ، بىر ئايدىن بېرى ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ ھۇجرامغا بېرىپمۇ قويمىدىلا . ئوردا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قالغانىڭۇ دەپ ئۆزۈمگە تەسەللى بېرىپ كەلدىم ، لېكىن باشقا تەرەپلەردىن ئالدىراش بولغانلىقلىرىنى ئۇقماپتىمەن.

— ھۇرمەتلىك خېنىم ،— دېدى سۇلتان ،— سۆزلىرىنىڭ تەپسىلاتىغا موھتاجمەن ، مەسىلەن قايسى تەرەپتىن؟

— قەدىرلىك شاھىم ، دېمەكچى بولغىنىم ھەممىزگە ئايانكى ئىككىمىز تۇغقان ، مەن پۇتكۈل ھىندىستان زېمىنىنى ئىلكىگە ئالغان سۇلتان بابىرخاننىڭ بىر نەۋرە سىڭلىسى بولىمەن. شاھ بولغان كىشى ھەرقانداق بىر ئىشنى قىلىشتىن ئاۋۇال خاندانلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى نازۇك مۇناسىۋەتلەرنىمۇ ئويلىنىشى لازىمغۇ دەيمەن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق ، ھۇرمەتلىك خانىشىم ،— دېدى سۇلتان ،— ئىككىمىزنىڭ ئىناق ئەر - خوتۇن بولۇپ ئۆتۈۋاتقىنىمىز ئىككى خاندانلىقنىڭ ئىناق ئىتتىپاقلىقىنىڭ بېشارىتى ، شۇڭلاشقا مەن ئەزەلدىن ئىككىمىزنىڭ

ئىناقلىقىغا داغ تېگىدىغان ئىشلاردىن خالىي بولۇپ كېلىۋاتىمەن.

چۈچۈك خانىم ئۆزىنى تۇتالماي كۆزىگە ياش ئالدى.

— شاھىم، بىلىپ قويۇشلىرى كېرەككى، تۆۋەن تەبىقىلەرنى خانزادىلەر قاتارىغا قويۇش خاندانلىقلارنىڭ نەسەپ ئەنئەنىسى ھەممە مەملىكەتنىڭ ۋارىسلىق تۈزۈمى بىلەن باغلىنىپ كېتىدىغان چوڭ مەسىلە. خاندانلىقىمىزنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىنىمۇ نەزەرگە ئېلىشلىرىنى ئۈمىد قىلاتتىم. ئارىمىزدىكى نىزا-خۇسۇمەت. ئەۋلادىنى ئويلىماي قارامىلىق قىلغانلىرىغا ئەپسۇس ئەيلەۋاتىدۇ. بابىر خاندانلىقىغا مەلۇم بولسا قانداق بولدىغانلىقىنى بىلەمدىلا؟

— ھۈرمەتلىك خانىشىم، — دېدى سۇلتان، — مەن دەل شۇنى ئويلاپ، بۇ ھەقتە ئۇياقتىنمۇ مەسلىھەت سوراپ نامە ئەۋەتمەكچىمەن، — سۇلتان بىر ئاز ئويلىنىپ شۇڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى ۋە تەبەسسۇم بىلەن چۈچۈك خانىمغا تىكىلدى، — مەن ئىشىنىمەنكى، بۇ ئىش ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتىگە قىلچە دەخلى قىلمايدۇ.

— لېكىن مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بابىر خاندانلىقى قىلمىشلىرىغا ھەرگىز يول قويمايدۇ، — چۈچۈك خانىم كۆزىدىن ئېقىۋاتقان ياش ئۇنچىلىرىنى نازۇك بارماقلىرى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— بۇنداق ئىش قائىدە - يوسۇن بابىغا ئۇيغۇن ئەمەس! — ھۈرمەتلىك خانىشىم، — دېدى سۇلتان، — مەن بۇرۇنقى شەھنشاھلارغا ئوخشاش ئىش تۇتقان بولسام، شاھلىق ۋارىسلىرىنى تاللاش ئۇچۇن قىرىق خوتۇن ئېلىپ نۇرغۇن ئوغۇللۇق بولسام دۇرۇس بولار ئىدى. لېكىن مەن ئۇنداق قىلمىدىم، مەندەك ئاز خوتۇنلۇق پادىشاھ تارىختىمۇ ئاز بولسا كېرەك...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان چۈچۈك خانىم ئۈمىدىنى بىراقلا ئۈزۈپ يېلى چىققان تۇلۇمدەك بوشاپلا كەتتى. ئۇ سۇلتانغا قاراپ قانداقتۇر بىر گەپنى دېمەكچى بولۇپ، ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرغىنىدا تاڭ جىمجىتلىقىنى بۇ-

زۇپ قايتا - قايتا قىچقارغان خورازنىڭ زىل ئاۋازى بىلەن تەڭ قىرىق گۈمبەزلىك مەسچىتتىن ئەزان ئېيتقان ئاۋازى كەلدى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا تەرەت سۇيى ئەكىرگەن مۇلازىم ئىشىك بوسۇغىسىدا كۆرۈندى . چۈچۈك خانىم بىردەم مۇلازىمغا ، بىردە سۇلتانغا قاراپ قويۇپ ، دەرھال كەينىگە يېنىپ ئىشىكتىن چىقتى ۋە پايانداز سېلىنغان مەرمەر پەلەمپەيلىرىدىن تاقلىداپ چۈشۈپ كەتتى . ئۇ مەپىنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ مەپىگە چىقماي مەپە ئەتراپىنى بىر نەچچە قېتىم ئايلىنىپ ئۆزىنى توختىتالمىدى . ئۇ ھازىر نەگە بېرىپ نېمە قىلىشىنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى . ئۇ ئۇيان - بۇيان مېڭىپ خىيال سۈرۈپ ئاخىر تاراقلاپ مېڭىپ كەتتى .

خورلۇققا چىداپ تۇرالمىغان چۈچۈك خانىم بابىر خاندانلىقىغا قايتىپ كېتىش ئۈچۈن يول تەييارلىقىنى قىلىشقا باشلىدى . بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان خان ئايىم چۈچۈك خانىمغا نەسىھەت قىلىپ ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ قويىدى ۋە ئەڭ ئاخىرقى چارىنى ئىشقا سېلىپ ، بۇۋىي ھەجەرخاننى ئەۋەتىپ ، مەھمۇد ئۇستازنى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ كەلدى . مەھمۇد ئۇستاز خان ئايىمنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ گىلەم ئۈستىدىكى مەخمەل كۆرپە ئۈستىگە يۈكۈنىدى - دە ، خان ئايىمنىڭ سۆزىنى كۈتۈپ ئولتۇردى . خان ئايىم نېمە ئۈچۈندۇر ئۇزاققىچە زۇۋان سۈرمەي جىم ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ يۈزى شايى رومال بىلەن چۈمكەلگەن بولغاچقا ، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . خان ئايىم بىر ھازادىن كېيىن پەس ئاۋاز بىلەن ئۇزۇپ - ئۇزۇپ سۆزلىدى :

— ھەزرىتىم ،— دېدى خان ئايىم ،— ئوغلۇم سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۆزلىرىگە خەيرخاھلىق قىلىپ ، جاڭگالدىن ئوردىغا ئەكىلىپ ، نۇرغۇن شان - شەرەپلەرگە سازاۋەر قىلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن خاندانلىقىمىزغا سەممىي - ساداقەتتە بولۇشلىرى لازىم ئىدىغۇ دەيمەن ؟

مەھمۇد ئۇستاز خان ئايىمنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشىنەلمەي

تەئەججۇپ بىلەن قاراپ قالدى.

— ئەپسۇسكى، — دەپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى خان ئايىم، — ئۆزلىرى ئوردىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت ئېيتىش ئورنىغا، خاندانلىقىمىز-نىڭ شان - شۆھرىتىگە نۇقسان يەتكۈزىدىغان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇ-ۋاتقانلىرىنى ئاڭلىدۇق!؟

— ئەزىز خېنىم، — دېدى مەھمۇد ئۇستاز ھۆرمەت بىلەن بېشىنى ئې-گىپ، — پېقىرلىرى خاندانلىقنىڭ شان - شۆھرىتىگە نۇقسان يېتىدىغان ئىشنى قىلىشقا ھەددىم ئەمەس، ھەتتاكى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرەلمەيمەن.

خان ئايىم غەزەپ بىلەن تىكىلىپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— سىز زاتىڭىزنىڭ تۆۋەن تائىپىدىن ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ قا-داقلارچە قىزىڭىزنى خانىش قىلىشقا ئۇرۇندىڭىز؟ قىزىڭىز ئامانىسا ئوغ-لۇم ئابدۇرېشىتخانغا خانىش بولۇشقا مۇناسىپمۇ؟ سىز مەن بىلەن قۇدا بولۇشقا لايىقمۇ؟...

مەھمۇد ئۇستاز سۆزلىمەكچى بولغاندا خان ئايىمنىڭ دۈمبىسىنى مۇ-جۇپ ئولتۇرغان بۇۋى ھەجەرخان چىرايىنى تۇرۇپ ئۇنى سۆزلىمەسلىككە بىشارەت بەردى.

— قېنى ئېيتىپ بېقىڭا، — دېدى خان ئايىم، — سىز بىر ئۇلۇغ پادە-شاھقا قېيىن ئاتا بولۇشقا لايىق ئادەممۇ؟ قايسى ئەجدادىڭىز خان - پا-دىشاھ بولۇپ باققان؟ بىلىپ قويۇڭكى ئوغلۇم سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۇلۇغ سەلتەنەت ئىگىسى، مەشھۇر شاھنشاھنىڭ پۇشتىدۇر!

— ھۆرمەتلىك خېنىم، — دېدى مەھمۇد ئۇستاز، — مەن ئەلۋەتتە بە-لىمەن، ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا يۇز كېلەلمەي تەكلىپىگە ماقۇل بولغان گۇناھىم بار.

— نېمە؟ ئوغلۇم ئۆزى تەكلىپ قويدىمۇ تېخى؟ بۇ زادى مۇمكىن ئە-مەس. سىزنىڭ مۇددىئايىڭىز كەلگۈسىدە ئامانىسادىن تۇغۇلغان ئوغۇلنى شاھلىققا مىراسخور قىلىپ تاجۇ تەختىمىزگە نەۋرىڭىز ئارقىلىق ۋارىسلىق

قىلىش بولسا كېرەك ، شۇنداقمۇ ؟ ئېيتىڭا ، بۇ ئىشنىمۇ يالغان دەمسىز ؟

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ چداپ تۇرالمغان مەھمۇد ئۇستاز تىترەپ كەتتىپ بوغۇق ئاۋاز بىلەن :

—يوقسۇ ، خېنىم ، ھەرگىز ئۇنداق مۇددىئايىم يوق. بۇنداق يالا ـ تۆھمەت پېقىرنىڭ شەنىگە ياتتۇر ! — دېدى ۋارقىراپ...

— خان ئايىمغا قوپاللىق قىلىشقا نېمە ھەددىڭىز ،— دەپ گەپكە ئا ـ رىلاشتى بۇۋى ھەجەرخان .

خان ئايىم مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېـ لىپ سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى :

— ئەلپازىڭىزنى يامان قىلماڭ ھەزرىتىم ، مەن سىزگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى ، ئەگەر نىيىتىڭىزدىن يانسىڭىزلا ، مەن سىزنىڭ ھەممە گۇناھىڭىزـ نى كەچۈرىمەن ، ئەگەر پۈل لازىم بولسا بىر ئۆمۈر خەجلەشكە يەتكۈدەك تىللا تەقدىم قىلىمەن .

خان ئايىم ھەيىنىدىن تىللا چىقىرىپ تەڭلىگەن ھامان مەھمۇد ئۇستاز ئۆزىنى تۇتالمايى تىترەپ تۇرۇپ :

— ماڭا مالىدۇنيا ھاجەت ئەمەس ! ئوردىنىڭ « سەدىقە »سىگە ئېھتـ ياجىم يوق ! دەرھال قىزىمنى ئېلىپ كېتىمەن— دېدى غەزەپ بىلەن .

بۇۋى ھەجەرخان پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ گەپكە ئارىلاشتى :

— سىزنى ھېچكىم كەت دېگىنى يوق ، ئەگەر راست كېتىمەن دەپ ئۆكـ تەملىك قىلىپ تۇرۇۋالسىڭىز خان ئايىم ماكانىڭىزغا يەتكۈزۈپ قويالايدۇ !

غەزىپىگە چىدىمىغان مەھمۇد ئۇستاز « مەن ئەمدى ئوردىدىن كېتىمەن » دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئورنىدىن ئىرغىپلا تۇرۇپ خان ئايىمنىڭ ئالدىدىن چـ قىپ كەتتى .

مەھمۇد ئۇستاز ھويلىسىغا قايتىپ كەلگەندە گۈگۈم چۈشكەن بولۇپ ، ئامانىسانىڭ ياخشى كۆرىدىغان جەرىنى بويىندىكى قوڭغۇراقلىرىنى جـ رىڭلىتىپ ئامانىسانىڭ ئەتراپىدا سەكرەپ ئويناۋاتقىنىنى كۆردى . ئامانىسا

جەرەن بالىسغا چۆپ يېگۈزۈۋاتاتتى. مەھمۇد ئۇستاز بىردە قىزىغا ، بىردە جەرەن بالىسغا قاراپ بىر ھازا جىم تۇرۇپ قالدى ـ دە ، ئوماق قىزنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن ، چىرايىدىكى كۆڭۈلسىزلىك ئالا ـ مەتلىرىنى يوقىتىشقا تىرىشىپ پەيتنى توغرىلاپ بىر نېمە دېمەكچى بولدى. دەل شۇ چاغدا تام ئارقىسىدىن بىر تال ئوقيا ئوقى ئۇچۇپ كىرىپ ، جەـ رەن ئوغلىقنىڭ دەل كۆكسىگە قادالدى. جەرەن ئوغلىقى بىر سىلكىنىپ يـ قىلدى ـ دە ، بىر ھازا جان تالىشىپ نەپەس ئۈزدى. بۇنى كۆرگەن ئامانـ نىسا ئۆزىنى جەرەن بالىسىنىڭ ئۇستىگە ئېتىپ ئاھ ئۇرۇپ يىغلاشقا باشلـ دى. مەھمۇد ئۇستازمۇ يۇگۈرۈپ كېلىپ قىزىنىڭ ھالىغا قاراپ كۆز يېشى قىلدى. بۇ ئىشتىن ھەيران قالغان مەھمۇد ئۇستاز ئەتراپىغا قارىۋىدى ھېچكىم كۆرۈنمىدى. مەھمۇد ئۇستاز ئامانىنساغا تەسەللى بەردى. شۇ كۈنى يۈز بەرگەن بۇ ئىشلاردىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز خان ئايمىنىڭ قېشـ ىغا ئادەم ئەۋەتىپ ئوردىدىن كېتىشنى تەلەپ قىلدى. خان ئايىم دەرھال قۇشبېگنى ئوردىدىن چاقىرتىپ كەلدى:

— مەھمۇد مۇنەججىم بىلەن ئامانىنسا ئوردىدىن كېتىشنى تەلەپ قىلـ دى ، شۇڭا ئۇلارنى ئۆز يۇرتىغا سالامەت يەتكۈزۈپ قويۇشنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرماقچىمەن ،— دېدى خان ئايىم.

قۇشبېگى نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي قېلىپ بىر پەس ئويلانـ غاندىن كېيىن تەستە ئېغىز ئاچتى:

— ھۇرمەتلىك خېنىم ،— دېدى قۇشبېگى ،— مەھمۇد مۇنەججىمنىڭ يۇرتىنى سۇ بېسىپ كەتتى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنى سۇلتان ھەزرەتلىرى ئۆزى تەكلىپ قىلىپ كەلگەنىدى.

بۇنى ھەجەرخان دەرھال گەپكە ئارىلاشتى:

— ئۇلارنى خان ئايىم كەتكۈزۈۋاتقىنى يوق ، ئۆزى كېتىشنى تەلەپ قىلدى. ئەگەر سۇلتان ھەزرەتلىرى قايتىپ كېلىپ سۇرۇشتە قىلسا خان ئا ـ يىم ئۆزى ئىگە بولمامدۇ.

قۇشبېگى خان ئايمغا قاراپ بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ ، لېكىن ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالماي جىم تۇرۇپ قالدى. خان ئايىم ئۇنىڭ نېمە دېـ مەكچى بولغىنىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ ، ئۇنى خاتىرجەم قىلماقچى بولـ دى .

— ئۇلار ئۆز يۇرتىغا بارالمىسا دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى يېراق بىر جايىنى تېپىپ ھويلا - زېمىن ئېلىپ بېرىڭ ، ھەممە چىقىملىرىغا مەن ئۆزۈم ئـ گە .

قۇشبېگى ئېگىلىپ تەزىم قىلغىنىچە چىقىپ كەتتى - دە ، توپتوغرا مەھـ مۇد ئۇستازنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئەھۋالنى بايان قىلدى. مەھمۇد ئۇستاز خان ئايمنىڭ زېمىن ئېلىپ بېرىشىگە موھتاج ئەمەسلىكىنى ۋە دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى بەشكەنت قونچى دېگەن يەردە بۇرۇن ئېھتىيات ئۈچۈن سېتىۋالـ غان بىر قورۇسنىڭ بارلىقىنى ئېيتتى - دە ، يېرىم كېچىگىچە يۇڭ - تاقلىرىنى تۆگىگە ئارتىپ ، قۇشبېگى بىلەن يولغا راۋان بولدى .

ئۇستاز قېدىرخان ئەۋەتكەن كىشى سۈلتان ئابدۇرېشىتخانغا مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ ئوردىدىن كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەرـ نى يەتكۈزدى. سۈلتان مۇشۇ كۈنلەردە تارىم دەرياسى بويىدا ئامانىسا ـ غا بەرگەن ۋەدىسىنى ئورۇنداپ ، ئۇنىڭ كونا يۇرتىغا باشلىنىدىغان ئۆسـ تەڭ ئېلىش ئىشىغا يېتەكچىلىك قىلىپ يۈرەتتى. سۈلتان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا ئەكرەمجان سەردارنى باشلاپ ئوردىغا قايتىپ كەلدى - دە ، قۇش بېگىنىڭ ياقىسىدىن ئالدى :

— مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانى سەن ماڭغۇزدۇڭمۇ ؟

— راست مەن ماڭغۇزدۇم. ھەزرىتىم ،— دېدى قۇشبېگى ،— لېكىن بۇ مېنىڭ ئۆز ئىختىيارىم ئەمەس. خان ئايمنىڭ بۇيرۇقىغا قارشى تۇرالمـ ىدىم.

— نېمىشقا ئالدىن خەۋەر قىلمايسەن ؟

— ئۇلۇغ شاهىم ، بۇ گۈناه مەندە ، لېكىن ئامانىنسا خېنىمنى مېنىڭمۇ كەتكۈزگۈم يوق ئىدى .

سۇلتان نائىلاج ئاچچىقىنى بېسىپ ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي توختاپ قالدى . ئانسى خان ئايىم بىلەن سۆزلەشكەنىڭ پايدىسى يوق ئىدى . سۇلتان بۇنى ئېنىق بىلەتتى . سۇلتان ئۇيغان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر يەنىلا مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانى قايتۇرۇپ كېلىش پىكرىگە كەلدى . سۇلتان ئەكرەمجان سەردار بىلەن قۇشبېگىگە مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانى قايتۇرۇپ كېلىشكە پەرمان چۈشۈردى . ئۇ ئىككىسى شۇ كۈنىلا تۆگە ، ھارۋىلارنى ئېلىپ يولغا يۈرۈپ كەتتى .

مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا ئەكرەم بىلەن قۇشبېگنى قىزغىن قارشى ئېلىپ مېهمان قىلغان بولسىمۇ ، ئوردىغا قايتىپ كېتىش توغرىسىدىكى تەلىپىنى رەت قىلىپ تۇرۇۋالدى .

— جانابلار ،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز ،— بىز بۇرۇن ئوردىغا بارغاندىمۇ ئۆز ئىختىيارىمىزچە بارغان ئەمەستۇق ، قوغلاندى بولۇپ كەلگەنىدىمۇ ئۆز ئىختىيارىمىزچە بولغىنى يوق . ئەمدى يەنە ...

ئەكرەم بىلەن قۇشبېگى بىر - بىرىگە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى . ئامانىنسا گەپكە ئارىلاشتى :

— ئەزىز جانابلار ،— ئاتامنىڭ كۆڭلى رەنجىيدىغان يەرگە مەنمۇ بېرىشنى خالىمايمەن . گۈل ئېچىلمىغان باغدا بۈلبۈل سايرىمايدۇ . كۆڭۈل ئارامى بولمىغان يەردە مۇقامنىڭ خۇشاللىق ناۋاسىمۇ بولمايدۇ .

مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا ئەكرەم بىلەن قۇشبېگنىڭ زورلىغىنىغا ئۇنماي سۇلتانغا قارىتىپ بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ بېرىپ ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويدى . ئەكرەم بىلەن قۇشبېگى ۋەزىپىنى بەجا كەلتۈرەلمىگنى ئۈچۈن خاندىن ئەپۇ سوراپ مەھمۇد ئۇستاز يېزىپ بەرگەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ بەردى . سۇلتان خەتنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىقتى . ئۇلارنىڭ ئوردىدىن كېتىش سەۋەبىنى چۈشەندى - دە ، ئاشۇ تۆھمەتچىلەرنىڭ ئەدىبىنى

بېرىش قارارىغا كەلدى. ئۇلارنى پەقەت خان ئايمىنىڭ يېنىدىنلا ئېنىقلىغىلى بولاتتى. سۇلتان ئانسىنى يوقلاپ كەلدى:

— خان ئانا، — دېدى سۇلتان، — بۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ باقسىلا. ھەممە ئىشلار مەن يوق چاغدا بۇزۇلۇپتۇ. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس، ئالدىمىزدىكى نورۇزدا رەسەتخانىنىڭ ئىش باشلاش مۇراسىمى بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىمىزدا «ئىشرەت ئەنگىز» نامىلىق يېڭى مۇقام ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكىنى جاكارلىغانلىقىمنى ئۆزلىرى بىلىدىلا. ئەگەر ئاماننسا خېنىم بىلەن مەھمۇد ئۇستاز بولمىسا، ئىشىمىز سۇغا چىلىشىدۇ، بىراقلا شەرمەندە بولمىز، نورۇزغا پەقەت بىر نەچچە ئايلا ۋاقىت قالدى، دەپ باقمىسلا، مەھمۇد ئۇستازنى مىراسخورلۇق يولى بىلەن خاندانلىقنى ئۆز قولىغا ئالماقچى دېگەن سۆز قانداق پەيدا بولدى؟

ئىچكىرىكى ئۆيدە چاي دەملەۋاتقان بۇۋۇى ھەجەرخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كېتىپ، بىر نېمىلەرنى ئۆرۈۋەتتى. خان ئايىم ئىچكىرى ئۆيگە قاراپ بىر پەس جىم بولۇپ قېلىپ يەنە سۆزلىدى:

— بالام، بۇ گەپنى مەن ئىشەنچلىك بىر يەردىن ئاڭلىدىم.

— قايسى ئىشەنچلىك يەردىن ئاڭلىغان؟ - سورىدى سۇلتان.

خان ئايىم جاۋاب بېرىشكە تەييارلىنىپ تۇرغاندا ئىچكىرى ئۆيدىن چىرايلىرى تاتىرىپ كەتكەن بۇۋۇى ھەجەرخان پەتنۇستا ئىككى پىيالە چاي كۆتۈرۈپ چىقتى - دە، ھودۇقۇپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭ قولىدىكى پىيالە يەرگە چۈشۈپ كېتىپ پارە - پارە بولدى، خان ئايىم بۇۋۇى ھەجەرخانغا غەزەپ بىلەن قاراپ قالدى.

ئابدۇرېشىتخان بىردەم بۇۋۇى ھەجەرخانغا، بىردەم خان ئايىمغا قاراپ قويۇپ:

— خان ئانا، مەن بۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى جەزمەن ئېنىقلاپ ئاشكارا قىلىمەن، — دېدى ۋە ئانسى بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان ئوردىغا قايتىپ كېلىپ ، خان ئايىم بىلەن بولغان سۆھبىتنى ئەكرەمجان سەردارغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى ۋە بۇۋى ھەجەرخاننىڭ ھو-دۇقىنىدىن چىرايى تاتىرىپ كېتىپ قوللىرىدىكى پىيالىلەرنىڭمۇ چېقىلىپ كەتكەنلىكىنى قوشۇپ قويدى .

— قارىغاندا بۇ ئىشنىڭ تېگىدە بىر ئويۇن بارىدەك قىلىدۇ ،— دېدى سەردار ئەكرەمجان ئويلىنىپ تۇرۇپ ،— بىز پەقەت قارا قولنى تېپىپ چىقساقلا بۇنىڭ سىرىنى ئاچالايمىز .

— مەنمۇ دەل شۇنى ئويلاپ سىز بىلەن مەسلىھەتلىشىشكە كەلدىم . بۇ ۋەزىپىنى سىز ئۈستىگىزگە ئېلىڭ .

سەردار ئەكرەمجان ۋەزىپىنى جان - دىلى بىلەن قوبۇل قىلىپ ، ئىشقا كىرىشتى . ئەكرەمجان ئاۋۋال چۈچۈك خانىم بىلەن ، ئاندىن خان ئايىمنىڭ بارلىق مۇلازىم ۋە دېدەكلىرى بىلەن ئايرىم - ئايرىم سۆزلىشىپ يىپ ئۇچىغا ئىگە بولدى ۋە بۇۋى ھەجەرخاننى چاقىرتىپ ئۆزى ئىگىلىگەن دەلىل ئىسپاتلارنى ئۇنىڭ ئالدىغا تىزىپ قويدى . بۇۋى ھەجەرخان دەلىل - ئىسپاتلارئالدىدا ئىقرار بولۇشقا مەجبۇر بولدى . سەردار ئەكرەمجان بۇ ئەھۋالنى سۇلتانغا تەپسىلىي دوكلات قىلدى . سۇلتان بۇۋى ھەجەرخاننىڭ كەينىدىكى ئادەملەرنى پەرەز قىلىپ يەتتى - دە ، خان ئايىمنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ كەلدى :

— ھۇرمەتلىك خان ئانا ،— دېدى سۇلتان ،— مەھمۇد ئۇستازنى ئامانىنسا تۇغدىغان ئوغۇل پەرزەنت ئارقىلىق تاجۇ تەختنى تارتىۋال-ماقچى دېگەن پىتنە - ئىغۋانى توقۇپ چىققان قارا نىيەتچى ئۆزلىرىنىڭ قاشلىرىدا ئىكەن .

خان ئايىمنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى .

— نېمە ؟ شۇنداق ئىشمۇ بارمىكەن ؟ - دېدى خان ئايىم ئويلىنىپ ،— ئوغلۇم ، سېنىڭ دەۋاتقىنىڭ بەلكىم بۇۋى ھەجەرخان بولۇشى مۇمكىن . لېكىن ئۇ بۇ گەپنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتقان ، مەن ئۇنىڭغا

ئىشنىمەن ، ئۇ بىر تەقۋادار ئايال ، يالغان سۆزلىمەس .

سۇلتان بۇۋى ھەجەرخاننىڭ كەينىدىكى ئادەمنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇنى سوراققا تارتماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ گەپلەرنى ئىچكىرى ئۆيدە ئاڭلاپ تۇرغان بۇۋى ھەجەرخان قورقۇنچىدا تىترەپ كەتتى . سۇلتان خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئارقا ئىشىك بىلەن ئۇدۇللاپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، بولغان ئەھۋاللار-نى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى . ئۇنىڭ چىرايى بىردەم سارغىيىپ ، بىر-دەم كۆكىرىپ ، ئاغزى كالۋالىشىپ ، تىلمۇ قولاشماي قالدى . بۇۋى ھەجەرخان بىر قىلغان سۆزىنى قايتا - قايتا تەكرارلايتتى .

« ئەتە مېنى ئوردىدا سوراققا تارتىدۇ . بۇنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم . ئۇلار مېنى پەلەقمەنگە تارتىدۇ ، ئېسىپ ئۆرىدۇ ، قۇلقىمنى مىخلايدۇ ، ئاغزىمغا ئوت ياقىدۇ ، مېنى قىيناپ ئۆلتۈرىدۇ ، لېكىن قىينالسامۇ ھەزرەتلىرىنى ئاشكارىلاپ قويمايمەن . مەن ئۆزلىرىگە سادىق بولۇپ ئۆلەمەن ، قىيامەتتە مەندەك بىر سادىق مۇرىتلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىسلا بولدى ، ئۇلۇغ غوجام... »

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۇنىڭ تىترەپ تۇرغان تۇرقىغا قاراپ مۇلايىملىق بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ قويدى :

— بولدى ، يىغلىماڭ ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— ھۇجرىڭىزغا بېرىپ ئۇخلاڭ ، ئەتە سەھەر سىزنى يوقلاپ بارىمەن ، شۇ چاغدا سۆزلىشەيلى ، بولامدۇ ؟

بۇۋى ھەجەرخان مەسئىلەردەك دەلدەڭشىپ ئىشكتىن چىقىپ كەتتى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم دەرھال سەللىسىنى بېشىغا كىيىپ ، خوجا پەخرىدىنىڭ ھويلىسىغا كېلىپ ئەھۋالنى بايان قىلدى . ئىككى خوجا ئۇزۇنغىچە ئېغىزىنى قۇلاققا يېقىپ پىچىرلاشتى . ئەتىسى ئوردا سىپاھلىرى بۇۋى ھەجەرخانىنى ئوردىغا چاقىرغىلى كەلگەندە ، ئۇ ئاللىقاچان ئۇ دۇنياغا كېتىپ قالغانىدى . شۇنداق قىلىپ ، بۇۋى ھەجەرخاننىڭ ئۆلۈشى بىلەن بۇ

سۈيىقەستنىڭ يىپ ئۈچىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى.

ئامانىسا ئوردىدىن كېتىپ قالغاندىن بېرى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قانداقتۇر بىر قىممەتلىك نەرسىسىنى يوقتىپ قويغان ئادەمدەك، كەيپسىز-لىنىپ يۈردى. ئۇلارنى دەرھال قايتۇرۇپ كېلىشنىڭ ئىمكانىيىتى چوڭ ئەمەس ئىدى. بۇ ئىشتا پەرمان چۈشۈرگىلى بولمايتتى. مەھمۇد ئۇستازنى قايىل قىلىش كېرەك ئىدى. سۇلتان پۈقراچە كىيىنىپ، ئامانىسانى يىراق-تىن بولسىمۇ كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن بارماقچى بولدى.

تۇلۇن ئاي پايانسىز ئاسماندا ئۈزۈپ يۈرگەن سۈپسۈزۈك ئايدىڭ كېچىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تورۇق ئېتىنى منىپ، مەھمۇد ئۇستاز كۆ-چۈپ بارغان بەشكەنت سەھرا سىغا قاراپ يولغا چىقتى. بەشكەنت دېگەن جاي سەئىدىيە خاندانلىقى دەۋرىدە ئەسكەر تۇرغۇزىدىغان توققۇز قونچە-نىڭ بىرى بولۇپ، يارکەنت شەھرىدىن تەخمىنەن بىر كۈنلۈك يىراقلىقتا ئىدى. ئۇ كېچىلەپ يول يۈرۈپ، بىرىنچى كۈنىلا نىشانغا يېتىۋېلىش ئۈ-چۈن ئاتنىڭ سۈرئىتىنى تېزلەتكەنىدى. سۇلتاننى يۈرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا ئورناپ كەتكەن نامەلۇم شېرىن تۈيغۇ سۆرەپ باراتتى. ئۇ گاھ يىراق - يىراقلارغا نەزەر تاشلاپ ماڭسا، گاھ تولۇن ئايغا قارايتتى. گاھ ئاسمان قەرىدە چىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلسا، گاھ ئە-نە شۇ سانسىز يۇلتۇزلار ئىچىدىن چولپان يۇلتۇزنى ئىزلەيتتى. چولپان يۇلتۇزنى بۇلبۇل سۈيەت، شېرىن سۆزلۈك، شەھلا كۆزلۈك ئامانىسانىغا ئوخشىتاتتى. بۇ ياش سۇلتاننىڭ مۇقام ۋە رەسەتخانىدىن ئىبارەت مۇقەد-دەس غايىسىمۇ، ئامانىسانىغا باغلىغان ئىشق - مۇھەببىتى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەنىدى. سۇلتاننىڭ تورۇق ئېتى ئۈچقۇر شامالدەك بىلەن بەيگىگە چۈشكەندەك يورغىلايتتى. سۆزۈك ئاسماندىكى تولۇن ئايمۇ تورۇق ئات بىلەن بەسلەشكەندەك چاپاتتى. ئات چاپسا، ئايمۇ چاپاتتى، ئات ئاس-تىلسا ئايمۇ ئاستىلايتتى. سۇلتان ئاينىڭ ھەمراھلىقى ۋە سىر داشلىقى بە-

لەن مېڭىپ ، دەريا بويىغا كەلدى . دەريادىن كېمە بىلەن ئۆتۈپ دەريا ساھىلىدىكى پايانسىز ئالقاتزارلىق ۋە چىم چاتقاللىق جاڭگال ئىچىدىكى يول بىلەن سەپەرنى داۋام ئەتكۈزدى . تاڭ كاشانىسىنىڭ پەردىسى ئېچىلىپ ئالەمگە ئالتۇن رەڭلىك نۇرلار چېچىلغان سەھەردە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بەشكەنتكە يېقىنلاپ كەلدى . يول ئاز قالغانسېرى سۇلتاننىڭ يۈرەك سوقۇشى تېزلىشىپ كەتتى . بۇنى سەزگەن ئەقىللىك ئاتمۇ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ قەدەملىرىنى يارغانسېرى تېزلەتتى . تاڭ بىلەن تەڭ ئويغىنىدىغان تورغاي ، تۇمۇچۇق ، ھۆپۈپ ، قارغۇجىلار جاۋىلداپ - چۇرۇلداپ سەھەر پەيزىنى جانلاندۇرۇپ تۇراتتى . ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاستىدىكى بىر توپ قۇشقاچلار قېلىن ئالقاتزارلىق ئارىسىدىن گۇرراپ ئۇچۇپ چىقىپ ئازغانلىقنىڭ قېلىن شاخلىرى ئارىسىغا گويا بۇلۇت كۆچكەندەك كۆچۈشتى . سۇلتان مەھمۇد ئۇستازنىڭ ھويلىسىغا كېلىدىغان يولنى قۇشىبېگىدىن ئېنىق سوراپ ، خۇددى سۇرئىتىنى سېزىۋالغاندەك ھېچكىمدىنمۇ سوراپ يۈرمەي يېقىنلاپ كەلدى . مانا مەھمۇد ئۇستازنىڭ ھويلىسى ئالدىدىكى كونا تۇگمەن ، مانا ھويلا ئالدىدىكى قاتار قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بەش تۇپ ئېگىز ياڭاق دەرىخى ، سۇلتان مەھمۇد ئۇستازنىڭ ھويلىسىنى تاپقانلىقىغا ئېچ - ئىچىدىن خۇشاللىنىپ ئاتىنىڭ سۇرئىتىنى تېخىمۇ تېزلىتىپ ئۇدۇللاپ تۇگمەننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى - دە ، ئاتنى تۇگمەن ئالدىدىكى قېرى سېدە دەرىخىگە باغلاپ قويدى . سۇلتان تۇگمەنگە كىرگەندە بىر نەچچە ئاپئاق ساقال كىشىلەر خامپىنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ بىر نېمىلەرنى دەپ ۋارقىراپ سۆزلەشمەكتە ئىدى . ئۇلار ۋارقىراپ سۆزلىسىمۇ گەپنى ئېنىق ئاڭلىغىلى بولمايتتى . سۇلتان كىرىشى بىلەن تۇگمەنچى « ئۇگۈت بەك بېسىق ، باشقا تۇگمەنگە ئاپىرىڭ » دەپ تۇۋلىدى . سۇلتان كۇلۇمسىرەپ بېشىنى چايقاپ قويۇپ ، « ئۇگۈتۇم يوق » دەپ گەننى بىلدۇرۇپ ، پوستەكچىنىڭ يېنىغا بېرىپ ، ئولتۇردى ۋە ئۇياقتىن - بۇياقتىن پاراڭغا چۈشتى . يۇرت ئىچىدىكى يېڭىلىقلار توغرىسىدا ، بەگلەر

ۋە تۆرىلەر توغرىسىدا سۆزلەشتى ، پوستەكچى پاراڭچى ئادەم ئىكەن . ئۇ گەپ ئارىسىدا مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئوردىدىن قوغلانغانلىقى توغرىسىدىمۇ سۆزلەپ بەردى . ئامانىنساغا تالىق ئاشۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندا ، سۆلـ تانىنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى . ئۇ پوستەكچىنىڭ مۇشۇ ھەقتە كۆپرەك سۆزلىشىنى ، تېخىمۇ تەپسىلىي سۆزلىشىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلاتتى - ھە .

سۆلتان تۇڭمەندىن چىقىپ ئاشۇ ئەتراپتا مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئا-مانىنساغا يۈز تۇرانە يولۇقۇپ قېلىشتىن ساقلىنىپ ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى باشقىلاردىن ئۇقۇشۇپ يۈردى . لېكىن ئۇ شۇنچە ئۇزۇن يولنى بېسىپ كېـ لىپ ئامانىنسانىڭ چىرايىنى كۆرەلمەي كەتسىمۇ ئەلەم بولاتتى . شۇڭا ئۇ خىيال سۈرگىنچە بىر دەسسەپ ، ئىككى دەسسەپ ئامانىنسا تۇرغان ھويلـ نىڭ ئارقا تەرىپىدىكى سۇئگۈچىنىڭ قېشىغا كېلىپ ھويلىغا قارىدى - دە ، مىدىر - سىدىر قىلماي جىم تۇرۇپ قالدى . ئامانىنسا گىلەم سېلىنغان پې-شايۋاندا يالغۇز ئولتۇرۇپ پەس ئاۋازدا مۇقام ئېيتۋاتاتتى . ئۇنىڭ رو-ھى ھالىتىدە ئۆزگىچە بىرخىل غەمكىنلىك بار ئىدى . گۈزەل چېھرىنى مە-يۈسلۈك ۋە ھەسرەت - نادامەت تۇمانلىرى ئىگىلىگەنىدى . مۇقام ئوقۇۋېتىپ پات - پات ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويىاتتى .

غېمىمنى ئېيتايمۇ ، يا بىغەم ئەلنىڭ ماجىراسىنمۇ ،
كۆڭۈل ھالىمنمۇ ، يا كۆڭلۈم ئالغاننىڭ جاپاسىنمۇ...

ئۇنى دەسلەپ كۆرگەندە سۆلتاننىڭ يۈرىكى ھاياجاندىن دۈپۈلدەپ كەتكەن بولسا ، مەشۇقىنىڭ چېھرىدىكى ھەسرەت - نادامەتنى كۆرۈپ يۈ-رەك - باغرى سۇ بولدى . جۇدالىق شامىلى ئاشۇ نازۇك گۈلنىمۇ سوقۇپ ئۆتكەنىدى . ئۇنىڭغا ئۇششۇك تېگىش ئالدىدا تۇراتتى . سۆلتان « ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىشىم كېرەك » دەپ ئويلىدى . ئەمما ھازىرلا كىرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى ، ئۇنى ئوردىغا ئەكەتكىلى بولمايتتى . ئوردىدىكى پىتنـ خورلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ ، مەھمۇد ئۇستازنى ، ئامانىنسانى قايىل قە-لىش كېرەك ئىدى . شۇ چاغدىلا ئوردىغا ئەكەتكىلى بولاتتى... سۆلتان

مانا شۇلارنى ئويلاپ باغنىڭ يېنىدىن يىراقلاشتى. لېكىن ئۇنىڭ يۈرىكى ئاشۇ يەردە ، ئامانىنسانىڭ قېشىدا قالغاندەك بولدى...

8 - باب

سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىر غەلىتە چۈش كۆردى ۋە ئوردا دانىشمەنـ لىرىدىن چۈشىگە تەبىر سورىدى. ئوردا دانىشمەنلىرى ئۆزلىرى بىلگەنچە تەبىر بېرىشتى. ئۇلارنىڭ تەبىرلىرى تولاراق خۇشامەتتىن ئىبارەت بولۇپ، چۈش تەپسىلاتلىرىنى چۈشەندۈرۈشتىن يىراق ئىدى. بۇ ھال شاھنى قانا-ئەتلەندۈرەلمىدى. شۇ ئەسنادا سەردار ئەكرەم تاشقىرىدىن كىرىپ سالام ئادا قىلدى ۋە سۆزلەشكە ئىجازەت ئالدى:

— ئۇلۇغ شاھىم، خارجىدىن كەلگەن بىر دانىشمەن چۈشلىرىگە تەبىر بېرىشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

— قېنى، كىرسۇن،— دەپ پەرمان قىلدى سۇلتان.

تاشقىرىدىن شاپ بۇرۇتلۇق، كەكە ساقاللىق، بېشىغا يوغان سېرىق سەللە ئورىغان بىر كىشى كىرىپ ئابدۇرېشتخانغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى،— دەپ ئېگىلدى ئۇ كـ شى، سۇلتان ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى.

— شاھ ئالىيلىرى، كەمنە، بايا تاشقىرىدا تۇرۇپ كۆرگەن چۈشلـ رىنى ھازىر مەجلىسكە بايان ئەتكەنلىرىنى ئاڭلاپ تۇردۇم.

— قېنى، ھەزرەتلىرى قانداق تەبىر بېرىدىلا؟ - دېدى سۇلتان تا-قەتسىزلىنىپ.

— غار ئىچىدىن قۇتۇلدۇرغان قىز سائادەت ۋە ئىلىم - مەرىپەتتىن بـ شارەتتۇر، ئۇ قىز بىلەن بىر دۆلدۇلغا مىنگەنلىرى ھەر ئىككىلىرىنىڭ رىزىق نېسىۋىلىرى كەلگۈسىدە بىر بولىدىغانلىقىنىڭ بېشارىتىدۇر...

سۇلتان بۇ سۆزگە ھەيران بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— قېنى داۋاملاشتۇرسلا .

— قىز ئۇستىده پەيدا بولغان قارا بۇلۇت ئۇ قىزنىڭ گۈزەل ئىستىقبالىغا دۇشمەنلىك قىلىۋاتقان قارا كۈچلەرگە تەمسىلدۇر...

— مېنىڭ زۇلپىقار بىلەن غارنى ئىككى پارچە قىلىۋېتىشىمچۇ ؟

— ئۇ قىزغا ئېرىشىمەك ئۈچۈن چوڭ بىر مۇشكۈلاتتىن ھەل قىلماق كېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ .

— ئۇ قانداق مۇشكۈلات ؟ ئۇنى قانداق ھەل قىلىش كېرەك ؟ - سورىدى سۇلتان يەنە تەخىر قىلالماي .

— مەن ئەمدى گەپنى ئوچۇقلا ئېيتاي ، چۈشلىرىدە كۆرگەن قىزنىڭ ئىسمى ئامانىسا . ئۇنىڭ يولىدا بىر توسالغۇ بارکى : ئۇ بولسىمۇ مەلىكىلىرى چۈچۈك خانىمنىڭ يۈرەك ئازابىدىن ئىبارەت . ئەگەر چۈچۈك خانىمنىڭ رازىلىقىنى ئالساقلا ، توسالغۇ تۈگىگەن بولىدۇ .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان ھەيرانلىق بىلەن قاراپ داڭقېتىپ قالدى :

— چۈچۈك خانىمنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش مۇمكىنمۇ ؟

— مۇمكىن ، بۇنىڭغا پېقىر ئۆزۈم كېپىل بولىمەن...

سۇلتان ئابدۇرېشتخان تېخىمۇ ھەيران قالدى .

— ھەزرىتىم ، راستىنى ئېيتسىلا ، ئۆزلىرى زادى كىم بولىدىلا ؟

كەكە ساقال كىشى يۈزىدىكى يالغان ساقلىنى ئېلىپ تاشلاپ سۇلتانغا يۈزلەندى .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئۇنى بىر قاراپلا تونۇۋالدى :

— ئەزىز دوستۇم ، مۇزەپپەرخان !

سۇلتان ئابدۇرېشتخان تەختتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ ئۇنى ئۆزىنىڭ يېنىغا ئاچىقىپ ئولتۇرغۇزدى ۋە ئوردا ئىچىدىكىلەرگە تونۇشتۇردى :

— ئەزىز جانابلار ، بۇ كىشى چوڭ خانىش چۈچۈك خانىمنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى مۇزەپپەرخان بولىدۇ .

هەمەيلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ ھەيران قېلىشتى.

— راستىنى ئېيتسام، — دېدى مۇزەپپەرخان، — پېقىر چۈش ئۆرۈش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ھۈمايۇن شاھنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن، ئۆزلىرىنىڭ توي ئىشلىرىنى ھەل قىلماق ئۈچۈن يارەملىشىشكە كەلدىم. جانابلىرىنىڭ خاندانلىقىمىزغا ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇۋالدۇق، ئامانىنسا خېنىم بىلەن توي قىلىشتىكى نىيەتلىرىنىمۇ چۈشەندۇق، سىزلىم چۈچۈك خانىمنى ئۆزۈم گەپكە كىرگۈزەمەن.

— مېنىڭ مەرتىۋە رەھمەت! - دېدى سۇلتان.

— لېكىن، جانابلىرىغا بىر تەلىپىمىز بار.

— ھەر قانداق تەلەپلىرى بولسا ئورۇندايمەن.

— ئامانىنسا خېنىم ئىجاد ئەتكەن «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى ئۆگەنمەكچى ئۈچۈن بىر نەچچە ئوردا مۇغەننىلىرىنى باشلاپ كەلدىم. ئەگەر ئۆگىنىپ كېتىشىمىزگە ماقۇل بولسىلا ئۆزلىرىدىن ئەبەدىي مىننەتدار بولغان بولاتتۇق...

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، — دېدى سۇلتان، — ئامانىنسا خېنىمنى ئوردىغا ئەكىلىڭ السا قىلا ھەممە ئىش ھەل بولىدۇ.

مۇزەپپەرخان بۇ ئىشنى ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىشقا يارىدەم بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، چۈچۈك خانىمنى ھۆزۈرىغا كەلتۈرۈپ ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ، خاندانلىقنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈردى. چۈچۈك خانىم مۇزەپپەرخاننىڭ نەسىھىتىگە چىن يۈرىكىدىن قايىل بولىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىشقا پېتىنالمايتتى. چۈنكى مۇزەپپەرخاننىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرى بابىر خاندانلىقىغا ۋە ھۈمايۇن ھەزرەتلىرىگە ۋەكالىتەن ئىكەنلىكى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا چۈچۈك خانىم ئامالسىزلىقتىن ئۆزىنىڭ پادىشاھنىڭ نىكاھ ئىشلىرىغا بەھۈدە ئارىلىشىپ توسقۇنلۇق پەيدا قىلغىنىغا تەن بەرگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، مۇزەپپەرخاننى رازى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇنى ئاڭلىغان سۇلتان ئابدۇ-

رېشتخانمۇ چۈچۈك خانىمنى ھۆزۈرىغا كەلتۈرۈپ ئامانىنسادىن كېيىن قايتا نىكاھلانماسلىققا ۋەدە بەردى.

سۈلتان ئوردا ئىچىدىكى بۇ مۇھىم توسالغۇلارنى ھەل قىلىپ بولغاندىن كېيىن خان ئايىمنى ھۆزۈرىغا تەكلىپ قىلىپ، مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسا خانىمنى ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى.

مۇزەپپەرخان چۈچۈك خانىمنى قايىل قىلغاندىن كېيىن، خان ئايىم ۋە ئەكرەم سەردارنىڭ ھەمراھلىقىدا مەھمۇد ئۇستاز ۋە ئامانىنسالارنى قايتۇرۇپ كېتىش ئۈچۈن بەشكەنتكە كەلدى. خان ئايىم ئۆزىنىڭ پىتىنچىلەرنىڭ ھېيلىسىگە ئالدىنىپ، مەھمۇد ئۇستازغا ئۇۋال قىلغانلىقىنى بوينىغا ئېلىپ كەچۈرۈم سورىدى. مۇزەپپەرخان بۇ ئىشلاردىن سۈلتانىنىڭ خەۋەرسىز قالغانلىقىنى، ھازىر ئۇنىڭ تولىمۇ ئازاب چېكىۋاتقانلىقىنى بايان قىلدى ۋە يوشۇرۇن ھالدا بەشكەنتكە كېلىپ ئامانىنساخانىنى كۆرۈپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا بۇنداق ئىشلارنىڭ ئەمدى قايتا يۈز بەرمەسلىكىگە ۋەدە بېرىپ ئوردىغا قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداقتىمۇ كۆڭلى قاتتىق ئاغرىغان مەھمۇد ئۇستاز قارشىلىق قىلىپ تۇرۇۋالغاچقا، ئۇلار بۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئەمىر مۇزەپپەرخان مەھمۇد ئۇستازنىڭ قەلبىنى ئېرىتىش ئۈچۈن ئالدىنئالا ئويلاپ قويغان بىر تەدبىرىنى ئىشقا سالدى. مۇزەپپەرخان بابىر ئوردىسىدىن چىققاندا ھەززىتى ئۇلۇغبېكنىڭ رەسەتخانا توغرىسىدىكى بىر نەچچە پارچە قول يازمىسىنى ئەكەلگەن بولۇپ، بۇ قول يازمىلار مەھمۇد ئۇستاز ئۈچۈن گۆھەردىنمۇ قىممەت ھېسابلىناتتى. شۇڭا مۇزەپپەرخان سۈلتانىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن مەھمۇد ئۇستازنى ئېرىتىشنىڭ ھەممە چارە - ئامالىرى قالمىغاندا مانا بۇ بىباھا گۆھەرنىڭ نۇرلىرى ئارقىلىق ئۇنى ئېرىتەكچى بولۇپ قول يازمىنى بۇ يەرگىمۇ بىللە ئەكەلگەندى. مۇزەپپەرخان مەھمۇد ئۇستازنى ئايرىم بىر يەرگە چاقىرىپ قول يازمىنى كۆرسەتتى ۋە ئوردىغا

قايتىپ كېتىپ رەسەتخانا ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئىلتىجا قىلدى. مەھمۇد ئۇستاز كىچىكىدىن باشلاپ ئۇلۇغبېكنىڭ ئۆز قول يازمىسىنى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولۇپ كەلگەنىدى، شۇڭا ئۇ مۇزەپپەرخاننىڭ قولىدىن قول يازمىنى ئېلىپلا كۆزىگە سۈرتتى. هاياجاندىن تىترەپ كىتابنى ۋاراقلاۋاتقاندا كۆزلىرىدە مۇنچاقتەك ياش ئۇنچىلىرى يالتىرىدى، گويا ئۇلۇغبېك هەزرەتلىرىنىڭ قول يازمىسى زۇۋانغا كېلىپ «ئى فەلەكىيات ئىلمىنىڭ ئەۋلادلىرى، مېنىڭ رەسەتخانا ئىشلىرىمنى ئۇزۇپ قويماڭلار، دەرھال رەسەتخانىغا قايتىڭلار» دېگەن سۆزلەر ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلىغاندەك بىلىندى - دە، مۇزەپپەرخاننىڭ تەلىپىنى رەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايى جىم تۇرۇپ قالدى، خان ئايىم بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەنە ئالاهىدە ئۆزدە ئېيتىپ، ئوردا ئىچىدىكى هىيلە - مىكىرلەرنىڭ سىرى ئېچىلىپ هەممە ئىشلار ئاشكارا بولغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن ئاستا - ئاستا ئۇنىڭ كۆڭلى يۇمشاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بابىر ئوردىسىدىن كەلگەن بىر مەشھۇر ئەمىرزادىنىڭ ئالدىغا كەلگەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ بىر هازا قاتتىق ئويلانغاندىن كېيىن ئوردىغا قايتىشقا ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر كۈن ئىچىدىلا هەممە ئىشلارنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ، ئەتىسى سەهەر يولغا چىقتى.

تۆگە كارۋانلىرى دەريا بويىدىكى چوڭ يولنى بويلاپ كېلەتتى، ئامانسا تۆگە ئۇستىگە ئورنىتىلغان چىرايلىق راۋاقنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ، گويا بۇ ئۇزۇن سەپەرنى تۈنجى قېتىم باشتىن كەچۈرۈۋاتقاندەك هەممە ياقتا يېڭىباشتىن نەزەر تاشلاپ باراتتى. دەريا ساهىلىنى قاپسىپ تۇرغان پايانسىز ياۋا ئالقات ئورمانلىقى پىشپ مەي بولۇپ يەرگە تۆكۈلگەن ئالقانلار بىلەن كۆمۈلگەنىدى.

بۇ يەرنىڭ توغراقلىقلىرى جان - جانىۋارلارمۇ ئۆتەلمەيدىغان دەرىجىدە قويۇق ئورمانلىقتىن بولۇپ جىغان ۋە يۇلغۇنلار بىلەن چىرمىشىپ كەتكەنىدى.

دەريا بويىدا توختام سۈلاردىن ھاسىل بولغان كىچىك - كىچىك كۆل-چەكلەر ئۇچراپ تۇراتتى ، ئورمانلىق نېرىسىدىن پايانسىز قۇملۇق دالا كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

بىر كۆلچەكتىن سۇ ئىچىۋاتقان بىر توپ جەرەنلەر تۆگىلەردىن ئۇز-كۈپ قاچتى . تاتار ، تاسقىما جاڭگاللىقى دەپ ئاتالغان بۇ قەدىمىي ئور-مانزارلىقتا بۇغا - ماراللار ئىنتايىن كۆپ بولۇپ ، سۈلتان ئابدۇرېشىتخان-نىڭ بوۋىسى سەئىد ئەھمەدخان دەۋرىدىمۇ بۇ جاي خان ئوردىسىنىڭ شە-كارگاھى ئىدى . مانا ھازىرمۇ بىر توپ ئوۋچىلار بايا قاچقان جەرەننى قوغلاپ ، يىراقتىن ھۇقۇرتۇپ ، ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتماقتا ئىدى ، ئامانىن-سا قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەنلەر توپىغا قاراپ ، ئىچىنى ئاغرىتىپ ، چوڭقۇر ئويغا چۆمدى : « نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك — ھە ؟ ھايۋانات دۇنياسىدىكى يىرتقۇچلاردىن ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى يىرتقۇچلار نەچچە ھەسسە ئە-شەددىي ، نەچچە ھەسسە ۋەھشىي ۋە نەچچە ھەسسە رەزىل ! ئىنسانىيەت يىرتقۇچلىرىنىڭ مۇدھىش قوللىرى سۇ ئاستىغىمۇ ، قۇرۇقلۇققىمۇ ، ئاسمان-غىمۇ يېتىدۇ . ھايۋانات دۇنياسىدىكى يىرتقۇچلار بىر - بىرى بىلەن تىركە-شىپ قالسىمۇ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرمەيدۇ . يولۋاس بىلەن يولۋاس قىرغىن-چىلىق قىلىشمايدۇ ، چىلبۆرىلەرمۇ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشمايدۇ ، شىر ، يىلپىز ، ئېيىق ، لەھەكلەرمۇ شۇنداق . لېكىن ئىنسانلارچۇ ؟ ئۇلار بىر - بى-رىنى قىرىشىپ ، بىر - بىرىنىڭ قېنىنى ئىچىشىپ ، بىر - بىرىنى يۇتىدۇ ، ھەتا ئۆزى ھايات كەچۈرۈۋاتقان يەر - زېمىنىمۇ يۇتۇۋەتمەكچى بولۇشىدۇ . بۇ دۇنيادا گۈزەللىك غالىب كەلمىسە ، ئىنسان قەلبىنى ئىنساب ، دىيا-نەت ، گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەت ، مېھىر - شەپقەت دېگەنلەر تىزگىنلەپ تۇر-مىسا ئىنسانىيەت دۇنياسى ئەشەددىي يىرتقۇچلار دۇنياسىغا ئايلىنىپ كېتەر ئىكەن — دە . ھەي ئىنسانلار ، ھەي ئىنسانلار...

ئامانىسا ئويلىغانسېرى مېڭىسىدە سان - ساناقسىز سوراقلار ھاسىل بولۇپ ، ئىنسانىيەت دۇنياسى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا سىرلىق بىر غار بولۇپ

گەۋدىلىنەتتى. ئۆزىنى بۇ تىلسىمات غارغا چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى.

تۆگىلەر ئارۋاڭ - سارۋاڭ چايقىلىپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى، تۆگە بويىندىكى كولدۇرمىلار بىر خىل سۈرئەتتە كولدۇرلاپ يېراق - يېراقلارغا ئەكس سادا تارقىتاتتى. ئامانىسا چىگىش خىيالىلار ئىچىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىش ئۈچۈن بېشىنى سىلكىۋېتىپ پايانسىز توغراقزارلىققا قايتا نەزەر تاشلىدى. تۆگە ئۈستىدىكى راۋاقنىڭ چايقىلىشى گويا بۆشۈكتىكى بوۋاقنى ئەللەيلەتكەندەك ئەللەيلىتىپ ئۇنى شېرىن ئۇيقۇ قۇچىقىغا ئالدى. ئۇلار ئۇزاق مۇساپىلىك سەپەرنى بېسىپ ئۆتۈپ ئوردا دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلگەندە ئوردا مۇغەنىلىرى، مۇقامچىلار ۋە باشقا تالىپلارنىڭ ھەممىسى دەرۋازا ئالدىدا ئۇلارنى قارشى ئېلىشتى.

ئامانىسانىڭ ئوردىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ خۇشاللىقىنى سۆز بىلەن ئىپادىلەش تەس ئىدى. سۇلتان ئەتىسى ئەتىگەندە ئامانىسانى كۆل بويىغا جايلاشقان ھۈجرىسىغا چاقىرتىپ كەلدى. جۇدالىقتىن كېيىن قايتا ئۇچراشقان ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ دېمى بوغۇلغاندەك بولۇپ، بىر - بىرىگە قاراشقىنىچە بىر ھازا گەپ قىلالماي تۇرۇپ قېلىشتى. بىر ئازدىن كېيىن سۇلتان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئامانىسانى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ۋە سۆزنى قەيەردىن باشلاشنى ۋە نېمىلەرنى دېيىش كېرەكلىكىنى ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئامانىسانىغا كۆلۈمسىرەپ قاراپ:

— ئەزىز خېنىم، — دېدى سۇلتان، — بۇلبۇلنىڭ نالىسى گۈل ئۈچۈن بولسا، گۈلنىڭ خۇش پۇراقلىقى نېمىنى تەقەززا قىلدۇ؟

— ئەلۋەتتە بۇلبۇلنىڭ نالىسىنى، — دەپ كۈلۈمسىرىدى ئامانىسا، — لېكىن گۈلنىڭ تىكەنلىك بولۇشى نېمىدىن؟ بۇنىڭغا جاۋاب تاپتىلمۇ شاھىم؟

ھەر ئىككىسىنىڭ كۆزلىرى بىر - بىرىگە تىكىلدى. ئامانىسانىڭ نۇر

چاقناپ تۇرغان شەھلا كۆزىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان سېھرلىك نازۇ - كەرەشـ
ملىرىگە مەست بولۇپ خۇددىنى يوقىتاي دەپ قالغان ياش سۇلتان بىردىنلا
ئۇنى باغرىغا باسقۇسى كەلدىيۇ ، لېكىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ بىردىنلا قا-
قاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى ، ئامانىسا مەنىلىق رەۋىشتە سۇلتانغا تىكىلدى :
— شاھىم ، بىز تۆۋەن تائىپىدىكى سەھرايى كىشىلەر بولغاچقا جا-
نابلىرىنىڭ سەلتەنەتلىك ئوردىسى ئۈچۈن يەنە ئارتۇقچە بولۇپ قېلىشىمىز
مۇمكىن ، ئەگەر شۇنداق بولسا يەنە قوغلاندى بولۇشقا تەييارمىز...
ئامانىسانىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ سۇلتانىنىڭ چېھرىدىن كۈلكە ئۆچتى :
ئامانىسا ئۇنىڭ رەنجىگەنلىكىنى سېزىپ دەرھال گەپنى بۇرىدى :
— كەچۈرسىلە شاھىم ، بۇ قېتىم قوغلاندى بولغىنىمىز بىزگە بەكمۇ ھار
كەلدى . شۇڭا...
— بۇنى چۈشىنىمەن ، بۇ مېنىڭ ئوردىدا يوقلۇقۇمدىن بولغان ئىش ،
بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ئىش ھەرگىز سادىر بولمايدۇ ، ئۆزلىرىنىڭ نورۇز-
دا ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇقام مەرىكىسىگە ئۇلىگۈرۈپ كەلگەنلىرى بىلەن بەكمۇ ئوب-
دان بولدى . بىز خاندانلىقىمىزنىڭ بۇ كاتتا مەرىكىسى توغرىسىدا مەسلە-
ھەتلىشۈېلىپ قالدى گەپنى كېيىن دېيىشەيلى ، بولامدۇ ؟
ئامانىسا بېشىنى ئەگدى . شاھ ئۇنىڭغا تاڭلا باھاردا ئۆتكۈزۈلىدە-
چى بولغان نورۇز بەزمىسى توغرىسىدىكى ئويلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ
بەردى . شاھنىڭ كەيپىياتى قىزغىن ئىدى . بۇ ھال قىزغا تەسىر ئۆتكۈز-
دى . ئۇلار ئاشۇ ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىپ ، ئاردىدا بولۇپ ئۆتكەن
ئازارلىقلارنىمۇ ئۇنتۇپ كېتىشتى . قەلبلەر ئاستا - ئاستا يېقىنلىشىپ باراـ
تى . جۇدالىق كۈنلىرى يۈرەكلەرگە چاڭگال سالغان ھەسرەت - نادامەتلەر
نەلەرگىدۇر يوقالغاندى . شۇ كۈنى ئۇلار بىر - بىرىگە تويماي قاراشتى ،
بىر - بىرىنى يەنىمۇ بەكرەك چۈشىنىشتى . ئامانىسا سۇلتانىنىڭ ھەممە ئىشـ
لىرىغا جان بىلەن يارەملىشىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . ئەمدى ئۇ ئوردا ئىشـ
لىرىنىمۇ ئۆز ئىشىم دەپ قارايدىغان بولغاندى .

مەمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسا ئوردىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ئىشلىگەچكە باھار ئايلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ رەسەتخانا ئىشلىرى بىلەن مۇقام مەرىكسىسىنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىمۇ سۈلتانىنىڭ تەلىپىگە لايىق تەلتۆكۈس پۈتۈپ قالدى.

پايتەخت ياركەنت شەھرىنىڭ كوچا-رەستىلىرى ئاجايىپ جۇشقۇن كەيپىياتقا چۆمگەن بولۇپ، پۈتكۈل شەھەر خەلقى نورۇز ئايەمنى كۈتۈۋېلىشنىڭ تەييارلىقىدا ئالدىراش ئىدى.

سۈلتان شەھەر بىناكارلىق ئىشلىرى ئۈچۈن نۇرغۇن پۈللارنى ئاجرىتىپ ياغاچ ئويما نەقىشلىك، گەچ ئويما نەقىشلىك ئېگىز ئىمارەتلەرنى ۋە مەرمەر تۈۋرۈكلۈك قەسىر - ئايۋانلارنى كۆپلەپ سالدۇردى. مەشھۇر قىرىق گۈمبەزلىك ئازنا مەسچىتنى قايتىدىن نەقىشلەپ ياساپ چىقتى. مەسچىتنىڭ نېل رەڭلىك گۈمبەزلىرى، ئېگىز پەشتاقلىرى پۈتكۈل ياركەنت شەھرىنى ئاجايىپ كۆركەم ۋە ھەيۋەتلىك تۇسكە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى، پاختا، يىپەك شايى، ئەتلەس، بەقەسەم، كىمخاب، دۇردۇن، شاتۇار، سەگەز، گۈلىمۈك رومال، چەكمەن، يۇڭ چەكمەن، زىلچا — گىلەم، پالاس، خۇرجۇن قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى ساتىدىغان سودىگەرلەر قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچا، تۇرپان ۋە قۇمۇللاردىن ياركەنتكە قاراپ ئاقاتتى. ياركەنت خاندانلىقىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن بۇخارا ۋە پەرغانە تەرەپتىن، خارەزىمدىن، ئىران، ھىندىستان، ئوسمانىيە ۋە باشقا قوشنا ئەللەردىن كەلگەن ئوردا ئەربابلىرى، مۇقامچىلار، مۇغەننىلەر ۋە شائىرلار ئوردا دەرۋازىسىدىن ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىشكە باشلىغانىدى. خارجى مەملىكەتلەرنىڭ سودا كارۋانلىرىمۇ كوچا رەستىلەردىكى دەڭ ۋە مۇساپىرخانىلارغا قاراپ ئېقىشاتتى. تۆگىلەرنىڭ بوينىغا ئېسىلغان كولدۇرمىلارنىڭ ئاۋازى كېچە - كۈندۈز ئۈزۈلمەي يىراق - يىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قىرىق يەرگە داش قازان ئېسىلىپ ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا نەزىر باشلىنىپ كەتتى. ياركەنت خاندانلىقى نامىدىن ئۆتكۈزۈلگەن

بۇ كاتتا نەزىرگە پۈتكۈل ياركەنتنىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولـ غان شەھەر پۇقرالىرى ۋە خارجى مېھمانلار داخىل بولدى. سۇلتاننىڭ پەر- مانىغا بىنائەن ياركەنت شەھىردىكى تامامى ئۆلىمالار بىلەن مەدرىس تا- لىپلىرى يىغىلىپ ئوچ كېچە - كۈندۈز قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ ئۇلۇغبېك ھەز- رەتلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا — خەتمە قىلدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن مەھمۇد ئۇستاز ياركەنت رەسەتخانىسىنىڭ ئىش باشلىغانلىقىنى خەلققە جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن رەسەتخانىنىڭ ئىچى - تېشىدا كاتتا مۇراسىملار باشلىنىپ كەتتى. سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ مەشھۇر شائىرلىرى مۇشائىرە سورۇنلىرىنى تۈزۈشتى، مۇشائىرە سورۇندا ئەڭ ئاۋۋال سۇلـ تان ئابدۇرېشتخان ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ سۇلتان ئۇلۇغبېك رەسەتـ خانىسىنى مەدھىيلەپ يازغان شېئىرىنى ئېپتخارلىق ھېسسىياتى بىلەن ئو- قۇپ چىققاندىن كېيىن ھەممە شائىرلار ئۇلۇغبېك ۋە ئۇلۇغبېك رەسەتخانـ سىنى مەدھىيلەيدىغان شېئىرلىرىنى بىر - بىرلەپ ئوقۇپ چىقتى.

مۇراسىمغا داخىل بولغانلار ئىچىدە تەكلىپكە بىنائەن سەمەرقەنت شە- ھىرىدىن يېتىپ كەلگەن يۈز ياشلارغا ئۇلىشىپ قالغان ئاپئاق ساقاللىق كىشىلەردىن بىر نەچچىسى بار بولۇپ، بۇلار كىچىك چاغلىرىدا ئۇلۇغبېك مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىغا بىر ئۇلۇش ھەسسە قوشقان پېشۋالاردىن ئىدى. شۇڭا سۇلتان ئابدۇرېشتخان بۇ مويىسپىت پېشقەدەملەرنى ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن ئوردىغا ئەكەلدۇرۇپ رە- سەتخانا ئىشلىرىغا يارەملەشتۇرۇۋاتقانىدى. سەمەرقەنتلىك ئەربابلارمۇ بۇ مۇراسىمدا كۆز يېشى قىلىپ ئۇلۇغبېكنى ئەسلەپ شېئىر ئوقۇدى. جاما- ئەت ئوچ قەۋەت ئېگىزلىكتىكى بۇ ھەشەمەتلىك رەسەتخانىغا قاراپ توقسان يىل ئالدىدا ۋەيران قىلىۋېتىلگەن ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسىنىڭ، ياركەنت شەھىردە قايتا قەد كۆتۈرگىنىگە ۋە ئۇنى قەد كۆتۈرگۈزگەن سۇلتان ئاب- دۇرېشتخانغا مىڭ مەرتىۋە ئاپىرىن ئوقۇشتى.

نەزىر بىلەن رەسەتخانا مۇراسىمى ئاياغلاشقاندىن كېيىن داغدۇغـ

لىق نورۇز ئايىمى باشلىنىپ كەتتى.

تەرەپ — تەرەپتە دارۇازلىق ئويۇنى، سارغايدى ئويۇنى، جانباز-لىق، سېھرگەرلىك، قورچاق ئويۇنلىرى باشلىنىپ، قاينام تاشقىنلىق مەن-زىرە بارلىققا كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە «مۇقام مەربىكسى» ئەڭ مۇھىم ئو-رۇننى ئىگىلىگەن بولغاچقا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مۇقام مەربىكسى ئۇ-چۇن مەخسۇس تەييارلانغان سورۇندىكى بىر مۇنبەرگە چىقىپ مۇقام مەر-بىكسىنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكار قىلدى. مۇقام مەربىكسىنىڭ مۇراسىم مەي-دانى ئادەم دېگۈدەك ئايلانغانىدى. ياش - قېرى، ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك مىڭلىغان ئادەملەر مۇقام ۋە ناخشا - ئۇسسۇل كۆرۈشكە كېلىشكەنـ-دى. بىر يەردە خارەزىم، پەرغانە ۋە بايازۇت نەغمىلىرى جارانلىسا، ①

يەنە بىر چەتتە ھىندى فارس ۋە كەشمىر ناخشىلىرى ئورۇندىلىپ تۇراتتى.

خان ئۆستەڭنىڭ بويىدىكى بوستانلىقتا قوشنا خاندانلىقلاردىن كەل-گەن ئەربابلار بىلەن ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئوردا ئەمەلىرى جەم بولۇشۇپ ئاماننىسانىڭ «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى ئاڭلىماقتا ئىدى. خان ئايىم مۇقامنى ئاڭلىغانسېرى ھاياجانلىنىپ، كۆز ياشلىرى يېپىق ئۇزۇلگەن مار-جاندەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

مۇقام ئورۇندىلىپ مەشرەپ قىسمىغا كەلگەندە قىرىق نەپەر قىز - يى-گىت ئۇسسۇلغا چۈشۈپ سورۇن ئەھلىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلدى. ئۇسسۇل-چىلارنىڭ رەڭگا-رەڭ كىيىملىرى بىلەن پۈتكۈل سورۇن گويا گۈلگە كۆمۈلۈپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

ئاماننىسا قەلبىلەرگە خۇشاللىق بېغىشلايدىغان «ئىشرەت ئەنگىز» مۇ-قامىنىڭ ياڭراق ساداسىنى جارانلىتىپ، ئاسمان - زېمىننى مەسلەسز تەن-تەنىلىك كەيپىياتقا چۆمدۈردى:

---

① بايازۇت — تۈركىەن ۋە ئوغۇز قەبىلىلىرى قاتارلىق تۈركىي مىللەتلەر.

باده تابىدىن قىزىل رەڭلەر ئۇزارىدۇ باغدا.
ئابىكەشلەرنىڭ مسالى كەلدى گۈل ياپراغدا.
پۇرقەتىگدە داغ ئىلە قانىم ئىرۇر خوپلالەرەك .
كىم يوق ئۆلتۈرمەك ئۈنىڭ قانىدا كۆيمەك داغدا.

مۇقام ۋە ناخشا ـ ئۇسسۇل ئاياقلاشقاندا هاياجانغا چۆمگەن خالايىق ئامانىسانى تەبرىكلەشتى ، خارجىدىن ۋە قوشنا ئەللەردىن كەلگەن سەنئەت ئەھلىلىرىمۇ هاياجىنىنى باسالمىغان هالدا ئاپىرىن ئوقۇشتى ، تەسىرلىك كۆيدىن كۆڭلى لال بولغان خان ئايىم ئۆزىنى ئامانىساغا ئېتىپ ئۈنى باغرىغا بېسىپ يىغلاپ تاشلىدى :

— ئاھ ، چىرايلىق قىزىم ئامانىسا ، مەن سەندىن رازى ! سېنىڭ گۈزەل مۇقاملىرىڭ يۈرىكىمدىكى ئۇزۇن يىللىق توڭنى ئېرىتىپ ئاللاھ ياراتقان گۈزەللىكتىن بەھرىمەن قىلدى . سەن ئەسلىدە خاندانلىقىمىزنىڭ روشەن چىرىغى ، سائادەت گۈلزارىنىڭ يۈمران غۇنچىسى ئىكەنسەن . سېنىڭ ساپ يۈرىكىڭ هاياتلىق بۇلىقى ئىكەن . هەربىر مۇقامىڭ قەلبلەرنى يورۇتقۇچى نۇر ـ زىيا ئىكەن . سەن بۇگۈن يېيىپكى بىر دۇنيانى كۆز ئالدىمىدا قايتا نامايان قىلىپ بەردىڭ...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ كەڭرى زېمىنغا نەزەر تاشلاپ قاقاقلاپ كۈلدى ، پۈخادىن چىققۇچە كۈلدى . ئۇنىڭ هەر بىر كۈلكىسىدىن « بۇ دۇنيادا خۇشاللىق مەۋجۇت ، بەخت ـ سائادەت مەۋجۇت » دېگەن ياڭراق سادا ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . ئۇ بىر تەرەپتىن كۈلۈپ ، بىر تەرەپتىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— مانا بۇرۇنقى قاراڭغۇ جاهان ماڭا ئەمدى يۇپيۇرۇق بولۇپ كۆرۈنۈۋاتىدۇ . ئاھ دانىشمەن قىزىم . مەن سەندىن ئەبەدىي رازى .

خان ئايىم ئامانىسانى باغرىغا تېخىمۇ چىڭ باستى ، شۇ ئەسنادا

مۇزەپپەرخانمۇ كۆزىگە ئسسسق ياش ئېلىپ چۇچۇك خانىمنىڭ قېشىغا كەلدى.

— جېنىم سىڭلىم، — دېدى مۇزەپپەرخان، — سىزمۇ ئامانىنسانىڭ قېشىغا بېرىڭ. ئامانىنسا خېنىم سىزنىڭ مەدەت بېرىشىڭىزگە موھتاج.

چۇچۇك خانىم نېمە قىلىشنى بىلمەي لېۋىنى چىشلەپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى - دە، ئامالسىز ئامانىنسانىڭ قېشىغا باردى. خان ئايىم چۇچۇك خانىم بىلەن ئامانىنسانى تەڭ قۇچاقلاپ باغرىغا تاڭدى. قېدىرخان، ئەكرەم قاتارلىقلار ھاياجانلانغان ھالدا بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى، مەھمۇد ئۇستازمۇ كۆزىگە ياش ئالدى. قېدىرخان ئۇستاز ئابدۇرېشىتخانىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى مۇبارەكلىدى.

نوروز ئايەم پائالىيەتلىرى يېرىم ئايغىچە كېچە - كۈندۈز داۋاملاشتى. دارۋازچىلىق ئويۇنى بىلەن سارغايدى ئويۇنغا ياش يىگىتلەر بىلەن بالىلار كۆپرەك ھەۋەس قىلىشاتتى. ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەر بولسا ئوغلاق ئويۇنغا قىزىقاتتى، ئۇنىڭدىن باشقا قورچاق ئويۇنى بىلەن ھەر-خىل مەشرەپ ئويۇنلىرىمۇ نۇرغۇن سەنئەت خۇمارلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغانىدى. يىراق دولان يېزىلىرىدىن كەلگەن دولان مەشرەپچىلىرىمۇ ئايرىم بىر جايغا جايلىشىپ ئالاھىدە بىر مەشرەپ سورۇنى تۈزۈشكەنىدى. ھەر خىل چوڭ سورۇنلارنىڭ ئەتراپىدا دۇكانلار ئېچىلىپ، سودا - سېتىق قايناپ كەتتى. ھەممە يەردە سودىگەر ۋە ھۆپىگەرلەرنىڭ ئاۋازى ياڭرايتتى.

نوروز ئايەمنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ھاۋا خېلى ئسسسپ قالغانلىقتىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان چەت ئەلدىن كەلگەن مېھمانلارنى دەريا سەيلىسى قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. سۇلتانىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا ئەمىر مۇزەپپەرخان قاتارلىق مېھمانلارنى تارىم دەريا-سى بويىغا سەيلە - ساياھەتكە ئەكىلىپ، ئۇلارنى غاز تۇمشۇقلۇق ياسىداق كېمىگە چۈشۈرۈپ دەريانىڭ يۇقىرىقى ئېقىندىن تۆۋەنكى ئېقىنغا قاراپ ئاقتى، كېمە دەريا ئېقىنغا قاراپ سالماق بىلەن ئېقىپ كېتىۋاتاتتى،

بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن مۇزەپپەرخاننىڭ خىيالىدىن بىر ئىش كېچىپ دەرھال مەھمۇد ئۇستازغا بۇرۇلدى:

— ئاڭلىشىمچە ئامانىسا خېنىمنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى مۇشۇ دەريا بويىدىكى بىر يۇرتتا ئىكەنمىش، ئەگەر مۇمكىن بولسا شۇ يەرگە كەلگەندە كېسىنى توختىتىپ زىيارەت قىلىشقا بولارمۇ؟

مەھمۇد ئۇستازنىڭ كۆڭلى بىر ئاز يېرىم بولۇپ جىم تۇرۇپ قالدى - دە، ئامانىسانىڭا كۆز قىرىدا قاراپ قويۇپ ئاستا بېشىنى چايقىدى:

— قىزىمنىڭ تۇغۇلغان يۇرتىنى ئىزدەپ تېپىش مۇمكىن بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

— نېمىشقا؟ - ھەيرانلىق بىلەن سورىدى مۇزەپپەرخان.

— چۈنكى بىر قېتىملىق كەلكۈندە بۇ ئەزىم دەريا ئېقىنىنى ئۆزگەرتىپ، دەريا ساھىلىدىكى يېزا - كەنتلەر دەريانىڭ تېگىدە قېلىپ يوقالدى، بىزنىڭ يۇرتىمىزمۇ شۇ قاتاردا...

مەھمۇد ئۇستاز شۇنداق دېدى ۋە دەريانىڭا قاراپ بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن دەريانىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بىر چاقىرىم يېراقلىقتا كەلكۈن ئېقىنىپ كېتىۋاتقان بىر توپ توغراقنى كۆرۈپ يەنە مۇزەپپەرخانىڭا بۇرۇلدى:

— ئەزىزىم، بىز ھازىر دەل ئۆز مەھەللىمىزنىڭ ئۇستىدە ئېقىپ كېتىۋاتىمىز، يېراقتا كۆرۈنگەن ئېگىز توغراق دەل بىزنىڭ ھويلىمىزنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى.

— راست، — دېدى ئامانىسا، — توغراقلىق يېنىدىكى ئالقاتزارلىقنىمۇ كەلكۈن ئېقىتىپ كېتىپتۇ.

مۇزەپپەرخان دەريانىڭ ئىككى تەرىپىگە قارىۋىدى، دەريا كەلكۈنى ئېقىتىپ كەلگەن قورام تاشلاردىن باشقا ھېچنېمە كۆرۈنمىدى، ھەتتا بۇ يەردە بۇرۇن ئادەم ياشايدىغان يېزا - كەنتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى پەرەز قىلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا مۇزەپپەر خانىمۇ كۆڭلى يېرىم بولۇپ ئامانىسانىڭا تەسەللى بەرگەندەك مەنىدە قاراپ قويۇۋىدى، ئامانىسا

دەرهال مۇزەپپەرخاننىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ دېدى:
— كېرەك يوق، مەن مۇشۇ دەريا ساھىلىدا تۇغۇلغانكەنمەن، يار-كەنتتىن شايارغىچە، ئۇنىڭدىنمۇ يىراق لوپنۇرغىچە بولغان يۇرتلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز يۇرتۇم دەپ ھېسابلايمەن.
— ئەقىل - پاراسىتىڭىزگە ئاپىرىن قىلىمەن، — دەپ قۇۋۋەتلىدى مەھمۇد ئۇستاز، — پۈتكۈل خاندانلىقىمىزنىڭ تەۋەلىكى بىزنىڭ يۇرتىمىزدۇر.
مۇزەپپەرخانمۇ ئامانىنسا بىلەن مەھمۇد ئۇستازنىڭ جاۋابىغا قايىل بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.
مېھمانلار دەريا سەيلىسىنى تۈگىتىپ ياركەنت شەھىرىگە قايتىپ كەتكەندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنى بىر - بىرلەپ ئۆزىتىپ قويۇشقا باشلىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن مېھمانلارنى ئۇزىتىپ ئەمدى «ئۇھ» دەپ تۇرغاندا خوجا پەخرىدىننىڭ ئاقسۇ، كۇچا تەرەپتىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن ئۇچ تەرەپتىكى ئاقسۆڭەك تۆرىلەر ئارقا - ئارقىدىن دىنىي ماجىرا چىقىرىپ، خاندانلىقتا ئىتتىپاقلىق قىلمايدىغان، سىلىق تۆلىمەيدىغان بولۇۋالغانلىق توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. سۇلتان جەدەل - ماجىرانى ۋاقتىدا بېسىقتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، قابىلىيەتلىك ئەمەلدارلاردىن بىرىنى ئەۋەتمەكچى بولۇپ، چوڭ ئوغلى ئابدۇللېتىپخاننى كۆڭلىگە پۈكتى - دە، ئۇنى دەرهال ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ كەلدى.
سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ قوبۇلخانىسىدا ئۇستىگە ئەرەبچە تون كىيىپ، بېشىغا ئاپئاق شايى سەللە ئورىغان، بېلىگە نۆۋەكەرلەرچە كەمەر باغلىغان ياش شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ئاتسى ئالدىدا تەبەسسۇم بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ تۇراتتى. سۇلتان ئوغلىنىڭ زەبەردەس قامىتىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ مەستلىكى كەلگەن ھالدا لېۋىنى بىلىنەر - بىلىنمەس

مەدىرلىتىپ كۆلۈمسىرەپ قويدى ـ دە ، ئېغىر تىنىپ قوشۇمسىنى تۈردى :
— ئوغلۇم ،— كۇچا ، ئۇچ تەرەپلەردىكى ماجىرالاردىن خەۋەر تاپقانسەن ؟— دېدى سۇلتان ئۇنىڭغا نەزەر تاشلاپ .
شاھزادىنىڭ كۆلۈمسىرىگەن چىرايى جىددىي تۇسكە كىرىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . سۇلتان سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى :
— ئۇياقتىكى ماجىرالارنى پەسكويغا چۈشۈرمەك ئۈچۈن بىر ياراملىق كىشى كېرەك . سېنى ئاقسۇنىڭ ۋالىيلىقىغا لايىق كۆردۈم ، چۈنكى بۇگۈنكى دىن ۋە قەبىلە ماجىراسىنىڭ نازۇكلۇقىنى كۆزدە تۇتقاندا ماجىرانى قان تۆكمەيدىغان دانا تەدبىر بىلەن بېسىقتۇرۇش بەكمۇ زۆرۈر . شۇڭا بۇ ئىشقا قىلىچى قانسىرىغان جاللات ئەۋەتىشتىن كۆرە سەندەك بىر بىلىم كۆچى بىلەن ئىش كۆرىدىغان ئوغلۇمنى ئەۋەتمەكچىمەن ، قانداق دەيسەن ؟
— ھېكمەت ئەھلىنىڭ پاناھى بولغان دانىشمەن ئاتا ،— دەپ ئېگىلىدى ياش شاھزادە ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ،— شانۇ ـ شەۋكەتلىك خاندانلىقىمىزنىڭ ئامانلىقى ۋە گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ھەرقانداق تاپشۇرۇقلىرىنى جان —دىلىم بىلەن قوبۇل قىلىمەن .
سۇلتان شاھزادىنىڭ تەمكىن تۇرقىغا يەنە بىر سەپسالدى ـ دە ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ بالاغەتكە يېتىپ قابىل يېگىت بولۇپ قالغانلىقىنى سېزىپ تاپشۇرغان ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىدى . لېكىن ئۇ ئوغلىنىڭ بۇرۇن ئۇچ تەرەپلەرگە بارغان چېغىدا بىر تۆرىنىڭ قىزىغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان بولغاچقا كۆڭلى بىر ئاز غەش بولۇپ قالغان بولسىمۇ بۇ ھەقتە يۈز تۇرانە ئېغىز ئاچمىدى ، چۈنكى ئۇچ تەرەپتىكى ماجىرالار دەل شۇ تۆرىلەر بىلەن باغلىنىشلىق بولۇپ ، شاھزادە ئۇچۇن نازۇك توسالغۇلارنى بۆسۈپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى . قانداقلا بولمىسۇن ئوغلىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە ئىشەنگەن سۇلتان ماجىرانى قانداق ھەل قىلىش توغرىسىدىكى تەدبىرلىرىنى شاھزادىگە بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپ ، ئۇنى ئۇزىتىپ قويۇش يۈزىسىدىن ئۇنىڭ چېكىسىگە چوڭ

قۇر ئاتىلىق مېھرى بىلەن سۆيۈپ قويدى. ئاتا - بالا قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ئابدۇللېتىپخان ئاتىسىنىڭ ئالدىدىن چىقىپ ئەتىسىلا ئوردا تەرەپتىن قوشۇپ بېرىلگەن نۆۋۈكەرلىرى بىلەن يولغا يۈرۈپ كەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئامانىنسانى نىكاھىغا ئالىدىغان ھەشىمەتلىك چوڭ تويىنىڭ تەييارلىقىنى باشلىۋەتتى. بۇ خەۋەر يەنە چاقماق تېزلىكىدە ھەممە ياققا تاراپ ئېسىلزادىلەر ئىچىدىكى نارازىلىقلار قايتا ئۇلغىيىشقا باشلىدى. ھەتتا بەزى ئېسىلزادىلەر سۇلتانغا مەكتۇپ سۇنۇپ: «ئەزىز شاھىم، ئامانىنسادىن كۆڭۈل ئۈزۈشلىرىنى تەۋسىيە قىلىمىز، چۈنكى پۇقرالىق بىلەن سۇلتانلىق ئوتتۇرىسىدىكى پەرق خۇددى زەر ئالتۇن بىلەن قارا تۇپراق ئوتتۇرىسىدىكى پەرق بىلەن باراۋەردۇر. يار-كەنتەك شەھىرى ئەزىمدە خانزادىلەر نەسىلىدىن تۇرەلگەن گۈزەللەر شۇنچە كۆپ تۇرۇقلۇق، ئۆزلىرىنىڭ يۈز گۈلنى پۇراپ بىرنى ئۈزەلەيدىغان قۇدرەتلىرى بار تۇرۇقلۇق، ئالتۇننى تۇپراق بىلەن بىر ئورۇنغا قويۇشلىرى ناباپتۇر» دېگەن سۆزلەر بىلەن نەسىھەت قىلىپ ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، سۇلتان بۇ خىلدىكى خەتلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى پەسەنتىگە ئىلماي تەييارلىقىنى داۋاملاشتۇرۇشقا نىيەت باغلاپ، بۇ ھەقتە پەتەن ئەمىرلىرىنى چاقىرتىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى.

مەجلىس ئەھلى ئىچىدە قېدىرخان ئۇستاز، خوجا ئابدۇللا ۋەزىر، جان مۇھەممەت مىرزا، مىرزا فىرۇز بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دۇغلات، مىرزا نەۋرۇز بارلاس، مىرزا ئەلى تاغاي، مىرزا مۇھەممەت بارلاس، سەردار ئەكرەمجان، مىرزا ئەھمەد بارلاس قاتارلىق ۋەزىر - ۋۇزۇرالار ۋە ئەمىر - ئومىرالار بار ئىدى. سۇلتان ساراي ئەھلىگە بىر - بىرلەپ نەزەر تاشلاپ:

— ھۇرمەتلىك جانابلار— دەپ سۆز باشلىدى،— مىنىڭ مەشھۇر مۇقامچى ۋە شائىر ئامانىنسا خېنىم بىلەن توي قىلىش قارارىغا كەلگەنلىكىم خاندانلىقىمىزنىڭ مۇقام ئىشلىرى بىلەن بارلىق ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىنى

راۋاج تاپقۇزماق ئۈچۈن بەكمۇ پايدىلىق ئىدى. ئەمما خان جەمەتىمز ئـ چىدە نۇرغۇن كىشىلەر بۇنىڭغا قارشى چىقىۋاتىدۇ. لېكىن مەن ئىرادەمدىن يانمايمەن. چۈنكى بۇ ئىلىم - مەرىپەت ئەھلىنىڭ خانزادىلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ ئوردا ئىشلىرىغا ئارىلىشالايدىغان بولۇشى ئۈچۈن تۈنجى قېتىم يول ئاچقانلىقىمىزدىن بېشارەتتۇر. يەنە بىر تەرەپتىن ئىلىم - مەرىپەت ئەھلىنى خانزادىلەردىن پەس كۆرۈپ، تۆۋەن تەبىقە - تائىپىلەر قاتارىدا خارلاشقا خاتىمە بەرگەنلىكىمىزدىن بېشارەتتۇر. شۇڭا بۇ ئىشنى قوشنا خاندانلىقلارغا مەلۇم قىلىپ پادىشاھلارنىڭ ئەنئەنىۋى قائىدىسى بويىچە قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلماق ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈشىمىز لازىم.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ ئىشنى ئوردا ئەركانلىرى مەجلىسىدە ئوچۇق - ئاشكارا جاكار قىلىشى بۇ تويىنى قوللىغۇچىلار بىلەن قارشى تۇرغۇچىلار ئىچىدە بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدىغان ئىنكاسلارنى پەيدا قىلـ دى. مەجلىس تۈگىگەن ھامان ئوردىنىڭ ئىچى - تېشىدا مۇنازىرە باشلـ نىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، شاھنىڭ رايىنى قايتۇرۇشقا، ئۇنىڭ پەر- مانىنى بىكار قىلىشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى. شاھ تويىنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى قىلىۋەردى. ئوردا جاكارچىسى كوچىلاردا توختىماي خوش خە- ۋەر تارقىتىپ يۈرەتتى: «ئەيھانناس، ئاڭلاڭلار ئاما خاس، ئۇلۇغ شا- ھىمىز ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەشھۇر مۇقامچى ۋە شائىرە ئاماـ نىسا خانىمنى ئەمرىگە ئالماق ئۈچۈن قىرىق كېچە - كۈندۈز توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى. ھەر بىر شەھەر پۇقراسى بۇ كاتتا مەرىكىگە داخىل بولغاي! يەنە شۇنىمۇ ئۇقتۇرىمىزكى، بۇ مەرىكىگە نۇرغۇن ئەللەردىن مېھـ مان چاقىرىلغانلىقى ئۈچۈن خاندانلىقىمىزنىڭ بۈيۈك شانۇ شەۋكىتىنى ساقلاش يولىدا ھەر بىر پۇقرا ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلغاي!

...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان توي تەييارلىقىغا كىرىشىۋاتقان مەزگىلدە

خوجا پەخىردىن بىلەن مىرزا ئەلى تاغاي ۋە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بۇ تويىنى توسۇش ئۈچۈن ھەر كۈنى جەم بولۇشۇپ چارە - تەدبىر ئىزدەش بىلەن ھەلەك ئىدى.

بىر كۈنى، خوجا پەخىردىنىڭ ئۆيىدە مەسلىھەت بولۇۋاتقان چاغدا ئەھلى تەسەۋۋۇپ سۈپىلارنىڭ مەشھۇر پىرى — ئەۋلىياسى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەد شېرىپ بوزرۇكۇار سەمەرقەنت شەھىرىدىن شەھرىمىزگە قاراپ سەپەرگە راۋان بوپتىمىش دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى.

— نېمە؟ ھەزرىتىم بۇزرۇكۇار بىر تەرەپكە قەدەم تەشرىپ قىلامدىكەن؟

— شۇنداق ھەزرىتىم، — دېدى سۈيى نەزەر، — بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى تاغ يولى بىلەن مېڭىپ يەنە بەش كۈندىن كېيىن قاغىلىققا يېتىپ كېلەرمىش.

خۇشاللىققا چۆمگەن خوجا پەخىردىن ئاپئاق ساقىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلدى:

— بۇ بەكمۇ كاتتا ئىش بوپتۇ، ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار ئەھلى تەسەۋۋۇپ — سوپىلار ئالىمىنىڭ مەشھۇر ئەربابلىرىنىڭ بىرىدۇر. پۈتۈن ئوردىغا «ئۇ كىشى ھەزرىتى خوجا پەخىردىن ئىشاننىڭ تەكلىپىگە بىنائەن كەلدى» دەپ خەۋەر قىلىڭلار، ئىشىنىمەنكى، ئۇنداق كاتتا ئەربابنىڭ ھەر قانداق سۆزىگە سۇلتانمۇ قارشى تۇرالمايدۇ.

— ئۇنداقتا، — سۇلتان بىلەن ئامانىسانىڭ توي مەرىكىسىنى پەقەت شۇ كىشىلا بۇزۇپ تاشلىيالسا كېرەك، — دېدى سوپى نەزەر.

— ئەگەر خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئامانىسانىڭ توي قىلىشىغا نارازى بولسا، تويىنى بۇزماي چارە يوق، — دېدى خوجا ئابدۇرېھىم.

— لېكىن، سۇلتان ھەزرىتى بۇزرۇكۇارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي ئۆزى دېگەننى قىلسىچۇ؟ - دېدى سوپى نەزەر خەپرۇكىنى يۇتۇپ.

— هەددى ئەمەس ، — دېدى خوجا پەخىردىن ، — ئەگەر سۇلتان ئۇنداق قىلسا ئۆزىنىڭ ئەۋلىيا — ئۆلما يۆلەنچۈكلىرىدىن ھەمدە نوپۇز-لۇق يېقىنلىرىدىن بىر يولى ئايرىلىدۇ .

خوجا پەخىردىن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى بىر كېچە - كۈندۈز ئىچىدە تەرەپ - تەرەپكە ماڭغۇزۇپ « ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار پەخىردىن غوجامنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ياركەنتكە يېتىپ كەلگۈدەك . سۇلـ تان ئابدۇرېشىتخاننى ئامانىسا بىلەن تۇي قىلماسلىققا تەۋسىيە قىلغۇ-دەك » دېگەن خەۋەرنى پۇر قىلىۋەتتى . بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سۇلتان ئاب-دۇرېشىتخان ئۇدۇللاپ قېدىرخان ئۇستازىنىڭ ھۇجرىسىغا يېتىپ كەلدى . ئۇلارنى بەلكىم مۇشۇ ئىشقا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن چاقىرتىپ كەلگەن بو-لۇشى مۇمكىن .

ئەگەر مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن نىكاھ ئوقۇلۇپ كەتسە ئۇ كىشى پاكىتقا ھۇرمەت قىلارمىكىن دەپ ئويلاي-مەن - دېدى قېدىرخان ئويلىنىپ .

— لېكىن ئوردا قائىدىسى بويىچە ، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىت-خان ، — بۇ نىكاھنى جەزمەن ئوردا شەيخۇلئىسلامى ياكى ئۇنىڭدىن يۇقە-رى مەرتىۋىدىكى مەشھۇر ئۆلما ئوقۇشى كېرەك .

— نىكاھ مەجلىسىدە ھەغدا بولۇش ئۈچۈن قوشنا خارجى پادىشاھ-لىقلاردىنمۇ ئۆلمالار تەكلىپ قىلىنغانمۇ ؟

— ئۇلار ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇلگۈرۈپ كېلەلمەيدۇ .

ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى ، ھەر ئىككى تەرەپ تەقەززالىق بىلەن كۈت-كەن ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقان-لىق خەۋىرى پۈتكۈل شەھەر خەلقىگە ئايان بولدى . پەخىردىن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى يىغىپ كاتتا تەييارلىقلارنى قىلىپ خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئاتلاندى .

قاغىلىقنىڭ داۋۇردىكى مازارلىقىدا ئېگىز - ئېگىز گۈمبەزلەر ۋە قاتار

كەتكەن قەبرىستانلىق ئەتراپىغا ھەر خىل قىياپەتتىكى سوپى - دەرۋىشلەر ، دۇئانە - قەلەندەرلەر ، ھاپىزلار ۋە چاچلىرىنى ئۆزۈن ئۆستۈرۈۋالغان سانسىز ئاشىقلار جەم بولدى. بۇ مازارىستان گويا ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى.

ئىككى قارىغۇ ھاپىز مۇنبەردە تۇرۇپ ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ نەسەپنامىسىنى ھۆكمەت قىلاتتى:

مەن بايان ئەيلەي بۇزرۇكۋار ئەسلىنى ،
يىگىرمە ئىككى بابا نەسلىنى.
ئىپتىداسى — ئول سەرۋەرى خاتەم نەبى ،
پاتىمە زۆھرا ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى.
پاتىمەنىڭ ئوغلىدۇر ئىمام ھۈسەين،
بۇ ھۈسەيننىڭ ئوغلىدۇر زەينۇلئابىدىن.
ئىمام مۇھەممەت باقىدۇر ئوغلانلىرى ،
جەپىرى سادىق ئىمام پەرزەنتلىرى.
بۇ ئىمام پەرزەنتىدۇر كازىم مۇسا ،
بولدىلەر غۇنچىلىرى مۇسا - رىزا.
ئوغلى ئەردىكىم ئىمام مۇھەممەت تەقى...

مازارنىڭ ئەتراپىدا دەرۋىشلەر ھەلقە سورۇنى تۈزۈشۈپ ھەلقە - ساما قاينىتماقتا ئىدى. قارىغۇ ھاپىزلار كانايلىرى يىرتىلىپ كەتكۈچە ۋارقىراپ ھۆكمەت ئوقۇيتتى. ئۇشتۇمتۇتلا «ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار يېتىپ كەلدى» دېگەن بىر ئاۋاز توپ ئىچىدىن ئاڭلىنىپ قالدى - دە ، ئادەملەر جەرى - سامانى توختىتىپ شۇ تەرەپكە سەلدەك ئاقتى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار بىلەن بىر نەچچە ئەرەبچە كىيىنگەن كىشىلەر ئىشان خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ھەمراھلىقى

دا ئاتقا منگەن هالدا ئاستا مېڭىپ سورۇن ئىچىگە كىرىپ كەلدى. بىر نەچچە كىشى ئادەملەر توپىنى بۆسۈپ بۇزرۇكۇارغا يول ئېچىپ كېلىۋاتماقتا ئىدى. مىڭلىغان دەرۋىشلەر خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارنىڭ جامالىنى كۆرۈپ هاياجان ئىچىدە ياشلىرىنى تۆكۈپ يىغلاشقا باشلىدى. دەرۋىشلەرنىڭ بەزىلىرى ئۆزە تۇرۇپ جەرە قىلىۋاتسىمۇ بىر تەرەپتىن بوينىنى ئۇزۇن سوزۇپ بۇزرۇكۇارغا قارىشاتتى. بۇنى كۆرگەن خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار ئاتتىن چۈشۈپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى مۇلازىمغا بېرىپلا ئادەملەر توپى تەرەپكە ماڭدى. خوجا پەخىردىن بىلەن ئابدۇرېھىمۇ ئاتتىن چۈشۈپ كەينىدىن ماڭدى. پەخىردىن مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارنى باشلاپ تەرەپ - تەرەپتە جەرى - ساما قىلىۋاتقانلارنى زىيارەت قىلدۇرۇدى، خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار خوجا پەخىردىن قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىقانىڭ تېشىدىكى بىر تۈپ دەرەخنىڭ ئاستىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇپ تاۋاپ قىلىشقا كەلگەنلەرنى ئۇدۇللۇق قوبۇل قىلدى - دە، بىر نەچچە كىشى بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، خوجا پەخىردىنگە بۇرۇلدى:

— ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم، — دېدى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار، — بۇگۈنكى سورۇنىمىزغا ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جانابلىرى يېتىپ كەلمىگەن ئوخشىمامدۇ؟

— شۇنداق، — دېدى خوجا پەخىردىن پۈكۈلۈپ تۇرۇپ، — پىر-دەستىگىر بۇزرۇكۇارىم، بەلكىم سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىشلىرى ئالدىراش بولۇپ قېلىپ كېلەلمىگەن بولسا كېرەك.

كىشىلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى:

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەھلى تەرىقەتنىڭ ھامىيسى تۇرۇقلۇق شۇنداق قىلسا بولامدۇ؟

— شۇنچە ئۇلۇغ پىر ئۇستاز يىراق ئەلدىن قەدەم تەشرىپ قىلسا، ئالدىغا چىقمىسا قانداق بولىدۇ؟

بۇ چاغدا ئەكرەمجان بىر نەچچە كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاتلىق يېتىپ كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپلا بۇزرۇكۇارغا سالام ئادا قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئۇلۇغ ھەزرىتىم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام،— دېدى بۇزرۇكۇار.

— جانابىي سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئالىيلىرى ئۆزلىرىنى تاۋاپ قىلماق ئۈچۈن ئوردا ئەركانلىرى بىلەن يېتىپ كەلدى.

مۇھەممەت شېرىپ مەنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ ئورنىدىن تۇرىدى. خوجا پەخىردىن بىر ئاز ئوڭايسىزلىنىپ جىم بولۇپ قالدى.

مازارنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتلار توختاپ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان باشلىق ئوردا ئەركانلىرى مۇھەممەت شېرىپنىڭ ئالدىغا كۆرۈشمەك ئۈچۈن ماڭدى، مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارمۇ پادىشاھلارغا قىلىشقا تېگىشلىك ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئابدۇرېشىتخانغا سالام بەجا كەلتۈردى.

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۇار خوجام،— دېدى سۇلتان،— ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك قەدەملىرى خاندانلىقىمىز تەۋەلىكىگە تەشرىپ قىلىنغان خاسىيەتلىك پەيتلەردە ھۆزۈرلىرىغا ۋاقتىدا يېتىپ كېلەلمىدىم. كەچۈرگەيلا...

— ھېچقىسى يوق، ھۆرمەتلىك شاھ جانابلىرى. پىقىر پادىشاھلارنىڭ ئىشلىرى ئالدىراش بولىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنىمەن، ئەل غېمىنى يېيىش — ھەرقانداق ئىبادەتتىن ئۇلۇغتۇر.

— رەھمەت، ھەزرىتىم،— دېدى سۇلتان. بۇ چاغدا يېقىنلا بىر يەردىن بىر توپ كىشىلەرنىڭ يىغا - زارە قىلىشقان ئاۋازى ئاڭلاندى. خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار قاتارلىق كىشىلەر بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ئون بەش قەدەمچە يىراقلىقتا ئون نەچچە نەپەر قارىغۇ ئاشقىلارنىڭ ئۆزىنى يەرگە ئۇرۇپ داد - پەرياد كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. بىر توپ ئاشقىلار ئارىسىدىن بىر ئاق ساقال قارىغۇ ئاشىق چىقىپ ۋارقىراپ ناله قىلدى:

— ئى ئاشقىلار، ئى يارانلار، ئۇلۇغ بۇزرۇكۇار غوجامنىڭ باسقان

ئىزىنى تاۋاپ قىلايلى! بۇزرۇكۇارنىڭ تاپان خاكى تەۋرۈكتۇر، باسقان ئىزىدىكى توپىنى يۇزىمىزگە سۈرتۈۋېلىشقا موھتاج.

— ئى ئەزىزلەر، غوجامنىڭ جامالىنى كۆرۈپ، ئايغىغا يىقىلىپ توۋا ئىستىغپار قىلىۋالساقلا بۇ دۇنيا — ئۇ دۇنيا مۇرادىمىزغا يېتەلەيمىز. خۇدايا، بىزنى ئۇلۇغ سەئىدۇل ماشايىخ بۇزرۇكۇار ئەۋلىيانىڭ شاپائىتىدىن مەھرۇم قويمىغايسەن!

قارىغۇ ئاشقلار تەمكىلاپ يۈرۈپ خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارنى ئىزدەشكە باشلىدى. بەزىلىرى ئۆملىدى، بەزىلىرى يۇملىنىپ يىغا-زارە قىلىشتى. بەزىلىرى ئۆزىنى كاچاتلاپ: «بۇزرۇكۇار بىلەن كۆرۈشمىگۈچە بىر يۇتۇم سۇ ئىچمەيمىز، غىزامۇ يېمەيمىز» دەپ داد-پەريات قىلىپ ۋارقىرىدى.

سوپى نەزەر قارىغۇ ئاشقلارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ خوجا پەخىردىنگە مەنىلىك قارىۋىدى، خوجا پەخىردىن مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارغا دەرھال ئېگىلىپ تەزىم قىلدى:

— ھەزرىتى پىر دەستگىر بۇزرۇكۇارىم،— دېدى،— بىزنىڭ بۇ بىر ھەلقە ئاشقىلىرىمىز بۇ دۇنيانىڭ شەرمى ھايا سىدىن بىنەزەر بولماق ۋە نامەھرەمدىن ساقلىنىپ، ھاۋايى—ھەۋەستىن ۋاز كەچمەك ئۇچۇن ئۆز كۆزىگە تۆز سېلىپ كور بولغانىدى. بۇلار ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەدەملىرىنى تاۋاپ قىلمىز دەپ بۇ يەردە تۇرغىلى ئۇچ كۈن بولدى. ھازىرغىچە بىر يۇتۇم سۇمۇ ئىچمىدى...

خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار قارىغۇ ئاشقلارنىڭ ئىچىنارلىق ھالىتىگە قاراپ كۆڭلى بىئارام بولدى - دە، بېشىنى لىكشىتىپ قوبۇل قىلىشقا ماقۇل بولدى. سوپى نەزەر قايتىپ بېرىپ پەس ئاۋازدا قارىغۇلارغا بىر نېمىلەرنى دەپ، ئۇلارنى قاتار تىزىپ، بىرىنىڭ دولسىنى يەنە بىرىگە تۇتقۇزۇپ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان ئاقساقال قارىغۇنى يېتىلەپ ماڭدى. ئۇن نەچچە قارىغۇ ئاشقلار غاز بالىلىرىدەك تىزىلىپ، بىر-بىرىنىڭ دولسىنى

ۆه كۆڭلەك پەشلىرىنى تۆتۈشۈپ ، نۇرسىز كۆزلىرىنى ئاسمان تەرەپكە قا-
رىتىپ كېلىۋاتاتتى .

— بولدى يىغلىماڭلار ، ئاۋاز چىقارماڭلار ، بۇزرۇكۇار خاپا بولـ
ىدۇ ،— دېدى سوپى نەزەر پەس ئاۋازدا .

قارىغۇ ئاشقلار بىر - بىرلەپ مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارنىڭ ئاياغ
ئاستىغا يىقىلىپ چاپانلىرىنىڭ پەشلىرىنى ، مەيسە كالاچ ۆه هاسا تايىقىنى
يۇزلىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىشقا باشلىدى . مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكـ
ۇارمۇ قائىدە بويىچە ھەر بىر ئاشقىنىڭ بېشىنى بىردىن سىلاپ چىقتى . قا-
رىغۇ ئاشقلار ھاياجىنىنى باسالماي يەنە يىغلاشقا باشلىغاندا خوجا پە-
خىردىن سوپى نەزەرگە قاراپ كۆز ئىشارىتى قىلدى - دە ، سوپى نەزەر قا-
رىغۇ ئاشقلارنى يەنە بىر - بىرىنىڭ كەينىدىن قاتار ماڭغۇزۇپ يېتىلەپ ئە-
كەتتى .

خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇار قارىغۇ ئاشقلارنىڭ كەينىدىن ئۇ-
زاققىچە قاراپ ئېچىنغان ھالدا لېۋىنى بوش چىشلەپ قويدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارنى خانـ
قانىڭ يېنىدىكى بىر چوڭ ھويلىغا ئالدىن تەييارلاپ قويغان ئارامگاھقا
باشلىدى . ئۇلار ھال - ئەھۋاللىشىپ ئولتۇرغاندا ، ئىشان خوجا ئابدۇرېـ
ھىم بىلەن دۇمچەك ئىشان قاتارلىقلار كېلىپ بۇزرۇكۇارغا سالام قىلدى .

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۇارىم ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— بىز-
نىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىمىز ئىچىدىكى بىر بۆلۈك بايلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ
دۇئايى - خەيرلىرىگە سازاۋەر بولماق ئۈچۈن ئازراق زاكات تەييارلىغانـ
كەن ، ئاز بولسىمۇ قوبۇل قىلغايلا ...

مۇلازىملار بىر پەتنۇس ئالتۇن ، ئىككى لىگەن كۈمۈش قاتارلىق سوۋ-
غاتلارنى بۇزرۇكۇارنىڭ ئالدىغا قويدى .

بۇزرۇكۇار ئالدىدىكى سوۋغاتلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ ئويلىنىپ تۇرۇپ
قالدى .

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۋارىم ،— دېدى خوجا پەخىردىن ،— بۇ نەرسىلىرىمىز ئاز بولۇپ قالدى ، لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ كۆڭۈللىرىگە ئالماي...

بۇزرۇكۋارنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ بىردىنلا خوجا پەخىردىنگە بۇرۇلدى :

— مېنىڭ زاكات قوبۇل قىلمايدىغانلىقىمنى بىلمەمسىز ؟

خوجا پەخىردىننىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ پۈكۈلۈپ تۇرۇپ دېدى :

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۋارىم ، بۇ سوۋغاتلار...

بۇزرۇكۋار يەنە غەزىپىنى باسالماي ئاۋازىنى كۆتۈردى :

— نۇرغۇن كىشىلەر ۋەج ئوقەتلىرىنى ، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى تاشلاپ ، ئۆز كۆزىنى ئۆزى قارىغۇ قىلىپ ، مازارلارغا يىغىلىۋاتسا ، تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ مال - مۈلكى بىلەن ئاز سانىدىكى كىشىلەر بايي بولۇۋاتسا بۇ مال - مۈلۈكلەر ھالالمۇ ، ھارامۇ ؟

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۋارىم ، بۇنداق ئەھۋاللار يوق ئەمەس ، لېكىن...

— بولدى بەس ،— دەپ ۋارقىردى بۇزرۇكۋار . خوجاپەخىردىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي كۆچۈكلىنىپ يالۇۋرۇشقا باشلىدى :

— بۇزرۇكۋارىم ، ئەگەر بۇ زاكاتلارنى قوبۇل قىلمىسلا ، يۇرت ئالدىدا يۈزىمىزنى كۆتۈرەلمەيمىز .

بۇزرۇكۋار ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى :

— ئالسام ئالاي ، لېكىن شەرتىم شۇكى ، بۇ زاكاتلار كەمبەغەل — ئاچ - يالىڭاچ پۇقرالار ئۈچۈن سەرپ قىلىنسۇن .

خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھۇدۇققان ھالدا « خوپ » دەپ نەچچە پۈكۈلۈپ تەزىم قىلدى . بۇزرۇكۋار يەنە خوجا پەخىردىنگە بۇرۇلدى :

— سىلەر ھەممە يەردە مازار بىنا قىلىش بىلەنلا مەشغۇل بولۇپ ، بازار سالدۇرۇپ ئەل — يۇرتنى ئاۋاتلاشتۇرۇشنى نېمىشقا ئويلىمايسىلەر ؟

خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم گەپ قىلالماي جىم تۇ-رۇپ قالدى.

سۇلتان ئابدۇرېشتىخان بىلەن ئەكرەم بىر - بىرىگە مەمنۇنلۇق بىلەن قارىشۇالدى. سۇلتان ئابدۇرېشتىخان ئىسلام ئەربابلىرى ئىچىدىن مۇ-شۇنداق ساپ دىيانەتلىك بىر كىشىگە تەشنا بولۇپ يۇرگەچكە ، ئۇنىڭ سۆزلىرى سۇلتاننىڭ يۇرىكىگە ياغدەك ياققانىدى.

سۇلتان روھلىنىپ بۇزرۇكۇارغا ئېگىلدى:

— ئۇلۇغ بۇزرۇكۇارىم ، ئەگەر ئۆزلىرىگە مالاللىق كەلمىسە ، ئەل-يۇرت ئىچىنى زىيارەت قىلغاچ سۆھبەتلەشسەكمىكەن دەپ ئويلىغانىدىم. بۇزرۇكۇار بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولدى - دە ، ئابدۇرېشتىخان بىلەن ئاتلىنىپ يۇرت ئىچىنى ئايلىنىپ ماڭدى.

ئۇلار تەركىدۇنياچى دېھقانلارنىڭ ۋەيرانە ئۆيلىرىنى ، قۇرۇپ كېتە-ۋاتقان باغ — ئورمانلارنى ۋە زىرائەت تېرىلمايلى ئاق قالغان ئېتىزلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كېتىۋېتىپ يەنە بىر جايدىكى تېرىلمىغان ئاق يەرگە كې-لىپ توختاپ قالدى.

— بۇ پايانسىز يەرلەر نېمىشقا تېرىلمىدى؟— سورىدى بۇزرۇكۇار.

— بۇ يەرلەرنىڭ ئىگىلىرى تەركىدۇنياچى بولۇپ كەتكەچكە...

سۇلتان سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى. قۇرۇپ كەتكەن باغ ئورمانلار ، ۋەيرانە ھويلا - قورۇلار قەدىمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى. كۆر-گەنسېرى كىشىنىڭ ئېچىنىۋسى كېلەتتى. ئۇلار مازار ئەتراپىدىكى مەھەللە-لەرنى ئايلىنىپ يەنە مازار ئىچىگە قايتىپ ئادەملەر توپلىشۇالغان بىر گۇم-بەز ئالدىغا كەلدى. بۇ يەردە بىر چوڭ داش قازاندا ئۇماچ قاينىۋاتقان بولۇپ ، ھەر خىل سىياقتىكى ئاشىق - قەلەندەرلەر ياغاچ تاۋاق ۋە جاملار-غا ئۇماچ ئۇستۇرۇپ ئىچىشۇاتاتتى.

ئاشىقلارغا بىر - بىرلەپ كۆز يۇگۈرتۈپ چىقىپ سۇلتانغا بۇرۇلدى:

— بۇنى ئۆزگەرتىش لازىم ، بازارلار راۋاج تاپقۇرۇلسا ، تەركىدۇن-

ياچىلار ئىچىدىكى ھۈنەرۋەن — كاسىپلار ئۆز ئىشلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرسە ، دېھقانلارمۇ قايتىپ كېتىپ يېرىنى تېرىيدىغان بولسا خاندانلىق ئاندىن ھەقىقىي گۈللەيدۇ .

— شاھ ھەزرەتلىرى ، ئەگەر ئەمر قىلسىلا مەن باش بولۇپ بۇ مازارنىڭ ئالدىغا دۇشەنبە بازار بىنا قىلدۇرسام . بازارنىڭ ئىمارەتلىرى سېلىنىپ ئوتتۇزدىن ئارتۇق ھۆيىگەر ، ئەللىكتىن دىن ئارتۇق كاسىپ تۇرغۇزۇلىدىغۇچە مەن بۇ يەردىن كەتمەيمەن .

— ھەممەتلىرىگە رەھمەت ، بۇزرۇكۋارىم ، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، — ئۆزلىرى مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلدىلا .

خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ قاغلىق داۋۇردىكى مازارنىڭ ئالدىغا بازار بىنا قىلىش تەكلىپىگە ئاساسەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوردا خەزىنىسىدىن تىللا ئاجرىتىپ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى . ئەتراپتىكى يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلگەن ئىشلەمچىلەرنىڭ سانى كۈندىن — كۈنگە كۆپەيدى . ئەھلى دۇنياچىلاردىن باشقا تەركىدۇنياچىلار ئىچىدىكى بىر تۈركۈم سوپى ـ دەرۋىشلەرمۇ قوشۇلۇپ بازاردىكى ئىش مەيدانىنى گويا دولقۇنلىنىۋاتقان دېڭىزغا ئايلاندۇرۇۋەتتى . بۇ ئىشقا نارازى بولغان خوجا پەخىردىن بۇزرۇكۋارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھال ئېيتتى :

— ھەزرىتى بۇزرۇكۋارىم ، داۋۇردىكى مازارنىڭ ئالدىغا بازار قىلىش ئىشلىرىنى ئاڭلىغان خالايىقلار ، ئۇلۇغ مازارنىڭ ئالدىدا بازار قىلماقلىق گۇناھ بولۇر ، بالاچاقسىز قىمارۋاز ، جارەسىكى ، زىناھكار ، لەۋەند بولۇپ قالۇر دەپ نارازى بولۇۋاتىدۇ ، بۇ ئىش...

بۇزرۇكۋارنىڭ چىرايى بىردىنلا تۇرۇلدى :

— شۇنداق دېگەنلەرگە سىلەر قانداق جاۋاب بەردىڭلار ؟

— پەخىردىن بۇزرۇكۋارنىڭ بۇ سوئالىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى ، شۇ ئەسنادا بازاردىكى ئىشلەمچىلەر ئىچىدە ناخشا ئېيتىپ چۇقان سېلىشۋاتقان ئاۋازلار ئاڭلاندى . بۇزرۇكۋار ناخشا ئا-

ۋازى چىققان تەرەپكە قاراپ كۆلۈمسىرەپ ساقلىنى سىلاپ قويۇۋىدى خو-جا پەخىردىنىڭ جان— ئىمانى چىقىپ كەتتى. لېكىن ئۇ قارشى تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايلا ئىشلەمچىلەرگە قاراپ جىم بولۇپ قالدى. بازار سىلىش ئىشلىرى باشلانغانغا ئانچە ئۇزاق بولمىغان بولسىمۇ بازار كوچىلىرىنىڭ تاملىرى سىلىنىپ، دۇكانلارنىڭ ئۈستى يېپىلىپ، ياغاچچىلار دۇكانلارنىڭ ئىشكىلىرىنى بېكىتىشكە باشلىغانىدى. بۇزرۇكۇار سۆزىنى داۋاملاشتۇر-دى:

— مەن سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلارنى چۈشىنىمەن، سىلەر ئاغزىڭلاردا ھەزرىتى باھاۋىدىن نەقشىۋەندى پىرىمنىڭ يولى بىلەن ماڭمىز دەيسىلەر-يۇ، لېكىن قىلمىشىڭلار قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ سىلەر نەقشىۋەندى پىرىمنىڭ «نەقشىبەندىلىك يولى—بۇ دۇنيادىكى ھالال مەئىشەتتىن، قۇدرىتى ئىلا-ھى بولغان گۈزەللىكتىن بەھرىمەن بولۇش، بەندىلەر ھاجىتىنى راۋا قىلى-شى، ئىبادەتتە سۈلۈك تۇتۇش ھەققىدىكى تەلىماتىنى بىلەمسىلەر؟ ھەزرە-تى باھاۋىدىن نەقشىۋەندى پىرىم بۇ دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن ۋە بەخت-سائادەتتىدىن تولۇق بەھرىمەن بولۇشنى دەۋەت قىلسا، سىلەر قانداق قى-لىۋاتسىلەر؟...

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ خوجا پەخىردىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ يالغاندىن ئۆزىرىخاھلىق بىلدۈرۈپ نەچچە پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ كېتىپ قالدى.

ئارىدىن بىر مەزگىللەر ئۆتتى، بازار قۇرۇلۇشلىرى تەلتۆكۈس پۈ-تۈپ، يېراق— يېقىندىن كېلىپ-كېتىدىغان بازارچىلارنىڭ سانى كۆپەيىش-كە باشلىدى. تەدرىجىي ھالدا كېڭەيىپ، داڭقى چىقىرىپ، كېيىنكى ۋاقىتقا كەلگەندە ھەتتا ئەجنەبىي سودىگەرلەرنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغايدىغان دەرە-جىگە يېتىپ بارغانسىرى ئاۋاتلاشتى.

يېڭى بازار ئىچىدە ناۋايلار، ئاشپەزلەر، كاۋاپچىلار، گىلەمچىلەر، پىچاقچىلار، دوپپىچىلار، كىگىزچىلەر، چەكمەن، ماتا، ئەتلەس، شايى ساتقۇچىلار، ئالتۇن، زىبۇ زىننەت ساتقۇچىلار تەرەپ-تەرەپتە سودا-

سېتىق قىلاتتى. بازارنىڭ بىر چېتىدە مەددا ھلار بىلەن قوشاقچى سازەندىلەرمۇ سورۇن تۈزۈشۈپ جەڭنامىلەرنى سۆزلىشەتتى، مۇقاملارنى ئوقۇشاتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن بۇزرۇكۋار يېڭى بىنا قىلدۇرۇلغان دۇشەنبە بازاردا بىر مەزگىل تۇرۇپ، ھەممە ئىشلار ئۆز قائىدىسى بويىچە يولغا سېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ياركەنتكە قايتىپ كەلدى. بۇزرۇكۋار سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئامانىنسا خېنىمنىڭ توي قىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قوللاپ چىقتى ۋە ئۆزى نىكاھ ئوقۇپ قويىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇ خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە پۈتكۈل خاندانلىق تەۋەسىگە ئاڭلىنىپ كىشىلەرنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرۇۋەتتى. شۇ كۈنلەردە تەركىدۇنياچىلار ئىچىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن داۋالغۇشلار پەيدا بولدى. بولۇپمۇ تەركىدۇنياچىلىق يولى بىلەن ئەھلى دۇنياچىلىق يولى ئوتتۇرىسىدا ئىككىلىنىپ قالغان زور بىر تۈركۈم كىشىلەر خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ مەشھۇر نامۇ شۆھرىتى بىلەن ئەھلى دۇنياچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى، بۇ ھال خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ئىناۋىتىنى يەر بىلەن يەكسان قىلمۇەتكەن بولسىمۇ، بۇزرۇكۋارغا ئوچۇق - ئاشكارا نارازىلىق ئىپادىسىنى بىلدۇرۇشكە پېتىنالمايلا، تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ بىر مەھەل بېشىنى ئېچىگە تىقىپ جىم يۈردى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ تىنچلىق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تويىنىڭ تەييارلىقىنى كۆڭۈلدىكىدەك پۈتتۈرۈۋالدى - دە، ئۇزۇن ئۆتمەي ياركەنت ئېچىدىكى بارلىق رەسمە گۈزەرلەردە توي ناغرىسى ياڭراشقا باشلىدى. قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن توي تەنتەنىسىگە ئەھلى دۇنياچىلاردىن باشقا تەركىدۇنياچىلىق ھاياتىدىن بىزار بولۇۋاتقان بىر تۈركۈم كىشىلەرمۇ ئىختىيارسىز داخىل بولۇشقانىدى. پادىشاھلارنىڭ توي قائىدىسى بويىچە شەھەر ئىچىدىكى قىرىق رەستىدىكى قىرىق داش قازانغا ئوت قالاندى،

مەززىلىك ۋە خۇش پۇراقلىق پولۇلار لېگەن - لېگەنلەرگە ئۇسۇلدى ، كىشى-
لەر تەرەپ - تەرەپتە نەغمە - ناۋا ، ئۇسسۇل - مەشرەپلەرنى قاينىتىۋەتتى .
مۇقام ۋە مۇشائىرە سورۇنلىرى تۈزۈلۈپ سۇلتاننىڭ شەنىگە ھېسابسىز مەد-
ھىيە ۋە قەسىدىلەر ئوقۇلدى . چۈنكى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان « خانزا-
دىلەر چوقۇم خانزادىلەر ئىچىدىن نىكاھلىنىشى كېرەك » دېگەن ئەنئەنىۋى
قائىدىنى بۇزۇپ تاشلاپ خان جەمەتى تېشىدىكى بىلىم ئەھلى بىلەن نە-
كاھلانغانلىقى ئۈچۈن ھەرقانداق بىلىم ئەھلى ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇمالي
تۇرالمايتتى .

قوشنا خاندانلىقلاردىن كەلگەن سوۋغاتلار تەرتىپلىك ھالدا قوبۇل
قىلىنىپ تۇراتتى ۋە سوۋغات ئېلىپ كەلگەن ئېسىلزادىلەرگە كاتتا زىياپەت-
لەر بېرىلەتتى .

كاتتا تويغا قىرىق كۈن توشتى دېگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوردا قەل-
ئەسى ئىچىدىكى گۈلزارلىق ئىچىگە مۇقامچىلار ، سازەندىلەر ، ئەمىرزادە ،
تۆرە ۋە نازىنىنلار جەم بولدى . كەينى تەرەپتىكى پەشتاقتا سۇنايچىلار بە-
لەن ناغرىچىلار قاتار تىزىلىپ تۇراتتى .

ئۇزاق ئۆتمەي جاكارچى « ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان يېتىپ
كەلدى ! » دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئەڭ ئاۋۋال ئەمىرزادە-
لەر بىلەن كېنىزەكلەر سەپراس بولۇپ تۇردى . ئۇنىڭدىن كېيىن مۇقامچىلار
ھۇرمەت ئېھتىرام بىلەن ئورنىدىن تۇرۇشتى ، ئەكرەمجان قاتارلىق ئەمىر-
ئەشرەپلەر ھۇرمەت قاراۋۇلى يوسۇنىدا ئېھتىرام بىلەن تىك تۇردى . سۇ-
نايلار ئۇچ قېتىم ئۇزۇپ - ئۇزۇپ چېلىنغاندىن كېيىن سىپاھلار ئىككى تەرەپ-
تە سەپراس بولۇپ ، ئېھتىرام بىلەن تىك تۇرۇشتى . كېيىن ئابدۇرېشىتخان
بىلەن ئاماننسا خانىم ئىككى ۋەزىرنىڭ ھەمراھلىقىدا كىرىپ كەلدى . ئار-
قىدىنلا بۇزرۇكۋار بىلەن بىرنەچچە شۇ سورۇندا بۇزرۇكۋار تەنتەنىلىك
ھالدا نىكاھ ئوقۇدى . زامانىڭ شاھى بىلەن مۇقامچىسى بىر - بىرىگە چې-
تىلدى . خان ئايىم ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئاماننسانى تەڭ قۇچاقلاپ چې-

كسسگه سۆيۈپ قويدى.

گۈلزارلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا توي شەرپىگە ھەرقايسى خانداناللىقتىن كەلگەن ئۇسسۇلچىلار ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئەنئەنسى بويىچە ئۇسسۇللارنى ئورۇندىشىقا باشلىدى. ھەر خىل زىبۇ زىننەت ۋە ئېسىل كىيىم - كېچەكلەرگە پۈركەنگەن نازۇك بەدەن قىزلار مۇقام ساداسىغا تارانە قىلىپ، گۈللەر دەرىخىنى ئېچىدىكى كېپىنەكتەك پىرقىرىشاتتى. كۈلكە ۋە تەبەسسۇم سادالىرى ياڭرىماقتا ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ يېنىدا ئولتۇرغان بۇزرۇكۋار ئۇسسۇلچىلارغا قاراپ ئۆزىنىڭ شادلىقىنى باسالمايى ئاپىرىن ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئاپىرىن، نېمىدېگەن جەزىبدار رەقسلەر! ئاللا ياراتقان گۈزەللىكتىن بەندە ھۇزۇر ئالماق لازىمدۇر.

بىر چەتتە ئولتۇرغان خوجا پەخىردىن زەھەر يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ تاتىرىپ كەتكەن بولسىمۇ بۇ زۇكۋار ئۇنىڭغا پىسەنت قىلماستىن سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللا ئۆز بەندىسى ئۈچۈن ھەممىنى ياراتتى. ھەممىنى ئىنسان قىلدى، گۈزەللىك خەزىنىسىنى ئاچىدىغان ئەقىل - پاراسەتنىمۇ ئاتا قىلدى. بىز نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولمايمىز؟

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەلىكە ئاماننسا خانىم، قېدىرخان، خان ئايىم، ئەكرەمجان قاتارلىقلار بىر - بىرىگە رازىمەنلىك بىلەن قارىشىپ بۇزرۇكۋارغا چىن دىلىدىن رەھمەت ئوقۇشتى. مەرىكە تاماملانغاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى قوبۇلخانىسىغا تەكلىپ قىلىپ سەئىدىيە خاندانلىقى بەرپا قىلىنغاندىن بۇيانقى ئەھۋاللارنى تەپسىلىي بايان قىلدى. سۇلتان مەملىكەتنىڭ ھۇنەرۋەنچىلىقى، سەنئەت ۋە ئىلىم-ئىرفان، سودا-سېتىق، نەقلىيات ۋە مېمارىق ئىشلىرى ھەققىدە خارجى مۇلاقاتلار-مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە توختالدى.

مىرزا ئەبدۇبەكرى زامانىسىدا ئۇزۇن يىللار داۋاملاشقان جەڭ ماجىرا-
لىرى بىلەن ھەر خىل پاتپاراقچىلىقنىڭ كاساپىتىدىن دېھقانچىلىق -
چارۋىچىلىق ئىشلىرى ۋەيران بولغان ، بازارلاردا سودا - تىجارەت كاساد-
لىشىپ دۆلەت زەئىپلىشىپ ، ئاۋام خەلق تۇرمۇشى ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران-
چىلىققا ئۇچرىغانىدى . سۇلتان سەئىدخان مىرزا ئەبدۇبەكرىنى ئاغدۇرۇپ
تاشلاپ سەئىدىيە خاندانلىقىنى قۇرغاندىن كېيىن بۇ خىل ئىقتىسادىي
ۋەيرانچىلىققا خاتىمە بېرىش تەدبىرلىرىنى تۇزۇپ چىقىپ ، ئون يىلغىچە
دېھقان - چارۋىچىلار ۋە ھۈنەرۋەن - كاسىپلاردىن ئالىدىغان ھەرخىل ئال-
ۋان - ياساق ، باج — سېلىقلارنى ئېلىپ تاشلاپ ، دېھقان - چارۋىچىلار-
نىڭ ئېغىرچىلىقىنى يەڭگىللەتكەندىن تاشقىرى سۇ ئىنشائات ئىشلىرىنى
كەڭ كۆلەمدە راۋاجلاندۇرۇپ ، زەرەفشان دەرياسى بىلەن ئاقسۇ دەريا-
سى ئەتراپىدىن پايانسىز مۇنبەت ئېكىنزارلىقلارنى ئېچىپ ، خوتەن ، قەش-
قەر مۇزاپاتلىرىدىن ئاھالىلەرنى كۆچۈرۈپ كېلىپ تېرىلغۇ يەرلىرىنى كۆ-
پەيتىپ ئەلدە مولچىلىق ۋەزىيەتنى بارلىققا كەلتۈرگەنىدى . شۇنىڭدىن كې-
يىن بازارلار ئاۋاتلىشىپ ، دۆلەت خەزىنىسى كۆپەيىپ ، ئىقتىساد ياخشىلان-
غانىدى . بۇنىڭدىن تاشقىرى باغۋەنچىلىك ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ يار-
كەنت شەھەر ئېچىدە ۋە يېزا - قىشلاقلاردا سان - ساناقسىز باغ بىنا قىل-
دۇرۇلغانىدى . بۇ باغلار — ھەيدەرباغ ، جاھانباغ ، بېھىشباغ ، گۈلباغ ،
شامالباغ ، چىنەباغ ، تېرەكباغ ، ئىللىقباغ قاتارلىق نامىلار بىلەن مەشھۇر
ئىدى . بۇ باغلاردا ئالما ، ئانار ، نەشپۈت ، ئۆرۈك ، گىلاس ، جىنەسىتە ،
شاپتۇل ، توغاچ ، پىستە ، بادام ، ياڭاق ، ئالۇچا ، ئالىرات قاتارلىق ھەر
خىل يەل - يېمىشلەر ئۆستۈرۈلەتتى .

دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ قول - ھۈنەرۋەنچىلىك
بىلەن ئىچكى - تاشقى سودا ئىشلىرىمۇ راۋاج تاپقانىدى . گەرچە تەرەك-
دۇنياچىلارنىڭ سەركەردىلىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا قاتتىق توسال-
غۇلارنى پەيدا قىلىپ تۇرغان بولسىمۇ ئۇ ئەھلى دۇنياچىلىق يولىدا تەۋرە-

مەي مېگسپ سودا - ئىقتىساد ۋە ئىلىم - مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈشتە كۆپلە-
گەن يېڭىلىقلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغاندى. بازار سودا - سېتىق ئىشلىرىغا
كەلسەك سەئىدىيە خاندانلىقى دەۋردە ناھىيە، ۋىلايەت بازارلىرىدىن
باشقا نۇرغۇن يېزا بازارلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ھەپتىنىڭ ھەممە
كۈنلىرىدە نۆۋەت بىلەن بازار بولۇپ تۇراتتى. بازارلاردا سەئىدىيە خان-
دانلىقى نامىدىن چىقىرىلغان تەڭگە پۇللار ئىشلىتىلىدىغان بولۇپ، بۇ
پۇللار ئالتۇن، كۈمۈش ۋە قىزىل مىستىن قۇيۇلغاندى. بۇ پۇللارنىڭ نا-
مى «بىر پۇل»، «ئۈچ پۇل»، «بەش پۇل»، «بىر تەڭگە»، «بىر
تىللا» دېگەن قىممەتتە، ئىچكى بازاردىن باشقا قوشنا ئەللەر بازارلىرى-
دىمۇ ئايرىۋېلىشقا بولاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خاندانلىق تەۋەلىكى-
دە «پادىشاھلىق سودا كارۋىنى» تەسىس قىلغان بولۇپ، بۇ خىل سودا
كارۋانلىرى بىۋاستە خان ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولاتتى. تەمىناتىمۇ
ئوردا تەرىپىدىن بولاتتى. كارۋان باشلىقلىرىمۇ سۇلتان تەرەپتىن بەلگىلە-
نىدىغان بولۇپ، سودا كىرىمى ئوردا خەزىنىسىگە تاپشۇرۇلاتتى. سودا
كارۋانلىرى يۇقىرىقى ۋەقزىي چىنا، ماۋارا ئۇننەھر، خوراسان، ئىران،
ھىندىستان ۋە رۇم ئەللىرىگىچە باراتتى. سەئىدىيە خاندانلىقى دەۋرىدە-
كى ئىچكى - تاشقى بازارلاردا سېتىلىدىغان مالالارنىڭ كۆپلىرى مېتالچە-
لىق، توقۇمىچىلىق، كۆلالچىلىقتىن ئىبارەت قول ھۈنەرۋەنچىلىك مەھسۇلاتـ
لىرى بولۇپ، ئالتۇن، كۈمۈشلەردىن ئىشلەنگەن زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرى-
دىن ئالتۇن زىرە، ئالتۇن بىلەزۈك، ئالتۇن ھالقا، ئالتۇن قاداق، ئال-
تۇن ئۈزۈك، ئالتۇن جىيەك، ئالتۇن تاج، ئالتۇن لېگەن، ئالتۇن تەخسە،
ئالتۇن ساپلىق خەنجەر، ئالتۇن جام قاتارلىقلار؛ توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتـ
لىرىدىن بەقەسەم، كىمخاب، شايى، ئەتلەس، دۇردۇن، شاتۇار، چەكـ
مەن، گۈل رومال، سەگەز، يۈڭ چەكمەن، گىلەم قاتارلىقلاردىن ئىبارەت
بولۇپ، بۇ ماللار ئىچكى بازارلاردىن باشقا خارجى ئەللەردىمۇ خېرىدار-
لىق ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا تۇمۇردىن ياسالغان ئورغاق، كەتمەن، كە-

كه ، پالتا ، هەرە قاتارلىق مەھسۇلاتلارمۇ ئىچكى بازارلاردا كەڭرى سېتىلاتتى. چىنلىق ۋە ئەجنەبىي سودىگەرلەر قەشقەر ، ياركەنت شەھەرلىرىدىكى زور بازارلارغا كېلىپ كېتىپ تۇراتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇزرۇكۇارغا مەملىكەت ئەھۋالىنى ، خەلقنىڭ مەئىشىتىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ، بۇ ياش سۇلتانغا چىن كۆڭلىدىن ئاپىرىن ئوقۇپ پاتھە بەردى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ بۇزرۇكۇارغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە ، ئىككىنچى كۈنى ھۇجرىسىغا قايتا تەكلىپ قىلىپ خۇپىيانە ھالدا مۇددىئاسىنى بايان قىلدى.

— ھۇرمەتلىك بۇزرۇكۇارىم ،— دېدى سۇلتان ،— ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەدەم تەشرىپ قىلىشلىرى ماڭا زور ئىلھامبەخش ئاتا قىلدى. بۇنىڭغا چىن دىلىمدىن تەشەككۈر ئىزھار قىلىمەن.

بۇزرۇكۇار « رەچەت» دەپ تەكەللۇپ بىلدۇرگەندىن كېيىن سۇلتان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەگەر مۇۋاپىق كۆرسىلە مەن ئۆزلىرىگە قول بېرىپ مۇرىت بولۇشنى خالايمەن ،— دېدى ۋە يەنە ئۆزلىرىنىڭ دىيارىمىزدا ئىستىقامەت قىلىپ ، ئوردا شەيخۇلئىسلامى لاۋازىمىتىدە بولۇشلىرىنى تەۋسىيە قىلىمەن!

بۇزرۇكۇار بىر ئاز ئويلىنىپ:

— جانابلىرىنىڭ بىزگە مۇرىت بولۇپ ، قول بېرىشلىرى بىز ئۇچۇن شەرەپ ،- دېدى ،— لېكىن ئوردا مۇلازىمىتىدە بولۇش ھەققىدىكى ئىلتىپاتلىرىنى قوبۇل قىلىشقا ئاجىزمەن. چۇنكى پېقىر مەككەئى مۇكەررەمدىن بۇ تەرەپكە يولغا چىققاندا ، توقسان توققۇز مىڭ ماشايىخلارنىڭ سەرۋەرى ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازى مازىرىغا كۆڭلۇم مايىل بولغانىدى. مەن ئاستىن ئاتۇشقا بېرىپ ھەزرىتى سۇلتانىنىڭ تەۋەججۇھلىرىدا بولمىسام بولمايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن باشقىلاردىن شەيخۇلئىسلاملىقنى تارتىۋالسام تېخىمۇ ئوبدان بولمايدۇ.

سۇلتان ئويلىنىپ بۇزرۇكۇارنىڭ سۆزىگە ماقۇل بولغان ھالدا بېشىنى

لىكشتىپ قويدى. شۇ كۈنىلا سۇلتان ئابدۇرېشتخان ۋە ئوردا ئەھلىنىڭ بۇزرۇكۇارغا مۇرىت بولۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ رەسمىيەت بېجرىلدى. بۇ خەۋەر پۈتكۈل خاندانلىق تەۋەلىكىگە ئاڭلانغاندا تەرەپ - تەرەپلەردىن كېلىپ خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۇارغا مۇرىت بولغانلارنىڭ سانى ھەسسىلەپ ئاشتى، ھەتتا ئەسكەرلەر ئىچىدىمۇ خوجا پەخرىدىنىدىن قول ئۈزۈپ بۇزرۇكۇارغا قول بېرىشكەنلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان بۇزرۇكۇارنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەتلەرنى بېرىپ، كۆپ تەشەككۈرلارنى ئىزھار قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ئاتۇشتكى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىغا يولغا سېلىپ قويدى. كەينىدىنلا تويىنى تەبرىكلەپ كەلگەن چوڭ ئوغلى ئابدۇللېتىپخانىمۇ ئاقسۇغا يولغا سالدى.

سۇلتان ئامانىسا بىلەن توي قىلىپ بىر ئايدەك ۋاقىت ئۆتكۈچە ئوردا ئىچىدىكى ھايات خاتىرجەم داۋاملاشتى، لېكىن بۇ خىل تىنچلىق ئۇزۇنغا بارمىدى: بىر كۈنى سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئوردا ئەركانلىرىنى يىغىپ كېڭەش قىلىۋاتقاندا ئاقسۇ تەۋەلىكىدىكى ئۇچ قەلئەسىدىن چاپارمەن كەلدى ۋە دەرھال بىر پارچە خەتنى سۇلتانغا سۇندى. سۇلتان يۆگەم قىلىپ ئورالغان مەكتۇپنىڭ يېپەك بوغقۇچىنى يېشىپ خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى - دە، ئوقۇغانسېرى قەغەز تۇتقان قوللىرى ئىختىيارسىز تىترەپ كەتتى. ئۇ خەتنى ئالىقىنى بىلەن سىقىمداپ تەخت ئۈستىدە بىر ھازا خامۇش ھالەتتە ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ ھالەتنى كۆرگەن ئوردا ئەمرلىرى ھەيران قالغىنىدىن كۆزلىرىنى سۇلتانغا تىككەن پېتى تاشتەك قېتىپ قېلىشتى. پۈتكۈل ئوردا ئىچىدە گۈرىستان جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن سەردار ئەكرەمجان جىمجىتلىقنى بۇزۇپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا بېرىپ پەس ئاۋاز بىلەن «ئەزىز شاھىم، نېمە ئىش بوپتۇ؟» دەپ سورىدى. سۇلتان قولىدىكى مەكتۇپنى ئەكبەرجانغا بەردى - دە، تەختتىكى يۆلەنچۈكىگە يۆلىنىپ كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئوردا ئەمرلىرى

مەكتۇپنى قولدىن قولغا ئېلىپ ئوقۇپ شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ ئۈچ قەلئەسىدە يوشۇرۇن سۈيقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئۇقۇپ ئىختيارسىز كۆز يېشى قىلىشتى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن سۇلتان لېۋىنى لېۋىگە چىشلەپ ئۆزىنى توختىتىپ، قەددىنى رۇسلاپ تەخت ئۈستىدىن چۈشۈپ ئوردا ئەمرلىرىگە بىر - بىرلەپ نەزەر تاشلىدى. ئوردا ئەمرلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆزى ياش ئىدى.

— ئەزىز بۇرادەرلىرىم، — دېدى سۇلتان بوغۇق ئاۋاز بىلەن، — تاجۇ تەختىمىزنىڭ دۈشمەنلىرى بىزگە تىغ كۆتۈردى، بەزىلەر ئۈچ تۆرىلىرىنى قۇتىرىتىپ غەلىيان كۆتۈرۈپ ئوردىمىزنىڭ ئاقسۇ ۋە ئۇچىتا تۇرۇشلۇق ۋالىيسىنى شۆھبەت قىلدى، ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشى خاندانلىقىمىزغا جەڭ جاكارلىغانلىقىدىن بېشارەتتۇر.

— ھۈرمەتلىك شاھىم، سەلتەنەتلىك تاجۇ تەختىمىزنى قوغداش يولىدا جەڭگە ئاتلىنايلى، ئىجازەت بەرسىلە، — دېدى ئەكرەمجان سۇلتان ئالدىدا تىك تۇرۇپ. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەخت ئۈستىدىن چۈشۈپ ئۇيان - بۇيان مېڭىپ جىددىي ئويلانغاندىن كېيىن بېشىنى چايقاپ قويدى - دە، ئوردا مەجلىسىنى ۋاقتىنچە توختاتتى. شاھزادە ئابدۇللېتىپخانىڭ ئۆلۈم خەۋىرى تارالغان ھامان خان ئايىم بىلەن چۈچۈك خانىم بىر نەچچە كېچە يىغا - زارە قىلىپ ئۇخلىماي چىقتى. ئامانىنسامۇ قاتتىق ئېچىندى، لېكىن ئامال قانچە...

سۇلتان ئوردىدىن ئادەم ماڭغۇزۇپ شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ جەسىتىنى ئەكەلدۈرۈپ، چوڭ نەزىر ئۆتكۈزۈپ، ئالتۇن مازاردىكى سۇلتان سەئىدخاننىڭ قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا دەپنە قىلدى. ئۈچ تەرەپتىكى ۋەزىيەت تېخىمۇ ئېغىرلاشقانىدى. ھەر كۈنى شۇم خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى. ئىش جەڭ بىلەن ھەل قىلمىسا بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەنىدى. سۇلتان ئۆزى بۇاستە ئەسكەر تارتىپ چىقىش قارارىغا كەلدى. يولغا چىقىش ئالدىدا پايتەختتىكى ئامانلىقنى ئەكرەمجان سەردارغا تاپشۇردى ۋە ئۆزىنىڭ بىر

يۇرۇش مەخپي رىجالىرىنى سۆزلەپ بېرىپ ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ھەر خىل ئىشلارنىڭ چارە - تەدبىرلىرى ئۈستىدە مۇزاكىرە قىلىشۇالدى . ئارقىدىن ئامانىسا خېنىم بىلەن ئايرىم خوشلىشىپ ، ئوردىنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرىدى ۋە ئاخىرىدا :

— مەن بۇگۈن جەڭگە ماڭىمەن. شۇنى ئۇنتۇمغايلىكى ، ھەرقانداق شارائىتقا دۇچ كەلگەندىمۇ ئوردىدا قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنىش لازىم ، بۇنى ئەكرەمجانغىمۇ ئالاھىدە جېكىلەيمەن ،— دېدى .

— ئوبدان شاھىم ،— دېدى ئامانىسا ئېگىلىپ تۇرۇپ .

9 - باب

قۇياش نەيزە بويى ئۆرلىگەن مەزگىلدە سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدە ئۇزۇن سۈنايلار بىر نەچچە قېتىم ئۇزۇپ - ئۇزۇپ چېلىنغاندىن كېيىن ، دەرۋازا ئېچىدىن نەچچە مىڭلىغان مىلتىق ، نەيزە ، قىلىچ ، قالقان تۇتقان ئاتلىق لەشكەرلەر سەپ - سەپ بولۇپ چىقىپ كېلىشتى - دە ، خەندەك بويىدىكى چوڭ يول بويلاپ ئالغا يۈرۈپ كەتتى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ساۋۇت كىيگەن ھالدا سەپنىڭ ئالدىدا ماڭغانىدى . ئەسكەرلەر سېپىل دەرۋازىسىدىن چىقىپ بولغاندىن كېيىن سۇلتاننىڭ بۈيرۇقىغا بىنائەن توختاپ ، ئۇزاتقىلى چىققان ئاتا - ئانىلار ۋە قېرىنداشلار بىلەن خوشلاشتى . ئوردا ئەمرلىرى بىلەن شەھەر ئاھالىلىرى لەشكەرلەرگە ئاق يول تىلەپ پاتھە بەردى ، ئاندىن كېيىن خان ئايىم سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى . ئۇ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ « خۇدايا ، ئۇلۇغ پەرۋەردىگارا ، ئوغلۇمنى ھەر جەڭدە غالىب قىلغايسەن ، دۈشمەنلەرنىڭ زىيان - زەخمەتلىرىدىن ساقلىغايسەن » دېدى ۋە ئۆزىنى باسالماي ئۆكسۈپ يىغلاپ تاشلىدى . باشقىلارمۇ خان ئايىم بىلەن تەڭ يىغا - زارە قىلىشتى .

— خان ئانا ، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسلا ،— دېدى سۇلتان ،— خۇدا بۈيرۇسا جەڭنى تېز تاماملاپ زەپەر بىلەن قايتىمەن .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ بولۇپ ئۆز دەستىسى بويىچە سەپراس بولۇپ تۇرغان لەشكىرىي قىسىم بىلەن ئەمىر لەشكەر ، ئەمىر سەردارلارنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدى .

سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ لەشكىرىي قۇرۇلمىسى ئەينى دەۋردىكى ما-

ۋارا ئۇننەھر ، خوراسان ۋە بابۇرىلار خانلىقلىرىنىڭ ھەربىي ـ لەشكىرىي تىزىمىغا ئوخشاپ كېتەتتى . لەشكەرلەر دەستە ، توپ دېگەن قىسىملارغا بۆ- لۈنەتتى ، ئەمر لەشكەر ، ئەمر سەردار ، سەردار دېگەن ھەربىي مەنسەپ- لەر بار ئىدى . ئەمر لەشكەرنىڭ قول ئاستىدىكى تارماق قوشۇنداا ئونبە- شى ، ئەللىكبېشى ، يۈزبېشى ، مىڭبېشى دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ـ كىچىك ھەربىي ئەمەلدارلار بار بولۇپ ، ئونبېشى ئەللىكبېشىغا ، ئەللىكبېشى يۈز- بېشىغا يۈزبېشى مىڭبېشىغا ، مىڭبېشى سەردارغا ، سەردار ئەمر سەردار- غا ، ئەمر سەردار بولسا بىۋاستە ئەمر لەشكەرگە ئىتائەت قىلاتتى . ئەمر لەشكەر بىر پادىشاھقا ئىتائەت قىلاتتى . بۇ قوشۇن ئاساسەن ئۇچ چوڭ تارماقتا بۆلۈنگەن بولۇپ ، بىرىنچىسى سەئىدىيە خاندانلىقى ئوردىسىدە- كى ئوردا لەشكەرلىرى ئىدى ، سانى بەشمىڭدىن ئارتۇق ئىدى . بۇ قو- شۇننىڭ باشلىقى سەردار دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ ئۇنىڭ ۋەزىپىسى خان- دانلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھۆكۈمرانى بولغان پادىشاھنى ، پايتەختنى ۋە ئور- دا ئامانلىقىنى ساقلاشتىن ئىبارەت ئىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ياساۋۇل بېشى ، شاغاۋۇل بېشى ، پانساد بېشى ، قۇر بېشى دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ـ كىـ چىك ھەربىي ئەمەلدارلار بار بولۇپ ، ئەڭ كىچىك ئەمەلدار ئون بەش ئەسكەرنى باشقۇرىدىغان قۇر بېشى دېيىلەتتى . قۇر بېشىدىن باشلاپ قاتلامۇ قاتلام ئۆزىدىن يۇقىرى ئەمەلدارغا ئىتائەت قىلاتتى . پانساد بې- شى قىلىچۇازلىق ماھىرى بولۇپ ، ئوردا لەشكەرلىرىنىڭ چەۋەندازلىق مەشـ غۇلاتىغا مەسئۇل ئەمەلدار ۋە ئۇستاز ئىدى . پادىشاھ شىكارغا چىققاندا ، جەڭگە ئاتلانغاندا پادىشاھنى مەخسۇس قوغدايدىغان ئادەملەرنى مۇشۇ قوشۇندىن چىقىراتتى .

بۇ قوشۇننىڭ ئىككىنچى تارمىقى سەئىدىيە خاندانلىقى تەۋەلىكىدىكى ۋىلايەتلەردە ۋە مۇھىم قونچىلار ① دا تۇرىدىغان ئەسكىرىي قوشۇنلار-

① قونچى— سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئەسكەر تۇرغۇزىدىغان بەلگىلىك ئورنى .

دىن ئىبارەت بولۇپ ، بۇ قوشۇن ئاساسەن ئۆز دائىرىسىدىكى جايلارنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشتىن ئىبارەت ئىدى. سانى تۆت مىڭ ئەتراپىدا بولاتتى. بۇ قوشۇننىڭ ئۇچىنچى تارمىقى پادىشاھلىق قوشۇن دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ قوشۇن پۈتۈن دۆلەتلىك مۇنتىزىم قوشۇن بولۇپ ، سانى ئون بەش مىڭ ئەتراپىدا بولاتتى. بۇ قوشۇن بىۋاسىتە خانىنىڭ ئىلكىدە بولۇپ ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى خانىنىڭ يارلىقىغا بىنائەن ئەمرىنىڭ قوماندانلىقىدا تاشقى دۈشمەندىن مۇداپىئەلىنىشتىن ئىبارەت ئىدى. لەشكەر تەركىبى ئوڭ قول سەپ ، چەپ قول سەپ ، ئوتتۇرا سەپ ، ئارقا سەپ بولۇپ ، تۆت قىسىمغا بۆلۈنەتتى. ئوڭ قول سەپنىڭ ۋەزىپىسى جەڭ بولۇشتىن بۇرۇن دۈشمەن تەرەپنىڭ ئەسكەر كۈچى قورال - جابدۇق ئەھۋاللىرى بىلەن دۈشمەن ئىستىھكامىنىڭ ئورۇنلىشىش ئەھۋالىنى چارلاپ - ئېنىقلاپ ئەمر لەشكەرگە ئېنىق مەلۇمات بېرىش ئىدى. چەپ قول سەپ بەلەن ئوتتۇرا سەپ ھەل قىلغۇچ جەڭنى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى. ئارقا سەپ جەڭ مەيدانىنىڭ ئارقا سېپىنى قوغداشتىن باشقا جەڭ مەيدانىغا يەم - خەشەك ۋە قورال - جابدۇقلارنى يەتكۈزۈپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى. بۇ مۇنتىزىم قوشۇننىڭ ئاساسلىق ئىشلىتىدىغان قورال - سايمانلىرى قارا ملتىق ، نەيزە ، ئوقيا ، قىلىچ ، قالقان ، ساۋۇت ، دۇبۇلغا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ ، بۇ قوشۇننىڭ ئىچىدە ئاتلىق ئەسكەرنىڭ سانى كۆپرەك ئىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان نۆۋەتتىكى جەڭدە خاندانلىقنىڭ ھەربىي كۈچىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن دۆلەت مۇنتىزىم قوشۇنى بولغان پادىشاھلىق قوشۇنىنى ئىشقا سېلىپ ، ئوردا ئىچىدىكى مۇھىم ئەربابلاردىن باشقا ئۆزىنىڭ ئەڭ سادىق نۆۋۈكىرى ھەم پانساد بېشى ئەلى باتۇرنى ۋە ئوردا لەشكەرلىرى ئىچىدىكى بىر بۆلۈك چەۋەندازلارنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ چىققاندى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تۆت سەپلىك قوشۇننى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن مەلۇم بىر پىكرىنى كۆڭلىگە پۈككەن ھالدا يە-

راق بىر نۇقتىغا كۆزىنى تىكتى.

ئۇ بېشىغا دۇبۇلغا ، ئۇستىگە ساۋۇت كىيىپ ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن كۈمۈش ساپلىق قىلىچ ئېسىپ ، ئىگەر - جابدۇقلىرى ئالتۇن ۋە لەئىل يا- قۇتلاردىن ئىشلەنگەن تورۇق ئاتنى مىنىپ سەپ ئالدىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇ- راتتى.

تورۇق ئارغىماق بويىنىنى ئۇزۇن سوزۇپ ، قۇيرۇقىنى ئويناتىپ چاپچىپ تۇراتتى. سۇلتان لەكمىك - لەكمىك لەشكەرلەر سېپىگە قاراپ يولغا چە- قىشقا پەرمان قىلدى. لەشكەرلەر قوشۇنى خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك تەۋ- رەپ قوزغالدى. ئۇلار يول بويى توختىماستىن ئاتۇشقا كېلىپ ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىغا چۈشتى. بۇغراخاننىڭ روھىغا ئاتاپ نەزىر ئۆتكۈزدى. لەشكەرلەر بۇ يەردە ئىككى كۈن ئارام ئالدى. شۇ ئىك- كى كۈن ئىچىدە سۇلتان خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار بىلەن كەڭ - كۇشادە مۇڭداشتى. ئوغلىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىنى سۆزلەپ بەردى ۋە بۇزرۇكۋاردىن لەشكەر تارتىپ ئەلنى تىنچلاندۇرۇشقا دۇئا ئالدى. بۇز- رۇكۋار قان تۆكۈلۈشتىن ئەنسىرىگەن بولسىمۇ يەنىلا سۇلتانغا ۋە تامامى لەشكەرلەرگە «بارچە دۇشمەنلەرنى بەردۇق ساڭا ، ئىختىيارىڭ قانچىدۇر بەرگىل جازا» دەپ پاتمە بېرىپ يولغا سېلىپ قويدى. سۇلتانىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى تېز سۈرئەتتە بەش كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن ئاقسۇ دەريا ساھىلىغا يېتىپ كەلدى. دەريا ساھىلىدا چېدىر - بارگاھلار قۇرۇلدى. خاندانلىقنىڭ ئاقسۇدىكى ئەمەلدارلىرى ئەسكەرلەرگە ئوزۇقلۇق ، ئات - ئۇلاغلارغا يەم - خەشەكلەرنى تەل قىلىپ تۇرۇشقانىدى.

سۇلتان دەريا بويىدا تۇرۇپ يېراق - يېراقلارغا نەزەر سالدى. تىم- تاس ھالەتكە كىرگەن ئەزىم دەريانىڭ يېراق تەرىپىدىن چېكىنىۋاتقان بىر قارا كۆلەڭگە ئاستا - ئاستا يوغىناپ كېيىن قۇشقاچتەك ، قاغىدەك بولۇپ كۆرۈ- نۈپ يېقىنلاپ كەلدى. بۇلار بىر توپ ئاتلىق كىشىلەر بولۇپ ئەڭ ئالدىدا بېلىگە ئالتۇن نەقىشلىك قىلىچ ئاسقان ، ئۇستىگە ئېسىل قارا مەخمەلدىن

تون كيگەن قەددى ـ قامەتلىك بىر ئېسىلزادە كېلىۋاتاتتى. بۇ كىشى قـ
ىبق ياشلارغا كىرىپ قالغان خوجا ئابدۇللا ۋەزىر بولۇپ ئۇنىڭ كەينىدە
مىرزا مۇھەممەت بارلاس ، مۇھەممەت كوراگانى ، مىرزا ئەلى تاغاي قاتار-
لىق ئون نەچچە بەگزادە ۋە ئەمىرزادىلەر بار ئىدى. ئۇلار شاھزادە ئاب-
دۇللېتىپخان قازا قىلغان جەڭ مەيدانىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قايتىپ كېلىش-
كەنىدى. ئۇلار سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى ۋە ئۆزلـ
ىرى ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىشتى. تىمتاس دەريا بويىدا تەبـ
ئىي ھالدا ھەربىي كېڭەش شەكىللەنىدى. بولغۇسى جەڭنىڭ پىلانلىرى
غۇلغۇلا قىلىنىدى.

سۇلتان سەئىدىخان بەرپا قىلغان سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ زېمىن تە-
ۋەلىكى شىمالدىن بالقاش كۆلى ئەتراپىدىكى پايانسىز زېمىنلاردىن تاكى
ئىسسىق كۆل ئەتراپى ۋە پۈتكۈل يەتتەسۇ ئۆلكىلىرىگىچە سوزۇلغان بولۇپ
شەرقىي شىمالدىن ئىلى ، تارباغاتاي ، قۇمۇل ، تۇرپانلارغىچە ، غەربىي
جەنۇپ تەرەپتىن قەشقەر ، خوتەن ، بەدەخشان ، كەشمىرلەرگىچە سوزۇلغا-
نىدى. سەئىدىخان ئادىللىق بىلەن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بولغاچقا ، خان-
دانلىق تەۋەلىكىدىكى كۆپ جايلار تىنچ ئۆتكەن بولسىمۇ بالقاش كۆلى
بىلەن ئىسسىق كۆل ئەتراپىدا ياشايدىغان كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر ۋە
ئېلەتلەر ئوتتۇرىسىدا داۋاملىق يايلاق تالىشىش ماجىرالىرى يۈز بېرىپ
تۇراتتى. سۇلتان سەئىدىخانىنىڭ كۆپ ۋاقتى بۇ تەرەپكە كېلىپ جېدەل
سوراش بىلەن ئۆتىۋېتىپ دۆلەت ئىشلىرىغا دەخلى يەتكەچكە ھىجرىيە
928 ـ يىلى شاھزادە ئابدۇرېشىتخاننى سۇلتان مەرتىۋىسى بىلەن بال-
قاش كۆلى بىلەن ئىسسىق كۆل ئەتراپىدىكى زېمىنلارنى باشقۇرۇدىغان
ئومۇمىي ۋالى قىلىپ بەلگىلەپ ، مىرزا ئەلى تاغاينى ئۇلۇس بېگى ، لەشـ
كەر بېگى مەرتىۋىسى بىلەن ئابدۇرېشىتخانغا نايىپ قىلىپ بەلگىلەنىدى.
ئۇ چاغلاردا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كۆپرەك ئاقسۇ ۋە ئۇچ قەلئەسىدە
تۇرۇپ بۇ كەڭرى زېمىندا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بولسىمۇ ماجىرا چىققان

مەزگىللەردە ئۆزىنىڭ ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئىسسىقكۆلنىڭ غەربىدىكى قوچقار دېگەن جايغا كېلىپ ئۇزاق مۇددەت تۇرۇپ قالاتتى. بەزىدە ماجىرا پەۋقۇلئاددە ئۇلغىيىپ كەتكەن چاغلاردا سۇلتان سەئىدخان بىر تۈركۈم ئوردا ئەمىرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ پايتەخت ياركەنت قەلئەسىدىن قوچقارغا كېلىپ ئابدۇرېشىتخانغا يار - يۆلەك بولۇپ جېدەل - ماجىرانى ھەل قىلىشىپ بېرىپ، بەزىدە قوچقاردا، بەزىدە ئاقسۇدا قىشلاپ قالاتتى.

سۇلتان سەئىدخان ئالەمدىن ئۆتۈپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەختكە چىققاندىن كېيىن بالقاش ۋە ئىسسىقكۆل ئەتراپىدىكى زېمىنلار ھەق نەزەرخان ۋە نەۋرۇز ئەھمەدخان ئىسىملىك ئىككى تۆرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا قالغان بولۇپ نەۋرۇز ئەھمەدخان باشتىن - ئاياغ سەئىدىيە خاندانلىقىغا سادىق بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەق نەزەرخان خوجا پەخىردىن قاتارلىق مۇخالىپەتچىلەرنىڭ كەينىگە كىرىپ كەينى - كەينىدىن ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۆزىنى خاندانلىققا ئىتائەت قىلمايدىغان، باج - سېلىق تۆلىمەيدىغان مۇستەقىل خان قىلىپ تىكلىۋالغاندى. شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ئاقسۇغا كېلىپ بۇ جايلارغا ئومۇمىي ۋالىي بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن بىر نەچچە قېتىم ھەق نەزەرخان بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ھەق نەزەرخان شاھزادىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىنى يولسىزلارچە تۆتۈپ قالدى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن شاھزادە ئابدۇللېتىپخان ھەق نەزەرخانغا ھۇجۇم قىلىپ نۇرغۇن ئادەملىرىنى ئەسىرگە ئېلىپ ناھايىتى نۇرغۇن مال - دۇنياسىنى ئولجا ئالدى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن ھەق نەزەرخان ئۆزىنى قوللايدىغان بىر بۆلۈك قازاق، قىرغىز تۆرىلىرى بىلەن بىرلىشىپ شاھزادە ئابدۇللېتىپخانغا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشنىڭ تەييارلىقىغا چۈشتى. بىر كۈنى ئابدۇللېتىپخاننىڭ دەل مۇشۇ دەريا ساھىلىغا شىكارغا كەلگەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ شاھزادىگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىدى. ھەق نەزەرخاننىڭ قىرغىز قازاق لەشكەرلىرى باستۇرۇپ كېلىپ شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننىڭ ئازغىنا مۇھاپىزەتچىلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، شاھزا-

دىنى ئېغىر يارىدار قىلدى. شاھزادە قانسىراپ جان ئۈزدى ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەزىم دەريادىن تېخىچە كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇراتتى. ئەمىرزادىلەرمۇ سۇلتاننىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ سۇلتاننىڭ يېنىدا جىم تۇرۇشاتتى.

— موللا مۇھەممەت كوراگانى، — دېدى سۇلتان توپ ئىچىگە قاراپ.

— خوش ھەزرىتىم، — دېدى بېشىغا سەلپۈچ تۇماق كىيىپ ئۇستىگە شايى سەللا ئورىۋالغان ئوتتۇرا بوي، ياپىلاق يۈزلۈك بىر يىگىت سۇلتانغا ئېگىلىپ.

— سىز شۇ جەڭ ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىققانلارنىڭ بىرى ئىكەنسىز، ئېيتىڭا، ئوغلۇم شېھىت بولغاندىن كېيىن بۇ يەردە يەنە نېمە ئىشلار بولۇپ ئۆتتى؟

— ھەزرىتىم، — دېدى موللا مۇھەممەت كوراگانى، — شاھزادە قازا قىلىپ ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ھەق نەزەرخان قازاق، قىرغىز قەبىلىلىرىدىن شاھزادە ئابدۇللېتىپخان تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن يۈز نەچچە ئادەمنىڭ پۇتىنى تىزىدىن كېسىپ تاشلىدى. ئۇ چاغدا مەن ئۈچ ھەمراھىم بىلەن مۇشۇ توغراقلىقتا يوشۇرۇنۇپ ياتقانىدىم...

سۇلتان كۆزلىرىنى يەنە ئەزىم دەريىغا تىكتى - دە، چوڭقۇر خىيالغا چۆككەن ھالدا پەرمان قىلدى.

— موللا مۇھەممەت كوراگانى، سىز دەرھال مېنىڭ نامىمدىن ئىككى پارچە مەكتۇپ يېزىپ بىرىنى ھەق نەزەرخانغا تاپشۇرۇڭ، يەنە بىرىنى نەۋرۇز ئەھمەدخانغا تاپشۇرۇڭ. مەكتۇپنى چەۋەندازىم ئەلى باتۇر ھەق نەزەرخانغا يەتكۈزسۇن، نەۋرۇز ئەھمەدخانغا يېزىلغان ئىككىنچى مەكتۇپنى سىز يەتكۈزۈڭ...

سۇلتان ئاتقا مىنىپ ئەمىرزادىلەر بىلەن دەريا ساھىلىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن دەريا ئەتراپىدىكى قۇملۇق

ئۇستىده كېسىپ تاشلىۋېتىلگەن ئادەم پۇت-قوللىرىنى ئۇچرىتىپ توختاپ قېلىشتى. سېسىپ كەتكەن ئادەم پۇتلىرىنىڭ ئارىسىدا چۈشىلار ۋە قۇرت-قۇمۇسقىلار غۇيۇلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. يىراقتا سېغىزخانىلار بىلەن قاغا - قۇزغۇنلار ۋاقىلدىشىپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ قانات - قۇيرۇقلىرى بىلەن تۇمشۇقلىرىغچە قانغا بويالغان بولۇپ، سېسىق قان پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلاتتى.

نەگە قارىسا قان، ھەممە ياقنى پاجىئەلىك قان مەنزىرىسى قاپلاپ كەتكەنىدى. سۇلتاننىڭ يۈرىكى گويا ئوت يالقۇنى ئىچىده كۆيۈۋاتقاندەك ئېچىشتى. دەريا ئۇنسىز، بوش دولقۇنلاپ ئېقىپ تۇراتتى. سۇلتان دەريانىڭ قارىغانسېرى ئۇنىڭ يۈرەك تارىلىرى ئۇنسىز جارانلاپ دەريا شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى: «ئاھ رەھىمسىز دەريا، سەن ئۆز ۋاقتىدا بۇ قەدەر رەھىمسىز ئەمەس ئىدىڭغۇ؟ سەندە قان ئاقماستىن، بەلكى ئىنسانغا جان ئاتا قىلىدىغان شەرىەت سۇلار ئاققانئىدىڭغۇ؟»

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئاتىسى سەئىدخان ھايات ۋاقتىدا بۇ زېمىنىدا ۋالىي بولۇپ تۇرغان ۋاقتىنى ئەسلىدى.

«قېنى سەندىكى مېھر - شەپقەت، قېنى سەندىكى بەخت - سائادەت؟» ئۇنىڭ يۈرەك قەلبى تېخىمۇ دولقۇنلىنىپ ئەزىم دەريادەك ئەۋج ئۇرۇشقا باشلىدى. «ئى ئەزىم دەريا، ئەمدى مەندىن رەنجىمە، مەن ئۆتكۈر زۇلپىقارىم بىلەن يۈرەك باغرىڭنى پارە - پارە قىلىپ تاشلايمەن.» ئۇنىڭ كۆزى بىردىنلا يىراق تاغلارغا چۈشتى: «ئى جاھالەت تاغلىرى، سەن تۇمەنلىگەن مەزلۇملارنىڭ بېشىغا تۇگىمەس زۇلمەت تاشلىرىنى ياغدۇرىسەن. سېنىمۇ تاسمىدەك تىلىپ تاشلايمەن...»

سۇلتان بارىگاھقا قايتىپ كېلىپمۇ ئارام تاپالمىدى، پۈتى كېسىلگەنلەرنىڭ ئاھۇ زارلىرى ئۇزاققىچە قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ، چۆللۈكتە سېسىپ كەتكەن ئىنسان بەدىنى كۆز ئالدىدىن كەتمىدى.

جەڭ مەيدانىدا ، جەڭ ئالدىدىكى جىمجىت كېچىدە ، جەڭگاھ گۈل-خانلىرىنىڭ يۇرۇقىدا ، كور دەرۋىش مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرىنىڭ جەڭنامە سۆزلىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئۇنى سۇلتان ئاتۇشتىن ، خوجا مۇ-ھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ يېنىدىن ئۆزىگە قوشۇۋالغانىدى . ئاشۇ كور دەرۋىشنى نېمىشقا جەڭ مەيدانىغا ئېلىپ كەلگەنلىكىنى سۇلتان ئۆزىمۇ چۈ-شەنمەيتتى . بەلكىم ئۇستازى بولغانلىقتىندۇر ، بەلكىم ئۇنى بېقىشنى كۆز-لىگەنىدۇر ... مانا ئۇ ئاشۇ جەڭگە يارامسىز ئاشۇ ئادەم ، گۈلخان يورۇقى-دا لەشكەرلەرگە ئاجايىپ بىر تارىخنى سۆزلىمەكتە . سانسىز جەڭلەر ، دەريا - دەريا قانلار بەدىلگە تىكلەنگەن بىر ھاكىمىيەتنىڭ تارىخنى سۆز-لىمەكتە . بۇۋىلار ، ئاتىلار تىكلىگەن ئاشۇ سەلتەنەتنى قوغداشنىڭ ، مۇس-تەھكەملەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى سۆزلىمەكتە . ئۇنىڭ ئاۋازى دەريا ساھىلىدا يېراق - يېراقلارغا كەتمەكتە .

— ھىجرىيە 884 - يىلى ، ئەبۇ بەكرى ئۆزبېكنىڭ ئۆگەي ئاتىسى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر شاھ نامىدىن بىر يالغان مەكتۇپ ياساپ ، مىرزا ھەي-دەرنىڭ تەۋەلىكىدىكى ياركەنت سۇلتانى ئەھمەدخاننى يەنىي سۇلتان سە-ئىدخاننىڭ ئاتىسىنى تەختتىن ئۆرۈۋەتمەكچى بولۇپ ، خۇپىيانە ئەسكەر توپلاپ كەلدى ،— دەيتتى ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ ،— بۇ چاغدا سۇل-تان ئەھمەدخان تاتار - تاسقىما دېگەن يەرگە ئون بەش كۈنلۈك شكارغا كەتكەنىدى ، شەھەرنى ئىداره قىلىپ تۇرۇشقا شەھەر بېگى نەزەر مىرزىنى قالدۇرغان بولۇپ ، بۇ ئىشنى ئالدىن پەملىگەن مىرزا ئەبۇ بەكرى تۇن يې-رىم بىلەن قەلئە ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ نەزەر مىرزىنى ئۆلتۈردى . ئەھ-مەدخان ئوۋغا چىققان يېرىدە بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ شەھەرگە كىرمەيلا يەتتە يۈز نۆكىرى بىلەن ئاقسۇغا ،— مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ قېشىغا قايتىپ كەلدى . بۇنى ئاڭلىغان ياركەنت خەلقى شەھەرگە سەلدەك ئاقتى ، يۈرت-نىڭ ئاقساقاللىرى جەم بولۇشۇپ مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ سالام بەردى : ئېيتىلەركى : « ئى مىرزا ئەبۇ بەكرى ، شەھەرنى جەڭگى -

جېدەلسز ئېلىپسز ، راۋامدۇر ؟ ئسلام پادىشاھىغا سۈيقەست قىلىپ پا-
دىشاھ بولمىقىڭز تۈز كورلۈق ئەمەسمۇ ؟ » مىرزا ئەبۇ بەكرى ئېيتتىلەركى :
« مەن خوجا ئەھرارنىڭ ئەمرى بىلەن كەلدىم » دېدى . يارکەنت خەلقى
دېدىكى : « كۆڭلىڭز قالسا ھەزرەتخاندىن قالغاندۇر ، بىزنىڭ ئەزىزلە-
رىن ئەمەس ، بۇ مەملىكەتلەر خوجىلارنىڭ يۇرتى ئەمەس ، خوجا مۇھەم-
مەت فىزالىدىننىڭ ① يۇرتىدۇر ، بىزنىڭ خوجىسزغا دۇشمەن بولۇپ پادى-
شاھ ھەزرەتلىرىگە يېغى بولدىڭز ، بىز سىزنى خالىمايدۇرمىز . خوجا ئەھ-
رارى بىلەن ئىشىمىز يوق . بۇ مەملىكەت خوجا فىزالىدىن رەھمۇتۇللا ئەلەي-
ھىسىدۇر ، بىزنى شۇلار بىلىدۇ . چۈنكى يارکەنتنى نەزەر مىرزا شۇلارنىڭ
ئەمرى بىلەن ئاۋات قىلغاندۇر ، بۇ ئۆزىڭزگە مەلۇم . مىرزا ئەبۇ بەكرى
دەيدىلەركى : « مەن سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قول ئاستىدا ئەمەل تۇتقان
چېغىمدا مېنى خانلىققا چېقىپ ، مېنى سۇلتان ئەھمەدخانغا يامان كۆرسەت-
كەن كىشى نەزەر مىرزا ئىدى . مەن شۇنىڭ قەستىدە ئىدىم ، مېنىڭ ھەزرەت
خانغا يامانلىقىم يوق ئىدى . خانلىق بەتكۇمان بولۇپ چۆچۈپ كېتىپ ئاق
سۇغا كېتىپتۇ . غەرىزىم نەزەر مىرزىنىڭ ئورنىغا ھاكىم بولاي دېگەنىدىم .
ئەمدى خانغا ئادەم ئەۋەتىپ قايتۇرۇپ كەلسەك بولىدۇ . »

لېكىن ھەزرىتى سۇلتان ئەھمەدخان ھېيلىگەر تۈلكە مىرزا ئەبۇ بەكرە-
نىڭ سېھرىي جادۇسىغا ئالدانمايلى يارکەنتكە قايتىپ كەلمىدى . شۇنىڭ
بىلەن ھىجرىيىنىڭ 884 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا مىرزا ئەبۇ بەكرى يارکەنتنە
خانلىق تەختىنە ئولتۇرۇپلا ئاقسۇدا شاھلىق قىلىپ تۇرغان تاغىسى ھەم ئۆ-
گەي ئاتىسى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرگە شېرىن شەربەتلىك سۆزلەرگە تول-
غان بىر پارچە نامە ئەۋەتىپ : « مەن قۇل دېسىلە قۇللىرى ، پەرزەنت دېسە-
لە پەرزەنتلىرى ، مەن ئۆزلىرىنىڭ سايىلىرىدە يارکەنتنى سوراپ ئولتۇر-
دۇم ، ئاتىدارچىلىق مېھر - شەپقەتلىرىنى ئىنئام قىلغايلەر » دەپتۇ . مىرزا

---

① خوجا مۇھەممەت فىزالىدىن سۇلتان ئەھمەدخان زامانىدىكى مەشھۇر ئىشان .

مۇھەممەت ھەيدەر يارکەنت قولدىن کەتمەيدىغانلىقىغا ئىشىنىپ كۆڭلى خا-
تىرجەم بولغان ھامانلا ، مىرزا ئەبۇ بەكرى خوتەندىكى ئىككى مىرزىنى
ئۆلتۈرۈۋېتىپ ، خوتەنىنىمۇ ئۆزىگە قارىتىپ تاغسى ھەم ئۆگەي ئاتىسى مىر-
زا مۇھەممەت ھەيدەرگە ئىتائەت قىلمايدىغانلىقىنى جاكارلاپ يارکەنتنى
پايتەخت قىلىپ مۇستەقىل بولۇۋالدى .

— مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر قانداقلارچە مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ ھەم تا-
غسى ، ھەم ئۆگەي ئاتىسى بولۇپ قالىدۇ ؟ - دەپ سوردى ئاردىدىن بىر
لەشكەر .

— بۇنىڭ سەۋەبى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى ،— دېدى مەۋلانا يۈسۈپ
قەشقىرى ،— مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ ئاتىسى سانسىز مىرزا دېگەن كىشى مىر-
زا خۇدايداتخانىنىڭ ئەۋلادى بولۇپ ، ئۇ يارکەنتنى پايتەخت قىلىپ ئۇزۇن
زامان خان بولغاندى . سانسىز مىرزا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ
بىر تۇغقان ئىنىسى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر ئاكىسى سانسىز مىرزىنىڭ خو-
تۇنى جىمالىڭ خېنىم ئاغىچىنى ئۆز نىكاھىغا ئالدى ، بۇ خېنىم مىرزا ئەبۇ
بەكرىنىڭ ئانىسى ئىدى ، ئەمدى ئۇقتۇڭلارمۇ ؟ - دېدى مەۋلانا يۈسۈپ
قەشقىرى ئەما كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قويۇپ . ھەممەيلەن « ئۇقتۇق » دەپ بە-
شىنى لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى : مۇللا يۈ-
سۈپ قەشقىرى بەكمۇ خۇش پېئىل كىشى بولۇپ ، سۆزلەۋاتقاندا باش-
قىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىش ئۈچۈن قاشلىرىنى ئويناتىپ قويىات-
تى .

— مىرزا ئەبۇ بەكرى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەرگە تۇزكورلۇق قىلىپ
يارکەنت ، خوتەننى تارتىۋالغاندىن كېيىن مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر مىرزا
ئەبۇ بەكرىنى باسرۇق قىلماق ئۈچۈن تاشکەنتکە بېرىپ سۇلتان يۇنۇسخان-
نىڭ ياردىمىنى تەلەپ قىلدى . سۇلتان يۇنۇسخان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ
ئاتىسى بولۇپ تاشکەنتنە تۇرکستان دىيارىغا پادىشاھ بولۇپ تۇراتتى .
ھىجرىيە 884 - يىلى سۇلتان يۇنۇسخان يىگىرمە مىڭ ئەسکەر بىلەن ، مىرزا

مۇھەممەت ھەيدەر ئوتتۇز مىڭ ئەسكەر بىلەن چىقىپ ، بىرلىشىپ مىرزا ئەبۇ بەكرىنى باستۇرۇق قىلماق ئۈچۈن يارکەنتکە کەلدى. مىرزا ئەبۇ بەکرى بەش مىڭ ملتىقچى پىيادە ئەسکەر بىلەن تەييارلىنىپ ، قاتتىق جەڭ قىلـ دى. سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ جەڭبازلىقىدىن ھىيلىگەر مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ رەڭگۈازلىقى غالىب كېلىپ ، سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر مەغلۇپ بولۇپ قەشقەرگە چېكىندى. كېيىن ئۇلار قەشقەردىمۇ تۇـ رالماي ئاقسۇغا چېكىندى ، ئەبۇ بەكرى بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي دەر ـ رۇ قەشقەرنىمۇ ئىشغال قىلىۋالدى. ياندۇرقى يىلى يەنى ھىجرىيە 885 ـ يىلى سۇلتان يۇنۇسخان ئاتمىش مىڭ ئەسكىرى بىلەن ، مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر جەمئىي ئەسكىرى بىلەن ئەبۇ بەكرىگە قارشى يەنە يارکەنتکە کەلـ دى. يۇنۇسخان قارلىغاچ يارغا چۈشتى ، مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر ئەچكۈـ چى دېگەن يەرگە چۈشتى. لېكىن بۇ قېتىمۇ مىرزا ئەبۇ بەكرىنىڭ مايمۇن ئويۇنى غالىب كېلىپ ، يۇنۇسخان بىلەن مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر چېكىنـ دى. ئىككى قېتىملىق مەغلۇبىيەتتىن سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ يۈرىكىدە ئۆچـ مەس داغ قالدى ـ دە ، قاتتىق كېسەل بولۇپ جان ھەلقۇمى ئالدىدا سۇلـ تان ئەھمەدخاننى يېنىغا چاقىرتىپ ، ئالتۇن ساپلىق قىلىچىنى سۇلتان ئەھـ مەدخانغا قالدۇرۇپ: «ئى ئەزىز ئوغلۇم ، يۈرىكىمدىكى بۇ داغنى مۇشۇ قىلىچ بىلەن يۇمساڭ گۆرۈمدىمۇ تىنچ ياتمايمەن ، يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپلا ھىجرىيە 892 ـ يىلى تاشكەنتنە ئالەمدىن ئۆتتى ، ئۇ دەرد بىلەن كەتتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئاتىسىنىڭ قىرقى نەزىرىنى بېرىپلا ، ئەبۇ بەكـ رىنى باستۇرۇق قىلماققا قەسەم ئىچىپ ، شۇ يىلى پۈتۈن قۇۋۇم قابائىللىرى بىلەن خوشلىشىپ چوڭ ئەسكىرى قوشۇننى باشلاپ تاغ ئىچى بىلەن ئايـ لىنىپ كېلىپ ، تارىم دەريا ساھىلىغا يېقىن بولغان قوشتېرەك بازىرىنى ئىشـ غال قىلىپ ، ئەبۇ بەكرىنىڭ ئۆزى لەشكەر تارتىپ چىقىشىنى كۈتۈپ ئالتە ئاي ساقلاپ ياتتى. بۇ قېتىم سۇلتان ئەھمەدخان يارکەنتنى ئىشغال قىلـ ماققا قەسەم ئىچکەنلىكتىن پۈتۈن خوتۇن بالا ـ چاقىلىرى بىلەن كۆچۈنۈپ

كەلگەندى ، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ خانىشى خسىدىيە سۇلتان خېنىم تۇغـ
لۇق تۆمۈرخاننىڭ ئوغلى چىن تۆمۈرخاننىڭ نەۋرىسى بولۇپ بۇ يەرگە
كەلگەندە ئالتە ئايلىق ھامىلدار ئىدى ، بۇ يەرگە كېلىپ ئۇچ ئايدىن كې
يىن ئۇ خېنىم بىر ئوغۇل تۇغدى ، ئىسمىنى سەئىدخان قويدى .

— نېمە ؟ ـ سۇلتان سەئىدخان چىن تۆمۈرخاننىڭ ئەۋرىسىمۇ ؟ ـ دەپ
سورىدى بۇرۇتى خەت تارتقان بىر يىگىت .

— شۇنداق ، ئاخىرىنى ئاڭلاڭلار ،— دېدى مەۋلانا يۈسۈپ قەشقـ
رى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ،— سۇلتان ئەھمەدخان كېلىپ ئالتە ئايدىن
كېيىن مىرزا ئەبۇ بەكرى پەرمان چىقىرىپ ، پۈتۈن دەريا ساھىلىدىكى قېلىن
جاڭگالغا ئوت قويۇپ سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن پۇقرالـ
رىنى ئوت ئىچىدە قويماقچى بولدى . كەنت ئەتراپى چاتقال ۋە دەرەخلەر
بىلەن تولغان قېلىن ئورمانلىق بولۇپ ئوت قويسا ھەقىقەتەن خەتەرلىك
بولاتتى . شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان دېھقانلارنىڭ ناله ـ زارىغا
رەھىمى كېلىپ لەشكەرلىرى بىلەن پۈتۈن خوتۇن بالا ـ چاقىلىرىنى ئېلىپ
تاشكەنتكە قايتىپ كەتتى...

مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى ئۆزىنىڭ سۆزلەپ چارچىغانلىقىنى ھېس قىلـ
غان بولسا كېرەك ، قورۇپ گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى يالاپ قويۇپ
قۇيۇق قاشلىرى ئۇستىدىن تەپچىرىگەن تەرىنى سۈرتۈپ ، شۇڭ بولۇپ قالـ
دى . بىر دەمدىن كېيىن كىشىلەر « ئاخىرىنى سۆزلەپ بېرىڭ » دەپ تەلەپ
قىلىشقا باشلىدى ـ دە ، ئۇ يەنە غەيرەتكە كېلىپ سۆزلەشكە كىرىشتى :

— ئۇزاق ئۆتمەي مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر قازا تاپتى . سۇلتان ئەھـ
مەدخان لەشكەرلىرى بىلەن كېلىپ ئاقسۇ ، كۇچا ، كورلا ، قاراشەھەر ،
تۇرپان زېمىنلىرىغا خان بولدى ـ دە ، ئاتا قەرزىنى ئادا قىلماق ئۈچۈن
ھىجرىيىنىڭ 905 ـ يىلى يەنە بىر قېتىم چوڭ ئەسكىرىي قوشۇننى باشلاپ
ياركەنت تەرەپكە ماڭدى . بۇ قېتىمقى جەڭدە مىرزا ئەبۇ بەكرىدىن قەشقەر
بىلەن يېڭسارنى ئالدى ، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئازراق ئەسكەرنى قەشقەر بـ

لەن يېڭساردا قالدۇرۇپ ئۆزى خسىدىيە سۇلتان خېنىم بىلەن سۇلتان سە-
ئىدخاننى ئېلىپ يەنە قوشتېرەك بازىرىنى ئىگىلەپ ، بازار ئەتراپىغا چې-
دىر - بارگاھلارنى تىكىپ ، جەڭگە ھازىرلاندى. بۇ جاي ھۇجۇم قىلىشقە-
مۇ ، چېكىنىشكىمۇ قولايلىق ئورۇن ئىدى. سۇلتان سەئىدخان خسىدىيە
سۇلتان خېنىم بىلەن بۇ يەردە قالدى. سۇلتان سەئىدخان مۇشۇ بازاردە-
كى مەۋلانا شېرىپ دېگەن مەشھۇر ئالىمنىڭ مەدرىسىدە تەلىم ئېلىپ تۇر-
دى. ئۇ چاغدا بۇ بازاردا گەرچە كىچىك بولسىمۇ ئەرەب ۋە فارس تىللە-
رىدا دەرس بېرەلەيدىغان ئالىملارمۇ تېپىلاتتى. سۇلتان ئەھمەدخان قىشە-
نى ئۆتكۈزۈپلا يارکەنتكە نۇرغۇن قېتىم ئەسكەر تارتىپ بارغان بولسىمۇ ،
لېكىن يارکەنت سېپىلى ئىچىگە كىرەلمەي ، پۈتۈن بىر يىل چىقىپ كەتكۈچە
مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇپ قالدى...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان يۇقىرىقى تارىخنى ئاڭلاپ قەلبىدە ئىنتىقام
ئوتلىرى قايتىدىن يېنىشقا باشلىدى - دە ، قىلىچىنى دەرھال سۇغۇرۇپ ئې-
لىپ يەنە قىنىغا سېلىپ قويىاتتى. تۇرۇپ ئېتىغا منىپ ، دەريا ساھىلىنى بىر
نەچچە قېتىم ئايلاندى ، ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ئاڭلىغاندا ئاتا - ئانە-
سى يادىغا كەلدى. بالىلىق دەۋرىدىكى ئۇنتۇلماس چاغلىرىنى ئەسلە-
دى. تەختىنىڭ قانداقلارچە قولغا كەلگەنلىكى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىدىن
ئۆتتى.

مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرى داۋاملىق سۆزلىمەكتە ئىدى :

— سۇلتان ئەھمەدخان يەنە ئامالسىز قوشتېرەك كەنتىگە چېكىندى ،
— دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ ، — ئۇنىڭ چېكىنىشى كەنت ئەتراپە-
دىكى ئاھالىلەردە ئۈمىدسىزلىك پەيدا قىلىپ ، نارازىلىق كۈچەيدى ،
ئەسكەرلەرنىڭ قىشلىق ئوزۇق - تۈلۈك ، كىيىم - كېچەكلىرىنى تەمىن ئې-
تىش ، ئات - ئۇلاغلارنىڭ يەم - خەشەكلىرىنى تەل قىلىش تەسكە چۈشتى.
ئەسكەرلەرنىڭمۇ روھى چۈشۈپ كەتتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئاھالىلەرنىڭ
ئېغىرچىلىقىنىڭ ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ۋە ئۇنى ھەل قىلىش ئۈستىدە باش

قاتۇرۇپ تۇرغاندا ، ئۇشتۇمتۇت تاشكەنتتىن سۇلتان مەھمۇدخان ئەۋەتكەن بىر پارچە مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالدى. مەكتۇپتا مۇنداق يېزىلغانىدى:

« قەدىردان ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخانغا ھەم دەرگاھىڭىزدىكى سادا-قەتلىك ئەربابلار ، پاراسەتلىك زاتلار ۋە دانىشمەن ئەمىر زادىلەرنىڭ كۆ-ڭۈللىرىگە روشەن ۋە ئايان بولغايكى ، بىزنىڭ ئالدىمىزدا چاكار بولۇپ يۈرگەن شابىك خان دېگەن مەلئۇن ئۆزبەنىڭ شېرىن - شېكەر سۆزلىرى ۋە تۇرلۇك ھىيلە - مىكىرلىرى بىلەن ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى يېنىمدا تۇرغاچقا ئۇنى ئەڭ ئىشەنچلىك ئەمەلدارىم سۈپىتىدە كۆككە كۆتۈرۈپ ، ئالىي ئىن-ئامىلارنى تەقدىم ئەتكەنىدىم. تەۋەلىكىمدىكى تۆرىلەر پېقىرىدىن رەنجىپ ، (سۇلتان مەھمۇدخان ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنىنى ئۆزبەنىڭ سادىق دوستى قىلىپ تەربىيىلىدى ، خان ئۆز پەيلىدىن يانسۇنلەر) دەپ ماڭا تەۋسىيە قىل-سا ، مەن: (سىلەر دوستۇمنى كۆرەلمەيۋاتسىلەر) دەپ ئويلاپ ، شابىك خاننىڭ مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ كۆتۈرمەك ئۈچۈن تەۋەلىكىمدىكى نۇرغۇن تۇركىستان دىيارىنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلغاندىن تاشقىرى بۇخارا ، سەمەر-قەنت ۋە پۈتكۈل ماۋارا ئۇننەھر زېمىنلىرىنىمۇ ئۇنىڭ ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بەردىم. ئۇ مېنىڭ ئىنئام ۋە يارەملىرىم بەدىلىگە پۈتۈن ماۋارا ئۇننەھر زېمىنلىرىغا پادىشاھ بولۇۋېلىپلا (ئەڭ ئاۋۋال سۇلتان مەھمۇدخاننى مەغ-لۇپ قىلماق لازىمدۇر) دەپ مېنى يوقاتماق ئۈچۈن تىغ كۆتۈردى ، تۇرىلە-رىڭ ئېيتقىنى ھەق ئىكەن. مەن شېرىن دۈشمەننى تونۇماپتىمەن. ھازىر ئەھۋالىم خەتەر ، شابىك خان ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق ئەسكەر توپلاپ ، ماڭا قارشى جەڭ تەييارلىقى قىلىۋاتىدۇ. ئى كۆيۈمچان ئىنىم سۇلتان ئەھمەد-خان ، ئەگەر مۇبارەك كۆڭلىڭىزگە مالاللىق يەتمىسە ، پېقىر ئۈچۈن ئازراق ياردەم قولىڭىزنى سۇنۇپ ، ھېچ بولمىغاندا ئون بەش مىڭ ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ كېلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن.

ھۆرمەت بىلەن تاشكەنت پادىشاھى سۇلتان مەھمۇدخاندىن.

تامغا. ھىجرىيىنىڭ 906 - يىلى زۇلقەئدە ئاينىڭ 5 - كۈنى.»

سۇلتان ئەھمەدخان خەتنى ئوقۇپ قانتتق ئويلاندى ، بۇ قېتىمقى مەغـ
لۇبىيەت ئەسكەرلەرنى بىر ئاز بوشاشتۇرۇپ قويغاچقا ، بۇنداق چۇشكۈن
قوشۇن بىلەن يەنە بىر جەڭگە ئاتلانسا جەڭنىڭ نۇسرەت بىلەن ئاياغلىشـ
شى تەس ئىدى . لېكىن شۇنداق بولسىمۇ ئاكسسنىڭ كۆڭلىنى ئىزدەپ ئون
بەش مىڭ ئەسكەر بىلەن جەڭگە ئاتلىنىش قارارىغا كەلدى . سۇلتان ئەھـ
مەدخان چوڭ ئوغلى سۇلتان مەنسۇرخاننى ئۆز ئورنىغا خان قىلىپ تىكـ
لەپ ، ئاقسۇ ، قەشقەرنىڭ ھاكىمىيەت ئورنىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ تۇـ
رۇشقا بۇيرۇپ قويدى ـ دە ، ئۆزى تاغ ئارىلاپ تاشكەنتكە ماڭماقچى بولـ
دى . ئۇلار سەپەر ھازىرلىقىنى قىلىۋاتقاندا مىرزا ئەبۇ بەكرى مەخپىي
لەشكەر تارتىپ كېلىپ ، ياركەنت دەرياسىنىڭ ئايىغ تەرەپتىكى قېلىن جاڭـ
گاللىقتىن شەپە چىقارماي كېسىپ ئۆتۈپ ، قوشتېرەك بازىرىغا تۇيۇقسىز
ھۇجۇم باشلىدى . تاشكەنتكە ماڭىدىغان مۇددەتنى كېچىكتۈرۈشكە زادى
بولمايتتى . شۇڭلاشقا ئوغلى سۇلتان مەنسۇرخان دۇشمەن قوشۇنىغا تاـ
قابىل تۇرۇپ ، ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخانىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ
كېتىشىگە شارائىت يارىتىپ بەردى . سۇلتان ئەھمەدخانىڭ ئاتلىق ئەسكـ
رى تاغ ئىچىدىكى يول بىلەن ئۇدۇل تاشكەنت تەرەپكە قاراپ يول ئالـ
دى . سۇلتان مەنسۇرخان ئۇچ كېچە ـ كۈندۈزلۈك جەڭدىن كېيىن مۇھاسـ
رىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىپ خەدىيە سۇلتان خېنىمنى ئېلىپ ئاقسۇغا چېكنـ
دى . بۇ قېتىمقى جەڭدە ياش سۇلتان سەئىدخان قانتتق يارىلانغاچقا
چوڭ قوشۇن بىلەن بىرگە ماڭالماي ، خەيرىكار ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ ئۆـ
يىدە يوشۇرۇنۇپ قالغانىدى . مىرزا ئەبۇ بەكرى قوشتېرەك خەلقىگە « سىلەر
مېنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۇشمىنىمگە يار ـ يۆلەك بولدۇڭلار » دەپ گۇناھ تو ـ
قۇپ پۇتۇن بازارغا ئوت قويۇپ ھەممىنى ۋەيران قىلدى . بازاردىكى ھۇـ
نەرۋەن كاسىپلار ئالغىنىنى ئېلىپ ، قالغىنىنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېـ
چىپ كېتىشتى . سۇلتان سەئىدخاننى خەيرىكار دېگەن كىشى جاڭگالدىكى
ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ ، قاراڭغۇ گەمىدە ساقلاپ كېسىلىنى باقتى ، ئەبۇ بەكـ

رىنك ئەسكەرلىرى بىر نەچچە قېتىم ئاختۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ تاپالمايي كېتىپ قالدى. خەيرىكار مىرزا ئەبۇ بەكرى ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ يەرگە كۆزى چۈشۈپ قالغانلىقىنى سېزىپ، سەئىدخاننى ئېلىپ قەشقەرگە كەلدى. سۇلتان سەئىدخان قەشقەردىكى سابىر غوجىنىڭ قىزى خان ئايىم بىلەن تويي قىلىپ، ئۇزاق ئۆتمەي كابۇل شەھىرىدىكى تاغسى بابۇر شاھنىڭ قېشىغا كەتتى. خان ئايىم كابۇلدا سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى تۇغدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ بۇ تارىخنى ئاڭلاپ، «ھەر قانداق شارائىتتا خانلىقنى دۈشمەن قولىغا تۆتقۇزۇپ قويماسلىقىم كېرەك» دەپ قەسەم قىلدى ئۆز ئىچىدە. ئۇ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ قىلغان جەڭلىرىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى، ئۇ ئاستا مېڭىپ گۈلخاندىن يىراقلاشتى. لېكىن يەنىلا مەۋلانا يۈسۈپ قەشقىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئەلى باتۇر ئاتىنى چاپتۇرۇپ ئۇچ قەلئەسىنىڭ قېشىدىكى بىر كىچىك مەھەللىدە توختىدى. ھەق نەزەرخان شاھزادە ئابدۇللېتىپخاننى قەتل قىلغاندىن كېيىن لەشكەرلىرى بىلەن قەلئە ئىچىگە چىڭ بېكىنىپ تۇرغانىدى. ئەلى باتۇر تەرلەپ پىشىپ كەتكەنلىكتىن بېلىدىكى شايى رومالنى يېشىپ تەرلىرىنى سۈرتۈپ، يۈزىنى يەلپۈدى. ئاتمۇ يول بويى تىز چاپقاچقا بەدىنىدىن تەر تامچىپ تۇراتتى. ئاتنىڭ ئېرىقتىكى سۇغا كۆزى چۈشۈپ دەرھال سۇ تەرەپكە ئېتىلىۋىدى، ئەلى باتۇر تىزگىنىنى تارتىپ، چىگىش خىيالىلار ئىچىدە تۇرۇپ قالدى.

«مەكتۇپنى ھەق نەزەرخانغا قانداق يەتكۈزۈش كېرەك؟» ھەق نەزەرخان بۇرۇنقى ئەلچىلەرنىمۇ تۇتقۇن قىلغان ئەھمەسمىدى؟ قانداقلا بولمىسۇن ئىشەنچلىك ئادەملەر بىلەن ئۈچىرىشىپ قەلئە ئىچىدىكى ئەھۋاللارنى تېگىلاپ تەپسىلىي ئۇقۇپ بېقىشى لازىم دەپ ئويلىغان ئەلى باتۇر ئارتۇقچە ئەندىشە قىلماستىن، ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان بىر كىچىك مە-

هەللە ئىچىگە كىرىپ ، ئۆزىنىڭ يىراق تۇغقىنىدىن بىرنى تاپتى . ئۇ تۇغـ قانلىرى بىلەن مۇڭداشقاندا شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆن ئالمىقى تەس بولۇـ ۋاتقانلىقىنى ، ھەق نەزەرخانىغا بولغان نارازىلىق ۋە ئۆچمەنلىكلەرنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، دېھقانلارنىڭ ئالۋان ـ سېلىقلىرىمۇ كۆندىن ـ كۈنگە ئېغىرلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، شەھەر ئاھالىسىنىڭ خارابلىشىپ نۇر ـ غۇن دۆكانلار تاقىلىپ كەتكەنلىكىنى ۋە شەھەردىكى ھۈنەرۋەن ـكاسىپلار ـ نىڭ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى تەپسىلىي ئۇقتى . لېكىن ھەق نەزەرخان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىكىگە قانـ داق تاقابىل تۇرماقچى بولغىنىدىن ھېچقانداق مەلۇماتقا ئىگە بولالمىدى . مەكتۇپنى ھەق نەزەرخاننىڭ ئۆز قولىغا يەتكۈزۈشى كېرەك ئىدى ، ئۇ ئىگـ كى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن كىيىملىرىنى ئالماشتۇـ رۇپ ، ئادەتتىكى سودىگەرلەر سىياقىغا كىردى ـ دە ، شەھەر تەرەپنى ئايلـ نىپ كەلمەك ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقتى .

ئۇ ھويلا دەرۋازىسىدىن چىقىپ بىر دەسسەپ ، ئىككى دەسسەپ سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى ، سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدا ئىككى قاراۋۇل جېسەكچىلىك قىلىۋاتقانىدى . سېپىل دەرۋازىسى ئۇستىدە ئېگىز قوختا بار بولۇپ ، قوختىنىڭ تۆشۈكلىرىدىن ئۇزۇن ملتىقلارنىڭ ئۇچى چـ قىپ تۇراتتى ، سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدا يەنە بىر نەچچە قوراللىق سـ پاھلار پەيدا بولۇشتى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە سالاپەتلىكرەك كەلگەن بىر كـ شى بار بولۇپ ، باشقا سپاھلار ئۇنىڭ ئالدىدا پايپىتەك بولۇپ تەزىم قىلىپ تۇراتتى . ھەتتا دەرۋازىدىن كىرىپ چىقىۋاتقان پۇقرالارمۇ ئۇنىڭ ئالدىدىن تەزىم بىلەن مېڭىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى . ئەلى باتۇر ئاستا مېـ ڭىپ دەرۋازا ئالدىدىكى خەندەكنىڭ نېرىراق تەرىپىدە تۇرغان بىر توپ كىشىلەرنىڭ قېشىغا كەلدى . بۇ يەردىكى كىشىلەرمۇ ھېلىقى سالاپەتلىك كىشىگە قاراپ تەنلىرى شۇركۈنمەكتە ئىدى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە پىچىرلـ ىشىپ :

— بۇ كشى ئىمىن دوغا دېگەن بولىدۇ ، شەھەر تىنچ چاغلاردا بۇ كشى سېپىل چارلاپ چىقمايدۇ . دېمەك بۇ كشىنىڭ سېپىل چارلاشقا چىققىنى مەلۇم خەۋپىنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقىنىدىن بېشارەتتۇر...

— بۇ كشى سېپىل چارلىغاندا ئازراقلا گۇمانلىق بولۇپ كۆرۈنگەن كىشىنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلماي قويمايدۇ .

— بۇ ئادەمنىڭ ئىسمى ئىمىن جاللات .

— ئاغزىڭنى يۇمۇڭ ،— دېدى بومبا ساقال بىر كشى قورقۇنچتا تىترەپ ،— ئاۋارىچىلىككە قالمايلى...

— بۇ كشى ھەق نەزەرخانىنىڭ سەركەردىلىرىنىڭ بىرى ئىمىش .

ئۇشتۇمتۇتلا سېپىل ئۈستىدىن ملتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئادەملەر جىم بولۇپ قالدى . بەزىلەر بىر - بىرىگە يېپىشىپ تۇگۈلۈپ كەتكەندى . ملتىق ئاۋازىدىن ئۇركۈگەن قۇشقاچلار قېلىن سۆگەت شاخلىرى ئارىسىدىن گۈرۈلدەپ ئۇچۇپ كېتىشتى . ئەتراپ جىمجىتلىققا چۆمدى . تۇگۈلۈپ ياتقانلار تېخى بېشىنى كۆتۈرمىگەن بولۇپ ، پەقەت ئەلى باتۇر بىر تۇپ سۆگەتنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئەتراپنى كۆزەتمەكتە ئىدى . ئۇ سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئىرىقى تەرەپتىكى چوڭ يولغا قارىۋىدى ، سېپىل ئىچىدىن بىر توپ كشىلەر چىقىپ ئۆلەر - تىرىلىشگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئۇلار زۇلۇمغا چىدىماي ئىسيان كۆتۈرۈپ قاچقانلار بولۇپ ئىمىن دوغا ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىش ئۈچۈن ئالدىغا چىقىپ تۇرغانىدى . بىرەمدىن كېيىن بىر توپ ئاتلىق سپاھلار سېپىل ئىچىدىن چىقىپ ، قېچىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ كەينىدىن ئات قويدى ، ئىمىن دوغىمۇ ئۇلارغا قوشۇلدى . قاچقانلار سېپىل كەينىدىكى بىر يارلىققا كىرىپ بولغانىدى . سپاھلار ئۇلارنى سېپىل كەينىدە قوغلاپ يەتتى - دە ، « توختا » دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ قېچىۋاتقانلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاۋازلىرىمۇ توختاپ قالدى . سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدىكى كشىلەر بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراشقا جۇرئەت قىلالماي ، « سۇبھانەللا »نى ئوقۇپ جىم ئولتۇرۇشتى ، ئۇلارغا قارىغان بىلەنمۇ سېپىل كەينى

ەدىكى ئىشلارنى كۆرگىلى بولمايتتى.

ئىمىن دوغا باشلىق سپاھلار قاچقان كىشلەرنى قورشۇالدى، بىر-دىنلا ئادەملەر توپى ئىچىدىن قىيا - چىيا ئاۋازلىرى ئاكىلىنىشقا باشلىدى. بۇ ئاۋاز ئىچىدە ئەر - ئايال، ياش - قېرى ۋە كىچىك بوۋاقلارنىڭمۇ ئاۋازى بار ئىدى. بىردەمدىن كېيىن جان ئاچچىقىدا چىرقىراشلار، ناله - پەر-ياد قىلىشلار ۋە ئاھ ئۇرۇشلار ئالەمنى بىر ئالدى -دە، ئاستا - ئاستا پەسلەپ جىمپ كېتىشتى. سپاھلارمۇ ئىمىن دوغىنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىغا مىنىشپ قايتىپ كېلىشتى.

ئىمىن دوغا سىپىل دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ بار كۈچى بىلەن ۋار-قىراپ ئادەملەرنى چاقىرىشقا باشلىدى:

— خالايىقلار، ئالدىمغا توپلىنىڭلار،— دېدى ئۇ ئات ئۈستىدە كې-رىلىپ ئولتۇرۇپ:

ئىمىن دۇغا مىنگەن ئاتنىڭ ئىگەر - جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن بولۇپ، ئۇنىڭ بېلىدە ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن خەنجىرى پارقىراپ تۇراتتى. بىر تەرىپىدە زەر بىلەن گۈل ئىشلىگەن تېرە ئوقدان، بىر يېنىدا سەدەپ ساپ-لىق قىلىچى بار ئىدى، ئۇ ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىدىن بىر پۇتنى چىقىرىپ قو-يۇپ ئەتراپقا يىغلىغان كىشلەرنى بىر قۇر كۆزىتىپ چىقتى. كىشلەر ۋەھىمە ئىچىدە بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ يېقىنلاپ كەلدى. ئەلى باتۇرمۇ توپ ئې-چىدىن ئورۇن ئېلىپ باشقىلارنىڭ قاتارىدا پۈكۈلۈپ تۇرغانىدى. ئىمىن دوغا چالا قىرقىۋەتكەن ساقىلىنى قاشلاپ قويۇپ، قويۇق بۇرۇتىنىڭ تېگى-دىكى كالپۇكلىرىنى تىلى بىلەن ھۆللەپ قويۇپ بىردىنلا غەزەپكە كېلىپ ۋارقىراپ كېكەچلەپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئى خالايىق، ھەق نەزەرخان تۆرەم ئەزەلدىن گۇناھسىز ئادەملەر-نى ئۆلتۈرگەن ئەمەس. لېكىن تۆرەمدىن يۇز ئۆرگەنلەرگە ئەزەلدىن رەھىم قىلغان ئەمەس. بۇگۈنمۇ دەل شۇنداق بولدى. قاراڭلار، بۇ بىر توپ كىشلەر سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەرەپكە قاچماقچى، ئەگەر ئىچىڭلاردىن

قايسىڭلار شۇنداق قىلىدىكەنسىلەر جازايىڭلار شۇ...

ئىمىن دوغا سۆزلىگەندە تومۇرلىرى بارماقتەك يوغىناپ چىرايىمۇ ئا-
جايىپ قورقۇنچلۇق ھالەتكە كىرگەنىدى. ئۇ رەھىمسىز ۋە يىرتقۇچ مەجەز
بولغاچقا ھەق نەزەرخانىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن يىل جاللات بولۇپ تۇرغانـ
دى. كىشىلەر ئۇنىڭ چىرايىغا قاراش بىر ياقتا تۇرسۇن، ئۇنىڭ نامىنى
ئاڭلىسىمۇ تەنلىرى شۇركۈنەتتى. ئىمىن دوغا سۆزلەۋېتىپ، بەتبەشىرە چـ
راپىغا كۆلكە يۈگۈرتۈپ، چىرايلىقراق كۆرۈنۈشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ،
ئۇنىڭ كۆلگەن چىرايىمۇ يىرگىنچلىك بولغاچقا ھېچكىمگە يېقىملىق كۆرۈنمـ
دى.

— بىز ئەزەلدىن ناھەق قان تۆكۈپ باققان ئەمەس، — دېدى ئۇ يە-
نە، — «يولدىن چىقما، خاندىن قورقما» دېگەن گەپ بار، سىلەر شەرـ
ئەتتىن چىقىپ كەتمىسەڭلار شەرىئەت قىلچى سىلەرگە جازا قىلمايدۇ. ھەق
نەزەرخان شەرىئەتتىن چىقمايدىغان ئادىل كىشى. مانا قاراڭلار، بۈگۈن
ھەق نەزەرخاندىن يۈز ئۆرۈپ قاچقان ئاتمىشتىن ئارتۇق كىشىنىڭ پۇتلىرـ
نى تىزىدىن كېسىپ تاشلىدۇق. ئاڭلىمىدىم، كۆرمىدىم دېمەڭلار، بۈنىڭـ
دىن كېيىن كىمكى ھەق نەزەرخانىنىڭ پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلىدىكەن، ئۇـ
نىڭ ئاقىۋىتى دەل شۇنداق بولىدۇ، پۈتى تىزىدىن كېسىپ تاشلىنىدۇ،
مەيلى ياش ياكى قېرى بولسۇن، مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن، ھەمـ
مىسى شۇنداق بولىدۇ...

ئىمىن دوغا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ كىشىلەرگە سۇرلۇك تۇستە قاراپ
چىقتى - دە، ئاتنىڭ تىزگىنىنى بۇراپ سىپاھلارنى ئەگەشتۈرۈپ سىپىل ئـ
چىگە كىرىپ كەتتى. ئۇلۇم ۋەھىمسىدە قالغان بۇ بىر توپ كىشىلەر تېخىچە
قىمىر قىلماي ئولتۇرغاچقا، ھەتتا تىنغان تىنىقلىرىمۇ بىر - بىرىگە ئېنىق ئاڭـ
لىنىپ تۇراتتى. ئەلى باتۇر ئاستا توپ ئىچىدىن چىقىپ ھېلىقى پۇتى كېـ
سىلگەن بىر توپ كىشىلەر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئورنىدا ھەيكەلدەك قېـ
تىپ قالغان كىشىلەر خۇددى ئۈيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك ئەلى باتۇر

ماڭغان تەرەپكە سەلدەك ئاقتى. بەزىلرى يۈگۈرۈپ ماڭدى ، ئەڭ ئالدىدا ئەلى باتۇر بىلەن بىر توپ ياشلار پاجىئە بولغان يەرگە يېتىپ كېلىشتى. پۇتلىرى كېسىلىپ ، قانغا مىلىنىپ ياتقان كىشىلەرنىڭ كۆپلىرى ھوشىدىن كەتكەنىدى ، بۇنى كۆرگەن كىشىلەر نېمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپلا قالدى. بىچارىلەرنىڭ تىزلىرىدىن شۇرقىراپ ئاققان قانلار قېپقىزىل كەچىك كۆلچەكلەرنى پەيدا قىلغانىدى. قانغا پېتىپ ياتقانلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن بولۇپ ، ھوشىدىن كەتكەنلەر بىلەن ئاغرىق ئازابىدا ئۆلۈپ كەتكەنلەرنى بىلىش تەس ئىدى. بەزىلىرىدە تىنىق بار بولسىمۇ خۇددىنى بىلمەيتتى. ئەلى باتۇر يىگىرمە نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر قىزنىڭ بەش بارمىقىنى چىشلۇۋالغانلىقىنى ئاغزىدا قانلارنىڭ ئۈيۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئاغزىنى كېرىپ تۇرۇپ ، قولىنى ئاجراتماقچى بولغان بولسىمۇ ئاجرىتالمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ تىنىقى توختاپ ئاللىبۇرۇن جان ئۈزگەنىدى. ئۇ يەنە يەتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر ئاقساقال كىشىنىڭ قېشىغا كەلدى ، ئۇنىڭ چىشلىرىمۇ كېرىشىپ كەتكەن بولۇپ ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىمالماي تىپىرلاپ يۇمۇلىنىپ ياتاتتى. ئۇنىڭ تىزىغا قىلىچ ئۇرۇلغاندا قولى بىلەن تىزىنى تۇتۇۋالغان بولغاچقا ، ئۇنىڭ ئىككى قولىنىڭ بارماقلىرىمۇ كېسىلىپ كەتكەنىدى. ئەلى باتۇر ئۇنىڭ قېشىغا كەلگەندە ، بۇۋاي سۆزلەشكە ئاغزىنى ئۆمەللەپ بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ ، لېكىن سۆزلىيەلمىدى. بىردەمدىن كېيىن ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ، ئىككى كۆزىنى چەكچەيتىپ ، بار كۈچىنى يىغىپ ۋارقىرىماقچى بولۇۋىدى ، يەنىلا بىر خىل خىرىلدىغان ئاۋازدىن باشقا ھېچنېمە ئاڭلانمىدى. ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇ جان ئاچچىقىدا ئەترايدا قاراپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى چاينىۋېتىپ پۇركۈۋەتكۈسى كەلەتتى. پۇتۇن جاھانغا ئوت قويۇۋەتكۈسى كېلەتتى ، ئۇ غەزەپ بىلەن قايتا بېشىنى كۆتۈرۈپ باقتى ، لېكىن مىدىرلاشقا ماجالى يەتمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرى بىردەم يۇمۇلۇپ ، بىردەم ئېچىلاتتى ، سا-

قال - بۇرۇتلىرى تىترەپ چىشلىرى كىرىشەتتى ، بىر ھازادىن كېيىن بوۋاي-
نىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ قالدى - دە ، بېشى چۈشۈپ جان ئۈزدى. لېكىن
ئۇنىڭ كۆزى ئوچۇق تۇرغاچقا ، ئۆتكۈز كۆزلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت ۋە
ئەلەم - كۈلپەتنىڭ ھېسابسىز ئۇچقۇنلىرى يالقۇنجاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.
ئۇنىڭ كىرىشپ كەتكەن چىشلىرىدىن گويا ھازىرلا پۈتۈن كائىناتنى چاي-
ناپ پۈركۈۋېتىدىغاندەك قورقۇنچلۇق ھالەتتە ئىدى. ئۇ بايا جان ئاچچى-
قىدا تۈگۈلگەنده بەدەنلىرىنىڭ قوۋۇرغىلىرى تال - تال بولۇپ كۆرۈنگەن
بولۇپ ، ھازىرغىچە ئۆزگەرمەي تۇراتتى. بوۋايغا ھەممەيلەننىڭ ئىچى ئاغ-
رىدى ، بۇ كىشى مارۇ ئايمقىنىڭ ئاقساقاللىرىنىڭ بىرى بولۇپ ھەق نەزەر-
خانىنىڭ زۇلمىغا قارشى ئىسيان قىلىشقا باش بولۇپ ، كىشىلەرنى سۇلتان
ئابدۇرېشىتخان تەرەپكە قېچىپ بېرىپ ھەق نەزەرخان بىلەن ئېلىشىشقا دە-
ۋەت قىلغان باتۇر كىشى ئىدى.

مارۇ ، جىگراك ئايماقلىرى ئۇيغۇر ئايماقلىرىنىڭ ئىچىدە قورقماس با-
تۇرلۇقى بىلەن داڭقى چىقارغان بولۇپ ، ئۇ ئايماقلارنىڭ ئاق ساقاللىرى
باتۇرلارنىڭ باتۇرىدىن بولۇپ سانىلاتتى ، ئۇلار دائىم زالىم ۋە ئادالەت-
سىز تۆرىلەرنىڭ پەرمانلىرىغا قارشى تۇراتتى. ھېچكىمگىمۇ تىز پۈكمەيت-
تى ، شۇنداق بولغىنى ئۈچۈن مىرزا ئەبۇ بەكرى زامانىدىن باشلاپلا بۇ
ئىككى ئايماقنىڭ نەسلى ئەۋلادى قىرىلىشقا باشلانغان بولۇپ ، ھەق نە-
زەرخان ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادىنى يوقاتماقتا ئىدى.

ئەلى باتۇر قانغا پېتىپ ياتقانلارنىڭ ئىچىدە بىر ھازا چوڭقۇر خيال-
غا چۆككەن ھالدا نېمە قىلارىنى بىلمەي ئايلىنىپ يۈرۈپ ئالدىدا ياتقان
يىگىرمە بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر چوكانىنى كۆردى. ئۇنىڭ تىزىنى
كېسىپ تاشلىغاندا ئۇچ ئايلىق بىر ئوغۇل بوۋاقنى باغرىغا بېسىپ ئىمىت-
ۋاتقان بولۇپ بالىسىنى باغرىغا باسقان پېتى جان ئۈزگەنىدى.

ئەلى باتۇر بالىنى ئانىنىڭ قولىدىن ئالماقچى بولۇپ ، ئىككى
قوللاپ تۇتتى. لېكىن مېھرىبان ئانا بالىنى چىڭ قۇچاقلاپ بارماقلىرىنى

گىرەلەشتۇرۇپ ياتقاچقا ، بالىنى ھېچقانداق قىلىپ ئاجرىتالمىدى . ئۇ ھەرخىل ئاماللارنى قىلىپ ئاننىڭ قولىنى بوشاتىپ بالىنى قولىغا ئالغان بولسىمۇ ، بالىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى ، بالا ئاللىبۇرۇن تۇنجۇقۇپ جان ئۈزگەنىدى . ئۇ ئىختىيارسىز ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى ، ئۆلۈپ ياتقانلارنىڭ ئىچىدە يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە دېگۈدەك بار ئىدى ، ئۇلار قالايمىقان يىقىلغان بولۇپ ، بىرىنىڭ بېشى يەنە بىرىنىڭ پۇتىغا ، بىرىنىڭ قورسىقى يەنە بىرىنىڭ ئاغزىغا چاپلىشىپ قالغانىدى .

ئەلى باتۇر توپ ئىچىدىكى بىر قارا كۆز يىگىت بىلەن بىرلىكتە جەسەتلەرنى تارتىپ چىقىرىۋېتىپ ، بىر نەچچە كىشىنى ئۆلگەنلەرنىڭ ئۈرۈقتۇغقانلىرىغا خەۋەر قىلىشقا ماڭغۇزدى . شۇنىڭ بىلەن ھەق نەزەرخاندىن قورقۇپ يېقىن كېلەلمىگەنلەرمۇ ئەلى باتۇر بىلەن قارا كۆز يىگىتكە ئەگىشىپ جەسەتلەرنى تارتىپ چىقىرىپ يۈيۈپ تازىلاشقا باشلىدى .

جازالانغۇچىلارنىڭ تۇغقانلىرى ئات ، ئېشەك ، تۆگە قېتىلغان ھارۋىلارنى ئاچىقىپ ، يىغا - زارە قىلىشىپ جەسەتلەرنى يۆتكەپ بولغۇچە يېرىم كېچىدىن ئېشىپ تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغانىدى . ئەلى باتۇر بىلەن قارا كۆز يىگىت ئەڭ ئاخىرقى بىر جەسەتنى يۆتكەپ كەتكۈچە بۇ يەردە تۇرغاچقا بەكمۇ چارچاپ كەتكەن بولۇپ ئىككىسى يالغۇز بىر تۇپ سۆگەتكە يۆلىنىپ بىر ئاز ئارام ئالدى . گەرچە جەسەتلەرنى يۆتكەپ تۈگىگەن بولسىمۇ يەردىكى قانلارنىڭ پۇراقلىرى بىلەن سۇدۇڭ پۇراقلىرى قوشۇلۇپ نەپەس ئېلىشىمۇ تەس ئىدى . ئەلى باتۇر بىلەن قارا كۆز يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ كەتمەكچى بولۇپ مېڭىشتى ئۇلار بىر - بىرىگە گەپ قىلىشماي خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتاتتى . چۈنكى ھېلىقى ئاھۇ پىغانلار بىلەن داد - پەريادلار ھەر ئىككىسىنىڭ قۇلاق تىگىدىن تېخىچە ئۇزۇلمىگەنىدى . ئۇلار بىر ئېرىقنىڭ بويىغا كېلىپ قولىنى ۋە بىلەكلىرىنى يۇيۇپ سۇغا قاراپ جم ئولتۇرۇشتى - دە ، بىر ئاز كۆڭلى ئېچىلىپ ھاردۇقى چىققاندەك بولدى . ئاسماندىكى ئۇرغاقسىمان ئاينىڭ سۇس نۇرلىرى چىمرلاپ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ ئۈستىدە

كۆمۈش پارچىلىرىنى چېچىۋەتكەندەك پارقىرايتتى. ئەلى باتۇر سۈدىن بىر يۇتۇم ئىچىپ تۇرۇپ پەس ئاۋازدا سورىدى:

— ھەزرىتىم، ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟

قارا كۆز يىگىت ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ تەبەسسۇم چىراي بىلەن جاۋاب بەردى:

— پېقىر مەيخانىلاردا بەزمە قىلىپ يۈرگەن ئاددىي مۇغەننى بولىمەن، ئىسمىم ئەزىمەتخان.

— نېمە، ئەزىمەتخان؟ - دەپ ھەيران قالغان ھالدا بېشىنى كۆتۈرىدى ئەلى باتۇر، — ئاقسۇ، كۇچانىڭ مەشھۇر مۇقامچىسى ئەزىمەتخان ئۆزلىرى بولاملا؟

— ھەئە. لېكىن مەشھۇر دېگىلى بولماس، — دەپ كۈلۈمسىرەپ قويىدى ئەزىمەتخان.

ئەلى باتۇر تېخىمۇ جانلىنىپ، ئەزىمەتخاننىڭ بېشىدىن ئايىغىچە بىر قۇر قاراپ چىقتى. ئۇ بېشىغا ئادەتتىكىدەك تەقىيە بوۋاك كىيىۋالغان قارا قاش، قارا كۆز، قاشقارلىق، ئوتتۇزا بوي، يۈزى يۇمىلاق كەلگەن چىرايلىق يىگىت بولۇپ ئۇنىڭ تۇرقىدىن چېچەن، خۇش پېئىل ۋە سۆزمەن ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئەلى باتۇر كۆتۈلمىگەن ئەھۋالدا مۇنداق بىر ياخشى ھەمراھ تېپىۋالغانلىقىغا بەكمۇ خۇشال بولدى. چۈنكى قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىسا بۇ مەشھۇر مۇقامچىنىڭ نامىنى ئاڭلاپ يارىكەنت شەھرىگە ئاپارماقچى بولۇپ ئاقسۇ، كۇچاغا ئادەم ئەۋەتىپ تاپالمىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى.

— سىز بىلەن ئۇچراشقىنىم ياخشى بولدى، — دېدى ئەلى باتۇر.

— ئۆزىڭىز كىم بولسىز؟ - دەپ سورىدى ئەزىمەتخان ھەيران قالغان ھالدا. ئەلى باتۇر نېمىدەپ جاۋاب قايتۇرۇشنى بىلەلمەي ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. بۇنى سەزگەن ئەزىمەتخان:

— قورقماي دەۋېرىڭ، مەن ھەق نەزەرخانىنىڭ ئادىمى ئەمەس. سىز-

نىڭ ساپ ۋىجدانلىق يىگىت ئىكەنلىكىڭىز ماڭا ئايان بولدى ،— دېدى.
ئەلى باتۇر كېلىش مەقسىتىنى دېمەكچى بولۇپ يەنە توختاپ قالدى.
ئۆزىنىڭ قانداق ۋەزىپە بىلەن كەلگەنلىكىنى ئاشكارىلاشقا بولمايتتى.
شۇڭا ئۇ: «مەن ياقا يۇرتتىن كېلىۋاتىمەن» دەپلا گېپىنى توختىتىۋالدى.
ئەزىمەتخان يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ كۈلۈمسىرىدى:
— سۆزىڭىزدىن قارىغاندا ياركەنت تەرەپتىن كەلگەندەك قىلىسىڭىز.
ئەلى باتۇرمۇ ئەزىمەتخانغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ بىر ئازدىن كېيىن جاۋاب بەردى:
— شۇنداق. مەن راست ياركەنت تەرەپتىن كەلدىم ، لېكىن بۇ قەلئە-گە نېمە سەۋەبتىن كەلگەنلىكىمنى بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئىزھار قىلالمايمەن.
ئەزىمەتخان ئەلى باتۇرنىڭ يەنىلا ئۆزىنى مەخپىي تۇتۇۋالغانلىقىنى بايقاپ تۇجۇپىلەپ سوراپ ئولتۇرماي گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىماقچى بولدى:
— بۇگۈن ئۇچ ۋاخ نامىزىمنى قازا قىلدىم.
— مەنمۇ ،— دەپ گەپ قىستۇرۇپ قويدى ئەلى باتۇر ،— لېكىن سا-ۋابلىق ئىش قىلمىز دەپ شۇنداق بولدى ئەمەسمۇ ، كېيىن تولدۇرۇۋالـ ساقلا بولىدۇ.
— سىز بەش ۋاخ نامازنى تاشلىماي كېلىۋاتامسىز؟
— شۇنداق ،— دېدى ئەزىمەتخان ،— بەش ۋاخ نامازنىمۇ تاشلىمـ دىم ، مەيخانىنىمۇ تاشلىمدىم ، ئىبادەتنىمۇ ئۆز يولىدا ، بەزمە — ئىشرەتـ نىمۇ ئۆز يولىدا قىلىۋاتىمەن. بەزى تەقۋادارلار مېنىڭ مەيخانا بىلەن مەسچىتنى تەڭ قولدىن بەرمەي قىلغان ئىبادەتلىرىنى ھارامغا چىقاردى. مەن ئۇلارغا يەر— زېمىندىكى مەۋجۇداتلارنىڭ ھەممىسىنى ئاللا ياراتقان تۇرسا ، مەيزاپمۇ نېمە ئۈچۈن ئاللا ياراتقان نېمەت بولمايدىكەن؟ مەسـ چىت— خانىقا ئاللاغا ئىبادەت قىلىدىغان جاي بولسا ، مەيخانا بەندە-لەرنىڭ ئاللا نېمەتلىرىدىن بەھرە ئالىدىغان جاي ئەمەسمۇ؟ ياخشى بىلەن

يامانني ، هالال بىلەن هارامنى ، ئىسسىق بىلەن سوغۇقنى ، ئاچچىق بىلەن تاتلىقنى قىسقىسى ھەممىسنى ئاللا ئىگەم ئۆز جوربىسى بىلەن قوشۇپ يا-راتقان ئەمەسمۇ ؟ قېنى بۇنىڭ قايسىبرىنى يالغان دەيسىلەر ؟ دەپ تۇرۇ-ۋالدىم .

— ئۇلار نېمە دېدى ،— دەپ قىزىقىپ سوربىدى ئەلى باتۇر .

— ئۇلارنىڭ ئاغزى تۇۋاقلىنىپ قالدى ، چۈنكى يەر — زېمىندىكى مەۋجۇداتنىڭ ھەممىسنى ئاللا يارانقان دېگەن سۆز قۇرئان كەرىمگە يې-زىلغان ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— راست ، ئەۋلىيالاردەك سۆزلەپسىز ئەزىز بۇرادەر ،— دېدى ئەلى باتۇر .

— شۇڭا ھازىرغىچە خوجا ئەھرارنىڭ تەركىدۇنياچى ۋارىسلىرىمۇ مەن بىلەن ئېتىشىپ باقمىدى .

— تېگىڭىز ئالىيجانابلار زاتىدىن بولغاچقا ئۇلار سىزگە تېگەلمەيدۇ . ئەزىمەتخان كۈلۈپ قويۇپ جىم ئولتۇردى .

— ئەمىسە ئۇرىنقتا تەرەت ئېلىپ قازا بولغان نامازنى ئوقۇۋالمايمىز-مۇ ؟— دەپ سوربىدى ئەلى باتۇر .

ئەزىمەتخان كىيىملىرىنىڭ قان يۇققان جايلىرىنى كۆرسىتىپ بوينىنى قىسىپ قويدى .

— بۇنداق كىيىملەر بىلەن نامازغا ئوقۇش راۋابولمايدۇ . تەقسىر ، مەن سىزنى بىر پاناھلىق جايغا باشلاپ باراي ، ھازىر سېپىل دەرۋازىسىنى تاقىۋەتتى . ئەتە ئەتىگەن نامازغا بامداتتىن بۇرۇن ئېچىلمايدۇ ، پەرىزىمچە سىزنىڭ قونالغۇ جايىڭىز سېپىل ئىچىدىكى دەڭلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك ؟

— سېپىل تېشىدا سىزنىڭ ئۆيىڭىز بارمۇ ؟ - دەپ سوربىدى ئەلى با-تۇر .

— سېپىل ئىچىدىكى مەيخانىلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ ئۆيۈم بولىدۇ . سېپىل تېشىدا بىر چوڭ مەيخانا بار ، ئۇمۇ مېنىڭ خالغاندا كىرىپ قونا-

دىغان ماكانىم.

— ئۇ مەيخانا قەيەردە؟

— سېپىل دەرۋازىسىنىڭ تېشىدىكى يول ئۈستىدە، — دېدى ئەزىمەتـ خان ئورنىدىن قوزغىلىۋېتىپ، ئەلى باتۇرمۇ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئەزـ مەتخان بىلەن بىرگە خەندەكنىڭ بويىدىكى توپىلاڭ يول بىلەن مېڭىپ كەتـ تى. ئەتراپ جىمجىت بولۇپ يىراقلاردىن ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، ئېشەكـ لەرنىڭ ھاڭراشلىرى، خەندەكتىكى پاقىلارنىڭ كۇركىراشلىرى، چېكەتكـ لەرنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئاسمان كۆمتۇرۇلگەن قازانـدەك قاراڭغۇ بولۇپ، ئېگىز ئۆسكەن قاپاق تېرەكلەر، چىنارلار، سېدىلەر ۋە قېرى سۆگەتلەر قارىيىپ كۆرۈنەتتى. ئۇلار سېپىلنى ئايلىنىپ، ئارقا دەرۋازـ زىنىڭ يېنىدىكى بىر كونا مەيخانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. مەيخانىنىڭ ئىشـ كى ئوچۇق بولۇپ ئۇنىڭ ئىچىدىن ساپال چىراغنىڭ غۇۋا نۇرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تېخىمۇ يېقىنلاپ كەلگەندە مەيخانا ئىچىدىن راۋاب، دۇتار ۋە داپلار بىلەن نەغمە قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ مەيخانا قەدىمكى چوڭ كونا ھويلىنىڭ چېقىلىپ كەتكەندىن كېيىنكى ساقلىنىپ قالغان خارابىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، چېقىلىپ كەتكەن قەدىمكى ھويلىنىڭ ئەتراپىدىكى قا- پاق تېرەكلەر، قېرى سېدىلەر ۋە پورلىشىپ كەتكەن ئۆجمە دەرەخلىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ھويلىنىڭ چېقىلغان ئۆيلىرىنىڭ كېسەكلىرى ھەمە تە- رەپتە چېچىلىپ ياتاتتى. بۇ ئەۋلادىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىراسخورى بۇ مەيـ خانىنى ئېچىپ كېلىۋاتقاچقا ئادەملەر يەنە بۇرۇنقىدەكلا كېلىپ تۇراتتى. بۇ يەرنىڭ مۇسەللەس — مەيزاپلىرى ساپ قىزىل ئۈزۈمدىن ياسالغان بو- لۇپ، داڭقى بار ئىدى. مەي خۇمارى تۇتقانلار يىراق - يىراقلاردىن بۇ يەرگە كېلىشەتتى.

ئەلى باتۇر بىلەن ئەزىمەتخان كەلگەندە مەيخانىنىڭ ئالدىدا بىر توپ كىشىلەر پاشىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن زىغىر ۋە شال پاخالليرىدا گۈلخان يېقىپ، گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئە-

زىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇر ئۇ كىشىلەرنىڭ قېشىغا بارمايلى ئۇدۇل مەيخانىنىڭ ئىشكى تەرەپكە بېرىپ ئىچىدىكى گەپ - سۆزلەرنى بىردەم تىڭشاپ تۇردى. مەيخانا ئىچىدە دۇتار، تەمبۇرنىڭ ئاۋازى بىلەن كۈلكە - چاقچاقلارنىڭ ئاۋازى قوشۇلۇپ كەتكەنىدى. ئەزىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇر بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، مەيخانىنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى. ئىشكىنىڭ «غىچ» قىلىپ ئېچىلغان ئاۋازى بىلەن تەڭ مەيخانا ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئىشىك تەرەپكە قارىشىپ دەرھال ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ ئەزىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇرنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىشتى:

— ئەزىمەتخان يۇقىرى ئۆتسىلە.

— ئەزىمەتخان بۇ يەرگە كەلسىلە ...

— مەرھەمەت ...

— مانا كۆرۈڭلار، ئەزىمەتخان دېگەن كىشى مۇشۇ بولىدۇ، ئۆزى كاتتا ئەرباب، ئەمرزادىلەر ئەۋلادى.

— ئەمرزادىگىزنى قويۇڭ، ھازىر مەشھۇر مۇقامچى، شائىر ...

— دانىشمەن، ئالىم ...

ئەزىمەتخان ئەلى باتۇرنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىپ بىللە ئولتۇردى. ئەلى ھەشىمەتلىك كاتتا ياسالغان بۇ قەدىمكى ئىمارەتنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە كۆز تاشلاپ تاماشا قىلدى. مەيخانىنىڭ ئىشكى يوغان، بوسۇغىسى ئېگىز بولۇپ، ئىشكىنىڭ ئىچىدىن ئىلىپ قويىدىغان زەنجىرى بار ئىدى. ئىشكىتىن كىرگەندىن كېيىن ئۆزۈن كەتكەن سۇپا بار بولۇپ، ھەر خىل گۈللۈك كىگىزلەر، تۇشتىلىرى ئازلاپ رەڭگى ئۆچۈپ كەتكەن كونا گىلەملەر سېلىنغانىدى، تاملىرى گەچ بىلەن سۈۋالغان بولۇپ تاكچىلىرى، نۇۋەيلىرى چىرايلىق نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەنىدى. ئىشكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى ئېغىز ئۆي بار بولۇپ، ئۇ ئۆيدە ئۇيغۇر ۋە ئىدىشلاردا لىق توشقۇزۇلغان مەي - مۇسەللەسلەر ساقلىناتتى. سۇپا ئۈستىگە بىر نەچچە

يەرگە شىرە قويۇلغان بولۇپ ، تاملارغا دۇتار ، تەمبۇر ، ئەشتەر ، ساتار ، داپ قاتارلىق ھەر خىل چالغۇ ئەسۋابلىرى ئېسىلغانىدى . سۇپا ئۈستىدە بىر نەچچە شىرەنى چۆرىدەپ سورۇن تۈزۈشۈپ ئولتۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى ئۇيغۇرچىنىڭ جوغىسىدىن كىچىك غىدىر تاۋاقلارغا ۋە چوڭقۇر جاملارغا مۇسەللەسنى تولدۇرۇپ قۇيۇپ ئېچىشمەكتە ئىدى . بىر بۇلۇڭدا مۇغەمبەر تۇماق كىيگەن ، ئاق سېرىق يۇزلۈك ، كۆك كۆز ، شاپ بۇرۇت بىر كىشى يەكتەك چاپىنىنىڭ بىر پېشىنى بېلىگە قىستۇرۇۋېلىپ كۈچىنىڭ بارىچە چىلىم تارتماقتا ئىدى . ئۇنىڭ چەككىنى بەلكىم نەشە بولسا كېرەك ، ئۇ چېكىپ بولۇپ ئۈزاق ئۆتمەي زوكزىيىپ ئولتۇرغىنىچە ئالدىدىكى جامغا توشتۇرۇلغان مەيزاپقا قاراپ ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئاللىقانداق بىر خىيال دەريا سىغا غەرق بولدى ، ھەتتا مىدىرلاپمۇ قويمىدى . ئۇنىڭ نېمىنى خىيال قىلىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى ۋە ھېچكىممۇ ئۇنىڭغا نەزەر سېلىپ قويمايتتى . يەنە بىر بۇلۇڭدا بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان شاپاق دوپپىلىق قارا كۆز يىگىت تورۇسقا قاراپ ئۆزىچە بىر نېمىلەرنى دەپ خىرىلداپ كۈلىمەكتە ئىدى ، ئۇ بەلكىم مەيزاپ ئىچكەندە مەجۇنمۇ يېگەن بولسا كېرەك . ئۇنىڭ كۈلگىنىگە قاراپ ئەتراپتىكى كىشىلەرمۇ كۈلۈپ كەتتى ، باشقىلارنىڭ كۈلگىنىگە قاراپ ئۇ تېخىمۇ قاتتىق كۈلۈشكە باشلىدى . مانا ئەمدى ئۇ تولا كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتى . بەزىلەر ئۇنىڭ تىنالمايلا ئۆلۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ ، بىر تاۋاق سوغۇق سۇنى يۈزىگە چېچىۋىدى ئۇ ئەندىكىپ كېتىپلا كۈلكىسىنى توختاتتىيۇ ، لېكىن ئۇشتۇمتۇتلا ۋارقىراپ يىغلاشقا باشلىدى . يەنە بىر بۇلۇڭدا بىر نەچچە ياش كىشىلەر چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ يەرگە ئۇسۇق ئېتىپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ قىمار ئويناشماقتا ئىدى ، « دەتتىكام ، يا جەمشىت پىرىم » دېگەن تاۋازلار پات - پات ئاڭلىنىپ تۇراتتى ، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر سارايىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى گۈلەم ۋە كۆرپىلەر سېلىنغان جايدا ئولتۇرۇپ تەمبۇر بىلەن غەزەل ئوقۇشماقتا ئىدى .

ئەزىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇر سۇپىنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ كەيپ

قىلىۋاتقان كىشىلەرگە بىر ھازا قاراپ تۇردى ، ئەتراپتىكىلەر مەيزاپقا تەكـ لىپ قىلسىمۇ ئۆزىرىخاھلىق ئېيتىپ ئىچمەي ئولتۇردى . دەل شۇ پەيتتە ئىچكـ رى ئۆيدىن ساراي ئىگىسى ئاباخان چىقىپ كەلدى - دە ، « ئەسسالامۇ ئەـ لەيكۇم ھۆرمەتلىك ئەزىز » دەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ئەزىمەتخان بىلەن قول ئېـ لىشىپ كۆرۈشتى .

— پېقىر مەيخانىگىزنى ھەپتىدە بىر نەچچە قېتىم زىيارەت قىلمىسام كۆڭلۈم يېرىم بولىدۇ ، بۇنى ئۆزىگىزمۇ ئوبدان بىلىسىز ،— دېدى ئەزىـ مەتخان كۈلۈپ .

— شۇنداق ئەزىزىم ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىگە مىڭ مەرتىۋە تەشەكـ كۈر ئېيتىمەن . قېنى يەنە بۇرۇنقىدەك ئىچكىرى ھۆجرىغا كىرىپ ، داستىخىنـ مىزغا داخىل بولغايلا .

ئاباخان ئەزىمەتخانىنى ھۆرمەتلەپ دائىم ئىچكىرى تەرەپتىكى ياسـ داق بىر ھۆجرىغا باشلاپ ئالاھىدە كۈتۈۋالاتتى . ئەزىمەتخانىڭ بۇ مەيـ خانىغا كەلگىنىنى ئاڭلىغان شەھەر ئىچى تېشىدىكى تۆرىلەر ، شائىرلار ، غەزەلچىلەر ، سازاندىلەر يىغىلىشىپ ئالاھىدە سورۇن تۈزۈشەتتى - دە ، ئەزىمەتخانىڭ مۇقامى باشلىنىش بىلەن تەڭ ئاباخانىڭ بازىرى چىقىپ كېتەتتى .

ئەزىمەتخان مۇقام نەغمىلىرىدىن باشقا كۈچا خەلق ناخشىلىرىنى ئوبدان ئېيتقاچقا ، ئۇنىڭ نەغمە — ناۋاسىغا داخىل بولغان كىشى تۇغـ گۈچە ئۇزمەي ئاڭلىغۇسى كېلەتتى . ئەزىمەتخان تەكلىپ قىلىنغان ياسداق ھۆجرىلارغا كۆپ ۋاقىتلاردا يۈز ئابرويلۇق كىشىلەر يىغىلىپ ، تاشقىرى ھۆجرىغا بولسا ھەرخىل مۇساپىرلار بىلەن تۆۋەن تائىپىلەرنىڭ ئادەملىرى يىغىلىپ قالاتتى . شۇڭا ئەزىمەتخان بۇ مەيخانىغا كەلگەندە ئەڭ ئاۋۋال تۆۋەن تائىپىلەردىكى كىشىلەر بىلەن بىردەم ھەمسۆھبەت بولۇپ ، ئۇلارغا بىر — ئىككى پەردە نەغمە قىلىپ بېرىپ ، ئاندىن كېيىن ئىچكىرى ھۆجرىغا كىرىپ كېتەتتى . شۇڭا ئۇ ھازىرمۇ كونا ئادىتى بويىچە تاشقىرى ھۆجرـ

دىكى كىشىلەرگە مۇقام ئوقۇپ بېرىشكە تەمشىلىپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى - دە ، ساتارنىڭ كامالچىسىنى ئاستا قولىغا ئالدى . ئىككى كۆمۈش جام- دىكى مەيزاپنى كۆزىنى يۇمۇپلا ئىچىۋېتىپ بىر دەم كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇر- غاندىن كېيىن ساتارنىڭ كامالچىسىنى ئىخلاس بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈپ چېلىشقا باشلىدى :

بولمىسا ئالدىمدا گۈلرۇخ ساقى ، ئەھۋالىم خاراب ،
يوق ئىسە ساقىدا گۈلگۈن جامى مەي ، باغرىم كاۋاب .

ئەزىمەتخانىنىڭ يېقىملىق خۇش ئاۋازى سورۇن ئەھلىنى شۇ قەدەر ئۆ- زىگە مەھلىيا قىلدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ھاياجانلانغانلىقىدىن لەۋلىرىنى چىشلىشىپ ، گويا ئۆزىنى باشقا بىر غايىۋى دۇنيادا سەيلە قىلىۋاتقاندەك ھېس قىلدى . مۇقامدىن تەسىرلەنگەن كىشىلەر بىر - بىرىگە پەس ئاۋازدا پىچىرلاپ « بۇ ئامانىسا خېنىمنىڭ(ئىشرەت ئەنگىز) مۇقامى ئىكەن» دې- يىشتى .

ئەلى باتۇر « ئىشرەت ئەنگىز »نىڭ شۇ قەدەر تېز ۋاقىتتا خەلق ئىچىدە يىلتىز تارتقانلىقىغا قايىل بولۇپ باشقا كىشىلەرگە ئوخشاشلا ھاياجانغا چۆمدى . مۇقام ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەنسېرى بەزىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا ئاللە- قاندا ق بىر گۈزەل دۇنيا نامايان بولۇۋاتقاندەك ھېسسىياتقا كەلگەندى . سورۇن ئىچىدىكى بىر ئاقساقال كىشى بىردەم كۆلۈپ ، بىردەم كۆزىگە ياش ئېلىپ ئاللىبۇرۇن خۇددىنى يوقاتقاندى . يەنە بىر ئورا كۆز كىشى كۆزىنى تورۇسقا مىخلاپ تىكىپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ كۆزى تورۇسنى تېشىپ كىرىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئوڭ تەرەپتىكى سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە تۇۋۇ- رۇككە يۆلەنگەن قىرىق ياش چامىسىدىكى بىر كىشى بالىسىنى باغرىغا چىڭ باسقىنچە قېتىپ قالغاندى . ئۇنىڭ ئاغزى كامارداك ئېچىلىپ ، كۆز- لىرى ئەزىمەتخانىغا تىكىلگىنىچە پارقىراپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ كۆزلىرى يۇمۇل-

غىنى ياكى كىرپىك قاققىنىى بىلگىلى بولمايتتى. ئەزىمەتخانىنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى جاراڭلاپ مەيخانىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى - دە ، جامائەت ئىچىدە « بەللى ، بەللى ! » دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى.

تۇن ، كۇن ئايىغىم يالاڭ ، ياقام چاك ،
مەيخانا يولىدا مەستۇبىياك.
ھەردەم يىتىبان پەلەككە بويۇم ،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇھى گۇيۇم.

ئەلى باتۇر « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى خۇددى يارىكەنت ئوردىسىدا تۇرغاندەك پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتقان بولسىمۇ ، كۆڭلىدە سۇلتاننىڭ ھەق نەزەرخانىغا ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى قانداق تاپشۇرۇۋىش توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ تېزرەك تاڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى.

ئاباخان ئەزىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇرنى ئارقا سارايغا تەكلىپ قىلىدى. ئۇلار ئۇزۇن كەتكەن پېشايۋانلىق ھويلىغا كىردى. ھويلىنىڭ ئاستىغا پىششىق خىش ياتقۇزۇلغان بولۇپ ، ئوتتۇرىسىدا سۇ قۇدۇقى بار ئىدى ، بۇ ھويلىنىڭ سول تەرىپىدە بىر ئىشىك بار بولۇپ ، بۇ ئاتخانىغا كىرىپ كېتىدىغان يول ئىدى. ئادەتتىكى كۈنلەردە يىراق - يېقىندىن كەلگەن بەگزادە ۋە ئەمرزادىلەر ئاتلىرىنى ئۇدۇل مۇشۇ ئاتخانىغا باغلاتقۇزاتتى. پېشايۋاننىڭ ھەممە تەرىپىنى كېچىك - كىچىك ھۇجرا ئىشكلىرى قاپلاپ كەتكەن بولۇپ ، بۇ جايى بەگزادىلەر بىلەن ئەمرزادىلەرنىڭ تەكىيە خانىلىرى ئىدى. ئۇلار مەي — شاراب ئىچكەندىمۇ ئايرىم ھۇجرىلاردا ئىچىشەتتى. پېشايۋاننىڭ تاملىرى ئاجايىپ چىرايلىق ئويما نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بولۇپ ، تۇۋرۇكلىرىگە ساپال چىراغ يېقىلغانىدى. ئاباخان ھەر كۈنى كەچتە مەخسۇس بىر ئادەمنى چىراغنىڭ پىلىكىنى چىقىرىشقا ۋە ياغ قۇيۇپ پىلىك يېڭىلاشقا ئورۇنلاشتۇرغاچقا ، تاڭ ئاتقۇچە چىراغ يورۇپ تۇراتتى -

ده ، يىراق سەپەردىن كەچ قالغان سودا كارۋانلىرى ئۇدۇل بۇ يەرگە كېلىپ قونۇپ يەپ — ئىچىپ كېتەتتى. ھەر كۈنى يىرىم كېچىگىچە ھەر بىر ھۇجرىنىڭ ئىچىدىن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئۇزۇلمەيتتى. لېكىن ئەزىمەتخان بۇ-گۈنكى بۇ جىمجىتلىقنى كۆرۈپ ھەيران قالدى:

— بۇگۈن مېھمان يوقمۇ ، نېمە ؟

— يوقسۇ ھەزرىتىم ، ئۇخلاپ قېلىشتى ،— دېدى ئاباخان ۋە ئۇلارنى ھويلىنىڭ يان تەرىپىدىكى تۆت بۇرجەكلىك ئايۋانغا ئەكىردى. ئايۋان سۇپىلىرىدىن تاملىرىغىچە گىلەم تارتىلغان ، يەردىكى گىلەمنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇن ئەتلەس كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. ئەزىمەتخان ياستۇققا يانپاشلاپلا كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت تاشقىرىدا ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەلى باتۇر دەرھال پەنجىرىنىڭ پەردىسىنى قايىرىۋېتىپ تاشقىرىغا قارىۋىدى ، قولىدا ئۇزۇن نەيزە تۇتقان ، يېنىغا قىلىچ ئاسقان بىر توپ ئەسكەرلەر گۈلخان يېقىپ ئولتۇرغانلارنى قورشىۋېلىپ ، بىر نېمىلەرنى سوراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. تالا قاراڭغۇ بولسىمۇ ، گۈلخاننىڭ ئەتراپىدا تۇرغان ئادەملەرنى پەرق ئېتىشكە بولاتتى.

— بۇ يەرگە ياقا يۇرتلاردىن كەلگەن ئادەملەر بارمۇ ؟ - دەپ سورىدى لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا تۇرغان سېمىز ئادەم.

ئەلى باتۇر بۇ كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا ھەق نەزەرخانىنىڭ جاللات ئەمەلدارى ئىمىن دوغا ئىكەنلىكىنى تونۇدى - دە ، كۆڭلى بىر ئىشنى سېزىپ دەرھال ئەزىمەتخانغا تىكىلدى. ئەزىمەتخان تەكىيگە يانپاشلىغانچە ئۇخلاپ قېپتۇ قالغانىدى. ئەلى باتۇر ئاباخانىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي ، دەرھال ئىشكنى ئىچىدىن تاقاپ ، ئەزىماتخانىنىڭ ياقىسىدىن تارتىپ ئويغاتتى. ئەزىمەتخان چۆچۈپ كۆزىنى ئېچىپ ئەلى باتۇرغا تىكىلىپ « نېمە بولدى » دېگەندەك قىلىپ جىم تۇرۇپ قالدى.

— سىز مېنى بۇ يەرگە نېمىشقا ئېلىپ كەلدىڭىز ؟— غەزەپ بىلەن سو-

ردى ئەلى باتۇر.

ئەزىمەتخان بىر ھازا گەپ قىلالماي تۇرۇپ قالدى - دە ، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازىدىن ئەھۋالنى چۈشىنىپ دېدى :

— ياقامنى قويۇپ بېرىڭ ، مەن سىزنىڭ مەكتۇپ ئەكەلگەن ئادەم ئەكەنلىكىزنى بىلدىم ، لېكىن سىزگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمىدىم.

ئەلى باتۇر يەنە ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەرمىدى :

— راست گەپ قىلىڭ ، ئەگەر مېنى ئۆلتۈمگە تۇتۇپ بەرسىڭىز سىزمۇ ساق قالمايسىز.

ئەلى باتۇر سۆزلەۋېتىپ ئۆتكۈر خەنجىرىنى غىلىپىدىن سۇغۇردى ، بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن ئەزىمەتخان دەرھال زۇۋانغا كېلىپ ئالدىراپ سۆزلىدى :

— راستىنى ئېيتسام مەن سىزنى ئىزدەپ يۈرگەن پايلاقچىنىڭ بىرى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان ھەق نەزەرخان ئەلچىنى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەسكىرىي ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن مەن قاتارلىق نۇرغۇن ئادەمنى ئىشقا سالدى. چۈنكى بۇ-رۇنقى ئەلچىلەر تۇتقۇن بولۇشتىن قورقۇپ ، مەكتۇپنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلىپ ئۆزى قېچىپ كەتكەنىكەن. شۇڭا ھەق نەزەرخان بۇ تەدبىرنى قوللانـ دى.

— سىز مېنى قاچان تۇتۇپ بەرمەكچى؟ راست گەپنى قىلىڭ.

— راست گەپنى قىلسام مېنىڭ سىزنى تۇتۇپ بەرگۈم كەلمىدى ، مەن ئەزەلدىن بۇنداق ئىشلارنى قىلىپ باقمىغان. ئىمىن دوغا مەندىن خەۋەر كۈتۈپ يۈرىدۇ ، لېكىن مەن ھېچكىمگە خەۋەر بەرمىدىم ، خەۋەر بەرگۈمۇ يوق.

— ئەمسە ئىمىن دوغا بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدى؟

— ئەزىرايىل خۇدا ، قەسەم ئىچىپ بېرەي ، ئىمىن دوغا سىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىڭىزنى بىلمەيدۇ.

— ئەگەر ئۇ ئاختۇرۇپ كىرىپ قالسا قانداق قىلىسىز؟

ئەزىمەتخان بىر پەس ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ ئېغىز ئاچتى.

— مېنىڭ بىرلا شەرتىم بار، — دېدى ئەزىمەتخان، — ئەگەر سىز مېنى قېدىرخان ئۇستازنىڭ قېشىغا يەتكۈزۈپ قويۇشقا ۋەدە قىلسىڭىز، مەن سىزنىڭ قولىڭىزدىكى مەكتۇپنى ھەق نەزەرخانغا يەتكۈزگەندىن تاشقىرى، سىزنى ھەق نەزەرخانىڭ دەرگاھىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ كېتىشىكە ۋەدە بېرىمەن.

ئەلى باتۇر بىر پەس ئويلىنىپ ئەزىمەتخانىڭ شەرتىگە ماقۇل بولىدى - دە، ئەزىمەتخاننى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقاردى. ئەزىمەتخان لەشكەرلەرنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئۇزاق سۆزلەشكەندىن كېيىن لەشكەرلەر قايتىپ كېتىپ ئىمىن دوغا ئەزىمەتخان بىلەن مەيخانىغا كىردى. ئىمىن دوغا ئەزەلدىن شاراپخور بولغانلىقتىن، مەيخانىغا ھەر دائىم كېلىپ مۇسەللەس ئىچىپ كېتەتتى. بۈگۈن ئەزىمەتخان ئاباخانىغا ئەھۋالنى ئۇقتۇرمايلا، ئەلى باتۇر بىلەن مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ ئىمىن دوغىنى قاتتىق مەست قىلىش ئۈچۈن مۇسەللەسكە مەجۇن قوشتى - دە، مۇسەللەس تېزلا ئۇخلاپ قالغان كوزىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا قويۇپ بەردى. ئۆزى قولىغا تەمبۇرنى ئېلىپ نەغمە قىلىشقا باشلىدى. ئىمىن دوغا نەغمىنى ئاڭلىغانسېرى تېخىمۇ كۆپ ئىچىپ يېرىم كېچە بولغاندا ئۆزىنى ئوڭدىسىغا تاشلاپ خورەك تارتىشقا باشلىدى. ئەزىمەتخان بىلەن ئەلى باتۇر ئۇنىڭ خەنجىرىنى ئاستا سۇغۇرۇۋېلىپ مەكتۇپنىڭ يېپىك بوغقۇچىنى خەنجەرگە چىگىپ قويۇپ كېچىلەپ يولغا يۈرۈپ كەتتى. ئىمىن دوغا ئەتسى كۈن چۈشتىن قايىرىلغاندا ئويغىنىپ ئەھۋالنى ھەق نەزەرخانغا مەلۇم قىلىپ ئەلى باتۇر بىلەن ئەزىمەتخاننىڭ كەينىدىن قوغلىغان بولسىمۇ ھېچ يەردىن تاپالمايلا قايتىپ كەلدى. شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ئاباخانىڭ ئىككى پۇتى تىزىدىن كېسىپ تاشلاندى.

10 - باب

جەڭ تەييارلىقىنى پۈختا قىلغان ھەق نەزەرخان ئابدۇرېشتخانىنىڭ مەكتۇپتىكى تەلىپىنى نەزەرىگە ئىلمايى جەڭ قىلىش ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ يولغا چىقتى.

ئەلى باتۇر بىلەن ئەزمەتخان سۇلتان ئابدۇرېشتخانىنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كېلىپ بىر كۈن ئۆتمەيلا ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى يېقىنلاپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. سۇلتان ئابدۇرېشتخانمۇ دەريا بويىنى ئارقا سەپ قىلىپ، ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراپ لەشكەر تارتتى. ئىككى تەرەپنىڭ چوڭ قوشۇنى بىر پايانسىز زەيكەشلىككە تۇتىشىپ كەتكەن چوڭ ئۇستەڭنىڭ بويىدا ئۇچراشتى.

بۇ جەڭگە ھەق نەزەرخان ئۆزى باش سەردار بولۇپ كېلگەن بولۇپ، ئۇ ئىمىن دوغا ۋە مۇھەممەت بەگ قاتارلىق لەشكەر باشلىقلىرىنى ئىشقا سېلىپ يۇقىرى تەرەپتىكى كەڭ زەيكەشلىككە كەلگەندە ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئەسكەرلىرىنى قورشاپ يوقىتىش توغرىسىدا ئالدىن جەزم قىلىشقانىدى. سۇلتان بۇ قېتىمقى جەڭ ئالدىدىن چارلاش ئىشلىرىنى پۈختا قىلغاچقا، ھەق نەزەرخانغا ئالدىنىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن يېتەرلىك چارە - تەدبىرلەرنى كۆرۈپ قويغانىدى.

ھەق نەزەرخان پۈتۈن لەشكەرلىرىنى ئۆز جايىغا قارار تاپقۇزغاندىن كېيىن ئۆزى قوشۇننىڭ ئارقا تەرەپتىكى قېلىن دەرەخلىك ئىچىگە چېدىر - بارگاھ تىكىپ پۈتۈن جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ تۇردى. دەل چاي ۋاقتى بولغاندا يىراقتىن سۇلتاننىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئاتلىقلارنىڭ چاڭ - توزانلىرى پۈرقىراپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، خادا قۇ-

يۇن پەيدا قىلىپ كېلەتتى. شۇ ئەسنادا ھەق نەزەرخانىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ سۇلتانغا قارشى ئات سالدى - دە ، ئىككى تەرەپ ئاتلىق قوشۇنى بارا - بارا يېقىنلاشتى ، ئاتلىق قوشۇن ئالدىدا سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ سا- دىق نۆۋۈكىرى ئەلى باتۇر مەردانە قىياپەتتە كېلىۋاتاتتى. ئۇ قانخور ئىمن دوغىنىڭ ئەدىبىنى بېرىشكە قەسەم ئىچكەنىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئات- لىق ئەسكەرلىرى ئەگىنگە ساۋۇت كىيىپ بىر قولىغا قالقان ، بىر قولىغا نەي- زە تۇتۇپ بېلىگە قىلىچ ئاسقانىدى ، ئەلى باتۇرنىڭ ئاتلىق ئەسكىرى يې- قىنلاپ كېلىشى ھامان ھەق نەزەرخانىنىڭ ئىمن دوغا قوماندانلىقىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئۇلارغا قارشى ئات سالدى - دە ، ئىككى تەرەپ ئېلە- شىپ كەتتى. قىلىچ قىلىچقا ، نەيزە نەيزىگە تېگىپ ئۇچقۇن چاچاتتى. بە- زىلەر ئاتتىن موللاق ئېتىپ چۈشۈپ جان تالاشسا ، بەزىلەر جاننى قولتۇق- قا قىسىپ قويۇپ يەنە ئېلىشاتتى. بەزىلەر بىر - بىرىنىڭ قارىغا نەيزە تە- قىشسا ، يەنە بەزىلەر بىر - بىرىنىڭ بوينىغا قارىتىپ قىلىچ ئۇراتتى. قىلىچ ۋە نەيزە تەگكەن ئادەمنىڭ تەنلىرىدىن قېيقىرىل قانلار ئېتىلىپ چىقىپ ، بىر - بىرىنىڭ باش - كۆزلىرىگە چاچرايىتتى. جەڭ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن جىددىي پەيتتە ئىمن دوغا يالغاندىن يېڭىلگەن بولۇۋېلىپ ، زەيكەشكە قې- چىپ ئەلى باتۇرنىڭ ئاتلىق ئەسكىرىنى زەيكەشكە ئەگەشتۈرۈپ ماڭدى ، زەيكەش ئەتراپىدا ھەق نەزەرخانىنىڭ ساداقچىلىرى يوشۇرۇنغانىدى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى سۇلتاننىڭ بۇ ئەڭ كۆچلۈك ئاتلىق قوشۇننى مۇشۇ زەيكەشكە باشلاپ پاتقاقتا پاتۇرۇپ تۇرۇپ ، ئوقتا تۇتۇپ يوقىتىش ئى- دى. سۇلتان بۇ پىلاننى ئالدىن ئۇققان بولسىمۇ ئەسكەرلەر قاينام - تاشقىنلىق جەڭ ئىچىدە قانلىرى قىزىپ ، كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىغان ھالەتكە كەلگەچكە ھەق نەزەرخانىنىڭ ھىيلە - مىكرىنى پەرق ئېتەلمەي دۈش- مەن كەينىدىن قوغلاپ زەيكەش ئىچىگە ئات سالدى. يىراقتىن بۇنى كۆ- رۈپ تۇرغان ھەق نەزەرخان خۇشاللىقىدا كۆزلىرى ئويناپ شالاڭ ۋە تىكەن- دەك يىرىك بۇرۇتلىرى تىترەپ كەتتى. سۇلتان قوشۇن كەينىدە تۇرۇپ

« ئۆستەڭدىن ئۆتمەڭلار ! ... زەيكەشكە كىرمەڭلار ؟ ... قوغلماڭلار ! ... » دەپ ۋارقىرىغان بولسىمۇ ھېچكىم قولاق سالمىدى . بۇنداق قىنا - چىيا ، چۇقان - سۇرەن ئىچىدە ئۇلارغا ئاڭلىتىشمۇ تەس ئىدى ، ئەلى باتۇر ئەتراپىدىكى چەۋەندازلاردىن بىر نەچچىسىنى ئەۋەتىپ ئاتلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ باققان بولسىمۇ ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى . ئاخىر ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ بىر بۆلىكى زەيكەش ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى ، سۇلتان تېگىدىكى ئەرەب ئېتىغا زەرب بىلەن بىر قامچا ئۇردى - دە ، ئات قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى ، ئۇ ئۇدۇل يولنى كېسىپ ئۆتۈپ ، بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ، تۇغنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كەينىگە يېنىشقا ئىشارەت قىلىپ ئىككىنچى تۇركۈم ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ يولىنى توسۇپ ياندۇردى . زەيكەش ئىچىگە ئاز سانىدىكى بىر بۆلۈك ئاتلىق ئەسكەرلەر كىرىپ كەتكەن بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئات ئۈستىدە قىلىچلاشسا ، بەزىلىرىنىڭ ئاتلىرى پاتقاقتا پېتىپ يىقىلىپ ، پاتقاق ئىچىدە پومىداقلىشىپ جان - جەھلى بىلەن ئېلىشاتتى . قانداقلا بولمىسۇن ھەق نەزەرخانىنىڭ ئاساسلىق زور كۈچى پاتقاق ئىچىدىكى جەڭگە پايمال بولۇپ قالدى - دە ، سۇلتانغا ئوڭۇشلۇق تۇغۇلدى . جەڭ ئەھۋالىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ ئۆزگەرگىنىنى سەزگەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان زەيكەشتىكى جەڭگە يارەملەشمەككە ئازلا پىيادە ئەسكەرنى قالدۇرۇپ چوڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن بارلىق پىيادە ئەسكەرنى باشلاپ ئۆستەڭنىڭ ئىياغ تەرىپىدىكى كۆۋرۈككە قاراپ يول ئالدى . كۆۋرۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدە ھەق نەزەرخانىنىڭ ئىككىنچى سەپ تەييارلىق قوشۇنى تۇرغۇزۇلغان بولۇپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەسكەرلىرى كۆۋرۈككە يېتىپ كېلىشى بىلەن ئۇلار كۆۋرۈككە قاراپ ئات سالدى ، ھەق نەزەرخانىنىڭ تەييارلىق قوشۇنىدا ئاتلىق ئەسكەر ئازراق ، پىيادە ئەسكەر كۆپرەك بولۇپ ئىككى تەرەپ ئېلىشقاندا ھەق نەزەرخان ھودۇقۇپ كېتىپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى . قورقۇنغا قوش كۆرۈنەر دېگەندەك كۆۋرۈك بېشىدا جەڭ قىلىۋاتقان ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى پۈت - قولىدا جان قالمىدى -

ده ، يىرتقۇچتىن ئۇركۈگەن توشقاندەك قېچىشقا باشلىدى . كۆۋرۈك بېشىدا جان — جەھلى بىلەن ئېلىشىۋاتقان ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى بارغانسېرى ئاز قالغاچقا ھەق نەزەرخان قېچىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ قايتۇرۇش ئۈچۈن كەينىدىن ئات قويۇۋېدى ، بۇنى كۆرگەن جەڭ ئۈستىدىكى ئەسكەرلىرى ھەق نەزەرخانمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى دەپ ئويلاپ ، بىراقلا ئۇركۈپ ھەق نەزەرخانىنىڭ كەينىدىن قېچىشتى . ئۇلار قېچىپ ئۇزاققا بارمايلا يەنە بىر ساسلىققا كىرىپ قېلىپ ، ئاتلىرى پاتاقاقا پېتىشقا باشلىدى . بۇ ھال سۇلتاننىڭ ئوقياچىلىرىغا تازىمۇ ئوڭۇشلۇق پۇرسەت بولدى - دە ، ئۇلارغا ئوق ياغدۇردى . ھەق نەزەرخانىڭ لەشكەرلىرى ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، ئامان قالغانلىرى قومۇشلۇققا كىرىپ غايىب بولدى . جەڭنىڭ ئاخىرى كەچكىچە داۋاملاشتى ، كۈن ئولتۇرۇشقا يېقىن قالغاندا ھەق نەزەرخان مەغلۇپ بولغان ئەسكەرلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئۆز قەلئەسىگە قايتىپ كەلدى . سېپىل دەرۋازىلىرىنى چىڭ تاقاپ ، سېپىلنىڭ ئىچى ۋە ئۈستى تەرەپلىرىگە يارىملىق مەرگەنلەرنى قويدى . شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئېگىز مۇنار بار ئىدى ، مۇنارنىڭ ئۈستىگە ئەڭ ئۈستا ساداقچىلار بىلەن قارىغا ئاتقۇچى پالۋانلارنى ئورۇنلاشتۇرىدى . ھەق نەزەرخان قوغدىنىش تەييارلىقىنى پۈختا قىلغاندىن كېيىن ، نۆۋەتتىكى قەلئەنى قوغداش جېڭىدە قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن سەردارلارغا ۋە ئەسكەرلەرگە بېرىدىغان ئىنئاملارنمۇ ئەسكەرلەر ئالدىدا جاكارلاپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىنى كۈتۈپ ياتتى . ئاردىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن سۇلتاننىڭ ئەسكەرلىرى ئۈچ چوڭ يولغا بۆلۈنۈپ جەڭ دۇمبىقىنى چېلىپ سېپىل تۈۋىگە باستۇرۇپ كەلدى . قاتتىق جەڭ باشلاندى ، سۇلتاننىڭ ئەسكەرلىرى بىرلا ۋاقىتتا سېپىل ئىچىگە قاراپ ھۇجۇم باشلىدى . سۇلتان نۇرغۇن پالۋانلارنى شوتا بىلەن سېپىلغا يامىشىپ چىقىشقا سەپەرۋەر قىلغاندى ، شوتىچىلار تەرەپ - تەرەپتىن شوتىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ خەندەك بويىغا توپلاشتى . سېپىل

ئالدىدىكى خەندەككە لىقمۇلىق سۇ توشقۇزۇلغان بولۇپ سېپىلغا يامىشىپ چىقىش ئۈچۈن ئاۋۇال خەندەكتىن ئۆزۈپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇيرۇقنى بىنائەن پالۋانلار چوڭقۇر خەندەككە ئۆزىنى ئاتتى، سېپىل بىلەن ئېگىز مۇنار ئوستىدە تۇرغان ھەق نەزەرخانىنىڭ ساداقچىلىرى ئاۋۇال ئوق چىقارمايلا جىم تۇردى، كۆپ ساندىكى پالۋانلار سۇغا سەكرەپ خەندەكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە مۇنار ئۈستىدىن چاقماق چاققاندەك بىر ئوت ياندى - دە، بۇ بەلگە بىلەن ھەممە تەرەپتىن تەڭ ساداق تارتىشتى. ئېگىز مۇناردىن يامغۇر ياغقاندەك چۈشۈۋاتقان ئوقيا بىلەن ملتىق ئوقلىرى شۇ قەدەر ھەددى - ھېسابسىز ئىدىكى، سۇ ئىچىدە ئۆلگەنلەرگە يىراقتىن قاراپ تۇرغان كىشىنىڭمۇ قورقۇسى كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ساداقلار ئېگىز يەردىن پەس تەرەپكە قارىتىپ كۈچ بىلەن ئېتىلغاچقا نىشانغا ئالغان ئوقنىڭ بىرىمۇ زايا بولماي تۈپتۈز ئۇچۇپ كېلىپ سۇ ئىچىدىكى پالۋانلارغا تېگەتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا خەندەكنىڭ ئىچى قىپقىزىل قانغا بويىلىپ سۇغا سەكرىگەن پالۋانلارنىڭ بىرىمۇ ساق قالماي غازاڭدەك لەيلەپ قېلىشتى. سۇلتان ئىككىنچى سەپ تەييارلىق قوشۇندىكى پالۋانلارنى كەينىگە قايتۇرۇۋاماقچى بولۇۋىدى، ئەمما مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئەسلى رەجاسغا بىنائەن قايتا ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈرۈلدى. بۇيرۇق بىلەن تەڭ ئىككىنچى سەپ تەييارلىق قوشۇنمۇ قانغا بويالغان خەندەك ئىچىگە ئۆزىنى ئېتىشتى. بۇ قېتىم سەكرىگەنلەر قولىغا خادا تۇتۇپ سۇ تەكتىدىن ئۆزۈپ ئۆتكەن بولغاچقا، مۇنار ئۈستىدىن ئوق ياغدۇرۇلغان بولسىمۇ، بىر قىسىم ئادەملەر خەندەكنىڭ ئوستىگە چىقىۋېلىشقا ئۇلگۈردى. پالۋانلار تەرەپ - تەرەپتىن مۆلدۈردەك يېغىۋاتقان ئوقيانغا قارىماي، بىر نەچچە يەردە سېپىل ئۈستىگە شوتا قويۇپ، شوتا بالداقلىرىغا دەسسەپ ئۈستىگە چىقىشقا باشلىدى، شوتىغا ياماشقانلار سېپىل ئۈستىگە يېقىنلىشىپ قالغاندا ئۈشتۈمتۇت سېپىل ئۈستىدىن ئۇلارنىڭ بېشىغا قاياناق سۇلار تۆكۈلدى. پالۋانلارنىڭ بىر قىسمى قاياناق سۇدا كۆيۈپ يىقىلىپ چۈشە-

تى ، يەنە بىر قىسمى داۋاملىق ئۇستىگە ياماشتى . سىپىل ئۇستىگە چىقىۋاتقانلار دېگۈدەك نەيزە ۋە ساداقلارنىڭ زەربىسىدىن يىقىلىپ چالمىدەك تۆكۈلۈپ چۈشتى . يان تەرەپتىكى يەنە بىر شوتىغا خېلى كۆپ ئادەملەر ياماشقان بولۇپ ، بىر نەچچە پالۋان سىپىل ئۇستىگە چىققان بولسىمۇ ، كۆپ ساندىكى ئەسكەرلەرگە تەڭ كېلەلمەي سىپىل ئۇستىدە جان ئۈزدى . ئارقىدىن چىقىۋاتقانلارنىڭ ئۇستىگىمۇ قىزىتىلغان ياغ تۆكۈلگەچكە ھەممىسى قىيا - چىيا بىلەن يەرگە يىقىلىشتى - دە ، تەنلىرى پاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى ، يەنە بىر تۈركۈم لەشكەرلەر سىپىلنىڭ دەرۋازىسىنى بۇزماقچى بولۇپ ، بىر نەچچە لىم ياغاچنى كۆتۈرۈپ كېلىپ دەرۋازىغا ئۇرغان بولسىمۇ ئېگىز مۇنار ئۇستىدىن ئېتىلغان ئوقلاردىن قۇتۇلۇشقا مۇمكىن بولمىدى . جەڭ شۇ تەرىقىدە بىر كېچە - كۈندۈز داۋاملىشىپ ھەق نەزەرخاننىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياغلاشتى . بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن سۇلتان قايتا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ شەھەرنى ئالالمىدى . ئەسكەرلەر ئوچ قەلئەسى ئەتراپىدا قىرىق نەچچە كۈن يېتىپ شەھەرگە كىرىدىغان ئاشلىق بىلەن ئوزۇقلۇق سۇلىرىنى بوغۇپ سىپىل ئىچىنى ئوزۇق - تۇلۇكتىن قىسىپ تەسلىم قىلدۇرماقچى بولغان بولسىمۇ ، ئەمما ھەق نەزەرخان ئوچ خەلقىگە پەرمان چىقىرىپ ، ھەممە ھويلىغا بىردىن قۇدۇق قازدۇرۇپ ، شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئاشلىقى ئازلاپ قالغان ۋاقىتتا بىر نەچچە قېتىم ئوردا ئىچىدىكى ئاشلىق خەزىنىسىنى ئېچىپ بېرىپ ئاھالىلەرنىڭ قېچىپ كېتىشىگە يول قويمىدى .

سۇلتان شەھەرنى قورشاپ ئۇزاق ۋاقىت تۇرۇپ قالغاچقا ئەتراپتىكى يېزا ئاھالىلىرىنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ قويدى . قىرىق نەچچە كۈن مابەينىدە زىرائەتلەر ئاتقا دەسسىلىپ بەكمۇ نابۇت بولۇپ كەتكەنىدى .

سۇلتان پۇقرالارنىڭ نارازىلىقىنى سېزىپ ، ئەسكەرلەرنى دەرھال دەريا بويىدىكى ئارقا سەپكە چېكىنىشكە پەرمان چۈشۈردى . سۇلتان گەرچە ئامالسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن مەغلۇپ بولغىنىغا چىن يۈرىكىدىن قايىل ئەمەس ئىدى . سۇلتان بۇنى ئويلىغانسېرى

تت ـ تت بولاتتى. ئۇ باش قوماندانلىقنى ئۈستىگە ئالغان مىرزائەلى تاغاينىڭ بەزى غەلىتە بۇيرۇقلىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇنى مەنسىپىدىن قالدۇرۇۋەتمەكچى بولغان بولسىمۇ ئۆزىنى توختىتىۋالدى. چۈنكى مىرزا ئەلى تاغاي كونا قوماندانلاردىن بولغاچقا، ئۇنى يېڭىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلغىلى بولمايتتى. ئۇنداق قىلغاندا لەشكەرلەرنىڭ كەيپىياتىغا تەسىر يېتىپ قالاتتى. جەڭ مەيدانىدا بۆلۈنۈش يۈز بېرىپ قالسا، بۇنىڭ ئاقىۋىتى تېنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قېلىن ئورمان ئىچىدىكى يول بىلەن كېلىۋاتقاندا نەدىندۇر پەيدا بولغان نەزەرخانىنىڭ بىر توپ ئەسكەرلىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنى قوغداپ كېلىۋاتقان سەپنى مۇھاسىرە قىلىپ ئوق ياغدۇردى، چۇقان ـ سۇرەنلىك جەڭ يەنە باشلاندى. مىرزا ئەلى تاغاينى قوغداپ ماڭغان قوشۇن ئالدىدا ئۇزاپ كەتكەنىدى. خوجا ئابدۇللا ۋەزىرنى قوغداپ كېلىۋاتقان قوشۇن تېخى يىراقتا ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەق نەزەرخانىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئىككى سائەت چامىسىدا قاتتىق ئېلىشتى، سۇلتانىنىڭ قوغدىغۇچى ئەسكەرلىرى ھەق نەزەرخان ئەسكەرلىرىدىن ئاز بولسىمۇ باتۇرانە جەڭ قىلىپ ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرىنى بىر نەچچە قېتىم چېكىندۈردى. ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى ئىنتايىن كۆپ ۋە ئوق— ساداقلىرى تولۇق بولغاچقا جەڭدە چارچاپ ھالدىن كەتكەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەسكەرلىرىگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ مۇھاسىرىنى بارغانچە كېچىكەتتى ـ دە، ئىككى تەرەپ ئوقيا ئېتىشتىن قىلىچ ۋازلىق ۋە نەيزىۋازلىق قىلىشقا ئۆتتى. سۇلتان جەڭ ئەھۋالىنىڭ خەتەرلىكەكىنى يۇزلىنىۋاتقانلىقىنى سېزىپ قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئەسكەرلىرى بىلەن تەڭ قىلىچ ۋازلىق قىلىشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا بىر ئېگىز توغراقنىڭ ئۈستىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ھەق نەزەرخانىنىڭ بىر نەچچە ساداقچىلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن سۇلتانغا قارىتىپ ئوق ياغدۇردى. بىر ئوق سۇلتانىنىڭ دۈمبىسىگە سانجىلىپ سۇلتان ئاتتىن يىقىلدى. سۇلتان يىقىلغان ھامان

ئەسكەرلەرمۇ قالايمقانلىشىپ كەتتى. ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەڭ ئاخىرقى ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، سۇلتاننى تىرىك قولغا چۈشۈرۈشنىڭ كويىغا چۈشتى. ئەنە شۇ ھالقىلىق پەيتتە خوجا ئابدۇللا ۋەزىرنى قوغداپ كېلىۋاتقان مىرزا مۇھەممەت بارلاس بىلەن ئەلى باتۇرنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى قىلىچ ئويناتىپ يېتىپ كەلدى - دە، ئورمانلىق ئىچىدە ھايات - ماماتلىق جەڭ قايتا باشلاندى. ئەلى باتۇر بىر بۆلۈك لەشكەرلەر بىلەن ئېغىر يا-رىلانغان سۇلتاننى قوغداپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقتى. خوجا ئابدۇللاھ ۋەزىر بىلەن مىرزا مۇھەممەت بارلاس جەڭنى داۋاملاشتۇردى - دە، جەڭ يەنە يېرىم كۈن داۋاملاشقاندىن كېيىن ھەق نەزەرخانىنىڭ ئەسكەرلىرى چې-كىنىپ قاچتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى ئەلى باتۇر دەريا بويىدىكى ئارقا سەپ بارگاھىغا قايتۇرۇپ كېلىپ بىر كۈندىن كېيىن سۇلتان ھوشىغا كەلدى. بەختكە يارىشا ئوق ئەجەللىك يېرىگە تەگمىگەن بولغاچقا، تۇنىپلارنىڭ ئون نەچچە كۈن داۋالنىشى ئارقىلىق گېلىدىن ئازراق غىزا ئۆتىدىغان، قې-شىغا كەلگەنلەرگە پەس ئاۋازدا گەپ قىلالايدىغان بولدى. لېكىن سۇلتانـ غا تەگكەن ئوق زەھەرلەنگەن بولغاچقا، سۇلتاننىڭ بەدىنىدىكى زەھەرنى قايتۇرۇپ، بۇرۇنقىدەك ھالىتىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن يەنە بىر ئايدىن ئار-تۇق ۋاقىت كېتەتتى. سۇلتان ئېغىر يارىتىقان مەزگىللىرىدە ھەق نەزەرخان سۇلتاننى ئۆلدى دەپ ئويلاپ بىر نەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ كەلگەن بولسىمۇ سۇلتاننىڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنى چېكىندۈردى. سۇلتاننىڭ ئاغـ-رىپ يېتىپ قالغانلىقى چانمىدى، سۇلتاننىڭ ئەھۋالى بىر ئاز ياخشىلىنىشـ-قا يۈز تۇتقاندىن كېيىن ئوردا ئەركانلىرى سۇلتاننىڭ بارگاھىغا كىرىپ مۇڭدىشىپ چىقىپ كېتىدىغان بولدى. بىر كۈنى سۇلتان يالغۇز ئارام ئې-لىپ ياتقاندا ئەلى باتۇر سۇلتان بىلەن كۆرۈشۈشكە ئىجازەت سوراپ كىردى - دە، سۇلتانغا بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ ئېغىز ئاچالماي شۇڭ بو-

لۇپ قالدى. بۇنى سەزگەن سۇلتان ئەلى باتۇرغا سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى.

— ئەزىز شاھىم، — دېدى ئەلى باتۇر، — بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئۆزلىرىگە بىر مەخپىيەتلىكنى ئاشكارا قىلماقچىمەن.

— سىز مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك نۆكىرىم، — دېدى سۇلتان، — نېمە گەپ بولسا دەۋېرىڭ.

— بىزنىڭ ھەق نەزەرخان تەرىپىدىن مەغلۇپ بولۇشىمىز ئۆز ئىچىمىزدىكى قارا نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ كاساپىتىدىن بولغانلىقى ئىسپاتلاندى.

سۇلتان ئانچە ھەيران قالمىغان ھالدا ئەلى باتۇرنىڭ سۆزىنىڭ داۋامنى كۈتتى. ئەلى باتۇر بىر ئاز جىم تۇرغاندىن كېيىن قويىندىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ سۇلتانغا ئىككى قوللاپ سۇندى.

— ئەزىز شاھىم، مانا بۇ خەت مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن خوجا پەخىردىنگە قارىتىپ ئەۋەتكەن مەخپىي خېتى ئىكەن. بۇ خەتنى ياركەنت شەھىرىگە ئېلىپ ماڭغان مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بىر نۆكىرى بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز تەرىپىدىن جەڭدىن قاچقان دېگەن گۇناھ بىلەن تۇتقۇن قىلىنغاندا خەت ئاشكارا بوپتۇ.

سۇلتان خەتنى ئېلىپ كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى. «مۆھتەرەم ھەزرەتى خوجا پەخىردىن ئەۋلىيا ئەزەم، ئۆزلىرىگە ۋە ئۆزلىرى ئارقىلىق شەيخۇلئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھەزرەتلىرىگە، بىئەدەب سالامدىن سوڭرە يېتىپ مەلۇم بولغايكىم، پېقىر مىرزا ئەلى تاغاي ئۆزلىرىنىڭ سادىق مۇرىتلىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، سادىق مۇرىتلىرى ھەق نەزەرخانىنىڭ جەڭدە غالىب بولۇشىغا ھەممە ئوڭۇشلۇق شارائىتلارنى يارىتىپ بەردىم. جەڭنىڭ ئاقىۋىتى ئۆزلىرى بىلەن ھەق نەزەرخان تۆرەمنىڭ پىلانىدىكىدەك ئاياغلاشتى. ئەمدى نۆۋەتتىكى ئىش سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭدىن چېكىنىپ قايتقان چاغدا، قوللىنىدىغان ئاخىرقى تەدبىردە قالدى. مېنىڭ بىلىشىمچە يولۋاسنىڭ قايتىش يولىغا مۇرىتلىرى ھەق نەزەرخان قاپقان قۇ-

رۇپ بولدى. مۇبارەك كۆڭۈللىرى شۇبھىدىن خالي بولغايكى، ھەممە ئىش ئويلىغانلىرىدەك بولغۇسىدۇر. ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ يوللىرىغا توسالغۇ بولۇۋاتقان ئىككى يولۋاستىن بىر يولى قۇتۇلۇشقا ئىشەنچ تۇغۇلغانىكەن، ئابدۇكېرىمخاننى تەخت ۋارىسلىقىغا تەينىلەش ئۈچۈن ئۆز رىجالىرى بويىچە تەدبىر قوللىنىپ تۇرۇشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن. چۈنكى ئۆزلىرى دېگەندەك شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىزگە مەنسۇپ.

ھۆرمەت ئىلە، سادىق مۇرتلىرى مىرزا ئەلى تاغايدىن.»

سۇلتان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ خەتنىڭ ئاخىرىغا مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئۆز مۆھۈرى بېسىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئويلىنىپ جىم بولۇپ قالدى - دە، بىر ھازا كۆزىنى يۇمۇپ ياستۇققا بېشىنى قويۇپ ياتتى، بىردەمدىن كېيىن يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەلى باتۇرغا قارىدى:

— ئورمانلىقتىكى جەڭ باشلانغاندا يولۇمغا قاپقان قۇرۇلغانلىقىنى بىلگەنىدىم، — دېدى سۇلتان، — ئەمما بۇ ئىشتا مىرزا ئەلى تاغاينىڭ قولى بارلىقىنى بىلمەپتىمەن...

شۇ ئەسنادا خوجا ئابدۇللا بىلەن مىرزا مۇھەممەت بارلاس خاندىن ئىجازەت سوراپ كىرىپ كەلدى. خوجا ئابدۇللا ۋەزىر سۇلتاننىڭ ئەھۋالىنى سوراپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆزىدىن نېمە ئۈچۈندۇر بىر خىل جىددىيلىك ئالامەتلىرى سېزىلىپ قالدى - دە، سۇلتان تەئەججۈپلىنىپ سورىدى:

— نېمە ئىش بولدى؟

خوجا ئابدۇللا ۋەزىر ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

— مىرزا ئەلى تاغاي بىر كېچىدىلا ئەسكەرلىرى بىلەن يوق بولۇپ كېتىپتۇ. چىدىر — بارگاھلارنىڭ ئالدىدا بىر نەچچە بېشى كېسىلگەن جەسەتنى ئۇچراتتۇق. قارشىلىق قىلىپ قېچىپ كەتكەنلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۇلتۇرۇپتۇ، بىر قىسمىنى ئوقيا بىلەن يارىدار قىلىپتۇ...

سۇلتان غەزەپ بىلەن بېشىنى كۆتۈردى - دە، ھالسىزلىنىپ كۆزلىرى

قاراڭغۇلىشىپ بېشىنى يەنە ياستۇققا قويدى. مىرزا ئەلى تاغاي بۇ نۆۋەت جەڭدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئات - ئۇلاغلارنى بېقىش ئۈچۈن ئوت - چۆپ كەڭرىرەك جايغا بارىمەن دەپ باھانە كۆرسىتىپ سۇلتاندىن ئىجازەت سوراپ دەريانىڭ يۇقىرىقى تەرىپىدىن تۆت چاقىرىم يىراقلىققا چىدىر - بارگاھلارنى قۇرۇپ يۆتكىلىپ كەتكەندى. سۇلتان ئويلىنىپ، بۇنىڭ مەقسىتلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. سۇلتان بىر ئاز ياتقاندىن كېيىن خوجا ئابدۇللا ۋەزىرنى داۋاملىق سۆزلەشكە ئىجازەت بەردى. خوجا ئابدۇللا ۋەزىر يەنە سۆزلىدى:

— يارىلىنىپ قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا مىرزا ئەلى تاغاي ئەسكەرلەرنى ئېلىپ ماۋارا ئۇننەھر تەرەپكە مېڭىپتۇ.

سۇلتان غەزەپلىك كۆزلىرىنى بارگاھنىڭ تورۇسىغا تىكىپ جىمجىت ياتاتتى. مىرزا مەھمۇد بارلاس مىرزا ئەلى تاغايىنى قوغلاش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىۋىدى، سۇلتان بېشىنى چايقىدى:

— ھاجەتسىز، — دېدى سۇلتان، — لەشكەرلىرىمىز ئىچىدە مىرزا ئەلى تاغايىنى كۆڭلى تارتىدىغانلار بولسا يولغا سېلىپ قويۇڭلار، ھەرگىز ئۆچ ئالماڭلار.

ئەلى باتۇر گەپ قىستۇردى:

— مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خېتىنى ئېلىپ ماڭغانىنى قانداق جازالايمىز؟

— ئۇنىمۇ جازالىماڭلار، — دېدى سۇلتان، — نۆكەر سەردارنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرسە، نۆكەر گۇناھكار بولامدۇ؟ ئۇ نۆكەرگىمۇ دەپ قويۇڭلار، ئەگەر مىرزا ئەلى تاغايىنى خالىسا كېتىۋېرسۇن...

سۇلتان سۆزلەۋېتىپ ئەلى باتۇر بەرگەن خەتنى مىرزا مەھمۇد بارلاس بىلەن خوجا ئابدۇللا ۋەزىرگىمۇ كۆرسەتتى. ئۇلارمۇ غەزەپلىنىپ مىرزا ئەلى تاغايىنى ئەيىبلەشتى.

ئاردىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن تەۋپىلارنىڭ ئەستايىدىل داۋالىشى ئارقىلىق سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ كېسىلى خېلى ياخشى بو-

لۇپ قالدى. لېكىن مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خېتىدىكى «شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىزگە مەنسۇپ» دېگەن سۆزنى ئېسىگە كېلىپ قالسىلا كۆڭلى يېرىم بولۇپ كۇنىگە بىر نەچچە قېتىم خەتنى قولىغا ئېلىپ قايتا - قايتا ئوقۇپ چىقاتتى ۋە يۇرىكىنى بىر نېمە تىلغاندەك بىئارام بولاتتى: «ئوردا ئىچىدىكى نۇرغۇن ئىشلاردا ئوغلۇم ئابدۇكېرىمخان شۇلار تەرەپ بولغىنى ئۈچۈنلا ئۇلار ئۇنى ئۆزىگە مەنسۇپ دەپ ھېسابلىغانمىدۇ؟ ياكى ئوغلۇم ئۇلارنىڭ غەرەزلىك سۇيىقەستلىرى بىلەن باغلىنىپ قالغانمىدۇ؟ ئۇ سۇيىقەستكە بىلىپ تۇرۇپ ئارىلاشقانمىدۇ؟ ياكى بىلمەي تۇرۇپ ئارىلاشقانمىدۇ؟ ئۇنىڭ شۇ قەدەر ۋىجدانسىز بولۇشى مۇمكىنمىدۇ؟ مەن دادىسى تۇرۇپ، ئابدۇللېتىپخان ئاكىسى تۇرۇپ شۇنداق رەزىللىككە ۋىجدانى يول قويغانمىدۇ؟... ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ. ئىنسان بالىسى دېگەن خام سۈت ئەمگەن بەندە ئەمەسمۇ...»

سۇلتان ئۆز - ئۆزىگە ھەر خىل سوراقلارنى قويۇپ چىگىش ۋە مۇرەككەپ خىيال دېڭىزىغا غەرق بولاتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئازابلىنىپ يۇرگەن كۇنىلەرنىڭ بىرىدە كۇتۇلمىگەن بىر ئىش ئۇنى چىگىش خىياللار تورىدىن ۋاقتىلىق ئازاد قىلىۋەتتى. دەشتى قىپچاق تۆرىسى نەۋرۇز ئەھمەدخان مەھمۇد كوراگانى بىلەن بەش مىڭ ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ يېتىپ كەلگەنىدى. بۇنىڭدىن خۇشاللانغان سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەممىنى ئۇنتۇپ، نەۋرۇز ئەھمەدخانىنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەتلەرنى بېرىپ، ئۇنى ھەق نەزەرخان بىلەن بولغۇسى جەڭگە باش سەردار قىلىپ تەينىلەپ، جىددىي جەڭ تەييارلىقىغا چۇشۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوغلى ئابدۇكېرىمخان توغرىسىدىكى كۆڭۈلسىزلىك ئىشلارمۇ بىر مەزگىل ئېسىدىن چىقىپ كەتتى. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆز قولى بىلەن بىر پارچە پەرمان يېزىپ ئابدۇكېرىمخانىنى چاقىرتىپ دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزدى. شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئاتىسىنىڭ جىددىي ۋە قاتتىق تەلەپپۇزدا يېزىلغان مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بىر ئاز تەئەججۇپلەنگەن بولسىمۇ، ھېچقانداق ئىككىلەنمەستىن يولغا

چىقىپ ، بىر نەچچە كىچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ سۇلتاننىڭ ئاقسۇدىكى جەڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى. سۇلتاننىڭ كۆڭلى تېخىچە ئەسلىگە كەلمىگەن بولسىمۇ ئوغلىنىڭ ئالدىدا قىلچە چاندۇرمىدى. ئۇنى ئىككى كۈن ئارام ئالغۇزۇپ بولغاندىن كېيىن بارگاھقا يالغۇز چاقىرتىپ كىرىپ سۆھبەتلەشتى.

— ئوغلۇم ،— دېدى سۇلتان ،— ئاكىڭز ئابدۇللېتىپخان قارا كۆچىلەرنىڭ قولىدا جان بەرگەندىن كېيىن ھەممىز قاتتىق ئېچىندۇق. بەلكىم سىزمۇ شۇنداق بولغانسىز. مۇشۇ ئىش توغرىسىدىكى قاراشلىرىڭىزنى ئاڭلاپ باقاي دېۋىدىم ...

شاھزادە ئابدۇكېرىمخان تەئەججۈپ نەزەرى بىلەن ئاتىسىغا قارىدى.

— ئەزىزلەرنىڭ ئەزىزى شانۇ - شاۋكەتلىك ئاتا ،— دېدى ئابدۇكېرىمخان ئېگىلىپ ھەمدە قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ،— مەن جانىجان ئاكامنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىگە ئېچىنماي تۇرالمىسام مۇمكىنمۇ؟ قان يىغلىماي تۇرالمىسام مۇمكىنمۇ؟

سۇلتاننىڭ كۆز ئالدىدىن ھېلىقى خەت غىل — پال كېچىپ يەنە ئۆزىنى توختىتىۋالدى.

— مەنمۇ ئەلۋەتتە شۇنداق ئويلايمەن ،— دېدى سۇلتان مېھرىبانلىق بىلەن ،— چۈنكى جانجىگەر ، قان - قېرىنداش بىر تۇغقانلار بىر - بىرىنىڭ قايغۇسىغا قايغۇرۇپ ، كۆلكىسىگە كۈلمىسە ، ئۇنداق كىشىنى ۋىجدانسىزلارغا قوشۇۋېتىش لازىم. مەسىلەن ، ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ فەدەر كۈش ① ئوغلىدەك ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ مەنمۇ ئەنە شۇ قارا كۆچىلەرنىڭ زەھەرلىك ئوقى بىلەن شۇنداق پاجىئەلىك ئاقۇۋەتكە دۇچ كېلىپ جاندىن جۈدا بولغىلى تاس قالدىم. بۇ ئىشقىمۇ ئەلۋەتتە ئېچىنغانسىز ئوغلۇم؟

ئابدۇكېرىمخان سۇلتاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانسېرى نامەلۇم بىر تېپىش-

---

① فەدەر كۈش — ئاتا قاتىلى.

ماقنىڭ توربغا چىرمىشىپ قالغاندەك گاڭگىراپلا قالدى - دە ، نېمىدەپ جا- ۋاب بېرىشنىمۇ بىلەلمەي قارىاپ ئولتۇردى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئابدۇ- كېرىمخانغا يەر تېگىدىن قاراپ ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىش ئالامەتلىرى نى كۆزىتىپ باققان بولسىمۇ ھېچنېمىنى سېزەلمىدى . ئاتا - بالا يەنە بىر ھازا جىم ئولتۇرۇپ قالدى . بارگاھنىڭ ئىچى جىمجىتلىققا چۆمگەن بو- لۇپ ، يىراقلاردا جەڭ تەييارلىقى قىلىۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ چۇ- قان - سۇرەنلىرى بىلەن جەڭ ئاتلىرىنىڭ كىشنىگەن ئاۋازىدىن باشقا ھېچ- نېمە ئاڭلانمايتتى .

سۇلتان بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئېغىز ئاچتى :

— ئوغلۇم ،— دېدى ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ ،— سىزنى چاقىرتىپ كې- لىشتىكى مەقسەتنى ئوچۇق ئېيتاي ، ئاكىڭىز قازا تاپقاندىن بېرى ئاقسۇ- نىڭ ۋالىيلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالايدىغان بىردىنبىر نامزات سىز بو- لۇپ قالدىڭىز . سىزگە ئاكىڭىزنىڭ ۋالىيلىق ئورنىنى بەرسەم قانداق دەي- سىز ؟

ئابدۇكېرىمخان ئاتىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئوڭايسىزلىنىپ بىر پەس جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئېغىز ئاچتى :

— ھۆرمەتلىك شاھ ئاتا ، مېنىڭ ئۆمۈرلۈك ئارزۇ - ئارمىنىم ئۆزلىرى ھايات چاغلىرىدا ئاياغلىرىدا يۈرۈپ خىزمەتلىرىدە بولۇشتىن ئىبارەت ئې- دى ، شۇڭا مەن قاشلىرىدىن ئايرىلماسلىق ئۈچۈن ئاستانىدىن يىراقلاپ كەتمەسلىكنى تەلەپ قىلىمەن ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۆزىنىڭ تەكلىپىنى ئابدۇكېرىمخاننىڭ بۇنـ داق تېز رەت قىلىۋېتىشىنى ئويلاپ باقمىغان بولغاچقا بىردىنلا كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ چىرايى سۇرلۇك تۈس ئالدى . مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خوجا پەخىردىنگە يازغان مەكتۇبى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن يەنە بىر - بىرلەپ ئۆتـ تى - دە ، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ تۇمەن مىڭ خىل مۇرەككەپ سوئاللار ئۇنىڭ مېڭىسىدە تەكرارلىنىشقا باشلىدى . « ئۇ مەندىن ئاي-

رىلالماي قىلىۋاتامدۇ؟ ياكى خوجا پەخىردىنىڭ ھىيلە - مىكرلىك پاتقاق-
لىرىدىن پۈتىنى تارتىپ چىقالمايۋاتامدۇ؟ خوجا پەخىردىنىڭ شۇم پىلان-
دىن ئۈمىد كۈتۈپ مېنىڭ جەڭدە شېھىت بولۇشۇمنى تىلەپ تاجۇ تەختنى
تېزرەك قولىغا ئېلىشنى ئويلاۋاتامدۇ يا؟ ئەگەر ئۇنداق بولمىسا ئۇنىڭ
ئاقسۇدىكى ۋالىيلىقتىن باش تارتىشىنى مەقسىتى نېمە؟ ئۇ بۇ يەرگە كې-
لىشتىن بۇرۇن خوجا پەخىردىنىڭ ئۇنىڭغا تاپشۇرغان خۇپىيانە ۋەزىپىسى
بارمۇ، يوق؟» سۇلتان ئويلىغانسېرى ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان شاھ-
زادە ئابدۇكېرىمخان ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى دۇشمەندەك كۆرۈنۈپ كەتتى -
دە، «جاللات» دەپ ۋارقىرىۋېتىشكە تاسلا قىلىپ، يەنە ئۆزىنى بېسىۋال-
دى. ئۇ بىر پارچە قەغەزنى ئېلىپ شاھزادە ئابدۇكېرىمخانغا تۇتقۇزدى،
ئابدۇكېرىمخان سۇلتاننىڭ قولىدىن قەغەزنى ئېلىۋېتىپ «بۇنى نېمە قىل-
مەن» دېگەن مەنىدە قاراپ قېتىپلا قالدى.

— مەن نېمە دېسەم شۇنى يازسەن،— دېدى سۇلتان. ئابدۇكېرىم-
خان تىترىگەن قوللىرى بىلەن قەلەمنى تۇتۇپ ئاتىسىغا تىكىلگىنىچە چەكچە-
يىپ قالدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن ئىرغىپلا تۇرۇپ بارگاھ ئې-
چىدە ئۇيان - بۇيان ماڭدى - دە، ئىككى مىسرا فارسچە شېئىرنى ئوقۇپ
ئوغلىغا يازدۇرۇشقا باشلىدى:

فەدەر كۇش پادىشاھى رانە شايەد،
ئەگەر شايەد بەجۇز شەش ماھ نەپا يەد.

شاھزادە ئابدۇكېرىمخان فارسچىنى مۇكەممەل بىلمىدىغان بولغاچقا،
شېئىرنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشىنىپ بېرىدىلا خۇددىنى يوقاتقاندەك بول-
دى - دە، چىرايى تاتىرىپ تېنىگە تىترەك ئولىشىپ، كۆزلىرى يوغان ئېچە-
لىپ، دېمى سىقىلىپ، لەۋلىرى لىپىلداپ كەتتى. چۈنكى بۇ شېئىرنىڭ مە-
نىسى «ئاتىسىنى ئۆلتۈرگۈچىگە پادىشاھلىق يارىماس، ئەگەر يارىغان

تەقدىردىمۇ ئالتە ئايدىن ئاشماس» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئاتىسىغا قاراپ بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەلـ لىگەن بولسىمۇ، گېپىنى بىر نەرسە بوغۇۋالغاندەك بولۇپ، ئاۋازىنى چـ ىقىرالمىدى. بارگاھ ئىچىدە سۈرلۈك تۈس ئالغان جىمجىتلىق يەنە ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ قوشۇملىرى يىغىلىپ، كەڭ يەلكىلىرى تىترەپ، كۆزىمۇ قاندەك قىزىرىپ ھەربىكەتسىز بىر نۇقتىغا تىكىلگەندى. ئۇ شاھزادىگە قارىماي تۇرۇپ «شېئىرنىڭ مەنىسىنى يەش!» دەپ بۇيرۇدى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئۆزۈن كىرپىكلىرى ئاستىدا مەرۋايىتتەك ياش تامچىلىرى ئەگىشكە باشلىدى، ئۇ لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلەپ بىردىنلا ئۈن قويۇپ يىغلىۋەتتى ـ دە، بېلىدىكى پوتىسىنى يېشىپ، بوينىغا سېلىپ، بېشىدىكى شاھزادىلىك بەلگىسى بولغان ئالتۇن ئوتقات قادالغان شايى سەللىسىنى ئېلىۋېتىپ، شاھ ئاتىسىنىڭ پايەگاھىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ تىترەك ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ئى شاھ ئاتا، قەلب سۆزلىرىمنى تىلىم بىلەن ئىپادىلەشكە ئاجىزـ مەن، ئىجازەت بەرسىڭىز بۇ شېئىرنىڭ جاۋابىنى مەكتۇپ يۈزىدە ئىپادە قىلـ سام ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوغلىنىڭ كۆزلىرىدىكى يالتىراپ تۇرغان ياش ئۇنچىلىرىنى كۆرۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. شۇئان شاھزادە ئابـ دۇكېرىمخاننىڭ بىر جۈپ كۆزىمۇ سۇلتاننىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، تاتىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە قان يۈگۈرۈپ، ئانارنىڭ پوستىدەك قىزىرىشقا باشلىدى، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بارگاھىغا چىقىپ بىر كېچە ئۇخلىماي ئىككى مىسرا شېئىرغا جاۋابەن بىر پارچە مەكـ تۇپ يېزىپ، ئاتىسى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بارگاھىغا ئەكىلىپ تاپـ شۇردى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننىڭ چىرايلىق خۇش خەت بىلەن يېزىلغان نامىسىنى ئوقۇشقا باشلىدى ـ دە، ئۇنىڭ چـ رايىدىكى ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى ئاستا ـ ئاستا تارقىلىپ، لەۋلىرىدە تە ـ

بەسسۇم پەيدا بولدى.

— « ھىكمەت ئەھلىنىڭ پاناھى بولغان دانىشمەن ئاتا ، سىزنىڭ ماڭا تەقدىم ئەتكەن ئىككى مىسرا شېئىرىڭىز يۇرىكىمنىڭ ئەڭ چوڭقۇر تەكتىدە مەڭگۈلۈك ئىبرەت تامغىسىنى بېسىپ ، تارىختا ئۆتكەن فەدەر كۇش شاھزادىلەرنىڭ رەزىل قىلمىشلىرىغا ئەبەدىلئەبەد لەنەت ئوقلىرىنى ياغدۇرۇشۇم ئۇچۇن پۇتمەس - تۈگىمەس كۈچ - قۇدرەتلەرنى ئاتا قىلدىلەر. ھەزرىتى خاقانى ئەزەم ياخشى دەپتۇرلەركىم ، شۇنداق ئېسىل شاھزادىلەرنىڭ قوللىرىدىنمۇ ئەڭ رەزىل ۋە پەسكەشلىك ئىشلار كېلىدىكەن. مەسىلەن ، خسراۋ- نىڭ ① شىرىنىسى پەرۋىزنى ئۆلتۈردى ، شىرىنىنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۆز- لىرىنىڭمۇ ئايانكى ، شىرىنە خسراۋنىڭ ئوغلىدۇر ، خسراۋ ھورمۇزنىڭ ئوغلىدۇر ، ھورمۇز نۇشىرۋاننىڭ ئوغلىدۇر ، نۇشىرۋان قۇبادنىڭ ئوغلىدۇر ، قۇباد فىرۇزنىڭ ئوغلىدۇر ، فىرۇز يەزدەجەردنىڭ ئوغلىدۇر ، يەزدەجەر بەھرام گورنىڭ ئوغلىدۇر ، بەھرامنىڭ ئەسلى پۇشتىدىن ئالغاندا پەرىدۇن- غا يېتىدۇ ، ئۇلۇغ ئەرباب پەرىدۇننىڭ نەسلى زاتىنى سۈرۈشتۈرسەك تېخى- مۇ ئالىي مەرتىۋىگە مەنسۇپ بولغان كىياۋمەرىسكە تاقىشىدۇ ، ئەجەم نە- سەبچىلىرىنىڭ قارىشىچە ، كىياۋمەرىسنىڭ ئەجدادى ھەزرىتى ئادەمئاتىغا يېتەرمىش. بىلىش لازىمكى ، مانا شۇنداق ئېسىلزادىلەرنىڭ نەسلىدىن بولغان پادىشاھنىڭ بالىسىنىڭ بىر رەزىل ئىشنى قىلىپ قويۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن (تائۇن②) كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ ، جەھەننەمگە يول ئالدى ئە- مەسمۇ؟ ھۇرمەتلىك ئاتا ، پەرزەنتىڭىز كەم ئەقىل بولسىنىڭمۇ ئەنە شۇنداق تارىخىي قانلىق ساۋاقتىن خەۋەرسىز قېلىشىم مۇمكىنمۇ؟ تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر خەلىپىلەر زادىدىنمۇ شۇنداق ئىشلار چىقىپتۇغۇ؟ مەسىلەن ، خەلىپە- لەر ئائىلىسىدە مۇنتەسىر خەلىپىدىن ئېسىلراق كىشى يوق ئىدى ، ئۇ بولسا

---

① خسراۋ 7 — ـ ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئىران پادىشاھى.

② تائۇن — بىر خىل داۋاسىز كېسەل.

مۇتىۋەككىلىنىڭ ئوغلى ئىدى. مۇتىۋەككىل مۇئتەسىمنىڭ ئوغلى ئىدى، مۇ-
ئتەسىم ھارۇن رەشىدنىڭ ئوغلى ئىدى، ھارۇن رەشىد مەھدىنىڭ ئوغلى
ئىدى، مەھدى مەنسۇرنىڭ ئوغلى ئىدى، مەنسۇر مۇھەممەدنىڭ ئوغلى ئى-
دى، مۇھەممەد ئەلىنىڭ ئوغلى ئىدى، ئەلى ئابدۇللانىڭ ئوغلى ئىدى،
ئابدۇللا ئاببىاس رەزىيۇللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى ئىدى، مانا شۇنداق بىر
قانچە پۇشتىغچە خەلىپە بولغان ئالىي زاتلار ئىچىدىنمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈر-
گۈچىلەر چىقتى ئەمەسمۇ؟ مىرزا ئابدۇللىتىپ سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ تېشى-
دىكى ئابى سۇرۇخنىڭ لېۋىدە مەشھۇر ئالىم ۋە ئادىل پادىشاھ ئاتىسى
ئۇلۇغبېك مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ ئاتىسىنىڭ تەختىگە چىقىۋالدى، لېكىن ئۇنىڭ
ئۆمرىنمۇ يەنىلا ئالتە ئايدىن ئاشمىدىغۇ؟ ئەجەبا، كىم ئەقىل ئوغلىڭىز بۇ
تارىخنى چۈشەنمىسە؟ ھەممىگە ئايانكى، مىرزا ئابدۇللىتىپ سۇلتان ئۇ-
لۇغبېكنىڭ ئوغلى ئىدى، سۇلتان ئۇلۇغبېك سۇلتان شاھرۇخنىڭ ئوغلى
ئىدى، سۇلتان شاھرۇخ مەشھۇر ساھىبقىران ھەزرىتى ئەمىر تېمۇر كوراگا-
نىنىڭ ئوغلى ئەمەسمىدى؟ ھەقىقىي ۋىجدان ئەھلىگە ئايانكى، تارىختا
ئۆتكەن بۇ شۇم پېشانە شاھزادىلەرنىڭ ھەممىسى ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈپ خان
بولۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن ئۆز جېنىدىن جۇدا بولدى. ئالتە ئايدىن بىر
كۈنمۇ ئارتۇق ياشىيالمىدى. بىلىش كېرەككى، مەن ئۆزۈمنىڭ نەسلى زا-
تىنى ھېسابلاپ پەخىرلىنىشكە ھەقلىق مەن. ئەگەر مۇھىمى ئۆمۈرۋايەت ساپ
دىل، ھەققانىي، دىيانەتلىك ۋە تەقۋادار بولۇشۇم لازىمدۇركى، شۇم نە-
يەتلىك بولۇپ قېلىشتىن ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇنلەر.» سۇلتان خەتـ
نى ئوقۇپ چىقىپ قانائەت ھاسىل قىلىپ، يەلكىسىدىكى بىر ئېغىر تاش
چۈشۈپ كەتكەندەك بولۇپ، ئوغلىنىڭ چىرايىغا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ
بىردىنلا قۇچاقلاپ باغرىغا تاڭدى. ئاتا - بالا بىر ھازا ئىرماش - چىر-
ماش بولۇپ بىر جان — بىر تەنگە ئايلىنىپ كەتتى. سۇلتان ئوغلىنىڭ
ئىشلىرىنى قايتىدىن تەھلىل قىلىپ پىكىر جەھەتتىن خوجا پەخىردىنگە مايىل
بېرى بولسىمۇ ئۇلارنىڭ سۈيىقەستلىرى بىلەن چېتىشلىقى يوق ئىكەن دەپ

هۆكۈم چىقارغاندى.

— ئوغلۇم، — دېدى سۇلتان، — بىز ئەمدى بىرلىكتە جەڭگە ئاتلىنىمىز، بولامدۇ؟

شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئاتىسىنىڭ تەكلىپىنى رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلدى، ئۇنىڭ قىساس چاقماقلىرى چاقناپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزلىرىدىن قەلبىدىكى قەسەمياد ئىپادىلىنىپ خاندانلىقنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ھەر جەڭگە تەييارلىقىن دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى. سۇلتان ئوغلىغا مەمنۇنلۇق بىلەن قاراپ كۈلۈمسىرەپ، كۆڭلىدىكى بىر چىگىش مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن يەنە سورىدى:

— لېكىن ھەيرانمەنكى، سىز نېمە ئۈچۈن ئاقسۇغا كېلىشنى رەت قىلىسىز؟

ئابدۇكېرىمخان بۇ سۇئالغا ئويلىنىپ تۇرماستىن دەرھال جاۋاب بەردى:

— راستىنى ئېيتسام ئاكام قازا تاپقاندىن كېيىن مەن سىزنىڭ چوڭ ئوغلىڭىز بولۇپ قالدىم. پايتەختتىكى سۇيىقەست، ھىيلە - مىكىرلەرنى ئويلىغىنىمدا سىزدىن يىراق كېتىشنى خالىمايمەن. شۇڭا ئەگەر لايىق كۆرسىڭىز يېڭىسارنىڭ ھاكىملىقىنى تەلەپ قىلىمەن ...

سۇلتان ئويلىنىپ شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولدى - دە، مۇھەممەد مىرزا بايرىنىنى ئاتلىق ۋەزىر قىلىپ بېكىتىپ، جەڭدىن كېيىن بىللە قوشۇپ يېڭى ھىسارغا ئەۋەتمەكچى بولدى. چۈنكى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھاكىمىيىتى تۇزۇمىدە سۇيۇرغاللىق تۇزۇمىنى قوللانغانلىقتىن خان جەمەتىدىكى شاھزادىلەر ھەر قايسى ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەرگە ۋالىي ياكى ھاكىم قىلىپ بەلگىلىنەتتى. ئۇلارغا ئوردا تەرىپىدىن ئاتلىق ۋەزىر ياكى ئاتلىق بەگ لاۋازىمى قوشۇپ بېرىلەتتى. ئاتلىق ۋەزىر ۋە ئاتلىق بەگ دېگەن سۆز خانلارنىڭ يېنىدا مەسلىھەتچى سۈپىتى بىلەن تۇرىدىغان مەمۇرىيلارنىڭ ئۇنۋانى ئىدى، ھەربىي ۋە مەمۇرىي جەھەتتىن ئۇستازلىق

مەرتىۋىسى بىلەن تەربىيە بەرگۈچى مۇرابىي بولۇپ ھېسابلىناتتى. سۇلـ تان ئابدۇرېشىتخان بىلەن شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئوتتۇرىسىدىكى چـ گىش گۇمانلار يېشىلىپ بولغاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننى ھەمراھ قىلىپ شكارغا چىقماقچى بولدى. سۇلتان ئاب ـ دۇرېشىتخان بىلەن ئابدۇكېرىمخان دەريا ساھىلغا يېقىن بولغان بىر جاڭـ گالدا دەريادىن سۇ ئىچىپ يانغان بىر جەرەنلەر توپىغا گېزىكىپ قالدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شاھزادە ئابدۇكېرىمخانغا «ئات» دەپ بۇيرۇق قىلدى، ئابدۇكېرىمخان يىراقتىن تۇرۇپ ئوقيادىن ئوق ئۇزۇشكە باشلـ ـدى ـ دە، جەرەنلەر قېچىپ كەتكۈچە كەينى ـ كەينىدىن بەش جەرەننى يىقـ تىشقا ئۇلگۈردى. سۇلتان ئوغلىنىڭ ماھارىتىگە قايىل بولۇپ، شكاردىن كېيىنكى بىر جامائەت سورۇندا «شەك ـ شۇبھىسىزكى مەندىن كېيىنكى تا ـ جۇتەخت خاندانلىقىمىزنىڭ ۋارىسلىق قائىدىسى بويىچە ئوغلۇم ئابدۇكېـ رىمخانغا قالىدۇ» دەپ كېسىپ جاكار قىلىۋەتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭگە ماڭغان كۈندىن باشلاپ، پۈتكۈل ئوردا ئىچى سىرلىق، مۇرەككەپ ۋە جىددىي تۇسكە كىرگەنىدى. خاندانـ لىقنىڭ قائىدە ـ يوسۇنى بويىچە، پادىشاھ ئوردىدا يوق چاغدا خانىش ئەڭ چوڭ ھوقۇقدار بولۇپ ھېسابلانغاچقا، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەممە خانىشلىرى ئىچىدە بىلىم ئەھلى بولغان ئاماننىساغا ئوردا ئىشلىرىنى تاشلاپ كەتكەنىدى. بىلىم ئەھلى بولمىغان ئېسىلزادىلەر بىلەن باشقا خا ـ نىشلارمۇ تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولغانىدى. لېكىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈ ـ شى بىلەن بۇ ئىش ئۇلارنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ ئوردا بەگزادىلىرى ئىچىدە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق «ياقىلار ئېتەك بولدى، ئېتەكلەر ياقا» دەپ ئاماننـ ساني ھاقارەت قىلىدىغان ئىشلار پەيدا بولۇپ قالدى. لېكىن ئاماننسا بۇنىڭغا پەرۋا قىلماي بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئىلىم ـ مەرىپەتكە ئائىت ئىشلار ـ نى ئەستايىدىل باشقۇردى. ئۇ ياشتا كىچىك، تەجرىبىسىز بولسىمۇ، ئور ـ

دا ئىچىدىكى ھەر خىل ئاداۋەتلەرگە دۇچ كەلگەندە ، خاندانلىقنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ ، لېۋىنى چىشلەپ ئۆتكۈزۈۋېتەتتى . خوجا پەخىردىن ئۇچقا ببرىپ ھەق نەزەرخان بىلەن ئۇچرىشىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇ تەرەپتىن كەلگەن ھەر خىل خەۋەرلەرنى ئوردا ئىچىگە تارقىتىپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئەندىشىگە سالاتتى . ئۇ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن بىرگە بىردەم چۈچۈك ئايىمنى ئىزدەپ ئۇنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرىدىغان گەپ - سۆزلەرنى قىلىپ شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننى تەخت ۋارىسى قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا ئۈندەيتتى .

بىر كۈنى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئاقسۇ تەرەپتىن كەلگەن سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن بىر داستىخاندا پولۇ يەۋاتقانىدى ، سورۇندىكىلەردىن ئېگىز كۆلالىق بىر دەرۋىش « سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەق نەزەرخاندىن يېگىلىپ قايتىۋاتقاندا ، غايىبتىن ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ » دېگەن سۆزنى قىلىۋىدى ، سورۇندىكىلەر تالاڭ قېتىپ قېلىشتى . ئۇلار ياقىسىنى چىشلەپ تۇرۇپ ، خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى سۈرۈشتە قىلىشتى ، ئېگىز كۆلالىق دەرۋىش گەپنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تېخىمۇ ئۇنلۇك سۆزلىدى :

— بۇ گەپنىڭ يالغىنى يوق ،— دېدى ئۇ ،— مەن بۇ گەپنى ئابدۇرېشىتخانغا ئوق تېگىپ يىقىلغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىدىن ئاڭلىدىم . ئالدىمدا تۇز تۇرۇپتۇ ، ھەممىلار بىلىسىلەر ، مەن ئەزەلدىن يالغان سۆزلىگەن ئەمەس .

سورۇندىكىلەر بىر ئېغىزدىن « پەخىردىن خوجامنىڭ قارغىشى تېگىپتۇ ، خوجامنىڭ قارغىشى ئاتقان ئوق » دەپ ياقىسىنى چىشلەشتى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تۆرگە چىقىۋېلىپ ئاچكۆزلۈك بىلەن پولۇ يەۋاتاتتى . ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ يەۋاتقان ئېشىنى تاشلاپ ، قولىدىكى ياغ يۇقىنى مەسسىنىڭ ئۈستىگە سۈرتۈۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى - دە ، بۇ خەۋەرنى قانداق ئاشكارا قىلىش ئۈستىدە ئويلىنىپ ، ئوڭغۇل - دوڭغۇل يوللار بىلەن مېڭىپ قانداقلارچە ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغىنىمۇ سەزمەي قالـ

دى . بۇ ئەلۋەتتە ئاددىي خەۋەر ئەمەس ئىدى ، شۇڭا ئۇ ئوردىنىڭ شەيـ
خۇلئىسلامى بولۇش سالاھىيتى بىلەن قائىدە بويىچە ئەڭ ئاۋۋال ئوردا
ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىۋاتقان كىشىنى تېپىپ شۇنى خەۋەردار قىلىشى كېرەك
ئىدى . ئۇ ئوردىغا كىرىپلا كېنىزەك ۋە مۇلازىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا قوبۇلـ
خانىغا كىرىپ كېتىۋاتقان ئاماننىسانى كۆرۈپ قېلىپ تۇرغان ئورنىدا تاشـ
تەك قېتىپ قالدى . بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن كەينىگە يېنىپ ئۇدۇل چۈـ
چۈك ئايىمنىڭ ھەرەمخانىسىغا قاراپ ماڭدى . ئۇنىڭ يول مېڭىشىدىن خۇد-
دى مۇسەللەس ئىچىپ مەست بولۇپ قالغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ
چۈچۈك ئايىمنىڭ ھەرەمخانىسى ئالدىغا كەلگەندە يەنە ئۇشتۇمتۇت توخـ
تاپ ئويلىنىپ قالدى : « چۈچۈك ئايىمغا نېمىدەپ كىرىش كېرەك ؟ بۇ ئىشـ
نىڭ راست - يالغانلىقىنى ئېنىق بىلمەي تۇرۇپ ئاغزىمدىن چىقىرىپ قويسام
قانداق بولىدۇ ؟ ئەگەر سۇلتاننىڭ ئۆلگىنى راست بولسا ، چۈچۈك ئايىم
ئاڭلىماي قالارمۇ ؟ » ئۇ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن ، سۇلتان توغرۇلۇق
خەۋەرنى چۈچۈك ئايىمنىڭ چىرايىدىن بىلمەكچى بولدى - دە ، ھەرەمخانا
دەرۋازىسىدىن كىرىپ ئىككىنچى قەۋەتتىكى مەنزەر ئۆينىڭ ئىچكىرى ھۇجرـ
سىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ چۈچۈك ئايىمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندە ئىككى كې-
نىزەك ئۇنى يەلپۈپ ئولتۇراتتى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم چۈچۈك ئايىمغا
سالام بېرىۋېتىپ ئۇنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوقلۇقىنى سېزىپ
نەچچە كۈنلەردىن بېرى دەپ كېلىۋاتقان كونا گېپىنى يەنە تەكرارلىدى :
— ھۈرمەتلىك خېنىم ، ئابدۇللېتىپخانىنىڭ شېھىت بولۇشى كىچىك ئىش
ئەمەس . بۇنىڭ تېگىدە چوقۇم بىر شۇملۇق يوشۇرۇنغاندەك قىلىدۇ . خانـ
دانلىقىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە پادىشاھنىڭ چوڭ ئوغلى خانلىققا ۋا-
رىس بولىدۇ ، ھازىر چوڭ ئوغۇل دۇنيادىن كەتتى ، خانىش ئاماننسا خې-
نىم ئەگەر ئېغىر ئاياغ بولۇپ ئوغۇل تۇغۇپ قالسا ...
چۈچۈك ئايىم بىر تەرەپتىن ياش تۆكۈپ يىغلىسا ، يەنە بىر تەرەپتىن
غەزەپ بىلەن لېۋىنى چىشلەپ ئولتۇراتتى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۇنىڭ

غەزەپلىك چىرايىنى كۆرۈپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— قائىدە بويىچە بولغاندا ئابدۇللىتىپخان قازا تاپقاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىنى ئەلۋەتتە شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بېسىپ تەخت ۋارىسى بولۇشى كېرەك ئىدى. لېكىن شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننىڭ تۇتقان يولى سۇلتان بىلەن ئوخشاشمىغاچقا، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئابدۇكېرىمخانىنى ۋەلىئەھد قىلىشقا ماقۇل بولۇشى ناتايىن. بۇ ئەھۋالدا ...

— خاتىرجەم بولسىلا ھەزرىتىم، — دېدى چۇچۇك ئايىم، — سۇلتان خالسۇن - خالىمسۇن، ئوغلۇم ئىشان خوجا ئابدۇكېرىمخاننى مەن ئۆزۈم تەخت ۋارىسى قىلدۇرىمەن.

ئابدۇرېھىم چۇچۇك ئايىمنى قۇۋۇەتلەپ قويۇپ يەنە ئىلگىرىلىگەن ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەزرەتلىرى ئامانىنسا خانىمغا ئوردا ئىشلىرىنى تاپشۇردى، ئۆزلىرىنى قارىتىپ قويۇپ بىر سەھرالىققا ھوقۇق تاپشۇرغىنىغا بىزمۇ ھەيران قالدۇق، لېكىن ئامال قانچە ...

چۇچۇك ئايىم بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ غەزەپلەنگىنىدىن لەۋلىرى تىترەشكە باشلىدى:

— مەن ئەمدى شۇك ياتمايمەن، مېنىڭ تاتلىق تەرىپىمدىن ئاچچىق - چۇچۇك تەرىپىم ئارتۇقراق بولغاچقا چۇچۇك ئايىم دەپ ئاتالغانمەن. ئۇلار مېنىڭ ئاچچىق - چۇچۇك تەرىپىمنى ئەمدى كۆرۈپ باقسۇن ...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم چۇچۇك ئايىمنىڭ ھەرەمخانىسىدىن خوشلىشىپ چىققاندىن كېيىن خوجا پەخىرىدىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان توغرىسىدىكى خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى سورىۋىدى خوجا پەخىرىدىن ئانچە ھەيران قالمىغان ھالدا جاۋاب بەردى:

— بۇ ئىشتىن مەنمۇ خەۋەر تاپتىم، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا ئوق تەگكەنلىكى راست، لېكىن شېھىت بولغان — بولمىغانلىقى توغرىسىدا ئېنىق خەۋەر يوق. قانداقلا بولمىسۇن ئىشنىڭ يامان ئاقىۋىتىنى كۆزدە تۇتۇشىـ

مىز لازىمدۇر.

— ئىشنىڭ ياماق ئاقۇتتى سۇلتان غەلىبە بىلەن قايتىپ كېلىشتىن ئىبارەتتۇر. شۇنداقمۇ؟ - سورىدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ۋەھىمگە چۈمگەن ھالدا.

— شۇنداق،— دېدى خوجا پەخىردىن ئويلىنىپ تۇرۇپ،— ئەگەر ئۇ نۇسرەت قۇچۇپ قايتىپ كەلسە، بىزنىڭ ھەق نەزەرخان بىلەن پۇتۇشكەن مۇددىئالىرىمىز ئاشكارا بولۇپ قالىدۇ، ئۇ چاغدا بىزنىڭ تۇڭەشكىنى مىز شۇ.

— ئۇنداقتا بىز ھەربىكەتنى تېزلىتىشىمىز لازىم،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم.

خوجا پەخىردىن بېشىنى لىڭشىتتى. ئىككىسى يېڭى سۇيىقەست بويىچە يوشۇرۇن ھەربىكەتنى باشلىۋەتتى.

دەل شۇ مەزگىلدە جەڭ مەيدانىدىن «سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ساقىيىپتۇ، نەۋرۇز ئەھمەدخان بىلەن جەڭ قىلىش تەييارلىقى قىلىۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭنى تۇڭۇشقا قايتىپ كەلگۈچە، تاجۇ تەختنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى قوراللاندۇرۇپ، ئالتۇپىلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ تەييارلىقىنى باشلىدى.

خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا ئۆزىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن بۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىدى. ئۇلار شەھەر تېشىدىكى بىر خانىقاغا يىغىلىپ قولغا چۈشۈرگەن قورال - ياراغلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ئەسكەرلەر ئىچىدىكى تەرىكىدۈنياچىلىقنى ياقلايدىغان كىشىلەرنى قوراللانغان مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا سەردار قىلىپ تەينىلەشتى ھەمدە قورالىلىق مۇرىتلىرىغا ۋەزىيەتنى چۈشەندۈرۈشتى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھەم مۇرىتلارغا چۈشەندۈرگەندەك، ھەم خوجا پەخىردىنگە دوكلات قىلغاندەك تەلەپپۇزدا ئېغىز ئاچتى:

— نەچچە ۋاقتتىن بېرى پۇرسەت پىشمغانىدى ، ئابدۇرېشت جەڭدە ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كەلدى ، مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈدى ، ئەمدى پۇرسەت پىشتى . بىز قوزغىلىشىمىز كېرەك . لېكىن ، سەردار ئەكرەم توسالغۇ بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇنى زادى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك ؟

— سەردار ئەكرەمنىڭ قولىدا قالغان ئەسكەر قانچە ؟

— كۆپ ئەسكەر قالمىدى ، توققۇز قونچىدا تۇرۇشلۇق ئەسكەرلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، بۇ يەردە قالغىنى بەش مىڭدىن ئاشمايدۇ .

— ئۇنداقتا ئەسكەر سانىمىز تەڭ ئىكەن ، لېكىن ئەكرەمنى قولغا چۈشۈرمەي زادى بولمايدۇ .

— مۇمكىن ئەمەس ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلىنىپ ،— تاغدىكى يولۋاسىنى قولغا چۈشۈرمەك ئاسانكى ، ئەكرەمنى ...

— بولدى ، ئۇنى قولغا چۈشۈرۈشكە ئۆزۈم ئامال قىلىمەن .

— ئەمسە مەن چۈچۈك ئايىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەجابولە غەيىپ لەرنى ئەۋەتىپ ئاماننىسا ، قېدىرخان ، مەھمۇد مۇدەررىسلەرنى تۈيدۈرمايلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتەي .

خوجا پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ پىلانىغا قارشى تۇرمىدى . ئابدۇرېھىم پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي دەرھال چۈچۈك ئايىم بىلەن ئۇچرىشىپ مۇددىئاسىنى ئوچۇق - ئاشكارا بايان قىلىۋىدى ، چۈچۈك ئايىمۇ قارشى تۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى . ئابدۇرېھىم چۈچۈك ئايىمنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالايدىغان بىر نەچچە كىشىنى تېپىپ بەرگەندىن كېيىن ، ئۇلار ئاماننىسا ، قېدىرخان ، مەھمۇد ئۇستازلارنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتلىرىنى كۆزىتىشكە باشلىدى . مەلىكە ئاماننىسا سۇلتان ئابدۇرېشتخان جەڭگە ماڭغاندىن كېيىن كېنىزەكلەر ئىچىدىن ئالتۇن بۇۋى ئىسىملىك بىر قېرىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغان بولۇپ ، ئۇ قېرى دائىم مەلىكە ئاماننىسا خېنىمنىڭ ھەر خىل ئىشلىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى . بىر كۈنى ئابدۇرېھىم

كۆتۈپخانىدىن كىتابلارنى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقان ئالتۇن بۇۋىگە ئۇچرىشىپ قالدى ـ دە ، قىزنى چاقىرىپ توختاتتى :

— قىزىم ئالتۇن بۇۋى ، نېمە قىلىۋاتىسەن ؟

— ئاماننسا خانىم ماڭا كۆتۈپخانىدىن كىتاب ئېلىپ چىقىشنى بۇيرۇغانىدى ...

— ئالتۇن قىزىم ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كۆلۈپ تۇرۇپ ، — ئاماننسا خېنىم كۆنده بۇ يەردە كىتاب ئوقۇمدۇ ؟

— ھەئە ،— دېدى قىز ھەيران قالغان ھالدا ،— ئاماننسا خېنىم ھەر كۈنى باغ ئىچىنى ئايلىنىپ يانغاندىن كېيىن ، مۇشۇ شىپاڭغا كېلىپ كىتاب ئوقۇيدۇ .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم چاندۇرماستىن قىزنىڭ بېشىنى سلاپ قويۇپ كېتىپ قالدى . ئۇ ئاماننسا خېنىمنىڭ پائالىيەت تەرتىپىنى بىلىۋالغانىدى .

بىر كۈنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خوجا پەخىرىدىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خەزىنىدىن پۇل ئۇندۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاماننسا خېنىمنى ئىزدەپ كەلدى . ئۇنىڭ خانىقا ئۈچۈن پۇل تەلەپ قىلىپ كېلىشى بىرىنچى قېتىم ئەمەس ئىدى . ئۇلارغا غەلىيان كۆتۈرۈش ئۈچۈنمۇ ، ئادەم سېتىۋېلىش ئۈچۈنمۇ پۇل لازىم ئىدى . ئۇلار بۇ پۇلنى ئىلاج قىلىپ ئوردا خەزىنىسىدىن ئېلىشقا ئۇرۇناتتى . ئۇ ئاماننسا خانىمنىڭ قوبۇلخانىسىغا كىرىپ كەلدى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، ھۇرمەتلىك مەلىكە ئاماننسا خانىم ...

قوموش قەلەم بىلەن بىر نەرسە يېزىۋاتقان مەلىكە ئاماننسا بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ، ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ، مۇلازىملارغا بۇيرۇتۇپ چاي كەلتۈردى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم پىيالىنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ قويۇپ بىر ھازا جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى :

— ھۇرمەتلىك خېنىم ، تەركىدۇنياچى ئىشانلار ھامان بىزگە دۇشمەنلىك قىلىدىغاندەك قىلىدۇ ، ئەپۇ قىلماققا ئورۇن قالمىدى ، ئەمدى ئوردا

لەشكەرلىرىنىڭ كۆچىنى بىر كۆرسىتىپ قويمىساق بولمىدى ، شۇڭا ...
مەلىكە ئامانىسا بېشىنى كۆتۈرۈپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تەئەجـ
جۈپ بىلەن قاراپ قويۇپ ، يېزىشنى داۋاملاشتۇردى - دە ، بىر ئازدىن كېـ
يىن ئويلىنىپ ئۇنىڭغا قارىدى :
— ئۆزلىرى ئەقىللىك ئادەم ، قارا نىيەتچىلەردىن تانغانلىقلىرىنى يېـ
قىندىن بېرى كۆپ ئىزھار قىلدىلا ، بۇنى ھەممىمىز ئۇقتۇق. لېكىن تەرىكـ
ەدۇنياچى پۇقرالارغا بىز تىغ كۆتۈرمەدۇق ، روشەنكى تىغ ئالدىغا ھەرگىز
ئىشانلار ئۆزى چىقمايدۇ .
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىردەم لېۋىنى چىشلەپ جىم تۇرۇپ ئاندىن
دېدى :
— شۇنداق دانا خېنىم ، پېقىرلىرى ئەزەلدىن كەم ئەقىل ... مەلىكە
خېنىم ، نادان قۇللىرى خاندانلىقىمىزنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن كۆپ باش قا-
تۇردۇم ، ئەيىب كۆرمىسىلە ، بىر مۇھىم ئىش توغرىسىدا مەسلىھەت بەرمەكـ
چىسىدىم .
— نېمە ئىش ؟ - سورىدى مەلىكە ئامانىسا خېنىم .
— بىلىپ تۇرۇپلا ، بۇ تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلـ
ىدۇ ، ئەگەر تىغ كۆتۈرۈشكە بولمايدۇ دېسىلە ، ئۇلارنى بىر مەزگىل
تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن مەدرىسكە ئاجراتقان پۇللارنىڭ بىر قىسمىنى خانـ
قا سالدۇرۇشقا بېرىۋېتىپ ، بېشىمىزنى ساقايتساق دەيمەن ...
— مەدرىسكە ئاجراتقان پۇلنى ئۆز ئورنىغا خىراجەت قىلمىز دەپ
جاكار قىلغانغۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە خانقا سالدۇرۇشقىمۇ نۇرغۇن پۇل بې-
رىلىدىغۇ ؟
— ئۇلار شۇنى بىلىپ تۇرۇپ مېنى تەڭلىككە سېلىشۋاتىدۇ ، پېقىرنىڭ
ئوردا شەيخۇلئىسلامى بولمىغىمۇ تەس بولۇپ قالدى. ھۆرمەتلىك خېنىم ،
بۇ مۇمكىن بولمىسا ئۆز ۋەزىپەمدىن پاراڭ بولاي ،— دېدى ئىشان خوجا
ئابدۇرېھىم ئامانىسانى چېكىپ باقماقچى بولۇپ. مەلىكە ئامانىسا كەسـ

كىن جاۋاب بەردى:

— ئۆزلىرى بىلىلا ، مەدرىس خىراجتى توغرىسىدىكى پەرماننى شا-
ھىمز ئۆزى چۈشۈرگەن ، ئۇنى بۇزماققا مېنىڭ ھەددىم ئەمەس ، ئەگەر بۇ-
نىڭ ئۈچۈن ۋەزىپىلىرىدىن پاراج بولاي دېسىلە ، ئىختىيارلىرى ...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ئاغزى تۇتۇاقلىنىپ ، زەھەرلىك كۆزلىرى بىلەن مەلىكە ئاماننىساغا قاراپ قويۇپ كۈلدى:

— ئۇنداق بولسا ئۆزلىرىگە ئىزاھلاپ قويايكى ، نوۋادا ئۇلار غەۋغا چىقارسا پېقىر ئامالسىز.

— بېشىمغا كەلگەننى كۆرىمەنكى ،— دېدى مەلىكە ئاماننىسا كەس-
كىن ھالدا ،— سۇلتاننىڭ پەرمانىنى بۇزمايمەن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەرك-
دۇنياچىلارنىڭ خانىقاھ سالدۇرماقچى بولغىندا قارا نىيەت بار. ھۇرمەت-
لىك شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى ، بۇنى ئۆزلىرى مەندىن ئوبدان بىلىلا!

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىردىنلا ئۆزگىرىپ تەنە ئاھانىدا خىرقىراپ سۆزلىدى:

— ھۇرمەتلىك خېنىم ، ئەمىسە مەن بېرىپ پۈل تەلەپ قىلىپ كەلمەكچى بولغان سوپى - ئىشانلارغا مۇددىئالىرىنى چۈشەندۈرەي ، ئىمكانقەدەر پەيلىدىن يانسۇن ، ئەگەر يانمىسا ...

— بولىدۇ ، ئۇلارغا شۇنى ئېنىق ئىزاھلاش كېرەككى ، ئوردا قان تۆكۈشنى خالىمايدۇ. ئەگەر ئۇلار پەيلىدىن يانمىسا ، ئوردىمۇ تىغ كۆ-
تۈرەي تۇرالمايدۇ ، ئوردا شەرىئەت بويىچە ئىش تۇتىدۇ.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوتتەك يېنىپ تۇرغان غەزەپلىك كۆزلىرى بە-
لەن مەلىكە ئاماننىساغا تىكىلىپ قاراپ قويدى - دە ، قوبۇلخانىدىن چىقىپ كەتتى. مەلىكە ئاماننىسا ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كۈتۈپ بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، دەرھال ئوردا خەزىنە بېگىنى ئالدىغا چاقىرىپ جېسەكچىلەر-
نىڭ سانىنى كۆپەيتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى. ئاندىن بېزەلگەن سالاسۇنلۇق مەپىگە ئولتۇرۇپ رەسەتخانا بىناسىغا بېرىپ ئاتسىنى يوقلا-

دى. مەلىكە ئامانىنسانىڭ قارىشچە ۋەزىيەت خېلىلا ئېغىر ئىدى. ئۇ قېـ دىرخان ئۇستازنى كۆرۈپلا ئېغىز ئاچتى:

— ئۇستاز، بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئۇقتىلىغۇ؟

— نېمە ئىش؟

— تەركىدۇنياچى خوجا ئىشانلار ئوردا خەزىنىسىنى تارتىۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپتىن مۇرىتلىرىنى توپلاپ ئىشقا كىرىشتى.

— قىزىم بۇنىڭغا سەگەك بولۇش كېرەك، — دېدى قېدىرخان ساقلـ ىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ ئويلانغان ھالدا.

— ئۇنىڭ ئۇستىگە ھازىر ئەكرەم يوق، سۇلتانمۇ جەڭدە ئوڭۇشسىزـ لىققا ئۇچراپتىمىش، — دېدى مەلىكە ئامانىنسا كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— ئەكرەم بىر بۆلۈم لەشكەرلەرنى باشلاپ، بەشكەن قونچىدىن پوسكام قونجىغا يۈرۈپ كېتىپتۇدەك.

— ئەكرەمگە خەۋەر قىلايلى، دەرھال قايتىپ كەلسۇن.

— شۇنداق، دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزايلى.

— ھازىر ھەممە ياقتا خوجا پەخىرىدىننىڭ ئادىمى بار، چاپارمەن ماڭغۇزۇشقا بولمايدۇ، — دېدى مەلىكە ئامانىنسا ئويلىنىپ.

— ئەمىسە بۇ ئىشنى قوشبېگى بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى.

مەلىكە ئامانىنسا بىلەن قېدىرخان ئۇستاز شۇ ھامان قوشبېگنى چاـ قىرتىپ ئەكرەمگە خەۋەر يەتكۈزىدىغان ئىشنى تاپشىلىدى ـ دە، شۇنىڭ بىـ لەن مەلىكە ئامانىنسا بىر ئاز خاتىرجەم بولغان ھالدا ھەرەمخانىغا قايتـ تى. قېدىرخان ئۇستاز تالىپلار بىلەن نامازدىگەرنى ئوقۇپ بولۇپ، كەچـ لىك غىزادىن بۇرۇن بىر نەچچە چەت ئەل تالىپلىرىغا قالۇن چېلىپ مۇقام ئۇگىتىشكە باشلىۋىدى، شۇ ئەسنادا تالىپلارغا غىزا قىلىدىغان ئاشخانا تەرەپكە يوچۇن بىر كىشىنىڭ بىر خالتىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، قېدىرخان ئۇستازنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ، دەرـ ھال ئاشخانا تەرەپكە ماڭدى. ئۇ ئاشخانىغا يېقىنلاپ كەلگەندە ھېلىقى

كشى تالىپلارغا ئاش ئېتىدىغان ئۇستامنىڭ ئالدىغا خالتىنى قويۇپ ، « بۇ گۈرۈچ ۋەخپى يەردىن ئايرىلغان ئۆشرە — زاكات ئىدى ، ياقا يۇرتتىن كەلگەن مۇساپىر تالىپلار ئېغىز تەگسۇن » دېدى - دە ، ئۇستام بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قالدى . قېدىرخان ئۇستاز مەدرىستكى مۇساپىر تالىپلارغا ھەر خىل زاكات ئاشلىقلار دائىم كېلىپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، بۇ كىشىنىڭ ئۆشرە ئېلىپ كېلىشى تۇنجى قېتىم بولغاچقا ، ئۇنىڭ كۆڭلى يەنىلا گۇماندىن خالىي بولالمىدى - دە ، خالتىدىكى گۈرۈچتىن بىر تەخسىگە ئېلىپ ئاشخانا ئالدىدا دانلاۋاتقان بىر نەچچە توخۇغا چېچىپ بېرىپ كۆزىتىپ تۇردى . دەرۋەقە ئۇزاق ئۆتمەي توخۇلار قاناتلىرىنى پالاقلىتىپ بىر - بىرلەپ يىقىلدى . قېدىرخان ئۇستاز ، ئاشپەز ۋە بىر نەچچە تالىپلار ھېلىقى گۈرۈچ ئەكەلگەن ئادەمنى قوغلاپ ماڭدى . بىر نەچچە تار كوچىلارغا بۆلۈنۈپ ئىزدىگەن بولسىمۇ ھېچنەدىن تاپالمايى قايتىپ كېلىشتى . قېدىرخان ئۇستاز قارا نىيەتچىلەرنىڭ ئىش باشلىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ ، مەلىكە ئاماننىسانى ئېسىگە ئېلىپ ئويغا چۆمدى . چۈنكى رەشىدىيە مەدرىسىگە قول ئۇزارتقانلار مەلىكە ئاماننىسا خانىمغا قول ئۇزارتماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . قېدىرخان ئۇستاز بۇ خەتەرلىك ئەھۋاللارنى ئويلىغانسېرى كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشۈپ ئاماننىسانىڭ قېشىغا بارماقچى بولۇپ ماڭدى . « ھىجابول غەيىپ » لەرنىڭ ئىشلىرى دائىم بىرلا ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلىدىغان بولغاچقا سەگەك بولمىسا بولمايتتى . قېدىرخان ئۇستاز مەلىكە ئاماننىسا تۇرىدىغان ھەرەمخانىغا يېتىپ كەلگەن ۋاقىتتا ، مەھمۇد ئۇستاز بىلەن مەلىكە ئاماننىسا بىر نەرسە يېزىۋاتاتتى . قېدىرخان ئۇستاز سالام بېرىپ كىرىشى بىلەن ھەر ئىككىسى يېزىۋاتقانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قېدىرخاننى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىشتى . كەچلىك غىزا ۋاقتى بولۇپ قالغاندى . ئۇزاق ئۆتمەي ئالتۇن بۇۋى مەلىكە ئاماننىسانىڭ قولىغا سۇ بەردى ، يەنە بىر ياش ئوغۇل بالا مەھمۇد ئۇستاز بىلەن قېدىرخاننىڭ قولىغا سۇ بېرىپ ، كەينىدىن لەگەندە پولۇ كەلتۈردى . مەھمۇد ئۇستاز قې-

دىرخاننى ئاۋۋال قول ئۇزىتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىۋىدى ، قېدىرخان :
— بۇگۈن « ھىجابول غەيىپ » لەر ئىش باشلىدى ، شۇڭا بۇگۈنكى غىزادىن قالتىنق ئېھتىيات قىلىشىمىز لازىمدۇر ،— دېدى .
مەلىكە ئاماننىسا بىلەن مەھمۇد ئۇستاز قېتىپلا قالدى ، قېدىرخاننىڭ كۆزى بىر چەتتە تۇرغان مۇشۇككە چۈشتى - دە ، ئاش ئۇستىدىكى گۆشتىن كىچىككىنە بىر پارچىنى مۇشۇككە تاشلاپ بەردى ، مۇشۇك گۆشنى يەپلا تېپىرلاشقا باشلىدى .
مەھمۇد ئۇستاز « زەھەر » دەپلا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى . غىزا ئەكىرگەن ئالتۇن بۇۋى ھودۇقۇپ گەپ قىلالماي قالدى .
— خېنىم ، مەندە گۇناھ يوق ، ئاشپەز ئۇستام بەرگىنىنى ئەكىردىم ،— دېدى ئالتۇن بۇۋى تىترىگەن ھالدا پۈكۈلۈپ تۇرۇپ .
— قورقماڭ قىزىم ، سىزدە گۇناھ يوق ،— دېدى قېدىرخان ئۇستاز ، — ئاشپەز ئۇستامدىمۇ گۇناھ يوق ، مەلۇم كىشىلەرنىڭ قارا قولى بۇگۈن بۇ يەرگىمۇ يېتىپتۇ .
ئۇ سۆزلەۋېتىپ ئىككى دانە كۆمۈش قوشۇق بىلەن سەدەپ قوشۇقنى مەلىكە ئاماننىساغا بەردى .
— قىزىم ، ھازىر ئوردا ئىچىدە ھىيلە - مىكىر بەكمۇ تولا ، ھەرقانداق شارائىتتا بۇ كۆمۈش قوشۇق بىلەن سەدەپ قوشۇقنى يېنىڭىزدىن ئايرىماڭ ، بۇ قوشۇقنى قاچىغا سالسىڭىز غىزا زەھەرلىك بولسا رەڭگى ئۆزگىرىدۇ .
ئاماننىسا بىلەن مەھمۇد ئۇستاز كۆمۈش قوشۇق بىلەن سەدەپ قوشۇقنى ھۆرمەت بىلەن قولىغا ئېلىپ قېدىرخان ئۇستازغا كۆپتىن — كۆپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى .
قېدىرخان ئۇستاز مەدرىسە بولغان ئەھۋاللارنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپ ھەممە ئىشتا سەگەك بولۇشنى قايتا - قايتا تاپىلىدى . مەھمۇد ئۇستاز بىلەن مەلىكە ئاماننىسانىڭ كەچلىك غىزادىكى بۇ ئاجايىپ ئەھ-

ۋاللاردىن كۆڭلى غەش بولۇپ كۆزى ئۆيقۇغا بارمىدى. مەلىكە ئامانىسا ئۆز زىممىسىدىكى يۈكنىڭ ئېغىرلىقىنى بارغانسېرى ھېس قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئوردا ئىچى - تېشىدىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرنى ئوڭۇشلۇق بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ ئويلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ جەڭ مەيدانىدىكى ئىشلىرىدىن ئەنسىرەپ كۆڭلى يېرىم بولاتتى. ئۇ گەرچە بىر قېتىملىق سۈيىقەستتىن ئامان قالغان بولسىمۇ ھەر خىل سۈيىقەستلەر يەنىلا مەۋجۇت ئىدى. ئۇ بۇ ئىشلارنى تەلتۆكۈس ھەل قىلىشقا قۇدرىتى يەتمەيدىغانلىقىنى بىلسىمۇ، ھېچ بولمىغاندا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭنى تۈگىتىپ كەلگۈچە ئوردا ئىشلىرىنى يۈرۈشتۇرۇپ تۇرۇشقا تىرىشىش لازىملىقىنى چۈشىنەتتى. ئۇ ماۋۇق كۆرپە ئۈستىدە ئۇيان - بۇيان دومىلىنىپ ئۇخلاشقا تىرىشىپ باقسىمۇ يەنىلا ئۇخلىيالمىدى - دە، بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ ھەرەمخانىنىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىگە چىقىپ سالقىنلىغاچ ئوردا ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىشنىڭ تەدبىرلىرى ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى. جەمجەت ئايدىڭ كېچە ئىدى، يېراق - يېراقلاردىن ئاتلارنىڭ كىشنىگەن، ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئوردا جەمئىيەتچىلىرى ئوردا قورغىنى ئىچىدە قولىغا مەشئەل تۇتقان ھالدا ئۇيان - بۇيان مېڭىپ يۈرەتتى. باغ ئىچىدە ئېچىلغان رەڭگارەڭ گۈللەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتلارنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ «دەرۋازىنى ئېچىڭلار، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن چاپارمەن كەلدى» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. ئامانىسانىڭ كۆزى دەرۋازىغا تىكىلدى. دەرۋازىۋەن دەرۋازىنى ئېچىشى بىلەن ئىككى ئاتلىق چاپارمەن كىرىپ «خانىشقا يېزىلىغان مەكتۇپ بار» دېدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئالتۇن بۇيۇق بىر پارچە مەكتۇپنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، مەلىكە ئامانىسانىڭ تاپشۇرۇدى. ئامانىسا مەكتۇپنىڭ يېپىقىنى بۇغقۇچىنى ئالدىراپ يېشىپ سىرمان قەغەزگە يۆگىمە قىلىپ يېزىلغان خەتنى شام يورۇقىدا ئېچىپلا سۇلتانىنىڭ ئۆز قەلىمى ئىكەنلىكىنى تونۇپ

دىلى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى ۋە خەتنى ئالدىراپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ خەتنى ئوقۇۋاتقاندا دەسلەپتە لەۋلىرى تىترەپ، ئىنچىكە قاشلىرى يىمىرىلىپ، چىرايىدا خۇشاللىق تەبەسسۇمى جىلۋىلىنىپ، لېۋىنى يېنىك چىشلەۋالدى. لېكىن خەتنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە بىردىنلا چىرايى جىددىي تۈس ئېلىپ، بىر جۈپ شەھلا كۆزىدىن بايا ئەكس ئەتكەن تەبەسسۇم كۈلكىسى ئاستا-ئاستا ئۆچۈپ، كۆز ياشلىرى بىردىنلا يېپى ئۈزۈلگەن مارجانەكتەك قۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئۇ گاھ كۈلۈپ، گاھ يىغلاپ مەكتۇپنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇردى.

«ئى سەباھ يارغا مېنىڭ بەيانىم يەتكۈز،
ئەھدىمۇ نىياز ئىلە سالامىم يەتكۈز.
گەر سۇبھى ۋە گەر شام قېشىغا يەتسەڭ،
دۇئايى-سۇبھى ۋە شامىم يەتكۈز.

ئى قەدىرلىك خانىشىم ئاماننسا، ئۆزلىرىگە دۇئا ۋەسالامدىن بەئىداز يېتىپ مەلۇم بولغايكىم، كەمنە سۇلتانلىرى قاتتىق جەڭ ئىچىدە تۇرۇۋاتىمەن. جەڭلىرىمىز بەزىدە ئوڭۇشلۇق، بەزىدە ئوڭۇشسىز بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۆزلىرى ئارقىلىق پۈتۈن پۈقرالارغا مەلۇم بولغايكى، ئىلىم-مەرىپەتلىك تاج-تەختىمىز ئۈچۈن پەيتى كەلگەندە ئۆز ھاياتىمنى قۇربان ئېتىشكە بەل باغلاپ قويدۇم. سىلەرنىڭ قېيىن ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭلارنىمۇ بىلىپ تۇرىمەن. لېكىن ئارقا سەپنى تىنچ تۇتماق ئۈچۈن ئوردىدا قان تۆكمەسلىك زۆرۈردۇر. ھەممە ئىشتا ئەكرەمنىڭ مەسلىھىتىدىن چىقماسلىقلىرىنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئىلىم-مەرىپەت يولىدا ئۆلگەنلەر شېھىت، قالغانلار غازى بولغۇسىدۇر، كەمنە سۇلتانلىرى ئابدۇرېشىتخاندىن.»

مەلىكە ئاماننسا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاسماندىكى تولۇن ئايغا قاراپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ شەنىگە ئاتاپ، كۆڭۈل دەپتىرىنىڭ قېتى

غا نەزمە يېزىشقا باشلىدى:

ئى رەشىد ، سەن تاغ كەبى تۇرغان ئىدىك سۇلتان بولۇپ ،
سايرىسۇن باغلاردا بۇلبۇل دەپ هامان باغۇمن بولۇپ.
ساقلىغان ئەردىك رەقىبلەردىن مۇقامنى جان تىكىپ ،
بەتنىيەتلەر زارلىشاتتى يەر بىلەن يەكسان بولۇپ.
شۆھرىتىك ئالەمشۇمۇل تىللاردا جور داستان بۇگۈن.
پەن ـ ئىلمىدىن گۈل ئېچىلغاچ هەممە ياق بوستان بولۇپ.
ئەي ئۇلۇغ مۇقامچى هەم ئەل شائىرى سۇلتان رەشىد ،
مېهنىتىك كۈيى ئاسمىندا چاقنىغاي چولپان بولۇپ.

ئامانىسا راۋاق ئۇستىدىن دەرهال قايتىپ ، سۇلتاننىك شېئىرلىرىغا جاۋابەن توقۇغان كۆڭۈل دەپتىرىدىكى بۇ نەزمىلىرىنى قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈپ ، ئاپئاق قەغەز يۈزىنى كۆڭۈل ئۇنچىلىرى بىلەن تولدۇرۇپ چىقتى:

«ئاھ قەدىرلىك سۇلتانىم ، ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى ئۈچۈن مىڭ مەرتىۋە تەشەككۈر. ئۇمىدۋارمىزكى ، بىزنىڭ هايات بېغىدا ئېچىلغان گۈل ـ غۇنچىلىرىمىز مەڭگۈ توزۇمايدۇ ، گۈزەل ئارزۇلىرىمىز ۋە سەلتەنەتلىك ئەهد ـ پەيمانلىرىمىز بۇزۇلمايدۇ. لېكىن شۇنى ئېيتىپ قويايكى ، بىز مەرىپەت قۇياشىدا نۇر ئېلىپ ، ئېلىمىزنىڭ سائادەت چولپانلىرىنى يورۇتماقچى بولغىنىمىزدا بەتتىيەتلەر مەرىپەت قۇياشىغا تۇن قاراڭغۇسىدىن پەردە يېپماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئىلىم ئەهلىگە جاهالەت جامىدىن زەهەر چېچىپ ، زۇلمەت بورانلىرى بىلەن ئادالەت مەشئەللىرىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاپ ، هەممىنى ۋەيران قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ ، لېكىن سۇلتانىم ، تولۇن ئاي مەڭگۈ نۇر چاچىدۇ ، خانىشلىرىمۇ ئۇمىدلىرىنى هەرگىز يەردە قويمايدۇ.»

مەلىكە ئامانىسا مەكتۇپنى يېزىپ بولۇپ چاپارمەندىن ماڭغۇزۇۋەتتى ـ دە ، تاك ئېتىشقا ئاز قالغاندا كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى.

11 - باب

ئۇ ئەتسى ئەتىگەندە قېدىرخان ئۇستاز بىلەن بىر بۆلۈك ئوردا خا-دىملىرىنى يىغىپ سۆلتاننىڭ سالىمنى ۋە «ئوردىدا قان تۆكمەسلىك» توغرىسىدىكى پەرمانىنى يەتكۈزدى. سۆلتاننىڭ پەرمانىنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش توغرىسىدا كېڭەشتى. مانا شۇ پەيتتە قارادىۋانبېگى ① يېتىپ كېلىپ تەركىدۈنياچىلارنىڭ ئومۇميۈزلۈك غەلىيان كۆتۈرۈپ چىققانلىقى، ئۇلارنىڭ ئوردىنى تارتىۋېلىپ، رەسەتخانىنى كۆيدۈرۈپ، رەشىدىيە مەد-رىسىنىڭ تالىپلىرىنى تۈتقۇن قىلماقچى بولغانلىقى توغرىسىدا جىددىي خەۋەر قىلدى.

— ھۈرمەتلىك خانىش،— دېدى قارادىۋانبېگى،— ھازىر ياركەنت ئەتراپىدىكى تەركىدۈنياچىلاردىن باشقا خوتەن ۋە قەشقەر تەرەپتىكى سان - ساناقسىز تەركىدۈنياچىلارمۇ قوزغىلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئالدىن يېتىپ كەلگەنلىرى ئەتراپتىكى خانىقالارغا توپلىشىپ بوپتۇ، قالغانلىرى توپ - توپ بولۇشۇپ يولدا كېلىۋېتىپتۇ. ئىشەنچلىك خەۋەرگە قارىغاندا ئۇلارنىڭ قوزغىلىدىغان كۈنى بۈگۈن ئىكەن ...

بۇ جىددىي خەۋەرنى ئاڭلىغان مەلىكە ئامانىسانىڭ يەلكىسىنى ئېغىر تاغ باسقاندەك بولدى - دە، بىر پەس جىم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئوردا ئەمرلىرىگە قاراپ تەمكىنلىك بىلەن سۆزلىدى:

— مۆھتەرەم جانابلار، بىز بۈ ئىشنى مۆلچەرلەپ ئەكرەم سەردارنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ماڭغۇزدۇق. ئەكرەم سەردار بۈگۈن - ئەتە قايتىپ

---

① قارادىۋانبېگى — خاندانلىقنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار.

كەلسە ، ئوردا مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ ، مەن قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئاتامغا ھەمراھ بولۇپ رەسەتخانىغا بارىمەن .

ئوردا ئەمرلىرى بىر - بىرىگە قارىشىپ غۇلغۇلا قىلىشتى :

— ھۆرمەتلىك خانىش ،— دېدى قارادىۋانبېگى ،— رەسەتخانا بىلەن رەشىدىيە مەدرىسى ئەڭ خەتەرلىك جاي . ئۇلار ئىشنى ئەڭ ئاۋۋال رەسەتخانىنى كۆيدۈرۈشتىن باشلىماقچى . ئەگەر ئۆزلىرى رەسەتخانىغا بارسىلا ئۆزلىرىنى قوغداش ئۈچۈن ئەكرەم سەردار لەشكەرلىرىنى رەسەتخانىغا قاراتمىساق بولمايدۇ ، ئۇ چاغدا ئوردىنى قوغدايدىغان كۈچ ئاجىزلىشىپ كېتىدۇ ، شۇڭا ...

— رەسەتخانىغا ئوردا لەشكەرلىرىنى قاراتساق ئىش تېخىمۇ خەتەرلىك بولىدۇ ،— دېدى مەلىكە ئامانىسا ئويلىنىپ ،— ماڭا ئەسلىدىكى رەسەتخانا جېسەكچىلىرىدىن باشقا ئۆزۈمنىڭ بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىلىرىم بولسىلا كۇپايە . خۇدا مېنى ئامان قىلسا رەسەتخانىمۇ كۆيمەيدۇ ، ئەگەر رەسەتخانا كۆيسە ئاتام ئىككىمىز تەڭ كۆيىمىز . لېكىن مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى ، تەرىكىدۈنياچىلىق يولىغا ماڭغانلار ھەرگىز يىرتقۇچلار ئەمەس ، « ھىجابۇل غەيىپ » دەپ نام ئالغان خۇنخورلار بەربىر ئاز . لېكىن شۇنى ئۇنتۇماسلىق لازىمكى ، ئوردا قىلچىدىن قان تامغۇزۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ ، بۇنى ئەكرەم سەردارمۇ ئوبدان بىلىدۇ ...

مەلىكە ئامانىسا خانىمنىڭ دېگەن سۆزلىرى شاھ پەرمانى بىلەن ئوخشاش بولغاچقا ئوردا ئەكازىلىرى پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ۋەدە بېرىپ قايتىشتى . مەلىكە ئامانىسا بىلەن قېدىرخان ئۇستاز مەسلىھەت قىلىشىپ ئاۋۋال رەسەتخانىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، مەلىكە ئامانىسا ئۆزى رەسەتخانىدا قېلىپ ، قېدىرخان ئۇستاز رەشىدىيە مەدرىسىگە قايتىپ كەلمەكچى بولدى . لېكىن ئۇلار يولغا چىقىپ رەسەتخانا بىناسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۈرۈشىغا ئۇدۇلدىكى تار كوچىدىن رەسەتخانا تەرەپكە سەلدەك ئېقىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەملەر كۆرۈندى . ئۇلارنىڭ ھەممە-

سى قوللىرىغا كالتەك ، چوماق ، كەكە ، خەنجەر ، قىلىچ ئالغانىدى . ئۇلار-
نىڭ كۆپى چاچ - ساقاللىرىنى ئۆزۈن قويۇۋەتكەن ، بەشىغا ئۆزۈن كۆلا ۋە
ئۇستىگە جەندە كىيىۋالغان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ مازار ۋە قەبرىستانلىقتا توپ-
لىشىپ كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى . ئاماننىسا بىلەن قېدىرخان ئۇستاز
بۇلارنى كۆرۈپ دەسلەپتە نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان بولسىمۇ ، كېيىن مە-
لىكە ئاماننىسا ئۆزىنى توختىتىپ ئويلىنىپ ، « مەن ئاتام بىلەن بىرگە بولۇ-
شۇم كېرەك ، رەسەتخانا نېمە بولسا مەنمۇ شۇ » دېگەن نىيەتكە كەلدى .
شۇ ئاردا بىر نەچچە تالىپلار پەيدا بولۇپ ئۇلارنى رەسەتخانا ئىچىگە
باشلاپ كىرىپ مەھمۇد ئۇستازنىڭ مەشغۇلات قىلىدىغان ئۇچىنچى قەۋىتىگە
ئېلىپ چىقتى . پەنجىرىدىن پۈتۈن شەھەر كۆچىلىرىدىن تەۋرەپ كېلىۋاتقان
غەلىيانچىلار توپىنى كۆرۈشكە بولاتتى . رەسەتخانا گەرچە ئۇچ قەۋەت بول-
سىمۇ فەلەكىيات ئىلمىي ئۆلچىمى بويىچە ھەر بىر قەۋەتنىڭ ئېگىزلىكى ئون
نەچچە گەز بولغاچقا شەھەر بويىچە ئەڭ ئېگىز ئىمارەت بولۇپ ھېسابلىناتـ
تى ، مەلىكە ئاماننىسا بۇ يەردىن پۈتكۈل شەھەرنىڭ ھەممە كۆچىلىرىنى
كۆزەتتى . رەسەتخانىنى قوغداۋاتقان جېسەكچىلەر رەسەتخانىنى چۆرىدەپ
نەچچە يۈگەم بولۇپ بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ تۇرۇشاتتى . چىلتەن ما-
زىرى ① قەبرىستانلىق ئىچىدە توپ - توپ بولۇپ يۈرگەن تەركىدۈنيا-
چىلار ئالا - چۈقان كۆتۈرۈشۈپ بىر بۆلىكى رەسەتخانا تەرەپكە ، يەنە بىر
بۆلىكى ئوردا مەھكىمىسى تەرەپكە سەلدەك ئېقىپ كېتىۋاتاتتى . بىر ئاز-
دىن كېيىن ئالتۇن مازىرى ئىچىدىن يەنە بىر توپ ئادەملەر گويا ئۇۋىسى
چۈۋۈلغان ھەرىلەردەك گۇرۇلدەپ چۈۋۈلۈپ چىقىپ ، رەشىدىيە مەدرىسىگە
قاراپ ئاقتى . يول ئۇستىدىكى كىچىك خانىقالاردىن چىقىپ كېلىۋاتقان
ئەر - ئاياللار ، قېرى - چۈرىلەر ۋە ئاقساق - چولاقلار قوشۇلۇپ ، شەھەر
كوچىلىرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى . كوچىلاردىكى ئادەملەر توپى بار-

---

① چىلتەن مازىرى — ياركەنت شەھىرى ئىچىدىكى قەدىمىي مازار .

غانسېرى ئۇلغيىپ ئادەملەر چوڭ كوچىغىمۇ پاتماي قالدى ، ئاجىزراق كـ
شىلەر يېقىلىپ چۈشۈپ قىيا ـ چىيا قىلىشاتتى . لېكىن بۇ ئەھۋالغا ھېچكىم
قۇلاق سالمايتتى . قۇلاق سالغان تەقدىردىمۇ ھېچكىم بىر ـ بىرىنى قۇتۇلـ
دۇرالمايتتى . توپ ئىچىدىن : « ئاخىرەتلىكنى دېگەنلەر جاننى ئالمقانغا
ئال ، بۇ دۇنيانى دېگەنلەر غەپلەتتە قال » دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇـ
راتتى . شەھەر ئاسمىنىنى قويۇق چاڭ ـ توزان قاپلاپ كەتكەنىدى . رەسەتـ
خانىغا بېسىپ كەلگەنلەر جېسەكچىلەرنىڭ ئۈستىگە چالما ـ تاشلارنى ياغـ
دۇرغان بولسىمۇ ، جېسەكچىلەر قول ياندۇرماستىن قالقان بىلەن ئۆزىنى
قوغداپ تۇرۇشاتتى . رەسەتخانىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇۋاتقان مەرگەنلەر ئوقيا
بىلەن ملتقلاردىن غەلىيانچىلارغا ئوق ياغدۇرۇشنى تەلەپ قىلغان بولسـ
مۇ ، مەلىكە ئاماننسا يەنىلا ئوق چىقارماسلىققا پەرمان قىلدى ، مەلىكە
ئاماننسا بۇ خىل ھايات ـ ماماتلىق جەڭگى ـ جېدەلنى تۈنجى قېتىم بېشـ
دىن كەچۈرۈۋاتقاچقا ھودۇقۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، سۈلتان ئابدۇرېشتـ
خانىنىڭ « ھەر قانداق شارائىتتا ئوردىدا قان تۆكمەسلىك كېرەك » دېگەن
تاپشۇرۇقىنى يادىغا ئېلىپ ، ئۆزىنى بېسىۋالدى . مەلىكە ئاماننسانىڭ بۇ
تەدبىرىنى مەھمۇد ئۈستاز بىلەن قېدىرخان ئۈستازمۇ قۇۋۋەتلىدى . ئوق
چىقىرىپ قويغاندا ، جېدەل ـ غوۋغا تېخىمۇ ئۇلغيىپ كېتىشى مۇمكىن ئـ
دى .

شۇ ئەسنادا يەنە بىر توپ كىشىلەر ھەززىتى نەقشىبەندى پىرىمنىڭ
تۆت تۈرلۈك تەلىماتىنى توۋلاپ ، رەسەتخانىنىڭ يان تەرەپتىكى كەڭ كوچـ
سىدىن ئورغاق ، كەتمەن ، كەكە ۋە چوماقلارنى كۆتۈرۈپ گويا دېڭىز دولـ
قۇنىدەك چايقىلىپ رەسەتخانىغا بېسىپ كەلدى . مەلىكە ئاماننسا بۇلار ـ
نىڭ كىيىملىرىگە قاراپلا ئەھلى دۇنياچى دېھقانلار ئىكەنلىكىنى تونۇدى .
ئۇزاق يوللارنى بېسىپ شەھەرگە كىرگەچكە ، چاچ ـ ساقاللىرى چاڭ ـ تو ـ
زانغا كۆمۈلۈپ كەتكەنىدى . ئەھلى دۇنياچى دېھقانلارمۇ رەسەتخانا مۇـ
ناربنىڭ ئالدا توختىدى . رەسەتخانا ئالدىغا يىغلغان ئىككى تەرەپنىڭ

ئادەملىرى بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشپ ئېتىلىشقا تىرىشاتتى.

مەلىكە ئامانىسا بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئەندىشىگە چۆمدى. لەشكەر-لەرنى پەرمان ئارقىلىق توسقىلى بولغان بىلەن ئىككى تەرەپ ئادەملىرى بوغۇشۇپ قالسا ئۇلارنى پەرمان بىلەن توسقىلى بولمايتتى. ئەگەر ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتسە بىر قانلىق ماجرا باشلىنپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى، ئەنە شۇ جىددىي پەيتتە دېھقانلار توپى ئىچىدىن ئاق سە-للىك بىر ئاقساقال كىشى مۇنار ئالدىدىكى مۇنبەرگە چىقىپ ئۇنلۈك سۆزلىدى:

— ئى خالايىقلار، بىز ھەممىمىز مۇسۇلمانغۇ؟ مۇسۇلمانلار بىر - بى-رىمىزنىڭ قېنىنى تۆكسەك راۋا بولمايدۇ...

ئاقساقال كىشى ئەمدىلا سۆزىنى باشلىشىغا تەركىدۇنياچىلار توپى ئىچىدىن «سىلەر مۇسۇلمان ئەمەس، كاپىر» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. توپ ئىچىدىن ئۇنىڭغا ئۇلاپ «بۇ دۇنيا مۇسۇلمانغا ۋاپا قىل-مايدۇ، بۇ دۇنيانى كۆزلىگەنلەر كامىل مۇسۇلمان ئەمەس» دېگەن ئا-ۋازلار ياڭراپ كەتتى. ئاقساقال كىشى تەركىدۇنياچىلار توپى ئىچىگە قا-راپ يەنە ئۇنلۈك سۆزلىدى:

— سىلەر بىزنى كاپىر دېمەڭلار، كىمنىڭ كاپىر، كىمنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى بىلگۈچى قۇدرەتلىك ئاللا ئىگەمدۇر.

بۇ ئاقساقال كىشى خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار يارىكەنت شە-ھرىگە بىللە ئەكەلگەن ئەربابلارنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ كىشىنى تەركىدۇنيا-چىلار ئىچىدە تونۇيدىغانلار يوق ئىدى، ئەگەر تونۇغان تەقدىردىمۇ تەر-كىدۇنياچىلىق يولىغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ كەتكەن كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىگە تەن بېرىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دەرۋەقە ئۇ سۆزلەپ بولۇشى-غا تەركىدۇنياچىلار ئىچىدىن «مۇنبەردىن چۈشۈپ كەت» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئاقساقال كىشىنىڭ ھاقارەتكە ئۇچرىغىنىغا چىداپ تۇ-رالمىغان يەنە بىر ئەھلى دۇنياچى كىشى توپ ئالدىغا چىقتى:

— سىلەر تەركىدۇنياچىلار ئۆزۈڭلارنى مۇسۇلمان دەيسىلەرىۋ ، نېمە ئۈچۈن مەسچىتكە بارمايسىلەر ؟ نېمە ئۈچۈن ناماز ئوقۇمايسىلەر ؟ نېمە ئۈچۈن بىز ناماز ئوقۇيدىغان مەسچىتىمىزگە كىرىپ ئوڭ ـ تەتۈر سەكرەپ جايـ ناماز لارنى بۇزۇپ ۋەيران قىلسىلەر ؟

تەركىدۇنياچىلار ئىچىدىن يەنە بىر كىشى ۋارقىرىدى :

— مەسچىتنى بەندە ياراتقان ، خانىقانى خۇدا ياراتقان .

ئىككى تەرەپ يەنە جىددىي سۇركىلىشكە باشلىدى . ھەر ئىككى گۇـ رۇھتىكىلەرنىڭ كۆزلىرى جامدەك چەكچىيىپ ، ساقاللىرى تىترەپ ئۆچكە چۇـ پۇرىدەك يۇڭلۇق مەيدىسىنى كېرىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ ئالدىغا بىر دەسسەپ ، ئىككى دەسسەپ دېۋەيلەپ كېلىشمەكتە ئىدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى زەھەر يۇتۇۋالغان ئادەمدەك چىشلىرىنى غۇچۇرلىستاتتى ، بەزىلىرىنىڭ كۆكسى تۆمۈرچىنىڭ كۆرىكىدەك كۆپۈپ تۇراتتى . جېدەل بارغانسېرى ئۇلغىيىپ قانلىق ماجىرانىڭ شەپسى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى . رەسەتخانا ئالدىدـ كى تەركىدۇنياچىلار « پۈتكۈل يارىكەنت قانغا بويىلدۇ ، ئوردا قانغا بويـ لىدۇ ، رەسەتخانا كۆيدۈرۈلدۇ » دەپ جار سېلىپ غوۋغانى بىراقلا ئۇلـ غايتىشقا باشلىدى . تەركىدۇنياچىلارنىڭ سانى ھەددى ـ ھىسابسىز بولسـ مۇ ئۇلارغا باش بولۇپ چىققان خەلىپىلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى . توپ ئىچىدە خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كۆرۈنمەيتتى . بۇـ نىڭدىن تەئەججۈپلەنگەن ئامانىسا قېدىرخان ئۇستازنى دەرھال مەدرىسـ كە قايتىپ كېتىشكە تەۋسىيە قىلدى . قېدىرخان ئۇستاز ئامانىسانىڭ گېپىگە كىرىپ ئىككى تالىپنىڭ ھەمراھلىقىدا رەسەتخانىنىڭ تېگىدىكى گەمە يول بىلەن مەدرىسكە يېقىن يولغا چىقىپ مەدرىسكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

مەدرىس رەسەتخانىغا يېراقراق بولغاچقا رەسەتخانا ئالدىدىكى ئىشلاردىن خەۋەرسىز تۇرغان مۇقام تالىپلىرى مەدرىس ئىچىدىن چىقماي ، ئۆزىنىڭ دەرسىنى تەييارلاش بىلەن بەنت ئىدى . بىر قىسىم ھىندى ، ئافغان

ۋە ئەجەم تالىپلىرى بىر چوڭ دەرسخانا ئىچىدە مۇقام مۇتەئالە قىلىۋاتقان-
دا ، بىر توپ جېدەلچىلەر مەدرىسكە ئۇشتۇمتۇت كىرىپ كەلدى. بۇنىڭ
ئالدىدا شەيخۇلئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمدىن باشقا ھېچبىر ئوردا
ئەمىر - كەبىرلىرى كۆرۈنمەيتتى. تالىپلار مۇتەئالەنى توختىتىپ ئىشان خو-
جا ئابدۇرېھىمغا قاراپ تۇرۇشتى. تالىپلار ئىچىدىكى باغداتتىن كەلگەن
بەھرام ئىسىملىك ياش تالىپ خېلى ئابروي — ئىناۋەتلىك يىگىت ئىدى.
بەھرام يۈرەكلىك بىلەن شەيخۇلئىسلام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمدىن سورە-
دى :

— بۇ نېمە ئىش؟ ئوردا لەشكەرلىرى بۇ يەرگە كېلىپ قاپتىغۇ؟

— ھۇرمەتلىك بەھرامجان ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— بىز ئوردا پەرمانىنى بەجا كەلتۈرمەككە كەلدۇق.

— ئوردا پەرمانى؟ - تەئەججۈپ بىلەن تىكىلدى بەھرام.

— شۇنداق ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— ئوردا ئەجنەبىي تالىپلارنىڭ ھەممىسى تۈتقۇن قىلىنسۇن دەپ يارلىق چۈشۈردى.

تالىپلار ھەيران بولۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى.

— نېمە سەۋەبتىن؟ - سوردى توپ ئىچىدىن بىر ئىرانلىق تالىپ. ئى-
شان خوجا ئابدۇرېھىم «سەۋەبىنى ئۇقمىدۇق» دېگەندەك قىلىپ بېشىنى
چايقاپ قويدى. توپ ئىچىدىن بىر تالىپ غەزەپ بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تىكىلدى :

— مەن بولسام بابىر خاندانلىقىنىڭ شاھزادىسى. بۇ قىلمىشىڭلار
بىزنىڭ بۈيۈك خاندانلىقىمىز بىلەن دۈشمەنلەشكەنلىكىڭ بېشارىتىدۇر.
مۇبادا ماڭا چېقىلىدىكەنسىلەر بابىر خاندانلىقى بىلەن سەئىدىيە خاندا-
نلىقى ئوتتۇرىسىدىكى تۈغقانچىلىق بۇزۇلۇپ ئاداۋەت ئۇرۇقلىرى تېرىلغۇ-
سىدۇر.

يەنە بىر تالىپ ئالدىغا چىقىپ دېدى :

— بىلىپ قويۇڭلاركى ، ئىران پادىشاھلىقىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى مە-

نىڭ ئاتام بولىدۇ ، بۇ قىلمىشىڭلار پادىشاھلىقىمىزغا ھاقارەت.

— بىز چىداپ تۇرالمايمىز ، — دېدى يەنە بىر تالىپ ، — مۇشۇنـ داقلا بولسا بىز — مۇھاجىر تالىپلار ئۆز خانداناللىقىمىزغا نامە ئەۋەتىمىز. سەئىدىيە خانداناللىقى بىلەن بولغان مۇلاقاتلارنى ئۆزۈش توغرىسىدا جاـ ھانغا مۇراجىئەت قىلىمىز.

تالىپلار ئۆز ئىچىدە غۇلغۇلا قىلىشىپ مەدرىس ئىچى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭغا تولدى:

— توغرا ، بىز دەرھال مۇراجىئەتنامە يازايلى ، تۈتقۇن بولغىنىمىزنى خەلقى ئالەمگە بايان قىلايلى ، خانداناللىقىمىز بۇلارغا لەشكەر تارتسۇن.

— ھۆرمەتلىك تالىپلار ، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ، — تەقـ دىرىڭلارغا كەمىنەمۇ ئىچىنماي تۇرالمايمەن ، ئەگەر نامە يازماقچى بولـ ساڭلار ئۆز خانداناللىقىڭلارغا يەتكۈزۈشكە ئەھدە قىلىمەن.

— يازمايمىز بولمايدۇ ، ئەڭ ئاۋۋال مەن يازىمەن ، — دېدى سېرىق سەللىلىك بىر يىگىت جوزدان ① ئىچىدىن قەغەز ـ قەلەم ئېلىۋېتىپ.

بۇ چاغدا بەھرام ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى ـ دە ، ئىشان خوجا ئابدۇـ رېھىمغا مەنىلىك رەۋىشتە قاراپ قويۇپ تالىپلارغا بۇرۇلدى:

— توختاڭلار ، مېنىڭ پەرىزىمچە بۇ ئىشقا بىر شۇملۇق يوشۇرۇنغانـ دەك قىلىدۇ.

تالىپلار بەھرامغا تىكىلدى. بەھرام ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇـ لۇپ دېدى:

— ھۆرمەتلىك شەيخۇلئىسلام جانابلىرى ، بىزنىڭ تۈتقۇن قىلىنغان ئىشلىرىمىزنى ئامانىنسا خانىم بىلەمدۇ؟

— ئەلۋەتتە بىلىدۇ ، پېقىر ئامانىنسا خېنىمنىڭ پەرمانىسىز قىل تەۋرـ تەلمەيمەن ، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئېگىلىپ تۇرۇپ.

---

① جوزدان — قەغەز ـ قەلەم ساقلايدىغان سومكا.

بەھرام يەنە سوربدى :

— ئوردا لەشكەر بېگى ئەكرەمجانىنك خەۋرى بارمۇ ؟

— ئەكرەمجانىنك خەۋرى بولمسا بۇ ئوردا لەشكەرلىرىنى ماڭا كىم قوشۇپ بېرىدۇ ؟ — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم زەھەرلىك كۆزلىرىنى بەھرامغا تىكىپ ، — نېمە دېسەڭلار مەيلى ، مەن ئوردا نامىدىن سىلەرنى تۇتقۇن قىلىمەن !

— نەگە بارىمىز ؟ - غەزەپ بىلەن سوربدى بەھرام يەنە .

— بىز نەگە ئېلىپ بارساق شۇ يەرگە .

— بولمايدۇ ، بىز ئوردا تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغانىكەنمىز ، ئوردا زىندىنىدا يېتىشىمىز كېرەك ، — دېدى تالىپلار بىردەك ئاۋازدا .

— بىلىپ قويۇڭلاركى ، قىلىچقا ئىتائەت قىلماسلىققا ھەددىڭلار ئەمەس ، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئەسەبىيلەرچە تىترەپ تۇرۇپ .

قوراللىق كىشىلەر تالىپلارنى مەدرىسنىك كەينى ئىشىكىدىن ھەيدەپ چىقىپ كەتتى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئالدى دەرۋازا تەرەپكە قاراپ ماڭدى - دە ، مەدرىسنىك ھويلىسىغا قاراپ كىرىۋاتقان قېدىرخان ئۇستاز بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ گەپ قىلالماي تۇرۇپ قالدى . لېكىن ئۇ دەرھال ساختا كۈلۈمسىرەپ ، سىپايىلىك بىلەن قېدىرخانىنك ئالدىغا كەلدى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، قېدىرخان ئۇستاز .

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېدى قېدىرخان ئۇستاز مەدرىس دەرۋازىسىدىن كىرىۋېتىپ ، — تالىپلار بۇ يەردە مۇقام ئوقۇشى كېرەك ئىدى ، نەگە كېتىشتىكىنە ؟ - قېدىرخان ئۇستاز سۆزلەۋېتىپ كۆڭلىگە گۇمان چۈشكەن ھالدا ئەتراپىغا قاراپ تالىپلارنى ئىزدەشكە باشلىدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنىلا ھېچ ئىشنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى :

— بايا ئۇلار بۇ يەردە مۇقام ئوقۇشۇۋاتقاندى ، نەگە كەتكىنىنى بىلمىدىم ، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ يەر تېگىدىن قېدىرخانىنك چىرايىنى كۆزەتـ

تى. قېدىرخان ئۇستاز بىر پەس ئويلىنىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا گۇ-مان نەزەرى بىلەن قاراپ قويۇپ تالىپلارنى يەنە بىر ئىزدەپ بېقىش ئۈچۈن ماڭماقچى بولغاندا ئابدۇرېھىم ساختا كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭ ئالدىنى توسـ تى:

— تاپالمايمكەن، ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم.

قېدىرخان ھەيران بولۇپ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تىكىلدى. ئـ شان خوجا ئابدۇرېھىم ھىجايغان ھالدا قېدىرخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ گېلـ نى قىرىپ يۆتىلىپ قويۇپ كالپۇكىنى پۈرۈشتۈرگەن ھالدا سورىدى:

— قېدىرخان ئۇستاز... جانابلىرى مۇقام تالىپلىرىنى جاندىن ئەزىز كۆرىلا، شۇنداقمۇ؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق،— دېدى قېدىرخان تەئەججۈپلەنگەن ھالدا،

— بۇ نېمە دېگەنلىرى؟

— دېمەكچى بولغىنىم، مۇقام تالىپلىرىنىڭ ھاياتى ھازىر ئىنتايىن خەۋپ ئىچىدە تۇرماقتا، جانابلىرىنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئامال قىلارمىكىن دەپ ئىزدەپ مېڭىۋىدىم. ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالدۇق.

قېدىرخان ئۇستاز تېخىمۇ ھەيران بولۇپ قېتىپ قالدى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە كۈلۈپ تۇرۇپ قېدىرخان ئۇستازنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ باقماقچى بولدى:

— راستىنى ئېيتقاندا، مۇھاجىر مۇقام تالىپلىرىنى تەركىدۇنياچى سوپى— ئىشانلار تۇتۇپ كېتىپتۇ، ئۇلارنىڭ پەيلىنى ئوبدان بىلىلا...

قېدىرخان ئۇستاز بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ تۆكۈلگەندەك ئەنـ دىكسىپ كېتىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا غەزەپلىك تۇستە تىكىلدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماستىن سۆزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— ئاڭلىشىمچە، ئۇلار دەھىيلىكىنى تەرغىب قىلدىغان پادىشاھلىق مۇقام مەدرىسلىرىنى تارقىتىۋەتسۇن، رەسەتخانىلار كۆيدۈرۈلسۇن، بولمـ سا تالىپلارنى قويۇۋەتمەيمىز دېگۈدەك...

قېدىرخان ئۇستاز ئەھۋالنى تەلتۆكۈس چۈشىنىپ غەزەپ بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇزۇھمغا تىكىلدى:

— بىلىپ قويۇڭلاركى، ئۇلار قوشنا مەملىكەت تۆرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى...

— بۇنى مەنمۇ بىلىمەن،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرۇھىم،— ئەگەر ئۇلارنىڭ مەملىكەتلىرى ئۇقۇپ قالسا چوڭ ماجىرا پەيدا بولىدۇ. مۇبادا جانابلىرى قۇتۇلدۇرۇشقا ئامال قىلسىلا، بۇ ئىش بەلكىم...،— ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېچىگە يۇتۇۋەتتى.

قېدىرخان «قانداق ئامال» دېگەندەك قىلىپ ئىشان خوجا ئابدۇرۇھىمغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىۋىدى، ئىشان خوجا ئابدۇرۇھىم قوشۇمسىنى تۇرۇپ، ساقىلىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ قويۇپ پەس ئاۋازدا دېدى:

— ئىشنىمەنكى، مەلىكە ئاماننسا خېنىم سىلىنىڭ گەپلىرىگە كىرىدۇ، خېنىمنىڭ مۇبارەك كۆڭلىگە لايىق كەلسە، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولسىلا ھەممە ئىش تۈگەيدۇ.

— مۇمكىن ئەمەس،— دېدى قېدىرخان.كۆز قىرىدا ئىشان خوجا ئابدۇرۇھمغا قاراپ، ئىشان خوجا ئابدۇرۇھمنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى - دە، گەپ ياندۇرماقچى بولۇۋىدى، قېدىرخان ئۇستاز ئۇنىڭ بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇشنى ھاجەتسىز دەپ كېتىپ قالدى ۋە ھەممە ئۇمىدىنى ئەكەرەمگە باغلاپ، ئەكرەم قايتىپ كېلىدىغان يول تەرەپكە ماڭدى. ئىشان خوجا ئابدۇرۇھىم قانداقلا بولمىسۇن ئۆز مۇددىئاسى بويىچە مۇھاجىرەتتىكى تالىپلارنى تۇتقۇن قىلىش مەقسىتى ئەمەلگە ئېشىپ، كۆڭلى ئەمىن تاپقاندىن كېيىن، دەرھال مەھمۇد ئۇستاز بىلەن مەلىكە ئاماننسانىڭ ئالدىغا بېرىپ رەسەتخانىنى قولغا ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى - دە، بىر نەچچە ئادەملىرىنى كەينىگە سېلىپ، رەسەتخانىغا قاراپ ماڭدى. رەسەتخانا يەنىلا غەلىيانچىلارنىڭ مۇھاسىرىسىدە بولۇپ، ئوردا جېسەكچىلىرى قول يانداۇرمغانلىقى ئۈچۈن ماجىرا ئانچە ئۇلغىيىپ كەتمىگەنىدى، مەھمۇد ئۇستاز

بىلەن مەلىكە ئامانىسا تېخىچە ئېگىز رەسەتخانا پەنجىرىسىدىن غەلياڭچىلار توپىنى كۆزىتىۋاتاتتى. مەھمۇد ئۇستاز غەلياڭچىلار توپى ئىچىگە بۆسۈپ كىرىپ كېلىۋاتقان بىر نەچچە ئاتلىقلارنى پەنجىرىدىن كۆرۈپ ئالدى تەرەپتە كېلىۋاتقان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى تونۇپ ئامانىسانىغا بۇرۇلدى:

— قىزىم، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىز تەرەپكە كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنى ھەرگىز ئۇستىگە چىقارمايلى. سىز بۇ يەردە مىدىرلىماي تۇرۇڭ، مەن پەسكە چۈشۈپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي...

مەلىكە ئامانىسا ئويلىنىپ ئاتىسىنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆردى.

— بولىدۇ ئاتا، ئەكرەمنىڭ كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، ئەكرەم قايتىپ كەلگۈچە بىر ئامال قىلىپ ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈپ تۇرساق ھەممە ئىش تىنچلىق بىلەن ھەل بولۇپ كېتىدۇ.

مەھمۇد ئۇستاز پەسكە قاراپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇ رەسەتخانا دەرۋازىسىدىن چىققان ھامان، غەلياڭچىلار توپى ئىچىدىن بىر نەچچە كىشى مەھمۇد ئۇستازغا قاراپ «دەھرىيلىك يولغا ماڭغان كاپىر» دەپ ۋارقىرىدى - دە، بىر توپ ئادەم مەھمۇد ئۇستاز تەرەپكە تەۋرەپ كەلدى. شۇ ھامان توپ ئىچىگە بۆسۈپ كىرىۋاتقان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئەھۋالنى چۈشىنىپ توپ ئىچىگە قاراپ «توختاڭلار» دەپ ۋارقىرىۋىدى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى كۆرگەن غەلياڭچىلار توپى ئاستا - ئاستا كەينىگە يېنىپ يول بوشاتتى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئاتتىن چۈشۈپ ھېيلىگەرلىك بىلەن مەھمۇد ئۇستازدىن ئەپۇ سوراپ قويدى. ئۇلار رەسەتخانىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى كىچىك قوبۇلخانىغا كىرىپ ئولتۇرۇشتى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مەھمۇد ئۇستازغا بىر ھازا يەر تېگىدىن قاراپ، ئۇنىڭ روھىي ھالىتىنى كۆزىتىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— ئۇستاز، پېقىر ئۆزلىرىنى ناھايىتى مۇھىم ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلگەنىدىم، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم.

مەھمۇد ئۇستاز ئويلىنىپ تۇرۇپ «نېمە ئىش» دېگەندەك قىلىپ قارـ
دى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە گېلىنى قىرىپ قويۇپ سۆزىنى داـ
ۋاملاشتۇردى :

— قىزلىرى ئامانىنسا خېنىمنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشتى ، ئوردا خەـ
تەر ئىچىدە قالدى ، بۇنى كۆرۈپ تۇرۇپتىلا .

مەھمۇد ئۇستاز ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى
بىلىپ تۇرسىمۇ گەپ قىلماي جىم تۇرۇۋالدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر
ئاز جاۋاب كۈتۈپ بېقىپ ، يەنە ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى :

— خاندانلىقىمىز دەھرىيلىك يولىغا ماڭغانلىقتىن تەۋەلىكىمىزدىكى
نەچچە مىڭلىغان تەركىدۇنياچىلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى ، مەلىكە ئامانىنسا
خېنىمغا ئوچ قېتىم تەۋسىيە قىلسام ئاڭلىمىدى ، ئاخىر سوپى ـ ئىشانلار
غەلىيان كۆتۈرۈپ ، رەسەتخانا خادىملىرى بىلەن چەت ئەل تالىپلىرىنى تۇتـ
قۇن قىلىپ ، كىتابلارنى كۆيدۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئەگەر تەلەپكە ماقۇل
بولمىسا پۈتۈن ئوردىنىمۇ ۋەيران قىلىۋېتىشى مۇمكىن ، مانا ئۇلارنىڭ تە ـ
لەپنامىسى .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۆزلەپ بولۇپ بىر پارچە مەكتۇپنى مەھمۇد
ئۇستازغا بەردى . مەھمۇد ئۇستاز خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ ، بىر ئاز جىم تۇر ـ
غاندىن كېيىن ، سالقىن كۈلۈپ قويدى :

— پادىشاھلىق مەدرىس بىلەن رەسەتخانا بۇزۇپ تاشلانسا قانداق
بولىدۇ ؟ پۈتكۈل سەئىدىيە خاندانلىقىنى مۇشۇ ئىككى ئەگىشىتەر دۇنياغا
تونۇتتى ئەمەسمۇ ،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تەكەببۇرلۇق بىلەن غادىيىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇـ
نى مەنسىتمىگەن ھالدا دېدى :

— ئوچۇق ئېيتايكى ، قىزلىرىنىڭ ئالدىدا ۋە خاندانلىقنىڭ ئالدىدا
ئىككى خىل تەقدىر تۇرۇپتۇ .

مەھمۇد ئۇستاز ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تىكىلدى ، ئىشان خوجا

ئابدۇرېھىم بىر ئاز مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ دېدى:
— مەلىكە ئاماننىسا خېنىمنى گەپكە كىرگۈزۈپ رەسەتخانىنى تاپشۇرۇشلىرى كېرەك.
مەھمۇد ئۇستاز بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى:
— رەسەتخانا سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ پەرمانى بىلەن تەسىس قىلىنغان تۇرسا، قىزىم شاھ پەرمانىنى بۇزالامدۇ؟ ياق مۇمكىن ئەمەس...
— ئەمسە ئوردا ۋەيران بولىدۇ، قىزلىرىمۇ ئامان قالمايدۇ.
مەھمۇد ئۇستاز بىردىنلا ئاۋازىنى قويۇپ بەردى:
— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭنى تۇغىتىپ لەشكىرى بىلەن قايتىپ كېلىدۇ، سىلەر ھەددىڭلاردىن ئاشماڭلار.
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپلا مەھمۇد ئۇستازنى مەسخىرە قىلغان ھالدا كۈلدى:
— ئۆزلىرى ھازىرغىچە ئابدۇرېشىتخاندىن ئۈمىد كۈتۈۋاتامدىلا؟ ئۇ جەڭدە يېڭىلىپ، دۈمبىسىگە ئوق تېگىپ، ئۆلەر ھالەتكە كېلىپ قالدى. ئۇ ئەمدى ھەر قايسىلىرىنى قۇتقۇزالمايدۇ... ئۇ جەڭدە يېڭىلگەنلىكىنى ئاماننىسانىڭ ئايىغى ياراشمىغانلىقىدىن كۆردى. قايتىپ كەلسىمۇ ئەمدى ھەر قايسىلىرىغا ياخشىلىق يوق، ئىشەنمىسىلە خان ئايىمنىڭ قولىدىكى خەتنى كۆرۈپ باقسىلا...
مەھمۇد ئۇستاز غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:
— ياق، ئىشەنمەيمەن، ئابدۇرېشىتخان چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ...
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە مەسخىرە نەزەر بىلەن قاراپ كۈلدى:
— مەن ئۆزلىرىگە ۋە ئاماننىساغا ئەڭ ئاخىرقى بىر سۆزنى ئېيتىپ قويايكى، غەلىيانچىلارنىڭ ئۇشبۇ تەلەپنامىسى تاپشۇرۇلغان ۋاقىتتىن باشلاپ بىر كېچە - كۈندۈزلۈك مۆھلەت بېرىلىدۇ. بۇ ۋاقىت ئىچىدە غەلىيانچىلارنىڭ سىلەرگە قول تەگكۈزمەسلىككە نەسىھەت قىلىشنى پېقىر ئۈستۈمگە ئالىمەن. ئەگەر بىر كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن جاۋاب قايتۇرۇلمىسا

غەلیانچىلار ئوردىنى ئاستىن - ئۇستۇن قىلىۋەتسىمۇ توسۇپ قېلىشقا ئاما-
لىم يوق. بىلىپ قويۇڭلارکى پەقەت بىر كېچە - كۈندۈز...
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۆزىنى تۈگىتىپلا چىقىپ كەتتى. مەھمۇد
ئۇستاز كېتىۋاتقان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ
قېلىپ كەينىگە بۇرۇلۇپلا رەسەتخانىنىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىگە چىقىپ مەلىكە
ئاماننىساغا: «غەلیانچىلار تەلەپنامىسى»نى تاپشۇردى، ئاماننسا تە-
لەپنامىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ كەسكىن ھالدا «مۇمكىن ئەمەس» دېدى -
دە، قەغەزنى قاتلاپ قويدى.
مەھمۇد ئۇستاز بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللەپ ئوڭاي-
سىزلىنىپ يەنە شۇك بولۇپ قالدى. بۇنى سەزگەن مەلىكە ئاماننسا ئاتە-
سىغا سوئال ۋە تەئەججۇپ نەزەرى بىلەن تىكىلدى:
— ئاتا، كۆڭلىڭىزدە دېيەلمەيۋاتقان بىر گەپ بارىدەك قىلىدىغۇ؟ نې-
مە بولدى؟
مەھمۇد ئۇستاز بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:
— قىزىم، راست گەپنى قىلسام، شەيخۇلئىسلامدىن يەنە بىر گەپ
ئاڭلىدىم، ئەگەر ئۇ خەۋەر راست بولسا بىزنىڭ خاندانلىق ئۈچۈن جان
كۆيدۈرۈپ، ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرى ئۈچۈن جان پىدا قىلىشىمىزنىڭ ھا-
جىتى يوق.
ئاماننسا ئاتىسىغا يەنە تەئەججۇپ بىلەن تىكىلدى:
— زادى نېمە ئىش؟
— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان سەن بىلەن توي قىلغىنىغا پۇشايمان قە-
لىپ بىزدىن يۈز ئۆرۈپ خەت ئەۋەتىپتۇدەك، ئۇ خەت ھازىر خان ئايمىنىڭ
قولىدىكەنمىش...
مەلىكە ئاماننسا بۇ گەپنى ئاڭلاپ گويا يىلان چاقىۋالغاندەك تولغىنىپ
كەتتى، ئەمما، كېيىن ئېسىنى يىغىپ بېشىنى ئاستا چايقىدى:
— ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، — دېدى مەلىكە ئاماننسا ئويلىنىپ تۇ-

رۇپ ،— بىر ۋاقتتىڭ ئىچىدە ئىككى خىل مەكتۇپنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس .

ئۇ سۆزلەۋېتىپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن كەلگەن مەكتۇپنى ئېلىپ كۆرسەتتى ، مەھمۇد ئۇستاز مەكتۇپقا كۆز يۈگۈرتۈپ يەنە ئويلىنىپ قالدى .

— قىزىم ، بۇ مەكتۇپ بىر ئاي ئالدىدا يېزىلغانكەن ، مانا قاراڭ . مەلىكە ئامانىسا مەكتۇپنىڭ ئاي كۈنىگە قاراپ يەنە جىم بولۇپ قالدى .

— قىزىم ،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز يەنە ئويلىنىپ تۇرۇپ ،— مەن دەرھال گەمە يول بىلەن چىقىپ ، خان ئايمىنىڭ قولىدىكى ھېلىقى خەتنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ باقاي . مەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئۆز قەلمىنى تونۇيمەن ، شۇنىڭدىن كېيىن مەسلىھەت قىلىشايلى...

مەلىكە ئامانىسا بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا جىم بولۇپ قالدى . مەھمۇد ئۇستاز بىرنېچى قەۋەتكە چۈشۈپ ، ئىككى شاگىرتىنى ئەگەشتۈرۈپ گەمە يول بىلەن چىقىپ كەتتى . ئۇ خان ئايمىنىڭ ھەرەمخانىسىغا كېتىۋاتقاندا كوچا - كوچىلاردىن توپ - توپ بولۇشۇپ ، رەسەتخانا تەرەپكە داۋاملىق ئېقىۋاتقان تەركىدۇنياچىلار ئۇچراپ تۇردى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يول بويى « ھۆم - ھۆم » قىلىشىپ ھەلقە — ساما بىلەن سەكرەپ ماڭسا ، بەزىلىرى ساپايى سوقۇپ مېڭىشاتتى . ھەلقە - ساما قىلغانلارنىڭ ئايىغىدىن چىققان چاڭ - توزانلار ئالەمنى قاپساپ كەتكەن ئادەم نەپەس ئېلىشقىمۇ قىينىلىدىغان ھالەت شەكىللەنگەنىدى . مەھمۇد ئۇستاز تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىغا كەلگەندە ، ئىككى تەرەپتىن قاپساپ كېلىۋاتقان ئادەملەر توپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاپسلىپ قېلىپ ، ھېچ تەرەپكە ماڭالمىدى . تەركىدۇنياچىلارمۇ كوچىغا قاپسلىپ قېلىپ توپ ئىچىدە بىردىنلا ئالا - چۇقان كۆتۈرۈلدى . نەدىندۇر بىر يەردىن چىرقىرىغان ، يىغلىغان ، زارلىنىپ داد - پەرياد قىلغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ ، ئاستا - ئاستا پەسلەپ

يوق بولۇپ كەتتى. بۇنداق چاغلاردا ئادەمنى دەسسەپ قويىدىغان ئىشلار دائىم ئۇچراپ تۇراتتى. مەھمۇد ئۇستاز شاگىرتلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن مىلىڭ مۇشەققەتتە توپ ئىچىنى بۆسۈپ چىقىپ كەتتى. بۇ ئادەملەر-نىڭ سۆز شۇنىسىدىن قارىغاندا خوتەن تەرەپتىن كەلگەنلىكىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى. شۇڭا توپ ئىچىدىكىلەردىن ھېچكىم مەھمۇد ئۇستازنى تونۇيالمىدى. مەھمۇد ئۇستاز خان ئايىمنىڭ ھەرەمخانىسىغا يېتىپ كېلىپ، خان ئايىم بىلەن كۆرۈشۈشكە ئىلتىماس قىلماقچى بولۇپ تۇرۇۋىدى، ئىچىكىرىكى ھۇجرىدىن قېدىرخان ئۇستاز بىلەن خان ئايىمنىڭ مەلىكە ئامانىنىسا توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى.

— بۇ مەكتۇپنى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۆز قولى بىلەن يازغاندەكمۇ، — دەپ سورىدى قېدىرخان ئۇستاز.

— راست شۇنداق، مەن ئوغلۇمنىڭ قەلىمىنى تونۇيمەن ئەمەسمۇ؟ - دېدى خان ئايىم، — مانا ئۆزلىرى كۆرۈپ باقسىلا.

قېدىرخان ئۇستاز خان ئايىمنىڭ تەلىپى بويىچە خەتنىڭ ئاخىرىنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى. مەھمۇد ئۇستاز ئىشىك تېشىدىن قېدىرخان ئۇستاز ئوقۇۋاتقان خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئېنىق ئاڭلاپ تۇردى.

«ھۇرمەتلىك خان ئانا، ئۆزلىرى بۇرۇن ماڭا (ئالىيجانابلار بىلەن تەقدىرداش بولغانلار ئامەتلىك بولغاي، تۆۋەن تائىپىلەر بىلەن تەقدىرداش بولغانلار ئاپەتكە يولۇققاي) دېگەنئىدىلە...»

قېدىرخان ھەيران قېلىپ بىر ئاز توختاپ يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«لېكىن مەن گەپلىرىگە كىرمەي ئامانىنسا بىلەن توي قىلىپ ئۆزۈن ئۆتمەي بۇ پالاكەت جەڭگە يولۇقتۇم، جەڭ ئۇستىدىمۇ جىق ئوڭۇشسىزلىقلار بولدى، پالاكەت ئۇستىگە پالاكەت باستى...»

قېدىرخان ھەيرانلىقتا خان ئايىمغا قاراپ جىم بولۇپ قالدى:

— بۇ مەكتۇپنى راستىنلا سۇلتانىم يازغانمىدۇ؟ - دېدى قېدىرخان

ئۇستاز تەئەججۇپلىنىپ ،— ياق ، ياق ، زادىلا ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ .

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغانىدىم ، لېكىن ئوغلۇمنىڭ خېتىنى ئۆزلىرىمۇ تونۇيلىغۇ ؟ ئوردا ئىچىدە ھېچكىم ئۇنى دوراپ خەت يازالمايدىغۇ ؟ ئاۋا-دا بىر كىم يالغاندىن خەت ياساپ قارا يۈزلۈك قىلغانىدىمۇ ئىككى دۇنيا-لىق گۇناھكار بولىدۇ . مەنمۇ بۇ خەتنىڭ يالغان بولۇشىنى ئارزۇ قىلمەن ، لېكىن...

— قانداقلا بولسۇن ،— دېدى قېدىرخان ئويلىنىپ ،— بۇ خەتنى مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىنسا خېنىم ئۇقمىسۇن .

بۇ چاغدا ئاللىبۇرۇن ئىشىك تۆۋىدە ئاڭلاپ تۇرغان مەھمۇد ئۇستاز ئۇشتۇمتۇت كىرىپ كەلدى . خان ئايىم بىلەن قېدىرخان ھەيران قېلىپ ئور-نىدىن تۇرۇپ كېتىپ ، مەھمۇد ئۇستازنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى . لېكىن ئۇ ئولتۇرمىدى :

— خەتنى مەندىن يوشۇرۇپ يۈرمىسىلە ،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز ،

— مەن ھەممىنى ئاڭلاپ بولدۇم ، ھەممىنى ئۇقتۇم ، مەن ئەزەلدىن ئوردا-غا كېلىشنى خالىمىغانىدىم ، مۇشۇنداق بولارىنى ئاللىبۇرۇن پەرەز قىلغانى-دىم...

خان ئايىم بىلەن قېدىرخان ئۇستاز نېمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالدى . مەھمۇد ئۇستاز بىر ھازا جىم تۇرۇپ قېلىپ ، كېيىن ئاچچىق كۈل-دى :

— مەن قىزىمنى ئېلىپ يەنە جاڭگالغا كېتەي ، يارىكەنت شەھرى بىزگە ھارام ، ئوردا بىزگە ھارام...

ئۇنىڭ قەھرى ـ غەزىپىنە قىزارغان كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ پۈتۈن ۋۇ-جۇدى چايان چاققاندەك ئازابلىنىپ ، ۋارقىرىغان پېتى خان ئايىمنىڭ ئال-دىدىن چىقىپ كەتتى . خان ئايىم رەڭگى ئۆچكەن ھالدا ئورنىدا قېتىپ قالدى . مەھمۇد ئۇستاز چوڭ دەرۋازىدىن چىققان بولسىمۇ ، دەرۋازا ئال-دىدا ساقلاپ تۇرغان ئىككى شاگىرتىغا قاراپمۇ قويماي ، بېشى قايغان

تەرەپكە ماڭدى. ئۇ ھازىر نەگە بېرىپ نەدە ئوخشىشنىمۇ بىلمەيتتى. قانـ داقلا بولمىسۇن ئىككى شاگىرتى ئۇ نەگە ماڭسا ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگـ شىپ ماڭاتتى. يېرىم يولغا كەلگەندە مەھمۇد ئۇستاز خۇددىنى يىغىپ كەينـ گە قايىتتى ـ دە ، گەمە يول بىلەن رەسەتخانىغا كىردى ، رەسەتخانا ئەترا ـ پىدىكى غەلىيانچى تەركىدۇنياچىلارنىڭ چۈقان ـ سۈرەنلىرى يەنىلا ئاڭلـ نىپ تۇراتتى. مەھمۇد ئۇستاز خۇددىنى يوقاتقان ھالدا بىر چەتتە بېشىنى كۆتۈرمەي زەھەر يۇتۇپ ئولتۇرغاندا ، بىر نەچچە ئۇزۇن كۆلالىق غەلىيانـ چىلارنىڭ ۋەكىلى مەلىكە ئامانىسانىڭ ئالدىغا كېلىشتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمۇ پەيدا بولدى ، غەلىيانچىلارنىڭ بىرى مەلىكە ئا ـ مانىسانىڭ ئالدىغا كېلىپ خوتەن شېۋىسىدە سۆزلىدى :

— پادىشاھلىق مۇسىقى مەدرىس بىلەن رەسەتخانىلار كۆيدۇرۇپ تاشلانمىسا ، ئوردا خەزىنىسى تەرىقەتچىلەرگە تاپشۇرۇلمىسا ، تۇتقۇن قـ لىنغان پۇتكۈل تالىپلارنى قويماي قەتل قىلمىز ، ئوردائىلارنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلمىز !

بىر چەتتە سۈكۈتتە تۇرغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم دەرھال غەلىيانـ چىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ يالغاندىن ئاچچىقلىنىپ ئۇلارنى ئەيىپلىدى :

— سىلەر گېپىڭلاردا تۇرماي نېمىشقا بۇ يەرگە كېلىپ مەلىكە ئامانىـ سا خېنىمنى خىجىل قىلىسىلەر ؟ بىر كېچە ـ كۈندۈزلۈك مۆھلەت بىلەن تەلەپـ نامە تاپشۇرغىنىڭلارغا يېرىم كۈنمۇ بولمىدىغۇ ؟ ۋەدىگە ۋاپا قىلمىغانلىق ئىنسانىي خىسلەتكە خىلاپتۇر !

قەلەندەرلەر ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ كەينىگە دا ـ جىدى ، لېكىن مەلىكە ئامانىسا بۇ پىلانلىق ئىشلارنىڭ تېگى ـ تەكتىنى چۈـ شىنىپ دەرھال ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلدى :

— ھۈرمەتلىك شەيخۇلئىسلام جانابلىرى ، ئارتۇقچە پەرداز ئۆزلىرىگە ياراشماسمكىن ؟ ئۆزلىرىنىڭ مايمۇن ئويۇنلىرىنى بىلىپ تۇرۇپتىمىز. تەر ـ كىدۇنياچى سوپىلارنىڭ باستۇرۇپ كېلىشىنى سىلەر ئاللىبۇرۇن رىجالاش ـ

تۇرغان. ئېيتىپ قويايكى، تەۋەلىكىمىزدىكى ئىلىم - مەرىپەت مەدرىسلىرى، بىلىم ئوچاقى بولغان رەسەتخانىلارنى سىلەر بۇزالمايسىلەر...

مەلىكە ئامانىنسانىڭ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ئەيىبلىگىنىگە چىداپ تۇرالمغان غەلياڭچىلار ئامانىنسانىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— رەسەتخانىلارنى كۆيدۈرىمىز! دەھرىيلىك ئوچاقلىرىنى بۇزىمىز! خوجا پەخىردىن ئەۋلىياغا تاج كەيدۈرىمىز!...

بۇ چاغدا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم غەلياڭچىلارنى يەنە ئەيىبلەپ ئۇلارنى رەسەتخانىدىن ئاچىقىپ كەتمەكچى بولۇپ ماڭدىيۇ، لېكىن بىر نەچچە قەدەم مېڭىپلا مەلىكە ئامانىنساغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ: «سىلەر بىر كېچە - كۈندۈز تەخىر قىلىشىڭلار كېرەك» دەپ ئالدىراپ چىقىپ كەتتى. مەھمۇد ئۇستاز خان ئايىمنىڭ قېشىدىن قايتىپ كېلىپ، رەسەتخانىدا بولۇۋاتقان ھەممە ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان بولسىمۇ ئۇن چىقارماستىن بىر چەتتە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغانىدى. مەلىكە ئامانىنسا بىر ئاز ئۆزىنى توختىتىۋالغاندىن كېيىن، ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئاتا، خەتنى كۆرۈپ كەلدىڭىزمۇ؟

مەھمۇد ئۇستاز بىر ھازا ئۇن - تىنسىز جىم ئولتۇرۇپ قېلىپ بوغۇق ۋە تىترەك ئاۋازدا دېدى:

— قىزىم، ئەمدى بۇ گەپنى سورىماي دەرھال بۇ يەردىن كېتىشىڭ تەييارلىقىنى قىل. بۇ ئىشلار سېنىڭ ئارىلىشىدىغان ئىشىڭ ئەمەس، ئوردا سېنىڭ ئەمەس، خاندانلىق سېنىڭ ئەمەس.

مەلىكە ئامانىنسا بىردىنلا رەڭگى ئۆچكەن ھالدا ئاتىسىغا قاراپ تاڭقېتىپ قالدى ۋە ئاتىسىدىن تەپسىلىي سورىماقچى بولۇپ، ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇۋىشىغا ئىككى چاپارمەن يەر ئاستى گەمە يولدىن رەسەتخانىغا كىرىپ، ئامانىنسانىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ھۆرمەتلىك خانىش،— دېدى چاپارمەن ئېگىلىپ تۇرۇپ،— تەۋ-

رەپ - تەرەپتىن توپلاشقان تەركىدۇنياچىلار خوجا پەخىردىن ئىشاننىڭ پەر-مانى بىلەن ئوردا تەرەپكە سەلدەك ئاقتى. ئۇلار خاندانلىقنى تارتىۋالـ-مىز ، خوجا پەخىردىن ئىشانغا تاج كىيدۈرىمىز ، دەپ جار سېلىۋاتىدۇ.

— ئۇلار بىر كېچە - كۈندۈز تەخىر قىلماقچى ئەمەسمىدى؟ - دېدى ئامانىسا پەنجىرىدىن ئوردا تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ ،— بۇ ئىش توغرىسـ-دا شەيخۇلئىسلام بىلەن يەنە ئايرىم كۆرۈشمەن.

مەلىكە ئامانىسا ئەكرەم سەردار قايتىپ كېلىشتىن بۇرۇن غەلىيانچىلار-نى ئوردىغا يېقىن يولاتماي ، ۋاقتىنى سوزۇپ تۇرۇش ئۈچۈن يەنە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى چاقىرىپ كىرىشكە بىر نۆكەرنى ماڭغۇزدى - دە ، ئۆزى پەنجىرىدىن تاشقىرىغا قاراپ غەلىيانچىلارنىڭ ھەربىكەتلىرىنى كۆزىتىشنى داۋاملاشتۇردى. ئۇ يىراق يولدىن ئەكرەم سەردارنىڭ بىر توپ ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، ئۆچۈپ كېتىۋاتقان ئۈمىد ئۈچقۇنـ-لىرى قايتىدىن يانغاندەك بولدى - دە ، چىرايىغا سايە تاشلاپ تۇرغان ھەسرەت تۇمانلىرى بىردىنلا تارقاپ ، خۇشاللىقدا ئۇنلۈك ۋارقىرىۋەتتى:

— ئەكرەم سەردار قايتىپ كەلدى! ئەمدى خوجا-پەخىردىننىڭ تاج كىيمىكى خام خىيال! لېكىن سىز دەرھال ئەكرەمگە ئېيتىپ قويۇڭكى ،— دېدى مەلىكە ئامانىسا چاپارمەنگە بۇرۇلۇپ ،— خوجا پەخىردىن ئۈچۈن جان تىكىپ چېققانلارنىڭ ھەممىسى ئاۋام پۇقرالاردۇر ، قان تۆكۈلۈشتىن ساقلانسۇن.

چاپارمەن «خوپ» دەپلا كەينىگە يېنىپ ، پەسكە چۈشۈپ گەمە يول بىلەن چېقىپ كەتتى. مەلىكە ئامانىسانىڭ خاندانلىقنىڭ سىياسىي ئىشلـ-رىدىن ۋاز كېچەلمىگىنىگە نارازى بولغان مەھمۇد ئۇستاز يەنە تەگەشكە باشلىدى:

— قىزىم ، سەن بۇ ئىشلارغا ئارىلاشما ، بىز جاڭگالغا كېتەيلى! بۇ بىزنىڭ زامانىمىز ئەمەس. قىزىم ، ئەمدى خام خىيالنى تاشلا ، ھەممە ئىش تۈگىدى ، بىزنىڭ گۈزەل ئارزۇ - ئارمانلىرىمىز ، ئۇلۇغۋار تىلەكلىرىمىز

تەلتۆكۈس تۇگىدى ، ئىلىم - مەرىپەتتىن ئۈمىد يوق ، ئابدۇرېشىتخاندىنمۇ ئۈمىد يوق.

مەلىكە ئاماننسا ئەكرەمنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، خۇشالـ لىقىدا كۆزىگە ياش ئالدى:

— جېنىم ئاتا ، ئۈمىدۋار بولۇڭ ، ئەھۋال ئۇنداق ئەمەس ! ئۇلارـ نىڭ ئېيلاس غەرىزى مەڭگۈ ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ . سىز ئۇنداق خەتلەرگە ئىـ شەنمەڭ .

— قىزىم گەپ ئاڭلا ، مىرزا ئەبۇ بەكرى زامانىدىمۇ دەل شۇنداق ۋەـ قە بولغانىدى ، ھازىرمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ ، ئىلىم - مەرىپەتچىلەرگە ئەـ زەلدىن كۈن يوق ، بۇ جاھان بەتنىيەتچىلەرگىلا يارىتىلغان...

— جېنىم ئاتا ، شاھمىز جەزمەن قايتىپ كېلىدۇ ، ئىلىم - مەرىپەت يەنە ئۆز يولىغا كىرىدۇ ، مۇقام مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ ، ئىلىم - مەرىپەتچىلەرنىڭ كۈـ نى قايتىدىن تۇغۇلىدۇ .

مەھمۇد ئۇستاز مەلىكە ئاماننسانى قۇچاقلاپ كۆزىگە ياش ئالدى ، مەلىكە ئاماننسانىڭ كۆزلىرىدىنمۇ ئىختىيارسىز ياش ئۇنچىلىرى تۆكۈلـ دى .

— قىزىم ،— دېدى مەھمۇد ئۇستاز ،— كۆڭلۈمگە بىر گۇمان چۈشـ تى . بۇ پاراكەندىچىلىكنى بېسىقتۇرۇشقا ئەكرەم سەردارنىڭمۇ ئامالى يوق . ئۇ ئەگەر ماجىرانى قان تۆكۈپ بېسىقتۇرىمەن دېسە ماجىرا تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كېتىدۇ ، چۈنكى تەرەكمەنىياچىلار بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنيانى ئەۋزەل بىلگەچكە ئۆلۈمدىن قورقمايدۇ ، ئەگەر قان تۆكمەي ھەل قىلمەن دېسە ، ئۇلار رەسەتخانا بىلەن مۇسىقى مەدرىسىنى كۆيدۈرۈشتىن ھەرگىز ۋاز كەچـ مەيدۇ .

مەلىكە ئاماننسا ئويلىنىپ تۇرغاندا مۇلازىم ئىشان خوجا ئابدۇرېـ ھىمنى باشلاپ كىردى . مەلىكە ئاماننسا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلـ دى .

— شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى ، سىلى دەرھال خوجا پەخىردىنگە مۇ-راجىئەت قىلىپ پۇقرالارنى قايتۇرۇپ كەتسىلە ، بولمىسا ئۆزلىرىگىمۇ ياخ-شى ئاقىۋەت يوق .

— مەن ئۇلارنى ياندۇرالمايمەن ، قوللىرىدىن كەلگىنىنى قىلسىلا .

غەزەپكە چىدىمىغان مەلىكە ئاماننىسا مۇھاپىزەتچى ئەسكەرگە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى زىندانغا تاشلاشقا پەرمان قىلدى . ئەسكەرلەر ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى باغلاشقا باشلىۋىدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مەسخە-رە ئارىلاش قاقاقلاپ كۈلدى :

— سىلەرگە ئېيتايكى ، مېنىڭ بىر تال مويۇمغا تېگمىدىكەنسىلەر ئەجنە-بىي تالىپلار دەرھال قەتل قىلىندۇ .

شۇ ئەسنادا قېدىرخان ئۇستاز يەر ئاستى گەمە يول بىلەن رەسەتخا-نىغا كىرىپ ، مەلىكە ئاماننىساغا ئەكرەمنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى ۋە قايتىپ كېلىپلا خوجا پەخىردىن ئىشان بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ ، غەلىيانچىلارنى تارقىتىش توغرىسىدا سۆلەت تۈزۈۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى . بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان مەلىكە ئاماننىسانىڭ يەلكىسىدىن بىر چوڭ تاغ ئاغدۇرۇلغاندەك بولدى . ئۇزاق ئۆتمەي ئەكرەم خوجا پەخىردىننى ئەگەشتۈرۈپ بىر نەچچە نۆكەر بىلەن كىرىپ كەلدى . مەلىكە ئاماننىسا بىلەن مەھمۇد ئۇستاز خۇ-شاللىقىدىن سالاملاشماقچى بولغان بولسىمۇ ، ئەكرەم بىردىنلا ئۇلاردىن يۈزىنى ئۆرۈپ ، تەتۈر قارىۋېلىپ ، سۆرلۈك قىياپەتتە سورىدى :

— شەيخۇلئىسلام جانابلىرى كىمنىڭ پەرمانى بىلەن باغلاندى ؟

— مېنىڭ پەرمانىم بىلەن ،— جاۋاب بەردى مەلىكە ئاماننىسا .

مەلىكە ئاماننىسا خانىم ، — دېدى ئەكرەم ، — ھازىردىن باشلاپ ئۆزلىرى پەرمان چۈشۈرۈش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىندىلا .

مەلىكە ئاماننىسا ھەيران قېلىپ ئورنىدا تاشتەك قېتىپ قالدى - دە ، سۆلتاننىڭ ئىككى خىل مەكتۇپىنى ئېسىگە ئېلىپ كۆڭلىگە بىر ئاز گۇمان

چۈشتى.

قېدىرخان بىلەن مەھمۇد ئۇستاز «بۇ زادى نېمە گەپ» دېگەندەك قىلىپ ئەكرەمگە تىكىلدى. ئەكرەم يەنىلا ئۇلارغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ قويۇپ قوپال ۋە سۇرلۇك ئاۋازدا بۇيرۇق قىلدى:

— ئاۋۋال شەيخۇلئىسلام جانابلىرىنى قويۇۋېتىڭلار!

ئەسكەرلەر ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى قويۇۋېتىشتى. مەلىكە ئامانىنىسا ئەكرەمگە غەزەپلىك تۇستە قاراپ ئالدىغا ئۆتتى:

— مەن بولسام ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ خانىشى مەلىكە ئامانىنسا بولىمەن. نېمىدەپ پەرمان چۈشۈرەلمەيدىكەنمەن؟

خوجا پەخىردىن بىردىن ۋارقىراپ مۇددىئاسىنى ئاشكارا قىلىۋەتتى:

— بۇگۈندىن ئېتىبارەن سەئىدىيە خاندانلىقى بەربات قىلىندى، ئابدۇرېشىت زامانى كەتتى، تەرىقەتچىلەر زامانى كەلدى.

رەسەتخانا ئىچى ۋە تاشقىرىدىكى غەلىيانچىلار توپى ئىچىدىمۇ «تەرىقەتچىلەر زامانى كەلدى» دېگەن ئاۋازلار يانگىراشقا باشلىدى. قېدىرخان ئۇستاز ئۇشتۇمتۇت يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئىشلارغا ئىشەنگۈسى كەلمەي ئەكرەمنىڭ ئالدىغا يېقىنلاپ باردى:

— ئەكرەمجان ئۇكام، سىز سەئىدىيە ئوردىسىنىڭ تۈزىنى يەپ تۇرە بولغان، — دېدى قېدىرخان، — تۈزكورلۇق ئىنسان خىسلىتىگە خىلاپتۇر. ئۆز ۋاقتىدا سىز ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئالدىدا قانداق ئەھدە قىلغانىدىڭىز؟

ئەكرەم بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن قېدىرخانغا تىكىلدى:

— سەئىدىيە خاندانلىقىدىن ماڭا ئەزەلدىن ۋاپا كەلگەن ئەمەس! پېقىر ئۇزۇن يىللار سەردار بولۇپ جەڭگە كىردىم، ئوردا ئۈچۈن ھېسابسىز قان - تەر تۆكتۈم. شۇنداق تۇرۇپ نېمىشقا ئەمرلەر ئەمرى بولالمايمەن؟!

مەھمۇد ئۇستاز ئەكرەمگە قاراپ ھاڭ - تاڭ قالدى ۋە مەلىكە ئامانىنىسا غا بۇرۇلۇپ، «مەن دېمىدىمۇ» دېگەندەك قىلىپ تىكىلدى. مەلىكە ئا-

مانىنسامۇ بۇ تۈيۇقسىز يۈز بېرىۋاتقان ئىشتىن گاڭگىراپ قېلىپ ، چىرايىـ دىن مەيۈسلۈك بىلەن يوشۇرۇن غەزەپنىڭ ئالامەتلىرى سېزىلدى . قېدىرـ خان ئۇستاز ئەكرەمنى بىر ئامال قىلىپ يولدىن قايتۇرۇۋالماقچى بولۇپ يەنە خىتاب قىلدى :

— ئەكرەمجان ، بۇلار ساختا تەسەۋۋۇپچىلاردۇر ، بۇلار پاك ئىسلام شەرىئىتىمزنى دەپسەندە قىلىدۇ ، بۇلارغا ئىشىنىپ بولمايدۇ .

ئەكرەم غەزەپ بىلەن تىكىلىپ ئۇنلۈك ۋارقىردى :

— سەنلەرنىڭ ھەزرىتى خوجا پەخىردىن ئەۋلىياغا تىل تەگكۈزۈشكە ھەققىڭ يوق !

بۇ ئاھانەتكە چىداپ تۇرالمىغان قېدىرخان ئۇستاز نەپرەتلىك نەزەر بىلەن ئەكرەمگە تىكىلىپ تۇرۇپ بارلىق لەنەت ئوقلىرىنى بىر جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلاپ ، پۈتۈن كۈچى بىلەن « مەنسەپ ئۈچۈن سېتىلغان شەرمەندە خائىن » دەپ ۋارقىردى .

ئەكرەممۇ قېدىرخانغا يۈز خاتىر قىلماي ئۇنى ئېغىر جازاغا ھۆكۈم قىلدى .

— مەندىن پەرمان ،— دېدى ئۇ ،— ھەزرىتى خوجا پەخىردىن ئەۋلـ يا ئەزەمگە تىل تەگكۈزگەن بەت مەزھەپ قېدىرخان بىلەن مەھمۇد مۇنەججىم دەرھال تۇتقۇن قىلىنسۇن !

ئىككى ئەسكەر قېدىرخان بىلەن مەھمۇد ئۇستازنى باغلاشتى . مەلىكە ئاماننسا « ھەددىگلار ئەمەس » دەپ ۋارقىراپ ئالدىغا ئۆتتى . ئەكرەم « باغلاۋېرىڭلار » دەپ يەنە ۋارقىراپ مەلىكە ئاماننساغا دېۋەيلەپ كەلـ دى ، نۆكەرلەر كىمنىڭ پەرمانىنى ئىجرا قىلىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قېلـ ۋىدى ، ئەكرەم ئەسكىرىي قائىدە بويىچە قاتتىق بۇيرۇق قىلدى . ئەسكەرـ لەر ئەسكەرىي ئىنتىزام بويىچە ئەكرەمنىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ ، قېدىرخان بىلەن مەھمۇد ئۇستازنى باغلاۋەردى . ئەكرەم يەنە ئۇنلۈك سۆزلىدى :

— سلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى ، خوجا پەخىردىن ھەزرىتىمنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن مېنىڭ ئوردا لەشكەرلىرىم بىرلەشتى . بىز ئەمدى خوجا پەخىردىن ھەزرىتىمگە تاج كىيگۈزمەكچى .

— مەلىكە ئاماننسا ئەكرەمگە قاراپ مەنسىتمگەن ھالدا ئۇنىڭدىن يۇزىنى ئۆرۈدى :

— مەنمۇ سلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى ، سلەر چۈش كۆرۈۋاتسىلەر ، تاغنى يۆتكەش ئاسانكى ، مۇقەددەس تاجۇ تەختىمزنى تەۋرەتمەك ئاسان ئەمەس !

ئەكرەم مەلىكە ئاماننساغا تىغمۇ تىغ تاقابىل تۇرماق ئۈچۈن ئالدىغا ئۆتۈۋىدى ، مەلىكە ئاماننسا « ئىپلاس خائىن » دەپ تىللاپ قويۇپ تەتۈر قارىۋالدى . غەزەپلەنگەن ئەكرەم « مەندىن پەرمان ، ئابدۇرېشت دەرگاھىدا دەھرىيلىك يولغا ماڭغان ئاماننسا دەرھال زىندانغا تاشلانسۇن ! » دەپ ۋارقىردى . شۇ ھامان ئەسكەرلەر ئامالسىزلىقتىن ئاماننسانىمۇ ئالدىغا سېلىپ ماڭدى .

خوجا پەخىردىن ئەكرەمنىڭ پەرمانىغا دەسلەپتە گۇمان نەزەرى بىلەن قارىغان بولسىمۇ شۇ ۋاقىتتىلا ئۆزىدىلا ئۇ ئوردا پاششاپ بېگىنى چاقىرتىپ جازالانغان قېدىرخان ئۇستاز ، مەلىكە ئاماننسا ۋە مەھمۇد ئۇستازلارنى زىندانغا تاپشۇرغانلىقىنى ئۆز ئۆزىي بىلەن كۆرۈپ « ئەكرەمنى ھەقىقىي قولغا كىرگۈزدۇم » دەپ ئويلاپ كۆڭلى خاتىرجەم بولدى . بۇ خەۋەر تېز ئاردا خەلقى ئالەمگە پۇركەتتى - دە ، كوچا - گۇزەرلەردە ، مەسچىتلەردە ، دۇكانلاردا ، يوللاردا كىشىلەر مۇشۇ گەپ توغرىسىدا غۇلغۇلا قىلىشاتتى .

— سەردار ئەكرەمجان مېنىڭ سەر تىللاغا سېتىلىپ ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئۇچ ئادىمىنى زىندانغا تاشلاپتۇمىش .

— ئەكرەم تەركىدۇنياچىلاردىن قورقۇپ كېتىپتۇمىش .

— سۇلتان ئابدۇرېشتخان جەڭدە يارىدار بوپتۇمىش .

— ياق ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جەڭدە ئوق تېگىپ شېھىت بوپتۇ-مىش .

— ئەكرەم سۇلتانغا تۇزكورلۇق قىلىپ روناق تاپالمايدۇ .

— ئەكرەمنىڭ خوجا پەخرىدىنگە سېتىلغىنى يالغان بولۇشى مۇمكىن .

— ئەكرەم دېگەن ھەممە ئىشتا قىلنى قىرىققا يارىدىغان ئادەم ، ئۇ-نىڭ نېمە كويدا بولۇۋاتقىنىنى كىم بىلىدۇ .

— راست ، ئەكرەم خوجا پەخرىدىننىڭ قاپقىنىغا چۈشتىمۇ ياكى خوجا پەخرىدىن ئەكرەمنىڭ قىلتىقىغا ئىلىنىدىمۇ ، ھازىر بىر نېمە دېيىش تەس .

ئوردا ئىچى - تېشىدىكى بىر بۆلۈك ئېسىلزادىلەر ئوچۇق - ئاشكارا قارشىلاشمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئەكرەمنىڭ بۇنداق تېز ئۆزگىرىپ كەتكىنىگە ھەيران قېلىشتى . بەزىلەر بولۇۋاتقان ئىشلاردىن گاڭگىراپ قېلىپ ، كوچا - گۈزەرلەردىكى گەپ - سۆزلەرگىمۇ قۇلاق سالماي بېشىنى ئېچىگە تىقىپ يۇردى .

ئەكرەم تەرىكىدۇنياچىلارنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ ئۇچ كىشىنى زىنداننا تاشلىغاندىن باشقا ، ئۇلارنىڭ «خوجا پەخرىدىنگە تاج كىيگۈزۈپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇش كېرەك» دېگەن تەلىپىگىمۇ ماقۇل بولدى .

شۇنىڭ بىلەن تەرەپ - تەرەپتىن يىغىلغان تەرىكىدۇنياچىلار يارىكەنت شەھىرى ئىچىدىكى چوڭ - كىچىك خانىقاھلاردا ، كوچا - رەستىلەردە ، گۈزەرلەردە ، ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ، رەسەتخانا بىناسى ئالدىدا ۋە يول - يوللاردا توپ - توپ بولۇشۇپ ئۇچ كېچە - كۈندۈز جەھرى - ساما قاينىتىپ خوجا پەخرىدىننى تەختكە ئولتۇرغۇزۇشتى . خوجا پەخرىدىنگە يول ئېچىپ بەرگەن ئەكرەم سەردارنى ھەلقىگە ئېلىپ ئۇنىڭ ھەققىگە دۇئا قىلىشتى .

تەرىكىدۇنياچىلار نېمىنى تەلەپ قىلسا ، ئەكرەم شۇنىڭغا ماقۇل بولاتتى . ئەكرەمنىڭ شەرتىگە بىنائەن غەلىيانچىلارمۇ ئاستا - ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى . قەشقەر ۋە خوتەن تەرەپتىن كەلگەنلەرنىمۇ ئەكرەم بىر - بىرلەپ

چىرايلىق يولغا سالدى. خوجا پەخىردىن بىر بۆلۈك مۇرىت - مۇخلىسلىرى باشلاپ ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن بىرىنچى بولۇپ يا ركەنت شەھىرى ئىچىدىكى نۇرغۇن مەسچىتلەرنى خانىقالارغا ئايلاندۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىۋىدى ، ئەكرەم ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل بولدى. مەسچىتلەرنىڭ ھەممىسىدە نامازغا ئوقۇلماي جەھەر - ساما قاينايدىغان بولدى. ھەر كۈنى مەسچىت ۋە مەدرىسەلەرنىڭ جايىنامازلىرىنىڭ ئۈستىدە سەكرەپ جەھرى — ساما قىلىنغاچقا جايىنامازلار تىتىلىپ ۋەيران بولۇپ كەتكەنىدى. بۇنىڭغا چىدىمىغان ئەھلى دۇنياچى مەسچىت جامائەتلىرى قايتا - قايتا كۆتۈرۈلۈپ چىققان بولسىمۇ ئەكرەم قاتتىق پۈت تىرەپ تۇرغاچقا ئۇلار يەنە ئۆز ئىچىدىن جىمىقىپ قالدى. ئەكرەمنى خائىن ، ساتقىن دەپ تىللىسىمۇ ئەكرەم پەرۋا قىلماي ، پەخىردىن نېمە دېسە شۇنى قىلىپ يۈرىۋەردى. خوجا پەخىردىن ئەكرەمنىڭ ھىمايىسى بىلەن تاج كىيىپ تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ بارلىق ئۈمىد ئىشەنچىسىنى ئۇنىڭغا باغلىغاچقا ئەمرلەر ئەمرى قىلىپ جاكارلاپ ئۆزى قوراللاندۇرغان تەركىدۇنياچى لەشكەرلىرىنىمۇ ئەكرەمنىڭ قولىغا تاپشۇردى. ئەكرەم قولغا ئۆتكەن بارلىق قوراللىق كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى ئەسكەرلىرىگە قوشۇۋېتىپ باشقۇرغاچقا ئۇنىڭ قوشۇنى بارغانسېرى ئۇلغىيىشقا باشلىدى. خوجا پەخىردىن گەرچە كۈن بويى تەخت ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ ، خاندانلىقنىڭ پۈتكۈل ئىشلىرىنى ئەكرەم ئۆزى يالغۇز باشقۇراتتى.

خوجا پەخىردىن شاھلىق تەختىدە ئولتۇرغىنىغا بەك خۇشال ئىدى. كۆپ چاغلاردا تەختتە كېرىلىپ ئولتۇرۇپ ، شېرىن خىياللارنى سۈرەتتى. ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى رەقىب - دۈشمەنلىرىنىڭ ئەدىبىنى بېرىشنىڭ كويىدا يۈرەتتى. ئۇ بۇگۈنمۇ تەختتە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغىنىدا ، ئەمرلەر ئەمرى ئەكرەم بىلەن يېڭىدىن مۆھۈردارلىقتا تەينىلەنگەن ئىشان خۇجا ئابدۇرېھىم كىرىپ كەلدى - دە ، ئۇنىڭ شېرىن خىياللىرى ئۆزۈلۈپ قالدى. خوجا پەخىردىن ئۇلارنى كۆرۈپلا ، ئوردا ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈشكە باشلىدى.

— مېنىڭ تۇنۇگۈنكى پەرمانلىرىم ئورۇندالدىمۇ ، يوق؟

— پەرمانلىرىغا بىنائەن ئوردا مۇقامچىلىرى بىلەن مۇغەننىلەرنىڭ ھەممىسى ئوردىدىن قوغلاندى قىلىندى ، ئۇلۇغ شاھ خوجام ، — دېدى ئەكرەم .

— خان ئايىمنى قانداق قىلدىڭلار ؟ - يەنە سورىدى خوجا پەخىر-دىن .

— خان ئايىمنىڭ ئالدىغا ھازىرلا بارماقچى ، شاھ ئاتا - دېدى ئە-شان خوجا ئابدۇرېھىم .

خوجا پەخىردىننىڭ ئالدىدىن چىقىپلا بىر نەچچە سىپاھلار بىلەن بىللە خان ئايىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، پەخىردىننىڭ پەرمانىنى يەتكۈزدى :

— ھۈرمەتلىك خان ئايىم ، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم - شاھ ئاتام خوجا پەخىردىننىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، ئۆزلىرىنى بىر مەزگىل نەزەر — بەند ئاستىغا ئالماقچى بولدۇق ، ئۆزلىرى بىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانلىرى ئۈچۈن ھېچقانداق خەۋپ - خەتەر يوق ، لېكىن نەزەر بەند قىلىش مەزگىلىدە تاشقىرىدىكى ئادەملەر بىلەن ئالاقىلىرىنى ئۈزۈپ تاشلايمىز ، ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرىگە شەرتسىز بويسۇنۇشلىرىنى تەۋسىيە قىلىمەن .

خان ئايىم ھاڭ - تاڭ بولۇپ كۆزلىرى چەكچىيىپ قالدى - دە ، ھېچ-قانداق قارشىلىق قىلالماستىن ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى .

شۇ كۈنى خوجا پەخىردىن ئەكرەم بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى يەنە ئالدىغا چاقىرتىپ ، مەلىكە ئاماننىساغا بىر پارچە تۆۋەنامە يازغۇ-زۇپ ، ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ سەردارلىرىغا ئىبرەت قىلدۇرماقچى بولدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن ئەكرەم دەرھال خوجا پەخىردىننىڭ پەرمان-نى مەلىكە ئاماننىساغا يەتكۈزۈۋىدى ، مەلىكە ئاماننىسا تۆۋەنامە ئورنىغا بىر پارچە شېئىر يېزىپ زىندانىدىن چىقارتىپ بەردى .

خوجا پەخىردىن مەلىكە ئاماننىسانىڭ شېئىرىنى ئوقۇپ پۈتۈن ۋۇجۇ-

دى غەزەپتىن تىترەپ كەتتى. ئوغا يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ، بىر كېچە - كۈندۈز ئۇخلىيالمىدى. بۇنىڭدىن خوجا پەخىردىنىڭ غەزىپى تېخىمۇ ئۆر- لەپ مەلىكە ئامانىسانى چايناپ پۈركۈۋەتكۈسى كېلىپ، بىر كۈنى يېرىم كېچە بولغاندا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى ھۈزۈرىغا خۇپيانە چاقىرتىپ كې- لىپ، مەلىكە ئامانىسانى دەرھال يوشۇرۇن قەست بىلەن قەتلىئام قىلىشنى بۇيرۇدى. بۇنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تامامەن قوللاپ — قۇۋۋەتلەپ خوجا پەخىردىنگە پۈكۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— مۇقەددەس بۇرچىمىزنى ئادا قىلماق ئۈچۈن، گۈناھتىن تۆرەلگەن مۇرتەدلەرگە رەھىم قىلماستىن ئادالەتلىك قىلىچىمىزدىن قان تامغۇزۇشىمىز لازىمدۇر.

خوجا پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سۆزىدىن قانائەت ھا- سىل قىلىپ، ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ، «بەرھەق» دەپ ئېگىلىپ قويىدى ۋە بىردىنلا «چىلىم» دەپ ۋارقىرىدى. مۇلازىم بىر يوغان قاپاق چىلىمنى ئە- كىلىپ تۈتۈپ تۇرۇۋۇدى، پەخىردىن زەردە بىلەن قولىغا ئېلىپ چىلىم تار- تىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چىرايى ئاچچىق تاماكىنىڭ قارا تۈتۈنىدەك تۈ- رۈلگەن بولۇپ، غەزەپلىك كۆزىدىن شۇملۇق ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتـ تى. ئۇ چىلىمنى كۈچەپ شوراپ، تۈتۈنىنى غەزەپ بىلەن پۈۋلەيتتى. ئەتـ راپ جىمجىت ئىدى. قاياقلاردىندۇر ياڭرىغان ھۇقۇشنىڭ سۇرلۇك ئاۋازى پۈتكۈل ياركەنت شەھرىگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. يىراق - يىراقلاردىن تەركـ دۈنياچى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ «ھۇم - ھۇم» قىلغان ئاۋازلىرى بىر كۆتۈ- رۈلۈپ، بىر پەسلەپ تۇن سۈكۈناتنى بۇزۇپ تۇراتتى. خوجا پەخىردىن بىر ھازا پۈشۈلداپ چىلىم چەككەندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى.

— جېنىمغا جۈۋالدۇرۇز بولۇپ كەلگەن ئامانىسانى ئەگ ئاۋۋال كۆ- زۈمدىن يوقىتىڭلار. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاتىسىنى، ئاندىن كېيىن قېدىر- خان، ئاندىن كېيىن...

— قانداق يوقىتىمىز؟ — سورىدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئالدى-

راپ.

— ھېچكىمگە تۈيدۈرماي زىندان تېشىغا ئاچقىپ دارغا ئېسىۋېتىلار.

خوجا پەخىردىن ئويلىنىپ جىم تۇرۇپ قېلىپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەكرەم ئۆز ئادىمىمىز بولسىمۇ، بۇ ئىشنى ھازىرچە ئۇنىڭغا ئۇقتۇرماسلىق كېرەك.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. بۇنداق ئىشلارنى ئەكرەمنىڭ ئۇقماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىرەر گۇناھكارنى زىندانىدىن ئاچىقىش ئۇچۇن ئەڭ ئاۋۋال پاششاپ بېگىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن زىندان بېگىنىڭ قولىدىن تاپشۇرۇۋېلىش كېرەك ئىدى. زىندان قاراۋۇللىرىنىڭ ئۇقماسلىقىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. سىپىل دەرۋازىسىدىن ئاچىققاندا قورغان بېگى ۋە قورغان جېسەكچىلىرىدىن مەخپىي تۇتۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ بەگلەر ئەكرەمنىڭ ئەڭ سادىق ئادەملىرى بولۇپ، ھەممە ئىشتىن ئەكرەمنى خەۋەرسىز قويمايتتى. بۇ ئەھۋالنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلىپ تۇرغاچقا، ئەكرەمنى قايرىپ قويۇپ، بۇ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا ئىشەنچ قىلالماي، ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى - ده، مەنىلىك رەۋىشتە پەخىردىنگە قاراپ «بۇنداق قىلغاندا ئىشنى بۇزۇپ قويارمىزمىكىن، چۇنكى ئەكرەم يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەننىمۇ سېزىپ تۇرىدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۆزلىرى بىلىدىلا» دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان خوجا پەخىردىن داپقا چۇشكەن مايانىڭ سەكرەپ، زەھەرخەندە شۆلگىنى چاچرىتىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— سەنلەرمۇ مۇرتەدلەرنىڭ قايىشى بولماقچىمۇ؟ ئۇلار يەلكىمىزگە دەسسەپ داش قازانلىرىمىزنى ئۆرۈۋېتىسە مەيلىمۇ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كاللىسىغا تاي تېپىۋەتكەندەك گاڭگىراپ، تىلىنى چاينىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— كەچۈرسىلە شاھ ئاتا ، بۇيرۇقلىرىنى بەجا كەلتۈرمەك ئۈچۈن ئا-
يغىنى ئالتە ، قولۇمنى يەتتە قىلىپ ئىشقا كىرىشكەيمەن .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىدىن ۋەدە بېرىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، شۇ كۈنى يېرىم كېچە بولغاندا ، سوپى نەزەرنى ئىزدەپ تېپىپ ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن بىر قانچىسىنى كەينىگە ئەگەشتۈرۈپ ، زىندانغا يېتىپ كېلىشتى . ئوردا زىندانى ئوردا قورغىنىنىڭ ئارقا دەرۋازىسىدىكى دۆڭلۈكتە بولۇپ ، پىششىق خىش بىلەن ياسالغان پەلەمپەي بىلەن دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ، چوڭ دەرۋازىدىن كىر-
گەن ھامان دالاننىڭ ئىككى تەرىپىدە قاراۋۇلخانا كۆرۈنەتتى ، قاراۋۇلخا-
نىدىن ئۆتۈپ ، ئىچكىرىلەپ ماڭغاندا زىندان قورۇسىغا كىرىدىغان يەنە بىر تۆمۈر ئىشىك بار بولۇپ ، ئۇنىڭدىن ئۆتكەندىلا زىندان قورۇسىغا كى-
رىشكە بولاتتى . زىندان قورۇسى چوڭ تۆت بۇرجەكلىك مەيدان بولۇپ ، تۆت تەرەپتە تۆمۈر شادىلىق زىندان ئىشكلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇنىڭ ئىچىدە جەمئىي بەش ئېغىزلىق زىندان بار بولۇپ ، بەش ئۆي بەش خىل دەرىجىگە بۆلۈنگەنىدى . زىندان قورۇسىغا كىرىپلا ئوڭ تەرەپكە قارىغاندا كۆرۈنگەن بىرىنچى ئۆي بىر گەز چوڭقۇرلۇقتا بولۇپ ، ئۇنىڭغا جىنايىتى ئەڭ يەڭگىل جىنايەتچىلەر قامىلاتتى . ئىككىنچى ئۆي يەر يۈزىدىن ئۈچ گەز چوڭقۇرلۇقتا بولۇپ ، بۇنىڭغا جىنايىتى بىر قەدەر ئېغىرراقلىرى قامىلاتتى . زىندان قورۇسىنىڭ ئۇدۇل تەرىپىدە يەنە ئىككى ئېغىز زىندان ئۆيى بار بو-
لۇپ ، بىرى بەش گەز ، يەنە بىرى يەتتە گەز چوڭقۇرلۇقتا ئىدى . بۇ ئىك-
كى زىندانغا جىنايىتى خېلىلا ئېغىر كىشىلەر قامىلاتتى . جىنايەتچىلەرنىڭ زىندان ئىچىدىكى تۇۋا قىلىش - قىلماسلىقىغا قاراپ جىنايىتى ئېغىرلىشىپ ۋە يەڭگىللىشىپ تۇراتتى . بەش گەزدىن يەتتە گەز چوڭقۇرلۇقتىكى زىن-
دانلاردا ئادەم جازالايدىغان پەلەمەن ، مىخلىق زەنجىر قاتارلىق ھەرخىل جازا سايمانلىرى بار بولۇپ ، جىنايىتىگە تۇۋا قىلمىغانلار پەلەمەنگە تار-
تىلىپ تۇراتتى . بۇ تۆت خىل زىندانىنىڭ ھەممىسىگە تۆمۈر ئىشىك بېكىتىل-

گەن بولۇپ ، پەلەمپەي بىلەن چۈشۈپ چىقىشقا بولاتتى . زىندان قورۇسىـ
نىڭ سول تەرىپىدە ئون بىر گەز چوڭقۇرلۇقتا تونۇرسىمان قېزىلغان بىر
چوڭقۇر زىندان بار بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئىشىك ئورنىتىلمىغانىدى . بۇ چوڭقۇر
زىندانغا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلار تاشلىناتتى . جىنايەتچىنىڭ بېلىگە
ئارغامچا باغلاپ زىندان ئاستىغا تاشلۇۋېتەتتى - دە ، ئۆلۈم جازاسى
ئىجرا قىلىنىدىغان كۈنى يەنە ئارغامچا بىلەن باغلاپ ئۈستىگە ئېلىپ چـ
ىقاتتى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىللە ئەكەلگەن ئادەملەرنى زىندان بېگى
كىرىشكە رۇخسەت قىلمىغاچقا ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم زىندان ئىچىنى ئۆـ
زى يالغۇز كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى ، مەلىكە ئاماننىسا يەڭگىل جىنايەتچـ
ىلەر قامىلىدىغان ئۆيگە قامالغانىدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بۇنىڭغا
ئاچچىقى كېلىپ زىندان بېگىگە بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ ، لېكىن غەزىپـ
نى ئىچىگە يۇتۇپ ، گەپ قىلماي چىقىپ كەتتى . ئۇ زىندان تېشىدا ساقلاپ
تۇرغان سوپى نەزەر قاتارلىق كىشىلەرنى بىر مەخپىي جايغا ئەكېلىپ ۋەزىپە
تاپشۇردى :

— مەن بىر ئامال قىلىپ زىندان بېگىنى قولغا چۈشۈرۈپ ، ئۆگۈنلۈك
كە كېچىلىك زىندان قاراۋۇللۇقىنى سىلەر ئۈتىدىغان قىلىمەن . يېرىم كېچە
بولغاندا تاپشۇرۇقۇم بويىچە ئاماننىسانى دارغا ئېسىۋېتىڭلار .

— خوش ھەزرىتىم ، لېكىن مەھمۇد مۇدەررىس بىلەن قېدىرخانىچۇ ؟ -
سورىدى سوپى نەزەر .

— قېدىرخانىغا كېلەر ھەپتە نۆۋەت كېلىدۇ ،— دېدى ئابدۇرېھىم ئۈيـ
لىنىپ تۇرۇپ ،— مەھمۇدنى ھايات قالدۇرۇپ قىزىنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا سا-
راڭ قىلدۇرۇش لازىم .

ئەتىسى تاڭ سەھەردە سەردار ئەكرەم زىندانغا يېتىپ كېلىپ ، زىندان
بېگىدىن كىملەرنىڭ كېلىپ كەتكەنلىكىنى سوراپ ، زىنداندىكى ئادەملەر-
نىڭ ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىپ ، مەلىكە ئاماننىساغا غىزا ئېلىپ
كەلگەن ئالتۇن بۇۋى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى - دە ، زىندان بېگىگە قارـ

تىپ تۇرۇپ ئالتۇن بۇۋىگە بۇيرۇق قىلدى:

— ئامانىسا، قېدىرخان قاتارلىق گۇناھكارلارنىڭ غىزالىرىنى مەندىن باشقا ئادەم ئەكىلىشكە رۇخسەت يوق. ئۇلار يېقىندا خوجا پەخىردىن غوجام ئالدىدا سوراقتا تارتىلماقچى. ئەگەر شۇ چاغقىچە، بىرەر ئەھۋال يۈز بەرسە سەنمۇ زىنداننىڭ مەھكۇم، ئۇقتۇڭمۇ؟!

ئالتۇن بۇۋى پۈكۈلۈپ تەزىم قىلدى، سەردارئەكرەم دەرھال زىندان بېگىگە بۇرۇلدى:

— بۇنىڭدىن سىزمۇ ۋاقىپ بولغايسىز، يەنە بىرگەپ مېنىڭ ئەمرىمسىز ھېچكىمنىڭ زىندان ئىچىگە كىرىشىگە ۋە زىنداندىن جىنايەتچىنى ئاچقىپ كېتىشىگە رۇخسەت يوق!

زىندان بېگى «خوپ» دەپ ئېگىلىپ تۇرۇپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن سەردار ئەكرەم نۆكەرلىرى بىلەن ئاتلارغا مىنىپ كېتىپ قالدى. زىندان بېگى ئىشكنى ئېچىپ بەرگەندىن كېيىن ئالتۇن بۇۋى زىندان ئىشكى ئالدىدىكى قاراۋۇللارغا سالام بېرىپ مەلىكە ئامانىسانىڭ قېشىغا كىردى. مەلىكە ئامانىسا بىر نەرسە يېزىۋاتقان بولۇپ، ئىشك ئېچىلىشى بىلەن ئۇ يازغان نەرسىلىرىنى دەرھال يوشۇرۇۋالدى:

— سالام ھۇرمەتلىك خېنىم، — دېدى ئالتۇن بۇۋى ئېگىلىپ.

— كېلىڭ سىڭلىم، ئولتۇرۇڭ.

مەلىكە ئامانىسا ئالتۇن بۇۋىنى كۆرۈپ چىرايى بىردىنلا ئىللىق تۇسىكە كىردى - دە، يوشۇرغان نەرسىلىرىنى يەنە شىرە ئۈستىگە قويۇپ خاتىرجەم ئولتۇردى. ئالتۇن بۇۋى غىزا قاچىسىنى مەلىكە ئامانىسانىڭ ئالدىغا قويۇپ ئۇنىڭ جۈدەپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ كۆزىگە ياش ئالدى. ئامانىسا ئالتۇن بۇۋىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، مېھرىبانلىق بىلەن سورىدى:

— قەغەز ئەكەلدىڭىزمۇ؟

ئالتۇن بۇۋى ئىشككە قاراپ قويۇپ، قويۇنلىرىغا يوشۇرۇپ ئەكەل-

گەن قەغەزلەرنى بىر - بىرلەپ ئېلىپ ئامانىنساغا بەردى.
— رەھمەت سىڭلىم، قەغەزنى ھەر كۈنى ئەكىلىپ تۇرۇڭ.
ئالتۇن بۇۋى كۆز يېشىنى سۈرتۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.
— غېزا يېمىسلە ئاجىزلاپ كېتىدىلا، تېزرەك يەۋالسىلا.
— ئەنسىرىمەڭ سىڭلىم، ئەلۋەتتە يەيمەن،— دېدى ۋە زىنداندىن ئىچىدە يوشۇرۇن يازغان بېيىتلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ،— غېزا يېمىسەم، بۇلارنى قانداق يازىمەن،— دېدى كۈلۈمسىرەپ.
ئالتۇن بۇۋى مەلىكە ئامانىنسانىڭ قولىدا ساۋاتىنى چىقارغان قەلەم بولغاچقا، قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى - دە، شۇنچىۋالا مۇقام بېيىتلىرىنىڭ زىندان ئىچىدە پۈتۈپ چىققانلىقىنى كۆرۈپ، مەلىكە ئامانىسانىڭ غەيرەت - شىجائىتىگە چىن دىلىدىن ئاپىرىن ئوقۇدى.
— جېنىم سىڭلىم،— دېدى ئامانىنسا،— بۇلار مېنى بەرىبىر ئامان قويمايدۇ. شۇڭا رەتلىگەن مۇقام بېيىتلىرىنى ئۇنتۇرلۇق ئاچقىپ، مۇقام تالىپلىرىغا يەتكۈزۈڭ، مۇقام خەلقىگە تارالسۇن، خەلقىمىز ئامان بولسىلا مۇقام ئۆلمەيدۇ.
— جان— دىلىم بىلەن بەجا كەلتۈرىمەن، ھۇرمەتلىك خېنىم،— دېدى ئالتۇن بۇۋى كۆزىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ.
— ئۇلار سىزدىن گۇمانلانماسمۇ؟ - يەنە سوراپدى ئامانىنسا.
— مەن چاندۇرمايمەن، سەردار ئەكرەم مېنى ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى قىلىۋالدى، شۇڭا ئۆزلىرىگە مەنلا غېزا يەتكۈزۈپ بېرىۋاتىمەن.
— شۇنداقتىمۇ بېپەرۋا بولماڭ سىڭلىم، ئەكرەمدەك ئىككى يۈزلىمە ئادەمنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ...
ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ئۈچىنچى كۈنىگە كەلگەندە، زىندانغا كېلىپ كېتىدىغانلار بارغانسېرى كۆپىيىپ زىندان ئەتراپىدا بىر خىل جىدىيلىك پەيدا بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ ئابدۇرېھىم ھەر كۈنى زىندان ئەتراپىنى بىر نەچچە قېتىم ئايلىنىپ قويىدىغان بولۇپ قالغانىدى. لېكىن نېمە

ئۇچۇندۇر ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم زىندان تەرەپكە نەچچە قېتىم كەلسە ، ئەكرەمۇ شۇنچە قېتىم كېلىپ كېتەتتى . بەزى چاغلاردا ئىككىسى بىر - بىرى بىلەن زىندان ئالدىدا تەڭ دوقۇرۇشۇپ قېلىپ چاندۇرماستىن سالاملىشىپ قويۇپ كەينىگە يېنىپ كېتىپ قالاتتى . بۇ ھال زىندان بېگى بىلەن قارا-ۋۇللارغا غەلىتە تېپىشماقتەك سېزىلىپ ھەيران قېلىشاتتى . بۇگۈن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم زىنداننى كۆزىتىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي سەر-دار ئەكرەم پاششاپ بېگى ، زىندان بېگى ، خەزىنە بېگى ، قورغان بېگى ، دەرۋازىۋەنلەر بىلەن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، زىنداننى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇلارغا بىر - بىرلەپ ۋەزىپە تاپشۇرۇشقا باشلىدى :

— زىندان بېگى ، — دېدى ئەكرەم ، — مەندىن پەرمانسىز زىندان قاراۋۇللىرى ئالماشتۇرۇلمايدۇ .

— خوش ، ئەمر جانابلىرى ، — دېدى زىندان بېگى .

— قورغان بېگى ، — دېدى سەردار ئەكرەم يەنە ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — مەندىن بۇيرۇقسىز قورغان قاراۋۇللىرىنى ئالماشتۇرۇشقا بولمايدۇ .

— خوپ ، ئەمر جانابلىرى .

سەردار ئەكرەم شۇ تەرىقىدە پانسادىبشى ، قۇربىشى ، شاغاۋۇل بې-شى ، ياساۋۇل بېشى قاتارلىقلارغا بىر - بىرلەپ ۋەزىپە تاپشۇرۇپ بولغان-دىن كېيىن ئۇلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ قالدى .

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي زىندان دەرۋازىسى ئالدىغا سوپى نەزەر باشلىق بىر نەچچە كىشى پەيدا بولۇپ ، زىندان قاراۋۇللىرى بىلەن تىركە-شىشكە باشلىدى . زىندان بېگى بۇنى كۆرۈپ دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى . سوپى نەزەر زىندان بېگىدىن تەپتارتمايلا ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەزىمەتلەر ، ھازىر قاراۋۇل ئالمىشدۇ ، — دېدى سوپى نەزەر .

زىندان بېگى دەرھال سوپى نەزەرنىڭ سۆزىگە كەسكىنلىك بىلەن جا-ۋاب قايتۇردى :

— ئەيبكە بۇيرۇمغايلا ھەزرىتىم ، ئەمرلەر ئەمرى ئەكرەمجان قارا-
ۋۇل ئالماشتۇرماسلىققا ئەمر قىلدى .
— قاراۋۇل ئالماشتۇرۇشنى ئەكرەمجان بىلەن دەرقەمتە كېلىشكەنمىز .
— ئەكرەمجان ئۇنداق دىمىدى .
— مۇمكىن ئەمەس .
— ھەزرىتىم ،— دېدى زىندان بېگى ،— بىز ئوردا لەشكەرلىرى ئەك-
رەمجانغا ئىتائەت قىلماي چارىمىز يوق .
— دەرھال زىندانىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇرۇش ! - دېدى سوپى نەزەر
تەلۇلەرچە ۋارقىراپ .
زىندان بېگى ئۇنى مەنسىتمىگەن ھالدا بېشىنى چايقاپ قويدى . سو-
پى نەزەر داپقا چۇشكەن مايماقتەك تېخىمۇ سەكرەشكە باشلىدى . سوپى
نەزەر بىلەن زىندان بېگى غەزەب بىلەپ بىر - بىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ قال-
دى .
— سىلەر خىيال چاغلىماڭلارکى ،— دېدى سوپى نەزەر ،— ئەكرەم-
جان شاھ غوجامنىڭ سىزنىقىدىن چىقمايدۇ . ئەگەر ئېچىپ بەرمىسەڭلار
قۇلۇپنى چاقىمىز .
سوپى نەزەر ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن بىر نەچچە قوراللىق كىشىلەرگە قۇ-
لۇپنى چېقىشقا ئىشارەت قىلدى . قاراۋۇللار ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ
توستى . ئىككى تەرەپ جىددىي تىركىشىش ئالدىدا تۇرغاندا زىندان بې-
گى ئىككى تەرەپنى ئاجرىتىۋېتىپ بىر يېڭى مەسلىھەت كۆرسەتتى .
— توختاڭلار ، ھەممىز ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مۇھىردارنىڭ ئال-
دىغا بارايلى ، بۇ جېدەلنى شۇ كىشى ئايرىسۇن .
سوپى نەزەر بۇنىڭغا ماقۇل بولدى - دە ، ئىككى تەرەپ بىرلىكتە ئى-
شان خوجا ئابدۇرېھىمنى ئىزدەپ ماڭدى . لېكىن زىندان قاراۋۇللىرى بىلەن
سوپى نەزەرنىڭ سپاھلىرى يول بويى بىر - بىرى بىلەن جاڭجاللىشىپ
بىر - بىرىگە قىلىچ تەڭلىشىپ ماڭدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ھويلى-

سىغا كېلىشكە ئاز قالغاندا ، جېدەل - ماجرانىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئۇ-
شان خوجا ئابدۇرېھىم ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ۋارقىرىدى :
— نېمە ئىش بولدى ؟
— مۇددىئا بويىچە قاراۋۇل ئالماشتۇرىمىز دېسەم زىندان بېگى ئۇنى-
مايۇاتىدۇ ،— دېدى سوپى نەزەر .
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر پەس ئويلىنۇېلىپ بىردىنلا قاقاقلاپ كۈ-
لۈپ تاشلىدى :
— ھەي ، نېمە بولدى ؟ - ھەممىز ئۆز ئادەم تۇرۇقلۇقمۇ بىر - بىرى-
مىزگە تىغ كۆتۈرىمىزمۇ ؟
ھەر ئىككى تەرەپ قىلىچىنى غىلاپقا سالدى - دە ، ئىشان خوجا ئاب-
دۇرېھىمغا ئېگىلدى .
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھەمەيلەننى ھويلىغا تەكلىپ قىلىپ كىرىپ
سۆزلىشىشنى داۋاملاشتۇردى .
— ھەزرىتىم ،— دېدى سوپى نەزەر ،— بۇلار سەردار ئەكرەمجاننىڭ
پەرمانىسىز قاراۋۇل ئالماشتۇرۇشقا بولمايدۇ دەيدۇ .
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كۆز قىرىدا زىندان بېگىگە قاراپ قويۇپ يە-
نە قاقاقلاپ كۈلدى :
— بۇلارنىڭ ئېيتقىنى دۇرۇس ، ھەتتا پېقىرمۇ ئەمرلەر ئەمرى ئەكرەم-
جاننىڭ رۇخسىتىسىز ئەسكىرىي ئىشقا ئارىلىشالمايمەن .
— بىلىشىگلار لازىمكى ، ھازىر ئەكرەمجان بىز بىلەن بىر دىل— بىر
نىيەتتە . ھۇرمەتلىك ئەزىمەتلەر ، بىز بۇگۈن جانابىي ئەكرەمجاننىڭ رەھ-
بەرلىكىدە مۇھىم بىر ئوردا پەرمانىنى بەجا كەلتۇرمەكچى ، ھازىر ئەكرەم-
جاننى چاقىرتىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتىم .
— بۇلار ئاچقۇچنى بەرمىسە ئوردا پەرمانىنى قانداق بەجا كەلتۇر-
مىز ؟ ھازىرقى جېدەل بۇلار ئاچقۇچنى بەرمەسلىكتىن بولدى . دەپ يەنە
ۋارقىرىدى سوپى نەزەر .

— ئەلۋەتتە بېرىشكە بولمايدۇ ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ، — بۇ زىندانىنىڭ ئاچقۇچى بىز بىر نەچچە ئادەمگىلا بېرىلگەن ، باشقا ئادەمنىڭ زىندانغا كىرىشگە بولمايدۇ .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سۆزلەۋېتىپ ئاچقۇچنى چىقىرىپ كۆرسەتتى - دە : « زىندانغا ئۆزۈم بارىمەن » دېگەندەك مەنىنى بىلدۈرۈپ چاندۇرماستىن سوپى نەزەرگە كۆز قىسىپ قويدى . بۇنى زىندان بېگى سېزىپ قېلىپ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى . شۇنداق بولسىمۇ لەشكەرلىرىنى باشلاپ زىندانغا قايتىپ كەتتى ۋە قاراۋۇللارنى كۈچەيتتى . چۈشتىن كېيىن زىندان بېگى بىر نەچچە قاراۋۇللار بىلەن زىندان ئىشكى ئالدىدا تۇرغاندا ، دۇمچەك ئىشان يۈگۈرۈپ كەلدى - دە : « ھەزرىتى مۆھتەرەم جانابلىرى كەلدى . ئامانىنسادىن سوراق سورايدىكەن ، دەرھال ئىشكىنى ئېچىڭلار » دەپ زىندان بېگىگە بۇيرۇق قىلدى . كەينىدىنلا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ، سوپى نەزەر ۋە بىر نەچچە ياساۋۇللار پەيدا بولۇپ ، زىندان ئالدىدا يەنە جىدىيچىلىك بارلىققا كەلدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ قولىدىمۇ زىندان ئاچقۇچلىرى بار بولغاچقا ، زىندان بېگى ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلالماي جىم تۇرۇپ قالدى . لېكىن ئۇلار زىندان ئىشكىنى ئېچىپ كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ، سەردار ئەكرەمگە خەۋەر يەتكۈزۈشكە دەرھال ئادەم ماڭغۇزدى .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سوپى نەزەر بىلەن مەلىكە ئامانىنسا ياتقان زىندانغا كىردى . كەينىدىن قاراۋۇللار ئەگىشىپ كىردى ، ئالتۇن بۇۋى ئالىمبۇرۇن كەتكەن بولۇپ ، ئامانىنسا « غىچ » قىلىپ ئىشك ئېچىلغان شەپىنى ئاڭلاپلا ، يېزىۋاتقان نەرسىلىرىنى دەرھال يوشۇرۇپ قويۇپ ، كەينىگە قاراپمۇ قويماي ، جىم تۇرۇۋالدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن ساختا كۈلكە چىراي بىلەن مەلىكە ئامانىنسانىڭ ئالدىغا كەلدى :

— ھۇرمەتلىك خېنىم ،— دېدى ئۇ ،— كەمىنلىرى ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەلدىم ، ئەيبكە بۇيرۇمىغايلا .

مەلىكە ئامانىسا قاراپمۇ قويماي ئۇنى مەنستىمگەن ھالدا جىم تۇرىۋ-
ۋەردى ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :
— پېقىر بۇرۇنلا ئۆزلىرىگە قاتتىق قوللۇق قىلمايدىغانلىقىمنى ئېيت-
قانىدىم ، چۈنكى ئابدۇرېشتىخانغا ياتلىق بولدى دەپلا ئۆزلىرىنى گۇناھ-
كار ھېسابلاشقا بولمايدۇ . نىكاھ دېگەن تەقدىر ئەمەسمۇ ؟ مۇبادا ئابدۇ-
رېشتىخان ئۆزلىرىنى نىكاھسىغا ئالمىغان بولسا ، ئۆزلىرىگە بۇ بالايىئاپەتمۇ
يوق ئىدى . لېكىن ئۆزلىرىگە نېمە چارە ؟
ئۇ سۆزلەۋاتقىنىدا مەلىكە ئامانىساغا قاراپ قويدى . ئا-
مانىسا مەنستىمگەن تەلەپپۇزدا ئېغىز ئاچتى :
— ھەزرىتىم ، بۇ گەپلەرنى ئېيتىش ھاجەتسىز ، كېلىشتىكى مۇددىئالـ
رىنى ئوچۇق دەۋەرسىلە .
— راستىنى ئېيتسام ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلىنىپ تۇ-
رۇپ ،— پېقىر ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرىگە تولىمۇ ئېچىنىمەن ، ئاڭلىسام ئەمرلەر
ئەمرى ئەكرەمجان شاھ ئاتام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۆزلىرىنى...
— نېمە قىلماقچى ؟
— ئۆزلىرىنى ئىسلام قىلىچىدىن ئۆتكۈزمەكچى بوپتۇمىش .
مەلىكە ئامانىسا ئۆزىنى تۇتۇزىتىپ قەددىنى رۇسلىدى ، ئىشان خوجا
ئابدۇرېھىم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :
— بۇ جازانى بەجا كەلتۈرمەككە پېقىرمۇ ئامالسىز ئارىلىشىدىغان
بولدۇم ، شۇڭا ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزلىرىگە ئازراق بولسىمۇ ياخشىلىق قىلـ
ۋالاي دەپ كەلگەنىدىم .
مەلىكە ئامانىسا بۇ خىل غەلىتە ۋە ياسالما سۆزلەرنىڭ تېگىدە باش-
قىچە نىيەت بارلىقىنى پەملەپ ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ قورسىقىدىكى
يوشۇرۇن سىرلارنىڭ ئاشكارىلىنىشىنى كۈتۈپ تۇردى .
— رەھمەت ھەزرىتىم ، ماڭا ئۆزلىرىنىڭ ياخشىلىقلىرى لازىم ئەمەس ،
مەن پەقەت سۆزلىرىنىڭ تەپسىلاتىغا موھتاجمەن ، يەنە بىر ئېيتىپ قويايكى

مۇددىئالىرىنى ئوچۇق دەۋەرسىلە .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە ئىلگىرىلەپ مەلىكە ئاماننىسانىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باققۇسى ۋە يۈرىكىگە قول سېلىپ باققۇسى كېلىپ كۆڭلىدىن بىر ئىش كەچتى - دە ، يەنە بىر قېتىم گەپ سوراپ چېكىپ باقماقچى بولدى :

— خېنىم ، ئوچۇقنى دېسەم ، ئەگەر ئۆزلىرى خەلقى ئالەم ئالدىدا ئابدۇرېشىتخاندىن ئۆمۈرۈايەت قول ئۈزدىغانلىقلىرىنى ۋە بۇ دۇنيانىڭ ساختا گۈزەللىكىدىن تانغانلىقلىرىنى ئوچۇق— ئاشكارا جاكار قىلسىلا ، پېقىر شاھ ئاتام بىلەن سەردار ئەكرەمجاندىن بىر قوشۇق قانلىرىنى تىلەپ قېلىشقا ئەھدە قىلمەن...

— ھەزرىتىم ،— دېدى مەلىكە ئاماننسا تەمكىن ھالدا ،— ئۆزلىرى ئوبدان بىلىدىلا ، مەن پەقەت گۈزەللىك ئۈچۈنلا ياشاپ كېلىۋاتىمەن ، گۈزەل مۇقامدىن ئايرىلسام مېنىڭ ھاياتىمۇ بولمايدۇ . سۇلتان ئابدۇرېشىتخانمۇ دەل شۇنداق مەرىپەتپەرۋەر شاھ بولغاچقا ئاللا ئىككىمزنى تەقدىرداش قىلدى . شۇنى ئېنىق ئېيتىپ قويايكى ، ھەزرەتلىرى مېنى قۇتۇلدۇرىمەن دەپ ئاۋارە بولمغايلا .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سەپرايى ئۆرلەپ تامدەك تاتىرىپ كەتتى - دە ، زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى :

— ھۈرمەتلىك خېنىم ، بەزىلەر ئۆزلىرىنى بىر تەرىپى يىلان ، بىر تەرىپى چايان ، بىر تەرىپى ئالۋاستى ، شۇڭا ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش مۇۋاپىق ئەمەس دېگەن بولسىمۇ ئۆزلىرىنى ئادەمزات سىياقىغا كىرگۈزۈشكە نىيەت باغلاپ كەلگەنىدىم ، لېكىن...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ بۇ سۆزى مەلىكە ئاماننسانىڭ يۈرىكىگە زەھەر چاچقاندەك بولدى - دە ، ئۇنىڭغا نەپرەت كۆزى بىلەن تىكىلىپ قارىدى .

— بىلىپ قويۇشلىرى لازىمكى ،— دېدى مەلىكە ئاماننسا - ئۆزلىرى

نىڭ نەزەردە مەن ئالۇاستى ۋە يىلان بولسام ، مېنى ئىنسان سىياقىغا كىر-گۈزىمەن دەپ ئاۋارە بولۇشلىرىنىڭ نېمە ھاجىتى؟ چۈنكى قەدىمىي رىۋا-يەتلەردە يىلان ، ئەجدىھا ، ئالۇاستى ۋە دىۋىنىڭ نەسىلداش ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان ئەمەسمۇ؟ يىلان گەرچە كىچىك بولسىمۇ ئۇنىڭ جان ئالـ-مىغان زەھەرلىك نەشتىرى بار ، ھەتتا گېزى كەلگەندە ئۇ ئەجدىھاغا ئايلـ-نىپ ئالمىدا تۇرغان ئادەملەرنى دەم ئۇرۇپ يوتۇۋېتەلەيدۇ ، ئالۇاستىمۇ گېزى كەلگەندە دىۋىگە ئايلىنىپ ئادەم يەيدىغان بولىدۇ...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مەلىكە ئامانىسانىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ غەزەپـ-لەنگەن بولسىمۇ ، يەنىلا قانلىق خەپرۇكىنى زىنداننىڭ بىر بۇلۇڭىغا شالاقـ-قىدە تۇكۇرۇۋېتىپ ، ساقاللىرىنى يالماپ تۇرۇپ ، زەھەر ئارىلاش كۈلدى:

— راستىنى ئېيتقاندا ،— دېدى ئابدۇرېھىم ،— مېنىڭ ياخشى نىيىتىم مىڭ بىر كېچە رىۋايىتىدىكى دىۋە بىلەن بېلىقچىنىڭ ھېكايىسىدەك ياخشـ-لىققا يامانلىق بىلەن جاۋاب تاپقىدەك بولدى...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ بۇ رىۋايەتنى تىلغا ئالغىنىغا ھەيران قالـ-غان مەلىكە ئامانىسا سوغۇق نەزەر بىلەن قاراپ مەنىلىك رەۋىشتە كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— سىلەر ئەھلى دۇنياچى بىلەن تەركىدۇنياچىلارنىڭ پەرقىنى شۇ رىـ-ۋايەتتىكى بېلىقچى بىلەن دىۋىگە ئوخشىتىشقا جۈرئەت قىلالامسىلەر؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي مەلىكە ئا-مانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى ـ دە ، كۆزلىرى يىلان چاققان ئادەمدەك چەكچىيىپ كەتتى. مىڭ بىر كېچە رىۋايىتىدىكى بېلىقچى بىلەن دىۋىنىڭ ھېكايىسى مۇنداق ئىدى: بۇرۇنقى زامانىدا بىر بېلىقچى بوۋاي ئۆتكەن بولۇپ ، خوتۇن ـ بالا چاقلىرى بىلەن سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرەر ئـ-كەن ، ئۇ بىر كۈنى دەريا بويىغا بېرىپ بېلىق تورىنى سۇغا تاشلاپ ، قىر-ىغاقتا بىر ئاز كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن تورغا بىر ئېغىر نەرسە چۈشۈپ قالـ-غاندەك بىلىنىپتۇ ، ئۇ تورنى تېپىپ چىقىرالماي ، كىيىملىرىنى سېلىپ سۇ

تەكتىگىچە چۈشۈپ تورغا چۈشكەن نەرسىنى قىرغاقتا ئاچقىپتۇ ، قارىغۇ-دەك بولسا ئۇ تۈچتىن ياسالغان يوغان كۈپ بولۇپ ، ئاغزى كەپشەرلەن-گەن يىرىدە سۈلايمان پەيغەمبەرنىڭ مۆھۈرىنىڭ ئىزى بار ئىكەن. بۇنى كۆرگەن بېلىقچى ئىنتايىن خۇرسەن بوپتۇ - دە ، ئىچىدە نېمە بارلىقىنى بىل-مەكچى بولۇپ ، كۈپنىڭ ئاغزىدىكى قەلەينى بوشتىپتۇ. كۈپنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، يەرگە قارىتىپ سىلكىگەن هامان ، ئىچىدىن بىر خىل سېسىق تۈتۈن چىقىپ ، دېڭىز ئايلىنىپ بېلىقچىغا خىرىس قىلىپ :

— ئەي بەختسىز ئىنسان ، مەن سېنى ئەمدى ئازابلاپ ئۆلتۈرۈمەن ،

— دەپتۇ.

بېلىقچى ئۇنىڭغا قاراپ :

— ئەي مەلئۇن ، مەن سېنى سۇ ئاستىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، يورۇقلۇقنى كۆرسەتتىم ، سەن ياخشىلىققا يامانلىق قىلىپ ، ئەمدىلىكتە مېنى ئۆلتۈرمەكچىمۇ ؟ - دەپتۇ.

دېڭىز بېلىقچىغا قاراپ دەپتۇ :

— مەن دېڭىلەر تائىپىنىڭ بىر خىلى بولغان « مۇرت » دېڭىلىرىدىن بولىمەن. داۋۇت ئوغلى سۈلايمان پەيغەمبەرنىڭ شەرئىتىگە خىلاپلىق قىل-غىنىم ئۈچۈن مېنى جازالاشقا سۈلايمان ئۆزىنىڭ ۋەزىرى ئاسىپ ئىبنى بەر-خىيانى ئەۋەتتى. ئۇ ۋەزىر مېنى قولغا چۈشۈرۈپ سۈلايمان پەيغەمبەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. سۈلايمان مېنى ئۆزىگە بەيئەت قىلدۇرۇپ دىنىغا كىرىشكە دەۋەت قىلدى. مەن رەت قىلدىم. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن سۈلاي-مان مېنى بۇ كۈپنىڭ ئىچىگە بەنت قىلىپ ، ئاغزىنى قەلەي بىلەن كەپشەرلە-تىپ مۆھۈرىنى باستى. تامامى جىنلارغا ئەمر قىلىپ ، مېنى بۇ ئەزىم دەريا-نىڭ ئەڭ چوڭقۇر تەكتىگە تاشلاتقۇزۇۋەتتى. مەن بۇ دەريانىڭ تېگىدە يۈز يىل ياتتىم ، مەن ئۆز - ئۆزۈمگە : « كىم مېنى مۇشۇ بالادىن قۇتۇلدۇرسا ئۆمۈر بويى شۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن » دەپ قەسەم قىلدىم ، هېچكىم قۇ-تۇلدۇرمىدى. يەنە يۈز يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، « مېنى قۇتۇلدۇرغان كىشى-

گه دۇنيانىڭ بايلىقىنى بېرىمەن» دەپ قەسەم قىلدىم. لېكىن يەنىلا ھېچكىم قۇتۇلدۇرمىدى. ئاردا يەنە يۈز يىل ئۆتۈپ كەتتى. مەن ئازابقا چىدىماي «ئەمدى مېنى كىم قۇتۇلدۇرسا ئۇنى ئۆلتۈرىمەن، لېكىن قايسى خىل ئازاب بىلەن ئۆلۈشنى خالىسا ئۆزىدىن سوراپ قىلىمەن» دەپ نىيەت قىلىغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىنلا سەن مېنى بۇ سۇ ئاستى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇڭ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى سېنى ئۆلتۈرمەسەم بولمايدۇ. لېكىن قايسى خىل ئازاب بىلەن ئۆلسەن؟ بۇنىڭغا ئۆزۈڭ تاللاپ جاۋاب قىل،— دەپتۇ. بېلىقچى دېڭىز يالۇرۇپ يىغلاپتۇ، ئەمما دېڭىز سۆزىدە چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. بېلىقچى ئويلاپتۇكى: «ئۇ بىر ئەقىلسىز دېڭىز تۇرسا، مەن بىر ئىنسان پۇشتىدىن تۆرەلگەن ئەقىل ئىگىسى تۇرسام، ئۇنىڭغا ئەقىل - پاراسەت بىلەن تاقابىل تۇرۇشنىمۇ بىلمەسەم ماڭا ئۇيات ئەمەسمۇ؟» بېلىقچى شۇ جىددىي پەيتتە بىر يېڭى چارە-تەدبىر ئويلاپ چىقىپ دېڭىز قاراپ دەپتۇ:

— ئى دېڭىز، مېنىڭ ئۆلۈمدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىمغا كۆزۈم يەتتى. شۇڭا تەقدىرگە تەن بېرىپ قولۇڭدا ئۆلۈشكە رازىمەن. ئەمما مېنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن مېنىڭ بىر سوئالىمغا جاۋاب بېرىشىڭ كېرەك. سەندىن سوراپمەنكى، سېنىڭ تاغدەك قامىتىڭ بىلەن مۇشۇ كىچىككىنە كۆپكە پاتقىنىڭغا ئەقلىم يەتمەيدۇ. بۇ كۆپكە سېنىڭ بىر پۇتۇڭ ئەمەس، بەلكى بىر تال بارمىقىڭمۇ سىغمايدۇ، راستىڭنى ئېيت، بۇ زادى نېمە ئىش؟

— مېنىڭ كارامىتىمنى تېخى بىلمەيۋاتامسەن؟ مېنىڭ مۇشۇ كىچىككىنە كۆپتىن چىققىنىمغا تېخىچە ئىشەنمەيۋاتامسەن؟ - دەپ كۆرەڭلەپ سۆزلەپتۇ دېڭىز.

— ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگۈچە ھېچنېمىگە ئىشەنمەيمەن،— دەپتۇ بېلىقچى. بېلىقچىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان دېڭىز پۇتۇن كۆچىنى يىغىپ قاتتىق بىر سىلكىنىپتۇ - دە، كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە تۇتۇنىگە ئايلىنىپ ئاستا - ئاستا كۆپكە چۈشۈشكە باشلاپتۇ. تۇتۇنلەر تامامەن كۆپكە كىرىپ بولغاندىن

كېينلا ، بېلىقچى دەرھال كۆپنىڭ ئاغزىنى بۇرۇنقىدەك قىلىپ چىڭ بېكىتىپ ، كەپشەرنى ئۆز جايىغا كەلتۈرۈپ ، قاقاقلاپ كۈلگىنىچە كۆپنىڭ ئىچىدىكى دۇئىگە قاراپ دەپتۇ :

— ئى ئەقىلسىز دۇڭە ،— ئەمدى سەن جاۋاب بەرگىنىڭ ، سەن قانداق ئازاب بىلەن ئۆلۈشنى خالايسەن؟ مەن سېنى دەريا تەكتىگە تاشلايمەن —دە ، بۇ يەرگە ئىمارەت سېلىپ ئولتۇرىمەن. بېلىقچىلار كەلسە دەريادا ئادەم يەيدىغان دۇڭە بار ، تور سالمائىلار ،— دەپ قايتۇرۇۋېتىمەن ، سەن مەڭگۈ سۇ ئاستى زىندانىدىن ئازاد بولالمايسەن...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھېكايىنى ئەسلەپ بۇ يەرگە كەلگەندە مەنىلىك رەۋىشتە ئامانىنساغا كۆز قىرىنى تاشلاپ قويدى ـ دە ، ئۇنى مەنىستىمگەن ھالدا زەھەردەك كۈلكىسى بىلەن :

« ھازىر سۇ ئاستى زىندانىدىكى كىشىنى كىم قۇتۇلدۇرماقچى ؟ ـ دېدى. مەلىكە ئامانىنسا بېشىنى كۆتۈرۈپ قەددىنى رۇسلاپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا تەتۈر قاراپ تۇرۇپ دېدى :

— سىلەر ئۆزۈڭلارنى تېخىچە ھىلىقى ئاق كۆڭۈل بېلىقچىغا ئوخشىتىۋاتامسىلەر؟ لېكىن بىلىشىڭلار لازىمكى تەقدىر رەھىمسىزدۇر. كىمنىڭ بېلىقچى ، كىمنىڭ قارا كۆڭۈل دۇڭە ئىكەنلىكىنى ئاللا ئۆزى بىلىدۇ ، تارىخ ئۆزى تاللايدۇ ، ئالتۇن مىڭ يىل ئەخلەت ئىچىدە تۇرسىمۇ ئۇ بەربىر ئالتۇن ، ئەخلەتلەر ھامان چىرىپ تۈگەيدۇ ـ دە ، تېگىدە قالغان ئالتۇنلا ھامان ئاشكارا بولۇپ پارقىراپ نۇر چاچىدۇ.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مەلىكە ئامانىنسانىڭ چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلىرىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى چۈشىنىپ پۈتۈن تەنلىرىگە نەشتەر قادالغاندەك سىرقىراپ قېنىنى يالماۋۇز شورىۋالغاندەك جانسىزلىشىپ كەتتى ـ دە ، سالقىنلىق ئۇچىنى چىشلەپ بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن سوغۇق كۈلۈمسىرەپ دېدى :

— ئەگەر ئۆزلىرى ئۇستىخانلىرىنى ئەخلەت ئىچىدە چىرىتىشنى خالى-

سىلا ، پېقىرنىڭ باشقا ئامالىم يوق ، ئەزىز خېنىم ، رەنجىمىگەيلا ، ۋاقىت ئاز قالدى...

مەلىكە ئاماننىسا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ئاچ بۆرىدەك پارقىراپ تۇرغان كۆزىگە لاپىدە بىر قارىۋېتىپ ، يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ بىر پەس جىم بولۇپ قالدى. زىندان ئىچى جىمجىت بولۇپ ، تاشقىرىدا ھۇۋلاۋاتقان بوراننىڭ كۈچلۈك ساداسى گاھ كۆتۈرۈلۈپ ، گاھ پەسىيىپ تۇراتتى. باشقا بىر زىنداندىن بىر ئەر جىنايەتچىنىڭ ئېچىنارلىق چىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ مەلىكە ئاماننسانىڭ تەنلىرىنى شۇركۈندۈرۈۋەتتى. مەلىكە ئاماننسا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ بىر ئاز تۇرۇۋېدى ، يەنە بىر زىندان ئۆيىدىنمۇ شۇ تەرىقىدە چىرقىرىغان ئاۋاز كەلدى. بۇ بەلكىم مەلىكە ئاماننسانىڭ قورقۇتۇش ئۈچۈن گۇناھكارنىڭ بەدەنلىرىگە قىزدۇرۇلغان تۆمۈر زىنقىلارنى سانچىغان چاغدا چىققان ئاۋاز بولۇشى مۇمكىن ئىدى. مەلىكە ئاماننسا ھەممىدە ئالدىن تەييارلىق كۆرۈپ قويغاچقا ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋېلىپ ، ئاستا ـ ئاستا تەمكىن ھالەتكە كىردى ، بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم جىمجىتلىقنى بۇزۇپ دېدى :

— ئەمسە شەرىئەتكە بىنائەن ھەر قانداق گۇناھكارنى پانى ئالەمدىن باقى ئالەمگە ئۆزۈتۈشتىن بۇرۇن ھەر قانداق تەلەپلىرى بولسا قانداقمۇ ، خېنىم نېمە تەلەپلىرى بارىكى ؟

مەلىكە ئاماننسا جىمجىت تۇرۇپ قالدى ، زىندان ئىچىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئۇ كۆزلىرىنى بىردەم يۇمۇپ ئويلىنىپ تۇردى — دە ، ئاندىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلدى :

— ھەزرىتىم ، — دېدى ئۇ ، — ھەرقانداق تەلەپ بولسىمۇ ئورۇندىلامدۇ ؟

— گېپىم گەپ ، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ، — لېكىن تەلەپ ئۇچ تۇرلۇكتىن ئاشماسلىقى كېرەك.

— ئەمسە مېنىڭ پەقەت ئىككى تۇرلۇك تەلىپىم بار ، — دېدى مەلىكە

ئامانىسا قەددىنى رۇسلاپ ،— بىرىنچى ، ئاتام بىلەن قېدىرخان ئۇستاز-نى كۆرۈۋالاي . ئىككىنچى ، ساتارىمنى كەلتۈرۈپ بەرسىلە ، مۇقام ئېيتىپ جان ئۇزەي !

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ھەيران قېلىپ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى :

—خانىم ، بىرىنچى تەلەپلىرى ئەلۋەتتە بولىدۇ ، لېكىن...

— ئىككىنچى تەلىپىم نېمىشقا بولمايدۇ ؟ ... بايا ئۆزلىرى ...

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوڭايسىزلىنىپ جىم بولۇپ قېلىپ ، يەنە بىر ئاز ئويلىنىپ ئېغىز ئاچتى :

— بايا راستىنلا گېپىم گەپ دېگەنىدىم ، لېكىن ... بوپتۇ ، خەير ئۆزلىرى دەھرىيلىك جامىدىن شاراب ئىچىپ جەھەننەمگە يول ئالماقچى بولسىلا ئۆمۈ بولىدۇ .

ئۇ سۆزلەۋېتىپ سوپى نەزەرگە بۇرۇلدى ، سوپى نەزەر ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى .

— ئامانىسا خېنىمنىڭ ساتارى جازا مەيدانىغا ئېلىپ بېرىلسۇن !

سوپى نەزەر پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ ، چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بىللە ئەكەلگەن ئىككى چېرىككە بۇرۇلۇپ ئۇلارغا « سىلەر قېدىرخان بىلەن مەھمۇدنى زىندانىدىن چىقىرىپ شەھەر تېشىدىكى جازا مەيدانىغا ئېلىپ بېرىڭلار » دەپ يولغا سېلىۋەتتى .

يېقىندىن بېرى زىندان جېسەكچىلىرى ئىچىدە خوجا پەخىرىدىنگە يوشۇرۇن قول بېرىپ مۇرىت بولغانلارنىڭ سانى ھەسسىلەپ كۆپىيىۋاتقان بولۇپ ، بۇنىڭدىن زىندان بېگى خەۋەرسىز ئىدى . يېرىم كېچە بولغاندا زىندان قاراۋۇللۇقى نۆۋەت بويىچە ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ پەرمانىنى جان دەپ ئىجرا قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ قالدى - دە ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىلەن سوپى نەزەر دەل يېرىم كېچىدە زىندانىنىڭ تۆمۈر ئىشىكلىرىنى ئاچقۇزۇپ مەلىكە ئامانىسا قاتارلىق كىشىلەرنى جازا مەيدا-

نغا ئېلىپ ماڭدى. زىندان بېگى ئىشىنىڭ تېگى — تەكتىنى چۈشىنىپ جىم تۇردى. چۈنكى بۇنداق چاغدا زىندان بېگى قارشىلىق قىلىپ قويسىلا زىندان جېسەكچىلىرى ئىچكى جەھەتتىن ئىككى تەرەپ بولۇپ كېتىپ، ئوتتۇرىدا قانلىق ماجىرا يۈز بېرىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا زىندان بېگى دەرھال ئەكرەمگە خەۋەر ماڭغۇزدى. جازا مەيدانى ئوردا قورغىنىنىڭ ئارقا دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىگە ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇزۇن كەتكەن سۈپىلارنىڭ ئۈستىگە ئادەم ئاسىدىغان دارلار قاتار ئورنىتىلغانىدى. مەلىكە ئامانىسا دەرۋازىدىن چىقىۋاتقاندا ئۆزىنى توختىتىپ قەددىنى رۇسلاپ ماڭغان بولسىمۇ، كۆز ئالدىدا قاتار تىزىلغان ئەجەل دارلىرىنى كۆرۈپ تەنلىرى بىردىنلا شۇركۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ بىر ھازا كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، يەنە خۇددىنى يىغىۋېلىپ تەمكىن تۇسكە كىردى. چۈنكى ئۇ بۇ دۇنيادا ئۆزى ئۈچۈنلا ياشاشنى مەقسەت قىلمىغاچقا، ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى يوقاتماي ئۆلۈش كېرەكلىكىنىمۇ ئوبدان چۈشىنەتتى.

مەلىكە ئامانىسا قاراڭغۇ كېچىدە كۆزىنى يوغان ئېچىپ يىراقلارغا نەزەر تاشلىغان بولسىمۇ، ھېچنېمە كۆرۈنمىدى. ئۇ ئاسمانغا كۆز تىكتى، كۆك قەرىدە شالاڭ يۇلتۇزلار چىمرلاپ ئۇنىڭغا قاراپ ئاللىقانداق بىر نېمىلەردىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇ يۇلتۇزلارغا قاراپ بىر پەس خىيال سۈرۈپ جىم بولۇپ قالدى. ئۇ يىراقلارغا قۇلاق سېلىپ قاتتىق داقتۇر بىر سادانى ئاڭلىغۇسى كەلدى. دېگەندەك يىراقلاردىن ئىنتلارنىڭ ھاۋشىغان، ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. بۇنى ئاڭلىغان ئامانىسانىڭ جىسمىغا قايتىدىن جان كىرىپ روھلىنىپ قالدى. «ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئادەملەرمۇ ئاشۇلاردەك ئۆزى بىلگەنچە سادا چىقارسا بولماسمىدى؟ خالىغانلار كۈلسە، خالىغانلار يىغلسا، خالىغانلار ئۈسسۈل مەشرەپ قىلسا، خالىغانلار جەھرى - سىما قىلسا بولماسمۇ؟...» دەپ ئويلىدى مەلىكە ئامانىسا. شۇ ئەسنادا يىراق بولمىغان بىر چوڭ يولدىن

بىر توپ تەركىدۇنياچىلارنىڭ «ھۆم ، ھۆم» دەپ ۋارقىراپ يىغا - زارە قىلىشىپ جەھرى - ساما بىلەن كېتىۋاتقان چۈقان - سۈرەنلىرى ئاڭلاندى ، ئاماننسا يەنە كۆزىنى يۇمدى . ئۇزاق ئۆتمەي سىپىل كەينىدىن چۈقان - سۈرەن كۆتۈرۈلدى - دە ، بىر نەچچە قوراللىق ئەسكەرلەر قېدىرخان ئۈستاز بىلەن مەھمۇد ئۇستازنى ئالدىغا سېلىپ ئەكىلىشتى . بۇنى كۆرگەن مەلىكە ئامانىسا ئۆزىنى ئاتىسىغا ئېتىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ سالدى .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم دارنى چۈشۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىپ بولۇپ ، يەنە مەلىكە ئامانىسادىن سورىدى :

— ھۆرمەتلىك خېنىم ، ئەگەر دار ئالدىدا ئەقىللىرىنى تېپىپ پۈشايمان قىلىپ تووا ئىستىغپار قىلسىلمۇ شاھ ئاتام بىر قوشۇق قانلىرىدىن كېچىدۇ ، بىر پارچە توۋىنامە يېزىپلا بەرسىلە بولىدۇ .

مەلىكە ئامانىسا ئۆزىنىڭ زىنداندا يازغان بىر پارچە شېئىرىنى چىقىرىپ ، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا ئۇزاتتى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مەشئەل يورۇقىدا شېئىرنى ئوقۇپ ، كۆزلىرى چەكچىيىپ پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى :

ئەلۋىدا ئۆلمەكچىمەن ، جانۇ جاھانىم ئەلۋىدا ،
بىر ئۆمۈر ئىشقىڭدا كۆيۈپ قوشقان مۇقامىم ئەلۋىدا .
زەررىچە قورقۇنچ يوق مەندە ئۆلۈم غوۋغاسىدىن ،
خوشلىشىپ ئالدىم سېنىڭ ، بىرلە ساتارىم ئەلۋىدا !
چارىگاھ ، ئۆزھال ، ئەجەم ، راك ، ئىشرەتى ئەنگىز ھامان ،
نۇر بولۇپ چاقنار جاھاندا ، پەنجىگاھىم ئەلۋىدا .

غەزىپىگە چىدىمىغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بار ئاۋازى بىلەن «دار چۈشۈرۈلسۇن ؟» دەپ پەرمان قىلدى . مەلىكە ئامانىسانىڭ ئالدىغا دار چۈشۈرۈلۈپ سىرتىماقلىق ئارقان بوينىغا سېلىنىشقا باشلىدى . شۇ ئەسنادا

سەردار ئەكرەم بىر نەچچە چەۋەندازلار بىلەن ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كېلىپ «توختاڭلار» دەپ ۋارقىرىغىنچە دار ئالدىغا چېپىپ كېلىپ، ئۇزۇن قىلىچى بىلەن سىرتماقلىق ئارقاننى كېسىپ تاشلىدى.

جازا مەيدانىدىكىلەر ھاڭ - تاڭ قالغان ھالدا سەردار ئەكرەمگە قاراپ قالدى.

— مەن خوجا پەخرىدىن شاھ غوجامنىڭ يېڭى بىر پەرمانىنى ئەكەلدىم، — دېدى ئەكرەم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا قاراپ. خوجا پەخرىدىن ئاڭ مۆھۈرى بېسىلغان بىر پارچە پەرماننى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا سۇندى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم پەرماننى ئېلىپ ئوقۇپ چىقىپ جىم بولۇپ قالدى. چۈنكى پەرماندا «گۇناھكارلار مەخپىي قەتل قىلىنماستىن، خەلقى ئالدىدا ئوچۇق — ئاشكارا دارغا ئېسىلىپ، تامامى ئەھلى دۇنياچىلارغا ئىبرەت قىلىنسۇن، ھازىرچە زىندانغا قايتۇرۇلسۇن!» دېگەن خەتلەر يېزىلغانىدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىردەم گۇمان نەزىرى بىلەن ئەكرەمگە قارىسا، بىردەم خوجا پەخرىدىنىڭ يېڭى پەرمانى يېزىلغان خەتلىكە كۆز يۈگۈرتۈپ قارايتتى. ئۇ بىر ھازا سۈكۈتتە تۇرۇپ قالدى - دە، ئاخىرىدا ئامالسىز پەرماننى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ مەلىكە ئامانىنىسا، مەھمۇد ئۇستاز ۋە قېدىرخان ئۇستازلارنى زىندانغا قايتۇردى.

12 - باب

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر نەچچە ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىغا كەلدى: بۇ چاغدا سەردار ئەكرەم ئاللىبۇرۇن خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىپ بولغان بولۇپ، خوجا پەخىردىنىڭ يېڭى پەرمانلىرىنى تاپشۇرۇۋالماقتا ئىدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سەردار ئەكرەمنىڭ شۇ قەدەر تېز كېلىپ بولغىنىغا ھەيران قېلىپ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلگەنلەرگە سەپسېلىپ قارىۋىدى، سەردار ئەكرەمنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئارىسىدا سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنىڭ تۇرغىنىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران قالدى. خوجا پەخىردىن تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى:

— ئەكرەمجان، — دېدى خوجا پەخىردىن، — سىز مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك سەردارىم بولغاچقا سىزنى ئەمرلەر ئەمرى قىلىپ تەينىلىدىم. سىز مەن تاپشۇرغان بۇ چوڭ ئىشنى قولدىن چىقىرىش ئۈچۈن سوپى نەزەر بىلەن ھەمدۇل ئىشاننى يېنىڭىزغا تارتقىنىڭىز ئوبدان بوپتۇ. بۇلار سىزنىڭ دېگەن يېرىڭىزدىن چىقالايدۇ.

خوجا پەخىردىن سۆزلەۋېتىپ سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانغا مەمنۇنلۇق بىلەن قارىۋېتىپ قويدى. ئىككىسى يادەك ئېگىلىپ خوجا پەخىردىنگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى. پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سالمىنى ئېلىپ، بېشىنى تەۋرىتىپ قويغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزنىڭ تۇنجى قىلىدىغان ئىشىمىز شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئەڭ ئاۋۋال رەسەتخانا ئىچىدىكى دەھرىيلىكنى تەرغىب قىلىدىغان ئىلمىي نۇ-

جۇم كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈپ ، ئاندىن كېيىن رەسەتخانىلارنى بىكار قىلىشـ
مىز لازىم . مەلىكە ئامانىنسانىڭ « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى شېئىرلىرىغچە
كۆيدۈرۈشىمىز لازىم .

سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنگە ئېگىلىپ تۇرۇپ دېدى :

— شاھ غوجام ، بۇ ئۇلۇغ پەرمانلىرىنى شەرتسىز ئورۇندايمەن .

ئىلمىي زاھىرنى تەرغىپ قىلدىغان كىتابلارنى قويماي كۆيدۈرىمەن .

سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنگە چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، سو-
پى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ كەتتى . بۇنى كۆر-
گەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ ، لېكىن خوجا پە-
خىردىنىڭ چىرايىدىن سەردار ئەكرەمگە بولغان رازىمەنلىك ئالامەتلىرىنى
كۆرۈپ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتتى . سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنىڭ ئال-
دىدىن چىققاندىن كېيىن سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنى ئەگەشتۈ-
رۈپ ، سىپىل تېشىدىكى بىر تۈزلەڭلىككە يېتىپ كەلدى . بۇ يەردە بىر دۆۋە
كىتابلار كۆيدۈرۈشكە تەييارلانغانىدى . ئەكرەمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن دۇمچەك
ئىشان بىلەن سوپى نەزەر ئوت ياقتى - دە ، شاخ ئۇستىگە تىزىلغان كـ
تابلار شاخ بىلەن قوشۇلۇپ پاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى . كۆيۈۋاتقان
ئوتنىڭ ئۇستىگە يەنە بىر نەچچە تاغاردىكى كىتابلار تۆكۈلدى . بۇنىڭدىن
دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەرنىڭ گۇلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى .

— بۇ كۆيدۈرۈۋاتقىنىمىز قانداق كىتابلار ؟ - سورىدى سوپى نەزەر .

سەردار ئەكرەم قىلچە ئىككىلەنمەستىن جاۋاب بەردى :

— رەسەتخانىدىن ئېلىپ چىققان ئىلمىي نۇجۇم كىتابلىرى . قېنى سـ
لەرمۇ كۆرۈپ بېقىپ كۆيدۈرۈڭلار ،— دېدى سەردار ئەكرەم ،— پەخىردىن
غوجامنىڭ مەزھىپىدىكى كىتابلار كۆيۈپ كەتمىسۇن ، ئېھتىيات قىلىڭلار .

— شۇنداق ، شۇنداق ،— دېدى سوپى نەزەر .

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان قولىغا بىردىن كىتابنى ئېلىپ بىر-
دەم ئوڭ ، بىردەم تەتۈر تۇتۇپ كۆرۈپ بېقىپ ئوتقا تاشلىدى . سەردار

ئەكرەم ئۇلارنىڭ خەت تونۇمايدىغانلىقىنى سېزىپ قېلىپ ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى :

— مېنىڭ ئوردىدا ئالدىراش ئىشىم بولغىنى ئۈچۈن بۇ كىتابلارنى كۆيدۈرۈشنى سىلەرگە تاپشۇرىمەن .

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان ئىككىلىسىپ تۇرۇپ قېلىشىدى ، سەردار ئەكرەم ھەيىنىدىن پۈل چىقىرىپ ئۇلارغا بۆلۈپ بەردى :

— ئەجرىڭلار ئۈچۈن ھەر بىرىڭلارغا ئەللىك سەر تىللا ئىنئام قىلىمەن .

— خاتىرجەم بولسىلا ئەمىر جانابلىرى ، پەرمانلىرىنى جەزمەن بەجا كەلتۈرىمىز ،— دەپ ئېگىلدى سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان .

— لېكىن سەگەكلىك بىلەن كۆيدۈرۈشۈڭلار كېرەك ، پەخىردىن غوجامنىڭ يولىنى مەدھىيىلەيدىغان ئەششاقى كىتابلارنىڭ بىرەرى كۆيۈپ كېتىپ قالسا مەندىن ياخشىلىق كۆرمەيسىلەر .

— ئەششاقى كىتابلارنى كۆيدۈرۈشكە ھەددىمىز ئەمەس ئەمىر جانابلىرى ، بىز دېگەنلىرىنى قىلىمىز ،— دەپ پۈكۈلدى سوپى نەزەر يەنە .

سەردار ئەكرەم ئاتقا منىپ يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان كىتابلارنى قولىغا ئېلىپ يەنە ئوڭ - تەتۈر قاراپ بېقىپ ، بىر - بىرىگە كۆرسىتىپ بېقىپ ئوتقا تاشلاشقا باشلىدى .

كىتابلار توپى ئىچىدە يۈمشاق تاشلىق كىتابلاردىن باشقا ئۈستىگە ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن ھەل بېرىلگەن زەر گۈللۈك كون تاشلىق كىتابلارمۇ بار ئىدى . يۈمشاق تاشلىق كىتابلار تىز كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان بولسىمۇ ، لېكىن زەر تاشلىق كىتابلارنىڭ بىر بۆلىكى چالا كۆيۈپ ئىس چىقىپ تۇراتتى . شۇ ئەسنادا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر نەچچە ئادەم بىلەن ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى - دە ، كۆيدۈرۈلگەن كىتابلارنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ چالا كۆيگەن كىتابلاردىن بىر - ئىككىنى ياغاچ كۆسەي بىلەن تارتىپ ئېلىپ ئۈستىگە سۇ چېچىپ ئوتنى ئۆچۈردى . سوپى نەزەر سەر-

دار ئەكرەمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن قىلىۋاتقان بۇ ئىشلىرىنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا ماختىنىپ سۆزلەپ بەردى:

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلانغان ھالدا سوپى نەزەرگە مەنىلىك رەۋىشتە قاراپ جىم تۇرۇپ قېلىپ «سەردار ئەكرەمنىڭ بەزى ئىشلىرى مېنى گۇمانغا سېلىۋاتىدۇ، سىلەر ئۇنىڭغا دىققەت قىلدىڭلارمۇ؟» دەپ سورىدى.

— مېنىڭ ئويلىشىمچە چاتاق يوق، ھازىر پەخىردىن غوجام سەردار ئەكرەمنىڭ بوينىنى مىڭ سەر تىللا بىلەن بوغۇۋېلىپ قىمىرلاشقىمۇ ئىمكان بەرمەيۋاتىدۇ،— دېدى سوپى نەزەر.

كىتابلار كۆيۈپ بولۇپ ئوتلارمۇ ئاستا - ئاستا ئۆچتى.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنى ئەگەشتۈرۈپ، بىر نەزىر سورۇنغا يېتىپ كەلدى. نەزىر سورۇنغا جامائەت لىق تولغان بولۇپ، خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمدىن باشقا خوجا پەخىردىننىڭ سوپى— ئىشانلىرىدىن تەركىب تاپقان نۇرغۇن ئەمەلدارلىرىمۇ داخىل بولغانىدى. بەزىلەر ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەيخوجا پەخىردىننى ماختىسا، بەزىلىرى بېشىنى ئېچىگە تىقىپ جىم ئولتۇرۇشاتتى. سوپى نەزەر پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي پەخىردىننى كۆككە كۆتۈرىدىغان مەدھىيە سۆزلەرنى ياغدۇرۇشقا باشلىدى.

— ھۈرمەتلىك شاھى ئەزەم، ئۆزلىرى تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى يېرىم ئاي ئىچىدە سان - ساناقسىز ئۇلۇغ ئىشلار بولدى. جانابلىرىنىڭ ئاسمان ۋە يۇلتۇزلارنىڭ سىرىنى ئاچقىدىغان ئىلمىي زاھىر كىتابلار قويماي كۆيدۇرۇلسۇن دېگەن پەرمانلىرىغا بىنائەن نۇرغۇن كىتابلار كۆيدۇرۇلدى. بۇنداق ئۇلۇغ ئىش ئەزەلدىن بولغان ئەمەس.

— جانابلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن،— دېدى دۇمچەك ئىشانمۇ بىر كاپام پولۇنى يالماپ يۇتۇۋېتىپ،— ئىلىم تەھسىل قىلمەن دەپ مەستانە بولۇپ يۈرگەن نۇرغۇن دىسرلار زىندانغا تاشلاندى. تەركىدۇنياچىلار

بارغانسېرى كۆپەيدى.

— پەرمانلىرىغا بىنائەن ئەمرلەر ئەمرى ئەكرەمجان مەلىكە ئامانىنسا يېزىپ قالدۇرغان نۇرغۇن كىتابلار بىلەن مۇقام نەزمىلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى، بۇمۇ ئۇلۇغۋار ئىشتۇر...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاشقا تاقەت قىلالماي تۇرغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر كاپام ئاشنى چالا چاينىاپ نېرى - بېرى يۇتۇپلا گەپكە ئارىلاشتى:

— سەردار ئەكرەم ھازىر قانداق ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، بىلەمسىلەر؟

— ئەلۋەتتە بىلمىز، ئۇ كېچىلىرى خانىقالاردا تەقۋادارلىق قىلسا، كۈندۈزلىرى لەشكەرلىرى بىلەن ئوۋ مەشغۇلاتىغا بەنتتۇر.

— قارىغاندا سەردار ئەكرەم ھەمىشلارنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇپ قويۇپتۇ، ئۇنىڭ مايمۇن ئويۇنىنى تېخىچە بىلمەيۋاتامسىلەر؟

خوجا پەخىردىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ، يۈزى قىزىل مۇچىتەك قىزىرىپ كەتتى. چېكە تومۇرلىرىمۇ كۆپۈپ چىقتى:

— نېمە؟ مايمۇن ئويۇنى؟

پېشايۋانلىق چوڭ ھويلىدىكى نەزىر — چىراغ سورۇنىدا پولۇ يەۋاتقان يۇز - ئابرويلۇق خەلىپە — سوپىلار بۇ گەپتىن ھاڭ - تاڭ قېلىپ، كانىيغا سۆڭەك تۇرۇپ قالغان ئادەمدەك ئاغزىنى يوغان ئېچىپ قېلىشتى. چۈنكى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئەھلى جامائەت ئالدىدا خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىن كۆرەلەيدىغان كارامەت ئىگىسى ئىكەنلىكىگە تۇنجى قېتىم شەك كەلتۈرۈۋاتقانىدى. خوجا پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا غەزەپ كۆزى بىلەن قاراپ بىر نېمە دېمەكچى بولدىيۇ، لېكىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ تاقابىل تۇرۇشقا ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغىنىنى سېزىپ يەنە جىم بولۇپ قالدى. بەزى خەلىپىلەر بىردەم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا، بىردەم پەخىردىنگە قاراپ لېۋىنى چىشلەپ جىم تۇرۇپ قالدى. خوجا پەخىردىنىڭ بەزى ئىخلاسمەنلىرى گويا ئوغا يۇتۇۋالغاندەك تولغىنىپ يەر

تېگىدىن ئۇنىڭغا قاراپ مەدەت تىلەشتى. ئەگەر خوجا پەخىرىدىنىڭ ئاغزىدىن بىر ئېغىز قاغايدىغان گەپ چىقسىلا، ھەممەيلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا ھۇجۇم باشلاشقا تەييار ئىدى. سوپى نەزەر ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ئاغزىدىن چىققان گەپنىڭ بىر تەرىپى ئۆزىگە قارىتىلغانلىقىنى سېزىپ، دۇمچەك ئىشانغا قاراپ چېقىر كۆزىنى ئاستا قىسىپ قويدى. دۇمچەك ئىشانمۇ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا يەر تېگىدىن كۆز يۇگۈرتۈۋالدى - دە، گەپ قىلىشقا ئوڭايسىزلىنىپ، قېلىن كالپۇكىنى پۇرۇشتۇرۇپ كىرپىدەك تۇگۈلۈپ جىم ئولتۇرۇۋالدى.

خوجا پەخىرىدىنىڭ كۆزى تېخىچە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭدىن قورقايدىغان ئادەم يوق ئىدى. خوجا پەخىرىدىن دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ كۆچلۈك بىر نەپەس ئالدى - دە، ئالدىدىكى ئاشنى يېمەستىنلا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. سوپى - ساقۇلاردىن بىر نەچچىسى ئۇنى ئىككى يېنىدىن يۆلەپ ئېلىپ ماڭدى. ئەھلى جامائەت ئوپۇل - توپۇل كېپىشلىرىنى پۇتىغا سېپىپ، خوجا پەخىرىدىنىڭ كەينىدىن چېقىپ كېتىشتى.

خوجا پەخىرىدىن نەزىر سورۇنىدىن چېقىپ سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشاننىڭ ھەمراھلىقىدا ياسداق مەپىگە ئولتۇرۇپ ئوردىغا يېتىپ كەلدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۆزىنىڭ ساپ نىيەتلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ، نەزىر - چىراغ سورۇنىدا ئېيتقان سۆزلىرىنى يەنە قايتىدىن ئىزاھلاشقا باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك شاھ ئاتا، — دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى سەردار ئەكرەم سىزنىمۇ ئايلاندۇرۇۋاتقان بولسا كېرەك، قارىغاندا ئۇنىڭ بىز تەرەپكە ئۆتكىنى يالغان. جانابىڭىزغا مۇرىت بولغىنىمۇ يالغان، سىز تەختكە ئولتۇرغان ھامان ئۇنى ئەمرلەر ئەمرى قىلىپ كۆتۈرۈپ ئۆزىمىزنىڭ غەلىيانچى لەشكەرلىرىمىزنىمۇ ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بەردىڭىز، ئۇنى پۈتۈن لەشكەرلەرنىڭ باش سەركەردىسى قىلدىڭىز!

— هاي ، مېنىڭ ئالدىمدا ئەدەب ـ هايا بىلەن سۆزلىشىڭىز شەرتتۇر. ئەگەرچەندە سىزنىڭ تەكلىپىڭىزنى ئاڭلىغان بولسام سىزنى ئەمرلەر ئەمرى قىلىشىم كېرەك ئىدى ، شۇنداقمۇ؟ لېكىن سىز جەڭ كۆرگەنمۇ؟ ئوقيا ئاتقانمۇ؟

— شاھ ئاتا ، ئاگاھ بولۇڭكى سىز قاپقانغا چۈشتىڭىز ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئۆزبىنى تۇتالمغان ھالدا تىترەپ تۇرۇپ.

— بەس ،— دەپ ۋارقىرىدى خوجا پەخىردىن ،— سىز بۇنداق دەللىل ـ ئىسپاتى يوق سۆزنى قىلماڭ ، پېقىر ئەزەلدىن بەندىگە ئالدانغان ئەمەس. مەن ئەكرەمنى مەڭ سەر تىللاغا سېتىۋالدىم ، ئۇ مېنىڭ ئادىمىم.

سوپى نەزەر دەرھال ئالدىغا ئۆتۈپ گەپكە ئارىلاشتى :

— بەرھەق ، شاھ غوجام ئەزەلدىن بەندىگە ئالدانغان ئەمەس.

دۇمچەك ئىشانمۇ سوپى نەزەرنىڭ سۆزىگە ئۇلاپلا مەدھىيە ئوقۇدى :

— شاھ غوجامدەك ئەۋلىيا كىشى بەندىگە ئالدىنارمۇ ، ياق ، ياق ، ھەزىرىتىم ھەممە ئىشنى ئالدىن بىلىدىغان كارامەت ئىگىسى ، ئالدامچىنى ئالدىن بىلمەمدۇ؟ ياق ، بىز پەخىردىن غوجامغا شەك كەلتۈرمەيمىز ، غوجام ، سەردار ئەكرەم ئۆزى قاپقانغا چۈشتى.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوغا يۈتۈۋالغاندەك تولغىنىپ داپقا چۈشكەن مايداقتەك سەكرەپ ، ئاچچىقلاپ كەتتى.

— بىلىپ قويۇڭلاركى ، سەردار ئەكرەم بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىزنى چاڭگىلىغا ئالغاندىن كېيىن ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ كونا ئەسكەرلىرىگە قوشۇۋېتىپ بىزگە ئىتائەت قىلمايدىغان قىلىپ قويىدى. لەشكەرلەر ئىچىدە ئونبەشى ، ئەللىكبېشى ، يۈزبېشىلارغىچە ئەكرەمنىڭ ئادەملىرى تۇرغۇزۇلدى ، بىز ھازىر لەشكەرلەر ئىچىدە قىل تەۋرىتەلمەيمىز ، بىز قورالسىز قالدۇق...

— ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم ،— دېدى سوپى نەزەر ،— لەشكەرلەر ئەكرەمگە ئىتائەت قىلسا ، ئەكرەم غوجامغا ئىتائەت قىلسا بۇنىڭ نېمە يامنى؟

— ئەكرەمدە يامان نىيەت بولسا شاھ غوجامنىڭ بېشى ھازىرغىچە

ئامان قالارمىدى؟ ـ دەپ قوشۇپ قويدى دۇمچەك ئىشان.

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئويلىنىپ، يېلى چىققان تۆلۈمدەك بوشاپلا كەتتى. دۇمچەك ئىشان ئۇنىڭ بىلەپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنىنى سېزىپ، گەدىنىنى يېيىۋالغان سۈپۈرگىدەك ئۇزۇن چاچلىرىنى سىلاپ قويۇپ، گەپكە ئارىلاشتى:

— ئەكرەم ئالدامچى بولسا مەلىكە ئامانىنسا، قېدىرخان ۋە مەھمۇد مۇدەررىسلەر نېمىشقا زىندانغا تاشلىنىدۇ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تىپىرلاپ قالدى. خوجا پەخىردىن «قېنى بۇنىڭغا جاۋاب بېرىڭ» دېگەندەك قىلىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا قارىدى، ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم يەنە جاۋاب تېپىپ بېرەلمەي بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— مېنىڭچە، ئەكرەم پەقەت ئۇلارنىڭ ئامانلىقىنى ساقلىماق ئۈچۈنلا ئۇلارنى زىندانغا تاشلىدى. ئۇلارنى ئۆز جېسەكچىلىرىگە باققۇزۇۋاتىدۇ، مۇھاپىزەت قىلىۋاتىدۇ، ھازىر زىندانغا مەنمۇ كىرەلمەيۋاتىمەن.

— ئۇنداقتا، نېمىشقا ئەكرەم شاھ غوجامنىڭ پەرمانىنى شەرتسىز بەجا كەلتۈرۈپ كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ؟ ـ دېدى دۇمچەك ئىشان.

— شۇنداق، ئامانىنسا يازغان مۇقام كۈي يازمىلىرىنى نېمىشقا كۆيدۈرىدۇ؟ ـ دەپ يەنە ئالدىنقا ئۆتۈۋالدى سوپى نەزەر.

— كىتابلارنى كۆيدۈرگىنىمۇ يالغان،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم،— مۇقام نەزمىلىرىنى كۆيدۈرگىنىمۇ يالغان، مېنىڭ گۇمانىم ئاساسسىز ئەمەس.

— گۇمان ئىمانىنى قاچۇرىدۇ،— دېدى سوپى نەزەر،— كۆيدۈرگەنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنمەن، ھەممىنى بىز ئۆزىمىز كۆيدۈرۈشۈپ بەرگەنمىز.

— مەنمۇ كۆرگەن،— دەپ ئالدىنقا ئۆتتى دۇمچەك ئىشان، ـ مەنمۇ بىللە كۆيدۈرۈشۈپ بەرگەن ...

— ياق ، گۇمانىمدا شەك يوق ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،
— ھەممىلار قارىغۇ بولۇپسىلەر . يۇرۇڭلار ، بۇ ئىشنىڭ راست - يالغانـ لىقىنى سىلەرگە كۆرسىتىمەن . شاھ ئاتا ئەگەر خالىسلا مەن ئۆزلىرىنى كـ تاب كۆيدۈرگەن جايغا باشلاپ بارايى...

دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەر گەپ قىلالمايى كىرپىدەك تۇگۈلۈپ تۇرۇپ قالدى . خوجا پەخىردىن بىر پەس خىيال سۈرۈپ ، كىتاب كۆيدۈـ رۈلگەن جايغا بېرىشقا ماقۇل بولدى . پەخىردىن مەپىگە چۈشۈپ ، باشـ قىلار ئاتلارغا منىشىپ شەھەر تېشىغا چىقىشتى . كىتابلارنىڭ كۆپلىرى كۆـ يۈپ بولغان بولۇپ ، تېگىدە قالغانلىرىنىڭ بەزىلىرى چالا كۆيۈپ ، كۈل ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغانىدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر دۆڭە قەغەز كۈللىرىنى ماتىلاتقۇزۇپ ، ئارىسىدىن بىر نەچچە چالا كۆيگەن كىتابلارنى ئالدى .

— مانا قاراڭلار ،— دېدى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ،— كۆيدۈرۈلـ گىنى مۇقام كۈي يازمىلىرى ئەمەس . مانا قاراڭلار ، بۇ بىزنىڭ كىتابىمىز ، بىزنىڭ ئەشىياقى كىتابلىرىمىز...

خوجا پەخىردىن كىتابلارنى قولىغا ئېلىپ « بۇ نېمە گەپ ؟ » دەپ سوـ پى نەزەرگە بۇرۇلدى .

— ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم ،— دەپ يېلىندى سوپى نەزەر ،— كۆيگەن كىتابلارنىڭ ئارىسىغا بىزنىڭ ئۇلۇغ كىتابلىرىمىزمۇ كىرىپ قالغان بولسا كېرەك .

— ھۇرمەتلىك شاھ ئاتا ، ئەكرەمنىڭ شۇملۇقلىرى ئاز ئەمەس . ئەـ گەر دەرھال چارە ئىزدىمىسەك ئىشىمىز تەس ،— دېدى ئىشان خوجا ئاب ـ دۇرېھىم خوجا پەخىردىنگە ئېگىلىپ تۇرۇپ ،— ئەسلى پىلانغا بىنائەن ئا ـ مانسا ئاللىبۇرۇن قەتل قىلىنىشى لازىم ئىدى ، لېكىن بۇ ئىشتىمۇ ئەكرەم ئۆزلىرىنى ئالداپ ئامانسانى قوغداپ قالدى...

خوجا پەخىردىن بىر پارچە چالا كۆيگەن كىتاب ۋارىقىنى تۇتۇپ

ئويلانغان هالدا جىم بولۇپ قالدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم دەرھال ئۇ-
نى يۆلەپ مەپىگە چۈشۈرۈپ مېڭىپ رەسەتخانا ئالدىغا كەلگەندە يەنە
توختىدى.

— بۇ رەسەتخانىلارنى ئەكرەمجان تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ ئارامگاھى قـ
ىلمىز دېگەنىدى، شۇڭا كۆيدۇرمەي تۇرۇۋۇددۇق، — دېدى قورقۇنچلۇقتا
كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولغان سوپى نەزەر تىترەپ تۇرۇپ. خوجا پەخىر-
دىن سوپى نەزەرنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ غەزەپ بىلەن «ئەكرەمنى ھۆزۈرۇمغا
ئېلىپ بېرىڭلار» دېدى-دە، مەپىگە چۈشۈپ ئوردا تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ
كەتتى.

سەردار ئەكرەم قەلئە سېپىلى ئۈستىدە قورغان بېگى بىلەن شەھەر ئا-
مانلىقى توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقاندا، بىرنەچچە چاپارمەنلەر قورغان
ئۈستىگە چىقىپ، خوجا پەخىردىننىڭ چاقىرغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. سەردار
ئەكرەم ھېچقانداق ئىككىلەنمەستىن ماقۇل بولغان بولسىمۇ، چاپارمەنلەر-
نىڭ ئادەتتىكىدىن تاشقىرى جىددىي ھالتىنى كۆرۈپ كۆڭلى نېمىندۇر
تۇيغاندەك بولدى. چاپارمەنلەرگە قاراپ «مەن بۇ يەردە پەخىردىن شاھ
غوجامنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىمەن، كەيـ
ىنىڭلاردىن يېتىپ بارىمەن» دەپ ئۆلارنى ماڭغۇزۇۋېتىپ قورغان بېگى بىلەن
يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان يېڭى ئەھۋاللار ئۈستىدە پىكىرلىشىپ، يارام-
لىق چەۋەندازلىرىنى پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى يالغۇز خوجا
پەخىردىننىڭ قېشىغا كىردى. سەردار ئەكرەم ئوردىغا كىرىشى بىلەن خوجا
پەخىردىننىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ ئالدىغا چالا كۆيدۇرۈلگەن بىر بۆلۈك كـ
تابلارنى تاشلاپ قويۇپ، ئەكرەمگە سۇرلۇك نەزەرى بىلەن قاراپ تۇرۇشـ
تى. خوجا پەخىردىنمۇ سەردار ئەكرەمگە گۇمان نەزەرى بىلەن «بۇ نېمە
ئىش؟» دېگەن مەنىدە تىكىلىپ قارىدى. ئەكرەم ئىشنىڭ تېگى-تەكتىنى
چۈشىنىپ يەتتى-دە، چالا كۆيگەن كىتابلارغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. خو-
جا پەخىردىننىڭ ئىككى تەرىپىدە قىلىچى قانسىرىغان ئىككى قىزىلكۆز

جاللات قېتىم تۇراتتى. ئەگەر خوجا پەخىردىنىڭ ئاغزىدىن «چاپ» دېگەن بىر ئېغىز گەپ چىقسىلا، ئۇلار سەردار ئەكرەمنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا تەييار ئىدى. ھەممەيلەننىڭ غەزەپ كۆزلىرى سەردار ئەكرەمگە تىكىلىپ ئوردا ئىچى سۈرلۈك ۋە قورقۇنچلۇق تۈسكە كىرگەنىدى. شۇ ئەسنادا سەردار ئەكرەم چالا كۆيگەن كىتابلارنىڭ يەرگە چېچىلىپ كەتكەن ۋاراقلىرىنى دەرھال يىغىپ قولىغا ئېلىپ ھەر بىر ۋارىقىغا بىردىن تاۋاپ قىلىپ يۈزىگە سۈرتۈپ چىقىپ خوجا پەخىردىنگە ئەپسۇسلانغان ھالدا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ كۆزىگە ياش ئالدى.

— ھۈرمەتلىك شاھ غوجام،— دېدى سەردار ئەكرەم،— بۇ ئۇلۇغ كىتابلارنىڭ كۆيۈپ كېتىشى ھەقىقەتەنمۇ ئىككى دۇنيالىق كەچۈرگۈسىز گۇناھتۇر.

سەردار ئەكرەم سۆزلەۋېتىپ ئۇشتۇمتۇتلا يان تەرەپتە قول باغلاپ تۇرغان سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانغا بۇرۇلدى - دە، «مەن سەنىڭ ھەرگە نېمىدەپ جېكىلىگەن؟ راستىڭنى ئېيتىش، بولمىسا ھازىرلا كاللاڭدىن جۇدا بولۇشىسەن» دەپ قىلىچىنى سۇغۇرۇشقا تەمشىلىپ دېۋىلەپ كەلدى. قورقۇپ كەتكەن سوپى نەزەر تىترەك ئاۋازدا يېلىندى:

— ھۈرمەتلىك ئەمىر جانابلىرى، بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە، گۇناھ راستلا بىزدىن ئۆتتى.

— جاۋاب بېرىش، مەن زادى سەنلەرگە نېمىدەپ تاپىلىغان؟ دۇمچەك ئىشان تىلى كالۋالشىپ ئاران سۆزلىدى:

— غوجامنىڭ يولىنى مەدھىيىلەيدىغان ئەششاقى كىتابلىرىمىزدىن بىرەرى كۆيۈپ كەتسە مەندىن ياخشىلىق كۆرۈشمەيسەن، دېگەنىدىلە.

ئەكرەم غەزەپلىك كۆزلىرىنى سوپى نەزەرگە تىكىپ يەنە دېۋىلەپ كەلدى.

سوپى نەزەر ھودۇقۇپ كېتىپ «ھە راست، ھە راست، شۇنداق دېگەنىدىلە» دەپ پۈكۈلدى. سەردار ئەكرەم پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي

« ئەمسە بۇ كىتابلارنى قەستەن كۆيدۈرۈپسەن — دە ؟ جاۋاب بەل ! » دەپ قىلىچنى سۇغۇرۇپ سوپى نەزەرگە قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپ كەلدى . قورقۇپ كەتكەن سوپى نەزەر باش ئۇرۇپ يالۋۇردى :

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، قەستەن ئەمەس ، ھۇرمەتلىكم ، بۇ... بۇ بىزنىڭ چالا ساۋاتلىقىمىزدىن بولدى .

— سەنلەر ماڭا خەت تونۇيمەن دېگەنمۇ ، يوق ؟

— دېگەن ، دېگەن ، بىزنى كەچۈرسىلە جانابىم .

— ياق ، مەن سىلەرنى كەچۈرسەم ئۇلۇغ غوجامغا يۈز كېلەلمەيمەن . ئۇ سۆزلەۋېتىپ قىلىچنى سوپى نەزەرنىڭ كېكىردىكىگە قاداپ تۇرۇپ دېدى :

— پەخىردىن غوجامدىن بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەيمەن ، بولمىسا ھەر ئىككىڭنىڭ كاللىسىنى ئالىمەن .

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان خوجا پەخىردىنىڭ ئالدىغا ئۆمىلەپ بېرىپ ئۆزىنى كاچاتلاپ ، بەلبېغىنى بوينىغا سېلىپ داد - پەريات قىلىپ يىغلاپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىدى . ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپلا قالدى . خوجا پەخىردىن بىردەم سوپى نەزەرگە ، بىردەم دۇمچەك ئىشانغا ، بىردەم ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا قاراپ تۇرۇپ قالدى . ئوردا ئىچى بىردىنلا جىمجىتلىققا چۆمدى . سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنىڭ ئاغزىدىن بۇيرۇق كۈتۈپ ، قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا قىمىر قىلماستىن تۇراتتى . خوجا پەخىردىن بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن ئالدىدا يەرگە چاپلىشىپ بېشىنى سېلىپ تۇرغان سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانغا يەنە بىر قاراپ قويدى - دە ، ئۇلارنىڭ كۆزىدىن توختىماي ئېقىۋاتقان ياش تامچىلىرىنى كۆرۈپ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پەس ئاۋازدا « بولدى بەس » دېدى - دە ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنىڭ ھالىتىنى كۆرۈپ ، قىلىچنى قىنىغا سېلىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا سوغۇق نەزەر بىلەن قاراپ قويۇپ قول باغلاپ تۇر-

دي ، ئابدۇرېھىم ئەكرەمگە يەنىلا گۇمانلىق كۆز بىلەن قارىاپ بىر نېمە دېـ
مەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللىگەن بولسىمۇ ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالماي بې
شىنى سېلىپ جىم تۇرۇپ قالدى. ئوردا ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى. خوجا
پەخىردىن تەختىگە يۆلەنچۈكىگە يۆلىنىپ كۆزىنى يۇمۇپ ، بىر ھازا جىم
تۇرغاندىن كېيىن يەنە پەس ئاۋازدا « يۇرىكىم سېلىپ كېتىۋاتىدۇ ، مېنى
ئارام ئالغىلى قويۇڭلار » دەپ شۇڭىرلىدى.

ئىككى مۇلازىم ئۇنى يۆلەپ ھۇجرىسىغا ئاپىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى.
ئەكرەم توغرىسىدىكى گۇمانلار گەرچە خوجا پەخىردىنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈـ
رۈلگەن بولسىمۇ ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر چۈشەنگۈسىز بىر ۋەھىمە ئىچىدە
كېچىلىرى قارا بېسىپ ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى كېچىسى
سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخان ئۇنىڭ چۈشىدە ئا
يان بولغانمىش ، سۇلتان سەئىدخان ئۆزىنىڭ ئالتۇن ساپلىق خەنجىرىنى
خوجا پەخىردىنىڭ يۇرىكىگە قاداپ تۇرۇپ : « سەنلەر سەئىدىيە ئوردىسـ
نىڭ تۈزىنى يەپ يۈز - ئابروي تېپىپ ئاخىردا سەئىدىيە خاندانلىقىنى
ۋەيران قىلماقچىمۇ ؟ » دەپ شەمشەر ئۇرماقچى بولغانمىش. شۇ ئەسنادا
سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بوۋىسى سۇلتان
يۇنۇسخان پەيدا بولۇپ : « بۇلارنىڭ جېنىنى شەمشەر بىلەن ئالمايلى ،
يىرتقۇچلار جاڭگىلغا ئاپىرىپ بۆرە بىلەن يولۋاسلارغا يەم قىلىۋېتىش كې
رەك » دېگەنمىش. شۇئان ئۇنىڭ پۇت - قوللىرى باغلىنىپ بىر پايانسىز
جاڭگالغا تاشلانغانمىش. تەرەپ - تەرەپتىن ئاغزىدىن قان تېمىپ تۇرغان
چىلبۆرىلەر ، شىر ۋە يولۋاسلار پەيدا بولۇپ خىرىس قىلىپ ، ئاغزىنى ئې
چىپ كەلگەنمىش. يىرتقۇچلار ئۇنى يېمەكچى بولۇپ ، پۇت - قوللىرىنى
تارتىۋاتقاندا ، ئۇ « ۋايجان » دەپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كەتتى - دە ، مۇلا -
زىملىرى ئۇنىڭ ئايىغىدا پايپېتەك بولۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. ئۇ

بىردەم ئۆزىنى بېسۇبلىپ بېشىنى تەكىيگە قويغان بولسىمۇ يەنە شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر قاباھەتلىك چۈش كۆرۈپ يېرىم كېچە بولغاندا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى - دە ، بىرنەچچە ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ سېپىل قورغانلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن مەيگە ئولتۇرۇپ يولغا چىقتى. ئەڭ ئاۋۋال ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ قورقۇنچلۇق بولغان قەشقەر دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىپ سېپىل ئۈستىگە چىقتى. سېپىل ئۈستىدە جېسەكچىلەر مەشئەل يېقىپ جېسەكچىلىك قىلىۋاتاتتى. خوجا پەخىردىن ئۇلارنى كۆرۈپ كۆڭلى بىر ئاز خاتىرجەم بولغان بولسىمۇ ، ئۈشتۈمتۈتلا قورغان بېگى بىر نەچچە چەۋەندازلار بىلەن يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۈزۈپ ، يەنە دەككە - دۈككىگە سېلىپ قويدى.

— دات پادىشاھى ئالەم ،— دېدى قورغان بېگى.

— سۆزلەڭ ،— دېدى خوجا پەخىردىن.

— ئىشەنچلىك خەۋەرگە قارىغاندا ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئۈچ ۋە ئاقسۇدىكى جەڭنى غەلىبىلىك تۈگىتىپ نەۋرۇز ئەخمەدخانىنىڭ تۇمەنلىگەن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ بىز تەرەپكە يولغا چىقىپتۇ.

خوجا پەخىردىننىڭ كۆز ئالدىدا پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ۋەھىمگە سېلىۋاتقان ھېلىقى قاباھەتلىك چۈشلىرى بىر - بىرلەپ قايتا نامايان بولدى - دە ، پۈت - قوللىرى ئەلەڭ - سەلەڭ بولۇپ يىقىلىپ چۈشۈشكە تاسلا قالدى. لېكىن ئۇ يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، بوغۇق ئاۋازدا پەرمان قىلدى:

— سېپىل دەرۋازىلىرىنى چىڭ تاقاڭلار ، خەندەكلەرگە سۇنى ئۇلغايتىڭلار ، قورغاننى مۇستەھكەملەڭلار.

— ھازىرقى كۈچىمىز بىلەن قورغاننى ساقلاش مۇمكىن ئەمەس ،— دېدى قورغان بېگى.

— نەچچە ئۈن مىڭلىغان مۇرىت - مۇخلىسلىرىم ئەكرەمگە ئەسكەر بولمىدىغۇ؟

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقيا ئېتىشنى بىلمەيدۇ...

خوجا پەخىردىن تېخمۇ ۋەھىمگە چۈكۈپ تىپرلاشقا باشلىدى:

— سەردار ئەكرەمنى ھۇزۇرۇمغا كەلتۈرۈڭلار، ئۇنىڭ ئامالى بار.

خوجا پەخىردىن تاڭ ئاتقان ھامان ئوردىغا كېلىپ مەجلىس قىلىپ، سەردار ئەكرەمنىڭ ئالاھىدە ئىززەت - ھۇرمىتىنى قىلىپ، قەلئە ئامانلىقىنى ساقلاش توغرىسىدا پەرمان قىلدى. سەردار ئەكرەم ئىشان خوجا ئابدۇ-رېھىمغا سوغۇق نەزەرى بىلەن قاراپ قويۇپ، خوجا پەخىردىننىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ تۇرۇۋالدى:

— ھۇرمەتلىك شاھ غوجام، نەچچە كۈندىن بېرى بەزىلەرنىڭ ئۇسـ تۈمدىن تاپقان پىتنە - پاساتلىرىنى ئاڭلاپ تۇردۇم. ئەگەر پېقىر ھەزرەتلـ رىگە تۈزكورلۈق قىلغان بولسام، قانداق چارە كۆرسىلە مەن رازى. لېكىن بەزىلەر مەندىن مەنسەپ تارتىۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ. شاھ غوجام، ئەگەر ماقۇل كۆرسىلە، ئەمرلىكنى ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم مۆھۈردارغا ئۆتكۈ-زۈپ بېرىپ ئوردىدىن چىقىپ كېتەي.

خوجا پەخىردىننىڭ كۆز ئالدىدىن قورغان بېگىنىڭ قىلغان سۆزلىرى چاقماق تېزلىكىدە ئۆتتى - دە، بارغانسېرى ۋەھىمگە چۆمۈپ، ئەجەل خەنجىرى گېلىغا قادالغاندەك بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن دۇمچەك ئىشان سەردارئەكرەمگە يېلىنىشقا باشلىدى:

— ھۇرمەتلىك جانابىم، ھەرگىز كېتىمەن دېمىسلە. لەشكەر ئۆزلىرى-دىن باشقا ئادەمگە ئىتائەت قىلمايدۇ. غوجام ھازىر ئۆزلىرىدىن ئايرىلالـ مايدۇ، غوجامنىڭ لەۋزىنى يەردە قويمىسلا.

خوجا پەخىردىن ئۆزىنىڭ ۋەھىمە ئىچىدە قالغىنىنى يوشۇرۇپ گەپنى بۆلدى:

— ھۇرمەتلىك ئەمىر جانابلىرى، ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇن، مەن ئۆز-لىرىنى ئەڭ سادىق ئادىمىم دەپ ھېسابلايمەن.

سەردار ئەكرەم جىددىي ئويلىنىپ قالدى ۋە بىردەمدىن كېيىن:

— جانابلارنىڭ نەچچە كۈندىن بېرىقى سۆزلىرى پېقىرغا ئايانداۋر،

— دېدى يەر تېگىدىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا كۆز يۈگۈرتۈپ قويۇپ.
خوجا پەخىردىن سەردار ئەكرەمنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن، مەقسىتى ئوچۇق دەۋېتىشكە مەجبۇر بولدى:
— خەۋەردىن قارىغاندا ئابدۇرېشىتخان جەڭنى غەلىبىلىك تۈگىتىپ نۇرۇز ئەھمەدخان بىلەن يولغا چىقىپتۇدەك، شۇڭا...
خوجا پەخىردىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان خەلىپىلەرمۇ ئالاقزادە بولىغان ھالدا سەردار ئەكرەمگە يېلىنغان قىياپەتتە ئېگىلىپ تۇردى.
سەردار ئەكرەم تېخىمۇ مەغرۇر تۇسكە كىرىپ سۆزلىدى:
— ئەگەر ئۇلار لەشكەر تارتىپ ئوردىمىزغا كەلسە، — دېدى سەردار ئەكرەم، — پېقىر ئىككى تەرەپكە دۈشمەن بولۇپ يۈرەمدىم؟ ئۇنداقتا ئوردىغا ئاڭلاردىن جەزمەن چىقىپ كېتىشىم كېرەك...
خوجا پەخىردىن نېمە قىلارىنى بىلمەي بىردىنلا سەردار ئەكرەمگە يېلىنىشقا باشلىدى:
— ھۈرمەتلىك ئەكرەمجان، ھۈرمەتلىك ئەمىر جانابلىرى، ئۇلارغا تاقابىل تۇرماقتا ئۆزلىرى بولمىسلا بولمايدۇ.
خوجا پەخىردىن قايتا - قايتا ئىلتىجا قىلىپ تۇرۇۋالدى:
— ئەمىسە شەرتىم بار، — دېدى سەردار ئەكرەم، — ئورۇندىغا رازى بولسلا...
— شۈبھىسىز ئورۇندايمەن، — دېدى خوجا پەخىردىن دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ.
— شەرتىم شۇكى، ئۆز ۋاقتىدا خارجىي تالىپلارنى تۇتقۇن قىلغىنىمىز دۇرۇس بولغاندى. لېكىن ھازىر بىز ئېغىر تەھدىت ئاستىدا قالدۇق. ... ئەگەر ئەجنەبىي تالىپلار دەرھال قويۇپ بېرىلمىسە بىر نەچچە خاندانلىق بىزگە لەشكەر تارتىدۇ. ئۇ چاغدا پېقىرنىڭ ئەمرىلەر ئەمرى بولىمىمۇ تەس.
ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم كۆزىنى چەكچەيتىپ دەرھال خوجا پەخىردىن

گه قاردى :

— ئۇنداق قىلىشقا زادى بولمايدۇ ، شاھ ئاتا .

— ئۇنداق بولسا ئەمرلەر ئەمرى بولماق پېقىرغا نامۇناسىپتۇر ، ھەزرىتىم ، بۇ مەنسەپ جانابلىرىغا قالسۇن . لەشكەرلەر بىلەن قورال - ياراغنى تاشلاپ بېرەي . ...

ئوردا ئىچىدىكى خەلىپىلەرنىڭ ھەممىسى ئويۇل - توپۇل سەردار ئەكەرەمگە « ھاي ، ئەمر جانابلىرى ئۇنداق دېمىسلە » دەپ يېلىنىپ ئېگىلدى .

سەردار ئەكرەم يەنە بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى :

— ئۇلۇغ غوجام ، — دېدى سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىنگە قاراپ ، — پېقىر لەشكەر تۈتۈۋاتقان ئەرباب تۇرۇقلۇق ، دۇشمەننى كۆپەيتىپ ھالاك بولماقنى ئۆزۈم ئۈچۈن راۋا كۆرەمدىمەن ؟ لەشكەرلىرىمز ھالاك بولسا ئوردىمز نېمە بولىدۇ ؟ جانابلىرىنى قانداق قوغدايمەن ؟

خوجا پەخىردىن سەردار ئەكرەمنىڭ تەلىپىگە نېمىدەپ جاۋاب قايتۇرۇشنى بىلمەي گاڭگىراپلا قالدى . چۈنكى ئۇ ھازىر گويا تەرەپ - تەرەپتىن دېۋەيلەنگەن سانسىز شەمشەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغاندەك ھالەتكە چۈشۈپ قالغان ، ئۆزىنىڭ ھايات - ماماتلىق جەڭ ئىچىدە ھالاكەت گىردابىغا كېلىپ قالغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلغانىدى . ئەگەر ئۇ سەردار ئەكرەمنىڭ شەرتىگە ماقۇل بولۇپ مۇقام ۋە فەلەكيات ئىلمى قاتارلىق ئىلمي زاھىر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان خارجى تالىپلىرىنى بىراقلا قويۇپ بەرسە ، پۈتكۈل تەركىدۇنياچىلار ئىچىدە ئۇنىڭ ئابروي - ئىناۋىتى يەر بىلەن يەكسان بولۇپ ، ئۇنىڭ غەلبە قىلىپ تەختكە چىققىنىمۇ يالغان بولاتتى . ئەگەر تالىپلارنى قويۇپ بەرمسە ، تالىپلارنىڭ پادىشاھلىقى سۈلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەسكەرلىرىگە يارىدەم قىلىپ ، تەرەپ - تەرەپتىن لەشكەر تارتىپ كېلىش ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى . چۈنكى سۈلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئىسلام پادىشاھلىقلىرى ئىچىدىكى ئىناۋىتىنىڭ يۇقىرىلىقىنى خوجا پەخىردىن ئوبدان بىلەتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە سەئىدىيە خاندانلىقىغا

ئەك يېقىن تۇغقان بولغان بابىر خاندانلىقى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا ئارقا تىرەك بولۇپ لەشكەر تارتىشىمۇ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خوجا پەخىردىن مانا شۇلارنى ئويلاپ، يېلى چىققان تۇلۇمدەك بوشاپلا كەتتى - دە، سەردار ئەكرەم نېمە دېسە شۇنىڭغا ماقۇل بولۇش كېرەك، دېگەن يەرگە كەلدى - دە، ئەكرەمگە قاراپ ماقۇللۇق ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى ئېگىپ قويدى. بۇنى كۆرگەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تەلۈلەرچە ۋارقىراپ تاشلىدى:

— بىزنىڭ تەختكە چىققىنىمىز زادى يالغان! ئۇنىڭ مۇقام تالىپلىرىنى قويۇپ بېرىشىدە شۇملۇق بار. ئۇلۇغ شاھ ئاتا، بىز يەنە قىلتاققا چۈشەيلى!

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان سەردار ئەكرەم غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ «بولدى بەس! مەن ئوردانىلاردىن چىقىپ كەتتىم!» دېدى - دە، خوجا پەخىردىنگە قاراپمۇ قويماي، ئۇستىدىكى ئەمرلىك بەلگىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ ماڭدى. ئەتراپتا تۇرغان خەلىپىلەر يۈگۈرۈپ كېلىپ ئۇنى تۇتۇۋالدى. سەردارئەكرەمنىڭ مۇشۇنداق قىلىشىنى ئاللىبۇرۇن ئويلاپ تۇرغان خوجا پەخىردىن ئورنىدىن تۇرۇپ «ئەمر جانابلىرى توختىسىلا» دېدى ئىنتايىن مۇلايىملىق بىلەن. سەردار ئەكرەم ئامالسىز كەينىگە ياندى. خوجا پەخىردىن ئاستا تەخت ئۇستىدىن چۈشۈپ سەردار ئەكرەمنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— پېقىرنىڭ ئاغزىدىن گەپ چىقماي تۇرۇپ كېتىمەن دېسىلە بولارمۇ؟

— جانابلىرى ئۇچۇن شۇنچىلا جان كۆيدۈرسەممۇ يەنىلا گۇناھكار بولۇۋاتىمەنغۇ؟ ئوردا ئىچىدە سۆزۈم ئاقمىسا كەتمەي نېمە قىلىمەن؟

— جانابلىرىنى گۇناھكار دېيىشكە ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق،— دېدى خوجا پەخىردىن كەسكىن ھالدا. بۇنى ئاڭلىغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئالاقزادە بولۇپ، بېشىغا تاي تېپىۋەتكەندەك گاڭگىراپلا قالدى.

— خوجا ئاتا، بۇ مەلئۇن بىزنى قاپاقتا سېلىپ كولدۇرلىشۋاتىدۇ.

خوجا پەخىردىن «بەس» دەپ ۋارقىرىۋىدى ، ئىشان خوجا ئابدۇرە-
ھىم ئامالسىز جىم بولدى .

خوجا پەخىردىن بىر پەس ئويلىنىپ دەرھال پەرمان قىلدى :

— مەندىن پەرمان ! تۇتقۇن قىلىنغان خارجى تالىپلىرىنىڭ ھەممىسى دەرھال ئازاد قىلىنسۇن !

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ بېشى سىلىپ جىم تۇردى . سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىندىن ئىجازەت سو-راپ پەرماننى بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى . كەچقۇرۇنلۇقى خو-جا پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھمنى ئۆزىنىڭ ئارامگاھىغا چاقىرتىپ ئۇنىڭغا يېڭى ۋەزىپە تاپشۇرماقچى بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ھېچقانداق ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تەتۈر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى .

— ھۈرمەتلىك شاھ ئاتا ، ھازىر سەردار ئەكرەم سىزنىڭ ئەڭ ئى-شەنچلىك ئادىمىڭىز بولغاندىن كېيىن ، ۋەزىپىنى شۇنىڭغا تاپشۇرسىڭىزلا بولمامدۇ ؟ مەندەك ئىشەنچسىز ئەمەلدارنىڭىزنى نېمە قىلسىز ؟

— ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇنداق گەپ چىقسا بولمايدۇ ؟ ـ دېدى خوجا پەخىردىن ،— ئىككىمىزنى بىر ئادەم دېسەكمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ ؟ مەن ھازىر مۇھىم بىر ئىشنى سەردار ئەكرەمنىڭ داۋاملىق بېجىرىپ كېتىشىگە ئى-شەنچ قىلالمىغانلىقىم ئۈچۈن سىزنى چاقىرتىپ كېلىۋاتىمەن .

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خوجا پەخىردىننىڭ بۇ سۆزى بىلەن بىر ئاز ئېرىڭەندەك بولۇپ « نېمە ئىش » دەپ سوراپ قويدى ؟

— بۇ نۆۋەتتىكى كىتاب كۆيدۈرۈش ئىشلىرىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولمى-دى ، بۇنداق ئەھۋالدا بۇ ئىشنى يەنە سەردار ئەكرەمگە تاپشۇرۇشۇم كې-رەكمۇ ؟ مېنىڭ ئەكرەمگە نېمە ئۈچۈن ئېھتىياجلىق بولۇپ قالغىنىمنى سىز نې-مشقا چۈشەنمەيدىغانسىز ؟

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خوجا پەخىردىننىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ ئۇ-نىڭ كىتاب كۆيدۈرۈش ئىشلىرىنى قايتىدىن باشلاش توغرىسىدىكى پەرما-

نىنى جان - دىلى بىلەن بەجا كەلتۈرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم سوپى - سالۇكلار ئىچىدىكى خەت ساۋاتى بارلارنى يېڭىباشتىن يىغىپ، ئۇلارنى تەرەپ - تەرەپكە كىتاب تېپ كېلىشكە ئەۋەتتى. تەركىدۇنياچىلار بارغانلا يەردە ئىلىم - بىلىم بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم بولسلا ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ، كىتاب ساقلايدىغان ساندۇقلىرىنى چېقىپ ئاختۇرۇپ، قۇرئان بىلەن ھەپتە-يەكتىن باشقا ئىلىم - پەنگە ئائىت كىتابلارنى بىرنىمۇ قويماي ئېشەكلەرگە ئارتىپ كېلىشكە باشلىدى. سوپى نەزەر بىلەن دۆمچەك ئىشان بۇ نۆۋەت ئالاھىدە خىزمەت كۆرسىتىپ پەخىرىدىنىڭ شاھانە ئىلتىپاتىغا ئېرىشمەك ئۈچۈن ئۆزى باش بولۇپ، كىتاب ئاختۇرۇشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار بىر تالاي سوپى - سالۇكلارنى كەينىگە سېلىپ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، نۇرغۇن كىتابلارنى قولغا چۈشۈردى. نۇرغۇنلىغان موللا ئالىملار خوجا پەخىرىدىنىڭ ئالدىغا ئەرز - شىكايەت قىلىپ كەلسىمۇ ئاقمىدى. بەزى موللا ئالىملار قىممەتلىك كىتابلارنى خام كېسەكنى ئويۇپ، ئېچىگە كىتابنى سېلىپ ئۈستىنى يەنە بىر قات لاي بىلەن سۈۋاپ قويۇپ، كەپتەرخانىلارغا ئەكىرىپ يوشۇرۇپ قويدى. كەپتەرلەر خام كېسەكتە ياساپ بەرگەن ئۇۋۇنى ياخشى كۆرگەچكە ئۇستىگە چاڭگا تىزىپ تۇخۇملاپ بالا چىقىرىپ، خام كېسەكنىڭ گىرۋەكلىرىنى كەپتەر مايىقى بىلەن تولدۇرۇۋەتكەچكە ھېچكىمنىڭ كەپتەرنىڭ كۈۋۈكىدا كىتاب بار دەپ پەرەز قىلالمايىتتى. يەنە بەزى ئالىملار كىتابلارنى تامنىڭ كاۋاكلىرىغا تىقىپ ئۈستىنى لاي بىلەن سۈۋەتتى. لېكىن بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن ئازغىنا كىتابلارنى يوشۇرۇپ قويۇشقا بولاتتى. بەزى موللا ئالىملار كىتابلارنى يوشۇرۇپ قېلىشقا ئامال قىلالماي تەركىدۇنياچىلار بىلەن بىۋاستە قارشىلىشىپ ئېلىشىپ قالاتتى. بۇنداق موللا ئالىملار خوجا پەخىرىدىنىڭ «ھىجابۇل غەيىپ» دەپ ئاتالغان قاتتىللىرىنىڭ قولىدا ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن «غايىب جازا»غا ئۇچراپ جاندىن جۇدا بولۇشاتتى. ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، سەھەر-

دار ئەكرەم بىر نەچچە نۆكىرى بىلەن ئاتقا منىپ كېتىۋاتقاندا ، دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەر يان تەرەپتىكى يولدىن ئاتلىق چىقىپ ئۇچرىشىپ قالدى. سەردار ئەكرەم ئاتلارغا ئارتىلغان تاغارلارنى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ كىتاب يېغىپ كەلگەنلىكىنى پەرەز قىلدى.

— ئەمىر جانابلىرى ، ئۆتكەن قېتىم كىتاب كۆيدۈرگەن ۋاقتىتكى ئو-يۇنلىرىنى ئەمدى چۈشەندۇق ،— دېدى سوپى نەزەر ،— بىزنىڭ خەت تو-نۇمايدىغانلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ كېتىپلا... بۇ قېتىم ئەمدى ئۇنداق بول-مايدۇ... ئۇ سۆزلەۋېتىپ مەلىكە ئامانىسا بىلەن قېدىرخان يازغان بىر نەچچە قول يېزىلارنى ئېلىپ كۆرسەتتى. سەردار ئەكرەم ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ بىر پەس ئويلىنىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى:

— ھە... ئۇقۇشماسلىق بوپتۇ... مەن سىلەرگە چۈشەندۈرۈپ قويايى...

سوپى نەزەر كۆرىستۈاتقان كىتابلارنى دەرھال تاغارغا سېلىپ ئاغ-زىنى بوغدى - دە ، سەردار ئەكرەمنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ تاشلاپ دېدى:

— يوقسۇ ھەزرىتىم. بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق ئۇقۇشماسلىق يوق. بىز ھەممىنى ئېنىقلاپ بولدۇق. بىز ئەمدى سىزنى ئاچىمىز ، خەلقى ئالەمگە يايىمىز...

سەردار ئەكرەم يەنە بىر پەس ئويلىنىپ قېلىپ بىر ئاز تۇرغاندىن كې-يىن بىردىنلا ئۇلارغا ۋارقىراپ دېۋەيلەپ كەلدى:

— بوش گەپ قىلىش! سەن مېنى ئاچساڭ مەنمۇ سەنلەرنى ئاچى-مەن ، سەنلەر يۈز تىللانى بىكار ئالدىڭمۇ؟

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان قورقۇپ ئالاقزادە بولۇپ ، كۆزلە-رى چەكچىيىپ كەتتى. سەردار ئەكرەمنىڭ بىرنەچچە نۆكەرلىرىمۇ گەپكە ئا-رىلاشتى:

— ئىككىلار ئەللىكتىن جەمئىي يۈز تىللا ئېلىش بەدىلىگە ئەششاقى كىتابلارنى كۆيدۈرۈشكە ۋەدە قىلدىڭلار ئەمەسمۇ؟ بۇنى بىزمۇ كۆرگەن ئەمەسمۇ؟ سىلەر بۇنىڭدىن تانالامسىلەر؟

سەردار ئەكرەم نۆكەرلەرنى يىراق تۇرۇپ كۆزەت قىلىشقا كەتكۈزۈۋېتىپ ئۆزى سوپى نەزەرگە بۇرۇلدى:

— ئەگەر بۇ سىرنى ئاچىدىكەنسەن، ئاۋۋال سەنلەر تۇغىشسەن؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەر گەپ قىلالماي بىر - بىرىگە قاراشتى. سەردار ئەكرەم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەگەر مەن بىلەن سوداىلىشىشنى خالاشساڭ...

دۇمچەك ئىشان سوپى نەزەر بىلەن كۆز ئالماشتۇرۇۋالدى - دە، جىم بولۇپ قالدى.

— ياق، بىز سوداىلاشمايمىز، بىز پەخىرىدىن ئەۋلىيا غوجامغا سادىق بولىمىز،— دەپ ۋارقىرىدى دۇمچەك ئىشان.

— مەنمۇ ئەلۋەتتە پەخىرىدىن غوجامدىن يۈز ئۆرۈمەيمەن - دېدى سەردار ئەكرەم ئىككىسىگە كۆز قىرىدا مەنىلىك قاراپ.

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان بىر ئاز يۇمشاپ قالدى. سەردار ئەكرەم ئاتتىن چۈشۈپ ئۇلارنى بىر چەتكە چاقىرىۋىدى، ئۇلارمۇ ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. سەردار ئەكرەم ئۇلارنى سۆگەت سايىسىگە باشلاپ كېلىپ سۆزلەشتى.

— راستىنى ئېيتسام، — دېدى سەردار ئەكرەم، — كۆيدۈرمەي ساقلاپ قالغان بۇ كىتابلارنى باشقا خاندانلىقتىن كەلگەن سوداگەرلەر نەچچە مىڭ تىللاغا سېتىۋالماقچى بولغانىدى. كىتابلار بۇ زېمىندىن يوقالسلا پەخىرىدىن غوجامغا سادىق بولغان بولمايمزمۇ؟ ئەگەر مەن بىلەن سوداىلاشساڭلار كىتابلارنىڭ پۇلىدىن سىلەرمۇ قىسىر قالمايسىلەر، ئەگەر بولمايدىكەن...

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان جىم بولۇپ قالدى. ئەكرەم پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ يەنە سۆزلىدى:

— كۆرسەتكەن خىزمىتىڭلار ئۈچۈن مەن يەنە يۈز تىللا ئىنئام قىلىمەن،— ئەكرەم ئىككى ھەمياندىكى تىللالارنى شاراقلىتىپ ئىككىسىگە بەرـ

دى. ئۇلار پۈلنى ئېلىپ خۇشاللىقىدىن ئاغزىلىرى ئېچىلىپ قالدى.
— لېكىن سىلەرگە تاپشۇرىدىغان يەنە بىر ۋەزىپە بار، — دېدى سەردار ئەكرەم ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا شۇرلاپ تۇرۇپ، — بۇنى مېنىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئۇقمىسۇن.

سەردار ئەكرەم ئىككىسىگە ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ قويۇپ قايتىپ كېلىپ ئۇخلاپ قالدى. شۇ كۈنى يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا، دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەر ئىككى تاغار كىتابنى ئات ئۈستىدىن چۈشۈرۈپ سەردار ئەكرەمنىڭ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا تۆكتى، ئەكرەم كىتابلارنى بىر - بىرلەپ قولىغا ئېلىپ كۆرۈشكە باشلىدى.
— مانا بۇ پەخىردىن غوجامنىڭ ئالدىغا يىغىپ كېلىنگەن كىتابلار، — دېدى دۇمچەك ئىشان كىتابلارنى بىر - بىرلەپ كۆرسىتىپ.
— خاتىرجەم بولۇڭلار، ئەجرىڭلار بىكار كەتمەيدۇ، — دېدى سەردار ئەكرەم.

— ئەمىر جانابلىرى، بىز تاپشۇرۇقلىرىنى ئورۇندىماق ئۈچۈن جاننى ئالقانغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىمىز، — دېدى سوپى نەزەر پەس ئاۋازدا شۇرلاپ، — بۇنى بىلۈۋاتامسىز؟ ئەگەر بۇ ئىشلار ئېچىلىپ قالسا ھەممىمىز تۇغىشىمىز، راستىنى دېسەم بىز ئوت ئېچىدە تۇرۇۋاتىمىز، ئوت ئېچىدە...
ئۇ سۆزلەۋېتىپ مەلىكە ئاماننىسا بىلەن قېدىرخاننىڭ كىتابلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ تۇرۇپ يەنە سۆزلىدى:
— بىز ئازغىنا پۇللىرى ئۈچۈن جاننى ساتامدۇق؟ ياق، ئەگەر ئىكىسىزگە يەنە بەش يۈز تىللا بەرمىسلە ئۇنىمايمىز.
— بىلىپ قويۇشقىنكى، سەنلەر مەندىن ئۈچ يۈز تىللانى ئېلىشتىڭ.
— بۇنى ئەلۋەتتە بىلىمىز، — دېدى سوپى نەزەر، — بىزگىمۇ جان تاتلىق. لېكىن جانابلىرى پەخىردىن غوجامغا بەيئەت قىلىپ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن يۈز ئۆرۈگەنلىكلىرى ئۈچۈن شاھ غوجامدىن قانچە تىللا ئىنئام ئالدىلا؟ مىڭ تىللا ئالدىلا! راستىمۇ؟

— ئەلۋەتتە راست ،— دېدى سەردار ئەكرەم ،— ھەممىز پۇلغا سېتىلغانلار ، مەن غوجامغا قانداق سېتىلغان بولسام سەنلەرمۇ ماڭا شۇنداق سېتىلىشتىڭ.

— ئەمسە جانابلىرى مىڭ تىللا ئالسىلا ، ئىككىمىز ئۆزلىرىدىن نېمشقا بەش يۈز ئالالمايمىز ؟ - دېدى سوپى نەزەر ئورا كۆزىنى پارقىرىتىپ.

— گەپ پۇلدا بولسا بەش يۈز ئەمەس ، مىڭ تىللانىڭ ھەممىسىنى سىلەرگە ئاتايمەن ،— دېدى سەردار ئەكرەم كەسكىن ھالدا.

سوپى نەزەر خۇشاللىقىدىن ساقاللىرى تىترەپ سەردار ئەكرەمنىڭ پېشىگە تاۋاپ قىلدى - دە ، « مىڭ تىللا قوللىرىدىن چىقسا ئوتقا كىرسەكمۇ رازى » دەپ نەچچە پۇكلىنىپ تەزىم قىلدى. سەردار ئەكرەم ئىككىسى بىلەن بولغان سوداسى ئوڭۇشلۇق تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە ئويلىنىپ دېدى :

— لېكىن شەرتىم بار.

— نېمە شەرت ؟ - ئىككىسى كۆزىنى پارقىرىتىپ سەردار ئەكرەمگە تىكىلدى.

— ھازىر سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن مەلىكە ئامانىنسا ۋە قېدىرخانلارنىڭ بىر قىسىم كىتابلىرى سوپىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. سىلەر يەنە بۇرۇنقىدەك يالغان كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ ، راست كىتابلارنى قولۇمغا يەتكۈزىسىلەر.

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان يەنە بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى.

— بىلىشىپ قالسا چاتاق ،— دېدى دۇمچەك ئىشان قورقۇپ.

— قوشنا مەملىكەتلەردىن ئۇلار يازغان كىتابلارنى ئون مىڭ تىللا پۇلغا سېتىۋالماقچى ،— دېدى سەردار ئەكرەم ،— ئەگەر بۇ كىتابلار كۆيۈپ كەتسە بۇ ئالتۇنلار قولدىن كېتىدۇ ، ئەگەر ئۇ پۇل قولغا كەلسە ،

سىلەرمۇ قۇرۇق قالمايسىلەر.

ئىككىسى نېرىراق بىر يەرگە بېرىپ پىچىرلىشىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشىكەندىن كېيىن يەنە سەردار ئەكرەمنىڭ ئالدىغا قايتىپ كەلدى.

— ئورۇندايمىز، لېكىن قوللىرىغا پۇل چۈشكەندىن كېيىن سۆزلىرىدىن يانماسلىقلىرى شەرت.

سەردار ئەكرەم ئىككى خالتا تىللانى ئېلىپ ئىككىسگە تاشلاپ بەرگەندىن كېيىن دېدى:

— مانا بۇ بەش يۈز تىللا بۇگۈنكى تۆھپەڭلار ئۈچۈن ئىنئام.

سوپى نەزەر بىلەن دۈمچەك ئىشان تىللالارنى ئالدى - دە، خۇشاللانغان ھالدا ئۆيدىن چىقىپ ئاتلىرىغا منىپ كېتىپ قېلىشتى.

سەردار ئەكرەم خوجا پەخرىدىننىڭ خارجى تالىپلىرىنى ئازاد قىلىش توغرىسىدىكى پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشتە بىۋاستە قول تىقىلغان ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى زىندان بېگى بىلەن پاششاپ بېگىگە ئۈچراشتۇرۇپ قويدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بىر نەچچە قېتىم زىندانغا كىرگەن بولسىمۇ تالىپلار زىنداندىن ئازاد بولۇپ چىقىپ كېتىشىنى رەت قىلىپ ئۇنى تىللاپ قوغلىۋەتتى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئەڭ ئاخىرقى قېتىم زىندانغا كىرگەندە خارجى تالىپلىرىنىڭ ھەممىسى ئوردىغا بېرىپ خوجا پەخرىدىن بىلەن بىۋاستە ئۈچرىشىش تەلىپىنى قويدى. ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خوجا پەخرىدىنگە تالىپلارنىڭ تەلىپىنى ئېيتقاندىن كېيىن خوجا پەخرىدىنمۇ ئامالسىز ماقۇل بولۇپ تالىپلارنى ئوردىغا ئېلىپ كېلىش ۋەزىپىسىنى پاششاپ بېگىگە تاپشۇردى. خوجا پەخرىدىن تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا ۋەزىپە تاپشۇرۇۋاتقاندا، تالىپلارنى پاششاپ بېگى باشلاپ كىرىپ بىر چەتتە قول باغلاپ تۇردى. تالىپلار كىرگەن ھامان سەردار ئەكرەم قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، تالىپلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول ئۈزىتىپ ئالدىغا بېرىۋىدى، تالىپلار قول بەرمەي تەتۈر قاراپ تۇرۇۋ-

ۋالدى. بۇنى كۆرگەن خوجا پەخىردىن ئوڭايسىزلىنىپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

— پېقىر سىلەرنىڭ ئازاد بولغىنىڭلارنى جاكارلىدىم، شۇڭا ...

بەھرام ئىسىملىك تالىپ خوجا پەخىردىن بىلەن سەردار ئەكرەمنى مەنسىتمىگەن ھالدا ئورنىدىن قىمىر قىلماي جاۋاب بەردى:

— بىزگە سىلەرنىڭ خەيرخاھلىقىڭلار كېرەك ئەمەس، بىزنى ئۆز خانداناقىمىزنىڭ لەشكەرلىرى كېلىپ ئازاد قىلدۇ.

خوجا پەخىردىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ بەدىنگە تىترەك ئولىشىپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ قالدى.

— ئەزىز تالىپلار، راستىنى ئېيتسام، بۇ ئىشتىن پېقىرنىڭ خەۋىرى يوق، مەن ھەممە خاندانلىق بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتتە بولۇشنى خالىغانلىقىم ئۈچۈن سىلەرنى چاقىرتىپ كەلدىم. سىلەر ئازاد بولغىنىڭلار توغرىسىدا خاندانلىقىڭلارغا نامە ئەۋەتىپ خەۋەرلەندۈرسەڭلار دېمەكچىمەن.

— ئەمسە سوئالىمىزغا ئېنىق جاۋاب بەرسىلە، — دېدى بەھرام، — بىز نېمە گۇناھ قىلدۇق؟ نېمىشقا زىندانغا تاشلاندۇق؟ بۇ ئىشنى ئۆزلىرى قىلمىغان بولسىلا كىم قىلدى؟ ئەگەر بىز گۇناھسىز قامالغان بولساق بىزنى قامىغۇچىلار گۇناھكارمۇ، ئەمەسمۇ؟

— كېيىنچە ئېيتىمەنكى، — دېدى خوجا پەخىردىن، — سىلەر گۇناھسىز، بەلكى سىلەرنى ناھەق زىندانغا تاشلىغۇچى كىشى گۇناھكاردۇر.

— ئۇنداق بولسا بۇ گۇناھكار كىم؟

— بۇ ئىشنى كىم ئەقىل مۇھۇردارىمىز ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم قىلغانىكەن، مۇھۇردار ئۈچۈن مەن سىلەردىن ئەپۇ سورايمەن، كەچۈرگەيسىلەر، ئەزىز تالىپلار.

— ئەپۇ سوراشنىڭ ھاجىتى يوق، — دېدى بەھرام، — بىز خاندانلىقىمىزغا ئازاد بولغانلىقىمىزنى خەۋەر قىلىپ نامە يازساق يازايلى، لېكىن شەرتىمىز شۇكى، بىزنى ناھەق جازالىغان كىشى گۇناھكار ھېسابلانغان-

كەن ، ئۇ چوقۇم جازاغا تارتىلىشى كېرەك .
بۇ شەرت خوجا پەخىردىنگە ئېغىر كېلىپ سەردار ئەكرەمگە كۆز قىرىدا قاراپ قويىدى ، لېكىن سەردار ئەكرەمۇ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى . خوجا پەخىردىن تالىپلاردىن « قانداق جازا » دەپ سورىۋىدى ، تالىپلار بىردەك ئاۋازدا ۋاقىرىدى :
— بىز قايسى زىنداندا ياتقان بولساق گۇناھكار ئىشان خوجا ئابـدۇرېھىم مۇھۇردارمۇ شۇ زىنداندا قامىلىشى كېرەك .
پەخىردىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ تېخىمۇ قېيىن ئەھۋالدا قېلىپ يېلىنغان تەلەپپۇزدا دېدى :
— ئەزىز تالىپلار ، بۇ شەرتنى ئاڭلار بەكمۇ ئېغىر .
— ئەمسە قولۇڭلاردىن كەلگىنى قىلىڭلار ،— دېدى بەھرام ،— بىز ئۆز خاندانلىقىمىزدىن باشقا ھېچكىمگە ئىشەنمەيمىز .
خوجا پەخىردىن ۋەھىمگە چۈشۈپ تىپىرلاپ ئولتۇرالمىدى :
— ياق ، ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭلار . بىز ئويلىشايلى .
شۇ ئاردا بەھرام ئەرەب ۋە فارس تىلىدا تالىپلارغا بىر نېمىلەرنى دېۋىدى ، تالىپلار ئوردىنىڭ بۇلۇڭ تەرەپتىكى شىرە قويۇلغان يەرگە بېرىپ بىلىدىكى كەمەرگە ئۆتكۈزۈلگەن جوزداندىن قەغەز ، قەلەم ئېلىپ بىر نېمىلەرنى يېزىپ كېلىپ ، بىر ـ بىرلەپ خوجا پەخىردىنگە بەردى . بۇ تالىپلارنىڭ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى جازالاپ بېرىش توغرىسىدىكى تەلەپنامىسى بولۇپ « ئەگەر مۇھۇردار ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم خاندانلىقلار ئارىسىدىكى دوستلۇقنى بۇزغانلىق گۇناھى ئۈچۈن زىنداندا مەھكۇم قىلىنمىسا ، زىنداندىن ئازاد بولغىنىمىزنى ئېتىراپ قىلمايمىز ، ئۆز دۆلىتىمىزگىمۇ نامە يازمايمىز » دېگەن سۆزلەر يېزىلغانىدى . بۇنى يازغۇچىلارنىڭ كۆپلىرى ھەرقايسى خاندانلىقتىن كەلگەن شاھزادىلەردىن باشقا تۆرە ۋە ئەمىرزادىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى بولۇپ ، خوجا پەخىردىن ئۇلاردىن قورقماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئۇ قانداق قىلىپ بولمىسۇن بېشىغا كەلگەن بۇ ۋە-

ھممدىن ئۆزىنى ئازاد قىلىشى كېرەك بولۇپ قالغاچقا ، تالىپلارنىڭ تەلـ پىنى ئورۇندىماي مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ ، ئەستايىدىل باش قاتۇـ رۇپ ئويلاندى .

خوجا پەخىردىن ئۆزاققىچە بېشىنى تۆتۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن تا ـ لىپلارنى ئارام ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ، سەردار ئەكرەمنى يالغۇز ئۆز يېنىغا ئەكىرىپ ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورىدى :

— خارجى تالىپلىرىنى قانداق قىلىمىز ؟ ـ دېدى خوجا پەخىردىن سەردار ئەكرەمگە قاراپ يېلىنغان ھالدا . سەردار ئەكرەم ئۆزاق جىم ئولـ تۇرغاندىن كېيىن خوجا پەخىردىنىڭ چۈشكۈن ھالىتىگە يەر تېگىدىن كۆز يۇگۈرتۈپ ئېغىز ئاچتى .

— مەنمۇ ئامالسىز قالدىم ،— دېدى سەردار ئەكرەم بېشىنى چايـ قاپ ،— بېشىمنىڭ ئىچىمۇ قاتتى ، تېشىمۇ قاتتى . لېكىن ھېچقانداق چارە تاپالمىدىم . ئەگەر خارجى تالىپلىرى ئازاد بولغانلىقىنى خەۋەرلەندۈرۈپ ئۆز مەملىكىتىگە نامە يازمىسا ، ھەممىمىز ئۇچۇن خەتەر . بىز ھەرگىز تەڭ كېـ لەلمەيمىز .

خوجا پەخىردىن بىردەم ئولتۇرۇپ ، بىردەم ئورنىدىن تۇرۇپ ، بىردەم چېكسىنى تۆتۈپ ، بىردەم بارمقىنى چىشلەپ يەنىلا نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپلا قالدى . كېيىن سەردار ئەكرەمنىڭ چىرايىغا قاراپ بىر قارارغا كەلدى .

— قارىغاندا باشقا ئامال يوق ... لېكىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى قانداق جازالايمىز !

— بۇلارنىڭ ئېيتىشىچە زىندانغا تاشلاش كېرەك دەيدۇ .

خوجا پەخىردىن يەنە ئوڭايسىزلىنىپ لېۋىنى چىشلىدى .

— مەن ئۇنىڭ ئۆگەي ئاتىسى تۇرۇقلۇق ئۇنى زىندانغا تاشلامدىم ؟

— سەردار ئەكرەم گەپ قىلماي جىم تۇرۇپ قالدى ، ئۆي ئىچىدە جىمـ جىتلىق ھۆكۈم سۈردى .

— ئۇلۇغ خوجام ، ئەمسە زادى قانداق قىلىمز ؟ مەن سارالڭ بولاي دېدىم ،— دېدى سەردار ئەكرەم .

خوجا پەخىردىن يەنە بىر ئاز خيال سۈرگەندىن كېيىن كېسىپ جاۋاب بەردى :

— ئۇلار دېگەننى قىلايلى . ۋاقىتلىق زىندانغا سولاپ تۇرايلى .

— ئەمسە تالىپلار بىلەن ئوردا ئەمىرلىرىنى ئوردىغا يىغاي ،— دېدى سەردار ئەكرەم مېڭىشقا تەمشىلىپ .

سەردار ئەكرەم ئوردا ئەمىرلىرى توغرىسىدا ئېغىز ئېچىشى بىلەن خوجا پەخىردىن يەنە ئىككىلىنىپ قالدى :

— ياق ، ياق ... سەل توختاپ ...

— ئۇلۇغ خوجام ، تۇتقۇن قىلىشتا ئۇزلىرىنىڭ ئەيىبسىزلىكىنى بىلدۈرمەك ئۈچۈن مۇھۇردارنى ئوردا ئەمىرلىرى بىلەن تالىپلارنىڭ ئالدىدا زىندانغا تاشلاشنى جاكارلاش لازىمدۇر .

خوجا پەخىردىن كۆزىنى يۇمۇپ بىر ھازا ئېغىر نەپەس ئېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئوردا ئەمىرلىرىنى يىغىپ تالىپلارنىڭ تەلىپىنى ئورۇندىشقا رازى بولدى . ئۇزاق ئۆتمەي سەردار ئەكرەمنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئوردا ئەمىرلىرىمۇ يىغىلدى ، خوجا پەخىردىن سۆزلىمەكچى بولۇۋىدى ، لېكىن ئاغزى گەپكە كەلمەي لەسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى .

— ۋاي يۇرىكىم ،— دېدى پەخىردىن ،— مەن بولالمىدىم ، يۇرىكىم ئاغرىپ كەتتى ...

— ئۇلۇغ خوجام ، بىر ئاز چىداپ بەرسىلە ،— دېدى سەردار ئەكرەم ،— تالىپلار ھازىر كېلىدۇ . تالىپلار ئالدىدا ئۇزلىرىنىڭ گۇناھسىزلىقلىرىنى بىلدۈرسەكلا ھەممە ئىش ئوڭۇشلۇق كېتىدۇ .

ئۇزاق ئۆتمەي تالىپلار ئوردىغا كىرىپ كەلدى ، سەردار ئەكرەم ئۇلارغا بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ دېدى :

— ئەزىز تالىپلار ، ئۇلۇغ شاھ خوجام ھەرقايسىڭلارنىڭ شەرتىنى

چىن كۆڭلىدىن قوبۇل تاپتى. ئەزىز تالىپلارنىڭ تۈتقۇن بولغىنىدىن شاھ خوجامنىڭ راستىنلا خەۋىرى يوق ئىدى، بۇ ئىشنى ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم مۆھۈردار ئۆزى قىلغان ...

ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم بەدىنىگە سوغۇق سۇ سىپىۋەتكەندەك ئەندىكسىپ كەتتى.

— يوقسۇ، ئۇنداق ئىش يوق. خارجى تالىپلىرىنى تۈتقۇن قىلىش ئىشىنى شاھ ئاتام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىلغانمەن.

خوجا پەخىردىن بىئەپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ، بېشىنى ئاران كۆتۈرۈپ، ئالىيىپ قويغان بولسىمۇ، ئېغىز ئاچمىدى. سەردار ئەكرەم دەرھال جاۋاب قايتۇرىدى:

— مۆھۈردار جانابلىرى، شاھ خوجامغا تۆھمەت قىلىشلىرى گۇناھتۇر.

ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم ئەكرەمنىڭ ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ كەلدى:

— ئەمىر جانابلىرى، بۇ تۆھمەت! ماڭا قىلىنغان ھاقارەت!

— بۇ تۆھمەت ئەمەس! بۇ ئىشنى پېقىر ئۇقمايمەن! — دەپ ۋارقىرىدى خوجا پەخىردىن.

ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم ھەيران بولۇپ كەينىگە داجىدى. سەردار ئەكرەم دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ غەزەپ بىلەن تىكىلدى:

— مۆھۈردار جانابلىرى، شاھ خوجامغا يەنە تۆھمەت قىلسىلا، مەن چىداپ تۇرالمايمەن! شاھ خوجامغا جېنىم پىدادۇر!

ئەجنەبىي تالىپلار سەردار ئەكرەمگە غەزەپ بىلەن تىكىلدى. خوجا پەخىردىن سەردار ئەكرەمدىن مەنۇن بولغان ھالدا كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم بىردەم سەردار ئەكرەمگە، بىردەم خوجا پەخىردىنگە قاراپ: «توۋا، جاھاندا شۇنداقمۇ قارا يۈزلۈك بولامدۇ؟» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى. سەردار ئەكرەم دەرھال خوجا پەخىردىننىڭ ئالدىغا كېلىپ پۈكۈلۈپ تۇرۇپ: «ئۇلۇغ شاھ خوجام، بۇ نېمە گەپ؟ مۆھۈردار

بىزنى قارا يۇز دەپ ھاقارەت قىلىۋاتىدىغۇ؟» دېدى - دە ، دەرھال ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلۇپ: «قارا يۇز دېگەن سەن!» دەپ ۋارقىرىدى. خوجا پەخىردىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا غەزەپ بىلەن تىكىلدى:

— نېمە ، بىز قارا يۇزمۇ؟ خوجا ئاتاڭ قاچان قارا يۇزلۇك قىلغان!؟

ئۇ سۆزلەۋېتىپ «جاللات» دەپ ۋارقىرىۋەتتى ، ئىككى جاللات «قىلىچىمىز قانسىرىغان» دەپ خوجا پەخىردىننىڭ ئالدىدا پۈكۈلۈپ تۇردى. خوجا پەخىردىن قەددىنى رۇسلاپ بار كۈچى بىلەن پەرمان قىلدى:

— مەندىن پەرمان. خارجى تالپىلىرىنى تۇتقۇن قىلىپ ئارىمىزدىكى دوستلۇقنى بۇزغان گۇناھكار ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم زىندانغا تاشلانسۇن!

ئىككى جاللات ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى سۆرەپ ئېلىپ ماڭدى ، ئۇ كەينىگە قاراپ تەلۈلەرچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ئى مۇناپىق خوجا پەخىردىن! ساڭا مىڭلارچە لەنەت! مىڭ لەنەت!

ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى بارغانسېرى يىراقلاپ بارا - بارا ئۆچتى. ئوردا ئىچى جىمجىت بولۇپ قالدى. خوجا پەخىردىن يېلى چىققان تۈلۈمدەك بوشاپ ، بېشىنى ئۇزاققىچە كۆتۈرەلمەي كىرپىدەك تۆكۈلۈپ قالدى. ئوردا ئىچى شۇنچىلىك جىمجىت بولۇپ قالدىكى ، زىقىنى نەپسە بولۇپ قالغانلارنىڭ خىرىلدىغان تىنىقلىرى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى ، سەردار ئەكرەم جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئېغىز ئاچتى:

— ئەزىز تالپىلار ، شاھ خوجام سىلەرگە سەممىي دوستلۇقنى ئىزھار قىلدى. ئەمدى شۇنى تەۋسىيە قىلىمەنكى ، شاھ خوجامنىڭ دوستلۇقىنى قوبۇل قىلىپ ، ئۆز خاندانلىقىڭلارغا نامە يازغايسىلەر ، ئازاد بولغىنىڭلارنى جاھانغا جاكار قىلغايسىلەر ...

بىر چەتتە تۇرغان بىر نەچچە تالپىلار ئوردۇ ۋە فارس تىللىرىدا پە-

چىرلىشىپ پىكىرلىشىۋالدى ـ دە ، سەردار ئەكرەمنىڭ ئالدىغا كەلدى :

— ئەمىر جانابلىرى ، بىزنىڭ ئۆزلىرىگە يەنە بىر شەرتىمىز بار ،— دېدى بەھرام سەردار ئەكرەمنى مەنسىتمىگەن ھالدا . سەردار ئەكرەم « مەرھەمەت » دېگەن مەنىدە بېشىنى يەڭگىل تەۋرىتىپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئاڭلىساق ئامانىنسا خېنىم ، قېدىرخان ۋە مەھمۇد ئوسمانلارمۇ زىندانغا تاشلانغانمىش . ئۇلار بىزنىڭ ئوسمانىمىزدۇر ، ئۇلارمۇ قويۇپ بېرىلىشى شەرت ، بولمىسا بىز نامە يازمايمىز .

— بۇ شەرتنى ئورۇندىشىقا ھەرگىز بولمايدۇ ،— دېدى سەردار ئەكرەم كەسكىن ھالدا .

— نېمىشقا ؟ ئۇلارنى تۇتقۇن قىلىشقا نېمە ھەققىلار بار ؟

— ئۇلار شاھ خوجامنىڭ دۈشمىنى ، شاھ خوجامنىڭ پەرمانسىز ئۇلار ئازاد قىلىنمايدۇ ،— دەپ ۋارقىردى سەردار ئەكرەم يەنە .

خوجا پەخىردىن سەردار ئەكرەمنىڭ سۆزىگە قايىل بولۇپ مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇنى قوللىدى :

— شۇنداق . ئۇلارنى ئازاد قىلىشقا بولمايدۇ .

— ئەمىس تالىپلار ، بۇ خاندانلىقىمىزنىڭ ئۆز ئىشىمىزدۇر ،— دېدى سەردار ئەكرەم ،— ئەھدىنامىگە بىنائەن خانلىقىمىزنىڭ سىياسەت ۋە رىيا-سەت ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىقىڭلار شەرت .

بەھرام سەردار ئەكرەمگە قاراپ زەردە بىلەن ئېيتتى :

— ئەھدىنامىگە بىنائەن بىز ئارىلاشمايمىز ، لېكىن جانابلىرىدەك خا-ئىنلىقنى نومۇس دەپ بىلمەي مال ـ دۇنياغا سېتىلغان ساتقۇنلارغا شۇنى ئۇقتۇرمىزكى ، بىزنىڭ خاندانلىقلىرىمىز سىزنى ئېتىراپ قىلمايدۇ ھەم سىز بىلەن دوست بولمايدۇ . سەئىدىيە خاندانلىقى بىلەن ئورناتقان دوستلۇق-قا ئەبەدىي خائىنلىق قىلمايدۇ .

بۇ ئاھانەتكە چىداپ تۇرالمىغان خوجا پەخىردىن ئورنىدىن چاچراپ

تۇرۇپ ۋارقىردى:

— بۇ بىزگە قىلىنغان ئەدەبسىزلىك، ھاقارەت!

ئۇ ۋارقىرىغىنچە ھالسىزلىنىپ يۇرىكىنى تۇتۇپ ھوشىدىن كەتتى، مۇلازىملار ئۇنى يۆلەپ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى. ئوردا ئەمرلىرى تاراپ كەتكەندىن كېيىن خارجى تالىپلىرىمۇ بۇرۇنقى ھۇجرىلىرىغا قايتىشتى. خوجا پەخىردىن بىر ئازدىن كېيىن ھوشىغا كەلگەن بولسىمۇ، ھالى بەكمۇ ناچار ئىدى. ئۇ پەس ئاۋازدا شۇنىرلاپ: «مەن بولالمىدىم، ۋاي يۇرىكىم، مېنىڭ تېۋىپىمنى تېپىڭلار» دېدى - دە، يەنە خاموش ھالەتكە كىرىپ ئاغزى گەپكە كەلمىدى. سەردار ئەكرەم دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ تېۋىپنى چاقىرتىپ كەلدى. خوجا پەخىردىن ياشىنىپ قالغان بولغاچقا ھەرخىل كېسەلدىن خالىي ئەمەس ئىدى. تېۋىپ تومۇرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ «يۈرەك زەئىپلىكى تۇيۇقسىز قوزغىلىپ ھوشىدىن كېتىپتۇ، دورا بېرىپ جىم ئۇخلاتساق ئەسلىگە كېلىدۇ» دېدى، خوجا پەخىردىن يەنىلا خۇددىنى بىلمىگەن ھالدا ھوشسىز ياتاتتى. سەردار ئەكرەم بىر پەس ئويلاندى - دە، تېۋىپنى يان تەرەپتىكى ھۇجرىغا ئېلىپ چىقىپ سۆزلەشتى:

— تېۋىپ ھەزرىتىم، خەتەرلىك يۇز بېرىش ئېھتىمالى بارمۇ، يوق؟

— بۇنى بىلگۈچى ئاللا ئۆزى، — دېدى تېۋىپ، — لېكىن مېنىڭ پەرىزىمچە دەرھال ھوشىغا كەلتۈرۈشكە بولىدۇ.

سەردار ئەكرەم ئىشىك يوچۇقىدىن ھوشسىز ياتقان خوجا پەخىرىدىنگە قاراپ قويۇپ يەنە تېۋىپقا بۇرۇلدى:

— ئۇزاقراق ئۇخلىتىپ ئارام ئالغۇزۇشقا ئامال بارمۇ؟

— ئەگەر زۆرۈر بولسا ئامال تېپىلىدۇ.

— بەكمۇ زۆرۈر، — دېدى سەردار ئەكرەم.

— قانچە كۈن ئۇخلىتىمىز؟

— ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىر - ئىككى كۈن ئۇخلىتىش كۇپايە قىلىمايدۇ.

— قانچه كۈن دېسله شۇنچه كۈن ئۇخلىتالايمەن ، ۋاقتنى ئۆزلىرى بەلگىلسىلە .

— ئەمسە دەرھال ئۇخلىسۇن ، — دېدى سەردار ئەكرەم جىددىي ئويلىنىپ. تېۋىپ ئارام ئالغۇزىدىغان ئەك ياخشى دورىلارنى تەييارلاپ خوجا پەخرىدىننى خاتىرجەم ئۇخلىتىپ قويدى .

13 - باب

سۇلتان ئابدۇرېشتخاننىڭ ھەق نەزەرخانغا قارشى ئېلىپ بارغان قايتۇرما ھۇجۇمى نەۋرۇز ئەھمەدخاننىڭ كۆچلۈك ماسلىششى بىلەن غەلىبە - نۇسرەتكە يۈزلەندى. ھەق نەزەرخان بىر ھەپتە مۇھاسىرىگە قارشى جەڭ قىلىپ باققان بولسىمۇ، ئاخىر قەلئەنى تاشلاپ قېچىپ كەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن نەۋرۇز ئەھمەدخان بىرنەچچە ھەپتە قوغلاپ «ئەمىل» دېگەن يەرگە كەلگەندە ئۇنى قايتا مۇھاسىرىگە ئالدى. لېكىن ھەق نەزەرخان تاغ جىرالىرىنى ياخشى بىلگەچكە ئۆز چېرىكلىرى بىلەن ناھايىتى مۇھىم بىر جايغا جايلىشىۋالغانىدى. مۇھاسىرە ئۇزاق داۋاملىشىپ سۇلتان ئابدۇرېشتخان بىلەن نەۋرۇز ئەھمەدخاننىڭ ئەسكەرلىرى كۆپ چىقىمغا ئۇچراپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن يەنە «ئابدۇرېشتخان مەغلۇپ بولۇپتۇ، جەڭ ھەق نەزەرخاننىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاخىرلىشىپتۇ» دېگەن سۆزلەر تارىلىپ كەتتى. ئەمىل دېگەن جايدىكى مۇھاسىرە كەينىگە سۆرۈلگەنسېرى سۇلتان ئابدۇرېشتخان ئەسكەرلىرىنىڭ روھى چۈشۈپ ئۈمىدسىزلىك ئالامەتلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇنى سەزگەن سۇلتان نەۋرۇز ئەھمەدخان بىلەن بىر يېڭى پىلان تۈزۈپ چىقتى - دە، جەڭنى تېز تۈگەتمەكچى بولۇپ، نەۋرۇز ئەھمەدخاننى ئارقا سەپتە قالدۇرۇپ، سۇلتان ئۆزى باش بولۇپ ھۇجۇمغا چىقتى. شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىنىپ كەتتى، سۇلتاننىڭ لەشكەرلىرى گويا دەريا كەلكۈنىدەك ھەق نەزەرخاننىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئۈستىگە يوپۇرۇلۇپ كېلىشتى، يېرىم كۈن داۋاملاشقان شىددەتلىك جەڭدە ھەق نەزەرخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچقىنى قېچىپ بىر بۆلەكى سۇلتانغا تەسلىم بولدى. ھەق نەزەرخان داۋاملىق تىركىششكە كۈچى

يەتمەي ، ئىمىن دوغا قاتارلىق بىر نەچچە كاتىباشلىرى بىلەن قاچتى . سۇلـ
تان ئەلى باتۇرنى ئەۋەتىپ ئۇلارنىڭ قاچىدىغان يولىنى ئاللىقاچان تو-
سۇپ قويغانىدى . ئەلى باتۇر ھەق نەزەرخاننى تۇتۇپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا
ئەكەلدى ، ھەق نەزەرخاننىڭ بىر جۇپ كۆزى گويا ئادەم يەيدىغاندەك پار-
قىراپ تۇراتتى . سۇلتان ئابدۇرېشتخان دەسلەپتە بىر قىلىچ بىلەن ئۇنىڭ
كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولۇپ قىلىچىنى قېنىدىن چىقارغان
بولسىمۇ ، لېكىن نېمە ئۇچۇندۇر يەنە توختاپ قالدى . ھەق نەزەرخان مەغـ
لۇپ بولغان بولسىمۇ ، تېخىچە ھەيۋىسىنى يوقاتمىغانىدى . ئۇ گويا ئادەم
يەيدىغان يىرتقۇچلاردەك خىرس قىلىپ پۇشۇلداپ تۇراتتى . ئۇنىڭ بۇ
ۋەھشي ھالىنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇرېشتخاننىڭ ئۇنىڭ بىلەن بىر
مەيدان تىغمۇتىغ ئېلىشىپ باققۇسى كەلدى - دە ، ئۇنىڭغا بىر قىلىچنى
تاشلاپ بېرىپ ، ئۆزىمۇ قىلىچنى يالىڭاچلاپ مەيدانغا چۇشتى . ھەق نە-
زەرخان قولىغا قىلىچنى ئېلىپ سۇلتانغا سوغۇق نەزەر بىلەن قاراپ ، بىلـ
مەر - بىلمەمەس كۈلۈپ قويدى . قان ئىچكەن چىلبۆرىدەك كالپۇكىنى يالاپ ،
چىشلىرىنى غىچىرلىتىپ : « ئى ئابدۇرېشت ، ئۆلسەمۇ بىر قوشۇق قېنىڭنى
ئىچىپ ئۆلىمەن » دەپ ۋارقىراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى - دە ، كۆزلىرى
دىن ئوت چاقنىتىپ قىلىچنى شارت - شۇرت قىلىپ بېشىدىن بىر نەچچە
ئايلاندۇرۇۋېتىپ ، بىردىنلا ئاچ بۆرىدەك سۇلتانغا ئېتىلىپ كەلدى . سۇلـ
تان چېچەنلىك بىلەن مۇداپىئە قىلىپ ، ئۇنىڭ تەلۈلەرچە ھۇجۇمىغا يول
قويۇپ بەردى ، ئۇ بىر ئاز چارچىغاندىن كېيىن ، سۇلتان قايتۇرما ھۇجۇمغا
ئۆتتى . ئىككى خانىڭ ھايات - ماماتلىق ئېلىشىشى بارغانسېرى كەسكىنـ
لەشتى . ھەق نەزەرخان جاندىن تويغان يىرتقۇچتەك قەھرى بىلەن ئېلىشـ
ۋاتاتتى ، سۇلتانمۇ ئۇنىڭ ئاجىزلىق تەرىپىنى تۇتۇۋېلىپ شۇ تەرىپىگە
كۆپرەك ھۇجۇم قىلىۋاتاتتى . ئۇلار قىلىچۋازلىق قىلىشقىنىچە ، بىر - بىرىنى
سۈرۈپ ، بىر تەك ھاڭنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدى ، ھەق نەزەرخان بارغانسـ
رى غالجىرلىشىپ كەتكەچكە پەم - پاراسەت ئىشلىتىش ئىقتىدارىنى يوقاتقا-

نىدى. سۇلتان پۇرسەت پىشىپ قالغانلىقىنى سېزىپ، شىددەت بىلەن ھۇ-جۇمغا ئۆتۈپ، ھەق نەزەرخاننى تېخىمۇ ھودۇقتۇرۇۋەتتى. ھەق نەزەرخان ئاغزىدىن ئېقىۋاتقان شاللىرىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، ئەڭ ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ يەنە ئېتىلىپ كەلدى. سۇلتان چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ بىرلا قىلىچ ئۇرۇپ ئۇنى ئېگىز ھاڭدىن چۈشۈرۈۋەتتى. ھەق نەزەرخاننىڭ گەۋدىسى ئېشەكتىن غۇلغان ماش تاغىردەك «گۈپ» قىلىپ ھاڭ تېگىگە ئۇرۇلدى - دە، قارنى يېرىلغان پاقىدەك يېتىپ قالدى.

ھەق نەزەرخان ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئىمىن دوغا باشلىق يەتتە كاتتىباشمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى، قالغان ئەسكەرلەر كەچۈرۈم قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان ئەمىل دېگەن جايدا ئۇچ كۈن تۇرۇپ، جەڭ مەيدانىنى يىغىشتۇردى - دە، غەلبە تۇغىنى لەپىلدىتىپ ئاستانە — ياركەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى.

سۇلتان جەڭدىن قايتىش يولىدا يەنە ئاتۇشقا — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازىرىغا چۈشۈپ، ھەزرىتى مۇھەممەد شېرىپ بۇزۇرگۇارىنىڭ دۇئاسىنى ئالدى ۋە پۇتكۈل مازار - ماشايىخلارنىڭ روھىغا ئاتاپ نەزىر بەردى. بۇزرۇگۇار بىلەن ئۇزاقتىن - ئۇزاق مۇڭدۇشۇپ، بۇ قېتىمقى يېغىلىقتا خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنىڭ قولى بارلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئاخىرىدا بۇزۇرگۇارنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى بولۇپ بېرىشكە قايتا - قايتا تەكلىپ قىلدى. بۇزۇرگۇار سۇلتانىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرالماي ئوردا شەيخۇلئىسلامى بولۇشقا ماقۇل بولدى ۋە سۇلتان بىلەن بىرگە ياركەنتكە قاراپ يولغا چىقتى.

ياركەنت خەلقى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ غەلبە - نۇسرەت بىلەن قايتىپ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلاپ، قەشقەر دەرۋازىسى ئالدىغا چېقىپ، ناغرا - سۇنايلارنى چېلىپ، قارشى ئېلىش مۇراسىمىنى باشلىۋەتتى. بۇ گەھۋالنى كۆرگەن دۇمچەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەر ئالاقزادە

بولۇپ سەردار ئەكرەمنى ئىزدىگەن بولسىمۇ ئۇنى تاپالمىدى. ئۇلار ئاخىر خوجا پەخىردىننى ئىزدەپ ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىشتى، خوجا پەخىردىن تېۋىپنىڭ دوردىسى بىلەن تېخىچە ئويغانماي ئۇخلاۋاتاتتى. خوجا پەخىر-دىننىڭ يېنىدا ھېچكىم بولمىغانلىقتىن ھۇجرا ئىچى سۇرلۇك بىلىنىپ، دۇم-چەك ئىشان بىلەن سوپى نەزەرنى سوغۇق تەر باستى. خوجا پەخىردىن مە-دىر - سىدىر قىلماي ياتقاچقا، سوپى نەزەر ئۇنى ئۇلۇپ قالدىمكىن دەپ قولىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا يېقىن ئەكىلىۋىدى ئاغزىدىن ئىسسىق ھور چىققانـ-دىن كېيىن ئۇنىڭ تىرىكلىكىنى بىلىپ يۇرىكى جايىغا چۈشتى. ئۇلار ئەترا-پىغا ئالاق - جالاق قاراپ قويۇپ خوجا پەخىردىننى ئويغىتىش ئۈچۈن مە-دىرلىتىپ باقتى، لېكىن ئويغانمىدى، قۇلاق تۈۋىگە كېلىپ ۋارقىراپ باق-تى، يەنە ئويغانمىدى. ئۇلار ھېچقانداق چارە قىلالماي، يۈزىگە سۇ چې-چىپ بېقىۋېدى خوجا پەخىردىن يەنىلا كۆزىنى ئاچالماي چالا بوغۇزلانغان كالىدەك خارقىراپ خورەك تارتىشقا باشلىدى. بۇ ھال ئىككىسىنىڭ ئىمانـ-نى ئۈچۈرۈۋەتتى - دە، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تىپرلاپ يەنە كۇچىنىڭ بـ-ىرىچە ۋارقىرىدى، لېكىن خوجا پەخىردىن يېرىم بەھوش ھالەتتە ئۇخلاۋەر-دى.

— ئەستاغپۇرۇللا، بۇ زادى قانداق ئىش بولدى؟ - دېدى سوپى نەزەر، ئۇچ كۈندىن بېرى ئويغانمىسا مۆھۈردار جانابلىرى زىنداندا ياتـ-سا، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئابدۇرېشىتخاننىڭ جەڭنى تۈگىتىپ يولغا چىققىنى راستمىدۇ؟

— راست، — دېدى دۇمچەك ئىشان، — ھازىر يېڭسىرىدىن ئۇتۇپ بوپتىمىش.

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان دەرھال مەسلىھەتلىشىپ زىنداننىغا بېرىپ ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا خەۋەر يەتكۈزمەكچى بولۇپ ماڭدى.

بايا سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان كېلىۋاتقاندا سەردار ئەكرەم بىلەن تېۋىپ خوجا پەخىردىننىڭ قېشىدا بولۇپ ئۇلارنى كۈزىتىپ بېقىش

ئۇچۇن ئىچكىرىكى ھۇجرىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالغاندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە سەردار ئەكرەم ھازىرچە ئۇلار بىلەن يۈز تۇرانە ئۇچرىشىپ قېلىشنىمۇ خالىمايتتى. شۇڭا ئۇ ئىككىسىنىڭ ھۇجرىدىن چىقىپ يىراقلاپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپلا ئاندىن ئىچكىرىكى ھۇجرىدىن چىقتى. خوجا پەخىرىدىنىڭ يەنىلا خورەك تارتىپ ئۇخلاپ ياتقىنىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈپ تاشلىدى.

— خوجامنى ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ - دەپ سوردى سەردار ئەكرەم.

تېۋىپ سەردار ئەكرەمگە قاراپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا جاۋاب بەردى:

— پەرمانلىرىغا بىنائەن ئۇچىنچى قېتىم ئۇيقۇغا كەتتى.

— قاچان ئويغىنىدۇ؟

— ۋاقتى بولۇپ قالدى، زۆرۈر بولسا غىزادىن كېيىن يەنە ئۇخلىتىشقا بولىدۇ ...

سەردار ئەكرەم ئويلىنىپ بېشىنى چايقىدى:

— ياق، ئەمدى بولدى، ئىشلارمۇ پۈتۈپ قالدى، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شەھەرگە يېقىنلاشتى. كۆرسەتكەن خىزمىتىڭىز ئۈچۈن رەھمەت، سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىڭ قىلمىشىدىن پەخەس بولغايسىز. لېكىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوردىغا كىرىپ بولغىچە سىز بۇ يەردىن ئايرىلماڭ.

— خوش جانابىم، — دېدى تېۋىپ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

سەردار ئەكرەم يېنىدىكى ئىككى نۆكىرىگە بۇرۇلدى:

— مەلىكە ئاماننسا خېنىم بىلەن قېدىرخان ئۇستازلارنى دەرھال زىندانىدىن چىقىرىپ ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىڭ ئالدىغا ماڭغۇزۇڭلار.

نۆكەرلەر «خوپ» دەپ كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ كەتتى. سەردار ئەكرەم تېۋىپنى ھۇجرىدا قالدۇرۇپ ئۆزى دەرھال سىپىل ئۇستىگە چىقىپ قورغان بېگى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ قورغان قاراۋۇللىرى بىلەن قورغان بېگىگە مەنىلىك كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— يىگىتلەر ، مايمۇن ئويۇنىمىز ئاياغلاشتى ، ھەممە ئىش مەن دېگەن-دەك بولسۇن ، ئۇقتۇڭلارمۇ ؟

قورغان بېگى بىلەن قورغان سپاھلىرى سەردار ئەكرەمگە قايىل بولغان ھالدا پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى .

سەردار ئەكرەم سېپىلدىن چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا چاپارمەن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بىر پەرسەخ يىراقلىقتا كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى . سەردار ئەكرەم ئالدىراش كېتىپ قالدى ، شۇ ئەسنادا سوپى نەزەر ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرغان قورغان بېگىنىڭ ئۇدۇلىدا ئاتتىن چۈشۈپلا « ئەمىر جانابلىرى » دەپ ۋارقىراپ سەردار ئەكرەمنى ئىزدەشكە باشلىدى . ئادەملەرنىڭ ئىچىدە سەردار ئەكرەم كۆرۈنمىگەندىن كېيىن قورغان ئۈستىگە چىقماقچى بولۇۋىدى قورغان بېگى ئالدىنى توستى . ئۇ تەمتىرەپ قورغان بېگىگە تىكىلىدى . قورغان بېگى ھېچنېمىنى بىلمىگەنگە سېلىپ سورىدى :

— نېمە ئىش بولدى ؟ سەردارنى نېمىگە ئىزدەيسىز ؟

سوپى نەزەر نېمىشقىدۇر زۇۋان سۈرمىدى . قورغان بېگى سىلىق - سىپايىلىك بىلەن يەنە سورىدى :

— ھەزرىتىم ، ئۆزلىرى زادى كىمنى ئىزدەيلا ؟

سوپى نەزەر قورققىنىدىن كۆزى چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ ۋارقىرىدى :

— سىلەرنىمۇ ئىزدەيمەن ! ... سەردار ئەكرەمنىمۇ ئىزدەيمەن ، ئۇ قېنى ؟ بىلەمسىلەر بىز خەتەر ئىچىدە قالدۇق . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتسا ، سېپىل دەرۋازىسىنى نېمىشقا تاقمايسىلەر ؟

دەرۋازىۋەنلەر بىلەن سپاھلار پىسەنت قىلماي بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى .

— ئابدۇرېشىتخان يېتىپ كەلسە سەنلەرمۇ تۇغىسىسەن ، — دېدى سوپى نەزەر ۋارقىراپ ، — ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە چېچىلىپ ئويناۋاتسا ، سېپىل دەرۋازىسى تاقالمىسا ، بۇ قانداق گەپ ؟ ئۇلار ساداقتىن ئوق

ئۇزمەيلا قەلئەگە كىرمەمدۇ ؟

— نېمە ؟ راستىنلا شۇنداق ئىش بارمىكەن ؟ - دېدى قورغان بېگى ،

— ئەمر ئەكرەمجان جانابلىرى ئابدۇرېشىتخاندىن خەۋەرسىز بولسا كېرەك ، بولمىسا لەشكەرلىرىنى بېپەرۋا قويمىغان بولاتتى ...

— نېمە ، ئەكرەمجان خەۋەرسىزمۇ ؟... ياق بۇ ئىشتا چوقۇم شۇملۇق بار ، بىز قىلتاققا چۈشتۇق ...

سوپى نەزەر تېخىمۇ ۋەھىمگە چۈشۈپ تېپىرلاشقا باشلىدى - دە ، دەرھال ئېتىغا منىپ زىندانغا كەلدى . لېكىن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم بەلەن كۆرۈشۈشكە ئامال قىلالمايلا يەنە خوجا پەخىرىدىنىڭ ھۇجرىسىغا يېتىپ كەلدى . خوجا پەخىرىدىن يەنىلا ئۇخلاپ ياتاتتى . سوپى نەزەر تېپىرلاپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىدى . لېكىن خوجا پەخىرىدىندىن يەنە سادا كەلمىدى ، ئۇ بىرىدىنلا تېۋىپقا بۇرۇلۇپ تەلۈلەرچە ۋارقىرىدى :

— گەپ قىل ، ئەكرەم سەردار نەگە كەتتى ؟

تېۋىپ بىلمەسكە سېلىپ ئىككى دولىسىنى كۆتۈرۈپ قويدى .

— نېمە ، سەنمۇ بىلمەسكە سېلىپ بىزنى ئوپۇنتۇۋاتامسەن ؟ - دېدى ئۇ تېۋىپقا دېۋەيلەپ كېلىپ .

— مەن بىر ئاددىي تېۋىپ تۇرسام ، ئەمر جانابلىرىنىڭ نەگە كەتكەنىنى قانداق بىلەي ...

— سەن جەزمەن بىلسەن ! راست گەپ قىل . ئۇ قەيەردە ؟

شۇ ئەسنادا سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدىكى ئېگىز پەشتاقلاردىن ، راۋاقلاردىن ، گۈزەرلەردىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى قارشى ئېلىپ چېلىنغان ناغرا - سۇنايلارنىڭ ئاۋازى كۆتۈرۈلۈپ پۈتكۈل شەھەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . بۇنى ئاڭلىغان سوپى نەزەر خۇددىنى يوقاتقاندەك بولۇپ قالدى . بىردەم ئىشىك ئالدىغا چىقىپ ، بىردەم قايتىپ كىرىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا ، ئۇشتۇمتۇت دۈمچەك ئىشان ھاسراپ - ھۆمۈدەپ ھۇجرىغا كىرىپ كەلدى - دە ، خوجا پەخىرىدىنىڭ تېخىچە ئۇخلاپ ياتقىنىنى

كۆرۈپ سەنتۈرۈلۈپ توختىدى:

— بىز تۈگەشتۇق، — دېدى ئۇ، — ئابدۇرېشىتخان بىلەن مۇھەممەد شېرىپ بۇزۇكۇار لەكمىك ـ لەكمىك ئەسكەرلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ، سېپىل دەرۋازىسى ئۇلارغا ئېچىپ بېرىلدى.

دۇمچەك ئىشان ھاسسىغا تايىنىپ ھاسراپ ئۇيان ـ بۇيان مېڭىشقا باشلىدى.

خوجامنى ئېلىپ دەرھال قېچىش كېرەك.

— خوجام تېخىچە بەھوش ياتسا ...

— ئەمسە قاندا قىلسىز؟ ئۆزىڭىز قاچايلى.

— خوجامنى سايە قىلمساق نەگە كېتەلەيمىز؟

— خوجام نېمىشقا نەچچە كۈنگىچە بەھوش ئۇخلايدۇ؟

سوپى نەزەر بىردىنلا تېۋىپقا دېۋەيلەپ كەلدى:

— ھەممىنى قىلغان مۇشۇ ئەبلەخ، سەن خوجامنى دەرھال ھوشىغا كەلتۈر، بولمىسا جېنىڭنى ئالىمەن! ـ سوپى نەزەر خەنجىرىنى شارتلا قىلىپ سۇغۇرۇپ تېۋىپقا دېۋەيلەپ كەلدى. تېۋىپ ئامالسىز كەينىگە داجىدى. ئۇ ئۇلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ، ئىشىك تەرىپىگە سىلجىغان بولسىمۇ، دۇمچەك ئىشان ئىشىكنى توسۇپ تۇرغاچقا تېۋىپ ئامالسىز قالدى.

— سەن بىزنى مايمۇن ئويۇنىغا دەسسىتىمەن دەپ خام خىيال قىلما، خوجامنى نېمە قىلدىڭ، دە؟

— ھۇرمەتلىك زاتلار، — دېدى تېۋىپ، — مەن پەقەت خوجامنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈنلا جان كۆيدۇرۈۋاتىمەن.

— يالغان، — دەپ ۋارقىرىدى سوپى نەزەر.

— يالغان ئەمەس، خوجام كۆپ ئۇخلىمسا يۈرىكى جايىغا چۈشمەيدۇ، ھاياتىغا خەۋپ يېتىدۇ، — دېدى تېۋىپ يالغاندىن يېلىنىپ.

— سەن تولا كاپشىماي خوجامنى ماڭالايدىغان قىل، بولمىسا ھا-

زىرلا جېنىڭنى ئالمەن.

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان ئىككى تەرەپتىن خەنجەر كۆتۈرۈپ كەلدى. تېڭىپ كەينىگە داجىدى، ئۇلار خەنجەر ئۇرماقچى بولۇپ يېقىن كەلگەندە سەردار ئەكرەمنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئىككى نۆكىرى يان تەرەپتىكى ئۆيدىن چىقىپ كەلدى - دە، «قولۇڭنى تارت» دەپ ۋارقىرىدى. سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان نۆكەرلەرنى كۆرۈپ قورقىشىدىن خەنجەر قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. نۆكەرلەر سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشانىنى سولاپ قويماقچى بولۇپ تۇرغاندا ئىچ قوينىغا يۇشۇرۇپ قويغان خەنجەرلىرىنى ئېلىپ نۆكەرلەرگە ئېتىلىپ كەلدى. شۇ پەيتتە سەردار ئەكرەم يەنە بىر نەچچە نۆكەرلىرى بىلەن كىرىپ «توختا» دەپ ۋارقىرىدى. سوپى نەزەر سەردار ئەكرەمنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ كۆزلىرىنى نەشتەردەك تىكىپ ئېتىلىپ كەلدى:

— ھۇرمەتلىك ئەمر جانابلىرى، — دەپ زەھەرلىك كۈلدى سوپى نەزەر، — ھەممە سېھرىي - جادۇلىرىڭىز ئاشكارا بولدى. بىز دەرھال جانابىڭىزنى ئىزدەپ كەلگەن. خام خىيال قىلماڭكى، بۇگۈن پېقىر مىڭلىغان تەركى دۇنياچىلارغا قورال تۇتقۇزدۇم، قولىمىزدا يېگى لەشكەر بار ...

— سەنلەر خام خىيال قىلمىغىنكى، يېگى لەشكەرلىرىڭمۇ پېقىرنىڭ قولىغا ئۆتتى، — دېدى ئەكرەم، — سەنلەرنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىڭ تامامەن بەربات بولدى.

سوپى نەزەر بىلەن دۇمچەك ئىشان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئىسىتقبالىدىن ئۈمىد ئۈزدى - دە، كەينىگە سەنتۇرۇلۇپ تامغا يۆلىنىپ قالدى. سەردار ئەكرەم ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھازىر سەنلەر قولۇڭدىكى خەنجەردىن قان تامغۇزماقچى بولۇشتۇڭ، مۇشۇ گۇناھىڭ ئۈچۈن كاللاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىۋەتسەم دۇرۇس بولار ئىدى. لېكىن مەن يەنىلا سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئوردا قىلىچ

دىن بىر تامچىسۇ قان تامغۇزماسلىق كېرەك دېگەن پەرمانغا ئەمەل قىلىپ بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچىمەن. لېكىن شۇنى بىلىپ قويۇشقىنكى، سىياسەت قىلىچى گۇناھكارلارنى دائىم ئەپۇ قىلىۋەرمەيدۇ، يوقال كۆزۈمدىن!

پۈت - قوللىرى غال - غال تىترەۋاتقان سوپى نەزەر بىلەن دۈمچەك ئىشان خۇددىنى يوقاتقان ھالدا ئارۋاڭ - سارۋاڭ دەسسەپ چىقىپ كەتتى. سەردار ئەكرەم مەمنۇنلۇق بىلەن تېۋىپقا قارىدى:

— ھەممەتلىرىگە باركاللا ھەزرىتىم، ئۆزلىرى خاندانلىقمىز ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتىلا ...

تېۋىپ خوجا پەخىردىننى ھوشىغا كەلتۈرىدىغان دورىنى ئېلىپ ئۇنىڭ بۇرنىغا تىمتىپ قويدى، خوجا پەخىردىن چالا ئۇيقۇدا يېتىپ چۇشكۇرۇشكە باشلىدى.

— ئىش پۈتتى، — دېدى تېۋىپ، — بىرەمدىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كېتىدۇ ...

سەردار ئەكرەم خوجا پەخىردىندىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن بىرنەچچە ئادەمنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، تېۋىپنى باشلاپ ئىشكتىن چىقتى - دە، سېپىل دەرۋازىسى تەرەپكە ماڭدى. كوچىدا سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئۇزۇلمەي چېلىنىۋاتقان ناغرا - سۇنايلارنىڭ ئاۋازى ئالەمنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتكەندى. شەھەر ئايەم شادلىقىغا چۆمگەندەك تەنتەنىلىك مەنزىرە بارلىققا كەلگەندى. سەردار ئەكرەم بىلەن تېۋىپ قەشقەر دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلدى، سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىنىڭ مىلتىق ئاتقۇچىلىرى تۆشۈكلىرىدىن ئۇزۇن سۇنايلارنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇراتتى، سېپىلنىڭ ئالدى تەرەپتىكى خەندەك بويلىرى ئادەم دېگۈزىغا ئايلانغان بولۇپ، تەرەپ - تەرەپتە ساما ئۇسسۇللىرى قايناپ كەتكەندى. شۇ ئارىدا سېپىل ئۈستىدىن «ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋار يېتىپ كەلدى» دېگەن ياڭراق ئاۋاز ئاڭلاندى.

ئۇزاق ئۆتمەي لەكمك ـ لەكمك ئەسكەرلەر قوشۇنى ئات ئۇستىدە قالقان ، قىلىچ ۋە دۇبۇلغىلارنى پارقىرىتىپ يېتىپ كېلىشتى . سەپنىڭ ئالـ دىدا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن خوجا شېرىپ بۇزرۇكۇار كېلىۋاتاتـ تى . ئۇلار يېقىنلاپ كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ، ناغرا ـ سۇنايى ئاۋازى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى . ئۇزاققا سوزۇلغان تەنتەنىدىن كېيىن سەردار ئەكرەمنىڭ كۆز ئىشارىتى بىلەن نەغمە ـ ناۋا توختىدى ، سۇلتان ئۆزىنى قارشى ئېلىشقا چىققانلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشۇپ سالاملاشتى . سەردار ئەكرەم بىلەن ئالاھىدە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . سەردار ئەكرەم بىر بۆلۈك تۆھپىكارلارنى باشلاپ كېلىپ سۇلتان بىلەن كۆرۈشتۈردى . بۇنىڭ ئىچىدە تېۋىپ ، قورغان بېگى ، زىندان بېگى ۋە ئوردا قورال ـ ياراغلىرـ نى ساقلايدىغان ياراغبەردارمۇ بار ئىدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار قەشقەر دەرۋازىسىدىن ئوردىغىچە قارـ شى ئالغۇچىنىڭ چۇقان سادالىرى ئىچىدە پىيادە مېڭىپ كەلدى . قارشى ئالغۇچىلار كۇچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە سانجاق ـ سانجاق تۇرۇشۇپ كەتكەـ نىدى .

سۇلتان ئوردا ئىچىدىكى گۈلزارلىققا يېتىپ كەلگەندە قىرىق نەپەر مۇقامچى بىلەن قىرىق نەپەر نازىنىن ئۇسسۇلچى قىزلار ئۆزىنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى بىلەن سۇلتانىنى قارشى ئالدى ، مۇقامچىلارنىڭ قېشىدا قېـ دىرخان ئۇستاز ، ئامانىسا ۋە مەھمۇد ئۇستازلارمۇ بار ئىدى . سۇلتان بارلىق سەنئەتكارلار بىلەن سالاملىشىپ ، قېدىرخان ئۇستاز بىلەن مەھمۇد ئۇستازدىن ئالاھىدە ھال سورىدى ، كەيىندىن مەلىكە ئامانىسا بىلەن يۈز كۆرۈشتى . مېھر ـ مۇھەببەت ئۇرغۇپ تۇرغان كۆزلەر بىر ـ بىرى بىلەن ئۇچراشتى . ئىشق ھىجرانىنىڭ لەززەتلىك ئازابىنى باشتىن كەچۈرگەن بىر جۈپ قەلب ئۇنسىز مۇڭداشتى . سۇلتان مەلىكە ئامانىسانىڭ ئالمىدەك چىرايىغا ، گۈل يانىرىقىدىن سىيرىلىپ چۈشكەن شەبنەم تامچىسىدەك ياش ئۇنچىلىرىنى تۆكۈپ تۇرغان بۇلاقتەك كۆزلىرىگە سەپسېلىپ بىر نېمە دېمەكـ

چى بولدىيۇ ، تىكلىپ تۇرغان مىڭلىغان كۆزلەرنى نەزەرگە ئىلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى .

سۇلتان مۇقامچىلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ئوردا مەھكىمىسگە يېقىنلاپ كەلگەندە ئوردا مەھكىمىسىنى قوغدايدىغان يىگىرمە نەپەر سپاھ قولىغا ئوقيا ، ساداق ، نەيزە ، قىلىچ تۇتقان ھالدا سەپراس بولۇپ تۇرۇشقانىدى . سۇلتان ئۇلارغىمۇ سالام بېرىپ قويۇپ ئوردا مەھكىمىسى ئىچىگە كىرىپ كەتتى . سەردار ئەكرەم قائىدە بويىچە سۇلتاننىڭ ئالدىدا كىرىپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئىلىپ تۇردى ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كىرگەن ھامان ئۇ بارلىق ئوردا ئەمىرلىرى ۋە دىۋان خادىملىرىغا قاراپ ئۇنلۇك جاكار قىلدى :

— سەلتەنەتلىك سەئىدىيە خاندانلىقنىڭ مەڭگۈلۈك تاجۇ تەختى ھەزرىتى سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا مەنسۇپ بولغاي .

سەردار ئەكرەمنىڭ يالغۇراق ئاۋازى پۈتكۈل ئوردىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى . ئۇنىڭ گېپىدىن كېيىنلا ئوردا ئەمىرلىرى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى تەختكە تەكلىپ قىلدى .

سۇلتان تەختكە ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن قائىدە بويىچە چۈچۈك ئايىم قاتارلىق خانىشلار سالامغا كەلدى ، ئەڭ ئاۋۋال چۈچۈك ئايىم سالام بېرىپ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ، باشقا سەككىز خانىشمۇ بىر - بىرلەپ سالام بېرىپ سۇلتاننىڭ ئالدىدىن ئۆتتى ، ئەڭ ئاخىردا مەلىكە ئاماننىسا خانىم سالام ئادا قىلدى .

كەچلىك تاماقتىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، قېدىرخان ، مەھمۇد ئۇستاز ، مەلىكە ئاماننىسا خانىم ۋە بىر قىسىم خارجى تالىپلىرىنى ئايرىم قوبۇل قىلدى . مېھمانلار ئالدىدا قوبۇلخانىغا كىرىپ ساقلاپ تۇرۇشقانىدى . ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي سۇلتان ئابدۇرېشىتخان سەردار ئەكرەم بەگلەن بىللە كىرىپ كەلدى ، بۇنى كۆرگەن قېدىرخان بىلەن مەلىكە ئاماننى-

سانىڭ ئەلپازى ئۇچتى. خارجى تالپلىرىمۇ ھەيرانلىق بىلەن قاراپ قالـ دى. چۈنكى ئۇلار سەردار ئەكرەم يوق يەردە سۇلتان بىلەن سۆزلەشمەكـ چى ئىدى، لېكىن سەردار ئەكرەمنىڭ بىللە كىرگىنىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا نەپـ رەت كۆزى بىلەن قاراپ ھەممەيلەن جىم بولۇپ قالدى. سۇلتان كەلگەنلەر بىلەن سالاملىشىپ تىنچلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن:

— قېنى مەزگە ئېغىز تەگگەچ سۆزلىشەيلى، ئەڭ ئاۋۋال قېدىرخان ئۇستازنىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى، مەرھەمەتلـ دېدى.

قېدىرخان ئۇستاز ئوڭايسىزلىنىپ بىردەم سەردار ئەكرەمگە، بىردەم سۇلتانغا قاراپ يەنە شۇڭ تۇرۇپ قالدى.

سۇلتان قايتا ـ قايتا سۆزلەشكەندىن كېيىن قېدىرخان ئۇستاز سۇلـ تانغا ئېگىلىپ قويۇپ چۈشكۈن ھالەتتە ئېغىز ئاچتى:

— بىزنى كەچۈرىسىلە شاھىم، بىز ئەسلىدە ئۆزلىرى بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچى ئىدۇق.

سۇلتان ھەيران قېلىپ ئەتراپقا قارىدى.

— بۇ يەردە يات ئادەم يوققۇ؟

قېدىرخان نېمە دېيىشنى بىلمەي ئوڭايسىزلىنىپ جىم بولۇپ قالدى. سورۇن ئەھلى بىر ھازا ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرغاندىن كېيىن مەلىكە ئامانىسا جىمجىتلىقنى بۇزدى:

— ئۇنداقتا مەن ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلەۋېرەي. راستىنى ئېيتقاندا ئۆزلىرى غەلىبە ـ نۇسرەت بىلەن قايتىپ كەلمىگەن بولسىلا بىزمۇ ھايات قالماس ئىدۇق.

— نېمە ھادىسە يۈز بەردى؟ ـ سورىدى مەلىكە ئامانىسىغا قاراپ سۇلتان.

— ئوردىدىن چايان چىقتى، — دېدى مەلىكە ئامانىسا سەردار ئەكـ رەمگە قاراپ قويۇپ، — ئۇ چايان ھازىر بىزنىڭ يېنىمىزدا ...

مەلىكە ئامانىسا خانىمنىڭ ھەممە گەپ سۆزلىرىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى

چۇشىنىپ ئولتۇرغان سەردار ئەكرەم كۆلۈمسىرەپ قويۇپ ئورنىدىن تۇرىدى:

— ھۆرمەتلىك خانىم، ئۆزلىرى دېمەكچى بولغان چايان مەن بولسام كېرەك؟

بايانتىن بېرى سۆزلەشكە پۇرسەت كۈتۈپ ئولتۇرغان قېدىرخان ئۇسۇتاز غەزەپ بىلەن سەردار ئەكرەمگە تىكىلدى:

— ئۇ چايان ئەلۋەتتە سەن، سەن ئۆزۈڭ زامانىدىن بېرى ئابدۇرېشىتخاننىڭ تۇزىنى يەپ تۇرە بولدۇڭ، خاندانلىقنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە خائىن بولدۇڭ. سۇلتان غەلبە بىلەن قايتىپ كەلگەندە يەنە سۇلتانىنىڭ قوينىغا كىرىۋالدىڭ ...

سەردار ئەكرەم كۆلۈمسىرەپ قويدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى:

— مەن مەقسىتىڭلارنى ئەمدى چۈشەندىم، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كۈلكىسىنى ئاران توختىتىۋېلىپ، — بۇ مايمۇن ئويۇنىنى «ئىخترا قىلغۇچى» ئەڭ چوڭ جادۇگەر ئۆزۈم بولىمەن. بۇنداق نازۇك رېجانى پەقەت ئەكرەمجاندەك ئەقىل - پاراسەت ئىگىسى ۋۇجۇدقا چىقىرالىشى مۇمكىن ئىدى. كەمنە جەڭگە ماڭغان كۈندىن باشلاپ ئەكرەمجانىڭ چاپار-مەنلىرى بىز بىلەن ئالاقىسىنى ئۈزگىنى يوق. ئەكرەمجانىڭ مىڭ تىللاغا سېتىلغىنىدىنمۇ مەن خەۋەرسىز ئەمەسمەن، سىلەر خوجا پەخرىدىنىڭ ھېيلە - مىكرىنىلا كۆرۈپ، بىزنىڭ سېھرگەرلىكىمىزنى كۆرەلمەپسىلەر. ئەكرەمنىڭ زىندانى سىلەرنى ساقلاپ قالدى. قىلچىمىزدىن بىر تامچىمۇ قان تامغۇزماي بىز قېتىملىق ئاپەتتىن ساقلىنىپ قالدۇق ...

قوبۇلخانا ئىچىنى ھەرە ئۇۋۇسىدەك گۇڭۇلدىغان ئاۋازلار قاپلاپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن مەلىكە ئاماننسا، مەھمۇد ئۇستاز، قېدىرخان ئۇستازلار سەردار ئەكرەمنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە قايىل بولۇپ ئەپۇ سوراشتى. خارجى ئەل تالىپلىرىمۇ بىر - بىرلەپ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەپۇ

سوردى. پۇتۇن سورۇندىكىلەر ھاياجانغا چۆمدى، شۇ ئەسنادا ھۇدەيچى كىرىپ سالام ئادا قىلىپ خوجا پەخىردىنىڭ ھوشىغا كەلگەنلىكىنى ۋە دەرھال سۇلتان بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلغانلىقىنى بايان قىلدى. سۇلتان بۇنى ئاڭلاپ يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى، كەينىدىن پۇتۇن سورۇندىكىلەرمۇ كۈلدى. سۇلتان كۈلكىسىنى توختىتىپ ھۇدەيچىگە بۇرۇلۇپ دېدى:

— سىز دەرھال بېرىپ ئۇ كىشىگە مەلۇم قىلىڭكى، بۇگۈن ئۇ ھەزرەت بىلەن كۆرۈشۈشكە چولام تەگمەيدۇ. ئەتە ئەتىگەندە ئوردىغا كەلسۇن.

كۆرۈشۈش خۇپتەنگە ئەزان چىقىۋچە داۋاملاشتى. خۇپتەن نامىزدىن كېيىن سۇلتان مەلىكە ئامانىسا خانىمنىڭ ھۇجرىسىغا باردى. مېھرىبانلىق مۇھەببەت يالقۇنى چاقناپ تۇرغان ئىككى جۈپ كۆز بىر-بىرىگە قادالدى، تەشنالىق ئوتىدا يانغان ئىككى بەدەن ھەشقىپىچەكتەك چىرماشتى ۋە بىر تەن-بىر جانغا ئايلىنىپ كەتتى ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەتىسى بامدات نامازدىن كېيىن ئوردىغا كېلىپ ۋەدىسىگە بىنائەن خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمنى قوبۇل قىلدى. ئوردا ئىچىگە ۋەزىر-ۋۇزۇرالار بىلەن ئەمىر-ئەمىرزادىلەر تولۇق جەم بولۇشقاندىدى، خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم ئوردىغا كىرىپ تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنى كۆرۈپلا چىزايلىرى تامدەك تاتىرىپ، شالاڭ ئۆسكەن ساقال-بۇرۇتلىرى تىترەپ كەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىككىسىگە سوغۇق نەزەرى بىلەن قاراپ قويۇپ دېدى:

— ھۇرمەتلىك ھەزرىتىم، بىز تازا بىئەپ جايدا ئۇچرىشۇاتىمزغۇ دەيمەن؟

— يوقسۇ ھەزرىتىم، — دېدى خوجا پەخىردىن يەنە تەن بەرمىگەن ھالدا، — سىلەرنىڭ ئادەمنى ھوشسىزلاندۇرۇپ ئىشنى ئەپلەيدىغان كارا-

مەت ئىگىسى ئىكەنلىكىڭلارنى ئەمدى بىلىپ يەتتۇق ...

— بۇنداق كارامەتنى بىز سىلەردىن ئۆگەندۇق ،— دېدى سۇلتان ،

— ھۆرمەتلىك خوجام ، بىزگە كۆرسىتىدىغان يەنە قانداق كارامەتلىرى بار ؟ بىز تاربختا ئۆتكەن سىيتزادىلەرنىڭ نەسەبنامىسىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگىنىمىزدە ، سىلەرنىڭ ھەقىقىي سىيت ئەۋلادى ئەمەسلىكىڭلار ئېنىق بولـ دى . سىلەر سىيت ئەۋلادى ئەمەس تۇرۇقلۇق ساختا يول بىلەن « خوجا » ئاتاقىغا ئېرىشىۋالغان بولساڭلارمۇ ، تەركىدۇنياچىلارنىڭ سەردارى بولۇپ قالغىنىڭلار ئۈچۈن سىلەرنى سىياسەت قىلىچىدىن ئۆتكۈزمەيلى دەۋاتىمىز . لېكىن شۇنى بىلىپ قېلىڭلاركى ، ئەمدى تەۋەلىكىمىزە سىلەرگە ئورۇن يوق !

مەن يەنە شۇنى تەنتەنىلىك بىلەن جاكارلايمەنكى ، ھەزرىتى خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋار ئوردىمىزنىڭ شەيخۇلئىسلامى قىلىپ تەينىلەنـ دى .

ئوردا ئە كانلىرى ھاياجانغا چۈمگەن ھالدا شېرىپ بۇزرۇكۋارنى مۇـ بارەكلىدى .

خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان خوجا ئابدۇرېھىم گويا قوقاسقا يۈـ مىلانغان يىلاندەك تولغىنىپ ، چىرايلىرى تاتىرىپ ، كۆزلىرى پىيالىدەك چەكچىيىپ ، كەينىگە يېقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدى . ئاخىر خۇددىنى يو ـ قاتقان ھالدا ئەلەڭ ـ سەلەڭ دەسسەپ ئوردىدىن چىقىپ كېتىشتى .

ئەتىسى بامدات نامازدىن كېيىن ئوردا شائىرى ئايازىنىڭ تەكلىپى بىلەن شائىرلار ھەيدەرباغ قىرائەتخانىسى ئالدىدىكى گۈلزارلىققا يىغـ لىپ ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ جەڭدىن غەلبە ـ نۇسرەت بىلەن قايتىپ كەلگەنلىك شەرىپىگە مۇشائىرە ئۆتكۈزدى . بۇ سورۇنغا قېدىرخان ئۇستاز بىلەن شائىرە ئامانىسا خانىمۇ شېئىر ئەكەلدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن شېرىپ خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋار سورۇنغا يېتىپ كەلگەن ھامان ئەڭ ئاۋۋال سۇلتاننى شېئىر ئوقۇشقا تەكلىپ قىلسىمۇ ، لېكىن سۇلـ تان ئۆزى ئوقۇملي خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋارنى ئوقۇشقا تەكلىپ

قىلدى. بۇزرۇكۇار شېئر يېزىپ كەلمىگەچكە مۇشائىرە سورۇندىكىلەرنى رىغبەتلەندۇرۇپ سۆز باشلىدى:

— ئى ئەزىز شائىرلار، ئالىملار ۋە پازىللار، مۇقامچى ۋە مۇغەننىلەر ئاللا ئىگەم ھەممىڭلارغا مەدەت بەرگەي، ھەيدەرباغ قىرائەتخانىسى مەڭگۈ گۈللىگەي! پادىشاھلىق مەدرىسلەر، رەسەتخانىلار قايتىدىن ھاياتلىققا ئېرىشىپ ئىلىم - مەرىپەتچىلەر، مۇقامچىلار، شائىرلار قايتا باش كۆتۈرگەي! ئالىملىرىمىز، شائىرلىرىمىز، مۇقامچىلىرىمىز كۆندىن - كۈنگە كۆپىيىپ ئىلىم - مەرىپەت ئەلادتىن - ئەۋلادقا ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتكەي! ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر ...

بۇزرۇكۇارنىڭ سۆزىدىن كېيىن سورۇن ئەھلى مەلىكە ئاماننسا خانىمنى شېئر ئوقۇشقا تەكلىپ قىلدى. مەلىكە ئاماننسا سورۇن ئوتتۇرىسىغا بارماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ئىختىيارسىز سۆلتانغا قاراپ قويدى، سۆلتان ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن ئاماننساغا قاراپ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس ئېگىپ قويدى، ئاماننسا ئۆزىنى توختىتىپ يۇزىنى يېرىم يېپىپ تۇرغان شايى رومالنى ئازراق قايرىۋېتىپ سورۇن ئوتتۇرىسىغا كەلدى. ئۇ شېئر يېزىلغان يۆگەلمە قەغەزنىڭ يېنىك بوغقۇچىنى يېشىپ ئوقۇشقا تەمشىلىپ بولۇپ يەنە توختاپ قالدى. ئۇنىڭ يۈزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ ياقۇتتەك لېۋىنى سەدەپتەك چىشلىرى بىلەن يېنىك چىشلەپ قويۇپ سورۇن ئەھلىگە تەكشى نەزەر تاشلاپ شېئر ئوقۇشقا باشلىدى.

مەلىكە ئاماننسا خانىمنىڭ شېئرى پۈتكۈل مۇشائىرە سورۇندىكى شائىرلارنىڭ قىزغىن مەدھىيىلىشىگە سازاۋەر بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىنلا مەشھۇر شائىر ئايازى سۆلتانغا مەدھىيە ئوقۇيدىغان شېئرنى باشلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن قېدىرخان ئۇستاز ۋە باشقا شائىرلار ئوقۇدى. مۇشائىرە يېرىم كۈن داۋاملىشىپ، كۈن پېشىنغا قايرىلغاندا تۈگىدى.

سۆلتان ئابدۇرېشىتخان خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇارنى ئوردا شەيخۇلئىسلامى قىلىپ تەينىلىگەندىن كېيىنلا خوجا پەخىردىن بىلەن ئىشان

خوجا ئابدۇرېھىم بىر بۆلۈك سوپى - سالۇكلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ماڭارا ئۇننەھر تەرەپكە مىرزا ئەلى تاغاينى ئىزدەپ كەتكەنىدى. خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋار شەيخۇلئىسلاملىق ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان كۈندىن باشلاپ خوجا پەخىردىن بۇزۇپ قويغان دىنىي قائىدە - يوسۇنلارنى قايتا تۈزەش ئۈچۈن جامائەت ئىچىدە كەڭ تەرغىباتچىلىق ئىشلىرىنى ئېلىپ بارـ دى. بولۇپمۇ مازارلارنى تەرتىپكە سېلىپ، راست - يالغانلىرىنى ئايرىپ چىقىپ، يالغان مازارلارنى مەنئى قىلىۋەتتى. خوجا پەخىردىن ئۆزىنىڭ تەرىكىدۈنياچىلىق يولىنىڭ ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىپ دەشت - بايابانلاردا، جاڭگاللاردا قەدىمكى كارۋان يولى بويلىرىدا، كونا خارابىلەردە نۇرـ غۇن مازارلارنى تەسىس قىلىپ ئۇنىڭغا قەدىمكى دەۋردە ئۆتكەن بىرەر ئۇـ لۇغ زاتنىڭ نامىنى قويۇپ ئۇنى تەرىكىدۈنياچىلارنىڭ چوقۇنۇپ ئىبادەت قـ لىدىغان ئىبادەتخانىسىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. شۇ چاغلاردا ھەتتا بەزى قەدىمكى كارۋان يوللىرىدا ئۆلگەن يولۇچىلارنىڭ تۇپراق ئىزى ئۈچراپ قالسىمۇ، بۇ يەرگە كۆمۈلگەن ئۆلۈكنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ۋە قاچان، نېمە سەۋەبتىن ئۆلگەنلىكىنى سۈرۈشتە قىلماستىن، ئالاھىدە قەبرە ۋە گۈمبەزلەرـ نى قاتۇرۇپ ئۇنىڭغا تارىختا ئۆتكەن مەلۇم بىر ئۇلۇغ زاتنىڭ نامى قوـ يۇلاتتى - دە، مازارغا ئايلاندۇرۇلاتتى. بۇنداق ئىشلار خوتەن، قەشقەرـ دىن، ئاقسۇ، كۇچا زېمىنلىرىنچە ئەۋج ئېلىپ كەتكەنىدى. بۇ خىل ئۇـ سۇلدا پەيدا بولۇپ قالغان يېڭى مازارلارنىڭ سانىنى بىلىپ كېتىشمۇ تەس ئىدى. خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋار ئۆزىنىڭ مۇرتلىرىنى تەـ رەپ - تەرەپكە ئەۋەتىپ بۇ خىلدىكى مازارلارنى تەدرىجىي يوق قىلىشقا ياكى يوق قىلالمىغان تەقدىردىمۇ بارغانسېرى ئازايتىشقا دەۋەت قىلىپ، مۇسىلمانلىرىنى بەندىگە چوقۇنماي، ئۆلۈكلەرگە چوقۇنماي بىردىنبىر يېگانە قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللاغا چوقۇنۇشنى دالالەت قىلدى. مازارلارغا يىغىلـ ۋالغان سان - سانىاقسىز تەرىكىدۈنياچى دېھقانلارنى قايتىپ كېتىپ ئۆز يېـ رىنى تېرىشقا، ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىشقا دەۋەت قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن كۆپلىگەن دېھقانلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ يەر تېرىپ، بالا - چاقىلىق بولۇپ، تەرەققىياتچىلىققا خاتىمە بەردى. كىشىلەر ئىچىدە مازارىكەزدىلىك قىلىدىغانلار بارغانچە ئازلاپ ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولغان ئاساستا دىنىي ئىبادەت قىلىدىغان يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن سەئىدىيە خانداناللىقى زېمىندا يېزا - قىشلاقلاردىن شەھەر - شەھەرلەرگىچە مولچىلىق ۋە مەمۇرچىلىق بارلىققا كېلىپ خاندانلىق گۈللەندى. يارىكەنت شەھىرىدىكى ئىلمىي زاھىر مەدرىسلىرى بارغانسېرى گۈللەپ، ئالىم ۋە پازىللارنىڭ سانىمۇ كۆنسايىن ئاشتى. خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار دائىم: «يەر - زېمىندىكى ئالامەتلەر قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغانىكەن، ئىلىم - پەنمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن بارلىققا كەلگەندۇر. شۇڭا بىز ئىلىم - پەننى ئىسلامغا يات دەپ قارىماسلىقىمىز كېرەك. خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ بۇ خىل تەلىماتلىرى پۈتكۈل سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ گۈللىنىشىدە ئالاھىدە رول ئوينىدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئون يىلغا يېقىن تەخ ۋە خاتىرجەم ھۆكۈم سۈرۈشىگە شارائىت تۇغۇلدى. سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ گۈللىنىشى بارلىققا كەلگەن بۇ دەۋردە ئوردا ئىچىدىكى ئاداۋەت - خۇسۇمەتلەرمۇ پەسىيىپ، بەگزادىلىرى بىلەن يەرلىك ئەمەلدارلار ئوتتۇرىسىدا، ئەھلى دۇنيا - چىلار بىلەن تەرەققىياتچىلار ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىنى كەمسىتىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. مەلىكە ئاماننىسا خانىم بىلەن قېدىرخان ئۇستازلار ئۇچۇن ئېيتقاندىمۇ بۇ تەخ ئۆتكەن ئون يىل مۇقامنى ئومۇمىيۈزلۈك قېلىپلاشتۇرۇپ، مۇقام ئەۋلادلىرىنى تەربىيلەپ، ئون ئىككى مۇقامنى خەلق ئىچىگە يېلتىز تارتقۇزغان دەۋر بولدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ دەۋردىكى غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەردىن ئېتىبارلىق ھېس قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم ئىدى. ئۇ كىچىك خانىشى مەلىكە ئاماننىسا خانىمدىن ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىغا يېتەلمىگىنى ئۈچۇن دائىم ئىچى پۇشۇپ ئازابلىناتتى. مە-

لىكە ئامانىسا خېنىم سۇلتاننىڭ نىكاھىغا چۈشۈپ بىر يېرىم يىلدىن كېيىن بىر قىز تۇغۇپ بەرگەن بولسىمۇ ئۇ قىز بوۋاق چېغىدا چېچەك چىقىپ قازا قىلىپ كەتكەنىدى. سۇلتان ئۆزىنىڭ ئارزۇسىغا يېتىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم مەشھۇر پالچىلارنى چاقىرتىپ پال ئاچقۇزۇپ باقتى، ئوقۇتۇپمۇ باقتى، قىرىق توقاچ يافقۇزۇپ كېچىك بالىلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپمۇ باقتى، سەدىقە نىياز قىلىپ باقتى. بۇنىڭ ھېچقايسىسىدىن بىرەر ئۇنۇم ھاسىل قىلالمىدى. سۇلتان بۇ ئىشنى ئويلىغانسېرى ئىچى تىت - تىت بولاتتى. ئاخىر بىر كۈنى ئەرەبستاندىن كەلگەن بىر مەشھۇر تېۋىپنى چاقىرتىپ مەلۇم قىلىپ ئامانىسانىڭ تۇغماس بولۇپ قېلىشتىكى سەۋەبىنى ئېنىقلاپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. تېۋىپ ئامانىسانىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، كۆزىنى ۋە تىلىنى كۆرۈپ ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ تەھلىل قىلغاندىن كېيىن سۇلتانىنى ئايرىم بىر جايغا چاقىرىپ دېدى:

— مەلىكە ئامانىسا خېنىمدا ھېچقانداق كېسەل يوق ئىكەن. لېكىن مېنىڭ پەرىزىمچە تۇغماس دورىسى ئىچىپ قالغاندەك قىلىدۇ. دورىنى ئۆزى بىلىپ تۇرۇپ ئىچتىمۇ ياكى باشقىلار تەرىپىدىن قەستلەپ ئىچۈرۈلدىمۇ بۇ ماڭا نامەلۇم. لېكىن دورا ئىچىپ قالغىنىدا شەك - شۇبھە يوقتۇر ...

سۇلتان بۇ گەپنى ئاڭلاپ پۈتۈن ۋۇجۇدى غەزەپكە تۇلۇپ بىر جۈپ كۆزى چوغدەك قىزىرىپ چىقتى. بۇ يەردە چوقۇم قارا قول بارلىقىنى سۇلتانمۇ بىلەتتى. مەلىكە ئامانىسانىڭ ئۆزى خالاپ تۇغماس دورىسى ئىچىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

سۇلتان بۇنى ئارتۇقچە ئويلاپ ئولتۇرماي تېۋىپتىن سورىدى:

— داۋالاپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىنمۇ؟

— ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا قىممەت باھالىق دورىلار بىلەن بىر مەزگىل داۋالساق ئەسلىگە كېلىشى مۇمكىن. لېكىن تۇغماس دورىسىنى ھەرگىز قايتا ئىچىپ قالماسلىقى كېرەك.

سۇلتان تېۋىپنىڭ سۆزىنى چۈشىنىپ ئۇنىڭ داۋالاپ بېرىشىنى تەلەپ

قىلدى. داۋالاش جەريانىدا مەلىكە ئامانىنساغا چاي ۋە غىزا بېرىدىغان مۇلازىملارنى بىرنى قويماي ئالماشتۇرۇپ ئەڭ ئىشەنچلىك مۇلازىملارنى ئورۇنلاشتۇردى. تېۋىپ بىرنەچچە ئاي داۋالىغاندىن كېيىن، بەختكە يارىشا مەلىكە ئامانىنسا خېنىم ئەسلىگە كېلىپ، سېزىك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تېۋىپنى ئالاھىدە رازى قىلىپ يولغا سالغاندىن كېيىن ھىندىستاندىن زىيارەتكە كەلگەن يەنە بىر مەشھۇر ھىندى تېۋىپنى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ ئامانىنسا خېنىمنىڭ قورسىقىدىكى پەرزەنتنىڭ قىز ياكى ئوغۇللۇقىنى بىلمەكچى بولدى. چۈنكى، بۇ تېۋىپنى سۇلتان ياش چېغىدىلا بىلەتتى، ھامىلدارلىق تومۇرىنى تۇتۇپ تۇرەلمىگەن قىز ياكى ئوغۇللۇقىغا ھۆكۈم قىلالايتتى. ھۆكمى كۆپ ھاللاردا توغرا چىقاتتى. چۈچۈك ئايىم شاھزادە ئابدۇللېتىپخانغا ۋە ئابدۇكېرىمخانغا قورساق كۆتۈرگەندىمۇ مۇشۇ تېۋىپقا تومۇر تۇتقۇزۇپ ھەر ئىككى قېتىمدا توغرا چىققاندى. شۇڭا سۇلتان بۇ قېتىمۇ ئۇنى تەكلىپ قىلىپ ئامانىنسانى كۆرسەتتى. تېۋىپ ئۇچ كۈن ئوردىدا تۇرۇپ ھەر كۈنى بىرنەچچە قېتىم ئامانىسا خانىمنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، مىجەزىنىڭ ئۆزگىرىش ئالامەتلىرىنى كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن سۇلتانغا دېدى:

— ھۇرمەتلىك شاھىم، تۆرەلمىنىڭ قىز ياكى ئوغۇللۇقىنى ئەڭ ئاۋۋال قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللا ئۆزى بىلىدۇ، ئاللا ئىگەم ئەقىل - پاراسىتىمنى كامىل قىلغان بولسا پەرزىمچە خۇدا ئۆزلىرىگە ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلغانلىقىغا ئىمانىم كامىلدۇر ...

سۇلتان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئانچە ئىشەنگۈسى كەلمەي قايتا - قايتا سورىشىدى تېۋىپ يەنىلا ئۆز گېپىدە چىڭ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتانىنىڭ قەلبىدىكى قارا تۇمانلار تارقاپ ئۈمىد يۇلتۇزى قايتىدىن چاقناپ كەتكەندەك بولدى ۋە ھايات گۈلزارىدا يەنە بىر چېچەك ئېچىلغانلىقىدىن ئۆزىنى ئىنتايىن بەختلىك ھېس قىلىپ، ئاللانىڭ مەرھىمىتىگە مىڭلارچە تە-

شەككۈرلار ئىزھار قىلدى.

سۇلتان شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئەھۋالنى ھېچكىمگە ئۇقتۇرماي مەخپي تۇتقان بولسىمۇ، مەلىكە ئامانىنسانىڭ سېزىك بولغىنىنى سېزىپ قالغان بەزى دېدەكلەر ئېقتىماي ـ تېمتىماي چۈچۈك ئايىمغا خەۋەر قىلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ چۈچۈك ئايىمغا تۆت پۈتى ئۆرە قالدى. ئۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ مەلىكە ئامانىنسانى ئەرەب تېۋىپىغا داۋالتىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەنلىكىنى ۋە ھىندى تېۋىپقا تومۇرىنى تۇتقۇزۇپ تۆرەلمىنىڭ ئوغۇل ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلغانلىقى توغرىسىدىكى ئېنىق مەلۇماتلارغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالدى. چۈنكى مەلىكە ئامانىنساغا بىرنەچچە قېتىم تۇغماس دورىسىنى يېگۈزۈۋەتكەن كىشى دەل چۈچۈك ئايىمنىڭ ئۆزى ئىدى. ئۇ ئۆز مەقسىتىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىغا تىت ـ تىت بولۇپ، ئۆزىنى ياقلايدىغان تۆرىلەردىن مىرزا فىرۇز بارلاس، مىرزا مۇھەممەد ياقۇپ دوغلات قاتارلىق كىشىلەر بىلەن مەخپىي كۆرۈشۈپ خاندانلىقنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى توغرىسىدا پىكىرلەشتى.

— ئەگەر يات قاندىن تۆرەلگەن شاھزادە تۇغۇلۇپ قالسا، — دېدى چۈچۈك ئايىم، — ئابدۇكېرىمخاندىن كېيىنلا تەخت ۋارىسلىقى ئۇنىڭغا ئۆتۈپ كېتىدۇ، بۇ ئاقىۋەتنى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلمەمدۇ؟ ياق، ئۇنداق ئەمەس، قارىغاندا سۇلتانىم مەقسەتلىك ھالدا شۇنداق قىلۋاتىدۇ. بىز بۇنى توسۇشنىڭ ئامالىنى قىلىشىمىز كېرەك. قېنى، ھەرقايسىلىرىنىڭ قانداق تەدبىرلىرى بارىكىن؟

مىرزا فىرۇز بارلاس بىلەن مىرزا مۇھەممەد دوغلات قاتارلىق كىشىلەر چۈچۈك ئايىمنى قوللاپ، بۇ خەتەرلىك ئاقىۋەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا ئۆزىنىڭ تەدبىرىنى بايان قىلدى. چۈچۈك ئايىم ئۇلار بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ: «مەن جېنىمدىن جۇدا بولۇشقا رازىمەنكى، يات قاندىن تۆرەلگەن شاھ

زادىنى ئانسىنىڭ قورسقىدا تۇرغۇزۇپ ئۇجۇقتۇرۇۋەتمىگۈچە بىر كۈنمۇ تىنىم تاپمايمەن.»

ئۇ ھۇجرىسىغا قايتىپلا دەرھال ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي تېۋىپىنى چاقىرتىپ كەلدى. چۈچۈك ئايمىنىڭ خۇسۇسىي تېۋىپى پاكار بويلۇق، ساقال - بۇرۇتى شالاڭراق كەلگەن ئەللىك ياشلاردىكى كىشى بولۇپ چۈچۈك ئايمىدىن بەكمۇ قورقاتتى. چۈچۈك ئايم بابىر ئوردىسىدىن يارىكەنت شەھرىگە ماڭىدىغان چاغدا، بابىر شاھنىڭ ئانسى قۇتلۇق نىگار ئايم بۇ كىشىنى چۈچۈك ئايمغا خۇسۇسىي تېۋىپ قىلىپ قوشۇپ بەرگەنىدى. شۇڭا ئۇ كىشى چۈچۈك ئايمىدىن باشقا كىشىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايتتى. تېۋىپ چۈچۈك ئايمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپلا نەچچە پۈكۈلۈپ تازىم قىلىپ پەرمان كۈتۈپ ئولتۇردى. چۈچۈك ئايم بىر ھازا ئۇنسىز ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— سىزنىڭ مەلىكە ئامانىنسانى تۇغماس قىلىۋېتىش ئۈچۈن ياساپ بەرگەن دورىڭىز كار قىلمىدى،— دېدى غەزەپ بىلەن.

تېۋىپ چۈچۈك ئايمنىڭ غەزەپلىك چىرايىغا قاراشقا پېتىنالماي يەرگە قاراپ تۇرۇپ ئاران سۆزلىدى:

— ھۆرمەتلىك خانىش، ئۇ دورا كار قىلمايدىغان دورا ئەمەس ئىدى، بۇنى ئۆزلىرى بىلىدىلا.

چۈچۈك ئايم بىر ئاز ئۆزىنى بېسىۋېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى:

— راستىنى ئېيتسام، سۇلتان ئۇنى باشقا تېۋىپقا داۋالتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا يەنە دورا ياساپ مەخپىي ئىچۈرۈۋەتسەكلا ئىش ھەل بولىدۇ ...

— ئەمدى ئۇلگۈرمەيدۇ، مەلىكە ئامانىنسانىڭ سىزنىڭ ۋاقتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بالا ئوغۇلمىش.

تېۋىپ بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ چۈچۈك ئايمغا قارىدى:

— ھۆرمەتلىك خېنىم، بېشىم كېتىشتىن قورقمەن، مەلىكە ئامانىنسا-

نىڭ قورسقىدىكى شاھزادىنى چۈشۈرۈۋېتىدىغان دورىنى ياساپ قويسام قانداق ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقىنى ئۆزلىرى بىلىدىلا.

چۈچۈك ئايىم ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىدى:

— ھەممىگە ئۆزۈم ئىگە، باش كېتىدىغان ئىش بولسىمۇ مېنىڭ بېشىم كەتسۇن. سىز مەن دېگەننى قىلىڭ، تۆرەلمىنى چۈشۈرىدىغان دورا يا-ساش سىزنىڭ قولىڭىزدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلىمەن.

تېڭىپ گەپ قىلالمايۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ چۈچۈك ئايىمنىڭ ھۇج-رىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن «مەل-كە ئاماننسا خېنىم سۇلتان ئابدۇرېشىتخاندىن ھامىلدارمىش» دېگەن سۆزلەر ئوردا ئىچىگە تارىلىپ، سۆز - چۆچەك بولۇشقا باشلىدى - دە، مەلىكە ئاماننساغا سوغۇق نەزەرى بىلەن قارايدىغان بەگزادىلەر بارغان-سېرى كۆپەيدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوردا ئىچىدىكى بۇ خىل مۇرەككەپ ئەھۋال-نى كۆزدە تۇتۇپ، مەلىكە ئاماننسا ئايىمنىڭ ئامان - ئېسەن كۆزى يورۇش-قا خاتىرجەملىك مۇھىت ئىزدەشكە كىرىشتى. شۇ تۈپەيلى كۈچادا مۇقام ئەۋلادلىرىنى تەربىيلىگەچ، ئەڭ قەدىمكى كۈسەن ئاھاڭلىرىنى توپلاش ئۈچۈن خانىش ئاماننسا، قېدىرخان ئۇستاز، باتۇرخان ۋە ئەزىمەت-خانلارنى بىرگە ئەۋەتمەكچى بولدى. مەلىكە ئاماننسا كۆزى يورۇپ بول-غۇچە كۈچادا تۇرۇشى ئۈچۈن بىر ھەشىمەتلىك باغلىق ھويلىنى تەييارلاپ، مۇلازىملارنى تەخ قىلىپ، ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئەلى باتۇر-نى نۆكەرلەر بىلەن قوشۇپ يولغا سالدى. مەلىكە ئاماننسا خېنىم بىلەن قېدىرخان ئۇستاز كۈچا تەۋەلىكىگە كەلگەندىن كېيىن مۇقامنى ئەل ئىچىگە يېلتىز تارتقۇزۇش ئۈچۈن يۇرت - يۇرتلاردا ئەل نەغمىچىلىكنى كەڭ تۈردە ئەۋج ئالدۇرۇپ، نۇرغۇن مۇقامچىلارنى تەربىيلەپ چىقتى.

بۇ دەۋردە كۈچا خەلقى ئىچىدە مۇقام ئېيتىدىغان ئىشلار شۇنچىلىك ئومۇملىشىپ كەتتىكى، گىلەمچىلەر گىلەم توقۇۋاتقاندا، ئايالىلار توپلا-

شپ دوپپا تىكىۋاتقاندا ، ئېتىزلىقتا ئورما ئورۇۋاتقاندا ، خامان تەپكەندە ، قوناق ئوتىغاندا ، سەپەرگە ماڭغاندا ، پىچاقچىلار ، مسكەرلەر ، پىچاق ۋە چۆگۈنلەرنى سوقۇۋاتقان چاغلاردىمۇ ئاغزىدا مۇقام ئوقۇغاچ ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشاتتى . كىم مۇقام ئاھاڭلىرىنى كۆپرەك بىلسە ئۇ كىشى ھۆرمەتلىنىپ ، ھەممە كىشى شۇنىڭدىن مۇقام ئۆگىنەتتى . كىم مۇقامنى ياخشى ئوقۇسا كىشىلەر شۇنى ماختىشاتتى ، خەلق ئىچىدە يېتىشىپ چىققان داڭلىق مۇقامچىلار يۇرتتىن يۇرتقا تەكلىپ قىلىنىپ تۇراتتى . قايسى تويدا مۇقامچىلار كۆپرەك توپلىشىپ ، كۆپرەك مۇقام ئوقۇلسا توي ئىگىسىنىڭ يۈز - ئابرويى شۇنچە يۇقىرى بولاتتى .

— بۇگۈنكى توي كاتتا بولدى ، ئۇچ مۇقامنى تۇگەتتى .

— ئۇلۇشكۈنكى تويچۇ ، ئۇنىڭدىنمۇ كاتتا بولدى ، يەتتە مۇقامچى بىر كېچە ئۇخلىماي مۇقام ئوقۇپ چىقتى ئەمەسمۇ ، ھېچكىم ئۇخلاپ قالمىدى .

— مەشرەپ قىسمىدا مەنمۇ ئۇسسۇل ئويناندىم تېخى .

— چوڭ نەغمە ئوقۇلۇۋاتقاندا ئۇخلاپ قالغاندەك قىلاتتىڭغۇ ؟

— نەدە ئۇخلاپ قالدىم ، كۆزۈمنى يۇمۇپ ئاڭلىنىۋىغۇ ؟

— ھېلىقى قىز بالىنىڭ قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازىنى دېمەمسەن تېخى ، بەئەينى مەلىكە ئامانىسا ئايىمنىڭ ئاۋازىغا ئوخشايدىكەن .

— ھېلىقى كۈندىكى مەشرەپنى دېمەمسەن تېخى . ئۇ مەشرەپكە قەدىرخان بىلەن ئەزىمەتخان كەلدى . نەچچە قوي سويۇلدى ، « ۋىسال » مۇقامى بىلەن « ئىشرەت ئەنگىز »نى تۇگەتتى ...

— ھە راست ، بىر نەچچە باي قەدىرخان ئۇستازغا ئاتاپ كۈندۈزى ئوغلاق تاشلىدى...

ئادەملەر توپلاشقان جايدا گەپ - سۆزلەرنىڭ كۆپلىرى مۇقام ئۇستىدە بولاتتى ، مۇقام ئۇستىدە گەپ تالىشىپ مۇنازىرىلەر قىلىشاتتى ، بەزى چاغلاردا ئايىرىم يۇرتۇازلار ئوتتۇرىسىدا : « ئۇ يۇرتنىڭ مۇقامچىلىرى ، بۇ

يۇرتنىڭ مۇقامچىلىرى» دەپ مۇقامچىلارنى تالىشىپ جېدەل - ماجىرا قىلىشىدىغان ئىشلارمۇ ئاندا - ساندا كۆرۈلۈپ قالاتتى.

بىرنەچچە ئايدىن بېرى مەلىكە ئاماننىسا ئايىم ۋە قېدىرخان ئۇسۇتازلارنىڭ ئەجرى بىلەن كۇچا تەۋەسىدە نۇرغۇن مۇقام ئەۋلادلىرى يېتىشىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئەبدىلئەبەت ساقلىنىپ قېلىشى ئۈچۈن ئۆل ھازىرلاندى. بۇ جەريانداا چۇچۇڭ ئايىم بىر نەچچە قېتىم كۇچاغا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ مەلىكە ئاماننىساغا دورا ئىچۈرۈپ بالىسىنى چۇشۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، ئەلى باتۇرنىڭ سەگەكلىك بىلەن مۇھاپىزەت قىلىشى نەتىجىسىدە ھېچقانداق يات ئادەم مەلىكە ئاماننىساغا يېقىنلىشالمىدى. داڭلىق تۇغۇت ئانىلىرى كېچە - كۈندۈز مەلىكە ئاماننىسا ئايىمنىڭ قېشىدىن كەتمەي، خەۋەر ئېلىپ تۇرغاچقا سالامەتلىكىمۇ بىر خىل تۇردى. مەلىكە ئاماننىسا ئايىمنىڭ كۆز يورۇشقا بىر يېرىم ئاي قالدى دەپ پەرەز قىلىنغان مەزگىللەردە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ياركەنت ئوردىسىدىن كۇچاغا يېتىپ كېلىپ مەلىكە ئاماننىسادىن ھال سورىدى. سۇلتان ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان بۇ كىچىك خانىشتىن پەرزەنتلىك بولۇشىغا كۆزى يەتكەچكە خۇشاللىقىنى ئىچ - ئىچىگە سىغدۇرالمايتتى. سۇلتان ئەسلى مۇددىئاسى بويىچە كۇچادا بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپلا ئوردىغا قايتماقچى بولغان بولسىمۇ، مەلىكە ئاماننىسادىن ئايرىلالماي ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى. سۇلتان ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۆزى بىللە ئەكەلگەن تېۋىپقا مەلىكە ئاماننىسانىڭ تومۇرىنى تۇتقۇزۇپ تۇراتتى، تېۋىپمۇ مەلىكە ئاماننىسا بىلەن ئۇنىڭ قورسىقىدىكى بالىنىڭ ساغلاملىقىنى ئېيتىپ سۇلتاننى خۇشال قىلاتتى. تۇغۇت ئانىلىرى ئاماننىسانىڭ ئاي - كۈنىنى ھېسابلاپ كۆز يورۇشقا تەخمىنەن بىر ئاي نەچچە كۈن قالغانلىقىنى سۇلتانغا مەلۇم قىلدى. بۇنى ئاڭلىغان سۇلتان تۇغۇلغۇسى شاھزادىنىڭ ئىسمىنى ئۆزى ئەزان چىللاپ قويۇپ بەرگەندىن كېيىن ئوردىغا قايتىپ كەتمەكچى بولۇپ، مەلىكە ئاماننىسانىڭ قېشىدا تۇرىۋەردى. لېكىن شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە يار-

كەنت ئوردىسىدىن چاپارمەن كېلىپ يارلىقنى دەرياسىغا كەلكۈن كېلىپ كۆپلىگەن ئاھالىلەرنىڭ ھاياتى ۋە يەر - زېمىن ، مال - مۈلۈكلىرى خەتەر ئىچىدە قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامالسىز بۇ ئەھۋاللارنى مەلىكە ئاماننىساغا دېدى:

— ھۇرمەتلىك خانىشىم ، مېنىڭچە بولغاندا كۆزلىرى يورۇغىچە قاشلىرىدا تۇرۇپ ، بىر ئۆمۈر ئازرۇ قىلغان پەرزەنتىمنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ ، ئاتقويۇپ بېرىپ كەتكەن بولسام ئوبدان بولار ئىدى. لېكىن بۇ ئەھۋال ئاستىدا ...

مەلىكە ئاماننىسا بىر پەس جىم بولۇپ قالدى - دە ، كېيىن يەنە ئويلىنىپ سۇلتانغا تىكىلدى:

— ھۇرمەتلىك شاھىم ،— دېدى مەلىكە ئاماننىسا سۇلتانغا چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببەت بىلەن قاراپ ،— شاھ دېگەن ئەلنىڭ غېمىدە بولمىسا بولامدۇ؟ مەن تۇنۇگۈن ئوقۇغان بىر كىتابتا: « شاھ بولغان كىشى پۈقىرالارنىڭ دەردىگە داۋا ، رەنجىگە شىپا بولالىسا مەككەئى مۇكەررەمگە بېرىپ پەيغەمبىرىمىز باسقان تۇپراقلارنى كۆزىگە سۈرتكەندىنمۇ ئۇلۇغراق ساۋابقا ئېرىشكەي» دەپ يېزىپتۇ. مەندىن ئەنسىرىمىسلە ، مېنى ئاللا ئىگەم ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ ، پەرزەنتىمىز تۇغۇلۇپ ئۇچ ئايلىق بولغاندا خۇدا بۇيرۇسا ئوردىغا قايتىمەن.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەلىكە ئاماننىسا ئايىمنىڭ پەرىشتىلەردەك پاك كۆڭلىنى چۈشىنىپ قەلبى ئاپتاپتەك يورۇپ كەتتى - دە ، خىيال بىلەن يۇمۇلغان كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ لەۋلىرىدە ئىللىق تەبەسسۇم پەيدا بولىدى:

— دانا پىكىرلىرى ئۇچۇن مىڭ مەرتىۋە رەھمەت ئەزىز خانىش: جاھاندا ئەر - ئايال ئوتتۇرىسىدىكى كۆڭۈل رىشتىسى گۈل غۇنچىسىدەك نازۇك ، ئىككىمىزنىڭ مېھىر - مۇھەببىتىمىز رىشتىسى مەڭگۈ ئۆزۈلمىگەي ، سۆيگۈ غۇنچىسى توزۇمغاي! ...

سۇلتان ئەتسى سەھەر يارىكەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئور-
دىغا كېلىپلا سەردار ئەكرەمنى ئېلىپ دەريا بويىغا مېڭىپ كەتتى. شۇ مەز-
گىللەردە مەھمۇد ئۇستاز رەسەتخانا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ ھەر
كۈنى يېرىم كېچىدىن ئاشقۇچە ئىشلەيتتى. مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئاسمان
يۈلتۇزلىرىنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى كۆزىتىدىغان ئىشلىرى دائىم كېچىدە
ئېلىپ بېرىلىدىغان بولغاچقا كۆپ چاغلاردا تۈنلىرىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈ-
زۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئۇ ئوتتۇز گەز ئېگىزلىكتىكى رەسەتخانىنىڭ ئەي-
نەكتەك سىلىقلانغان مەرمەر پەلەمپەيلىرىدىن كۈنىگە بىرنەچچە قېتىم چۈشۈپ
چىقاتتى. بىر كۈنى مەھمۇد ئۇستاز پەلەمپەيدىن ئالدىراش چۈشۈپ كېتە-
ۋاتقاندا، ئۇشتۇمتۇت پۇتى تېيىلىپ كېتىپ، بېشى مەرمەر تاشنىڭ قىرغىقە-
غا تېگىپ، تىك پەلەمپەيدىن دومىلاپ چۈشۈپ كەتتى. مەھمۇد ئۇستازنىڭ
شاگىرتلىرى ئۇنى دەرھال يۆلەپ تېڭىپ چاقىرىپ داۋالاتقان بولسىمۇ ھو-
شىغا كەلمىدى. ئاردىدىن بىر كېچە - كۈندۈز ئۆتتى، يەنە ھۇشىغا كەلمە-
دى. ئۇ خۇددىنى بىلمىگەن ھالدا جۆيلۈپ ياتاتتى. ئۇ بەزىدە قېشىدا
يوق ئادەملەرنى قىچقىرىپ ۋارقىرىسا، بەزىدە ئاللىبۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن
تونۇشلىرىنى قىچقىراتتى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان چۈچۈك ئايىم بىلەن
خوجا ئابدۇللا ۋەزىر يېتىپ كەلدى. كەيىندىن مىرزا مۇھەممەد ياقۇپ
دوغلات بىلەن مىرزافىروز بارلاس قاتارلىق تۆرىلەرمۇ پەيدا بولدى. مەھ-
مۇد ئۇستازنىڭ قىزىتمىسى ئۇشتۇمتۇت ئۆرلەپ كەتكەچكە شاگىرت بالىلار
ئەتراپىدا پاييېتەك بولۇشۇپ، بەزىلىرى دورا شەربىتىنى سوۋۇتۇپ قوشۇق
بىلەن ئاغزىغا تېمىتسا، بەزىلەر قېلىن ماتانى سوغۇق سۇغا چىلاپ ئۇنىڭ
چېكسىگە قويىاتتى. ماتا ئىسسىپ كەتكەندە يەنە ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى.
بىر ياش بالا ئۇنىڭ ئاغزىغا سوۋۇتۇلغان دورا شەربىتىنى تېمىتۇاتقاندا
ئۇ بىردىنلا پۇركۇپ چىقىرىۋېتىپ بۇندىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن ئۆلۈپ
كەتكەن بىر يېقىن دوستىنى قىچقىرىپ: «توختاپ تۇرۇڭ، مەن كەينىگىزدىن
بارىمەن» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى ۋە كەيىندىنلا يەنە: «قىزىم ئامانمىسا،

سەن قەيەردە ؟ سەن نېمىشقا يېنىمغا كەلمەيسەن ؟ » دەپ جۆيلۈپ سۆزلەشـ
كە باشلىدى. مىرزا مۇھەممەد ياقۇپ دوغلات بىلەن بىللە كەلگەن شايى
سەللىك بىر ئاق ساقال كىشى تەسۈىر سىيرىپ ئولتۇرۇپ دېدى :
— بۇ كىشىنىڭ ئاخىرەتلىكىنى تەل قىلىش كېرەك ، ئۆلگەن كىشىنىڭ
ئىسمىنى ئاتاپ قىچقارغان كىشى ھېچقاچان كېسەلدىن ساقايغان ئەمەس .
يەنە بىر مويسىپت كىشى گەپكە قوشۇلدى :
— ئۆلگەن ئۆلۈكنى قىچقىرىش روھنىڭ بەدەن قەپىزىدىن ئايرىلىپ
ئۇ ئالەمگە يېتىپ بارغانلىقتىن بېشارەتتۇر .
— ئاغزىڭلارنى ئۇششۇتمەڭلار ، — دەپ ۋارقىرىدى تېۋىپ غەزەپ
بىلەن ، — سەۋەب قىل ، تەلەپ قىل دېگەن گەپ بار .
مەھمۇد ئۇستازنىڭ ھالىنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆرۈپ تۇرغان چۇچۇك ئايىم
خوجا ئابدۇللا ۋەزىر باشلىق بىر نەچچە كىشىنى يان تەرەپتىكى خالىي
ھۇجرىغا ئەكىرىپ مەسلىھەت قىلىشتى :
— مەھمۇد ئۇستازنىڭ كېسىلى ئېغىر تۇرىدۇ ، — دېدى چۇچۇك ئا-
يىم ، — بۇنداق ئەھۋالدا ئامانىسا ئايىم بىلەن يۈز كۆرۈشۈۋالمىسا كۆ-
زى ئوچۇق كېتىدۇ ، — چۇچۇك ئايىمنىڭ سۆزىنى مىرزا فىرۇز بارلاس دەر-
ھال قۇۋۋەتلىدى :
— شۇنداق ، دەرھال كۇچاغا چاپارمەن ماڭغۇزۇپ ئامانىسا خانىش-
قا خەۋەر يەتكۈزۈش لازىم .
خوجا ئابدۇللا ۋەزىر بۇ مەسلىھەتنى ياقتۇرماي ئويلىنىپ تۇرۇپ قال-
دى :
— مېنىڭچە ، مەلىكە ئامانىسا خانىشقا خەۋەر يەتكۈزۈشكە بولمايـ
دۇ ، خانىشنىڭ كۆز يورۇشقا بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت قالغانلىقى ھەممىزگە
ئايانداۇر .
— دۇنيادا ئۆلۈمدىن ئېغىر ئىش يوق ، — دېدى مىرزا مۇھەممەد
دوغلات ، — ئۆزىنىڭ ئاتىسىنىڭ يۈزىنى كۆرەلمەسلىكىنمۇ ئېچىنارلىق ئىش

يوق ، ئەگەر بىز مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئېغىر ھالىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئامانىنسا خانىشقا خەۋەر بەرمىسەك رەھىمسىزلىك بولمامدۇ؟

— تالىشپ ئولتۇرۇشقا پۇرسەت يوق ،— دېدى چۇچۇك ئايىم كەسىكىنلىك بىلەن ،— دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزمساق سۇلتانغمۇ يۇز كېلەلمەيمىز .

خوجا ئابدۇللا ۋەزىر چۇچۇك ئايىمنىڭ بۇيرۇق رەۋىشتە قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپ جىم بولۇپ قالدى .

چۇچۇك ئايىم شۇ زاماتلا كۇچاغا ماڭغۇزۇش ئۈچۈن چاپارمەننى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ سەككىز كېچە - كۈندۈزدە ئامانىنسا خانىشنى يارىكەنتكە يەتكۈزۈپ كېلىشنى تاپىلىدى .

— ھۇرمەتلىك خېنىم ،— دېدى چاپارمەن ،— ئۇچ كېچە - كۈندۈزدە كۇچاغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە مۇمكىن بولار ، لېكىن بەش كېچە - كۈندۈزدە ئامانىنسا خانىشنى بۇ يەرگە ئەكىلىشكە مۇمكىن بولماس .

— مەيلى ئۇدۇل يول بىلەن ماڭغۇزسا مۇمكىن بولىدۇ . مەنمۇ بۇرۇن بەش كېچە - كۈندۈزدە يېتىپ كەلگەنمەن ،— دېدى چۇچۇك ئايىم .

— ئۇدۇل يولنىڭ ھەممىسى چىغرىيول ، مەيلى - ھارۋا ماڭالمايدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئامانىنسا خانىش ئىككىقات ئىمىش .

— بولدى ، ئارتۇق سۆزلىمە ،— دېدى چۇچۇك خېنىم چىرايىنى تۇرۇپ ،— چاپارمەن دېگەن بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرۈشىلا بىلىشى لازىم .

چاپارمەن ئامالسىز پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ كەينىگە ياندى - دە ، ئۇچقۇر ئېتىنى مىنىپ سەپەرگە يۈرۈپ كەتتى .

يارىكەنت شەھىرى بىلەن ھەربىر چوڭ شەھەرنىڭ ئارىلىقىدىكى يوللارىدا ، ھەر ئون پەرسەخ مۇساپىدە ئات ۋە چاپارمەنلەر تۇرىدىغان لەڭگەر بار بولۇپ ، خەۋەرنى تېز يەتكۈزۈش ئۈچۈن چاپارمەنلەر بىرىنىڭ سەپىرىنى يەنە بىرى داۋاملاشتۇرۇپ ، كېچە - كۈندۈز توختىماي چاپاتتى . دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا ئائىت ھەرقانداق خەۋەر بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە

يەتكۈزۈلەتتى. دەل ئۇچ كۈن بولغان كۈنى ئامانىسا ئاتىسى مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئېغىر كېسەلدە ياتقانلىقىنى ئاڭلىدى - دە ، يىغلاپ خۇدىنى يوقتىپلا قويدى. كىشىلەرنىڭ تەسەللى سۆزلىرىمۇ قۇلقىغا كىرمىدى ، ئۇ ئالدى - كەينىگە قارىماي يىغا - زارە ئىچىدە يولغا چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقان چاغدا ئەلى باتۇر ، قېدىرخان ئۇستازنى يىراق بىر يېزىدىن قېچىرتىپ كېلىپ ، مەلىكە ئامانىسانىڭ يولىنى توسقان بولسىمۇ قۇلاق سالمىدى. ئۇ كۆزلىرىدىن مەرۋايىتەك ياش ئۇنچىلىرىنى تۆكۈپ « ئاتام بۇنداق ئېغىر ئەھۋالدا ياتسا مەن ھالىدىن خەۋەر ئالالمىسام ئۆلگەندىنمۇ بەتتەر بولمامدىم ؟ » دېدى. مەلىكە ئامانىسانىڭ قارارىغا ھېچكىم قارشى تۇرالمىدى. ئەلى باتۇر چەۋەندازلىرىنى ئېلىپ مەلىكە ئامانىسا چۈشكەن مەپىنىڭ كەينىدىن ئات سېلىپ ماڭدى. ئامانىسامۇ يارىكەنت شەھىرىگە تېزراق يېتىپ بېرىش ئۈچۈن مەپىكەشنى ئۇدۇل يول بىلەن مېڭىشقا بۇيرۇدى. مەپە ئوڭغۇل - دوڭغۇل چىغىر يوللاردا سىلكىنىپ ماڭاتتى. مەلىكە ئامانىسانىڭ قورسىقى بىرنەچچە قېتىم قاتتىق چىڭقىلىپ ئاغرىپ كەتكەن بولسىمۇ ، تېزرەك يۈز كۆرۈشۈشنىڭ تەشنالىقىدا ، لېۋىنى چىڭ چىشلەپ مەپىنى تېخىمۇ تېز ھەيدەشكە بۇيرۇدى.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دەريا ساھىلىدا كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن پۈتۈكۈل ئارغا باش بولۇپ ، دەريا لېۋىگە بۇقا باغلاپ شاخ - شۇمبۇلارنى باستۇرۇۋاتقانىدى. سۇلتان ئەنە شۇنداق ئالدىراشلىق ئىچىدە تۇرغان چاغدا ، مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئېغىرلىقى ۋە مەلىكە ئامانىسانىڭ كۈچادىن يولغا چىقىپ كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ يارىكەنت شەھىرىگە تېزدىن قايتىپ كەلدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە ، مەھمۇد ئۇستاز سەكراتقا چۈشۈپ قالغان بولۇپ ، كۆزى ئوچۇق بولغىنى بىلەن ھېچنىمنى كۆرەلمەيتتى ۋە سېزەلمەيتتى. نەپىسى قىسىلىپ گېلىدىن خىرقىرىغان بىر ئاۋاز چىقاتتى. بېشىغا ئاپئاق شايى سەللە ئورىغان بىر نەچچە موللا ئا-

لىلار جايناماز ئۈستىده ئولتۇرۇپ ، سۈره ـ ياسىنى ئوقۇپ ، ئالدىغا قو-
يۇلغان چىندىكى سۇغا دەمىده قىلماقتا ئىدى . سۇلتان مەھمۇد ئۇستاز-
نىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكىلىپ پەس ئاۋازدا
« ئۇستاز ، مەن كەلدىم » دېگەن بولسىمۇ ، مەھمۇد ئۇستازنىڭ چىرايىدىن
ھېچقانداق ئىپاده كۆرۈلمىدى . سۇلتان تېڭىپتىن : « ئۇبدانراق سەۋەب
قىلغىلى بولماسمۇ ؟ » دەپ سورىۋىدى ، تېڭىپ بېشىنى چايقاپ پەس ئا-
ۋازدا شۇڭىرلىدى :

— ئەڭ ئېسىل دورىلارنىمۇ ئىشلىتىپ باقتۇق ، كار قىلمىدى ، قان تو-
مۇرلىرىنىڭ بارغانسىرى زەئىپلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن قارىغاندا يېقىلىپ
چۈشكەندە ئارقا مېڭىسى ئېغىر زەخمىلىنىپ ، مېڭە قان تومۇرىنى نابۇت
قىلغان بولۇشى مۇمكىن .

سۇلتان مەھمۇد ئۇستازنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ قارىدى . ئۇنىڭ چې-
رايى تاتىرىپ ، ساماندەك سارغىيىپ كەتكەنىدى . ئۇزاق ئۆتمەي مەھمۇد
ئۇستازنىڭ ھويلا دەرۋازىسى تەرەپتىن ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىگەن ئاياغ تىۋە-
شى ئاڭلىنىپ بىرنەچچە نۆكەر ھويلىغا كىرىپ ، مەلىكە ئاماننسا ئايىمنىڭ
شەھەرگە يېقىنلاپ كەلگەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى . سۇلتان ئاماننسانىڭ
ئالدىغا بىرنەچچە كىشىنى ماڭغۇزۇپ ، ئۆزى مەھمۇد ئۇستازنىڭ بېشىدا
تۇردى ، كۈن چۈشتىن قايىرىلغان مەزگىلەردە مەلىكە ئاماننسامۇ يېتىپ
كەلدى ـ دە ، ئۆزىنى ئاتىسىغا ئاتتى . مەھمۇد ئۇستاز يەنىلا ھېچنېمىنى
سەزمەيتتى ، مەلىكە ئاماننسا ئاتىسىنىڭ يۈزىگە سۆيۈپ « ئاتا ، مەن كەل-
دىم » دېگەندىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز لېۋىنى مىدىرلىتىپ بىر نېمە دېمەك-
چى بولدىيۇ ، نەپسى بوغۇلۇپ گېلى خىرىلداشقا باشلىدى . ئاماننسا-
نىڭ كۆزىدىن ياش ئۇنچىلىرى توختىماي تۆكۈلۈپ تۇراتتى ، بىر ئاز ئۆت-
كەندىن كېيىن ، مەھمۇد ئۇستاز پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ ، يەنە بىر قېتىم قا-
راپ گەپ قىلماقچى بولغان بولسىمۇ ، ئاغزىدىن يەنە گەپ چىقىرالماي كۆز
چانىقىدىن ئىختىيارسىز ياشلار تېمىشقا باشلىدى . بۇنى كۆرگەن مەلىكە

ئامانىسا ئۆزىنى تۇتالماي ئۇن قويۇپ يىغلاپ تاشلىدى. تېڭىپ مەھمۇد ئۇستازنىڭ تېخمۇ بىئارام بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ مەلىكە ئامانىسانى يىغلىماسلىققا تەۋسىيە قىلىپ توختاتتى. سۇلتان دەرھال مەلىكە ئامانىسا ئايىمنى ئىچكىرى ھۇجرىغا ئەكىرىپ ئارام ئالغۇزۇش ئۈچۈن ياتقۇزۇپ قويدى. ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ئىككى كىنىزەك ياڭاق مۇرابباسى بىلەن ئانار شەربىتىنى ئەكەلگەن بولسىمۇ، مەلىكە ئامانىسا ئاغزىغا ئالمىدى. ئۇ بەش كېچە - كۈندۈزلۈك يولنى مەپە ئىچىدە ئۆتكۈزۈپ يول بويى تۇزۇكرەك غىزا يېمىگەچكە كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، چىرايلىرى يادا‌ڭغۇداپ قالغاندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قورسىقى تۇرۇپ - تۇرۇپلا پىچاق سانجىغاندەك ئاغرىپ كېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، يەنە ئاتسىنىڭ بېشىغا چىقىپ ئولتۇرۇپ بىر كېچىنى ئۆتكۈزدى. ئەتسى تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا قېدىرخان ئۇستاز، باتۇرخان ۋە ئەزىمەتخانلارمۇ كۈچادىن يېتىپ كەلدى. مەھمۇد ئۇستاز تېخىچە ھوشسىز ياتاتتى، ئۇنىڭ قىزىتمىسى بارغانسېرى ئۆرلەپ نەپەس ئېلىشىمۇ تېزلەشكەندى. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن يىگىتلەر ھۆل ماتانى ئۇنىڭ چېكىسىگە قويۇپ تۇرسىمۇ ماتا قىزىپ كېتىپ، ئالماشتۇرۇپمۇ ئۇلگۈرەلمەيۋاتاتتى.

تاڭ خورازلىرى چىللاپ بامدات نامىزىغا ئەزان چىقتى، ھەممەيلەن ھويلا ئىچىدە ناماز ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن يەنە مەھمۇد ئۇستازنىڭ بېشىغا كەلدى. مەلىكە ئامانىسانىڭ ئاتسىنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ، بىر كېچە كىرپىك قاقمىغانلىقىنى بىلگەن سۇلتان ئۇنى زورلاپ ئىچكىرىكى ھۇجرىغا ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى. ئۇ قاتتىق چارچىغانلىقتىن بىر پەس كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى. كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەن چاغ ئىدى، مەلىكە ئامانىسانىڭ قۇلىقىغا ئۇشتۇمتۇت يىغا - زارە ئاۋازى ئاڭلاندى - دە، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاتسىنىڭ بېشىغا كەلدى. مەھمۇد ئۇستازنىڭ كۆزى يۇمۇلۇپ بېشى چۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش ئېقىۋاتقان قېدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئۇستازنىڭ ئىڭىكىنى تېڭىۋاتاتتى. مەلىكە ئا-

مانىسا دەسلەپتە ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك بولۇپ ، تاشتەك قېتىپ تۇ-
رۇپ قالدى . كېيىن بار ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ يىغلىغانچە ئۆزىنى ئاتىسى-
نىڭ ئۈستىگە ئاتتى . مەلىكە ئاماننىسا بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقاندا بىردىنلا
بېشى ئايلىنىپ ، هوشىدىن كەتتى - دە ، ئەتراپىدىكى كىشىلەر دەرهال ئۇ-
نى هۇجرىغا ئەكرىپ ياتقۇزۇپ قويدى . مەهمۇد ئۇستازنىڭ جەسىتى يۇ-
يۇپ - تارىلىپ جىنازىغا سېلىنىۋاتقان چاغدا ، مەلىكە ئاماننىسا قايتا هو-
شىغا كېلىپ يەنە يۇگۈرۈپ چىقىپ جىنازىغا ئېسىلدى . ئۇ تولا يىغلاپ ئۆزە-
نى يوقىتىپ قويغانلىقتىن يەنە هوشىدىن كەتتى . مەهمۇد ئۇستازنىڭ جەسە-
تى چىلتەن مازىرىغا دەپنە قىلىنىپ ، جامائەتلەر قايتىپ كەلگۈچە ، مەلىكە
ئاماننىسا نەچچە هوشىدىن كېتىپ ، نەچچە هوشىغا كېلىپ پۈتۈنلەي هالە-
دىن كېتىپ قالغانىدى . شۇڭا ئۇ بىر كېچە - كۈندۈزنى خامۇش هالەتتە
ئۆتكۈزدى - دە ، ئىككىنچى كۈنى پېشىن مەزگىلىدە ئۇشتۇمتۇت تولغاق تۇ-
تۇپ هالسىزلىنىپ يىقىلدى . سۇلتان مەلىكە ئاماننىسا ئايىمنى دەرهال
ئوردا هەرەمخانىسىغا يۆتكەپ قەلئە ئىچىدىكى ئۇستا تۇغۇت ئانىلىرىنى
چاقىرتىپ كەلدى . لېكىن تولغاق ۋاقتى سوزۇلۇپ كەتتى . سۇلتان ئابدۇ-
رېشىتخان ئۆزى يالغۇز هەرەمخانا هويلىسىدا تەقەززا بولۇپ چۆگىلەپ يۈ-
رەتتى . هۇجرا ئىچىدىن ئىككى تۇغۇت ئانىسى چۆگۈن كۆتۈرۈپ ئالدى-
راش چىقىپ كەلدى - دە ، ئىدىشتىن سۇ ئالغاچ سۆزلىشىشكە باشلىدى :
— بالا تەتۈر بولۇپ قاپتۇ ، تولغاق يېنىپ كەتتى ، ئاي - كۈنى توش-
مىسا شۇنداق بولىدۇ ،— دېدى ئاتمش ياش چامىسىدىكى بىر ئايال .
— ۋاي توۋا ،— دېدى يەنە بىر بۇغداي ئۆڭلۈك ئايال ،— يولدا
كېلىۋاتقاندا تەتۈر بولۇپ قالغان ئوخشىمامدۇ ؟
— ۋاي تاڭەي ، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە مەپە تېز مېڭىپ-
تۇ .
سۇلتان بۇنى ئاڭلاپ يۈرىكى قارت قىلىپ قالدى - دە ، يەنە ئۆزىنى
بېسىۋالدى . ئىككى تۇغۇت ئانىسى مىس چۆگۈن بىلەن چىلاپچىنى ئېلىپ

ئالدىراش كىرىپ كەتتى.

سۇلتان بىردەم ئولتۇراتتى، بىردەم ماڭاتتى، بىردەم ھۇجرا ئىشكى تەرەپكە تەلمۇرۇپ قارايتتى. شۇ ئەسنادا مەلىكە ئامانىسانىڭ بىردىنلا دەھشەتلىك چىرقىرىغان بوغۇق ئاۋازى ئاڭلىنىپ يەنە جىم بولۇپ قالدى، قائىدە بويىچە بۇنداق چاغلاردا ھويلىدا سۇلتاندىن باشقا ئەر زاتى تۇرۇشقا بولمايتتى. سۇلتان ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ تۇرغاندا، ھۇجرىدىن ئۈچ تۇغۇت ئانسى چىقىپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ھۇرمەتلىك شاھىم،— دېدى ئوتتۇرا ياشلىق تۇغۇت ئانسى،— تولغاق يېنىپ كەتتى. لېكىن قورقۇپ كەتمىسلە، بىرەر - يېرىم كۈن ئارام ئالغاندىن كېيىن بەلكىم خۇدايىم ئوڭۇشلۇق بېرىپ قالار، ئۆزلىرى قايتىپ بېرىپ ئارام ئالغاچ تۇرسىلا، لازىم بولغاندا بىز خەۋەر قىلىمىز...

سۇلتان تۇغۇت ئانسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بىر ئاز خاتىرجەم بولۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر گۇمانلىق خىيال پەيدا بولۇپ، دەرھال چۈچۈك ئايىمنىڭ سېپىل تېشىدىكى ھەرەمخانىسىغا باردى. غەم - ئەندىشە ئىچىدە ئولتۇرغان چۈچۈك ئايىم سۇلتاننى كۆرۈپ ھودۇقۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۆزىنى توختىتىپ ئادەتتىكى ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن قارشى ئالدى.

سۇلتان بىر ھازا جىمجىت ئولتۇرغاندىن كېيىن، چۈچۈك ئايىمغا تىكىلدى - دە، ئوچۇق - ئاشكارا سوراق قىلىش تەلەپپۇزىدا گەپ باشلىدى:

— مەلىكە ئامانىسا ئايىمنىڭ ئالي - كۈنىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ قايتۇرۇپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭغۇزغان كىشى كىم؟

چۈچۈك ئايىم سۇلتاندىن يۈزىنى شارتلا ئۆرۈدى - دە، تەتۈر قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— مەن ئۆزۈم.

— نېمە ئۈچۈن؟ - قاتتىقراق سوزلىدى سۇلتان.

— خانىشلىرىنىڭ ئاتىسى جان ھەلقۇمدا ياتسا ، يۈزىنى كۆرسەتمەسلىك رەھىمسىزلىك بولمامدۇ ؟

— مەلىكە ئامانىنسا ئايىمغا بولغان مېھر - شەپقىتىگىلار شۇنچىلىك كۈچىيىپ كەتكەن ئىكەن - دە ؟ - دېدى سۇلتان كىنايە قىلىپ .

سۇلتان ئۆزىنى بېسىۋېلىپ يەنە سورىدى :

— خوش ، ئامانىنسا ئايىمنىڭ تەس تۇغۇتتا قېلىشىدا سىزنىڭ قولۇڭىز بارمۇ ، يوق ؟ سىزنىڭ مېھر - شەپقىتىڭىزگە كىم ئىشىنىدۇ ؟ راستىنى دەڭ ، ئامانىنسا ئايىمنى ئەكەلدۈرۈپ نېمە قىلماقچىدىڭىز ؟

چۈچۈك ئايىم بىردىنلا سۇلتانغا بۇرۇلۇپ غەزەپ كۆزلىرى بىلەن تىكىلدى - دە ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ گاھ تىترەپ ، گاھ تولغىنىپ ، ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئامانىنسانىڭ بالىسى تەتۈر بولۇپ تەس تۇغۇتتا قالغان بولسا ئەمدى مۇرادىمغا يەتتىم . مەن ئەمدى راست گېپىمنى دەيمەن ، مېنىڭ مەقسىتىم ، يات قاندىن تۆرەلگەن شاھزادىنى ئانىسىنىڭ قورسىقىدا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ئىدى . مەن ئەسلىدە دورا ئىچۈرۈۋېتىشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ يۈرەتتىم ، تەقدىر مېنىڭ دورامنى كۆتمەيلا مۇرادىمغا يەتكۈزۈپتۇ . بۇنىڭغا مىڭلارچە رەھمەت ، ئامانىنسا تەس تۇغۇتتا قالغان بولسا يات قاندىن تۆرەلگەن شاھزادە ئانىسىنىڭ قورسىقىدا تۇرۇپ تۇنجۇقۇپ ئۆلسۇن . مانا بۇ مېنىڭ راست گېپىم...

سۇلتاننىڭ ھازىرقى قەھرى - غەزەپلىك ھالىتىنى سۆز بىلەن ئىپادە قىلىش تەس ئىدى ، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ ، يۈزلىرى تۆمۈر رەڭگىدە قارىداپ كېتىۋاتاتتى . چۈچۈك ئايىمنىڭ زەھەر سۆيى بىلەن يۇغۇرۇلغان ھەر بىر ئېغىز سۆزى ئۇنىڭ يۈرەك جاراھىتىنى قايتىدىن تاتىلاپ ئۇستىگە تۇز سەپكەندەك ئىدى . ئۇ بېشىغا كەلگەننى كۆرمەكچى بولۇپ ، شەمشىرىگە قول ئۇزىتىۋىدى ، چۈچۈك ئايىم كۆكرىكىنى كېرىپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا ماڭدى . سۇلتان نېمە قىلارىنى بىلمەي كۆز ئالدىدا چاقماق چېقىۋاتقاندەك ئىدى .

قاندەك گاڭگىراپ قالدى. شۇ ئەسنادا سۇلتاننىڭ بىر نۆكىرى يۈگۈرۈپ كىرىپ: «ئامانىسا ئايىمنىڭ تۇغۇت ئانىلىرى سۇلتانىنى تېز كەلگەي دەپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ» دېدى. سۇلتان دەرھال خۇددىنى يېغىپ، ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان ئامانىسانىڭ ھەرەمخانىسىغا يېتىپ كەلگەن ھامان ئىككى تۇغۇت ئانىسى كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ سۇلتانىنى قارشى ئالدى. سۇلتان ئۇلارنىڭ كۆزىدە يالتىراپ تۇرغان ياش تامچىلىرىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى:

— نېمە ئىش بولدى؟ - سورىدى سۇلتان.

— ئۇلۇغ شاھىم،— دېدى ئاق سېرىق كەلگەن تۇغۇت ئانىسى،— خانىش كۆچادىن كەلگۈچچە مەپە كاتاڭ يوللاردا تېز ماڭغانلىقتىن بالا چايقىلىپ توغرىسىغا بولۇپ قاپتۇ. تولغاق يېنىپ كەتكەندىن كېيىن قايتا تولغاق تۇتماي خانىش بارغانسېرى ھالدىن كېتىپ قېلىۋاتىدۇ.

— خەتەرلىكمۇ؟ - ئالدىراپ سورىدى سۇلتان.

— بالا قورساقتا تۇنجۇقۇپ قېلىش خەۋپى بار.

سۇلتاننىڭ قول ئاستىدىكى بىر نەچچە تېۋىپ دورا شەربىتى قىلىپ ئىچۈرگەن بولسىمۇ، يەنە تولغاق تۇتمىدى. ئاردىدىن بىر كېچە - كۈندۈز ئۆتتى. مەلىكە ئامانىسا تېخىمۇ ھالدىن كېتىشكە باشلىدى. بۇنىڭغا ھېچكىم ئامال قىلالمىدى. ئىككى كۈندىن كېيىن بەزىلەرنىڭ تەكلىپى بىلەن ئوقۇتۇپ ئوت كۆچۈرۈپ، ئىسرىق سېلىپمۇ باقتى. بۇمۇ كار قىلمىدى. تېۋىپلار مەلىكە ئامانىسانىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ تۇرەلمىنىڭ قورساقتا تۇنجۇقۇپ جان ئۈزگەنلىكىنى، خانىشنىڭ ھاياتمۇ خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ سۇلتانغا ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىدى. مەلىكە ئامانىسا ئايىم ئۆز ھاياتىدىن ئۈمىدسىزلەنگەندەك بولۇپ، سۇلتان بىلەن يالغۇز كۆرۈشۈۋېلىشنى تەلەپ قىلدى. تۇغۇت ئانىلىرى چىقىپ كېتىپ سۇلتاننى كىرگۈزۈۋەتتى. سۇلتان مەلىكە ئامانىسا ئايىمنىڭ قېشىغا كېلىپ

چوڭقۇر مېھر - مۇھەببتى بىلەن ئۇنىڭ چېكسىنى سىلىدى ، مەلىكە ئامانىنسا ئايىم مىننەتدارلىق بىلەن لېۋىنى ئاستا مىدىرلىتىپ كۈلۈمسىرەپ قويدى .

سۇلتان ئۆزىنىڭ مەيۇسانە ھالىتىنى مۇمكىنقەدەر يوشۇرۇشقا تىرىشىپ ئامانىنسا ئايىمنىڭ چىرايىغا كۈلۈمسىرەپ قارىدى . كەچ كىرگەن بولۇپ ، ئالتۇن قەندەللەردە شامىلار يېنىپ تۇراتتى . مەلىكە ئامانىنسا ئايىمنىڭ شام شولىسىدىن قىزارغان ئانارەك يۈزى نېپىز بىر قەۋەت نۇر بىلەن ئوراپ قويۇلغاندەك كۆرۈنەتتى . ياشقا تولغان چولپان كۆزلىرى ھەسرەت بىلەن چاقنايتتى . مەلىكە ئامانىنسا سۇلتاننىڭ چوڭقۇر مېھرىشەپقىتى بىلەن كۈلۈمسىرەپ قاراشلىرىنى كۆرۈپ ، سارغايغان گۈل ياپراقلىرىدەك تىترەپ كەتتى . بەدەنلىرى يالقۇنجاپ تۇرغان ئوتنىڭ ئۈستىگە تاشلانغان تال چۈۋىقىنەك تولغىنىپ ئازابلاندى . لېكىن ئۇ سۇلتاننىڭ كۆڭلىنى ئايىاپ دىلىدىكى جاراھەتلەرنى يوشۇرۇشقا تىرىشتى - دە ، سۇلتانغا تەبەسسۇم بىلەن قاراپ پەس ئاۋازدا شۇنىرلىدى :

— ئىنسانىنىڭ ئۆمرى يېنىپ ئۆچىدىغان چاقماقتىنلا ئىبارەت ئىكەن ،— دېدى ئۇ ئۇزۇپ - ئۇزۇپ سۆزلەپ ،— قارىغاندا مېنىڭ ھايات شامىم ئۆچۈپ قالىدىغان ئوخشايدۇ .

سۇلتان بۇ گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى - دە ، مەلىكە ئامانىنسانىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى :

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە خانىشىم ، خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن ، بىزنىڭ قىلىدىغان يەنە نۇرغۇن ئۇلۇغۋار ئىشلىرىمىز بار .

— ساپ نىيەتلىرىگە رەھمەت ،— دېدى مەلىكە ئامانىنسا ئايىم شۇرلاپ ،— لېكىن ھەممىنى كۆڭلۈم تۈيۈپ تۇرۇۋاتىدۇ ، ئەزىز شاھىم ، مەن ئۆزلىرىدىن رازى ، بۇ دۇنيا رازى ، ئۆزلىرى تامامى ھىكمەت ئەھلىنىڭ باشپاناھى بولۇشقا لايىق...

مەلىكە ئامانىنسا سۆزلەۋېتىپ بىردىنلا دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى -

ده ، كۆزى يۇمۇلدى . ئۇنىڭ سۆزلەۋېتىپ ئۇخلاپ قېلىپ كېيىن يەنە ئويغـ
نىدىغان ئىشلىرى تۇنۇگۈندىن بېرى بىرنەچچە قېتىم تەكرارلانغانىدى .
سۇلتان ئۇنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ئويلاپ ، غەپلەت باسقاندەك جىم ئولـ
تۇرۇپ قالدى . بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ قولىنى ۋە چېكسىنى تۇتۇپ باقـ
تى ، ھەممە يېرى مۇزلاپ كەتكەنىدى ، تەۋرىتىپ باقتى ، مىدىر ـ سىدىر قىلـ
مىدى ، قېچقىرىپ باقتى ، ھېچقانداق سادا چىقمىدى . سۇلتان تۇرغان يېـ
رىدە تاشتەك قېتىپ قالدى ۋە بىر ئازدىن كېيىن تېڭىپلارنى چاقىرتىپ كىر ـ
دى . تېڭىپ مەلىكە ئامانىسا ئايىمنىڭ قان تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپلا لېڭىنى
چىشلەپ جىم تۇرۇپ قالدى . تېڭىپنىڭ چىرايىدىن ماتەم قايغۇسىنى كۆر ـ
گەن تۇغۇت ئانىلىرى ئۇن قويۇپ يىغلاشقا باشلىدى . ئامانىسا ئايىم
ئۇخلاپ قالغاندەك ياتقىنى بىلەن راستىنلا جان ئۇزۇپ بولغانىدى . سۇلـ
تان ئايالىلارنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاپ دەسلەپتە قۇلىقىغا ئىشەنمىگەنىدەك جىم
تۇرۇپ قالغان بولسىمۇ ، كېيىن بىردىنلا ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى . ئۇزاق ئۆتـ
مەي بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ئائىلە ۋە بالا ـ چاقىلىرى بىلەن جەملىشىپ
ھازىر بولدى . شائىرلار ، مۇقامچىلار ، ئالىم ۋە پازىلىلار كەينى ـ كەينـ
دىن ئوردىغا جەملىشىپ ماتەم تۇتتى . ئىلىم ـ مەرىپەت ئاسمىنىدىكى بۇ
نۇرلۇق يۇلتۇز راستىنلا ئۆچكەنىدى .

مەلىكە ئامانىسانىڭ نامىزى ئازنا مەسچىتە چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن
كىشىلەر جىنازىنى قولدىن قولغا يۆتكەپ تۇن مازىرىغا قاراپ ماڭدى .
سۇلتان ھېچكىمگىمۇ گەپ قىلمايلا ئەتراپىغىمۇ قاراپ قويمايلا نامەلۇم بىر
نۇقتىغا تىكىلگىنىچە جىم كېتىۋاتاتتى . ئۇ پۈتۈنلەي خۇدىنى يوقتىپ ، خا ـ
مۇش ھالەتكە كىرىپ قالغانىدى . ئۇ تا ھازىرغا قەدەر مەلىكە ئامانىسا ـ
دىن ئايرىلىپ قالغىنىغا ئىشەنمەيۋاتقانىدەك ، ئالەمنى چاڭ كەلتۈرۈۋاتقان
يىغا ـ زارە ئاۋازلىرىمۇ قۇلىقىغا ئاڭلانمايۋاتقانىدەك ، كۆز ئالدىدا جىنا ـ
زا كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە باشقا بىر نەرسە كۆرۈنۈۋاتقانىدەك
ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ قەدىردانىنى قەبرىستانلىققا ئەكىتىۋاتقان بولسىمۇ ،

ئۆزىنىڭ نەگە كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ سەزمەي ، جانسىز پۇتلىرىنى ئىختىيارسىز يۆتكەپ باراتتى . ئۇنىڭ كۆزىدە ياش تامچىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى .

سۇلتان تاكى تۇپراق بېشىغا بارغۇچە ئاشۇ ھالەتتە ماڭدى . پەقەت مۇرىدىنى لەھەتكە ئەكىرىۋاتقان چاغدا ، گويا قاباھەتلىك چۈشتىن ئويغانغاندەك چۆچۈپ ۋارقىرىدى :

— ئۇنى كۆمۈۋەتمەڭلار ، ئۇ ھوشىدىن كەتتى ، يەنە ئويغىنىدۇ ... ئويغىنىدۇ ...

كىشىلەر سۇلتانغا قاراپ ھەيران قالدى . يەرلىكنىڭ ئاغزى ئېتىلگەن بولۇپ ، توپا تاشلىماقچى بولۇپ تۇرغان يىگىتلەرمۇ تۇرغان جايىدا قىمىر قىلمايلا جىم تۇرۇپ قالدى .

قېدىرخان ئۇستاز دەپنە قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ سۇلتاننىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ناماز چۈشۈرگەن ئىمامنىڭ قېشىغا ئەكىلىپ جايىنامازدا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى .

تۇپراق بېشىدىكى ھەممە ئىشلار تۈگەپ پۈتۈن جامائەت پاتىھە ئوقۇپ قايتقاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخانمۇ ئوردىغا قايتىپ كەلدى . لېكىن بىر كاپام غىزامۇ يېمەي ، بىر يۇتۇم سۇمۇ ئىچمەي ئۆزى يالغۇز خىلۋەتخانىغا كىرىپ كۇننى كەچ قىلدى . گۈگۈم چۈشكەندە ئۇ ئوردا دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئۇدۇللاپ ئالتۇن مازىرىغا كەلدى ، مەلىكە ئاماننىسانىڭ قەبرىسى ئالدىدا چوڭ چېدىر تىكلىگەن بولۇپ ، چېدىر ئىچىدە بىر توپ تالپىلار ساپال چىراغنىڭ يورۇقىدا قۇرئان ئوقۇۋاتاتتى . ساپال چىراغلارنىڭ نۇرى چېدىرنىڭ ئوچۇق ئىشىكىدىن ئاماننىسانىڭ قەبرىسىنى يورۇتۇپ تۇراتتى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قەبرىگە ئۇزاققىچە تىكىلىپ ئولتۇردى ۋە بىردىنلا ئۆكسۈپ يىغلاپ تاشلىدى . بىر ھازادىن كېيىن كۆز يېشىنى سۈرتتى - دە ، چېدىر ئىچىگە كىرىپ ، تالپىلار بىلەن بىللە قۇرئان ئوقۇشقا باشلىدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەينىدىن ئەلى باتۇر بىلەن بىر نەچچە

نۆكەر كەلگەن بولسمۇ ، سۇلتانغا سەزدۇرمەستىن چىدىر تېشىدا يېرىم كېچە چىنى ئۆتكۈزدى . باش خوراز چىللاش بىلەن تەڭ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان چىدىرىدىن چىقىپ ساقلاپ تۇرغان ئەلى باتۇر قاتارلىق نۆكەرلەرنى كۆرۈپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ئوردا تەرەپكە ماڭدى . نۆكەرلەر سۇلتاننىڭ ئېتىنى ئەكەلگەن بولۇپ ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەينىدىن ئاتنى يېتىلەپ ماڭدى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان چوڭ يولغا چىققاندا كەينىگە بۇرۇلۇپ ئۆزىنىڭ تورۇق ئېتىنى كۆردى - دە ، نېمە ئۈچۈندۇر ئاتقا قاراپ بىر ھازا جىم تۇرۇپ كەتتى . ئاندىن ئاتقا مىنىپ بار كۈچى بىلەن قامچا ئۇرۇپ نامەلۇم نىشانغا قۇيۇندەك چېپىپ كەتتى . ئەلى باتۇر باشلىق نۆكەرلەرمۇ سۇلتانغا ئەگىشىپ كەينىدىن چاپتى ، ئۇلار سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ نەگە بارىدىغانلىقىنى ۋە نېمە ئۈچۈن بۇ قەدەر تېز چاپىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيتتى . تورۇق ئات تۇنجى قېتىم قامچا يېگەن بولغاچقا تۇڭاقلىرى يەرگە تەگمەي ، ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندەك چېپىپ باراتتى . سۇلتان ئاتنىڭ تىزگىنىنى مەيلىگە قويۇپ بەرگەنىدى . ئۇنىڭ خامۇش كۆزلىرى نامەلۇم بىر نىشانغا تىكىلگەن بولۇپ ، ئاشۇ نىشاننى كۆزلەپ كېتىۋاتاتتى .

ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتقان تورۇق ئاتنى يىراقتىن كۆرگەن يولۇچىلار يولنى بوشتىپ ، يولنىڭ ئىككى چېتىدە ئېگىلىپ تەزىم بىلەن تۇرۇشتى .

چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگەن ئات يولنىڭ ئىككى چېتىگە لاي - پاتقاقلارنى چاچرىتىپ كۈن بىلەن تەڭ بۇك - باراقسانلىق دەريا ساھىلىغا كېلىپ توختىدى . بۇ يەر سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئامانىساخانىنى ئېلىپ دائىم سەيلە - ساياھەتكە كېلىدىغان سەيلىگاھى بولۇپ ، تورۇق ئاتمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەلگەنىدى . سۇلتان پايانسىز دەريا ساھىلىغا ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى ، مەيىن شامالدا تاللار يەلپۈنەتتى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئالدىدا مەلىكە ئامانىساخانىنىڭ نازۇك سىياسى نامايان بولدى . سۇلتان مەلىكە ئامانىن-

سانىڭ سىماسى كۆرۈنگەن تەرەپكە ئاتنى دېۋىتىپ ماڭماقچى بولۇۋىدى ، تورۇق ئات كەينىگە داجىپ ماڭماي تۇرۇۋالدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ يەتىلاپ كېلىۋېدى ، مەلىكە ئامانىسانىڭ سىياسىسىۋ يوقلىپ كەتتى. سۇلتان شۇ يەردە يەنە ئۇزاققىچە تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مەلىكە ئامانىسا ئايىمنىڭ نازۇك سىياسى گاھ پەيدا بولۇپ ، گاھ غايىب بولۇپ تۇراتتى. سۇلتان بىر ھازادىن كېيىن ئاتقا مىنىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى دەريا بويىغا بۇراپ يەنە ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى ، ئەلى باتۇر باشلىق نۆكەرلەر ئامالسىز ئەگەشتى.

پايانسىز ئەزىم دەريا مەۋج ئۇرۇپ ئاقماقتا ئىدى ، قارا بۇلۇتلار توپى دەريا ئۈستىنى قاپلاپ كەتكەن بولۇپ ، تۇرۇلۇپ پەلەك گەردىشى تەرەپكە سىلجىيتتى. سۇلتاننىڭ تورۇق ئېتى دەريا قىرغىقىدا بىردىنلا توختاپ ئالدى ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قاراپ دىۋىدەك نەرە تارتىپ كىشىندى. ئاتنىڭ كىشىنگەن ئاۋازى دەريا شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ يىراق تاغۇ بايا‌ۋانلاردا ئەكس سادا پەيدا قىلدى. قارا بۇلۇتلار بارغانسېرى پەسلىدى. شىددەتلىك يامغۇرنىڭ شەپسىنى ئالغان دەريا ساھىلىدىكى پادىچىلار قوي ـ كالىلىرىنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى ، قوي ـ كالىلار يىراقلاپ چۈشىنىدەك ، چۈمۈلىدەك كۆرۈنۈپ بارا‌ـ بارا كۆزدىن غايىب بولدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دەريا بويىدىكى بىر ئېگىز يارنىڭ لېۋىگە كېلىپ دەريانىڭ يۇقىرىقى ئېقىنىغا نەزەر سېلىۋاتقاندا يامغۇر قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك قۇيۇلۇشقا باشلىدى. سۇلتان ھېچنېمىنى سەزمىگەندەك تۇراتتى. ئەزىم دەريا غەزەپلىك شاۋقۇن سالاتتى ، قاپقارا بۇلۇتلارنىڭ قېلىن قاتلاملىرى ئېچىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان چاقماق ساداسى دەريا شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ سۇرلۇك ھۆركىرەيتتى. تورۇق ئات ئالدى ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئىگىراپ يىغلىغاندەك ئېچىنىشلىق ئاۋاز بىلەن كىشىنەيتتى ، تورۇق ئاتنىڭ ئاۋازىنىڭ مەنىسىنى پەقەت سۇلتان ئابدۇرېشىتلا

خانلا چۇشنەتتى ـ دە ، كۆزىنى يۇمۇپ ئۇزاققىچە جىم بولۇپ قالاتتى .

بېشىدىن قۇيۇلۇۋاتقان يامغۇر سۇيى ، ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىدىن گەدەنـ لىرىگىچە قۇيۇلۇپ ، پۇتۇن بەدەنلىرىنى ھۆل قىلىۋەتكەن بولسىمۇ سۇلتان يەنىلا مىدىرلىمىدى . نۆكەرلەر نېمە قىلارىنى بىلمەي قېلىن توغراقلىقنى دالدا قىلىپ سۇلتاننىڭ كەينىگە يېنىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى . سۇلتان بولسا قايتىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەندەك ئىدى . بورانلىق يامغۇر ئەزىم دەريا ـ نى ئۆڭتۈرۈۋەتكۈدەك چايقايتتى . چايقالغان سۇلار سۇلتان تۇرغان قىر ـ غاقتا ئۇرۇلۇپ قاينام ھاسىل قىلاتتى . قاينام كۆپۈك ۋە بۇزغۇنلارنى چـ ـقىرىپ دەريا بويىدىكى ھەممە نەرسىنى بىر يولى يوقىتىۋەتمەكچى بولغان ئەجدىھادەك دەم ئۇراتتى . سۇلتان ئاللىقانداق خىياللار قاينىمىغا چۆكۈپ كەتكەنلىكتىن ھېچنېمىنى سەزمەيتتى . ئالاھازەل بىرەر سائەتلەردىن كېيىن يامغۇر توختىدى . بۇلۇتلار سۇرۇلۇپ ھاۋا ئېچىلغاندەك بولدى . لېكىن سۇلتان يەنىلا ھېچنېمىنى سەزمەي تۇراتتى . بەللىرى تالغان تورۇق ئات پات ـ پات مىدىراپ تۇراتتى .

شۇ ئەسنادا « ئەلھۆكمىللا ، ئەزىز شاھىم » دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلـ ـنىپ قالدى . سۇلتان كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ، ئۇچ قەدەم نېرىسىدا تۇرغان قېدىرخان ئۇستاز بىلەن سەردار ئەكرەمنى كۆردى . ئۇ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ ئۆزىنى قېدىرخان ئۇستازغا ئاتتى ، ئۇلار ئۇزاققىچە قۇـ چاقلىشىپ يىغلاشتى . قېدىرخان ئۇستاز تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىدىن يېتـ ـلەپ ، سۇلتاننى ئوردىغا قايتۇرۇپ ماڭدى . ئاتلار خانىغا دەرۋازىسىنىڭ قېشىدىكى بايدۆۋەگە يېقىنلاپ كەلگەندە سۇلتان يەنە ئاتتىن چۈشۈپ بايـ ـدۆۋەنىڭ ئۈستىدىكى راۋاقتا قاراپ ئۇزاققىچە جىم تۇرۇۋالدى . بۇ بىر نەچچە ئاي بۇرۇن مەلىكە ئامانىسا مۇقام ئېيتقان راۋاق ئىدى .

سۇلتان ئوردىغا قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ ، يەنىلا خامۇش ھالتىنى ئۆزگەرتەلمىدى ، ئۇ بىردەم ئوردىدىن ھۇجرىغا كىرىپ ئولتۇرۇپ باقسا ، بىردەم ئېگىز راۋاقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇزاققىچە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ خىيال

سۈرەتتى ، بىردەم سېپىل ئۈستىگە چىقىپ ئايلانسا ، يەنە بىردەم سېپىل دەرۋازىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كېتەتتى .

ئۇ ھەر كۈنى كېچىسى ئۇخلىماي مەلىكە ئامانىسانىڭ ساتارىغا قاراپ چىقاتتى . ساتاردىن تۈمەن مىڭ خىل غايىبانە مۇقام ئاۋازلىرى جاراڭلاپ مەلىكە ئامانىسانىڭ ناخشا ئاۋازى بىلەن تەڭ ئۇنىڭ گۈزەل سىيماسىمۇ كۆز ئالدىدا نامايان بولاتتى . بۇ چاغلاردا ئۇ ئامانىسانى ئىزدەپ ھەر تەرەپكە تەلمۈرەتتى ، تاپالمىغاندىن كېيىن ئىختىيارسىز ھۇجرىسىدىن چىقىپ كوچا - كويلارنى كېزىپ يۈرەتتى . ئۇ كۆپ چاغلاردا مەلىكە ئامانىسانىڭ قەبرىسى ئالدىغا كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالاتتى ، ئۇ قەبرە ئالدىدا گويا قېتىپ قالغان تاشتەك مىدىرلىماي خېلى ئۇزاق تۇراتتى - دە ، ئاندىن ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ ئەڭ نۇرلۇق يۇلتۇزلار ئارىسىدىن ئۇنىڭ جامالىنى ئىزدەيتتى . مانا ھازىرمۇ ئۇ نۇرلۇق بىر يۇلتۇزنى مەلىكە ئامانىساغا ئوخشىتىپ ئۇزاققىچە كۆزىنى ئۇزمىدى . لېكىن نېمىشقىدۇر ئۇ نۇرلۇق يۇلتۇز گويا يىپىدىن ئۇزۇلگەن مارجانەك ساماۋى ئاسمانۇ پەلەكتىن يەرگە چۈشۈپ كەتتى - دە ، خۇددى مۇشۇ قەبرىستانلىققا چۈشۈپ غايىب بولغانەك بىلىندى . سۇلتان ئۆمىلەپ يۇرۇپ يۇلتۇزنى ئىزلىدى ، ئۇ يۇلتۇز چۈشكەن يەردىن بىر سىقىم توپىنى سىقىمداپ ئالدى ، لېكىن يۇلتۇزنى تاپالمىدى . ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئاسمانغا قاراپ ناله قىلدى ، « ئاھ خۇدا ، نېمە ئۈچۈن نۇرلۇق يۇلتۇزلارمۇ تۈپراققا ئايلىنىپ كېتىدۇ ؟ »

ئۇزاق ئۆتمەي ئاسمان قەرىدە بىر توپ قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپ يۇلتۇزلارنى يالماپ يۇتۇۋەتتى . پۈتكۈل يەر يۈزىنى زۇلمەت قاراڭغۇسى باستى . سۇلتان قاراڭغۇ كېچىدە قەبرە ئارىلاپ ماڭدى . پۈتكۈل گۆرىستانلىق قارا تۈن قوينىغا چۆمگەن بولسىمۇ بەزى گۈمبەزلەر ئىچىدىن تەركىدۇنياچى مازارىكەزدىلەرنىڭ ساپال چىراغلىرىنىڭ شولىسى كۆرۈنۈپ قالاتتى . ئۇ بىر كونا قەبرە ئالدىدا گۆشلىرى سىزىپ ، قۇرۇق - قاقشال بو-

لۇپ كەتكەن بىر ئادەم بېشىنى كۆردى. ئادەم بېشى تام تۆشۈكىدەك يو-غان كۆزىنى ئېچىپ سۇلتاننى مەسخىرە قىلىپ ھجايغاندەك بىلىندى، كېيىن ئاۋاز چىقىرىپ كۈلدى.

سۇلتان ئادەم بېشىدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇراتتى. ئۇ قۇرۇق ئۇستىخان ئاستا - ئاستا ئۆلۈپ كەتكەن بۇۋىنى ھەجەرخاننىڭ سىياسىغا ئۆزگىرىپ قالدى - دە، يەنە كۈلدى، كۈلدى، كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتى، ئاخىر ئۇنىڭدىن سادا كەلدى:

— ئى شاھ، ماڭا قاراپ بىلگىنكى، بۇ دۇنيادا بەخت - سائادەت مەۋجۇت ئەمەس، سەن ئۆزۈڭنى ئامەتلىك دەپ بىلسەڭمۇ ئاقىۋەت كېلىدىغان جايىڭ مۇشۇ. ياتىدىغان يېرىڭ بىز بىلەن بىر يەردە. سېنىڭ ئۇستىخانلىرىڭمۇ بىز بىلەن ئوخشاش قۇرۇپ قاقشال بولۇپ تۇپراققا ئايلىنىپ كېتىدۇ...

سۇلتاننىڭ ئالدىدا تۇرغان ئادەم بېشى بىردەمدىلا بىر نەچچە بو-لۇپ كۆرۈندى، كېيىن ئاستا - ئاستا ئون نەچچە ۋە يۈز نەچچە بولۇپ كۆ-رۈندى، بىردىنلا بىر نەچچە مىڭلىغان ئادەم بېشىغا كېۋىپىپ، تەرەپ - تە-رەپتىن كۈلكە ساداسى پەيدا بولدى. گويا پۈتۈن گۈرىستانلىق شۇ خىل كۈلكە ئاۋازىغا قوشۇلۇپ كەتكەندەك بىلىنىپ سۇلتان نەگە مېڭىشىنى بى-لەلمەي، تېڭىرقاپ يىقىلىپ چۈشۈشكە تاسلا قالغاندا تۇيۇقسىز بىر كىشى ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىپ يۆلىۋالدى. سۇلتان بۇرۇلۇپ قارىۋىدى، خامۇش ھالەتتە تۇرغان قېدىرخاننى كۆردى.

ئىككىسى بىر - بىرىگە ئۇزاققىچە ئۇنسىز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، بىر - بىرىنى يۆلىشىپ كېتىپ قالدى. سۇلتان گەرچە مەي ئىچمىگەن بولسىمۇ، پۈتلىرى كەينىگە كېتىۋاتقاندەك بىلىنىپ ئاران ماڭدى. ئۇلار قەبرىسىتانلىقتا كېتىۋاتقاندا ھەر بىر قەبرە ئۈستىدە بىردىن ئادەم بېشى پەيدا بولۇپ سۇلتانغا قاراپ ئەسەبىيلەرچە كۈلەتتى. سۇلتان ئوردىغا قايتىپ بېرىپلا كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. سۇلتاننىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتـ

تى ، كېچە - كۈندۈز جۆيلۈپ ياتالمايتتى .
سۇلتان ئابدۇرېشتخان كېسەل بولۇپ بىر يىلغىچە يېتىپ قالدى ، شۇ ئاردا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار ئالەمدىن ئۆتتى ، خارجى تالىپلىرىمۇ ئۆز دۆلىتىگە كەتتى . ئون ئىككى مۇقامنى قېلىپلاشتۇرۇش ئىشلىرى توختاپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن قېدىرخان ئۇستازمۇ يارىكەنت شەھرىنى تاشلاپ كەشمىرگە مىرزا مەيدەر كوراگانىنىڭ قېشىغا كەتتى .
كىشىلەر ئارىسىدا ھەر خىل گەپ - سۆزلەر تارقالدى :
— ھەزرىتى پەخرىدىن غوجام يارىكەنتتىن كېتىپ ئوردىنى نەس باستى . مەلىكە ئاماننىسامۇ پەخرىدىن غوجامنىڭ قارغىشى بىلەن ئۆلدى .
— ئاتىسى مەھمۇد مۇنەججىمگىمۇ پەخرىدىن غوجامنىڭ قارغىشى تەگكەنمىش .
— ئۇ غوجامنىڭ قارغىشى ئاتقان ئوق .
— پەخرىدىن غوجام كېتىپ خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇارمۇ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرەلمىدى .
— ھەممە غوجىلار پەخرىدىن غوجامغا يەتمەيدۇ .
— مانا ئەمدى سۇلتان ئابدۇرېشتخانمۇ تۇغشىپتۇ .
— قەبرىستانلىقتا ئاچ ئەرۋاھ چاپلىشىپ سەۋدايى كېسەل بوپتۇ .
— ئەرۋاھ چاپلاشقان كېسەل ئەزەلدىن ساقايغان ئەمەس .
— بۇنداق كېسەل ئەقلىدىن ئېزىپ سارىڭ بولىدۇ .
تەركىدۇنياچىلارنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىگە ئەھلى دۇنياچىلار دائىم قارشى تۇرۇپ « سىلەر بىلمەيسىلەر ، ئىچ ئاغرىقى يامان » دەپ جاۋاب قىلاتتى - دە ، ئىككى تەرەپنىڭ جېدەللىشىپ قالىدىغان ئىشلىرىمۇ پات - پات يۈز بېرىپ تۇراتتى . سۇلتان ئابدۇرېشتخان مەشھۇر تېۋىپلارنىڭ داۋالىشى بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، روھىي جەھەتتىن تېخىچە ئەسلىگە كېلەلمىگەنىدى ، يۈرۈش - تۇرۇشىدىن گەپ - سۆزلىرىگىچە ھەممە ئىشلىرى بۇرۇنقىغا ئوخشىمايلا قالغانىدى .

بىر كۈنى سەردار ئەكرەم بىلەن خوجا ئابدۇللا ۋەزىر سۇلتانغا دۇ-
لەت ئىشلىرى توغرىسىدا مەسلىھەت بېرىش ئۈچۈن ئوردىغا كىردى. سۇل-
تان يەنە شۇ خامۇش ھالەتتە تەخت ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ئۇلار سۇلتانغا
خاندانلىقنىڭ ئىشلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا نۇرغۇن گەپلەر-
نى قىلغان بولسىمۇ سۇلتاننىڭ قۇلىقىغا گەپ كىرمەي بىر نۇقتىغا تىكىلگىنى-
چە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىۋەردى. سۇلتان كىشىلەرنىڭ سۆزلىرى قۇلىقىغا
كىرمەيدىغان، كىشىلەرگە گەپ قىلىشنىمۇ خالىمايدىغان، خىلۋەتخانىسىغا
كىرىۋالسا ھېچكىمنى كىرگۈزمەي يېرىم كۈنلەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىدە-
غان، كىشىلەر كۆپرەك گەپ قىلسا سەپرالىنىپ ۋارقىراپ كېتىدىغان بولۇپ
قالغانىدى. ئۇ ئىككى ئوردا ئەمرىنىڭ نېمە تۇغرۇلۇق سۆزلەۋاتقىنىنىمۇ
نەزەرگە ئالماي، بىردىنلا ۋارقىراشقا باشلىدى:

— مەن نېمە گۇناھ قىلدىم، نېمە ئۈچۈن بەختسىز بولۇپ قالدىم. بې-
شىمدا مۇشۇ ئالتۇن تاج بولغىنى ئۈچۈنمۇ؟ مەن نېمە ئۈچۈن ئارزۇ قىلغان
پەرزەنتىمگە ئېرىشەلمىدىم؟ ئاستىدا مۇشۇ ئالتۇن تەخت بولغىنى ئۈچۈن-
مۇ؟ بۇ پاجىئەلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ تاجۇ تەختتە ۋارىسلىقنى تالىشىپ
بولدىغۇ؟ سىلەرگە مۇشۇ تاجۇ تەخت لازىم بولسا، ھازىرلا بېرىمەن،
ھەممىسىنى بېرىمەن، ماڭا ھېچنېمە كېرەك ئەمەس!

ئۇ ۋارقىراپ سۆزلەۋېتىپ بېشىدىكى ئالتۇن تاجنى يەرگە ئاتتى-
دە، ئۈستىدىكى شاھلىق كىيىمىنى سىلىپ تاشلاپ، ئوردىنى تاشلاپ چې-
قىپ كېتىۋېتىپ يەنە ۋارقىرىدى:

— ئەمدى مەنمۇ تەركىدۇنياچى بولىمەن، ماڭا بۇ دۇنيانىڭ كېرىكى
يوق. تاج - تەختىمنىڭمۇ كېرىكى يوق. مېنى ئىزدىسەڭلار مازايى - ماشا-
يىخلاردىن ئىزدەڭلار، قەبرىستانلىقتىن ئىزدەڭلار، مەن بۇگۈندىن باشلاپ
بۇ دۇنياغا مەنسۇپ ئەمەس!

سۇلتان ئوردىدىن چىقىپ ئۆزىنىڭ خىلۋەتخانىسىغا كىرىپ يېرىم كۈن
مۇڭلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن بىرنەچچە مىسرا فارسچە شېئىر يېزىپ سەر-

دار ئەكرەمگە كىرگۈزۈۋەتتى ـ دە ، شۇنىڭدىن باشلاپ دەرۋىش قەلەندەر-چە ياسىنىپ يىراق مازارغا بېرىپ ئىستراھەت قىلىشقا كىرىشتى . ئۇ ئەڭ ئاۋۋال ئالتۇن مازىرىغا بېرىپ ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخان ، ئابدۇللاتىپ-خان ۋە مەلىكە ئامانىساخانىنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كەپە تىكىپ ، بىرنەچچە كۈن قۇرئان ئوقۇپ تۈنەپ چىقتى . سۇلتان بۇ يەردىكى تائەت ـ ئىبادەت-نى تۈگەتكەندىن كېيىن كەپىنى ھەزرىتى پىر دەپ ئاتالغان خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ قەبرىسى ئالدىغا يۆتكەپ ئۇ يەردىمۇ بىرنەچچە كۈن تۈنەپ قۇرئان ئوقۇدى .

سەردار ئەكرەم سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ فارسچە يازغان شېئىرىنى قايتا ـ قايتا ئوقۇپ چىقىپ مەنىسىنى تەتقىق قىلدى .

بۇ شېئىرنىڭ مەنىسى « زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىك ماڭا يار بولۇپ ، مۇلايىملىق ۋە ياخشىلىق رەقىبلىرىمگە مەنسۇپ بولسا ، بۇنىڭغا مېنىڭ بۇ غەمكىن دىلىم ئازابلانماسلىقى مۇمكىنمۇ ؟ ئى رەشىدى بۇ ئەھۋالدا مەن قانداق ئەلگە ئۆزۈمنى كۆرسىتىمەن ؟ نېمە قىلىپ بېرەلەيمەن . مەن ھازىر بۇ غەمخۇرلۇقنى سەۋەب ـ مەنسىنى ئىزدىسەم ئەنە شۇ مەھبۇب ـ سەۋ-نەمدىن ئىبارەت ئىكەنلىكى روشەن بولدى » دېگەندىن ئىبارەت ئىدى . سەردار ئەكرەم شېئىرنىڭ مەنىسى تولغىرىسىدا پىكىر يۈزگۈزۈپ سۇلتاننىڭ ئوردا ئىچىدىكى ئىسىلزادىلەردىن قاتتىق رەنجىگەنلىكى ۋە بۇ رەنجىش تە-گى ـ تەكتىدىن ئالغاندا مەلىكە ئامانىسانىڭ ئىچ ئاغرىقى بىلەن بىرلە-شىپ كەتكەنلىرىنى ھېس قىلدى ، سۇلتاننى ھازىرقى مازارىكەزدىلىك يولـ-دىن قايتۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى جەزملەشتۈردى . لېكىن سۇلتان ئۆزى يالغۇز دەرۋىشلىك قىلىپ يۈرسە ئۇنىڭ ھاياتى خەۋپ ـ خەتەرگە ئۇچراش مۇمكىنچىلىكى بار ئىدى . ئەگەر ئوردا ئىچىدىن نۆكەر قوشۇپ قويىساسۇلـ-تان ئۇلارنى قوغلىۋېتەتتى . بۇنىڭغا سەردار ئەكرەم بىر چارە ئويلاپ چىقـ-تى . سۇلتان تونۇمايدىغان مىر ئەنۋەر ۋە موللا مەھمۇد ئىسىملىك ئىككى نەپەر پىشقەدەم پالۋانىنى دەرۋىشچە ياساپ يولغا سالدى ـ دە ، ئۇلارغا

سۇلتاننى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. بۇ ئىككى كىشى بۇ-
رۇن ئوردىدا سپاھ بولۇپ ئەسكەرلىكتە ئۇزۇن يىل تۇرغان كىشىلەر بول-
غاچقا يېشى ئەللىكتىن ئاشقانىدى.

بۇ ئىككى كىشى غەرەزلىك ھالدا ھەزرىتى پىر مازىرىغا كېلىپ ئىبا-
دەت قىلىۋاتقاندا، سۇلتان ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ تېز ئارىدا ئۇلۇپەت بو-
لۇشۇپ قالدى. سۇلتاننىڭ تەلىپى بويىچە ھەزرىتى پىر مازىرىدىكى ئىبا-
دەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۈچ كىشى بىللە خوتەن تەرەپكە سەپەر قىلدى.

سۇلتان بۇ ئىككى كىشىنى ھەمراھ قىلىپ بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە خوتەنگە ئۈچ قېتىم باردى. ھەر قېتىم بارغاندا ئىككى - ئۈچ ئاي تۇرۇپ قالدى. بۇ چاغدا ھېچكىمگىمۇ تونۇشلۇق بەرمىدى، ھېچكىمنىڭ پادىشاھ ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلالمىدى. بۇ چاغلاردا سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئوغلى قۇرەيش سۇلتان خوتەندە ھاكىم بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئوغلىغىمۇ كۆرۈنمىدى.

سۇلتان خوتەندىكى مازارىكەزدىلىك ھاياتىدا توۋەندىكى تەرىقىسىدە ئۇيغۇر تىلىدا بىر شېئىر يازدى. بۇ شېئىر پۈتكۈل تەركىدۇنياچىلار ئارىسىغا تارقىلىپ ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ نۇرغۇن خانىقالارنىڭ جەھرى-سامالىرىدا ئوقۇلدى.

ھەق يولىدا ئاھ چېكىپ بىر جۇستىجۇيى قىلمادىم،
تېلىپە سۇيىدىن تېنىمنى شۇستى - شۇيى قىلمادىم.
ۋەھ، نۇچۇنىڭ مەقبۇلى بولغاي بۇ نەمازىم كىم مېنىڭ،
چۇنكى جۇنابى - جىگەر بىرلە ھوزۇيى قىلمادىم.
ئۆتتى ئۆمرۇم دۇنيانىڭ مەسلىھەتىدىن، ۋاھ-ۋىغ،
ئاخىرەت ئەسبابىدىن بىر تال مويى قىلمادىم.
كېچەلەر خەستە كۆڭۈل غەمكىن ئۆلۈم قورقۇنجىدىن،
كۆز ياشىم بىرلە يۇزۇمگە ئابرويى قىلمادىم.

ئى رەشىدى ، سەن ئۆزۈڭنى بەھۈدە ئاشىق دېمە ،
ئىشقىڭ مەيدانىدا بىر ھايى - ھويى قىلمادىم .

سۇلتاننىڭ بۇ شېئىرى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا تارقالغاندىن كېيىن تەر-كىدۇنياچىلارنىڭ گۇلقەلىرى ئېچىلىپ ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ھەممە سورۇنلاردا غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى :

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان توۋىنامە يېزىپتۇ .

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تەركىدۇنياچى بولۇپ ئوردىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپتۇ .

— سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەق يولىغا قايتىپتۇ .

— پەخىردىن غوجامنى قايتۇرۇپ كېلىش كېرەك .

كىشىلەر ئارىسىدىكى بۇنداق سۆزلەر كۆپەيگەنسېرى ئەھلى دۇنيا-چىلار ئېچىدىمۇ داۋالغۇش پەيدا بولۇپ كۆپلىگەن كىشىلەر تەركىدۇنيا-چىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپ ، مازار ۋە قەبرىستانلىقنى ئۆزىنىڭ پاناھ جا-يى قىلىۋىغانلار كۆنسايىن كۆپەيىپ ، ئۇزاق ئۆتمەي تەركىدۇنياچىلارنىڭ سانى ئەھلى دۇنياچىلارنىڭكىدىن ئېشىپ كەتتى . سۇلتان خوتەندە يۈر-گەن مەزگىللەردە ئوردا ئىشلىرىنى شاھزادە ئابدۇكېرىمخان بىلەن سەردار ئەكرەمجان مەسلىھەتلىشىپ ئىدارە قىلىپ يۈردى .

ئابدۇكېرىمخان يېڭىسارنىڭ ھاكىملىقىنى ئۆتەۋاتقان بولسىمۇ سۇلتان يوق چاغلاردا پات - پات يارکەنتكە كېلىپ تۇراتتى . تەركىدۇنياچىلار سەردار ئەكرەم بىلەن ئابدۇكېرىمخانغا خوجا پەخىردىنى قايتۇرۇپ كېلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن بولسىمۇ ، ئەكرەم بېشىنى ئېچىگە تىقىۋېلىپ يۈ-رىۋەردى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىككىنچى قېتىم خوتەنگە قىلغان سەپ-رىنى ئاياغلاشتۇرۇپ يارکەنتكە كېلىپ يەنە ئالتۇن مازىرىغا كەپە تىكىپ ئۇچ قەبرە ئالدىدا يەنە بىر مەزگىل قۇرئان ئوقۇدى . ئۇ قۇرئان ئوقۇغان-دا مەلىكە ئامانىنسانىڭ قەبرىسىگە ئۇزاققىچە قاراپ كۆزىنى ئۆزمەيتتى .

بەزىدە كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەن چاغلاردا قەبرە ئالدىغا ساتار چېلىپ مۇقام ئوقۇۋاتقان ئامانىنسانىڭ نازۇك ۋە پەرىشان سىياسى نامايان بولاتتى - دە ، ئۇنىڭ مېھرى بىلەن كۇلۇمسىرەپ تۇرغان چىرايى ، ئويناپ تۇرغان كۆزلىرى گويا چاقناپ تۇرغان سەھەر قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرىدەك جىلۋىلىنىپ ، سۇلتانغا پۈتمەس - تۈگىمەس ھۇزۇر بېغىشلايتتى. مەلىكە ئامانىنسانىڭ مۇقامى تۇگىگەندە ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاققىچە مۇڭدىشىپ شۇنىرلىشاتتى. سۇلتان سوغۇقتا توڭلسا يېپىنچا يېپىپ قويىاتتى. بوراندا كۆزىگە توپا كىرىپ كەتسە چېچىنىڭ ئۇچى بىلەن تازىلاپ قويىاتتى ، شېرىن چۈشلەر ئارقا - ئارقىدىن ئۇزۇلمەيتتى...

سۇلتان ئەنە شۇ غايىبانە مېھر - شەپقەتنىڭ كۇچى بىلەن ھاياتنىڭ ئەڭ شېرىن كېچىلىرىنى مۇشۇ قەبرىستانلىقتا ئۆتكۈزەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان بۇ نۆۋەت قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ ئۇزدا ئىشلىرىغا ئارىلاشماي ئازراق تەييارلىق قىلىپ ئىككى ھەمراھى بىلەن ئۇچىنچى قېتىملىق خوتەن سەپىرىگە يۇرۇپ كەتتى. بۇ نۆۋەت قىش كۈنلىرىنىڭ قاتتىق سوغۇقلىرىغا توغرا كېلىپ قالغاچقا ، سۇلتانغا يولدا سوغۇق ئۆتۈپ قېلىپ ئاران دېگەندە خوتەن شەھرىگە يېقىن بىر جايغا كېلىۋالدى. ئاتسى سۇلتان ئابدۇرېشتخاننىڭ كەلگىنىنى ئاڭلىغان قۇرەيش سۇلتان خوتەن شەھىرىدىكى تۆرە ئەمەلدارلارنى باشلاپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقتى. سۇلتان ئابدۇرېشتخان قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ كېسىلى بىر ئاز ياخشى بولۇپ قالغاندىن كېيىن « سەھۋالىم » ۋە « كۇھارىم » دەپ ئاتالغان قەدىمىي مازارلارنى زىيارەت قىلدى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قاشتېشى سەيلىسى قىلىش ئۈچۈن خوتەن شەھىرىگە يىراق بولمىغان « جامەدار » دېگەن جايغا كەلدى. بۇ يەرگە سۇلتاننىڭ ئىككى ھەمراھىدىن باشقا قۇرەيش سۇلتان بىلەن ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بەگزادىلەردىن ئون نەچچىسى بىللە ھەمراھ بولۇپ كەلگەنىدى.

بۇ جايدا قاشتېشى بىلەن ئويما نەقىش ياسايدىغان ھۈنەرۋەنلەر نا-

هايتى كۆپ بولۇپ خاندانلىقنىڭ چەتكە چىقىرىلىدىغان قاشتېشى بۇيۇملىرى مۇشۇ ھۈنەرۋەنلەرنىڭ قولىدىن چىقاتتى ۋە يىراق گەللەرگە ئېلىپ چىقىپ سېتىلاتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان تۇمەن مىڭ خىل ھۈنەر - سەنئەت ماھارىتى بىلەن پىششىقلانغان رەڭگا رەڭ قاشتېشى ئويمىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بىر ئاز كۆڭلى ئېچىلىپ قالغان بولسىمۇ، ئەتراپىدا ئادەملەر كۆپ بولغاچقا بىئارام‌لىق ھېس قىلىپ يەنە يالغۇزلۇقنى خالاپ قالدى. قۇرەيش سۇلتان تەييارلىغان جامەدار‌دىكى بىر چوڭ ھويلىنىڭ ئىچكىرى مېھمانخانىسىغا كىرىپ يالغۇز ئولتۇرۇۋالدى.

قۇرەيش سۇلتاننىڭ تېۋىپى «سۇلتان يالغۇزلۇقنى خالاپ قالغاندا جەزمەن تەلىپىنى قاندۇرۇپ ھەرقانداق ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاۋازلاردىن خالىي قىلىش كېرەك» دېگەن بولغاچقا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئىچكىرى ئۆيگە كىرىۋالغاندا كىشىلەر شەپە چىقىرىپ قويۇشتىن ساقلاندى. باشقا ئۆيلەردە گەپ قىلىشقانلارمۇ بىر - بىرى بىلەن پىچىرلىشىپ سۆزلەشتى. ماڭغانىدىمۇ پۇتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ ماڭدى. ھويلىنىڭ كەينىدىكى سامانلىقتا جاۋۇلداپ سايراۋاتقان بىر توپ قۇشقاچلارنىمۇ ئۇچۇرۇۋەتتى.

شۇ ئەسنادا ھويلا دەرۋازىسى ئالدىغا قولىغا ھاسا تۇتقان، چاچلىرىنى گەجگىسىگە قويۇۋەتكەن، ساقال - بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ كەتكەن جەنىدە كۆلالىق بىر قېرىغۇ ئاشىق ساپايى سوقۇپ كەلدى. ئۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپ: «مېنى سۇلتان ھەزرەتلىرى تونۇيدۇ. مازاركەزدى بولۇپ يۈرگەنلىكىمنىمۇ بىلىدۇ، بىر قېرىغۇ ئاشىق ئىزدەپ كەپتۇ دەپ قويسىڭىز بولىدۇ» دەپ تۇرۇۋالدى. مۇلازىم قۇرەيش سۇلتانغا گەھۋالنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خەۋەر تېپىپ دەرھال دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ قېرىغۇ ئاشىقنى بىر قاراپلا تونۇۋالىدىدە، «ئۇستاز مەۋلانا خۇلقى!» دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

سۇلتان مەۋلانا خۇلقىنى ئىچكىرىكى ئۆيگە ئەكىرىپ ئۇزاققىچە مۇڭ

داشتى. مەۋلانا خۇلقى ھەممە كەچۈرمىشلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەر-
دى:

— ھەمراھىم مۇللا يۈسۈپ قەشقىرى يېڭسارىدىكى ئوردا خېنىم مازى-
رىدا كېسەل تېگىپ ئالەمدىن ئۆتتى. پېقىر خۇرجۇنۇمدىن ئايرىلماي دەر-
ۋىشلىكنى داۋاملاشتۇرۇپ، مازارىكەزدى بولۇپ يۈرۈۋاتىمەن. تەقدىرنىڭ
سىرتمىقى قاچان، قەيەردە ۋە قايسى قەبرىستانلىقتا گېلىمنى بوغۇپ جانـ
نى ئالىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيمەن، بۇنى تەقدىر ئاللا ئۆزى بىلىدۇ. مەن بۇ
يىل ياز ئوردا خېنىمدىن قايتىپ، خوتەنگە كېلىپ ئىمامى جەپەر سادىق ما-
زىرىدا بىرنەچچە زامان تۇرغاندىن كېيىن خوتەندىكى باشقا مازايى - ما-
شايىخلارنى بىر قېتىمدىن زىيارەت قىلىپ چىقتىم، ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكلە-
رىنى ئاڭلاپ ئىزدەپ - سوراپ بۇ يەرگە كەلدىم.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەۋلانا خۇلقىنىڭ باش - ئايىغىغا بىر قۇر
كۆز يۇگۈرتۈپ چىقتى. ئۇ قېرىپ، جۇدەپ ئاجىزلاپ قالغاندى. كېيىملە-
رىدىن يەنە بۇرۇنقىدەك توپا توزۇپ تۇراتتى. سۇلتان سۆھبىتنى دا-
ۋاملاشتۇردى:

— ئۇستاز،— دېدى سۇلتان،—ئۆزلىرىنىڭ ياش ۋاقىتلىرىدا مەش-
ھۇر بىلىم ئەھلى ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىمەن. ئۆزلىرىدەك بىلىم ئەھلىنىڭ
تەركىدۇنياچىلىققا مېڭىشلىرىنمۇ تاسادىپىي ئەھۋال دەپ ئويلىمايمەن،
ئۆزلىرى بۇ ھەقتە ئويلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە قانداق؟

مەۋلانا خۇلقى ئەما كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قويۇپ بىر ئاز ئويلانغا-
دىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— ئىنسانىيەت دېگەنلىك نەپسانىيەت دېگەنلىكتۇر. سىلەر ئەھلى
دۇنياچىلار تەشەببۇس قىلغان بەختـ سائادەت ئەنە شۇ ئىنسان نەپسىنى
قاندۇرۇشنى مەقسەت ئەتكەنلىكتۇر. بىز تەركىدۇنياچىلارنىڭ ساختا گۈ-
زەللىكتىن كۆڭۈل ئۈزۈش دېگەنلىكىمىز ئىنسان نەپسىنى يېغىشنى مەقسەت
قىلغاندۇر. بىلىش لازىمكى، ئاللا ياراتقان زېمىنىڭ نېمەتلىرى چەكلىك-

تۇر ، ئەما ئىنسانىيەتنىڭ نەپسى بالاسى چەكسىزدۇر . ئىنسانىيەتنىڭ نەپسى بالاسى چەكلەنمىسە ، ئىنسانىيەت ئەڭ ئاخىردا پۈتكۈل يەر - زېمىنى قوشۇپ يۇتۇۋېتىدۇ . بىز ئەنە شۇ پاجىئەلىك دۇنياۋى ئاقىۋەتنى كەينىگە سۈرمەك ئۈچۈن قۇربان بەرگۈچى بىچارە مەخلۇقلارمىز . ئۆزلىرى بىلەن ئىلا ، مەنمۇ ياشلىق چاغلىرىمدا تەڭداشسىز بەخت - سائادەتلىك گۈزەل دۇنيانى ئارزۇ قىلغانىدىم ، ئەما ئىلىم تەھسىل قىلىش نەتىجىسىدە ئۇنداق دۇنيانىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ يەتتىم .

— سىلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتىڭلار نېمە ؟ - دەپ سورىدى سۈلتان .

— تەركىدۇنياچىلىرىمىز ئارقىلىق ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ ھاكىمىيىتىنى قولىمىزغا ئېلىپ ، ئىلمىي زاھىرغا ئائىت كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلاپ ، ئىنسانىيەتنىڭ ھېرىسمەتلىك ، شەھۋانىيلىق ۋە گۈزەللىككە ئىنتىلىش ئارزۇسىنى بوغۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت . شۇنى بىلىش لازىمكى : ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ زور ئىللىتى — ئۆزى بەھرىمەن بولۇۋاتقان گۈزەللىك ۋە بەخت - سائادەتكە مەڭگۈ قانائەت قىلماسلىقتۇر . ئەنە شۇ قانائەتسىزلىك ئەڭ ئاخىرى ئىنسانىيەتنى بەربات قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ . كۇنسايىن چوڭىيۋاتقان ئىلمىي زاھىر ئەربابلىرى ئەڭ ئاخىردا بەخت قازغۇچىلار بولماستىن ، بەلكى ئىنسانىيەتنىڭ ھالاكەت گۈرىنى قازغۇچىلار بولۇپ قالغۇسىدۇر . بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا ، ئۇلار ئاخىر زامانىنى تىلەپ تاپقۇچىلاردۇر .

سۈلتان بىر ئاز ئويلىنىپ يەنە سورىدى :

— سىلەر شۇ يولدا مېڭىۋاتقان دۇنياۋى يۈزلىنىشنى توسىيالامسىلەر ؟

— ئەلۋەتتە توسالمايمىز ، — دېدى مەۋلانا خۇلقىگەز باغلاپ يېرىلىپ كەتكەن كالپۇكنى يالاپ قويۇپ ، — لېكىن بىر نەرسە كۆڭلىمىزگە ئايانكى ، پۈتكۈل دۇنيا بىر تارازىغا ئوخشاشتۇر . تارازا ئېچىدىكى بىر چارەك بۇغدايدىن تارازىنىڭ تېشى نەچچە ھەسسە كىچىك ۋە يەڭگىل بولۇ-

سمۇ ئۆزىدىن نەچچە يۈز باراۋەر ئېغىرلىقتىكى بۇغداينىڭ ئېغىرلىق سالمىقىنى تەڭشەپ تۇرالايدۇ. ئەنە شۇ دۇنيا تارازىسىدىكى ئىنسانلاردىن ئاز بولساقمۇ بىز شۇ تارازىنىڭ تېشىدىن ئىبارەتمىز.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇ بالىلىق دەۋرىدىكى قەدىردان ئۇستازىنىڭ ئۆزى كۆزلىگەن نىشان ۋە مەقسەتلىرى يولىدا، ساپ دىل ۋە چىن نىيىتى بىلەن ئۆزىنى بىر ئۆمۈر ئازاب - ئوقۇبەت دېڭىزىغا تاشلاشقا جۈرئەت قىلغان تەڭداشسىز جاسارىتىگە قايىل بولۇپ، چىن دىلىدىن ئىخلاس قىلدى.

شۇ ئەسنادا پېشىنغا ئەزان توۋلاندى. ئۇ مەۋلانا خۇلقى بىلەن ئۆيىدىن چىقىپ تەرەت ئېلىپ ھويلا ئىچىدىكى مەسچىتتە نامازغا ئوقۇدى.

نامازدىن كېيىن ئۆزى يالغۇز ئايلىنىپ كىرىش ئۈچۈن ھۆيلىدىن چىقىپ كەتتى. مەۋلانا خۇلقىمۇ قونۇپ قېلىشقا ئۇنمايلا كەتمەكچى بولۇپ سۇلتان بىلەن بىللە ماڭدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بازاردىن يانغان بازارچىلارنىڭ توپ - توپ بولۇپ كېتىۋاتقانلىرىنى تاماشا قىلىپ، بىر ئاز ئىچ پۈشۈقىنى چىقارغاندىن كېيىن مەۋلانا خۇلقىغا قاراپ ئۇيلىنىپ دېدى:

— قارىغاندا ئىنسانىيەت دۇنياسىدا مۇكەممەللەشكەن توغرا يول يوق ئىكەن. كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى بىلمەكمۇ تەس ئىكەن. شۇڭا بۇگۈنكى كۈندە مەنمۇ گاڭگىراپ قېلىپ قانداقلارچە تەركىدۇنياچىلىق يولىغا كىرىپ قالغىنىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەي قالدىم. بەلكىم پېشانەمگە پۈتۈلگەن تەقدىر - قىسمەت شۇنداقتۇر.

مەۋلانا خۇلقى ئەما كۆزىنى چىمچىقلىتىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. شۇ ئەسنادا يىراق سەپەرگە ماڭغان بىر توپ تەركىدۇنياچىلار چوڭ توپىلاڭ يولىدا جەھرى - ساما قىلىشىپ كەلدى. توپنىڭ ئالدىدا بىر ئىشان بىلەن ئىككى خەلىپە ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئاتلىقلاردىن ئون نەچچە قەدەم كەينىدە بەش ھاپىز قۇلىقىنى تۇتۇپ ۋارقىراپ مۇقام ئوقۇپ ماڭماقتا ئىدى. ھاپىزلارنىڭ كەينىدە يۈزگە يېقىن سوپى - سالۇكلار «ھۇم - ھۇم» قىلىشىپ

ساماغا دەسسەپ كېلىۋاتاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەسلىدىكى شوخ گۈزەل مۇقامنىڭ بۇلارنىڭ قولىدا بۇزۇلۇپ ماتەم ناۋاسىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكىگە يۇرىكى ئېچىشقان بولسىمۇ تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولىدى.

جەھرى - ساماچىلار يېقىنلاپ كەلگەنسېرى مەۋلانا خۇلقىنىڭ ئىككى پۇتى تىپىرلاپ كەتتى - دە ، ئىختىيارسىز ساپايىنى تەڭكەش قىلىپ ئورنىدا تۇرۇپ ساماغا دەسسەشكە باشلىدى.

— بىز خوشلىشايلى شاھىم ،— دېدى مەۋلانا خۇلقى ،— مەن بۇلار بىلەن كېتىۋالاي ، بۇلاردىن ئايرىلىپ قالسام يولۇم تەس بولىدۇ.

سۇلتان ئۇنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ خوشلىشىپ يولغا سېلىپ قويىدى. مەۋلانا خۇلقى بىر قولىدا ھاسا ، بىر قولىدا ساپايىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دولسىغا ئۇرغان پېتى ساماغا دەسسەپ توپنىڭ كەينىدىن ماڭدى. جەھرى - ساماچىلارنىڭ تاپىندىن قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. بىردەمدىن كېيىن مەۋلانا خۇلقى شۇ توپا - چاڭ دېگىزىغا چۆكۈپ كۆزدىن غايىپ بولدى. سۇلتان ئۇزاققىچە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئېتىز - ئېرىق بويىدىكى يوللاردىن مېڭىپ كېتىۋېتىپ ، يەنە خىيالغا غەرق بولدى. ئۇنىڭ يولىدا بىر ئېگىز دۆڭ بار ئىدى. سۇلتان دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىققانىدا يەنە بۇرۇلۇپ چوڭ يولغا قارىدى. جەھرى - ساماچىلار ئۇزاپ كەتكەن بولسىمۇ « ھۇم - ھۇم» دېگەن ئاۋاز يىراق - يىراقلاردىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سۇلتان خىيال سۈرگىنچە تېخىمۇ يىراقلارغا نەزەر تاشلاپ قاچاندۇر بىر چاغدا ئوقۇغان ئىككى مىسرا شېئىرنى ئېسىگە ئالدى:

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ دۇنيانىڭ ئۇچى ،
بۇ دۇنيا بىر كونارابات[1] ، بىز يولۇچى.

سۇلتاننىڭ ئاپئاق شايى سەللىسىنىڭ پەتتىسى ئوڭ تەرەپكە چۈشۈ-

---

① رابات — قونالغۇ سارايى.

رۇلگەن بولۇپ شامالدا يەلپۇنۇپ تۇراتتى.

ئۇ يىراقتا سوزۇلغان يولدىن كۆز ئۈزۈپ سول تەرەپكە قارىۋىدى، ئانچە يىراق بولمغان جايدا ھەيۋەتلىك گۈمبەزلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان قەبرىستانلىق كۆرۈندى. قەبرىستانلىقنىڭ ئۇدۇل تەرىپىدە بىر نەچچە تۇپ ئېگىز چىنار دەرىخى يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى، قەبرىستانلىقنىڭ ئەتراپى يازدا قوناق تېرىلغان ۋەخپە يەرلەر بولغاچقا قوناقلارنىڭ بېشىنى ئۈزۈۋېلىپ، شېخى ئۈزۈلمەي ئېتىزدا قالغانىدى. بۇنداق ئېتىزلارغا مازارکەزدىلەر ئۇلاغ قويۇپ بېرەتتى. سۇلتان بۇ يەردە بىر مازارنىڭ بارلىقىنى بۇرۇن ئاڭلىغان بولسىمۇ مەخسۇس زىيارەت ئۈچۈن كېلىپ باقمىغانىدى. ئۇ دەرھال دۆڭدىن چۈشۈپ مۇلازىمى يېتىلەپ كەلگەن تورۇق ئېتىغا مىنىپ يالغۇز مازار تەرەپكە ماڭدى - دە، مازارغا يېقىن كەلگەندە قەبرىستانلىق ئىچىدىن قۇرئان تىلاۋەت قىلغان ئاۋازلارنى ئاڭلاپ ئاتنىڭ قەدىمىنى تېزلەتىپ شۇ تەرەپكە يېقىنلاشتى.

بىر يېڭى قاتۇرۇلغان قەبرە ئالدىدا ئاق ساۋۇار تۇماق كىيگەن ئاق ساقاللىق بىر كىشى يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ سۈرە - ياسىنىي ئوقۇۋاتاتتى، سۇلتان ئاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ كەينىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، خەتمىقۇرئان ئايلاشقاندىن كېيىن دۇئاغا بىللە قول كۆتۈرۈشتى. دۇئادىن كېيىن سۇلتان ئۇ كىشى بىلەن سالاملىشىپ بۇ مازارنىڭ تارىخى توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلەشتى. كېيىن سۇلتان تورۇق ئاتنى بىر تۇپ چىنار دەرىخىگە باغلاپ قويدى - دە، قاتار تىزىلغان ئېگىز گۈمبەزلىك ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ يەردە شەيخلار، ئاشقلار، دۇئانە - قەلەندەرلەر تام تۇۋىدە قاتار تىزىلىپ ئولتۇراتتى. مازارنىڭ داش قازىنىدا بۇگۈن شىلان قاينىمىغاچقا ئۇلار قاياقتىن ئۇن كېلەركىن دەپ تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى. سۇلتان بىر گۈمبەزنىڭ ئىچىگە كىرىپ، خەتمىقۇرئان قىلىپ، تۇۋا - ئىستىغپارلار ئېيتىپ قايتىپ چىقتى ۋە مازار ئىچىنى ئۇزاق ئايلانغاندىن كېيىن نامازدىگەرگە ئاز قالغاندا قايتىپ كېتىشكە يول ئالدى.

مازارنىڭ سول تەرىپىدە يەنە بىر ئۇزۇن كەتكەن كونا قەبرىستانلىق بار ئىدى. بۇ قەبرىستانلىقنىڭ ئۇ چېتىدىكى بىر ئېگىز يارنىڭ ئۈستىدە تاغدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان پەۋقۇلئادده ئېگىز ۋە كۆركەم بىر قاشتېشى يىراق - يىراقلاردىن يالتىراپ تۇراتتى. سۇلتان مۇشۇ قەبرىستانلىقتىكى چوڭ يولدىن كېسىپ ئۆتسە ، ئۇ قاشتېشىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈپ ئۆزى چۈشكەن هويلىغا ئۇدۇل بېرىشقا بولىدىغانلىقىنى پەملەپ ، ئاتىنى يېتىلگەنچە قەبرىستانلىق ئىچىدىكى چوڭ يولغا كىردى.

ھەممە يەرنى قېلىن ئۆسكەن يۇلغۇن ، قومۇش ، ئازغانلار قاپلاپ كەتكەچكە ، چوڭ يولدىن بىر ئاتلىق ئادەم ئاران مېڭىشقا بولاتتى. قەبرىستانلىق شۇ قەدەر كونىراپ كەتكەنىدىكى ، ئۈستى گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ ، ئاغزى ئېچىلىپ قالغان گۆرلەر پات - پات ئۇچراپ تۇراتتى. بەزى گۆرلەرنىڭ ئىچىدىكى قۇرۇپ ياغاچتەك بولۇپ قالغان جەسەتلەر كۆرۈنۈپ قالغانىدى. يېقىندا ياغقان يامغۇردا ھۆل بولۇپ چىرىشكە باشلىغان ئۈستىخانلارنىڭ سېسىق پۇراقلىرى كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇراتتى. سۇلتان قەبرىستانلىقتا خېلى ئۇزاق ماڭغان بولسىمۇ ، تېخىچە باشقا چىقالمىدى. چۈنكى ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغانلا قەبرە ئالدىدا توختاپ دۇئا قىلىپ ماڭغانىدى. سۇلتان چوڭ يول بىلەن كېلىۋېتىپ ئۇزۇن يېتىپ كەتكەن ئۇچ ئاچا يولنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر يولدىن ئاستا - ئاستا ئۈستىگە ئۆرلىگەنسېرى يار ئۈستىدىكى چوڭ قاشتېشى تېخىمۇ روشەن كۆرۈندى. گۈم چۈشۈۋاتقان بولسىمۇ يېڭى چىققان تولۇن ئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرى بەش گەز ئېگىزلىكتىكى بىر پۈتۈن قاشتېشىنىڭ ئۈستىدە يالتىراپ ، گويا ئاسمان يۈلتۈزلىرى ئۈيۈلتاشقا ئايلىنىپ يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك ھەممە ياقنى پارقىراق نۇرلارغا چۆمۈلدۈرگەنىدى. ئۇ جۇلالىنىپ بۇ قەدەر گۈزەللىشىپ كەتكەن مەنزىرىنى ئەمدىلا كۆرۈۋاتقانىدى ، ئۇ قاشتېشىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ دەرھال ئاتقا مىندى - دە ، ئاتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كېتىپ قالدى. ئۇ قاشتېشىغا يېقىنلاپ كەلگەنسېرى ئۇنىڭ روھىي كەيپىياتى

باشقىدىن كۆتۈرۈلۈپ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى بىر خىل ئىپتىخارلىق ھېسسىياتى چۈلغۇالدى. ئۇ كېلىۋېتىپ «جاھان مىقياسىدا كىم ئۇچرايدىغان بۇ چوڭ قاشتېشىنى چوقۇم يارىكەنت شەھرىگە يۈتكەپ كېتىشىم كېرەك» دەپ ئويلىدى - دە، ئاتنىڭ سۈرئىتىنى تېخىمۇ تېزلەتتى. قەبرىستانلىق ئىچىدىن چىقىپ بولۇشقا ئاز قالغان پەيتتە تۇيۇقسىزلا بىر قەبرە كەينىدىن نامەلۇم بىر نەرسىنىڭ ئۇشتۇمتۇت مىدىرىغانلىقى غىل-پال كۆرۈنۈپ قېلىپ، ئۇچقان-دەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئات ئۈركۈپ كېتىپ بىردىنلا يان تەرەپتىكى قىرغاققا كىردى. سۇلتان تۇيۇقسىز ئۈركۈگەن ئات ئۈستىدىن تىك موللاق چۈشۈپ بىرنەچچە يۈملىنىپ پەس تەرەپتىكى چوڭقۇرلۇق ئىچىدە ھوشسىز يېتىپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ھوشىغا كېلىپ يار ئۈستىدىكى قىرغاققا چىقىۋېلىش ئۈچۈن قىرغاقتىكى قومۇشنى تۇتۇۋالدى - دە، بار كۈچىنى يىغىپ ئۈستىگە چىقىۋېلىش ئۈچۈن تىرىشتى. لېكىن قومۇشلار ئۆسكەن تۈپراق قۇمسىاق بولغاچقا بىر تۈپ قومۇش يىلتىزى بىلەن بىراقلا قومۇرۇلۈپ كەتتى، يەنە بىر تۈپىمۇ بوشاپ قالدى. شۇ ئەسنادا يېنىدىكى يېرىمى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن بىر ئەسكى قەبرىنىڭ كەينىدىن ئاجايىپ قۇرقۇنۇچلۇق بىر خىل چىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى - دە، سۇلتاننى قارا تەر باستى. سۇلتان ۋەھىمە ئىچىدە قەبرە تەرەپكە شارت قىلىپ قارىۋىدى، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنلىكتىن ئېغىز - بۇرۇنلىرىمۇ كۆرۈنمەي قالغان بىر چار ساقال كىشىنىڭ بىر پۈتنى سۆرەپ كېلىۋاتقىنى كۆرۈندى. ئۇ كىشى سۇلتاننى كۆرۈپلا كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ تۇرغان جايىدا بىر ھازا قېتىپ قىلىپ تەلۈلەرچە قاقاقلاپ كۈلدى. ھېلىقى كىشى قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى.

— بىز بۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقتا ئۇچراشتۇق. ھا، ھا، ھا، مانا قارا تەقدىرنىڭ چاقچەلىكى ئىككىمىزنى ئايلاندۇرۇپ قويدى. بۇ نېمىدېگەن ئاجايىپ - غارايىپ ئىش - ھە؟... ئۇ سۆزلەۋېتىپ بىر پۈتى دەسسىمىگەچكە ئۆمىلەپ سۇلتانغا يېقىنلاشتى.

— ئۆزلىرى بۇ يەرگە قانداق بولۇپ كېلىپ قالدىلا ؟ ئات ـ ئېشەكلىرى يوقلىپ كەتكەن ئادەملەر ئىزدەپ كېلىپ قالمىسا ھېچكىم كەلمەيتتى ئەمەسمۇ . مەنمۇ ئەسكى گۆرگە چۈشۈپ كەتكەن ئېشىكمنى ئىزدەپ كەلدىم ، ئەمدى مەن ئۆلمەن ، ھەر ئىككىمىز ئۆلمىز ، بۇ گۆرىستانلىققا چۈشۈپ كېتىپ كېسەل تەگكەنلەر تىرىك قالمايدۇ . باشقىلار كېسەل تېگىشىدىن ئەنسىرەپ بىزنىمۇ قۇتۇلدۇرمايدۇ . راست ، ھەر ئىككىمىز ئۆلمىز ، ھەر ئىككىمىزگە ئۆلۈك كېسىلى تېگىپ بولدى . مازارکەزدى بولغانلارنىڭ كۆپلىرى مۇشۇنداق ئۆلۈك كېسىلى تېگىپ ئۆلدۇ . مەن ئۆزلىرىنى تونۇيمەن ، ئۆزلىرى بىر شاھ جاھان ، مەن بولسام بىر گادای دەرۋىش ، لېكىن ھەر ئىككىمىزنىڭ ئاخىرقى تەقدىرىمىز بىر بولۇپ چىقتى . ھەر ئىككىمىز مۇشۇ ئەسكى قەبرىستانلىقتا ھاياتتىن خوشلىشىمىز . مەن ئۆزلىرىنىڭ خوتەنگە كەلگەنلىكلىرىنى ئاڭلىغانمەن ، لېكىن بۇ يەردە ئۇچرىشىپ قېلىشنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم ، بىزنى تەقدىر ئۇچراشتۇردى ، ھا ، ھا ، ھا...

سۇلتان بۇ كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغانسېرى تونۇشتەك بىلىنگەن بولىسمۇ ئۇنىڭ پۈتۈن يۈز ـ كۆزلىرىنى تۈك بېسىپ كەتكەچكە تونۇيالمىدى :

— ئۆزىڭىز كىم بولسىز ؟ — سورىدى سۇلتان .

— مەن ھەزرىتى خوجا پەخرىدىن ئەۋلىيانىڭ ھۆزۈرىدا ئۆزۈن يىل تۇرغان سوپى نەزەر بولىمەن . سىلەر غوجامنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن يارکەنتە تۇرۇشقا ئىمكانىيەت قالماي مازارکەزدى بولۇپ چىقىپ كەتكەنمەن . بۇگۈن بىر ئۆمۈر دۇشمەنلەشكەن ئىككى رەقىب ئۆلۈم ئالدىدا يۈز كۆرۈشۈۋاتىمىز . ھا ، ھا ، ھا... لېكىن ھازىر ھەر ئىككىمىز تەركىدۇنياچى ، شۇڭا بىز ئۆلۈم ئالدىدا دوست بولدۇق . ھازىر قوللىرىدىن تارتىۋالمەن . لېكىن ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرالمايمەن...

سۇلتان بىر قولىدا قومۇشنى ، بىر قولىدا گىرۋەكنى تۇتۇپ تۇراتتى . قومۇش يۇلۇنۇپ كېتىشىگە ئاز قالغاندا ، سوپى نەزەر ئۆمىلەپ كېلىپ سۇلتانغا قول ئۇزاتتى . سۇلتان سوپى نەزەرنىڭ قولىنى چىڭ تۇ-

تۇپ ، پۇتۇن كۈچى بىلەن تىرىشىپ ئاران دېگەندە ئۇستىگە چىقىۋالدى .
سۇلتاننىڭ ئىككى پۇتى زەخمىلەنمىگەچكە ئۇرە تۇرالمغان بولسىمۇ ، گەۋدىسى بىر ئاز مۇكچىيىپ ، بەدەنلىرى توڭلاپ تىترەك باسقاندەك بولۇپ قالدى . ئۇ سوپى نەزەرنى بۇ يەردىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئادەم ئەۋەتمەكچى بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ ناھايىتى تەسلىكتە ئات ئۇستىگە چىقىپ چاپلىشىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئات ھويلا تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كەتتى .
سۇلتان بىردەم ماڭغاندىن كېيىن پۇت - قوللىرى نېمە ئۈچۈندۇر تىتىرەپ ، بەدىنى ئېغىرلىشىپ ھالىدىن كېتىشكە ئاز قالدى .
قۇرەيش سۇلتان ئاتىسىدىن ئەنسىرەپ بىرنەچچە نۆكىرى بىلەن چوڭ يولغا چىقىپ تۇرغانىدى . شۇ ئەسنادا سۇلتاننىڭ ھالسىزلانغان ھالدا يالغۇز كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دەرھال مەيگە چۈشۈرۈپ جامەدارىدىكى ھويلىغا قايتۇرۇپ كەلدى .
سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئەھۋالنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن قۇرەيش سۇلتان سوپى نەزەرگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپ قايتۇرۇپ كېلىپ تېۋىپلارغا داۋالاتتى . لېكىن ھېچقانداق دورا كار قىلماي بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن جان ئۈزدى . سوپى نەزەرنىڭ ئۆلۈمى بىلەن جامائەت ئىچىدە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەش كۈچەيدى . چۈنكى ئۇمۇ ئاجىزلىشىپ بارغانسېرى قىزىتمىسى ئۆرلەپ چىرايى ساماندەك سارغىيىپ كېتىۋاتاتتى . قۇرەيش سۇلتان خوتەننىڭ مەشھۇر تېۋىپلىرىنى يىغىپ داۋالاتقان بولسىمۇ ، ئۇمۇرتقىسى قاتتىق زەخمىلەنگەچكە ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ھالى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ ، پات - پات ھوشىدىن كېتىدىغان بولۇپ قالدى .
قۇرەيش سۇلتان بىر كالا سويۇپ قان قىلىپ ، قىرىق چارەك گۈرۈچ سېلىپ نەزىر ئۆتكۈزدى . ئوت كۆچۈرۈپمۇ باقتى ، سەدىقە قىلىپمۇ باقتى ، ئۇنىمۇ قىلدى ، بۇنىمۇ قىلدى ، ھېچنېمە كار قىلمىدى - دە ، بەشىنچى كۈنى بولغاندا سۇلتان ئابدۇرېشىتخان خوتەننىڭ جامەدار دېگەن يىگىرمە ئالەمدىن ئۆتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن پۇتكۈل خوتەن خەلقى تەۋرەپ كەتتى - دە ، شەھەردىن يېزا - قىشلاقلارغىچە يىغا - زارە بولدى.

قۇرەيش سۇلتان يارکەنتكە جەددىي چاپارمەن ماڭغۇزۇپ ئارقىدىنلا جەسەتنى يارکەنتكە قاراپ ئېلىپ ماڭدى. مېيىتنىڭ كەينىدىن قۇرەيش سۇلتان باشلىق بارلىق بەگزادە ۋە ئەمرزادىلەر يول بويى ھازىدار بولۇپ ماڭدى. جەسەت يارکەنتكە ئەكىلىنىپ ئازنا مەسچىتتە نامىزى چۈشۈرۈلۈپ ، ئالتۇن مازىرىغا دەپنە قىلىندى. سۇلتان ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئۆلۈمىگە پۇتكۈل سەئىدىيە خاندانلىقى تەۋەلىگىدىكى پۇقرالار ماتەم تۇتتى.

خان ئايىم سۇلتاننىڭ ئۆلۈمۈم خەۋىرى يېتىپ كەلگەن ھامان بىر نەچچە قېتىم ھۇشىدىن كېتىپ يەنە ساقىيىپ قالغان بولسىمۇ ، ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي ئالەمدىن ئۆتتى.

بۇ چاغدا چۈچۈك ئايىم باش كۆتۈرۈپ چىقىپ ، سۇلتان ئابدۇرېشتخاندىن بولغان ئىككىنچى ئوغلى شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننى خانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلدۇرۇش ئۈچۈن خوجا ئابدۇللا ۋەزىر ، مىرزا مۇھەممەد ياقۇپ دوغلات باشلىق بەگلەر بىلەن ھەزرىتى خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋارنىڭ شاگىرتى ، ھەزرىتى مۇھەممەد ۋەلى سوپىنى قوشۇپ شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننى ئاستانە - يارکەنت شەھىرىگە تەكلىپ قىلىپ كېلىش ئۈچۈن يېڭسارغا ئەۋەتتى.

يېڭسار داھاكىملىق ۋەزىپىسىنى ئۈتەۋاتقان شاھزادە ئابدۇكېرىمخان يارکەنتكە قاراپ سەپەر قىلىش ئۈچۈن دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ تۇرغاندا ، بىر بوز ئاتلىق كىشىنىڭ ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى.

ئابدۇكېرىمخان ئۇنىڭ جەددىي ھالىتىدىن گۇمانسىراپ قايتۇرۇپ كېلىشكە ئادەم بۇيرۇپ ياندۇرۇپ كەلدى - دە : « قولۇڭدا خېتىڭ بارمۇ ؟ » دەپ سورىدى. بۇ ئاتلىق كىشى ھودۇقۇپ تۇرۇشىغا ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئادەملىرى ئۇنى ئاختۇرۇپ بىر پارچە خەت تېپىۋالدى. بۇ خەت خوجا پەخرىدىنىڭ سادىق مۇرتى مىرزا مۇھەممەد بارلاس بىلەن مىرزا ئەھمەد

بارلاسنڭ قەشقەردىكى سوپى سۇلتانغا يازغان خېتى بولۇپ ، خەتتە سو-
پى سۇلتاننى خانلىققا كۆتۈرۈش ئۈچۈن يارىكەنتكە تەكلىپ قىلغان مەز-
مۇنلار يېزىلغانىدى ، شاھزادە ئابدۇكېرىمخان خەتنى تارتىۋېلىپ يېنىدىكى
بىر چېرىككە بۇيرۇپ چاپارمەننىڭ كاللىسىنى چاپتۇرۇۋەتتى - دە ، شۇ ھا-
مان يارىكەنت شەھرىگە قاراپ يولغا راۋان بولدى. ئۇ يارىكەنتكە يېتىپ
كەلگەندىن كېيىن خوجا ئابدۇللا ۋەزىر ، ھەزرىتى مۇھەممەد ۋەلى سوپى ، مىرزا
فىرۇز بارلاس ، مىرزا مۇھەممەد ياقۇپ دوغلات ، جان مۇھەممەد مىرزا بايـ
رىن قاتارلىق ۋەزىر - ۋۇزۇرالار ۋە ئەمىر - ئەمىرالارنىڭ ھەممىلىقىدا شاھـ
زادىنى ئانسى چۈچۈك ئايىمنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىشتى. شاھزادە ئابـ
دۇكېرىمخان چۈچۈك ئايىمنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ ، زارى - تەزەرۇ قىلىپ
يىغلاپ ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالدى. ئاندىن چۈچۈك ئايىم بارلىق كاتتـ
باشلارغا قۇرۇلتاي قىلىپ شاھزادە ئابدۇكېرىمخاننىڭ خانلىق تەختكە چىقـ
قانلىقىنى ئېلان قىلدى. لېكىن ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن سو-
پى سۇلتان قەشقەردىن ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكەر تارتىپ يارىكەنتكە يېتىپ
كەلدى.

سوپى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ چۈچۈك ئايىمدىن بولغان ئۇچىنچى
ئوغلى بولۇپ خاندانلىقنىڭ سۈيۈرغاللىق تۈزۈمى بويىچە ئۇ قەشقەرنىڭ
ھاكىملىغىغا تەينىلەنگەنىدى.

ئابدۇكېرىمخان تەخت ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ئوردا ئەركانلىرى بىلەن
مەجلىس قىلىۋاتقاندا سوپى سۇلتان لەشكەرلىرىنى سېپىل تېشىدا قو-
يۇپ ، قولىغا بىر خەنجەر ئالغان ھالدا بىرنەچچە نۆكىرى بىلەن ئوردىغا
كىردى - دە ، تەخت ئۇستىدە ئولتۇرغان ئابدۇكېرىمخانغا بىر ئېغىزمۇ گەپ
قىلماي غەزەپ بىلەن تىكىلىپ تۇردى.

ئۇنىڭ غەزەپلىك كۆزىگە تىكىلىپ قاراشقىمۇ پېتىنالمىغان ئوردا ئەر-
كانلىرى ۋەھىمىگە چۆمگەن ھالدا بىردەم ئابدۇكېرىمخانغا ، بىردەم چۈچۈك
ئايىمغا قاراپ ئالاقزادە بولۇشتى. سوپى سۇلتاننىڭ پەيلىنىڭ بۇزۇلغانـ

لمقنى سەزگەن ئابدۇكېرىمخان دەرھال تەختتىن چۈشۈپ سوپى سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېگىلىپ قول باغلاپ تۇردى:

— ئى قېرىندىشىم، — دېدى ئابدۇكېرىمخان،— خاندانلىقىمىزنىڭ كونا قائىدە - رەسىمىيەتلىرىگە بىنائەن مېنى خاندانلىقنىڭ خانلىقىغا تەينەلەشتى. ئەگەر ئۆزلىرىنىڭ خانلىققا مەيىللىرى بولسا تاجۇ تەخت، مەملىكەت ئالدىلىرىدا تۇرۇپتۇ. مەن ھەرگىزمۇ خانلىق تالىشىپ ھەرقايسىلىرىغا يۈز كېلەلمەيدىغان ئىشنى قىلمايمەن...

ئابدۇكېرىمخان سۆزلەۋېتىپ سوپى سۇلتاننى تەختكە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. سوپى سۇلتان بىردىنلا ئوڭايسىزلىنىپ بىشىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندەك بولدى - دە، پەيلىدىن يېنىپ شەمشىرىنى غلاپقا سېلىۋەتتى.

شۇ ئەسنادا تاشتەك قېتىپ قالغان چۈچۈك ئايىم بىردىنلا ئۇن قويۇپ يىغلاپ سوپى سۇلتاننىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ ئوغلىنى قۇچاقلىدى:

— جېنىم ئوغلۇم، پەيلىلىرىدىن يانسىلا، ئابدۇكېرىمخان سىلىگە ئاتا ئورنىدا، كونا قائىدە - يوسۇندىمۇ كەم ياشتا چوڭ بولسا شۇنى خان قىلىپ تەينەلەپ ئۇنىڭغا بويسۇنۇش بەلگىلەنگەن. ئابدۇكېرىمخان سىلىنىڭ ئاكىلىرى بولغاچقا خان قىلىپ تىكلىدۇق.

سوپى سۇلتان يىغلاپ تۇرغان ئانىسىغا ئۇزاققىچە قاراپ تۇرۇپ كېتىپ، ئاكىسى ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى - دە، قول باغلاپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن: «ئابدۇكېرىمخاننى ئاتىمىز ئورنىدا بىلىمىز، جان - دىلىمىز بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇنىمىز!» دەپ بەيئەت قىلىپ ئۇنى تەختكە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن سوپى سۇلتان يېڭسار بىلەن قەشقەر ھاكىملىقىغا تەينىلىنىپ، ئۇنىڭ قايتىپ كېتىشىگە ئىجازەت بېرىلدى. ئابدۇكېرىمخان ئۇلارنى يولغا سېلىپ بولغاندىن كېيىن مىرزا مەھمۇد بارلاس بىلەن مىرزا ئەھمەد بارلاسلارنى مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلاشقا پەرمان چۈشۈردى. خان-

لىق تامغىسى ئابدۇكېرىمخانىڭ نامۇ شەرىپى بىلەن ئويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇكېرىمخانىڭ خانلىق تاجۇ تەختى مۇقىملىنىپ پۈتكۈل خاندانلىق ئابدۇكېرىمخانىڭ ئىلكىگە ئۆتتى. لېكىن، نېمە ئۈچۈندۇر سەردار ئەكرەم بىر چەتتە قايرىلىپ قالغاچقا مىرزا ھەيدەر كوراگانى بىلەن قېدىرخان ئۇستاز كەشمىردىن ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى ئۆز يېنىغا چاقىرتىپ كەتتى.

ئابدۇكېرىمخان تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ، مۇھەممەد ۋەلى سوپىغا مۇرىت بولۇپ، ئادالەتلىك بىلەن ھاكىمىيەت باشقۇرۇپ، ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن ئادالەت زەنجىرىنى بېلىگە باغلاپ، پۇقرالارنىڭ ھالىغا يېتىدىغان قازى ـ مۇپتىلارنى ئەتراپىغا يىغىپ، بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى قاتناشتۇرۇپ پۇقرالارنىڭ دادىنى ئاڭلىدى. ئۇ چاغلاردا زۇلۇمغا ئۇچرىغان بىچارە يېتىم ـ يېسىرلارمۇ تەپتارتمايدىغان خانىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەرزۇ ھالىنى بايان قىلالايتتى. شىكايەت قىلغۇچىنىڭ مەسلىسى دىنىي شەرىئەت بويىچە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بولسا قازى ـ مۇپتىلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا بۇيرۇلاتتى. ئەگەر دۆلەت سىياسىتى بويىچە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بولسا ئوردا ئەركانلىرىنىڭ بىۋاسىتە بىرتەرەپ قىلىشىغا تاپشۇراتتى. كېيىن قانداق ئىجرا قىلغانلىقى توغرىسىدا كاتتىباشلاردىن ھېساب ئىلىناتتى، بۇنىڭدىن پۇقرالار ئىنتايىن رازى ئىدى. سۇلتان ئابدۇكېرىمخان ئۆزى دائىم بازارلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ مال باھالىرىنىڭ ئېگىز ـ پەسلىكىنى تەكشەپ، ئاشلىق ساتىدىغان جوۋىلارنىڭ تارازىسىنى ئۆلچەپ تۇراتتى. ھارامخورلارنى جازالاپ، ئۆلچەمگە لايىق بولمىغان تارازىلارنى يىغۋالاتتى. شۇڭا ئۇ خەلق ئارىسىدا ئادىل پادىشاھ دەپ شۆھرەت قازانغاندى. سۇلتان ئابدۇكېرىمخان گەرچە پۇقرالارنى كۆپ جەھەتتىن رازى قىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىلىم ـ پەنگە بولغان ئىشتىياقى كۈچلۈك بولمىغاچقا ۋەتەركىدۈنياچىلارنىڭ ھەرخىل بېسىملىرىغا تاقابىل تۇرغۇدەك جاسارىتى كەمچىل بولغاچقا، ئوردا ئىلمىي زاھىر بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان نۇرغۇن بىلىم ئەھلىلىرى ئارقا ئارىقىدىن تارقىلىپ كەتتى. تەركىدۈنياچىلار كۆپەيـ

گەنسبرى ئۇلار ئابدۇكېرىمخانغا خوجا پەخرىدىننى قايتۇرۇپ كېلىش توغـ
رىسىدا ئارقا - ئارقىدىن تەلەپ قويدى. ئابدۇكېرىمخان تەرىكىدۇنياچىلارـ
نىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ، خوجا پەخرىدىننى تەكلىپ قىلىپ كېلىشكە ئورـ
دا نامىدىن ئادەم ئەۋەتتى.

خوجا پەخرىدىن ياركەنت شەھرىدىن سەپەر قىلىپ ئەڭ ئاۋۋال كاـ
بۇل ۋە ھىرات شەھەرلىرىدە مازارىكەزدى بولۇپ يۇرۇپ، كېيىن سەمەرقەنت
شەھرىگە كېلىپ خوجا ئەھرارى ۋەلىيۇللانىڭ مازىرىغا چۈشكەنىدى. ئۇ
سەمەرقەنتتە تۇرۇۋاتقىنىدا مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى تەرەپ - تەرەپكە ماڭغۇزۇپ
مىرزا ئەلى تاغاينى ئىزدەشكە كىرىشتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ مۇرىتلىرى
سەمەرقەنت شەھرىگە بىر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى پەنجىكەنت دېگەن جايدىن
مىرزا ئەلى تاغاينى ئىزدەپ تاپقان بولسىمۇ ئۇ بىرنەچچە تۈرلۈك باھانە -
سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ خوجا پەخرىدىن بىلەن كۆرۈشكىلى سەمەرقەنتكە
كەلمىدى. مىرزا ئەلى تاغاي خوجا پەخرىدىنىڭ ئۇغۇلغان يۇرتى بولغان
خۇجەنت دېگەن يەردە ئۇلۇغلارنىڭ نەسەبنامىسى ئىچىدە خوجا پەخرىدىنـ
نىڭ ئىسمى يېزىلمىغانلىقىنى كۆرگەن بولغاچقا بۇنداق يالغان خوجىدىن
ئىتىقادىنى ئۈزگەنىدى. خوجا پەخرىدىن مىرزا ئەلى تاغاينىڭ كۆرۈشۈشكە
كەلمىگەنلىكىگە ئوغىسى قايناپ بىرقانچە مۇرىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ پەنجـ
كەنت دېگەن جايغا بېرىپ مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن ئۇچراشتى.

مىرزا ئەلى تاغاي يەنىلا سوغۇق مۇئامىلە قىلدى. خوجا پەخرىدىن
مىرزا ئەلى تاغاينى «تۈزكور، يۇزسىز» دەپ ئاھانەت قىلىۋىدى، مىرزا
ئەلى تاغاي ئۇنىڭغا تىغمۇ تىغ تاقابىل تۇرۇپ ئۇنىڭ پۈتۈن ئەپت - بەشـ
رىسىنى ئېچىپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇرىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يەنە
سەمەرقەنتتىكى خوجا ئەھرارى مازىرىغا قايتىپ كەلدى. لېكىن بۇ يەردە
پەيغەمبەر ئەۋلادى ئەمەسلىكى ئاشكارىلىنىپ قالغانلىقتىن، ھېچكىمىۋ ئۇـ
نىڭغا مۇرىت بولمىدى. مۇرىت بولغانلارمۇ ئۇنىڭدىن تېنىپ كەتكەچكە ئاـ
مالسىز بىرنەچچە ئادەملىرى بىلەن سەرگەردان بولۇپ تىلەمچىلىك بىلەن

جان بېقىپ يۈردى. دەل مۇشۇ پەيتتە يارىكەنت ئوردىسىدىن بارغانلار ئۇ-
نى خوجا ئەھرارىنىڭ مازىرىدىن ئىزدەپ تېپىپ، ئىززەت - ئېھتىرامنى قە-
لىپ يارىكەنت شەھرىگە ياندۇرۇپ كەلدى. خوجا پەخىردىننىڭ قايتىپ كې-
لىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان يارىكەنت، خوتەن، قەشقەر تەرەپتىكى
تەركىدۈنىياچىلار جەملىشىپ نەچچە مىڭ كىشى ئون كۈن بۇرۇن خوجا —
پەخىردىن قايتىپ كېلىدىغان يوللاردا كۈتۈپ تۇرۇپ، جەھرى - ساما قە-
لىشتى. خوجا پەخىردىن يارىكەنت قەلئەسىگە بەش پەرسەخ يىراقلىقتىكى
كورۋات لەگگىرىگە چۈشكەندە تەركىدۈنىياچىلار ئۈنى تەختى راۋانغا ئې-
لىپ، پۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي يارىكەنت شەھىرىدىكى چىلتەنلىرىمگە
ئېلىپ كەلدى.

ئىشان خوجا ئابدۇرەھىم سەمەرقەنت تەرەپتە كېسەل بىلەن ئۆلۈپ
كەتكەنلىكتىن خوجا پەخىردىن يالغۇز كەلگەنىدى. بۇ چىلتەنمازىرى ئىچە-
دىكى خانىقانىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا تەختىراۋاندىن چۈشكەن بولسىمۇ،
تەنلىرى ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىكتىن ماڭالماي قالدى - دە، كىشىلەرئۈنى
كۆتۈرۈپ خانىقانىڭ ئىچىگە ئەپكىردى.

چۈچۈك ئايىم خوجا پەخىردىننىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ سۈل-
تان ئابدۇكېرىمخان، سوپى سۈلتان ۋە قۇرەيش سۈلتانىنى ئېلىپ چىلتەنـ
مازىرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار خانىقانىڭ دەرۋازىسىغا كەلگەندە تەرەپ -
تەرەپتىن خوجا پەخىردىننىڭ جامالىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن كەلگەن لەك-
مىڭ - لەكمىڭ ئادەملەر توپىنى يېرىپ ئۆتەلمەي توختاپ قالدى.

سان - ساناقسىز ئادەملەر گويا سۇغا تەشنا بولغان بېلىقلار ئۆزىنى
دەريالغا ئاتقاندەك، غۇژمەك - غۇژمەك بولۇشۇپ ئۆزىنى خوجا پەخىردىن
كىرىپ كەتكەن خانىقانىڭ دەرۋازىسىغا ئۇراتتى.

ئۇلار خوجا پەخىردىننى ھايات مازار دەپ بىلگەچكە، ئۇنىڭ تىنغان
تىنىقى ھاۋالغا قوشۇلۇپ كەتسە شۇ ھاۋادىن بىر قېتىم نەپەس ئېلىشنىمۇ
ئۆزلىرى ئۈچۈن ئاخىرەتلىك شانۇ شەۋكەت ھېسابلايىتتى.

ئادەملەر توپى بارغانسېرى ئۇلغيىپ دولقۇنلۇق قيياندەك ئالغا سـ
جماقتا ئىدى. مازار ئىچىدىكى قەبرىلەر ئارىسىدۇ تىقمۇ تىقماق بولۇپ
كەتكەچكە بەزىلەر قەبرە ئۈستىگە منىپ قېلىپ گۈناھكار بولۇپ قالغىنىغا
داد - پەرياد قىلىشاتتى. بەزى باللار ئادەملەر ئارىسىدىن تىقىلىپ - سـ
قىلىپ دەرۋازا ئىچىگە كىرەلمىگەن بولسىمۇ دەرۋازا ئالدىدىكى ئېگىز سېدە
دەرىخىگە يامىشىپ چىقىپ، خانىقانىڭ ئىچىگە بويۇنلىرىنى سوزۇپ تەلمۇـ
رۇپ قارايىتتى. كۆپ چاغلاردا ئادەملەر توپى بىرلا ۋاقىتتا ئۆزىنى دەرۋاـ
زىغا ئۇرغاچقا، دەرۋازىنىڭ ئېغزىغا كەپلىشىپ قېلىپ چۇقان - سۇرەن كۆـ
تۈرۈلۈپ كېتەتتى. خانىقانىڭ شەيخلىرى بىلەن خوجا پەخىردىن ئەگەشتۇـ
رۇپ كەلگەن بىر توپ دەرۋىشلەر چۇچۇك ئايىمغا ۋارقىرىدى:

— ئى ئايىم، خانىقا ئىچىگە مەزلۇم كىشى كىرگۈزۈلمەيدۇ.

لېكىن دەرۋىشلەر ئۇنىڭ چۇچۇك ئايىم ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، توپ ئىچىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇنى خانىقانىڭ يېنىدىكى ئايالىلار يىغلـ
غان سورۇنغا ئەكىلىپ قويۇپ، سۇلتان ئابدۇكېرىمخان، سوپى سۇلتان ۋە
قۇرەيش سۇلتانلارنى خوجا پەخىردىنگە بەيئەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن خانىقا
ئىچىگە ئەكىرىپ كەتتى. تۈن يېرىم بولغاندا خوجا پەخىردىن بۇ مازاردىكى
تۈنجى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، سۇلتان ئابدۇكېرىمخان تەييارلاپ قويـ
غان مەخسۇس ھۇجرىغا قايتىپ كېلىپ ئارام ئالدى.

شۇنىڭ بىلەن خوجا پەخىردىن يارىكەنت شەھىرىدە بىر يىلدەك تۇـ
رۇپ، بۇرۇن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىشلىرىنى قايتا ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا
كىرىشتى. رەسەتخانا ۋەيران قىلىندى. گۇردا ئېگىلىكىدىكى قىرائەتخاـ
نىلار بۇزۇلۇپ، يېراق جايلاردىن كەلگەن تەركىدۇنياچىلارنىڭ يېتىپ قوپـ
ىدىغان مۇساپىرخانىسىغا ئايلاندۇرۇلدى. ئىلىم - پەنگە ئائىت كىتابلار
كۆيدۈرۈلدى، مۇقامچىلار زامانىنىڭ زورى بىلەن تەركىدۇنياچىلارغا ئايلـ
نىپ خانىقالاردا ھاپىز بولدى. مۇقام ئىچىدىكى خۇشاللىق ۋە گۈزەللىكنى
مەدھىيىلەيدىغان ئاھانگلار ئۆزگەرتىلدى ياكى چىقىرىپ تاشلاندى. نۇر-

غۇن مەدرىسلەر ۋەيران قىلىنىپ خانىقاغا ئايلاندى.

سۇلتان ئابدۇكېرىمخاننىڭ پەقەت ئاتا مىراس «مەدرىسەئى رەشىدى» سىنى خوجا پەخىرىدىندىن تىلەپ قېلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشقاكۇچى يەتتى. خوجا پەخىرىدىننىڭ ئىرادىسىگە قارشى تۇرغۇچىلار ھەر دوقمۇشتا سۇيىقەستكە ئۇچراپ تۇردى، ئۇ يارىكەنت شەھىرىدىكى ئىشلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك تۈگىتىپ، مۇرىت مۇخلىسلىرىنى ئېلىپ كۇچا تەرەپكە كېتىۋاتقاندا يول ئۈستىدە ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە ھەممە ۋىلايەت ۋە شەھەرلەردە قىرىق كېچە - كۈندۈز جەھرى - ساما قايىندى. خوجا پەخىرىدىننىڭ قىرىق نەزىرى ئۆتكۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي سەمەرقەنت شەھىرىدىن تەرىكىدۇنياچىلار- نىڭ مەشھۇر سەردارى بولمىش ھەزرىتى خوجا ئىسھاق ۋەلى يارىكەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇمىش دېگەن سۆزلەر تارقالدى. ئاردىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپلا خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ مەشھۇر مۇرىتلىرىدىن بولغان ئۇشتۇر خەلىپە باشلىق بىر توپ سوپى - سالۇكلار ئالدىن كېلىپ يارىكەنت، قەشقەر، خوتەن شەھەرلىرىدە خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ تەرىكىدۇنياچىلىق تەرىقىتىنى تەرغىب قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار چوڭ خانىقالاردا، بازار كۈنلىرى بولسا ھەر بىر دوقمۇش ۋە رەستە - گۈزەرلەردە ۋەز ئېيتىشتى:

— ئى مۆمىنلەر، ئى خالايىقلار، مۇسۇلمانلارنىڭ يولباشچىسى، پۈتكۈل زېمىن يۈزىنىڭ قۇتبىسى، ھەزرىتى رەببىل ئالەمنىڭ دوستى، مىللەت ۋە دىننىڭ چىرىغى ھەزرىتى خوجا ئىسھاق ۋەلى سەمەرقەنت شەھىردىن يارىكەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا راۋان بولدىلەر. ھەزرىتى خوجا ئىسھاق ۋەلى بولسا ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەم قەددەسەللاھۇ روھەھۇنىڭ ئوغلىدۇر. ھەزرىتى ئۇلۇغلارنى چوڭ بىلىپ قول بېرىپ مۇرىت بولغۇچىلار ھەزرىتى خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ خاسىيەتلىك دۇئايى تەۋەججۇھلىرىغا سازاۋەر بولغاي!

بۇنداق تەرغىباتچىلىق بىر - ئىككى ھەپتە داۋاملاشقاندىن كېيىن خو-

جا ئسھاق ۋەلى نەچچە يۈز سوپى - سالۇكلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ياركەنت شەھرىگە يېتىپ كەلدى. ياركەنت شەھرىدىكى خوجا پەخىرىدىنىنىڭ مۇرىتلىرى ئالدىغا چىقىپ خوجا ئسھاق ۋەلىگە قول بېرىپ مۇرىت بولدى - دە، ھەممە جايدا جەھرى - ساما قايناپ كەتتى. ئاقسۇدىن موللاقاسىم خەلىپە ئسسىلىك بىر مەشھۇر دىنىي زات بارلىق تەۋەلىكى ۋە ئۇيغۇق - تۈغقانلىرى بىلەن مۇرىت بولدى.

خوتەندىن موللا ئىبنى يۈسۈپ خەلىپە ئەلەيھىرەھمە دەپ ئاتالغان بىر دىنىي ئەرباب ئۆزىنىڭ بارلىق مۇرىت - مۇخلىسلىرى ۋە ئېتىقادلىق كىشىلىرى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭغا مۇرىت بولدى. خوجا ئسھاق ۋەلى بۇ ئىككى خەلىپە ھەققىدە دۇئايى خەير قىلىۋاتقاندا، سۇلتان ئابدۇكېرىمخان ئوردا ئەركانلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، ئەزىزلەر بىلەن كۆرۈشمەكتى تەلەپ قىلىپ، باشقا بىر ھۇجرىدا ساقلاپ تۇرغىنىدى. بۇ خەۋەر خوجا ئسھاق ۋەلىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى - دە، ئۇ خانىنى ساقلىتىپ قويماي دەرھال قوبۇل قىلىشنى لازىم تاپقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مۇرىتلىرى توسۇپ قويۇشتى. شۇنىڭ بىلەن ۋاقىت كېچىكىپ كېتىپ سۇلتان ئابدۇكېرىمخان ئۇزاق ساقلاپ كەتتى. شۇڭا بۇ ئەھۋال سۇلتان ئابدۇكېرىمخانغا بەكمۇ ئېغىر كەلدى - دە، «بۇ بىزگە ھاقارەت، بىز دەرھال ئوردىغا قايتىپ كېتەيلى» دېدى. بۇ ئىش تۇپەيلىدىن يۇرت ئالدىدا قاتتىق يۇزى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلغان خوجا ئسھاق ۋەلى «ماڭا قىلمىدىڭ، ئۆزۈڭگە قىلىدىڭ، ئەۋلادىڭ شاھ بولمىغاي ئىلاھىم» دەپ قارغىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن خوجا ئسھاق ۋەلى بىلەن سۇلتان ئابدۇكېرىمخان ئوتتۇرىسىدىكى ھايات - ماماتلىق ئېلىشىشنىڭ تۇنجى قەدىمى باشلاندى.

قەشقەر تەرەپتە بۇرۇن ئەھلى دۇنياچىلارنىڭ سانى كۆپ بولسىمۇ خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋارغا ئوخشاش نامۇ شۆھرەتلىك يولباشلىغۇچى بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە خوجا ئسھاق ۋەلى بىر يىلغا يېقىن ياركەنت شەھرىدە ئىز بېسىپ تۇرغانلىقتىن مۇتلەق كۆپ سانىدىكى ئەھلى

دۇنياچىلار كۆچلۈك بىسمغا چىدىماي خوجا ئىسھاق ۋەلىگە مۇرىت بولۇپ تەركىدۇنياچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئاز ساندىكى ئىرادىسى چىڭ كىشىلەرمۇ كەمستىلىپ تىل - ھاقارەتكە ئۇچرىغانلىقتىن بىر بۆلىكى باشقا مۇسۇلمان ئەللىرىگە كۆچۈپ كېتىشتى.

خوجا ئىسھاق ۋەلى ياركەنتتىكى كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ تەرىقەت يولىغا باشلاپ بولغاندىن كېيىن خەلىپە ۋە سوپى - سالۇكلىرىنى ئېلىپ خوتەنگە سەپەر قىلىشتى.

خوجا ئىسھاق ۋەلى باشلىق ئەربابلار ئەڭ ئاۋۋال ئىمام زەبھۇللانىڭ مازىرىغا بېرىپ قايتىشىدا چىرا دېگەن يەردە ئۆزىنىڭ تەرىقەت يولىنى تەرغىب قىلىپ ئۇچ يىل تۇرۇپ، پۈتكۈل خوتەن خەلقىنى ئۆزىگە قاراتتى. شۇ مەزگىلدە قۇرەيش سۇلتاننىڭ خوتۇنى تۇيۇقسىز ئاغرىپ ۋاپات بولدى. قۇرەيش سۇلتان خۇداۋەندە سۇلتان ئىسمىلىك بىر ئوغلىنى خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ خىزمىتىگە تۇتۇپ بېرىپ ساداقەتمەن ئېتىقادچى مۇخلىس دېگەن نامغا سازاۋەر بولغاندى. قۇرەيش سۇلتان ئەنە شۇ كۆچلۈك ئېتىقادى بىلەن خوجا ئىسھاق ۋەلىگە ئادەم ماڭغۇزۇپ ئۇنى چاقىرتىپ كەلدى - دە: «ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئايالىمنى تىرىلدۈرۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلمەن» دەپ ئادەم كىرگۈزدى. بۇنى ئاڭلىغان خوجا ئىسھاق ۋەلى بىئەپ ئەھۋالدا قېلىپ ئاچچىقلاپ دېدى «بۇنداق گەپ بولسا بالدۇرراق دېسە بولمامدۇ؟ ئەمدى دېسە پايدىسى يوق» دېدى.

قۇرەيش سۇلتان كىرگەندىن كېيىن ئەلچى يەنە شۇ تەلەپنى قويۇپ چىڭ تۇرۇۋالغاچقا خوجا ئىسھاق ۋەلى ئابرويىدىن چۈشۈپ، قۇرەيش سۇلتاندىن رەنجىپ خوتەننى تاشلاپ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇ تەرەپكە ماڭدى. ئۇلار يولغا چىقىۋاتقاندا «ئەي قۇرەيش، سېنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھلىقتا ئىرىشەلمىگەي» دەپ قارغىۋەتتى.

خوجا ئىسھاق ۋەلى ئاقسۇ تەۋەلىكىگە كەلگەندە ئاقسۇدا ۋاللىي بولۇپ تۇرۇۋاتقان سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىڭ چۈچۈك ئايىمدىن تۇغۇلغان

بەشىنچى ئوغلى مۇھەممەدخان ئۈچ كۈنلۈك يولغا ئالدىغا بېرىپ خوجا ئىسھاق ۋەلىنى قارشى ئېلىپ بەيئەت قىلىپ مۇرىت بولدى ھەمدە ئۇنىڭ ئىززەت - ئابرويىنى قىلىپ ئاقسۇغا ئەكەلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ خوجا ئىسھاق ۋەلىگە قول بېرىپ مۇرىت بولدى. لېكىن يەنە بىر بۆلۈك كىشىلەر مۇرىت بولۇشقا ئۇنىمىغاچقا خوجا ئىسھاق ۋەلى مۇھەممەدخانىڭ مەسلىھەتچىسى قۇتلۇق مىرزا مۇھەممەد جۇراسقا ناراز بولدى. قۇتلۇق مۇھەممەد مىرزا مۇرىت بولمىغان بىر بۆلۈك كىشىلەرنى يىغىپ كېلىپ «ئەي يارەنلەر، ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ بۇ تەۋەلىككە كەلگەنلىكى بۇ دۇنيانىڭ ئىززىتىدۇر، ئاخىرەتتىكى نىجاتلىقتۇر، بۇ ئەزىزلەرنىڭ بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىش بۇ دۇنيا - ئاخىرەتنىڭ سائادىتى بولۇپ ھېسابلانغۇسىدۇر» دەپ ئۇلارنى مۇرىت بولۇشقا دەۋەت قىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر كىشى ئالدىغا چىقىپ: «ئۇياقتىكى ۋىلايەتتىن كىملا كەلسە مەن خوجا، مەن ئەزىز دەۋالىدىكەن، قايىسىبىرىگە باش ئۇرايلى؟» دېدى. بۇ گەپلەر بەزى چېقىمچى سوپىلار تەرىپىدىن خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزۈلۈپ، سۆزلىگەن كىشىنىڭ چىرايى - شەكلىنمۇ ئېيتىپ بەردى، قۇتلۇق مۇھەممەد مىرزا ئىككىنچى كۈنى يەنە كىشىلەرنى يىغىپ كەلگەندە ئۇشتۇرخەلىپە ئالدەملەر توپى ئىچىدە ئايلىنىپ يۇرۇپ ھېلىقى سۆزلىگەن ئادەمنى تېپىۋالدى - دە، ھاسسى بىلەن ئۇرۇپ يەرگە ياتقۇزۇۋەتتى. كىشىلەر بۇ كارامەتنى كۆرۈش بىلەن: «قارشى گەپ قىلغان ئادەمنى كۆرمەي تۇرۇپ بىلۋاپتۇ» دېيىشىپ ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئېتىراپ قىلىپ قول بېرىپ مۇرىت بولۇشتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا مۇرىت بولغانلار بارغانسېرى ئۇلغىيىپ ئۇزاق ئۆتمەي بارلىق ئاقسۇ خەلقى ئۇنىڭغا قول بېرىپ بەيئەت قىلدى. ئاقسۇدىكى ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولغىنىغا مۇھەممەدخاندىن ئالاھىدە رازى بولغان خوجا ئىسھاق ۋەلى ئۇنىڭغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ: «ئى مۇھەم-

مەدخان ، سېنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھ بولغاي ! » دەپ دۇئا قىلدى . خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ مۇرىتلىرى ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭ نامۇ شۆھرىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە باشلىدى . ئەگەر مۇھەممەدخان كەلگۈسىدە پادىشاھ تەختىگە ئولتۇرۇپ بالىلىرىنى ۋەلىلىكىگە قىلالمىسا خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ دۇئاسى يالغان بولۇپ قېلىپ ئىناۋىتى چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا خوجا ئىسھاق ۋەلى مۇرىتلىرى بىلەن باش قوشۇپ مۇھەممەدخاننى ئابدۇكېرىمخانىڭ ئورنىغا خان قىلىپ تىكلەش ئۈچۈن ئابدۇكېرىمخان بىلەن قۇرەيش سۇلتاننى يوشۇرۇن قەست بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشتى . شۇنىڭدىن باشلاپ پۈتكۈل سەئىدىيە خانىدانلىقى زېمىنىنى تەرىكىدۈنياچىلار قاپلاپ كېتىپ ، « ئەھلى دۇنياچى » دېگەن سۆزمۇ يوقىلىشقا قاراپ يۈزلەندى .

1995 - يىل ئىيۇل

مۇھەررىرى: نۇرمەھەممەت توختى، قادىر ئەكبەر
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇراخمان ئەبەي
مەسئۇل كوررېكتورى: ئىلياس رەھمى

مەلىكە ئامانىسا خانىم

ئاپتورى: تۇرسۇن يۇنۇس

(رومان)

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 ـ قورۇ، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 ـ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 850×1168 مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 15.5
1996 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1996 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN 7—5371—2330—6/I·794
سانى: 10800 —— 1
باھاسى: 13.90 يۈەن
تۈپلەشتە خاتالىق بولسا زاۋۇتتىن بۇۋاستە تېگىشۈلسۇن بولىدۇ

责任编辑：阿布都热合曼·艾伯
责任校对：依里亚斯

公主阿曼尼沙汗（维吾尔文）
长篇小说
吐尔逊·尤努斯 著

新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市胜利路100号　邮编：830001）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米　32开　15.5印张
1996年9月第1版　1996年9月第1次印刷
印数：1—10800

ISBN7—5371—2330—6/I·794　定价：13.90元
如有印装问题请直接同承印厂调换